

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Deniver Vukelić

**UTJECAJ MAGIJSKIH PREDODŽABA NA
OBLIKOVANJE HRVATSKOGA
KULTURNOGA IDENTITETA**

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2018.

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Deniver Vukelić

**UTJECAJ MAGIJSKIH PREDODŽABA NA
OBLIKOVANJE HRVATSKOGA
KULTURNOGA IDENTITETA**

DOKTORSKI RAD

Mentori:

prof. dr. sc. Stipe Botica
doc. dr. sc. Suzana Marjanić

Zagreb, 2018.

University of Zagreb

Faculty of Humanities and Social Sciences

Deniver Vukelić

**INFLUENCE OF MAGICAL
CONCEPTIONS ON SHAPING OF
CROATIAN CULTURAL IDENTITY**

DOCTORAL THESIS

Zagreb, 2018

University of Zagreb

Faculty of Humanities and Social Sciences

Deniver Vukelić

**INFLUENCE OF MAGICAL
CONCEPTIONS ON SHAPING OF
CROATIAN CULTURAL IDENTITY**

DOCTORAL THESIS

Supervisors:
prof. Stipe Botica, PhD
doc. Suzana Marjanić, PhD

Zagreb, 2018

Informacije o mentorima

Mentor 1

Prof. dr. sc. Stipe Botica, redoviti profesor u trajnom zvanju, rođen u Otoku Dalmatinskom 1948. Na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu upisao i diplomirao jugoslavenske jezike i književnosti te latinski jezik i rimsku književnost. Na istom Fakultetu magistrirao na poslijediplomskom studiju iz književnosti obranom teme „Filip Grabovac i njegovo književno djelo” (1979.). God. 1986. obranio doktorsku disertaciju „Književno djelo Luke Botića (Veze usmene i pisane književnosti hrvatskoga romantizma)” (1986.). Radio neko vrijeme kao srednjoškolski profesor, a od 1984. kao asistent na Katedri za usmenu književnost. Od 1987. docent na istoimenoj katedri, od 1992. izvanredni, od 1997. redoviti, a od 2002. redoviti profesor u trajnome zvanju. Od akademske godine 1994./95. do 1997./98. bio je dekanom Filozofskoga fakulteta u Zagrebu. Od akad. god. 2006./07. pročelnik je Odsjeka za kroatistiku. Od 2000. do 2004. obnašao dužnost voditelja *Zagrebačke slavističke škole – Hrvatskog seminara za strane slaviste*. U nastavnom, znanstvenom i stručnom radu pretežito se bavi kroatističkim temama iz povijesti hrvatske književnosti i kulture, posebice usmene književnosti i tradicijske kulture te kulturne antropologije. U tome je području napisao pedesetak znanstvenih i stručnih radova. Uredio je i otisnuo petnaestak knjiga.

Izbor iz bibliografije:

1. Autorske knjige

1. *Biblija i hrvatska tradicijska kultura*, Školska knjiga, Zagreb, 2011.
2. *Novi hrvatski epitafi*, Školska knjiga, Zagreb, 2007.
3. *Andrija Kačić Miošić*, Školska knjiga et al., Zagreb, 2003.
4. *Suvremeni hrvatski grafiti*, P.I.P. Naklada Pavičić, Zagreb, 2000. (1. izdanje), 2010. (2., nadopunjeno izdanje)
5. *Lijepa naša baština. Književno-antropološke teme*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1998.
6. *Biblija i hrvatska kulturna tradicija*, v.n., Zagreb, 1995.
7. *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka*, Školska knjiga, Zagreb, 1995.
8. *Filip Grabovac*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 1990.

9. *Luka Botić*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 1989.

2. Poglavlja u knjizi

1. "Poimanje smrti u hrvatskim narodnim poslovicama", (koautorstvo s J. Tomašić) *Izazov tradicijske kulture. Svečani zbornik za Zoricu Vitez*, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 2009., 138-146.
2. "Tri starozavjetne gracije (Sara, Judita, Estera) i hrvatska tradicijska kultura", *Poslanje filologa. Zbornik radova povodom 70. rođendana Mirka Tomasovića*, FF Press, Zagreb, 2008., 487-496.
3. "Književnost dinarskoga etnokulturnog sloja", *Dalmatinska zagora – nepoznata zemlja*, Galerija Klovićevi dvori, Zagreb 2007., 377-382.
4. "Kačićev životopis i *Elementa peripathetica*", *Spomen-spis povodom 90. obljetnice rođenja dr. fra Ignacija Gavrana*, Zagreb 2004., 57-65.
5. "Hrvatska tradicijska kultura i Stari zavjet", *Stari zavjet – vrelo vjere i kulture*, Rijeka 2004., 584-951.
6. "Cetinska vila. Usmena književnost Sinjske krajine", *Franjevačka klasična gimnazija u Sinju*, Split-Sinj, 2004., 513-527.
7. "Narodni život običaji i kultura", *Povijest Hrvata. Srednji vijek. Prva knjiga* (gl. urednik: Franjo Šanjek), Školska knjiga, Zagreb 2003., 461-469.
8. "Ugarske teme u djelima hrvatskih književnih prosvjetitelja", *CROATO-HUNGARICA*, Biblioteka "Hungarologia zagrebiensis", sv. 1., Zagreb 2002., 315-323.
9. "Milčetić o Bajamontijevu djelu", *Zbornik o Ivanu Milčetiću*, Zagreb 2002., 89-98.
10. "Hrvatske jurjevske narodne pjesme (po zapisima iz naših dana)", *O kraljevstvu nebeskom – staro i novo. Zbornik u čast Bonaventuri Dudi, Kršćanska sadašnjost*, Zagreb 2001., 471-479.

3. Stručni i znanstveni radovi u časopisima

1. Botica, Stipe (2009): "Gospa Sinjska vizijom pučkog pjesnika: Teška povijest roda hrvatskoga za vrijeme zuluma turskoga", *Gospa Sinjska*, 19-24. (koautorstvo s D. Nikolićem).
2. Botica, Stipe (2006): "Hrvatska usmenoknjiževna baština u suvremenim zapisima", *HUM*, 31-58.

3. Botica, Stipe (2005): "Trajno živa usmenoknjiževna baština", *Narodna umjetnost*, br. 42/2, 127-154.
4. Botica, Stipe (2001b): "Grafiti kao jezična struktura", *Umjetnost riječi*, br. 1, 81-90.
5. Botica, Stipe (2001a): "Gospin plač iz Erdelja iz 1626.", *Hrvatska misao*, br. 19-20, 173-175.
6. Botica, Stipe (2000): "Hrvatska usmena književnost iz Bosne i Hercegovine u zapisima studenata kroatistike Pedagoškog fakulteta Sveučilišta u Mostaru", *Motrišta*, br. 16, 101-124.
7. Botica, Stipe (1999): "O ulozi i perspektivama hrvatskih folklorističkih istraživanja na početku novoga milenija", *Slavistická folkloristika*, br. 1-2, 10-11.
8. Botica, Stipe (1998): "Pasijska baština u hrvatskoj tradicijskoj kulturi, posebice u usmenoj književnosti", *Chroatica Christiana Periodica*, br. 42, 91-106.
9. Botica, Stipe (1997): "Novi zapisi hrvatske usmene književnosti i tradicijske kulture. Zapisivačka praksa i stručna valorizacija", referat podnesen na XII. kongresu slavista u Krakovu 1. IX. 1998, *Croatica*, br. 45-46, 225-246.
10. Botica, Stipe (1994b): "Biblijski izvori hrvatske tradicijske kulture", *Književna smotra*, XXVI, br. 92-94, 197-202.
11. Botica, Stipe (1994a): "Hrvatske usmene priče (bajke) u biblijskom kontekstu", *Umjetnost riječi*, XXXVIII, br. 2, 79-95.
12. Botica, Stipe (1993d): "Mitološki slojevi hrvatske usmene književnosti", *Croatica*, XXIII-XXIV, sv. 37/38/39, 69-76.
13. Botica, Stipe (1993c): "Pokladni i uskrсни običaji Sinjske krajine", *Cetinska vrila*, II, br. 1, 15-18.
14. Botica, Stipe (1993b): "Božićni običaji Sinjske krajine", *Cetinska vrila*, br. 1, 3-8.
15. Botica, Stipe (1993a): "Hrvatska usmena književnost (povijesni pregled)", *Radovi Zavoda za slavensku filologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu*, sv. 28-29, 1-7.

Mentor 2

Doc. dr. sc. Suzana Marjanić, znanstvena savjetnica, rođena je 1969., radi u Institutu za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu, gdje ostvaruje interese za teorije mita i rituala (disertacija: *Mitsko u usmenoknjiževnom — tragom Nodilove re/konstrukcije “stare vjere” Srba i Hrvata*. IEF rkp. 1774, 2002.), kulturnu animalistiku te izvedbene studije.

God. 2005. u Nakladi MD objavila je knjigu *Glasovi "Davnih dana": transgresije svjetova u Krležinim zapisima 1914–1921/22.*, a 2014. knjigu *Kronotop hrvatskoga performansa: od Travelera do danas* (Bijeli val, Institut za etnologiju i folkloristiku, Školska knjiga). S A. Zaradijom Kiš uredila je zbornike radova *Kulturni bestijarij* (Zagreb, 2007.) i *Književna životinja: Kulturni bestijarij 2.* (Zagreb, 2012.), s M. Hameršak *Folklorističku čitanku* (Zagreb, 2010.), s I. Pricom *Mitski zbornik* (Zagreb, 2010.) i s B. Košticem *Krležin EU/ropski furiosum* (Koprivnica, 2016).

Članica je uredništva časopisa *Treća: časopis Centra za ženske studije* i časopisa *Narodna umjetnost*. Bila je i članica uredništva dvotjednika *Zarez*, do njegova ukidanja 2016. godine.

Nastavna djelatnost:

Vanjska je suradnica (predavačica) Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Sveučilišta u Zadru i Odjela za kulturologiju Sveučilišta u Osijeku.

Nagrade:

Za knjigu *Kronotop hrvatskoga performansa: od Travelera do danas* (Bijeli val, Institut za etnologiju i folkloristiku, Školska knjiga): Godišnja nagrada Hrvatske sekcije AICA, Državna nagrada za znanost.

Izbor iz bibliografije:

1. Autorske knjige

1. *Kronotop hrvatskoga performansa: od Travelera do danas*, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Udruga Bijeli val, Školska knjiga, 2014. (monografija).
2. *Glasovi "Davnih dana": transgresije svjetova u Krležinim zapisima 1914-1921/22.*, Zagreb: Naklada MD, 2005. (monografija).

2. Poglavlja u knjizi

1. "Generalićev bestijarij s post scriptumom – Generalićev Krleža", *Ivan Generalić: Djelo, život, vrijeme*. Zbornik radova Znanstveno-stručnog simpozija povodom 100. obljetnice rođenja, Hlebine, 20. i 21. studenog 2014., Koprivnica: Muzej grada Koprivnice; Špoljar, Marijan; Kušenić, Helena; Čimin, Robert. (ur.), Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2016., 144-149.
2. "Stopa sv. Martina i kao ekološka (zelena) i etička stopa", *Putovima europske nematerijalne baštine u 21. stoljeću: sv. Martin, simbol dijeljenja / Sur les chemins européens du patrimoine immatériel au XXIe siècle : saint Martin, symbole du partage*. A. Zaradija Kiš i I. Sabotič (ur.), Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Kulturni centar sv. Martin,, 2016., 335-355.
3. "Uloga 'mitičnih priča' (bajki) u Nodilovoj re/konstrukciji 'stare vjere'", *O pričama i pričanju danas // O pričama i pričanju danas*, Jelena Marković i Ljiljana Marks (ur.), Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 2015., 111-134.
4. "Photo Performance Look into the Interworld by Tajči Čekada and Interactive Ambience Mirila by Josip Zanki and Bojan Gagić", *Book of Scientific Works of the Conference of Belief Narrative Networks of ISFNR*, 1-4 October 2014, Zugdidi, gl. ur. Bela Mosia, Zugdidi, International Society for Folk Narrative Research, / Bela Mosia (ur.), Zugdidi : International Society for Folk Narrative Research, 2015., 163-171.
5. "Mit i art – sakralni, ideološki i/ili anarhični link", *Mit i art. Myth and art. Mita sir menas*, Zanki, Josip (ur.), Zagreb, Kaunas: HDLU i Galerija Meno parkas, 2013., 14-24.
6. "Apocalypse and Golgotha in Miroslav Krleža's Olden Days: Memoirs and Diaries 1914–1921/1922", *Shapes of Apocalypse. Arts and Philosophy in Slavic Thought // Shapes of Apocalypse. Arts and Philosophy in Slavic Thought*, ur. Andrea Oppo, Boston, Academic Studies Pres, 2013., Oppo, Andrea (ur.), Boston : Academic Studies Press, 2013., 153-173.
7. "Zoofolkloristika: pregled rezultata prvog kulturnoanimalističkog projekta u Hrvatskoj", *A tko to ide? A hto tam idze? Hrvatski prilozi XV. međunarodnom slavističkom kongresu*, Turk, Marija (ur.), Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada i Hrvatsko filološko društvo, 2013., 215-227.
8. "Duša kao postmortalna ptica: južno/slavenske folklorne predodžbe o duši-ptici i/ili ptici-duši", *Ptice, književnost, kultura*, Bošković, Dragan; Detelić, Mirjana (ur.), Kragujevac: Centar za naučna istraživanja SANU i Univerziteta, 2011., 27-50.

9. "A posztmoratlis es a kataleptikus lelek kepzete a horvat folklorban", *Test, lélek, szellemek és természetfeletti kommunikáció: Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben*, Pócs, Éva (ur.), Budimpešta: Balassi Kiado, 2015., 262-279.
10. "Mitološka i mitotvorna priča o poveznici perunika – Perun", *Perunovo koplje*, Pleterski, Andrej; Vinšćak, Tomo (ur.), Ljubljana: Inštitut za arheologiju ZRC SAZU, Založba ZRC, 2011, Zbirka Studia mythologica Slavica, Supplementa, 2011., 109-120.

3. Stručni i znanstveni radovi u časopisima

1. Marjanić, Suzana (2010a): "Zoopsihonavigacija kao poveznica vješticiarstva i šamanizma", *Mitski zbornik*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Hrvatsko etnološko društvo i Naklada Scarabeus, 123-146.
2. Marjanić, Suzana (2010b): "Dragon and Hero or How to Kill a Dragon – on the Example of the Legend of Međimurje about the Grabancijaš and the Dragon", *Studia mythologica Slavica* 13, 127-150.
3. Marjanić, Suzana (2008): "Ognjena Marija kao Agni u Nodilovoj re/konstrukciji "stare vjere" Srba i Hrvata", *Kodovi slovenskih kultura* 10, 115-137.
4. Marjanić, Suzana (2004): "Južnoslavenske folklorne koncepcije drugotvorenja duše i zoopsihonavigacije/zoometempsihoze", *Kodovi slovenskih kultura*. 9, 208-248.
5. Marjanić, Suzana (2002): "Dijadna boginja i duoteizam u Nodilovoj Staroj vjeri Srba i Hrvata", *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*. 39, 2, 175-198.
6. Marjanić, Suzana (2000): "Životinjsko u vilinskom", *Treća. Časopis Centra za ženske studije*. 2, 2, 43-56.
7. Marjanić, Suzana (1999): "Imaginarij mitske botanike u 'Pričama iz davnine'", *Republika: časopis za književnost*, Br. 7-8, 196-212.
8. Marjanić Suzana (1998): "Telurni simbolizam konavoskih vila: Zapisi vilinskih pripovijedaka Katine Casilari u Bogišićevoj cavtatskoj rukopisnoj zbirci usmenih pripovijedaka", *Dubrovnik* 1, 44-65.

Zahvalan sam mentoru 1, prof. dr. sc. Stipi Botici, na povjerenju u moj rad i gotovo stoičkom strpljenju koje mi je ukazao zajedno s brojnim neprocjenjivo korisnim savjetima. Zahvalan sam mentorici 2, doc. dr. sc. Suzani Marjanić, što mi je svesrdno pomagala da svoje istraživanje zaokružim i uspješno privedem kraju. Dr. sc. Marjanić nastavila je mentorstvo pokojnog prof. dr. sc. Tome Vinščaka koji mi je bio veliki uzor i inspiracija u početnoj fazi ovoga istraživanja te mu ovim putem odajem počast i zahvalu, i kao profesoru i kao prijatelju. Također zahvaljujem svojim roditeljima, Davorinu i Veri Vukelić, na ljubavi i nesebičnoj podršci te voljenoj supruzi Sonji Miličević Vukelić na ustrajnoj privatnoj, poslovnoj i znanstvenoj potpori. Ne maior poena, quam culpa sit!

SAŽETAK

Početna teza ovog doktorskog rada, "Utjecaj magijskih predodžaba na oblikovanje hrvatskoga kulturnoga identiteta", jest da su magija, magijske predodžbe i magijski obrasci zauzimale i još uvijek, u određenoj mjeri, zauzimaju bitno mjesto u procesu oblikovanja hrvatskog kulturnog identiteta. Istraživanje tog utjecaja pokazalo je i točnost teza da su prostor i njegove značajke u vremenu određivale ovisnost o utjecajima različitih političkih i vjerskih silnica na oblikovanje kulturne svijesti u Hrvata, da se hrvatski kulturni identitet u pitanju magijskih predodžbi i obrazaca pomicao i još uvijek pomiče u ovisnosti o glavnim religijskim i kulturnim strujanjima direktno i indirektno vezanim za magijske predodžbe i obrasce, da su starovjerne pretkršćanske magijske predodžbe ostavile značajne tragove u hrvatskoj kulturnoj svijesti do danas, ali i da se novovjerne, postkršćanske i nekršćanske magijske predodžbe i obrasci 20. i 21. stoljeća isprepliću s kršćanskim kulturnim krugom u Hrvata i drugih etničkih zajednica na hrvatskom tlu, te tako utječu i na daljnje oblikovanje svakodnevnog života, stava prema duhovnome i razvoju duhovnog iskustva. Za dokazivanje ovih teza bio je potreban sveobuhvatan interdisciplinarnan pristup iz perspektive više znanstvenih disciplina, povijesti, etnologije i antropologije te filologije.

Iz tog razloga ovoj studiji pristupilo se sa svjesnošću da su pitanja magijskoga od 19. stoljeća do danas proučavana samo partikularno, dakle s gledišta pojedinih istraživanja i analiza poput etnografskih zapisa folklornih vjerovanja i praksi, povijesnih analiza dokumenata ili pak književno-jezičnih analiza unutar usmenoknjiževnih oblika, te magijskog u književnosti. Zbog te partikularnosti dosad nije izvedena studija koja bi interdisciplinarno obuhvatila sva navedena gledišta i obradila ih u jednoj studiji. Objedinjavanjem tih gledišta ovaj doktorski rad usustavio je: pregled i definicije magijskih predodžabama i obrazaca kroz podjelu na magijske sustave, magijska sredstva i magijske osobe. Obuhvatio je tri različite perspektive magijskog: religijsku perspektivu, književnojezičnu perspektivu kao i dokumentiranu perspektivu povijesti magijske prakse. Na taj su način u ovom radu interdisciplinarno analizirani specifični utjecaji, kako europskih tako i hrvatskih, na razvoj i oblikovanje određenih magijskih predodžaba i obrazaca koji su djelovali i, u određenoj mjeri, još uvijek djeluju na oblikovanje hrvatskog kulturnog identiteta.

Ključne riječi: magija, magijske predodžbe i obrasci, tradicijska vjerovanja, hrvatski kulturni identitet, magija u književnosti, magijski praktičari, magija i religija, progoni vještica, magija i znanost, pretkršćanstvo, postkršćanstvo, novovjerja

SUMMARY

Starting thesis of this study, "Influence of magical conceptions on shaping of Croatian cultural identity" was that magic, magical conceptions and patterns are very important factors of influence on Croatian cultural identity. Until now, problems of magic were, from 19th Century to present day, studied only partially, through points of view of ethnographical records of folk beliefs and practices, historical analysis of legal document or linguistic analysis of verbal forms of magic or magical in literature. There wasn't integrated study like this which would, by interdisciplinary means and methods, combine these points of view in one place. Here it is done by systemizing definitions of magic systems, mediums and practitioners, with creation of a list with the most important European and Croatian researchers and progress of their ideas in their works about this topics, and with list of most important foreign and Croatian journals and publications in the last one hundred years which published or still publish primal sources and articles about magic practices. Furthermore, this study included three different perspectives on magical conceptions and patterns, through religion, literature and magic practices by itself, with analysis of European influences on Croatian culture and its own ideas of magic.

This dissertation consists of *Introduction*, five larger chapters, *Conclusion* and *Bibliography*.

In first chapter, *Methodological and theoretical context*, study deals with methodology and timeline of research, interdisciplinary approach, sources and literature which were used, theoretical background, especially those connected with defining terms of Croatian cultural identity and Magic *per se*. Magic hereby is defined from three points of view, those of religion, science and those of magic practitioners. In the chapter follows brief history of magical culture in European area and researched terms connected with magical culture, such as occultism and esoteria.

In second chapter, *Categorization and definitions of magical patterns and beliefs*, study deals with major divisions and categorizations of magical practices. From introductive part where were analyzed some other categorization possibilities, such of those of Mauss, Čulinović-Konstantinović or Lazar, to the main topic, categorization of all magical conceptions and patterns in three major parts: magical systems, magical mediums and magical persons. Each of parts is divided in lesser divisions and categorizations with the goal of getting analytical tool for recognition, classification and definition of magical conceptions,

patterns, beliefs and phenomena in the systems according to its different goals and fields of human culture and work, of course, mostly with examples from Croatian history and culture.

Third chapter, *Religious view upon magic*, follows the story of interaction between religion and magic from theoretical introduction, through concepts of Old Faith in Croatian historical premises and its view on magic, Judeo-Christian thoughts, ancient and medieval about magic, development of medieval religion and legal views against magic, witchtrials in Medieval and Early modern period, to modern Christian view on the subject of magic in Croatia, as also early modern and modern Muslim views on the same subject.

Fourth chapter, *Magical conceptions, patterns and practices in Croatian historical space*, deals in the timeline of dozen phenomena connected with magical practices in Croatian history, from medieval Croatian alchemists, freemasonry, syncretic secret societies, theosophy, antroposophy, to 20th Century's New Faiths, New Age movements, Satanism, Wicca, Native Faith, Neopaganisms, Neoshamanisms, Neoanimisms and Magic in mass media culture. All these phenomena are shown in interaction with European and World movements in similar concepts and their influence on everyday culture.

Fifth chapter, *Literal and linguistical view on magic – magic as literature and magic in literature*, studies oral patterns of verbal magical practice, charms, spells and curses with their examples. Then it deals with subject of magical practices and concepts in older Croatian literature, that of Renaissance and Baroque, and finally in the modern literature of 20th Century in the examples in the works of Marija Jurić Zagorka and Ivana Brlić Mažuranić.

Conclusion of this study confirms initial thesis of research that magic, magical conceptions and patterns are very important factors of influence on Croatian cultural identity; that space and its characteristics in time defines dependance of influences of different political and religious flows which shape cultural conscience among Croatian people; that Croatian cultural identity in the point of magical conceptions shifts accordingly to main and mainstream religious and magical cultural currents; that Old Faith and Prechristian magical beliefs are still important factors in Croatian cultural conscience and still persist to this day; and last, that New Faiths, like Postchristian and Nonchristian magical concepts of 20th and 21st Century had spread and intertwined with Christian cultural circle among Croatian and other inhabitants on Croatian historical premises and that they still influence on everyday life, and perception of spiritual.

Keywords: magic, magical conceptions and patterns, traditional beliefs, Croatian cultural identity, magic in literature, magical practitioners, magic and religion, witch hunts and trials, magic and science, Prechristianity, Postchristianity, New faiths and religions

SADRŽAJ

UVOD.....	1
METODOLOGIJSKI I TEORIJSKI OKVIR.....	4
1. Metodologija istraživanja.....	4
2. Teorijske pretpostavke istraživanja.....	10
2.1. Hrvatski kulturni identitet.....	10
2.2. Magija.....	16
PODJELE I DEFINICIJE MAGIJSKIH PREDODŽABA I OBRAZACA.....	30
1. Podjela magijskih predodžaba i obrazaca.....	30
2. Magijski sustavi.....	32
2.1. Prva podjela magijskih sustava – prema tipu magijskih utjecaja.....	32
2.2. Druga podjela magijskih sustava – prema području primjenjivosti na subjekta.....	55
2.3. Dihotomne podjele magijskih sustava.....	56
2.3.1. Podjela u odnosu na službenu religiju – magija kao Drugi.....	57
2.3.2. Individualnost kao kategorija.....	59
2.3.3. Podjela magijskih sustava prema formalnim obilježjima.....	59
2.3.4. Polarizacijska podjela na crnu i bijelu magiju.....	67
3. Magijska sredstva.....	69
3.1. Klasični elementi.....	70
3.2. Drveće i druge biljke.....	76
3.2.1. Drveće.....	77
3.2.2. Ljekovite, otrovne i halucinogene biljke i gljive.....	83
3.3. Životinje.....	97
3.4. Metali.....	98
3.5. Kristali i kamenje.....	100
3.6. Kompleksna magijska sredstva.....	100
4. Magijske osobe.....	105
RELIGIJSKI POGLEDI NA MAGIJU.....	126
1. Religijsko i magijsko.....	130
2. Hrvatsko starovjerje i dvovjerje.....	172
3. Judeokršćanska religijska motrišta magijskoga u europskome prostoru – magija kao maleficij.....	151

4. Magija kao praznovjerje, hereza ili aktivni čimbenik – Katolička Crkva i magija u Hrvatskoj.....	165
5. Svjetovni progoni vještica u hrvatskim zemljama u srednjem i ranom novom vijeku.....	179
6. Suvremeniji pogledi Katoličke Crkve na magijsko u Hrvatskoj.....	196
6.1. Pučka interakcija religije i magije – pučki sveci, proroci i mistici.....	196
6.2. Stavovi dijela Katoličke Crkve u Hrvatskoj o magijskome u 20. i 21. stoljeću.....	199
6.2.1. Ante Škobalj: <i>Obredne Gomile</i>	199
6.2.2. Djelovanje Hrvatskog Areopaga, centra za međureligijski dijalog hrvatske provincije svetog Jeronima franjevac konventualaca.....	205
7. Magija i islam.....	208
7.1. Magijski svijet muslimana od srednjega vijeka do 19. stoljeća.....	209
7.2. Magijski svijet muslimana danas.....	214
MAGIJSKE PREDODŽBE, OBRASCI I PRAKSE NA HRVATSKOM POVIJESNOM PROSTORU.....	224
1. Hrvatski alkemičari.....	224
2. Inicijacijska tajna i sinkretistička društva.....	231
2.1. Slobodno zidarstvo i srodna inicijacijska društva.....	234
2.2. Teozofija.....	248
2.3. Antropozofija.....	251
2.4. Ordo Templi Orientis.....	254
3. Novovjerja u Hrvatskoj.....	257
3.1. Sotonizam.....	258
3.2. <i>New Age</i>	268
3.3. Suvremeno vješticiarstvo i wicca.....	271
3.4. Neošamanizmi.....	284
3.5. Neoanimizmi na primjeru hrvatskog rodnovjerja.....	298
4. Masovna magijska kultura 20. i 21. stoljeća.....	307
4.1. Tarot linije.....	308
4.2. Trgovine.....	313
4.3. Javni karizmatični magijski praktičari.....	314
KNJIŽEVNOJEZIČNI POGLED NA MAGIJU – MAGIJA KAO KNJIŽEVNOST I MAGIJA U KNJIŽEVNOSTI	322
1. Magija kao književnost – verbalni magijski oblici u hrvatskoj tradiciji.....	322

1.1. Basme.....	324
1.2. Uroci.....	345
1.3. Kletve.....	355
2. Magija u hrvatskoj pisanoj književnosti.....	360
2.1. Magijske predodžbe u starijoj hrvatskoj književnosti.....	360
2.2. Magija u hrvatskoj književnosti 20. stoljeća.....	368
2.2.1. Povijesni izvori o progonima vještica u Zagrebu u romanu Marije Jurić Zagorke <i>Grička vještica</i>	369
2.2.2. Magija u <i>Pričama iz davnine</i> Ivane Brlić Mažuranić.....	389
ZAKLJUČAK.....	394
BIBLIOGRAFIJA.....	406
1. Tiskani izvori i literatura.....	406
2. Internet.....	437
BIOGRAFIJA I BIBLIOGRAFIJA AUTORA.....	443

UVOD

Brojne religijske, društvene, od kojih prije svega pravne, a potom i znanstvene paradigme promatrane su kroz europsku i hrvatsku povijest problematiku magijskoga kroz različite prizme, najčešće jednoobrazno i nekritički, to jest većinom negativno kritički iz svoga kuta gledanja, a pritom vođeno vlastitim trenutnim kolektivnim kulturnim vrijednostima i/ili temeljnim postavkama društvenog i kulturnog uređenja. Tek noviji metodološki, interdisciplinarni i multidisciplinarni kulturološki humanistički pristupi kraja 20. i početka 21. stoljeća počeli su objektivnije i iz više perspektiva promatrati realan utjecaj nečega toliko prisutnog u ljudskoj kulturi, a tako često izbjegavanoga, kao što je magijsko, jer ono, čini iznimno važan duhovni, ali ujedno i svjetovni dio kulture. Magijsko je vrlo često bilo iz religijske ili znanstvene perspektive bilo zanemarivano kao "drugo", bilo kao "heretičko" ili "praznovjerno"¹ i/ili demonizirano "drugo" unutar religijskog diskursa ili pak trivijalno, primitivno i praznovjerno "drugo" unutar diskursa racionalističke i materijalističke znanstvene dijalektike. Antropologija religije također se kroz svoj razvoj različito odnosila kako prema pojmu religije, tako i pojmu magije.

Već u dijelu naslova, ali i na brojnim mjestima u nastavku rada spominju se pojmovi "**magijska predodžba**" i "**magijski obrazac**", stoga ih već ovdje u uvodu treba definirati.

Pojam **predodžbe** prema Hrvatskoj enciklopediji označava "doživljaj koji je po sadržaju sličan percepciji ali nastaje uglavnom na temelju pamćenja, bez prisutnosti vanjske podražajne strukture na koju se njezin sadržaj odnosi. U većine ljudi predodžba je manje živa i s manje detalja nego percepcija. Predodžba može biti općenita: sadržajno obuhvaća samo neke manje ili više opće značajke neke klase (razreda) ili vrste predmeta. Predodžba može nastati kao spontana ili namjerna kombinacija poznatih, a katkada i izmišljenih sadržaja (mašta) ili kao rezultat zamišljenoga sadržaja ili aktivnosti"². U ovome doktorskom radu pojam **magijske predodžbe** označavat će sve one ideje i vjerovanja u mogućnost magijske stvarnosti, magijskih fenomena i pojava u svim njezinim oblicima, a koje su temelj magijskim praksama.

Pojam obrasca, preciznije **kulturnog obrasca** prema Hrvatskoj enciklopediji označava "skup normi i vrijednosti koji odsudno utječe na ponašanje pripadnika neke kulturne i društvene sredine i po kojem se ona bitno razlikuje od neke druge sredine"³. U ovome

¹ Šešo, Luka (2016): *Živjeti s nadnaravnim bićima. Vukodlaci, vile i vještice hrvatskih tradicijskih vjerovanja*, Zagreb: Jesenski i Turk, 15.

² <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=50073> pristup ostvaren 6. II. 2018.

³ <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=34576> pristup ostvaren 6. II. 2018.

doktorskom radu pojam **magijskog obrasca** označavat će sve one magijske prakse, modele i sustave koji utječu na kulturnu i društvenu sredinu hrvatskog povijesnog prostora u svim svojim različitim oblicima.

Temeljna je zadaća ovog doktorskog rada, metodologijom najsuvremenijih pristupa i metoda u kulturnopovijesnim, etnološko-antropološkim i književnojezičnim humanističkima kulturnim znanostima, objedinjenima pod mojim interdisciplinarnim poslijediplomskim studiranjem hrvatske kulture, ustanoviti sustavni pregled magijskih predodžaba i obrazaca u hrvatskoj kulturnoj povijesti te iznaći kakav je i kolik njihov utjecaj bio, i još uvijek jest, na oblikovanje hrvatskog kulturnog identiteta na nekoliko razina. Prateći nizove magijskih predodžaba i obrazaca koje su se dijakronijski javljale u hrvatskoj kulturi u odnosu na one u europskoj, uspostaviti će se kontinuitet i korjenitost takvih ideja te prikazati koliko je aktivno njihovo djelovanje na svim kulturnim razinama ljudskoga djelovanja na tlu povijesnih hrvatskih zemalja koje danas čine Republiku Hrvatsku ili susjedne države, a kroz vizure svakodnevnog i duhovnog života, te pravnog i znanstvenog pogleda na njega.

Ovaj doktorski rad sastoji se od *Uvoda*, pet većih poglavlja, *Zaključka* i *Bibliografije*. U prvom se poglavlju, *Metodologijski i teorijski okvir*, govori o metodologiji i tijekom istraživanja, interdisciplinarnosti mog pristupa, izvorima i literaturi koja je korištena te teorijskim postavkama, poglavito onima vezanima uz definiranje hrvatskog kulturnog identiteta i magijskoga te magije *per se*. Magija se definira iz tri perspektive gledanja, religijske, znanstvene i praktičarske. Govori se o kratkoj povijesti magijske kulture na europskom prostoru. Objašnjavaju se pojmovi vezani uz magijsku kulturu, poput okultizma i ezoterije.

Drugo poglavlje, *Podjele i definicije magijskih obrazaca i vjerovanja*, govori o velikoj podjeli svih obrazaca i vjerovanja koji se mogu prepoznati kao magijski, od uvoda gdje se spominju i neke druge, mogućnosti klasifikacije poput Maussove, Čulinović-Konstantinović ili Lazara, sve do glavnoga dijela, moje podjele svih magijskih predodžaba i obrazaca na tri velika dijela, magijske sustave, magijska sredstva magijske osobe. Svaki od tih dijelova dijeli se na niže klasifikacije kako bi se dobio analitički alat za prepoznavanje, klasificiranje i definiranje magijskih predodžaba, obrazaca, vjerovanja i pojava u sustave prema njihovim različitim poljima ljudske kulture i djelatnosti, a u najvećoj mjeri sadržavaju i primjere iz hrvatske povijesti i kulture.

Treće poglavlje, *Religijski pogledi na magiju*, započinje teorijskim razlikama između religije i magija, a zatim pokazuje dijakronijskim presjekom europski religijski pogled na magiju, preko hrvatskoga starovjerja i dvovjerja, kristijanizacije i utjecaja kršćanstva,

preciznije katoličanstva, na magijsku kulturu u Europi i hrvatskim povijesnim zemljama, pojave i djelovanja različitih oblika inkvizicije pa do religijski poticanih svjetovnih sudova u slučajevima progona vještica na koje je kršćanstvo izravno utjecalo. U drugome dijelu ovoga poglavlja fokus je na odnosu druge religije i magije, preciznije islamu.

Četvrto poglavlje, *Magijske predodžbe, obrasci i prakse na hrvatskom povijesnom prostoru*, govori o najčešćem modelima magijskog djelovanja i prakse u Hrvatskoj, i to o nekoliko važnih magijskih fenomena koji su utjecali i/ili još uvijek utječu na hrvatsku kulturu, također dijakronijskim pregledom, od hrvatskih alkemičara, inicijacijskih tajnih, polutajnih i drugih sličnih sinkretičkih ezoteričnih i mističnih društava, poput slobodnih zidara te ostalih organizacija nastalih na sličnim principima i funkcioniranjima koje su djelovale i još uvijek djeluju kako u Europi, tako i u Hrvatskoj, zatim o nizu novovjerja, djelomice ili potpuno odvojenih od judeizma, kršćanstva i islama kao tri najčešće europske paradigme kao što su sotonizam, *new age* pokreti, wicca, neošamanizmi i neonimizmi. Posljednji dio ovoga poglavlja promatra magijske prakse u suvremenom hrvatskom društvu kroz prizmu društvu masovne i medijski javne kulture, od tarot linija, trgovina s magijskim priborom, horoskopa do javnih magijskih praktičara.

Peto poglavlje, *Književnojezični pogled na magiju – magija kao književnost i magija u književnosti*, govori o književnosti i jeziku u sprezi s magijskim, unutar njihovih uporaba u hrvatskom kulturnom prostoru. U prvome dijelu promatraju se zapisani sačuvani usmeni oblici magijskih tekstova iz korpusa verbalne magije, poput basmi, uroka i kletvi, a u drugome dijelu govori se o prisutnosti magijski predodžbi i vjerovanja u starijoj hrvatskoj književnosti i hrvatskoj književnosti 20. stoljeća, na nekoliko primjera, promatrajući utjecaje niske na visoku kulturu kao i obrnuto, te time pokazujući i dokazujući koliko magijske predodžbe djeluju na glavne aspekte ljudske komunikacije, pamćenja, sjećanja i prenošenja znanja i iskustva.

METODOLOGIJSKI I TEORIJSKI OKVIR

1. Metodologija istraživanja

Glavni cilj ovog doktorskog rada jest, kao što je već bilo uvodno naznačeno, preciznije pokazati na dijakronijskim i sinkronijskim primjerima utjecaj različitih magijskih predodžaba i obrazaca na oblikovanje i preoblikovanje hrvatskog kulturnog identiteta i na koje su se načine oni uvrježivali u "visokoj", dakle kulturi obrazovanih i učenih osoba viših svjetovnih i crkvenih slojeva, ali i "niskoj", tradicijskoj i pučkoj hrvatskoj kulturi. To je nemoguće napraviti ako se ne uzmu u obzir različiti književni, povijesni i običajni fenomeni te im se ne pristupi suvremenim interdisciplinarnim kulturološkim pristupom. Ovakav pristup je na tragu Eliadeova stava da se treba služiti s nekoliko metoda u komparativnom istraživanju religija, a time i magijskoga: povijesnom metodom, jer religijski fenomeni ne postoje i ne mogu se promatrati izvan svoga povijesnoga konteksta, a da se za povijesnu metodu koriste povijesni izvori koje su prikupili stručnjaci; fenomenološkom metodom, jer su religije izvorni i nepobitni fenomeni; te hermeneutičkom metodom, koja se bavi razumijevanjem poruka iz podataka dobivenih usporedbom povijesnih izvora i fenomena⁴.

Jedan je od glavnih ciljeva bila izrada suvremenog hrvatskog kulturološkog analitičkog alata koji bi služio u lakšem prepoznavanju i klasificiranju mnogih magijskih pojava u njihovim različitim poljima ljudske kulture i djelatnosti na povijesnom tlu današnje Republike Hrvatske. Glavna težnja potrage ovog doktorskog rada bila je i pronaći odgovore na tražena pitanja u nekoliko različitih područja ljudske kulturne djelatnosti na području današnje Republike Hrvatske te se stoga ona i odvijala preko različitih povijesnih, književnojezičnih, znanstvenih, religijskih, svjetovnih i etnološko-antropoloških pogleda na magiju i na njezin izravni utjecaj na ljudsko društvo i njegovu povijest⁵.

Pod tim su se pitanjima, primjerice, analizirali razvoji pogleda na magiju na tri razine: kroz razvoj znanstvenih pristupa ideji magijskoga u europskoj i hrvatskoj znanosti; kroz razvoj religijskoga pristupa magijskome u europskim i hrvatskim religijskim tokovima, od starovjerja, preko religijom uvjetovanog europskog i hrvatskog crkvenog i svjetovnog prava, fenomena progona vještica do religijskih pogleda na magiju u 20. i 21. stoljeću; kroz razvoj samih magijskih pristupa magiji od srednjega vijeka do danas kroz različite magijske sustave; te konačno kroz razvoj književnih pristupa magiji u hrvatskoj usmenoj i pisanoj književnosti te popularnoj kulturi. Konačni je cilj bila i uspostava njihovih međuodnosa i prepoznavanje

⁴ Poupard, Paul (2007): *Religije*, Zagreb: Kulturno informativni centar i Naklada Jesenski i Turk, 11-12.

⁵ Šešo, L. (2016): 11.

njihova stvarnoga utjecaja na ukupnu duhovno-magijsku kulturnu sliku u Hrvatskoj. Najveći znanstveni doprinos ovog rada leži upravo u njegovoj interdisciplinarnosti, mogućnosti izlaska iz okvira isključivo jedne znanstvene discipline, primjerice povijesti, etnologije ili arheologije kao što je to bio slučaj u starijim znanstvenim paradigmama, te obuhvaćanja teme iz više znanstvenih gledišta. Tako se stvara jedna što cjelovitija slika iz više pogleda na istu temu i na taj se način ostvaruje istinski kulturološki diskurs. U praktičnom smislu, ovaj rad je svojevrsno novo poglavlje u kulturološkom razumijevanju magije unutar hrvatske narodne svijesti i tako doprinosi različitim znanstvenim aspektima ovog područja.

U izradi ovog doktorskog rada provedene su različite metode istraživanja, od metode analize postojeće primarne i sekundarne literature, metode rada na obrađenoj izvornoj građi, metode rada na originalnoj arhivskoj građi, metode analize medija, foruma i internetske komunikacije, metode analize izvora objavljenih u medijima poput članaka i intervjua, metode terenskog istraživanja i to kroz metodu razgovora s kazivačima, pismene komunikacije s kazivačima, anketnog ispitivanja te aktivnog i pasivnog sudjelovanja. Višestruka metodologija i interdisciplinarni pristup stvorili su preduvjete za multiperspektivnu analizu složenog fenomena kao što je magijsko.

Ono što se nastojalo dokazati ovim doktorskim radom niz je hipoteza koje su bile postavljene prije početka najavljenog istraživanja predloženim interdisciplinarnim metodama. To su sljedeće hipoteze:

1. *Magija, magijski obrasci i magijske predodžbe izuzetno su važni oblikovatelji hrvatskog kulturnog identiteta.*

Vrlo je često, skoro uvijek kroz povijest, odbacivana ideja od službenog znanstvenog mišljenja, često pod tri različita utjecaja na hrvatskom povijesnom prostoru, onoga kršćanske znanosti, racionalističke znanosti ili marksističke znanosti, o magijskome kao izuzetno bitnom kulturnom aspektu svakodnevnog života, pa tako i identiteta. Magijske predodžbe i obrasci trivijalizirani su iz svih tih spomenutih gledišta, a što se pokazalo predrasudama, smatrani su praznovjerjem i ostacima primarnih strahova prvotnih zajednica ili pak nekim drugim oblicima nekritičkog premišljanja, a koji se danas smatraju odbačenima ili zastarjelima. Ovaj će rad pokazati da tome ipak nije tako i da na hrvatskome povijesnom prostoru magijsko od srednjega vijeka do danas zauzima izuzetno bitan dio ljudskoga života i kulture u svakodnevicu, politici, pravu, književnosti i drugim umjetnostima.

2. *Prostor i njegove značajke u vremenu određuju ovisnost o utjecajima različitih političkih i vjerskih silnica koje oblikuju kulturnu svijest u Hrvata.*

Ono što će se pokazati na više primjera jest povijesni razvoj magijske svijesti i predodžaba na hrvatskome povijesnom prostoru koji je izuzetno napučen od prapovijesti i mjesto brojnih migracija i miješanja kultura i kulturnih obrazaca kroz povijest. Od najstarijih prapovijesnih kultura, preko antičkih i srednjovjekovnih do onih novoga vijeka i sve do danas, prostor o kojemu je riječ u ovom doktorskom radu zbog svojih je specifičnosti izložen stalnoj komunikaciji i razmjeni ideja ljudi koji na njemu obitavaju ili preko njega prelaze. Tako će kroz doktorski rad biti pokazano i da su mnoge ideje vezane uz magijsko dolazile zajedno s kulturama koje su boravile kraće ili duže vrijeme na njemu, a one bi se zadržavale i nakon njihova odlaska ili stapanja s dominantom kulturom. Stoga je položaj ovoga prostora izuzetno bitan za njihovu razmjenu, nastajanje i preoblikovanje, poglavito u odnosima .

3. Hrvatski kulturni identitet u pitanju magijskih predodžbi pomicao se ovisno o glavnim religijskim i magijskim kulturnim strujanjima i pod njihovim neposrednim utjecajima.

Kao i kod prethodne teze, pokazalo se da su upravo različita religijska i magijska kulturna strujanja i njihove fluktuacije, uzdizanja i opadanja na hrvatskim povijesnim prostorima, a uslijed političkih i ekonomskih migracija i preuzimanja pojedinih njihovih oblika, iznimno utjecajna i da su ustvari na mnogo razina sastavnice hrvatskoga kulturnog identiteta, barem onome dijelu koji se tiče utjecaja magijskih predodžaba i obrazaca na njega.

4. Pretkršćanske, starovjerne magijske predodžbe ostale su trajno ucijepljene u hrvatsku kulturnu svijest i traju do danas.

Kôd magijskih predodžaba često ostaje duže zapisan u kolektivnom sjećanju osoba na nekom prostoru no što traju same glavne značajke neke kulture. Iako je polje ovoga istraživanja na hrvatskome prostoru početno dijakronijski omeđeno srednjem vijekom, odnosno slavenizacijom i konačno kristijanizacijom ovoga prostora kao jednog od glavnih temelja današnje hrvatske kulture, relevantno je i bitno za naglasiti da su i neke starije magijske predodžbe imale iznimnog utjecaja te ostale sačuvane u kasnijim običajima stanovništva, kako one predgrčkih i predrimskih kultura na ovim prostorima, tako i one grčkih, rimskih i drugih tada suvremenih kultura koje su se miješale ili dodirivale na ovome prostoru. Ponajviše će se to vidjeti kroz najnovija istraživanja korelacija pretkršćanskih, kršćanskih i postkršćanskih vjerovanja, običaja, obreda i drugih magijskih elemenata vezanih uz izvornu, slavensku i hrvatsku duhovnost, vjeru i magijske poglede orijentirane na obožavanje prirodnih sila i kulta predaka.

5. Novovjerne magijske predodžbe 20. i 21. stoljeća isprepliću se djelomice s kršćanskim kulturnim krugom u Hrvata i drugih etničkih zajednica na hrvatskom tlu, ali i izvana te utječu na svakodnevni život i percepciju duhovnog svijeta čovjeka.

Također, nadovezano na prethodnu tezu, pokazat će se da su i postkršćanske novovjerne predodžbe, kao što su različite suvremene predodžbe poput onih iz *new age* duhovnosti, hrvatskog rodnovjerja, wicce i drugih sličnih novijih duhovno-magijskih sustava, kao i one koje su postojale paralelno uz kršćanstvo na ovim prostorima, primjerice islama, aktivni sudionici i čimbenici magijskih predodžaba i obrazaca unutar korpusa hrvatskog kulturnog identiteta.

6. *Magijski utjecaj na hrvatski kulturni identitet može se promatrati kroz više gledišta koja zajedno daju uvid u njegove procese, religijski pogled, književnojezični pogled i etnološko-antropološki pogled na magijske predodžbe, sustave i obrasce.*

Multiperspektiva ovih problemskih pitanja kroz ovo istraživanje pokazat će i interdisciplinarna i multidisciplinarna rješenja koja će jasnije iz svih kutova glavnih kulturnih značajki dekodirati magijski kôd u sustavima, predodžbama i obrascima na hrvatskom povijesnom prostoru. Ove su se hipoteze potvrđivale preko rezultata osobnih terenskih i studijskih istraživanja ili detaljnog komparativnog pregleda, kritičke sinteze drugih recentnih i važnih istraživanja te usporedbe njihovih rezultata s vlastitima.

Ovo istraživanje i doktorski rad kao njegov konačni oblik nadovezuju se na više istraživačkih tradicija, uključujući i vlastita višegodišnja istraživanja te se tako zasnivaju na analizi, interpretaciji i kritičkoj evaluaciji spoznaja mnogih autora iz različitih humanističkih znanstvenih polja i grana, domaćih i stranih. Nekolicina njih bili su fokusi i prijelomne točke bez kojih ovakvo istraživanje ne bi bilo moguće, a svakako su zaslužni za evoluciju kritičkog i znanstvenog aparata koji se bavi ovim područjem proučavanja u Europi i Hrvatskoj. Taj se aparat u hrvatskoj povijesnoj znanosti počeo izgrađivati tek pionirskim naporima začetnika hrvatskih humanističkih znanosti s kraja 19. i početka 20. stoljeća, prije svega Antuna Radića, Ivana Kukuljevića Sakcinskog, Ivana Krstitelja Tkalčića, Ivana Bojničića Kninskog, Emilija Laszowskog i drugih povjesnika⁶, a koji su u tim pionirskim danima hrvatske historiografije i etnografije počeli masovnije prikupljati povijesnu i etnološku građu iz različitih privatnih arhiva ili prikupljanjem na terenu te je zapisivati, prepisivati i tiskati u povijesnim, arheološkim i etnološkim zbornicima bez detaljnijih ili s vrlo malo kritičkih znanstvenih osvrt⁷. Ponajviše iz toga doba važno nam je prikupljanje i zapisivanje magijskih radnji tijekom druge polovice 19. stoljeća, koje je prema Šeši, "jedno od polazišta za razumijevanje duhovnoga identiteta ruralnoga dijela) naroda preko kojega će se bolje razumjeti cjelokupno

⁶ Šešo, L. (2016): 120.

⁷ Kao što su primjerice *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* i drugi (op. a.).

ustrojstvo hrvatske kulture"⁸. Također prema Šeši, važnost tradicijskih vjerovanja, kao jednog od elemenata budućega hrvatskog identiteta zagovarao je upravo Radić koji je u svojoj "Osnovi za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu"⁹ predvidio da suradnici na terenu zapisuju različita narodna magijska vjerovanja i prakse, a među njima i "Gataće", "Bajaće" i "Vračke (čarolije)"¹⁰. Na brojna početna prezanja i prvotne interpretacije i analize hrvatskih pionirskih povjesnika nadovezuje se i kapitalno djelo hrvatskog pravника Vladimira Bayera "Ugovor s đavlom"¹¹, koje ostaje u mnogočemu jedno od najbitnijih djela literature, inspiracija i *conditio sine quae non* svakog istraživanja magijskih tema u hrvatskoj kulturi, iako pisano iz vizure pravnika, kao jedna šira, iako možda metodički površnija, sintetska¹² povjestica europskih i hrvatskih progona vještica te zakonskih i religijskih promatranja magijskoga. Značajna su za ovu temu i terenska istraživanja magijskih predodžbi okolice Zagreba i Splita hrvatske etnologinje Vesne Čulinović-Konstantinović objedinjena u knjizi *Aždajkinja iz Manite Drage*¹³, etnološka djela *Hod kroz godinu* Vitomira Belaja¹⁴, *Vjerovanje u drveće u Hrvata* Tome Vinščaka¹⁵, *Vilenica i vilenjak* Zorana Čiče¹⁶, trilogija *Božanski boj*¹⁷, *Zeleni lug*¹⁸ i *Gazdarica na vratima*¹⁹ te njezina nadopuna *Vilinska vrata*²⁰ Radoslava Katičića, te brojni drugi manji, ali ne i manje važni, znanstveni i stručni radovi na područjima hrvatske kulturne povijesti, etnologije i filologije. Važna teorijska religiološka i kulturnopovjesničarska znanstvena podloga na kojoj uvelike zasnivamo mnoge svoje premise proizašla je analizom i iščitavanjem brojnih radova europskih humanističkih znanstvenika koji su se od 19. do 21. stoljeća bavili ili se još uvijek bave pitanjima i problemima povijesti

⁸ Šešo, L. (2016): 120.

⁹ Radić, Antun (1897): "Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu", *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, knjiga 2, 532-533.

¹⁰ Šešo, Luka (2017): "Za osvetu, požudu i krađu. Magijske radnje stanovnika Istre 19. stoljeća kao odraz nepovoljnoga socioekonomskog stanja", *Povijesni prilozi*, br. 52, 153-154.

¹¹ Bayer, Vladimir (1953): *Ugovor s Đavlom – procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj*, Zagreb: Zora.

¹² Šešo, L. (2016): 120.

¹³ Čulinović-Konstantinović, Vesna (1989): *Aždajkinja iz Manite Drage*, Split: Logos.

¹⁴ Belaj, Vitomir (2007): *Hod kroz godinu – Pokušaj rekonstrukcije prahrvatskoga mitskoga svjetonazora – 2. izmijenjeno i dopunjeno izdanje*, Zagreb: Golden marketing.

¹⁵ Vinščak, Tomo (2002): *Vjerovanja o drveće u Hrvata*, Jastrebarsko: Naklada Slap.

¹⁶ Čiča, Zoran (2002): *Vilenica i vilenjak – Sudbina jednog pretkršćanskog kulta u doba progona vještica*, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Biblioteka Nova etnografija.

¹⁷ Katičić, Radoslav (2008): *Božanski boj – Tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine*, Zagreb/Mošćenička Draga: Ibis grafika i Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

¹⁸ Katičić, Radoslav (2010): *Zeleni lug. Tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine*, Zagreb/Mošćenička Draga: Ibis grafika, Matica hrvatska.

¹⁹ Katičić, Radoslav (2011): *Gazdarica na vratima. Tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine*, Zagreb/Mošćenička Draga: Ibis grafika, Matica hrvatska.

²⁰ Katičić, Radoslav (2014): *Vilinska vrata. I dalje tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine*, Zagreb/Mošćenička Draga: Ibis grafika, Matica hrvatska.

religije i magije, poput socijalne antropologije i komparativne religije Jamesa G. Frazera, sociologizma Émilea Durkheima, socijalne antropologije i funkcionalizma Bronisława Malinowskog (francuska sociološka škola), socijalne antropologije Marcela Maussa i strukturalizma Stanleya Tambiaha, povijesti religije i kulture Mircea Eliadea, mikrohistorije srednjovjekovnih kultova plodnosti i progona vještica Carla Ginzburga, Paola Portonea, Gábora Klaniczaya i Éve Pócs, antropologije religije AnneMarie De Wall Malefijt i Jacka Davida Ellera, lingvističkih analiza verbalne magije Jonatahana Ropera, mikropovijesne medievistike Claudea Lecouteuxa i brojnih drugih. No u ovom radu neće moći zbog mogućnosti obujma biti spomenute sve teorije vezane uz probleme odnosa magije, religije i znanosti, već će se one spominjati kroz fragmentarne presjeke tamo gdje je nužno da se spomenu.

Također, važna istraživačka podloga ovom doktorskom radu jest i moje vlastito bavljenje pitanjima svjetovnih progona vještica u Zagrebu u srednjem i ranom novom vijeku, a što je rezultiralo diplomskim radom²¹ i s još nekoliko objavljenih radova na tu temu²², te me uvelo u niz problema koji će se otvoriti prema nastajanju i oblikovanju hipoteza na koje će ovaj doktorski rad ponuditi odgovore. Osim fenomenom progona vještica, u dosadašnjim sam se svojim dosadašnjim istraživanjima bavio i onima uz identitet, hrvatsko starovjerje, dvovjerje, rodnovjerje²³ i druga novovjerja, fenomene neošamanizama²⁴, neoanimizama i kultova plodnosti, progone vještica, magije u književnosti i verbalne magije²⁵ te druge srodne teme.

Znanstveni doprinos ove doktorskog rada jest, osim novih spoznaja o značenju magijskih predodžaba i obrazaca u korpusu hrvatske kulture, prije svega stvaranje kompendija informacija i stavova o ovoj temi iz različitih znanstvenih disciplina, ali i analiza povijesnih i drugih izvora te religijskih shvaćanja koja može poslužiti kao svojevrsni priručnik za nastavak mnogih smjerova istraživanja magijskoga. Često je teško na početku svakog takvog

²¹ Vukelić, Deniver (2009a): *Svjetovna suđenja i progoni zbog čarobnjaštva i hereze te progoni vještica u Zagrebu i okolici tijekom ranog novog vijeka*, diplomski rad, Filozofski fakultet sveučilišta u Zagrebu.

²² Vukelić, Deniver (2009b): "Utjecaj Katoličke crkve na svjetovne progone vještica u Zagrebu u ranom novom vijeku", *Radovi - Zavod za hrvatsku povijest*, vol. 41, 201-208.; Vukelić, Deniver (2012): "Progoni vještica", *Povijest grada Zagreba – Knjiga I. Od prehistorije do 1918*, Zagreb: Novi Liber, Ivo Goldstein, ur., 194-196.; Vukelić, Deniver (2013): "Fenomen progona vještica u Zagrebu i problemi identiteta u popularnom historijskom romanu Marije Jurić Zagorke *Grička vještica*", *GRAD, GRANICA, GEOGRAFIJA; ZAGORKA – ŽIVOT, DJELO, NASLIJEDE*. Centar za ženske studije.

²³ Vukelić, Deniver (2012c): "Problem dvovjerja kao čimbenika hrvatskog kulturnog identiteta", *Studia mythologica Slavica*, vol. 15, 343-364; Vukelić, Deniver (2015): "Croatian Native Faith – Diverse Opinions on Gender Problems in a Developing", *Pantheon. Journal for the Study of Religions. Faculty of Arts and Philosophy*. University of Pardubice.

²⁴ Vukelić, Deniver (2012d): "Problemi identifikacije i identiteta u hrvatskih "šamana" s kraja 20. i početka 21. stoljeća", *Studia ethnologica Croatica*, vol. 24, 167-194.

²⁵ Vukelić, Deniver (2014): "Uvod u klasifikaciju verbalne magije i verbalna magija u zapisanoj hrvatskoj usmenoj tradiciji". *Studia mythologica Slavica*, vol. 17, 243-270.

istraživanja razlučiti validnost neke literature ili izvora koji donose temeljne spoznaje i alat koji su nužni za daljnji rad te je potrebno dugo razdoblje iščitavanja i promišljanja. Jedna od ideja ove studije upravo je ponuditi na jednome mjestu analizu i skupljene spoznaje jednog takvog višegodišnjeg znanstvenog iščitavanja koje može biti kvalitetan temelj daljnjih istraživanja.

2. Teorijske pretpostavke istraživanja

Na široj razini, istraživanja magijske komponente vjerovanja u Hrvatskoj dosad su uglavnom bila predmetom pokušaja dosega do čvrstih arhaičnih religijskih koncepata na razini etnologije i kulturne antropologije, antropologije religije, određenih povijesnih slučajeva, ponajviše pravnih ili pak jezičnih na razini usmene književnosti i stilistike. U hrvatskoj humanističkoj znanosti poglavito, mnogo je manje, pažnje pridano istraživanju načina na koji su određena pojedina vjerovanja nastavljala živjeti u današnjim, suvremenim društvima. Među rijetkima, Gavazzi je smatrao da se do spoznaje o izvornom stanju neke kulture i njezinu kretanju može doći proučavanjem sadašnjosti i elemenata iz narodnog života koji govore o samom kretanju kulture u prošlosti²⁶. Najstariji sačuvani podatci do kojih se može doprijeti osim što su vrela svoga vremena dio su i specifičnog konteksta vremena u kojemu su prikupljeni i analizirani te se često ne mogu unositi kao validni znanstveni argumenti bez promišljanja i o povijesnim okolnostima njihova prikupljanja. Magijski fenomeni stoga nisu samo forme koje se netaknuto prenose kroz povijest već sa sobom nose stalni potencijal za upisivanje novog značenja i sadržaja, kako u uvjetno rečenu "visoku" književnu, znanstvenu i religijsku, tako i u "nisku", svakodnevnu popularnu kulturu. Obrasci, koji tako ostaju upisani iza tekstova i praksi različitih izvorišta i žanrova te se mogu detektirati različitim humanističkim znanstvenim metodama, preživjeli su upravo zahvaljujući tome što nisu nosili neko fiksno značenje već su bili u stanju prilagoditi se aktualnom društvenom kontekstu i u njega se privremeno "usidriti" do nove prilagodbe. To dovodi do prvog, potencijalno problematičnog teorijskog koncepta, a kojim se između ostaloga ovaj doktorski rad bavi – **kulturnog identiteta**.

2.1. Hrvatski kulturni identitet

Kultura nekoga društva uključuje određene društvene vrijednosti, odnosno njegovu unutrašnju etiku, ali jednako tako i materijalne predmete što ih iz brojnih razloga stvaraju

²⁶ Šešo, L. (2016): 117.

ljudi s tim društvenim vrijednostima u tome društvu pridajući im određena značenja koja imaju zajednički kôd za to društvo. Kulturu stoga, prema uvriježenoj definiciji, možemo definirati i kao gomilanje, akumulaciju zajedničkih značenja i tradicija među članovima određenog društva te je se može opisati s obzirom na način na koji se ljudi prilagođavaju svom okolišu te njezinu društvenu strukturu i ideologiju, a koja uključuje i moralna i estetska načela samih ljudi. Članovi neke kulture dijele sustav zajedničkih vjerovanja i praksi, koji pritom uključuju i određene etičke vrijednosti. Svaku se kulturu može stoga općenito opisati skupom nekih središnjih vrijednosti, odnosno, možemo se složiti s definicijom da kultura označava "složenu cjelinu institucija, vrijednosti, predodžaba i praksi koje čine život određene ljudske skupine, a prenose se i primaju učenjem"²⁷. Danas neke antropološke teorije kulturu najčešće promatraju kao "složenu mrežu promjenjivih obrazaca koji povezuju ljude u različitim situacijama i društvene formacije različitih osnova" te prema tome gledištu "bilo koja grupa može izgraditi svoj vlastiti kulturni identitet"²⁸.

Mogu se u mislima različitih hrvatskih suvremenih znanstvenika kulture vidjeti i različiti pogledi prema definiranju identiteta. Primjerice, prema Bratuliću "Identitet se tako utvrđuje u istosti s onima koji s nama dijele dom, selo, zavičaj, domovinu, jezik, ali se u isto vrijeme očituje i u različitosti od onih koji govore drukčije, koji imaju drukčije običaje, vjeru, boju kože. Identitet se tako neprestano očituje pokazujući i jednako i različito lice"²⁹. Prema jeziku i književnosti gledano, Bratulić smatra da je "u starom hrvatskom jeziku, kao i u još starijem, staroslavenskom jeziku, riječ *jezik* označavala je 'narod, naciju'. U 19. stoljeću riječ *narod* označavala je prvenstveno *naciju*, ljude koji imaju isti jezik, proživjeli su jednaku povijest, naseljavaju istu zemlju, ali imaju i političku projekciju samostalnosti nacije i države"³⁰ i "Kroz povijest Hrvate je, osim jezika, u zajedništvu držala velika količina napisanih tekstova, književnih, pjesničkih, proznih, beletrističkih i bogoštovnih, koji su bili zajednički cijelom narodu. Više nego drugi identifikacijski elementi, hrvatski jezik u crkvenim knjigama i propovijedi na tom jeziku odredili su ne samo povijest našega jezika nego i temeljne odrednice našega identiteta s obzirom na trajne duhovne vrednote koje su propovjednici isticali svake nedjelje i svakoga blagdana. Osim tih pisanih tekstova, živa je bila i usmena

²⁷ Kovačec, August; ur. (2004): *Hrvatska enciklopedija*, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslava Krležje, Svezak VI. : Kn – Mak, 338, s. v. "kultura".

²⁸ Hocenski-Dreiseidl, Mirna; Papa, Dubravka (2010): "Metaforički jezik u filozofiji brendiranja", *Ekonomski vjesnik : Review of Contemporary Entrepreneurship, Business, and Economic Issues*, vol. XXIII, no. 2, Ekonomski fakultet u Osijeku, 484.

²⁹ Bratulić, Josip (2011): "O hrvatskom identitetu, neposredno". *Hrvatski identitet*, zbornik radova, Matica hrvatska, 10.

³⁰ Isto. 11.

književnost, koja je lako prelazila i jezične i regionalne granice.³¹ Prema njemu, povijesno-prostorno gledano "Identitet čini i prostor na kojem ljudi žive. To je prostor Hrvatske. Naša zemlja kroz povijest, ovakva kakva je danas, Republika Hrvatska, ipak se oblikovala iz tri kraljevstva (kraljevina): Kraljevstvo Slavonije, Kraljevstvo Dalmacije, Kraljevstvo Hrvatske.(...) *Regnum Slavoniae*, *Regnum Croatiae* i *Regnum Dalmatiae* samostalne su povijesne pokrajine, ali kad su jedno, onda je to *Regnum Croatiae*"³². Konačno, religijski gledano, Bratulić tvrdi da se "Identitet (...) i danas, a nekoć još više, iskazivao vjeroispovijednošću, religioznom pripadnošću. Ako jezikom danas nismo posve različiti od susjeda, vjerskom smo pripadnošću i u povijesti i danas različiti, jer kao Hrvati pretežno pripadamo zapadnom katoličkom kršćanstvu, za razliku od Srba i Crnogoraca koji pripadaju istočnom, pravoslavnom kršćanstvu, a još je veća razlika prema onima koji se međusobno prepoznaju u islamu"³³.

S druge strane, Letica smatra da je povijesno promatrano "hrvatski (...) kulturni i nacionalni identitet policentričan i europski multidimenzionalan, jer pripada gotovo svim europskim, pa i istočnjačkim tradicijama: bizantinskoj, balkanskoj, zapadnoeuropskoj, mediteranskoj, jadranskoj, istočnoeuropskoj, srednjoeuropskoj i južnoslavenskoj"³⁴. Također navodi, citirajući Andersona da "nacionalnu svijest i duh odavno ne stvara elitna kultura (romani, pjesništvo, znanost, opera, lijepa književnost općenito; niti se ona stvara u književnim salonima, čitaonicama, pjesničkim večerima, časopisima, kazalištima i književnim nakladništvom), nego – čitanje novina". No, po pitanju tehnologije u odnosu na kulturu nadopunjuje Andersona s "(...) Kao što će buduće nacije i nadsacionalne identitetske zajednice biti zajednice gledatelja televizije i nacije korisnika interneta"³⁵. Letica citira i Huntingtona koji smatra da "Nacionalni identiteti, kao i drugi identiteti, grade se i razgrađuju, uzdižu se i spuštaju, grle se i odbacuju. Različiti ljudi različito vrednuju nacionalni identitet u odnosu na njihove druge identitete i relativno isticanje i intenzitet nacionalnog identiteta kod svakog su naroda podložni promjenama"³⁶ te ukazuje na složenost identiteta "Nacionalni identitet obično, ali ne uvijek, uključuje teritorijalni element i može također uključiti jedan ili više pripisanih (rasa, etnicitet), kulturnih (religija, jezik) i političkih (država, ideologija)

³¹ Bratulić, J. (2011): 14.

³² Isto. 13.

³³ Isto. 15.

³⁴ Isto. 35.

³⁵ Isto. 42.

³⁶ Letica, Slaven (2011): "Tko smo, što smo i kakvi smo zapravo mi Hrvati", *Hrvatski identitet*, zbornik radova, Matica hrvatska, 26; citat prema Huntington, Samuel P. (2005): *Who are We? America's Great Debate*, London: Free Press, 27.

elemenata, kao što ponekad može uključiti i gospodarske (poljodjelstvo) ili društvene (socijalna povezanost, mreža) elemente"³⁷.

S antropološkog stajališta Matulić pak smatra da "Dokazati postojanje identiteta znači ujedno dokazati nepostojanje bilo kakvih promjena konkretne stvarnosti"³⁸. Stamać primjećuje pluralizam različitih hrvatskih kulturnih pojavnosti te smatra da je bolje reći identitet hrvatske kulture, nego li hrvatski kulturni identitet te mu pritom daje pet povezanih definicija: "Identitet hrvatske kulture u sebi je kontradiktoran pojam, no on izvrsno pogađa bit hrvatske pluralne i pluralistične kulture, kakva se oblikovala tijekom više no burne povijesti. Identitet hrvatske kulture sastoji se u silno razvedenoj mnoštvenosti svih njezinih pojavnih oblika. Bivstvu hrvatskoga kulturnog identiteta pripadna je (nacionalno pojmljena) 'pluralistična istobitnost' svih povijesno nataloženih a kulturalno presudno važnih obilježja javnoga i društvenog života. Hrvatski identitet = uzajamna različitost hrvatskih kulturnih pojavnosti. Tih je pojavnosti toliki broj, da se one nanovo obilježuju i proučavaju stalno navratnim (identičnim!) istraživanjima. Različitost hrvatskih kulturnih pojavnosti uključuje raznovrsnost, raznolikost, raznobojnost i mnoštvenost"³⁹.

Prema našoj perspektivi smatramo da kulturni identitet nije posljedica neke supstancije koja je upisana u prošlosti i koja ostaje netaknutim dijelom kulturnog inventara, već da je on ustvari proizvod specifične kulturne politike koja koristi različite elemente inventara kako bi konstruirala društvenu granicu naspram drugosti. Kulturni je identitet iznimno komplicirana kategorija o kojoj se još intenzivno raspravlja u znanstvenim krugovima različitih znanstvenih paradigmi i usmjerenja te mu neki takvi krugovi čak i odriču postojanje. Prema Pettsu, te su rasprave odmakle od modela etniciteta iz 19. i koncepcija etničkih grupa iz ranog 20. stoljeća koji su promatrali konvergenciju kulturnog identiteta, biološkog naslijeđa i jezika s izvorištem u europskim arheološkim tradicijama i kulturnoj povijesti, prema suvremenim pristupima koji prilaze srednjovjekovnim etnicitetima kao fluidnima i kontekstualno specifičnima izrazima identiteta koji se mogu naći u povijesnim i arheološkim izvorima⁴⁰. Poglavitito je iznova u zadnja dva desetljeća ta tema, kulturnog i etničkog identiteta, došla u prve redove hrvatskih povjesničara koji se bave kasnoantičkom i ranosrednjovjekovnom poviješću na tlu hrvatskih zemalja, a kojih se kao početnih vremena na dijakronijskoj razini hrvatske kulture nužno

³⁷ Letica, S. (2011): 27.

³⁸ Matulić, Tonči (2011): "Identitet i hrvatski identitet kao metafizičko-antropološki problem", *Hrvatski identitet*, zbornik radova, Matica hrvatska, 81.

³⁹ Stamać, Ante (2011): "Hrvatski kulturni identitet – što je to?", *Hrvatski identitet*, zbornik radova, Matica hrvatska, 145-146.

⁴⁰ Petts, David (2011): *Pagan and Christian. Religious Change in Early Medieval Europe*, London: Bristol Classical Press, 35.

dotiče i ova disertacija. To je poglavito važno u ovom kontekstu kako bi se objasnili kulturni krugovi i identiteti na tlu povijesnih hrvatskih zemalja kojima određene prakse i vjerovanja pripadaju. Stoga je nužno i preispitati temelje prethodnih metanarativa i povijesnoga znanja, kroz reevaluaciju povijesnih izvora iz gledišta novih interdisciplinarnih znanstvenih paradigmi. Ponajviše prema činjenici da brojni oblici duhovnih i magijskih praksi nisu statični već fluentni, dolaze izvana prema unutra, a onda iznutra natrag odlaze van, miješaju se i prilagođavaju, konstruiraju i dekonstruiraju. Prema Čulinović-Konstantinović, kompleksni religijski, a može se nadopuniti i reći i magijski sadržaj, uvijek je bio podložan promjenama općeg razvoja određene društveno-geografske cjeline⁴¹. Stoga mnogi oblici identificiranja neke kulturne prakse poput magijskoga kroz prizmu generalnog hrvatskog kulturnog identiteta neće moći biti najčišće omeđeni, ali ipak krajnji je cilj da se oni prepoznaju i obuhvate.

Hrvatski kulturni identitet, stoga, bit će u ovom doktorskom radu, prema mom viđenju, pojam koji označava konstrukt koji je sastavljen od dijelova zajedničkih vrijednosti, predodžbi i obrazaca. Najstrože gledano, to i nije "hrvatski" kulturni identitet u smislu nacionalnog konstrukta identiteta 19. stoljeća, već prije kulturni identitet onoga što se u historiografiji naziva "hrvatskim povijesnim zemljama". Jer, kad se promatra povijesni i kulturni tijek na dijakroniji jednog toliko kulturološki i politički ispresijecanog područja kao što je ovo naše o kojemu je riječ, ne bi se daleko otišlo kad bi se uzimali samo strogi okviri nacije ili naroda, govoreći isključivo o strogo etničkoj pripadnosti. Stoga je ovdje svakako kao pomoćni alat nužan jedan umjetni nadkonstrukt koji će povezati dijelove brojnih utjecaja o kojima je riječ u ovom doktorskom radu. Preko njega moći će se ponajviše prepoznati mijene i preoblikovanja duhovnih i magijskih praksi.

Prema Andersonu "Nacija je zamišljena zajednica". Kako bi se ta zamišljena topografija mogla pojmovno održati, nužno je odrediti i njezine simbolične granice – one gdje koje prestajemo "Mi" i počinju "Drugi"⁴². I "Mi" i "Drugi" o kojima će biti još riječi u ovom radu još su složeniji za analizu od makropolitčkih i mikropolitčkih "Mi" i "Drugi", a koji su ionako sami po sebi, kao što znamo, izuzetno složeni u svojim interakcijama. To je stoga, što se, kad je o magiji riječ, koja je oduvijek bila na rubovima društvenih konvencija i vladajućih zakona, ali i, što će se pokazati u ovom radu, stalno sveprisutna, identiteti množe u nedogled, od mikrorazina pokrajina, gradova, sela, sve do porodica i obitelji, čak i unutar pojedinca. Ta

⁴¹ Čulinović-Konstantinović, V. (1989): 12.

⁴² Anderson, Benedict R. (1991): *Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism. (Revised and extended.)*, London: Verso, 6–7.

fraktalna raslojavanja jedan su izuzetno složen mehanizam koji će se pokušati razjasniti u ovoj disertaciji jer prošla preoblikovanja, dekonstrukcije i rekonstrukcije tih obrazaca i predodžaba utječu na ona buduća i tako sve do onih današnjih. Stoga su svi ti brojni identiteti u ovome radu okupljeni u slojevima i podslojevima, a zajednički vezani tkivom upravo hrvatskog kulturnog identiteta kao jednoga grupnog nadskupa. Poput ostalih jugoistočnoeuropskih i srednjoeuropskih etniciteta, moderni hrvatski etnicitet, pa i identitet, prema Džinu, bili su uvelike uvjetovani osjećajem povijesnog kontinuiteta na prostoru na kojem su obitavali Hrvati⁴³, ali taj povijesni identitet etniciteta nije uvijek nužno bio poimence hrvatskim, već ga, uopćeno gledano, danas takvim smatramo. S druge pak strane, prema Fineu, srednjovjekovnim europskim zajednicama osnova zajedničkog identiteta bila je primarno religijska, dok je tek krajem novoga vijeka ona počela prelaziti u nacionalni tip identiteta⁴⁴. Dočim treba imati na umu da nije uvijek bilo tako da su stanovnici povijesnog hrvatskoga prostora bivali homogenima na religijskoj osnovi pa su se prema tome pomicali i njihovi identiteti i onda ih se ustvari mora promatrati kroz više kulturnih krugova i njihovih međusobnih utjecaja kako bi se moglo stvoriti zajedničku sliku, onoga *meta-kruga*, hrvatskoga kulturnog identiteta. Zato su izuzetno bitne nove znanstvene spoznaje i metode u nastojanju razjašnjavanja, poput onih kulturne povijesti, povijesti mentaliteta ili grupnih identiteta. Vrlo je važno sagledavati i ovaj problem kao promjenjivi fenomen, kao što je to Džino napravio smatrajuću da su se mnogi kulturni aspekti mijenjali u nastojanju grupe da postigne svoj politički ili ekonomski cilj kroz društvenu interakciju ili kolektivnu samoidentifikaciju, a što je vrlo često u uporabi religijske sfere u političkom životu nekoga naroda⁴⁵. Prema Džinu također, etnicitet ili nekakav zajednički kulturni identitet, i nekoć i danas, svojevrsna su zamišljena društva, kao i u Andersona, subjektivni, kontekstualni pristupi pokušaju zajedničke samoidentifikacije, a koje su podložne stalnoj promjeni. No, zanimljivo je vidjeti kroz takve mijene, da su imaginarni konstrukti iz prošlosti kroz ljudske interakcije također transformirani u sadašnju stvarnost, te da utječu na brojne načine na jednom području na sve veću skupinu ljudi konstruirajući ujedno i širi, zajednički skup određenih uvjerenja i vrijednosti⁴⁶.

Na kraju, glede problema identiteta u ovome istraživanju, ono što je najnužnije, jest nova interpretacija izvora, fokusirajući se pritom i na kontekst vremena i prostora u kojem su

⁴³ Džino, Danijel (2010): *Becoming Slav, Becoming Croat. Identity Transformations in Post-Roman and Early Medieval Dalmatia*, Leiden/: Boston. Brill, 24.

⁴⁴ Fine, John V. A. (2006): *When ethnicity did not matter in the Balkans*, Ann Arbor: The University of Michigan Press, 5-6.

⁴⁵ Džino, D. (2010): 8.

⁴⁶ Isto. 15.

nastajali: ostaci materijalne kulture moraju biti nužno interpretirani preko društvenog konteksta u kojem su postojali, a pisani izvori definitivno su ne samo izvještaji prošlih događaja, već i osobni narativi, proizvodi kulturnih i političkih diskursa svojih doba. Na isti način i književna, umjetnička djela zrcale religijska, politička i kulturna uvjerenja svojih stvaraoca i njihovih kulturnih stereotipa, prije nego li neku određenu povijesnu istinu ili pak njezine dijelove⁴⁷. Tu bi se ponajviše, kao što kaže Džino, mogao primijeniti "Bhabhin koncept kulturne hibridnosti, koja je nastala iz okvira postkolonijalne kritike, a koja hibridnost pokazuje kao rezultat akulturacije između dominantne i dominirane kulture, u kojoj se neke značajke uzajamno rekombiniraju i selektivno prihvaćaju u korist dominantne kulture kao nešto treće, neki hibridni identitet koji je, tako gledano, ustvari kulturna mimikrija"⁴⁸. A na prostorima povijesnih hrvatskih zemalja izmijenio se kroz povijest bogat niz dominantnih kultura, čak i po nekoliko njih istovremeno, koje su sve, itekako ostavljale traga na duhovnom i magijskom planu, stvarajući tako svojevrsan "patchwork", odnosno kolaž, u obrascima i predodžbama ljudi koji su obitavali na njima.

2.2. Magija

Glavna tema, kako se već može vidjeti iz naslova, ovog doktorskog rada jest "magijsko". Definirati magiju i magijsko nije jednostavno, ustvari smatramo da je neusporedivo teže od definiranja kulturnog identiteta. Kako je to, prema Čulinović-Konstantinović, jedno od najstarijih intelektualnih i duhovnih područja ljudskih djelatnosti, u sklopu narodnih vjerovanja zasnovanih na animizmu, a s ciljem ovladavanja silama prirode⁴⁹, iz kojega je djelomice i stvorena i sama religija, a djelomice kasnije i znanost⁵⁰, ali i iz kojega su izvirale i prve umjetnosti, počevši od obrednog slikarstva na zidovima špilja, ili književnosti koja je nastala iz prvih usmenih obrednih formula i mitova o prvoj ljudskoj percepciji svijeta, ovostranog i onostranog, postoji neiscrpan broj različitih definicija nastalih kroz povijest. Poglavitito jer je, kako je to Walker primijetio, i sama magija oduvijek bila vrlo interdisciplinarna *per se*, i uvijek na samom rubu da se pretvori u religiju, znanost, umjetnost ili praktičnu psihologiju⁵¹. Magiju se stoga ne može uspješno razumjeti bez pomoći niza znanstvenih disciplina kao što su povijest, etnologija, antropologija religije, lingvistika,

⁴⁷ Džino, D. (2010): 32.

⁴⁸ Isto. 34.

⁴⁹ Čulinović-Konstantinović, V. (1989): 13.

⁵⁰ Kieckhefer, Richard (1990): *Magic in the Middle Ages*, Cambridge: Cambridge University press, 1.

⁵¹ Walker, Daniel P. (2010): *Spiritualna i demonska magija od Ficina do Campanelle*, Zagreb: Eneagram, zadruga za izdavaštvo, 70.

sociologija, psihologija i povijest religije⁵². Čest je i metodološki problem znanstvenoga razumijevanja magijskoga bio taj što su mnogi znanstvenici od 19. do 21. stoljeća gdje gdje rado preuzimali definicije srednjovjekovnih i ranonovovjekovnih autora koji su je pak definirali iz svojih religijskih uvjetovanih gledišta.

Stoga se ovdje treba zadržati na onima koja omeđuju djelatni prostor ovoga istraživanja i koja će poslužiti kao radne definicije:

Iz **znanstvene perspektive**⁵³ općenito pod magijom se smatraju sve one empirijskim znanstvenim metodama nepotvrđene i neproverene postupke i tehnike za koje se vjeruje i smatra da njihovom uporabom čovjek može pomoću vlastitih natprirodnih moći, natprirodnih moći predmeta ili biljaka ili komunikacije s onostranim liječiti, štiti od zla, donositi ili odnositi plodnost, nanositi zlo i općenito utjecati na samoga sebe, drugog čovjeka i/ili njegovu okolinu, ali i na sile prirode⁵⁴. Radenković je definirao "narodnu magiju" kao "simbolički instrument čiji je cilj da izazove promenu u željenom pravcu ili da sačuva postojeće stanje od neželjenih promena"⁵⁵. Također je donekle precizna i definicija da je magija "vjerovanje u postojanje natprirodnih sila na koje čovjek može utjecati čarima i obredima za postizanje određenih dobrih ili štetnih ciljeva"⁵⁶. Šešo magiju definira kao "sve one radnje kojima se osoba obraća nadnaravnim silama za dobivanje konkretnih stvari"⁵⁷.

Religijsku perspektivu magijskoga ovdje će se definirati kroz dvije religijske prizme. Sa strane **kršćanske teološke perspektive** magija je, primjerice prema Ivandiću "efektivna znanost i vještina, po kojoj čovjek zamišlja da sebi može podložiti tajanstvene sile, pomoću nekih stvari, riječi i obreda."⁵⁸, a prema Škobalju "prirodna sklonost svakog čovjeka, da se u svakome trenutku može buniti protiv Boga kao svoga početnog i konačnog uzroka"⁵⁹. Vrlo često je unutar povijesnog kršćanskog religijskoga diskursa bila vezana uz moć dobivenu potpisivanjem svojevrsnog pakta ili ugovora s nekim drugim, kršćanskom Bogu protivničkim entitetom ili božanstvom višega ili nižega reda, što je od srednjega vijeka naovamo nerijetko stajalište Katoličke Crkve. Ili pak riječima jednog od recentnih hrvatskih kršćanskih autora,

⁵² Eliade, Mircea (1983): *Okultizam, magija i pomodne kulture –eseji s područja komparativne religije*, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, Biblioteka Zora, 108.

⁵³ Etnološkog i kulturno povijesnog, pritom naravno uopće ne ulazeći u raspravu o stvarnim uspjesima i mogućnostima uspjeha navedenih postupaka (op. a.).

⁵⁴ Čulinović-Konstantinović, V. (1989): 13.

⁵⁵ Radenković, Ljubinko (1996): *Simbolika sveta u narodnoj magiji južnih Slovena*, Niš: Balkanološki institut SANU, 353.

⁵⁶ Beaver, Pierce; Bergman, Jan; Langley, Myrtle S. i dr., ur. (1991): *Religije svijeta*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 414.

⁵⁷ Šešo, L. (2017): 155.

⁵⁸ Ivandić, Ljudevit Ante (1965): *Pučko praznovjerje*, Madrid: Domovina, 12.

⁵⁹ Škobalj, Ante (1970): *Obredne gomile*, Sveti Križ na Čiovu: Samizdat, 538.

Josipa Blaževića: "Sva djela magije i čaranja, pa i sa svrhom iscjeljivanja i pribavljanja koristi bližnjemu, teška su povreda prve Božje zapovijedi" ⁶⁰. **S islamske teološke perspektive** magijsko se naziva *sihir* ili *sihr* (tur. *sihir*, ar. *sihr*) te je po šerijatskome pravu, kao i u kršćanstvu, bilo koji oblik magije ustvari zabranjena, crna magija, a vjerovanja u magijske moći su ustvari vjerovanja u neprirodne moći koje ne dolaze od islamskog božanstva Allaha, već od njegova protivnika, Šejtana, sličnog ili jednakog kršćanskom Đavlu. Pod *sihir* prema jednom od najpoznatijih islamskih teologa Ismaila ibn Kesira iz 14. stoljeća, a koji je u islamu aktualan i danas, tako spada sve ono čemu je uzrok skriven, u vidu opsjene i varke, prikazivanje neke lažne slike kao istinite – uroci, vračanje, zapisivanje, astrologija i slično⁶¹.

Iz **magijske, praktičarske perspektive**, definicija magije ima uglavnom koliko i magijskih sustava, no danas se uglavnom još uvijek često prihvaća definicija Aleistera Crowleya, britanskog magijskog praktičara iz prve polovice 20. stoljeća, koji je smatrao da je "magija umijeće uzrokovanja promjena u čovjekovoj okolini i svemiru u skladu sa svojom voljom"⁶² ili pak prošireno, po recentnoj definiciji dijela modernih hrvatskih magijskih praktičara: "Magija je sposobnost psihičkog upravljanja energijom prirode (svemira) kako bi se postigla promjena na umnoj i/ili materijalnoj razini, u skladu s vlastitom voljom"⁶³ Također, prema Mayeru, vidljiva je i ideja među suvremenim magijskim praktičarima da je magija *a priori* neutralna tehnika, no koja je često povezana s religijskim sustavima te se često i razumijeva i prakticira unutar konteksta osobnog obrazovanja i duhovnog puta⁶⁴.

Sve se ovakve i slične definicije, prema hrvatskim i stranim, podjednako znanstvenicima, svećenicima različitih religija i njihovih denominacija ili pak magijskim praktičarima kroz povijest, slažu u jednome, i to može poslužiti kao opća definicija magijskoga: za razliku od religije gdje duhovna moć dolazi izvana (od božanskog utjecaja), u slučaju magijskoga moć promjene dolazi iznutra, od pojedinca (bez obzira je li riječ o njegovoj vlastitoj energiji ili kojemu vanjskom izvoru kojem se priklanja) koji onda nekim propisanim ili drugim postupkom vlastite volje, s ili bez posredujućih medija utječe na ikoji unaprijed planirani način na sebe ili svoju okolinu. Magija je svakako, prema Lazaru, intelektualni sustav koji

⁶⁰ Blažević, Josip (2011): *Halloween – poganstvo staro i novo*, Zagreb: Veritas, tablica na priloženom izdvojenom umetku u knjigu pod naslovom ""Doktrinarne razlike između kršćanstva i vješticearstva".

⁶¹ Ibn Kesir, Ismail (2002): *Tefsir-ul-Kur'anil-Azim (Tefsir Ibnu kesir)*, Sarajevo, 147/1.

⁶² Crowley, Aleister (1995): *Magika. Knjiga II*, Zagreb: Nova Arka, 10.

⁶³ Iolar (2013): *Paganizam u teoriji i praksi. Knjiga druga. Magija i vješticearstvo*, Zagreb: Despot Infinitus, 125.

⁶⁴ Mayer, Gerhard (2009): "Magicians of the Twenty-First Century: An Attempt at Dimensioning the Magician's Personality", *Magic, Ritual, and Witchcraft*, Volume 4, Number 2, Winter 2009. University of Pennsylvania, 185.

zajedno s mitom unosi klasifikaciju, usustavljivanje i temeljna načela ljudskog djelovanja i ponašanja u ljudsku percepciju i u kolektivne predstave zajednice⁶⁵.

Sâm internacionalni najuvrženiji naziv za opći pojam ovog velikog područja ljudskih vjerovanja i djelatnosti, riječ *magija*, ima također zanimljivu povijest. Hrvatska riječ, koja je ujedno i internacionalizam, derivacija je latinske riječi *magia*, a ova pak grčke *mageía*. Korijen ove riječi možemo, prema Skoku, naći u rekonstruktu praindoeuropskoga glagola **magh* u značenju "biti u mogućnosti, pomoći"⁶⁶. S druge pak strane u hrvatskome jeziku postoji i riječ *čar* koja također ima značenja kao i lat. *divinatio*, *incantatio*, rus. *volšebstvo* i koja je podjednako baltoslavenski i sveslavenski magijski termin iz praslavenskoga doba⁶⁷.

Prema Skoku, iz nje proizlaze i riječi *čarati*, *čarovan* (*čaroban*), *čarovit*, *čarnik* i *čarnica*, *čaralac* i *čaralica*, *čarovija* (*čarobija*, *čarolija*, *čarovnica* (*čarobnica*) i *čarovnjak* (*čarobnjak*)⁶⁸. Kao najstariji slavenski termin iz oblasti magije, riječi *čar* i *čarati* bile su tabu. Zbog toga su za njih postojale posuđenice *coprati*, *coprtja*, *čnparnjica* (v.) i eufemizmi *viška f* (Lika) *vještica* f, *viščun* (v.), *čini* (v.), *opčiniti* (v.). Prema Skoku, kad je riječ *čar* izašla iz folklorne magije, promijenila je značenje u ono jednako kao u latinskoj riječi *carmen*, *incantare* > fr. *charme*, *enchanter*. Također prema Skoku vokal *á* u *čar* dolazi od ie. *e* poslije palatala, kako pokazuje lit. *keras* "čar", odatle denominal *kereti* "pogledom ili riječima začarati, ureći", od ie. osnove *qyēr-* "činiti, obrazovati". Osnovno je značenje toga glagola dakle bilo "činiti", a kako pokazuje sanskrska paralela *karoti* 3. 1. sing. "čini", ali i izvedenica nižeg prijevornog stupnja, *krty a* znači "čar"; u keltskom (kimričkom) *peri-* također znači "činiti". Isti se razvitak ponavlja i u Slavena, *čini* pl. m., *opčiniti*, u tal. *fattura*, stfr. *failure* i španj. *hechicera* "vještica"⁶⁹. Čin se prema Skoku kao pojam značenjski stoga može definirati na tri semantička značenja: 1° oblik, način, 2° radnja, djelo, ali i u folkloru 3° u pl. *čini* m. pored f. "incantatio" i "magija" te radne imenice na *-uh* od participa perf. aktiva *činilac* m (17. v., Stulić) prema *činilica* f "incantatrix" od (*op*)*činiti* "začarati"⁷⁰.

Prema Mažuraniću jedna od starijih sačuvanih definicija magije kao *bajanja* u hrvatskom kulturnom prostoru jest ona nađena u napatku za katoličke ispovjednike iz godine 1452. u Hrvatskome primorju, a prema kojoj se bajanje definira kao širi pojam, dakle ne samo čin verbalne magije, već pojam koji obuhvaća "nedozvoljena, po crkvenih i svjetskih, duhovnih i

⁶⁵ Lazar, Žolt (2008): *Značaj primitivne magije*, Novi Sad: Mediterran Publishing, 184.

⁶⁶ Skok, Petar (1971): *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: JAZU, 350.

⁶⁷ Isto.

⁶⁸ Isto. 295.

⁶⁹ Isto.

⁷⁰ Isto. 325 – 326.

tjelesnih zakoni kažnjiva, obćenja s vrhunaravnimi bići i silami". Bajanje se u tome naputku određuje kao ponavljano čaranje kojim se mogu prizivati vragovi i nadnaravne sile, a za one koji to čine preporuča se smrtna kazna, što je u većini Europe zajednički stav Crkve, ali i mnogih svjetovnih sudova i zakonika, u srednjem i ranom novom vijeku. U doba iz kojega potječu ovi izvori, 15. stoljeće i kasnije, u svim hrvatskim zemljama prevladavalo je, prema Mažuraniću, uglavnom beziznimno pravno shvaćanje da je sve što "spada pod pojam bjananja, zvalo se ono bahorenje, basna, ganjanje u planete, gatanje, ugonjenje, vraćanje, vražanje, vilenstvo, coprija, s jednom riječi svaka sveza ne samo s 'nečastiva djavlom' već u obće s vrhunaravni silami, grieh, hudoba, zločin teške vrste"⁷¹. Pritom, iznimno je važno primijetiti da se, prema Marks, skoro uvijek bjananje izjednačuje s čaranjima i vraćanjima bez nekih pretjeranih distinkcija⁷² upravo stoga jer je promatrano iz religijskog, preciznije kršćanskog gledišta. S druge pak strane, bjananja koja su kršćanska porijekla promatrana su kao normalna i dio molitvi i normalne religijske prakse, pa se tako, prema Iolaru, u 8. strofi *Sveopće molitve* zapisane u *Vrbničkim brevijarima* u 14. i 15. stoljeću mogu se vidjeti elementi bjananja: "Blagoslovi Bože sveti / sve četiri elementi / Zrak i oganj, zemlju, vode / Puku tvome da ne škode"⁷³. Bjananja mogu imati elemente različitih tradicija, mogu imati pretkršćanske, starovjerne elemente miješane s kršćanskima, što može često biti i jedan od pokazatelja dvovjerja unutar kulture, mogu biti dio usmene tradicije, pisane tradicije pa čak i tiskane. Ona su dio živuće popularne kulture koja uspješno kombinira i razrađuje različite elemente unutar tradicionalnih žanrovskih struktura. No, kako Ryan zaključuje, nije najvažnije kojem religijskom krugu pripadaju, već da su ona ustvari osobni izbor razine magijskog znanja dostupnog izvođaču bjananja⁷⁴.

Prema Bayeru, dva poznata naroda staroga vijeka, a čiji su čarobnjaci bili među najpoznatijima među drevnim kulturama Mediterana i Bliskog istoka te su svojim imenom ostavili traga, bili su Kaldejci i Medijci. Kaldeja je bila dio prostora drevne Babilonske države, a čija je kultura od najdavnijih dana bila poznata po učenjacima i svećenicima koji su se bavili astrologijom i astronomijom. Od drugoga tisućljeća prije nove ere mogu se naći u povijesnim izvorima Kaldejci kao posebna svećenička kasta kaldejsko-babilonske državne religije, a kasnije i asirske. U starome Rimu, a kasnije i tijekom srednjovjekovlja, Kaldejcima su se stoga najčešće nazivali magijski praktičari koji su se bavili astrologijom, divinacijom

⁷¹ Mažuranić, Vladimir (1975): *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik. Prvi dio. A-O. [pretisak]*, Zagreb: Informator, 13.

⁷² Marks, Lj. (2007): 33 - 34.

⁷³ Iolar (2013): 172-173.

⁷⁴ Ryan, W. F. (2004): "Ecclecticism in the Russian Charm Tradition", *Charms and Charming in Europe*. New York: Palgrave Macmillan, 123.

(proricanjem) i natalnim kartama. Medijska je pak u starome vijeku bila prostorom dijela današnjeg Irana. Magima ili Magijcima, nazivalo se jedno od medijskih plemena arijskog porijekla. To je pleme, kao i Kaldejci, ostalo poznato i po svome bavljenju astrologijom, astronomijom i zazivanjima duhova. Iz njihova imena preuzelo se i ime njihove državne religije, odnosno magizam, a i njihovo ime je dalo opće imenice maga ili magova kao magijskih praktičara. U čitavom se poznatom babilonsko-asirskom-perzijskom svijetu, a kasnije i u prostoru Mediterana i čitave Europe izjednačio naziv maga ili Kaldejca s profesijom, odnosno zanimanjem čarobnjaka, u većini slučajeva astrologa. U europsko srednjovjekovlje izraz *magus* ušao je putem *Vulgate*, Jeronimovog prijevoda *Svetoga pisma* s grčkoga na latinski jezik, preciznije u dijelu u kojemu Mudraci s istoka dolaze pokloniti se Isusu ("...*ecce magi, ab oriente venerunt*"; Mat. 2,1), a u kojima ih se naziva magima⁷⁵. Stoga su prva značenja riječi "magija" ustvari bila "učenja maga", odnosno umijeća sticanja natprirodne snage i moći. Kasnije su ustvari tri različita čimbenika utjecala na razvoj pojma magije, odnosno tri pogleda: 1) Magija kao znanost i znanje o božanskoj snazi u prirodi i procesu stvaranja (lat. *magia naturalis* u značenju "prirodna magija"); 2) magija kao provedba toga znanja kroz proricanje i prizivanja te 3) magija kao varljivo vješticearstvo. Posljednji će pogled, prema Harmeningu, imati važnu ulogu u kasnijem kršćanskom procesu demonizacije magijskoga⁷⁶.

U ovom doktorskom radu zastupam tezu da je magija sa svojim ritualima, tabuima, vjerovanjima i brojnim usustavljenim tehnikama, sredstvima i medijima jedan od tri velika autonomna ljudska sustava za razumijevanje čitavoga svijeta, uz religiju i znanost. No, za razliku od oba ova potonja, najkliznija je kategorija od sve tri jer je češće definiraju vanjski autoriteti (religijski, pravni, znanstveni i drugi) koji su vrlo često u opoziciji prema magijskim vjerovanjima i praksama, a manje i rjeđe oni unutrašnji. Magija nudi vjerovanje u osiguravanje načina za navigaciju među različitim silama koje oblikuju i utječu na stvarnost i obećava svojim praktičarima metode kontrole ili barem nadu u utjecaj na te sile. Jedan od zanimljivijih aspekata magije u ljudskoj kulturi kroz povijest jest činjenica da su mnogi ljudi u različitim povijesnim i socijalnim kontekstima sudjelovali u praksama koje bi njihovi vanjski autoriteti nazvali magijskima, a da ih oni sami nisu shvaćali takvima. To se poglavito,

⁷⁵ Bayer, V. (1952): 21.

⁷⁶ Harmening, Dieter (2001): "The history of western magic: some considerations", *Folklore*, Vol. 17, 85.

prema Baileyu, odnosi na neke od svakodnevnih praksi i zajedničkih rituala i običaja bez sustavne koherencije⁷⁷.

Znanstveni pogledi na magiju mijenjali su se od 19. stoljeća do danas kako su se mijenjale i oblikovale različite teorije, škole i pravci u znanstvenim disciplinama.

Eller povijest znanstvenog promatranja religija, a posljedično uvijek u blizini i magije, kroz vizuru antropologije religije dijeli na sljedeće: predznanstvene i apologetičke poglede, historičke/evolucionističke teorije, psihologijske teorije, emocionalističke teorije, intelektualističke teorije, teoriju primitivnog mentaliteta naspram psihičkog jedinstva, Lévi-Straussov strukturalizam, neurološki teorije, društvene teorije, funkcionalizam, historijski materijalizam, strukturalistički funkcionalizam, simboličku/interpretativnu antropologiju, "modularne" teorije, pristup "gradivnih blokova" i evolucionistički i agencijski pristup.⁷⁸ Ovdje se neće donijeti cjelovit pregled različitih znanstvenih promišljanja o religiji i magiji, već će se samo promotriti nekoliko poznatijih i utjecajnijih teorija koje su vrlo često bile u sukobu ili međusobnim kritikama

Antropologija, etnologija i sociologija kraja 19. i prve polovice 20. stoljeća, poglavito francuska i britanska, smatrali su magiju nerazvijenim, praznovjernim nižim stupnjem od religije iako je razlika manje u polazištima i ishodištima, a više u metodama prema kojima se one razlikuju, a znanost pak najvišim stupnjem razvoja.

Evolucionist Edward Tylor, jedan od osnivač komparativne antropologije, u 19. stoljeću stvorio je pojam **animizma** kao "vjerovanja u duše i duhove". Animizam je smatrao najnižim oblikom vjerovanja koji je kasnije evoluirao u politeizam, a zatim u monoteizam koji je prema njemu savršeni religijski oblik⁷⁹. Tylor je u potpunosti odvajao magiju i religiju, a magiju je smatrao barbarskim prežitkom primitivnih ljudi i jednom od najvećih obmana ljudskoga roda⁸⁰. Po Tylorovom shvaćanju četiri su razloga vjerovanja u magiju: 1. neki magijski učinci doista postoje; 2. čarobnjak se može poslužiti trikom ili prijevarom; 3. one koji vjeruju u magiju više impresioniraju pozitivni nego negativni primjeri; 4. pokaže li se obred neefikasnim, uvijek se može posumnjati na utjecaj protivne magije, djelovanje moćnim magijskim sredstvima, ili na pogrešku u magijskom postupku⁸¹.

⁷⁷ Bailey, Michael D. (2006): "The Meanings of Magic", *Magic, Ritual, and Witchcraft*, Volume 1, Number 1, Summer 2006, University of Pennsylvania Press, 2.

⁷⁸ Eller, Jack David (2007): *Introducing Anthropology of Religion. Culture to the Ultimate*, New York and London: Routledge, 1-28.

⁷⁹ Isto. 14.

⁸⁰ Tambiah, Stanley Jeyaraja (1990): *Magic, science, religion, and the scope of rationality*, Cambridge: Cambridge University Press, 45.

⁸¹ Randić, Mirjana (2003): "Narodna medicina. Liječenje magijskim postupcima", *Sociologija sela* 41, 70.

Jedna od osnovnih razlika, između magije i religije jest ona čija se opservacija pripisuje antropolog Jamesu Frazeru koji se bavio komparativnom mitologijom: "cilj magije je natjerati na suradnju ili zapovijedati duhovnim silama, dok religija cilja na milost njihove pomoći"⁸². Glavno obilježje Frazerovih društvenih teorija bilo je da magija, religija i znanost nisu mogući kao tri istovremena različita sustava ljudskih vrijednosti, aktivnosti i promatranja svijeta, već da su oni evolucije jedni drugih, odnosno da je magija najprimitivniji stupanj vjerovanja u ljudskim društvima, zatim religija da je srednji stupanj te da je znanost najviši stupanj ljudskog poimanja svijeta oko sebe, što se danas smatra zastarjelim načinom znanstvene predodžbe. Emocionalist Robert Marett, njegov suvremenik i najoštrij kritičar, smatrao je da je njegov opis magije previše intelektualistički i time pojednostavljen, da je magiju pogrešno smatrati ekvivalentom kasnijih prirodnih znanosti, da je magiju pogrešno smatrati pojavom *sui generis* koja prethodi religiji i da magija nije isključivo negativni tabu⁸³. Marret je zaključio da je magija individualistički i antisocijalni čin. Prema njemu magija stoji mnogo bliže religiji negoli znanosti, i to u onoj mjeri u kojoj se religija i magija podjednako bave natprirodnim⁸⁴. Prema Frazeru, magijski praktičar, kao i znanstvenik, od svojih određenih praksi uvijek očekuje iste rezultate. Religija je, pak, ovisna o milosti viših sila i o tome je li osoba koja moli i za koju se moli zaslužila njihovu pomoć, ali ne očekuje uvijek da molitve budu uslišene, njihova uspješnost ovisi od milosti i dobre volje božanskih sila kojima su upućene. Marett je nasuprot Frazeru naglasak nastanka i razvoja potrebe za magijskim praksama stavio na emocionalnu dimenziju⁸⁵. Frazer je magiju nazivao okrnjenom znanošću ili primitivnom, no strukturalist Tambiah je kasnije, također nasuprot Frazeru, smatrao da se magiju ne može gledati kao neuspjeli pokušaj znanosti ili pak kao Popper zatvorenim sustavom mišljenja koji ne dopušta verifikaciju ili falsifikaciju svojih principa. Tambiah je također smatrao da semantika magijskog rituala ne mora nužno biti ocijenjena po kriteriju točnog i netočnog kao u znanosti već po drugim standardima, poput uvjeravanja, konceptualizacije, širenja značenja i drugih, dakle kriterija prikladnosti⁸⁶.

Francuski sociolog Durkheim je smatrao da je magija prepuna religije a da religija obiluje magijom, ali i da je religiji magija odbojna, a magiji religija neprijateljska.⁸⁷ Druga je pak društvena razlika, prema Durkheimu, da se magija najčešće sastoji od privatnih činova koji se

⁸² Bailey, Michael D. (2006): 3.

⁸³ Lazar, Ž. (2008): 30.

⁸⁴ Marett, Robert. R. (1915): *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, Vol. VIII, 250, s. v. "magic", citirano prema Lazar, Ž. (2008): 28.

⁸⁵ Lazar, Ž. (2008): 33.

⁸⁶ Tambiah, S. J. (1990): 54.

⁸⁷ Durkheim, É. (2008): 98.

izvode za osobnu dobit, dok je religija u svojoj srži komunalna, društvena i cilja na dobrobit zajednice.⁸⁸ No, Durkheim ujedno smatra magiju nižom i nerazvijenijom od religije: "(...) magiju također čine vjerovanja i obredi. Poput religije, i ona ima mitove i dogme; jedina je razlika u tome što su nerazvijeniji – nedvojbeno zato što magija, u potrazi za tehničkim i utilitarnim ciljevima, ne gubi vrijeme u pukim spekulacijama. Ona ima i svoje ceremonije, žrtvovanja, očišćenja, molitve, pjesme i plesove. Ne samo što su bića koja vrač zaziva i sile koje stavlja u pokret iste prirode kao i sile i bića kojima se obraća religija, nego su vrlo često i potpuno istovjetne."⁸⁹

Mauss primjećuje da znanost mora samostalno i nepristrano definirati magiju, jer se magiji ne može vjerovati na riječ, odnosno dokazati da je nešto "magijsko", ako tako sami magijski praktikanti kažu, jer su oni subjektivni i pritom neznanstveni. S druge strane, ne može se vjerovati ni religijskom pogledu, jer religija najčešće magijskim označava ostatke starih vjerovanja i religija ili pak konkurentskih aktualnih religija kako bi im potkopala autoritet, bez obzira izvode li se te prakse u striktnim religijskim, a ne specifično magijskim načinima⁹⁰. Držim da Mauss ispravno zaključuje, u svojoj kapitalnoj knjizi o općim teorijama magije, da je magija po svojoj definiciji *vjerovana*, odnosno da je u njezinoj srži vjerovanje u njezinu funkcionalnost. No, kod nje se zbog metodičkih poteškoća razdvajanja dijelova različitih njezinih aspekata ne mogu napraviti čisti rezovi između vjerovanja. Mauss tvrdi da su svi oni podjednako objekti potvrde. A to uključuje ne samo vjerovane praktičareve moći i vrijednost rituala, već i totalitet svih principa koji djeluju u njihovoj pozadini. Magija je po tome, prema Maussu, također *slična religiji*, naime vjerovana je u svom totalitetu, ili se vjeruje u nju ili ne⁹¹.

Prema Van Gennepu, ritual ima tri glavna dijela, stanje odvajanja ili povlačenja od profanog svijeta, samu promjenu i na kraju povratak s integriranom promjenom. Turner prijelaz u magijskom ritualu opisuje kao liminalnost, ono između svjetova, te smatra da rituali stvaraju povezanost onkraj svjetova⁹².

Malinowski je definirao magiju kroz tri glavne funkcije i tri elementa. Njezine tri funkcije su da stvara, štiti i uništava, a tri elementa čini i zazivi, rituali i procedure, te promijenjena stanja svijesti kroz post, meditaciju, pjevanje, vizualizaciju simbola, ples, deprivaciju sna, gledanje u vatru, udisanje dima, uzimanje narkotičkih supstanci i drugo. Prema Malinovskom

⁸⁸ Bailey, Michael D. (2006): 3.

⁸⁹ Durkheim, Émile (2008): *Elementarni oblici religijskog života: totemistički sustav u Australiji*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk i Hrvatsko sociološko društvo, 97.

⁹⁰ Mauss, Marcel (2005): *A General Theory of Magic*, New York and London: Routledge, 18.

⁹¹ Isto. 113.

⁹² Guiley, Rosemary Ellen (2006): *The Encyclopedia of Magic and Alchemy*, New York: Facts on file, 273.

magija nije niti dobra niti zla, već odražava namjeru praktičara. I također je magija jednako dio religije, kao što je istovremeno i njezina konkurencija, ali i gledana kao znanost i u isto vrijeme odbačena od znanosti⁹³. Smatrao je da su magija i znanost povezani i bliski po svojim ciljevima i praktičnosti, smatrao je da se obje u pravilu temelje na nekoj teoriji, sustavu principa po kojima će se čin odvijati kako bi bio učinkovit. Stoga je on magiju nazivao i pseudoznanost, odvojenu od znanosti jer je smatrao da znanost pripada profanom svijetu, a magija sakralnom⁹⁴. Magiju je gledao kao temeljenu na specifičnom iskustvu emocionalnog stanja u kojem čovjek ne promatra prirodu već sebe i gdje se istina ne otkriva razumski već utjecajem osjećaja na ljudski organizam⁹⁵. S druge strane, pak, znanost je promatrao kao temeljenu na uvjerenju u iskustvo, trud i razum, za razliku od magije koja je temeljena na vjerovanju da nada ne može propasti ili želja zavarati⁹⁶. Malinowski je isticao ulogu verbalne komponente u magijskom činu, čime se osoba oslobađa nesigurnosti i napetosti te zbog toga vjeruje da su očekivani učinci ostvareni⁹⁷.

Britanski društveni antropolog i strukturalni funkcionalist Alfred Radcliffe-Brown bio je glavni protivnik antropološke teorije prve polovice 20. stoljeća, koji nasuprot funkcionalizmu Malinowskog koji je smatrao da društvene prakse zadovoljavaju biološke potrebe članova društva, smatrao da društvo i njegove grupe imaju svoje potrebe, te da je funkcija bilo kojeg dijela kulture pridonosila stvaranju ili održavanju društvenoga reda i poretka.⁹⁸

Anthony Wallace je u drugoj polovici 20. stoljeća kroz svoj pristup "gradivnih blokova" (eng. "building block" approach), predlagao da religija može biti jedinstveni povezujući, pažljivo programirani set rituala i vjerovanja, da počinje od natprirodne premise da postoje duše, natprirodna bića i sile. Ta premise, prema Wallaxu dobiva oblik kroz trinaest elementarnih čestica ili kategorija činova koje služe kao religijski gradivni blokovi: 1. molitva, 2. glazba, ples i pjevanje, 3. fiziološke vježbe, kušnje i konzumacija narkotika, 4. naredbe, poticanja i prijetnje, 5. mit, 6. simulacije i imitacije poput magije, vještičarstva i rituala, 7. mana ili moć koja se dobiva kontaktom sa moćnim predmetima, 8. tabu ili zabrana od kontakta s određenim stvarima, 9. gozba, 10. žrtva, 11. zajednička aktivnost grupe i zajednice, 12. inspiracija, poput halucinacija ili misticizma, i 13. simboli.⁹⁹

⁹³ Guiley, R. E. (2006):175.

⁹⁴ Tambiah, S. J. (1990): 67.

⁹⁵ Eller, J. D. (2007): 17.

⁹⁶ Malinowski, B. (1948): 65-67.

⁹⁷ Isto. 71.

⁹⁸ Eller, J. D. (2007): 23.

⁹⁹ Isto. 26.

Mađarska povjesničarka religije Eva Pócs u vezi bjanja uvodi termin *magijsko-religijski*, izjednačavajući tako izraz magijsko sa svim pokušajima da se utječe na nešto ili postigne određeni cilj izravno uporabom inkantacije, objašnjavajući to *magijskom vezom*. A ondje gdje se bjanje obraća trećoj strani kao posredniku koji bi trebao djelovati da se postigne željeni utjecaj naziva to *religijskom vezom*. Izraz "magijsko-religijska veza" Pócs čuva upravo za one prilike kad se bjanje obraća trećoj strani, ali istovremeno izravno utječući kroz uporabu bjanja na danu situaciju. Pócs tako ističe: "Religija se bori koristeći oružja magijskoga, a magijsko je u inventar oružja uklopilo slične alate onima u religiji." Stoga je izraz "magijsko-religijski" upotrijebljen kako bi opisao vrlo poseban sustav odnosa koji kombiniraju čini se dvije različite sfere čina¹⁰⁰.

Prema Goodenoughu "vjerovanja su uvjetovani suodnosi među stvarima prema kojima su se oni koji vjeruju na određeni način obvezali iz praktičnih ili emocionalnih razloga", a prema Šeši "vjerovanje se očituje u postupcima i ponašanju"¹⁰¹. Ono što je glavna razlika između magije i religije, očituje se u njihovim uporabama, magija ima velik udjel u konkretnom životu i svakodnevnoj uporabi, pritom ju koristeći kao bilo koju drugu radnu aktivnost koja ima neki cilj ili učinak u ljudskim životima: industriju, obrt, medicinu, i slično, dok je religija s druge strane više filozofski, etički i duhovno apstraktna¹⁰².

Borjan pak smatra da "magija anulira tenziju i štetnost određene situacije premještajući eventualne negativne posljedice unutar mističnog horizonta u kojem se takve pojave mogu kontrolirati uz pomoć poznatih simbola. Zahvaljujući magiji i obredima, pojedinci se reintegriraju u normalni tijek života zajednice nakon što se eliminira mogući rizik od kolapsa njihova "ja", kao i postojećeg društvenog poretka u cjelini."¹⁰³

Prema Anić, magija se "može razlikovati od religije pozivanjem na materijalne, neposredne, i ovozemaljske učinke koji njome trebaju nastati", a magiju i znanost je teže razlikovati jer se "može se reći da je razlika u tome što se kod magije koriste i pobuđuju okultne moći, kada se i u modernim znanostima pobuđuju sile koje se mogu smatrati

¹⁰⁰ Pócs, Éva (2002): "Én vagyok mindennél nagyobb orvos, te vagy mindennél nagyobb bájós: egyházi benedekció – paraszti ráolvasás [I am a doctor the greatest of all, you are a charmer the greatest of all: Church benediction – peasant incantation]", *Magyar néphit Közép és Kelet-Európa határán*, vol. 1. L'Harmattan, 173-212.

¹⁰¹ Šešo, Luka (2010b): "'Ja o tome znam, ali ne želim pričati'. Tradicijska vjerovanja u nadnaravna bića u unutrašnjosti Dalmacije", *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku* 47, 2, 98-99.

¹⁰² Mauss, M. (2005): 175.

¹⁰³ Borjan, E. (2012a): 129.

okultnima, odnosno skrivenima, čak i kada se mogu eksperimentalno dokazati i opisati preciznim matematičkim pojmovima"¹⁰⁴.

Prema Lazaru magijski postupci kanaliziraju ljudske osjećaje i doprinose osjećaju sigurnosti, a uobličeni u magijski sustav omogućavaju simbolizaciju i refleksiju ljudskog iskustva¹⁰⁵. Ovdje se može primijetiti ona glavna razlika između religije i magije, a koja nam pruža definiciju magijskoga: magija se sastoji od čari, čaranja, vračanja, čini i drugih oblika, odnosno zbira svih onih magijskih postupaka i tehnika za koje se vjeruje da se njima mogu proizvesti učinci magijskog djelovanja. A učinci magijskoga djelovanja svi su oni koji se ne mogu odobriti religijskim ili ne mogu dokazati znanošću. Magija se, dakle, u svim svojim dijelovima sastoji od čari i drugih različitih specifičnih magijskih činova, odnosno određenih vjерованиh magijskih postupaka i učinaka magijskog djelovanja. Magija se kao i svaki veliki sustav može podijeliti na različite manje sustave, odnosno podjele.

Uz magijskr predodžbe i obrasce u popularnoj kulturi danas se vrlo čestu vežu dva pojma, **okultizam i ezoterija**.

Iako se često misli da je "okultizam" stara riječ, pritom misleći na okultno, sam pojam "okultizma" nastao je u 19. stoljeću, preciznije 1856., a skovao ga poznati francuski magijski praktičar Alphonse-Loius Constant, zvan Éliphas Lévi¹⁰⁶, od latinskog pridjeva *occultus* u značenju "skriven, tajan, tajanstven"¹⁰⁷. Lévijev pojam okultizma obuhvaćao je pak široki spektar teorija koje uključuju vjerovanja i znanja o ili korištenje nadnaravnih sila ili bića, a kao praksa okultizam je označavao spoznaju i primjenu okultnih umijeća kao što su alkemija, astrologija, magija i okultna medicina, te okultnih znanosti poput hermetizma, kabale i drugih. Zapadni okultizam temeljio se dakle na helenističkoj magiji, alkemiji i hermetičkim učenjima te židovskom misticizmu¹⁰⁸. Tiryakian pod okultnim podrazumijeva namjerne djelatnosti, umijeća ili postupke koji se a) bave skrivenim ili tajnim snagama u prirodi ili svemiru što se ne mogu izmjeriti ili utvrditi instrumentima suvremene znanosti; i b) koje imaju za željene ili namjeravane posljedice empirijske rezultate, kao što su saznavanje empirijskog tijeka događaja ili njegovo mijenjanje te da ako to djelovanje ne izvodi bilo tko, nego onaj koji je stekao određeno znanje i umijeće potrebno za obrede te ga prenosi na druge¹⁰⁹. Danas je

¹⁰⁴ Anić, M. (2015): 21, parafrazirano prema Dawes, Gregory W. (2014): "The Rationality of Renaissance Magic", *Parergon*, Vol. 30, No. 2, 36.

¹⁰⁵ Lazar, Ž. (2008): 183.

¹⁰⁶ Faivre, Antoine (2010): *Ezoterija*, Zagreb: Kulturno informativni centar i Naklada Jesenski i Turk, 99-100.

¹⁰⁷ Eliade, Mircea (1983): *Okultizam, magija i pomodne kulture*, Zagreb: GZH, 76.

¹⁰⁸ Anić, Marijana (2015): *Okultizam i alkemija u renesansi*, diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku, 7.

¹⁰⁹ Tiryakian, Edward A. (1972): "Prema sociologiji ezoteričke kulture", *Američki časopis za sociologiju* 78, 498, citirano prema Eliade, M. (1983): 74-75.

pojam okultizma raširen na još veći semantički skup pokrivajući poglavito u svakodnevnom jeziku sve što ima veze s magijskim praksama, a često ima i pejorativno značenje u smislu onoga što pripada sektama, crnoj magiji, šarlatanstvu i praznovjerju. Često se i pojmovi okultizma i ezoterije sadržajno semantički preklapaju¹¹⁰.

Ezoterija je, pak, tek nekoliko desetljeća malo starija kao pojam od okultizma, a skovao ju je prema Faivreu, najvjerojatnije 1828. godine, Jacques Matter u svome djelu *Histoire critique du gnosticisme et de son influence*, u smislu i značenju slobodnog sinkretističkog istraživanja koje crpi materiju iz kršćanskog naučavanja i grčke filozofije¹¹¹. Tiryakian smatra da je ezoterija "religijsko-filozofijski vjerski sistem u čijoj se pozadini nalaze okulna umijeća i djelatnosti" te da se radi o "opsežnijim spoznajnim sredstvima prirode i svemira, epistemološkom i ontološkom odrazu prvobitne stvarnosti čije predstave tvore stup znanja što osigurava temelj za okulna djelovanja"¹¹². Otada se kao i kod okultizma, semantički sam pojam ezoterije višestruko rastegnuo. Faivre smatra da pojam ezoterije danas ima šest značenja. Prvo, u smislu raznorodnog skupa tajnih znanja za široku publiku poput kabale, alkemije, *new age* praksi, tarota, magije i slično, drugo, u smislu inicijacijskog, u različitim povijesnih tajnih društava; treće, u smislu dublje tajne skrivene u stvarima u svemiru; četvrto u smislu gnoze; i peto u smislu traganja za prvobitnim tradicijama religije i magije¹¹³. Kao šesto, pak, značenje, Faivre uvodi definiciju ezoterije kao skupa specifičnih povijesnih pravaca kao što su aleksandrijski hermetizam, kršćanski gnosticizam, kabala, spekulativna astrologija i alkemija¹¹⁴. Mayer dijeli individualne ciljeve magijske prakse na tri glavne grupe: 1. cilj magijske prakse koji provjerava "radi" li magija, odnosno eksperimentalni cilj koji je pragmatičan i usmjeren ka rješavanju svakodnevnih problema; 2. cilj magijske prakse kao samorazvoja i razvijanja vlastite svijesti i "ljudskog potencijala"; i 3. cilj magijskih praksi kao znanja o transcendenciji, odnosno magija je u ovome slučaju duhovna metoda treniranja¹¹⁵.

Može se zaključiti, kao što je već rečeno na početku, da načina usustavljanja magijskoga ima koliko i znanstvenika ili praktičara, svi se ti načini neprestano nadopunjuju, usklađuju, kreću prema određenim interpretativnim točkama. U ovome će se radu opisati najprikladnije podjele postojećih sustava, no one naravno neće biti moguće u svome punom opsegu, jer je u povijesti bilo toliko magijskih praksi, da bi se moglo cijelo jedno djelo

¹¹⁰ Faivre, A. (2010): 14.

¹¹¹ Isto. 5.

¹¹² Tiryakian, E. A. (1972): 499, citirano prema Eliade, M. (1983): 75.

¹¹³ Faivre, A. (2010): 6-10.

¹¹⁴ Isto. 10-13.

¹¹⁵ Mayer, G. (2009): 186.

napisati samo o njihovim klasifikacijama. Također, u ovom se radu neće ni u kom slučaju ulaziti u rasprave o mogućoj funkcionalnosti određenih povijesnih magijskih postupaka, to jest jesu li oni imali kakvih i ikakvih ostvarenih ili općenito ostvarivih učinaka ili ne, jer to i nisu metoda i zadaća ovog doktorskog rada. Ono što je bitno i nužno za razumijevanje utjecaja magijskih predodžaba i obrazaca na oblikovanje hrvatskog kulturnog identiteta jest uzeti u obzir i promatrati te obrasce kao već gotove obrasce vjerovanja onih koji su vjerovali u njih ili ih koristili iz njima poznatih razloga. Za ovaj rad manje je bitna prirodna i znanstvena utemeljenost takvih postupaka u sustavu materijalnih i u stvarnosti pojava uzroka i posljedica na čovjeka i njegovu okolinu. Ipak, na nekim će se mjestima naznačiti neki od sudova koji su vladali o njima u kasnijim dobima, jer su i oni itekako važni za nove sljedove prihvaćanja starijih predodžaba i obrazaca ili njihovoj pretvorbi u nove predodžbe i obrasce.

PODJELE I DEFINICIJE MAGIJSKIH PREDODŽABA I OBRAZACA

Jedan je od početnih, ali i glavnih ciljeva, kao što je bilo naznačeno u uvodu ovoga rada, bio izraditi novi analitički alat za prepoznavanje, klasificiranje i definiranje magijskih predodžaba, obrazaca, vjerovanja i pojava u sustave prema njihovim različitim poljima ljudske kulture i djelatnosti, a kakve su se javljale i na povijesnome hrvatskom tlu. Ova sistematizacija napravljena je po nekih elementima postojećih i sličnih, u europskoj ili hrvatskoj humanistici, ali u ovom iscrpnom obliku donosim je po prvi put što smatram jednim od znanstvenih doprinosa ovoga rada. Pregled i podjele svih magijskih predodžaba i obrazaca oblikovan je kako smatram da bi on trebao biti podijeljen, uz definicije nastojao sam što više dati primjera određenih i pojedinih magijskih praksi s hrvatskog povijesnog područja, a zbog velikog broja podjela i potpodjela, na mjestima gdje nisam tijekom ovoga istraživanja uspio naći primjer iz hrvatske povijesti i kulture dao sam kraće definicije i primjere iz europske kulture i povijesti, a detaljnije oprimjeravanje i dodatnu razradu ovakve podjele kanim doraditi u budućim istraživanjima ili prepustiti drugim istraživačima ovoga kompleksnog humanističkog područja da to učine.

1. Podjela magijskih predodžaba i obrazaca

Kroz povijest znanstvenog pristupa magijskome problemu postojao je niz različitih načina i metoda usustavljanja magije.

Jedna od metoda usustavljanja najšireg pogleda na tri velike razine ona je Marcela Maussa koja magijsko dijeli na tri sastavna dijela: **1. Magijski praktičar (magičar)**, osoba koja unutar jednog ili više magijskih sustava vrši neke određene magijske rituale i činove bez obzira radila to ona profesionalno ili ne; **2. Magijske predodžbe (reprezentacije)**, odnosno ideje i vjerovanja koje su temelj samim magijskim ritualima i činovima; te **3. Magijske rituale**, odnosno same činove i izvedbe magijskih praksi.¹¹⁶ Pritom je dobro spomenuti da je Mauss smatrao da bi nešto bilo magijskim ritualom, mora se nužno **ponavljati** na širim razinama i biti **kolektivno priznato** te da u to ne spadaju osobni rituali¹¹⁷. S time se ne mogu složiti, jer postoje mnogi primjeri individualnih magijskih praktičara koji sami stvaraju svoje magijske činove za svoje vlastite svrhe, ne prateći nužno uvijek neku unaprijed zadanu tradiciju, već sami, ponekad i sinkretički, biraju i oblikuju svoje magijske fokuse ili postupke.

¹¹⁶ Mauss, M. (2005): 23.

¹¹⁷ Isto. 23.

Neki od njih postanu tradicijom ako se prenesu dalje, neki ne, ali sve ih se treba promatrati kao magijske jer su u tu svrhu i rađeni.

Malinowski je pak magijsku praksu dijelio na tri sastavna čina: **1. Magijsku formulu; 2. Magijski ritual i 3. Stanje u kojem se nalazi vršilac rituala**¹¹⁸.

Čulinović-Konstantinović za razliku od Maussa podijelila je elemente magijske prakse uz **vršioca obreda** kao primarnog, na tri elementa: **pomagala, riječi-formule i predmet**¹¹⁹. Lazar kao osnovne magijske elemente vidi **izvođača, magijsku radnju (ritual) i čini (magijske bajalice i predmete)**¹²⁰.

Prema gledištu koje je ovdje u ovome radu zastupljeno, glavne sastavnice magije u najširem smislu mogu se podijeliti na tri razine: na **magijske sustave, magijske osobe (praktičare) i magijska sredstva**. Za razliku od Maussa i drugih, ovdje je zastupljeno gledište da su magijske predodžbe i magijski obrasci niže razine od one magijskih sustava koji ih obuhvaćaju, no ovdje je dodana i posve nova kategorija magijskih sredstava, odnosno medija koji služe u magijske svrhe. Prije svega treba definirati ove tri razine:

Magijski sustavi su svi jednostavni ili složenih magijski koncepti, skupovi vjerovanja i tehnika, koji funkcioniraju po jednom ili više zajedničkih određenih načela koja ih povezuju u moguću cjelinu. Magijski sustavi mogu biti dihotomni ili drugačije klasificirani, a mogu imati i niz podjela nižih razina unutar sebe, ovisno o značajkama koje ih povezuju. Magijski su se sustavi konstruirali i dekonstruirali kroz povijest kako od samih magijskih praktičara, tako i od njihovih oponenta i kritičara pa sve do znanstvenih humanističkih podjela i analiza, socioloških, povijesnih, pravnih, etnoloških, antropoloških, kulturnopovijesnih i drugih. Unutar navedenih paradigmi također su se magijski obrasci i predodžbe zbog svoje složenosti kroz povijest mijenjali, miješali i vrlo često višestruko preklapali te je ponekad teško neki magijski obrazac ili tehniku kategorizirati samo u jednu kategoriju jer je moguće da pripada u više njih.

Magijske osobe su svi oni magijski praktičari koji su se bavili ili bave nekim magijskim činom priklanjajući se pritom jednom ili više magijskih sustava. Oni se nisu morali i ne moraju nužno baviti magijom profesionalno. Postoje sačuvani kroz povijest, ali danas prisutni mnogi magijski rituali koje izvode laici, obični ljudi, a u svrhu nekih životnih, svakodnevnih potreba i namjera (agrikulturalne, lovačke, zdravstvene, vojne i dr.)¹²¹. To su primjerice obično i najčešće različite apotropejske, divinacijske i verbalne magijske tehnike. No osim

¹¹⁸ Tambiah, S. J. (1990):73.

¹¹⁹ Čulinović-Konstantinović, V. (1989): 13.

¹²⁰ Lazar, Ž. (2008): 30.

¹²¹ Mauss, M. (2005): 31.

magijskih laika, kroz povijest su postojali i još uvijek postoje magijski praktičari koji se bave magijom profesionalno ili poluprofesionalno, živeći od bavljenja magijom ili su prepoznati od drugih ljudi kao specijalisti za određenu magijsku praksu. Proučavajući njihove osobne povijesti i identitete lakše je i promatrati i analizirati neke magijske prakse: od starih slavenskih i hrvatskih žrečeva, preko vjerovanja u vještice, štrige i krsnike, narodnih vidara i iscjelitelja pa sve do današnjega doba i različitih *new age* šamana, sotonističkih i wicca svećenika i svećenica, rodnovjernih žrečeva, tarot majstora i drugih praktičara različitih magijskih sustava, a koji su ustvari bili i većinom i jesu glavni nositelji, stvaratelji, konstruktori i dekonstruktori magijskih utjecaja na širi hrvatski kulturni identitet.

Magijska sredstva sva su ona sredstva, odnosno mediji, koji su se kroz povijest koristili i koji se i danas koriste za određene magijske prakse te se vjerovalo i vjeruje u njihovu magijsku moć. Od biljaka i njihovih ostataka, prerađevina i proizvoda, te životinjskih i ljudskih dijelova, ostataka, prerađevina i proizvoda, pa do dragog i poludragog kamenja, metala i drugih. Magijska sredstva ujedno uključuju i magijske alate i pribor koji je bio poznat i zabilježen kroz povijest sve do danas.

Ove tri razine prema mom mišljenju zajedno obuhvaćaju nužan analitički instrumentarij koji je od pomoći pri prepoznavanju određenih magijskih obrazaca i njihovoj komparaciji s drugima, a kako bi se mogli ispravno donositi zaključci i analizirati promjene u jednoj ili više paradigmi te njihovim međusobnim interakcijama te ću ga nadalje do kraja ovoga poglavlja proći detaljnije.

2. Magijski sustavi

Na najširoj razini sva se magija sastoji od čari, čaranja, vraćanja i čini, odnosno svih onih magijskih postupaka i učinaka za koje se smatra ili vjeruje da imaju određeno magijsko djelovanje. Postoji nekoliko mogućih podjela magijskih sustava, odnosno klasifikacija vrsta čaranja koje ću i oprimjeriti, po mogućnosti sa što više primjera s hrvatskog povijesnog područja.

2.1. Prva podjela magijskih sustava – prema tipu magijskih utjecaja

Prva podjela magijskih sustava često se smatra jednom od najadekvatnijih za opću podjelu svih magijskih sustava, a to je podjela prema tipu magijskog utjecaja koju smo djelomice preuzeli prema Roperovoj podjeli¹²², ali je i dopunili nekim dodatnim utjecajima.

¹²² Roper, J. (2003): 31. Roper na još starijim temeljima predlaže tri veće podjele magije, prema tipu magijskih utjecaja (simpatičku magiju, antipatičku magiju, apotropejsku magiju, biljnu magiju, verbalnu magiju i pisanu

Prema ovoj podjeli sva se magija dijeli na područja kojima se ona bavi, odnosno načinom uporabe nekog medija. Ta podjela magijskih sustava dijeli magiju na sljedeće magijske sustave: simpatičku, antipatičku, apotropejsku, psihonavigacijsku, divinacijsku, biljnu, verbalnu i pisanu magiju.

1. Simpatička magija jedan je od najstarijih znanstveno klasificiranih magijskih sustava. Ona je magijski sustav koji je zasnovan na ideji poistovjećivanja određenog predmeta ili magijskoga čina sa stvarnom osobom ili prirodnom pojavom, te na taj način predmet ili čin predstavlja osobu ili radnju na koju se tom praksom može djelovati, odnosno visoko imitativan oblik magijske prakse. Među prvima koji su klasificirali takvu magijsku praksu kao simpatičku bio je Frazer¹²³ koji je uspostavio i njezinu daljnju podjelu na simpatičku magiju zasnovanu na sličnosti i na onu zasnovanu na kontaktu. On joj je naveo kao jedno od glavnih svojstava i načela to da se bilo koji učinak može provesti njegovim **oponašanjem**.¹²⁴ No, Frazer je magijske podjele previše ograničio jer postoje i brojni drugi magijski oblici koji uopće nisu simpatički¹²⁵, a s druge strane kontagioznost je obilježje mnogih magijskih praksi različitih prema sustavima kojima pripadaju. Ustvari, prema aspektima vjerovanja u magijsko mijenjanje i utjecajna fizičku stvarnost moguće je, prema Maussu, sve magijske sustave ustvari gledati kroz tri temeljna zakona: **sličnosti, neprekidnosti i suprotnosti**¹²⁶.

Ideje simpatičke magije naziru se već u prapovijesnim špiljskim slikarijama u Francuskoj i Sjevernoj Africi, odnosno stvarane su najvjerojatnije kako bi se namjera njihova značenja, primjerice, uspješan lov, zaštita od nesreće i drugo, prenijela iz svijeta ideje u stvarni svijet. Također je tako i s, primjerice, magijskom ritualnom praksom jedenja životinjskog ili neprijateljskog srca, ali i pijenja krvi, to jest, ono se često poduzimalo uz vjerovanje da se tim činom preuzima određene pozitivne karakterne ili fizičke osobine životinje ili određenog čovjeka¹²⁷. Simpatička magija ujedno je baza i većine oblika divinacije, odnosno vjerovanja u proricanje budućih događaja: crte i linije na dlanu, u pijesku, ostacima napitaka i slični uzorci povezuju se s duljinom života, prošlošću, sadašnjošću i budućnošću. Jedan od najpoznatijih svjetskih primjera simpatičke magije može se vidjeti i u afričkoj *voodoo* magiji, ali i u drugim

magiju, a u ovom radu nadodana je i psihonavigacijska i divinacijska, ali i brojne podpodjele te su pridodani primjeri s hrvatskih povijesnih prostora), prema području primjenjivosti na subjekta i prema formalnim obilježjima. Ovu sam posljednju uklopio u veći nadskup dihotomne podjele magijskih sustava s podjelom u odnosu na službenu religiju, na individualnost i polarizacijsku podjelu (op. a.).

¹²³ Frazer, James G. (2002): *Zlatna grana – podrijetlo religijskih obreda i običaja*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

¹²⁴ Isto. 16.

¹²⁵ Mauss, M. (2005): 25.

¹²⁶ Isto. 79.

¹²⁷ Guiley, R. E. (2006): 43-44.

sličnim magijskim praksama, gdje se u magijskom činu zabijanja igle ili igala u figurice i lutke od različitih materijala koje predstavljaju reprezent, odnosno određenog neprijatelja ili drugu ljudsku metu, s vjerovanjem da zabadanje igli u njegovu reprezentaciju nanosi štetu i u stvarnom životu.

Najjednostavniji izraz simpatičkog zakona, dakle po načelu sličnosti i neprekidnosti jest onaj kroz identifikaciju nekoga dijela objekta kao cjeline samog objekta. Promatrani dio u tom slučaju predstavlja čitavi objekt u cijelosti. Stoga ljudske tjelesne tekućine i izlučevine, dijelovi tijela poput zubiju, krvi, sline, noktiju, znoja, kose, ali i osobni predmeti, i u modernije doba fotografija ili video zapis, obično u magijskom vjerovanom diskursu predstavljaju čitavu stvarnu osobu, temeljeno na vjerovanju da su na taj način ti dijelovi povezani s reprezentom kojega predstavljaju i da magijske radnje vršene na njima mogu izravno utjecati i na samu osobu u stvarnome, fizičkom svijetu¹²⁸. Ideje magijskoga kontinuiteta ostvaruje se kako kroz vezu dijela i cjeline, ali i prema ideji slučajnoga dodira, odnosno ideje prijenosa ili zaraze. Za većinu magijskih pozitivnih ili negativnih ciljeva poput bolesti, zdravlja, plodnosti, sreće, osobne kvalitete i drugih, često se vjeruje da se mogu ostvariti ili prenijeti preko simpatičkog lanca, odnosno lanca sličnosti.¹²⁹ Zakon sličnosti ima dvije temeljne formule koje je nužno i važno razlikovati:

1. slično proizvodi slično (lat. *similia similibus evocantur*)

i

2. slično se liječi sličnime (lat. *similia similibus curantur*).

Upravo je prva od navedenih formula izjednačena s neprekidnošću. Kod takvih formula često sama ta sličnost nema veze s čistom slikom objekta, već prema Maussu, njegovim simboličkim predstavnikom, reprezentom, tj. sličnost je čisto teoretska i apstraktna¹³⁰. Također, u 20. stoljeću često je vjerovanje u popularnoj kulturi da su brojni vidovnjaci navodno više ili manje uspješno surađivali s različitim svjetskim policijama i svojim magijskim metodama pokušavali naći nestalu osobu, pritom uz vjerovanje da se dodirujući nečije osobne stvari može ostvariti i sam kontakt ili locirati tu osobu.

Primjera za simpatičku magiju na hrvatskom povijesnom prostor ima skoro u svakoj magijskoj praksi koja je postojala ili još postoji. Među starijim primjerima svakako je onaj iz dokumenta o procesu ženama optuženima za vješticearstvo u Šibeniku iz prve polovice 15. stoljeća, majci Mirni, udovici Ratkovej i kćeri joj Dobri u Šibeniku, a koje su tijekom suđenja

¹²⁸ Guiley, R. E. (2006): 79.

¹²⁹ Isto. 82.

¹³⁰ Isto. 84.

priznale opčinjavanje nekog mladića iz bogate plemićke obitelji magijskim ritualom koji su pratile govorne formule ljubavne magije: "Kao što se taj mozak prži u ovoj tavi (padeli), tako se pržilo srce Dragana u ljubavi Dobre, moje kćeri, u ime đavla pušuci nad spomenutim mozgom tri puta." i "Ko što mirišu (vonjaju) ove stvari koje izgaraju, tako mirisala (vonjala) i do gađenja Jurke se srozavala (njegova prilježnica koju je otpustio)"¹³¹. Upravo te usporedbe mozga u tavi i srca te mirisa odraz su vjerovanja u simpatičku magiju. Također možemo vidjeti magijske predodžbe zasnovane na simpatičkim principima u folklorističkim zapisima koje je zapisao Lovretić kao primjer ljubavne magijske prakse u Otoku kod Vinkovaca: "Ako se mačka omaci u mladi petak ili mladu nedilju, sažeže mačića na vatri i onaj pepeo umiša u jilo onome, kog oće da primami, pa će oslipiti za njom ko slipo maće"; "*Kad mladoženja k mladoj dolazi sa svatovima*: (...) 2. Neka uzme uzdu, zaokruži je i kroz nju nek izgleda momka i govori: "Ne uzdam konja uzdom, već tebe sa mnom." Onda će je on slušati ko dobar konj svog kočijaša"; "*Ako je muž trkalica*: (...) 2. Uzme par golubića, otkine jim glave, metne ji tako, da muž mora proći izmed glava, a onda sastavi glave, da se kljun s kljunom ljubi, i metne u postelju, da se ljube ko golubovi"¹³². Ovi spomenuti primjeri ljubavne magije, ustvari su ujedno i primjeri uroka, a svi su zasnovani na principima simpatičke magije, odnosno vjerovanju i ideji da performativ čina koji se izvodi prenosi simpatičkim lancem posljedicu uspjeha na željenom cilju u ljubavnom životu.

2. Antipatička magija je, za razliku od simpatičke, upravo suprotno. To su svi oni oblici magijskih sustava i podsustava koji polaze od ideje da se suprotne stvari privlače. Liječenje, odnosno, ideja da slično liječi slično, bazira se pak na konceptu antipatije, to jest da su suprotnosti te koje liječe, a ne istovrsnosti¹³³. Pa tako Mauss čitavu ideju rituala, uključujući farmaceutsku magiju i protučaranja svrstava pod ideju antipatije. Često se može u različitim magijskih obrazaca primijetiti da se čitav magijski svijet vrlo često bazira na ideji polariteta i suprotnosti, kao što su vruće i hladno, dobra i loša sreća, vatra i voda, suho i mokro, sloboda i podčinjenost i dr. No bitno je i primijetiti to da sličnost ne može postojati bez suprotnosti, pa tako niti suprotnost bez sličnosti¹³⁴. Najvažniji primjer za antipatičku magijsku predodžbu kroz povijest magijskoga jest žrtva koja se izvodi u određenu religijsku ili magijsku svrhu, odricanjem nečega čovjeku od velike važnosti, a kako bi se udobrovoljilo neko religijski motreno onostrano, božansko ili demonsko. Žrtve se mogu kretati od materijalnih dobara, jela, pića, nakita, i oružja, pa sve do ritualnog oduzimanja života, bilo životinjskog, bilo

¹³¹ Marks, Lj. (2007): 33.

¹³² Lovretić, J. (1902): 191-194.

¹³³ Mauss, M. (2005): 87.

¹³⁴ Isto. 88.

ljudskog. Ideja žrtve upravo funkcionira na principu suprotnosti, dobrovoljnog oduzimanja vrijednosti da bi se dobilo nešto zauzvrat. Tako i primjer ritualne žrtve oduzimanjem nečijeg života počiva na ideji i vjerovanju da smrt živog bića donosi život, plodnost ili neki drugi cilj. To ponajviše dolazi iz vjerovanja da je ljudska krv povezana s dušom i da stoga nosi najveću moć¹³⁵. Prema Dragun, žrtvovanja ljudi kod primjerice ratara bila su ciklički motivirana i vršila su se u svrhu prizivanja plodne godine¹³⁶, a kasnije su se te žrtve pretvorile u svoj eufeminizirani oblik kroz žrtvovanje lutke koja je predstavljala čovjeka, primjerice u karnevalskim svečanostima gdje se spaljivanjem "prividne žrtve zaziva novi život, kao što se to nekad činilo stvarnim žrtvovanjima"¹³⁷. Stoga su svi primjeri karnevalskih proslava u Hrvatskoj koje kulminiraju paljenjem lutke princa karnevala, mesopusta ili fašnika, ovisno o regiji, ustvari primjeri antipatičkih magijskih vjerovanja.

3. Apotropejska magija je svaka zaštitna magija, odnosno svi oni magijski činovi, aktivni ili neaktivni, a koji se izvode ili kreiraju u vjerovanju da se njima može zaštititi čovjeka, životinje ili urod. Apotropejsku se magiju se ugrubo može podijeliti na tri glavne podrazine: **amuletnu magiju, talismansku magiju i godišnju ritualnu i ophodnu magiju.**

a) Amuletna magija podrazumijeva stvaranje magijskog predmeta koji svojim postojanjem čini temelj magijske zaštite čovjeka ili životinje i za koji se vjeruje da svojim magijskim djelovanjima štiti nositelja od od nepovoljnih vanjskih utjecaja¹³⁸. Latinska riječ *amuletum* označava upravo predmet za koji se vjeruje da ima moć da samim sobom, vlastitom magijskom energijom, bez prestanka uništava i/ili poništava zle, odnosno negativne utjecaje. Većina onih koji su se bavili proučavanjem amuleta i talismana, bilo znanstvenici bilo magijski praktičari, razlikuju jedne od drugih načelom da je amulet prirodan ili neznatno obrađen predmet, za razliku od talismana koji je rezultat detaljnije izrade. Stoga su često amuleti ustvari biljke, komadi poludragog i dragog kamenja, komadi metala, sličice i kipići svetaca, figurice životinja, novčići, ljudski ili životinjski ostaci ili drugo¹³⁹. Pod amuletnu magiju spadaju i različiti oblici **moći**, smještenih u vrećicu ili drugu vrstu spremnika, koju je osoba nosila ili nosi sa sobom, a u kojoj su mogli biti pomiješani različiti predmeti, biljke, životinjski ili ljudski ostatci, začini i slično, uz vjerovanje da je oni štite od uroka i drugih nepovoljnih utjecaja¹⁴⁰. To su dakle u većini slučajeva predmeti za koje se smatra da donose

¹³⁵ Guiley, R. E. (2006): 43-44.

¹³⁶ Dragun, Maja (2003): "Mitologija, obred i koncepcije vremena kod ratara i nomada", *Društvena istraživanja : časopis za opća društvena pitanja*, 12, 5, 730.

¹³⁷ Isto. 737.

¹³⁸ Kieckhefer, R. (1990): 75.

¹³⁹ Lecouteux, Claude (2009): *Knjiga talismana i amuleta*, Zagreb: Scarabeus naklada, 25-32.

¹⁴⁰ Čulinović-Konstantinović, V. (1989): 63-65.

sreću ili neki drugi pozitivan utjecaj na onoga koji ih nosi ili da odvrćaju nesreću, bolest ili smrt. Staroruski naziv za amulet je *nauzu*, poljski *nauza*, ruski *vjazlo*. Ruskim su se jezikom magijski praktičari koji su izrađivali amulete nazivali *nauzotvorici* ili *navazelji*. Većinom su to u ruskoj magijskoj praksi bili privjesci koji su se vezali na osobu koja bi ih nosila, ali ime se dovodi i u vezi s magijskim tehnikama vezanja čvorova¹⁴¹. U hrvatskoj kršćanskoj tradiciji sačuvani su mnogi primjeri svetačkih moći, odnosno fizičkih ostataka tijela, pa i čitava tijela mrtvih svetaca za koja se vjeruje da imaju moći zaštite crkve, grada, pokrajine ili pak da blagonaklono djeluju na ljude koji ih dodiruju ili su im u blizini, a jedan od takvih primjera je mumificirano tijelo zadarskog sveca zaštitnika svetog Šimuna, koje se nalazi u škrinji sv. Šimuna koja se nalazi glavnom oltaru u istoimenoj zadarskoj crkvi. Također, kroz čitavu hrvatsku povijest poznati su primjeri nošenja različitih oblika amuleta, od poludragog i dragog kamenja, zuba životinja, dijelova biljaka, narukvica, ogrlica i drugih oblika. Primjerice, nošenje ogrlice s korijenom biljke anđelike u okolici Samobora u 20. stoljeću, nošenje paunova pera na djevojačkoj kapi u Dalmatinskoj zagori, crvene vrpce ili koraljne narukvice oko ruke na tek rođenim djevojčicama u Podravini¹⁴². Također je malo ogledalo u Dalmatinskoj zagori često korišteno kao amulet koji bi se umetnuo u presavijeni pojas zvan tkanica kako bi branilo od uroka¹⁴³.

b) Talismanska magija je nešto složenija od amuletne, odnosno zahtijevala je i zahtijeva više teorijskog i ceremonijalnog magijskog znanja. Talismani su uglavnom crtani i pisani, odnosno predmeti su na kojima su pisani samo mediji koji na sebi nose magijski zapis za koji se vjerovalo da je bitan za neku magijsku svrhu, u obliku geometrijske forme, magijskog simbola ili slično¹⁴⁴. Riječ *talisman* dolazi od arapske riječi *tilasm* (تمسלט), a koja je opet alteracija kasne grčke riječi *telesma* (τέλεσμα) u značenju "religijski obred". Najbolji primjeri talismana su Solomonov pečat, pentagrami ili pak brojni komplicirani crtano-pisani talismani iz renesansne ceremonijalne magije¹⁴⁵. U srednjovjekovnim izvorima najčešće je za talismane korišten latinski izraz *imago*, često pisan i kao *ymago*. On nije nužno dvodimenzionalni crtež ili pečatni utisak, također može biti i trodimenzionalni objekt ili skulpturica. Za talismane su se gdjekad koristili i precizniji latinski termini za njihove podvrste kao što su *sigillum*, koji bi označavao sliku koja je gravirana ili otisnuta (dakle, pečat), *character*, slovo, geometrijski oblik ili oznaku planete, *figura*, koja je ustvari

¹⁴¹ Minařik, Franc (1971): *Od staroslavenskog vrařtva do suvremenog lijeka*, Ljubljana: Lek, 25.

¹⁴² Randić, M. (2003): 76.

¹⁴³ Čulinović-Konstantinović, V. (1989): 27.

¹⁴⁴ Kieckhefer, R. (1990): 77.

¹⁴⁵ Lecouteux, C. (2009).

character napravljen pomoću geometrijskih načela, te *anulus* ili *annulus*, kao prsten ili slika prstena.¹⁴⁶ Jedan od starijih sačuvanih oblika talismana na hrvatskom povijesnom prostoru jest onaj iz pergamentskog glagoljičkog rukopisa obitelji Benković napisanoga na prijelazu s 14. na 15. stoljeća, a koji se po vjerovanom uputstvu iscrtavao na stopalo osobe koju je ugrizla zmija, uz pritom obaveznu pratnju toga čina s posebnom verbalnom formulom *basme*¹⁴⁷. U novije doba vjerovanja u talismansku magiju na hrvatskim prostorima možemo vidjeti na tradicijskim primjerima ucrtavanja pentagrama na kolijevku u Slavoniji¹⁴⁸, ali i u Samoboru pod imenom "murske cape" i na Krku¹⁴⁹.

c) **Godišnja ritualna i ophodna magija** svi su oni apotropejski postupci koji su se izvodili ili se izvode u određeno doba godine unutar pojedine obitelji ili šire zajednice vezane načinom života uz poljoprivredu i stočarstvo, a kojima je cilj zaštita, tjeranje negativnih, zlih sila od obitelji, kuća i stoke, donošenje plodnosti i rodnosti stoci i urodu, liječenje bolesti i drugo. Čulinović-Konstantinović naziva ih **kolektivno-obrednom magijom**¹⁵⁰. Najbolji primjeri takve magije u Južnih Slavena, i naravno Hrvata, sačuvani su običaji paljenja badnjaka i drugi stariji božićni običaji, pokladna buka i maskiranje koji tjeraju zle sile, paljenje krjesova i uporaba njihovih garišta, umivanje posvećenom ili živom vodom u određene dane u godini te brojni drugi.¹⁵¹ Neki od primjera takvih magijskih praksi, primjerice, svako su krštenje mošta o kršćanskom blagdanu svetog Martina u kojem se vjeruje da se verbalnim magijskim zazivima mošt čisti od nametnika, fizičkih ali i magijskih¹⁵². Niz godišnjih društvenih magijskih praksi izvođeno je u sklopu narodnih običaja kroz različite dijelove godine i o blagdane poput Božića, Nove godine, Sveta tri kralja, Sv. Andriju, Sv. Luciju, Sv. Stjepana, Svijećnicu, Poklade, Cvjetnicu, Uskrs, Jurjevo, Ivanje i druge blagdane¹⁵³.

4. Psihionavigacijska magija jedan je od naziva za sustav magijskih praksi vezanih uz vjerovanja u koncept izvantjelesnog iskustva, odnosno vjerovanja da čovjek ima nekoliko dijelova svoga bića koja se mogu odvajati uz pomoć određenih tehnika pa je tako i jedno njih

¹⁴⁶ Láng, Benedek (2008): *Unlocked books. Manuscripts of learned magic in the medieval libraries of Central Europe*, University Park: The Pennsylvania State University press, 81.

¹⁴⁷ Strohal, Rudolf (1910): "Folkloristički prilozi iz starije hrvatske knjige", *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, Knjiga 15, HAZU, 128-129, izvor: Kodeks IV. d. 55, Arhiv HAZU.

¹⁴⁸ Jedno od najvećih studija tradicijskih amuleta i talismana na hrvatskom, ali i širem, regionalnom, povijesnom prostoru, napravio je Tihomir Đorđević, srpski etnolog, folklorist i kulturni povjesničar, u svojoj velikoj studiji *Naš narodni život* (1930./1934) u 10 svezaka (op. a.)

¹⁴⁹ Randić, M. (2003): 76.

¹⁵⁰ Čulinović-Konstantinović, V. (1989): 176.

¹⁵¹ Dragić, Marko (2007b): "Apotropejski obredi, običaji i ophodi u hrvatskoj tradicijskoj kulturi", *Croatica et Slavica Iadertina*, III, 369-390.

¹⁵² Čulinović-Konstantinović, V. (1989): 112-113.

¹⁵³ Isto. 115-159.

astralno tijelo za koje se u tim vjerovanjima općenito smatra da se određenim postupcima može odvojiti od tijela praktičara i putovati u stvarnom prostoru, ali i drugim razinama postojanja, što nazivamo psihonavigacijom¹⁵⁴. Ova vjerovanja spadaju među najstarija i najraširenija magijska vjerovanja u svijetu i imaju svoje začetke već u prapovijesnim šamanističkim praksama, a prisutna su i na hrvatskom povijesnom prostoru, poglavito u zapisima ili usmenim vjerovanjima vezanima uz kultove plodnosti. Vjerovanja o noćnim astralnim putovanjima vještica i vještaca u sjevernoj Hrvatskoj te krsnika i štriguna u Istri i Kvarneru upućuju upravo na te magijske predodžbe, što se može vidjeti i iz korelacija sa sličnim predodžbama o *benandantima* i *stregama* u sjevernoj Italiji ili *taltosima* u Mađarskoj. Iako su ove magijske prakse kroz poglede srednjovjekovnog i ranonovovjekovnog pravnog sustava promatrane kao da su različiti pretpostavljeni ili optuženi magijski praktičari stvarno noću letjeli, primjerice na metlama, u fizičkom svijetu na svoja okupljanja¹⁵⁵, ovo su ustvari ostaci starijih magijskih predodžbi vezanih uz kultove plodnosti i šamanističke oblike vjerovanja u komunikaciju s onostranim kroz magijske prakse transa, ekstaze i psihonavigacije¹⁵⁶.

5. Divinacijska magija jest onaj magijski sustav koji se zasniva na vjerovanju u mogućnost proricanja budućnosti uporabom neke od tehnika koje su specijalistički oblikovane za tu funkciju. Mnoge od tih tehnika koriste još od staroga vijeka, dodatno su se nadograđivale u antičko vrijeme Grčke i Rima te su se nastavile koristiti u Europi u srednjem i ranom novom vijeku pa sve do danas. Ovdje se ne bi niti mogle nabrojati i obraditi sve tehnike divinacije jer ih je iznimno veliki broj, ali navest ću najvažnije i najčešće, a koje su se većinom koristile i na hrvatskim povijesnim prostorima. To su tehnike **geomantije, hiromantije, kleromantije, piromantije, hidromantije, aeromantije, auspicija, haruspicija, kartomantije, bibliomantije i rapsodomantije** te **nekromantije**:

a) Geomantija je tehnika divinacije koja se bavi označavanjem točaka na komadu papira ili pergamene, ponekad i označavanjem točaka na zemlji i prašini, da bi se nakon povezivanja tih točaka u parove ili samostalne točke stvorili određeni grafički oblici. Ti se oblici u konačnici mogu predstaviti brojčano kao setovi četiri binarna elementa, tetragrama, u šesnaest oblika, uz vjerovanje da se iz njihova međusobna odnosa može proreći budućnost¹⁵⁷. Navodno porijeklo geomantije je sjeverna Afrika pod muslimanskim utjecajima da bi se u

¹⁵⁴ Guiley, R. E. (2006): 21.

¹⁵⁵ Bailey, M. D. (2003): 99.

¹⁵⁶ Marjanić, Suzana (2005): "Vještičje psihonavigacije i astralna metla u svjetovima hrvatskih predaja kao (mogući) aspekti šamanske tehnike ekstaze (i transa)", *Studa ethnologica. Croatica*, vol. 17, 126.

¹⁵⁷ Láng, B. (2008): 126.

srednjem vijeku proširila Europom kao vrlo popularna alternativa astrologiji jer nije zahtijevala posebnu opremu i knjige¹⁵⁸. U renesansnoj europskoj magiji geomantija je smatrana jednom od sedam zabranjenih umjetnosti. U Hrvatskoj se raširila njezina praksa većinom u drugoj polovici 20. stoljeća sa širenjem *new age* pokreta i praksi.

b) Hiromantija je tehnika proricanja uz vjerovanje da se iščitavanjem linija, znakova i drugih uzoraka na ljudskome dlanu može proreći prošlost, sadašnjost ili budućnost osobe kojoj se čita¹⁵⁹. Najčešće magijski praktičar, hiromant, promatrajući te linije, znakove i uzorke na dlanu, prema njihovoj duljini, kraćini, međusobnom položaju i obliku izvlači zaključke o sudbini, karijeri, zdravlju, obiteljskom životu i smrti osobe kojoj se proriče¹⁶⁰. Najstarije sačuvano spominjanje hiromantskih tehnika je zapis o ovoj tehnici divinacije u latinskim rukopisima od 12. stoljeća nadalje, a u renesansnoj europskoj magiji hiromantija je također, kao i geomantija, smatrana jednom od sedam zabranjenih umjetnosti. Čitanjem iz dlana u srednjovjekovnoj i renesansnoj Europi najčešće su se bavile žene, i to Romkinje, travarke i primalje, ali i židovski rabini su često koristili čitanje iz dlana prema kabalističkim načelima. Hiromantija je u Europi dodatno popularizirana u 19. stoljeću djelovanjem navodnog grofa Louisa Harmona, koji je pod nadimkom Cheiro bio popularni irski predskazivač budućnosti. On je toliko popularizirao čitanje iz dlana, da je 1889. osnovano i Englesko hirološko društvo s namjerom znanstvenog bavljenja čitanjem iz dlana¹⁶¹. Kroz hrvatsku povijest njome su se najčešće bavile marginalne skupine poput Roma, putujućih zabavljača i gatara, a s 20. stoljećem proširila se iz Europe prvo kao zabava viših slojeva, da bi od druge polovice 20. stoljeća kao i u 21. stoljeću postala sastavni dio ponude alternativnih društava i pojedinca koji se bave različitim magijskim praksama.

c) Kleromantija ili *sortilegium* je oblik divinacije zasnovan na bacanju neke skupine predmeta na pod ili stol, čega bi se raspored obično smatrao nasumičnim, ali u ovome obliku proricanja vjeruje se da su nastali oblici i uzorci rasporeda bačenih predmeta odraz volje božanstva ili druge onostrane sile koja na taj način otkriva budućnost praktičaru. Kroz povijest su se u sklopu ove magijske prakse bacali skupovi različitih predmeta, od kockica za igru, biljaka i njihovih plodova, poput primjerice na našim prostorima vrlo često graha, pločica s ucrtanim germanskim runama, sve do životinjskih i ljudskih kostiju¹⁶². Jedna od velikih svjetskih magijskih praksi ove vrste proricanja, koja je u Europu i Hrvatsku ušla

¹⁵⁸ Guiley, R. E. (2006): 113.

¹⁵⁹ Kieckhefer, R. (1990):86.

¹⁶⁰ Láng, B. (2008): 127.

¹⁶¹ Guiley, R. E. (2006): 240.

¹⁶² Dervenis, Kostas (2013): *Oracle Bones Divination: The Greek I Ching, Inner Traditions*, Bear & Co.

većinom u drugoj polovici 20. stoljeća jest *I-ching*, drevno kinesko proricanje na Istoku u uporabi nekoliko tisuća godina, a koje je kombinacija kleromantije i geomantije¹⁶³.

d) Piromantija je divinacijska praksa prema obliku plamena vatre. S obzirom na važnost vatre za čovjeka od početaka njegove svijesti, vjerojatno je piromantija i jedan od najstarijih oblika proricanja. U Grčkoj su svećenici i svećenice božanstava Atene i Hermesa prakticirale piromantiju u hramovima. U svojoj osnovi piromantija je oblik divinacije u kojoj proricateelj promatra plamen, bilo žrtvene ili obredne vatre, svijeće ili nekog drugog izvora ognja te po oblicima i uzorcima plamena interpretira ono što vjeruje da vidi u njima. Postoji nekoliko podvrsta piromantije, a ovdje ćemo navesti najpoznatije i najčešće: **alomantija** (proricanje bacanjem soli u vatru), **botanomantija** (proricanje paljenjem biljaka u vatri), **kapnomantija** (proricanje po obliku dima), **dafnomantija** (proricanje paljenjem lovorovog lišća), **osteomantija** (proricanjem paljenjem kostiju i potom iščitavanjem pukotina u njima), **sideromantija** (proricanje gorućom slamkom i željezom) i **piremantija** (proricanje iz gorućeg tijela)¹⁶⁴. U renesansnoj europskoj magiji piromantija je također smatrana jednom od sedam zabranjenih umjetnosti. Nisu primijećene zapisane piromantske magijske prakse na hrvatskom povijesnom prostoru iako je vrlo moguće da su postojale, poglavito u starovjerskom razdoblju.

e) Hidromantija je divinacijska praksa koja počiva na vjerovanju u proricanje budućnosti iz toka, boje, gustoće ili oblika vode, ali i valova koje proizvode bačeni oblutci. Španjolski isusovac Martín Antonio del Río u krajem je 16. stoljeća u svojoj trosveščanoj knjizi "Magijskih istraga" (lat. *Disquisitiones Magicae* or *Disquisitionum Magicarum Libri Sex*) opisao nekoliko metoda hidromantije. Prva je bila umakanjem prstena na uzici u posudu s vodom koja bi se pritom tresla, predviđalo se po broju puta koliko bi prsten udario u rubove posude. Druga metoda bila je bacanje tri oblutka u vodu i promatranje krugova nastalih njihovim uronom u vodu. Treća metoda je bila razlikovanje boje vode i oblika koji su se javljali i vodi. Četvrta metoda proricanja vodom je bacanje lakih predmeta te tumačenje budućnosti ovisno o tome hoće li ostati na površini ili potonuti. Ova metoda je između ostaloga i vezana uz srednjovjekovni i ranonovovjekovni Božji sud u prepoznavanju je li netko optužen za vješticiarstvo kriv, vještica je smatrana laganom zbog leta pa bi ostala na površini, a nevini bi potonuli. Ta metoda je opisana i u vrijeme svjetovnih progona protiv vještica u na prostorima današnje sjeverne Hrvatske. Peta metoda je vezana uz verbalnu

¹⁶³ Blažević, J. (2016): 53.

¹⁶⁴ Iolar (2013): *Paganizam u teoriji i praksi. Knjiga druga: Magija i vješticiarstvo*, Zagreb: Despot Infinitus, 241–242.

magiju, izgovarane bi bile tajne riječi i bajalice nad čašom ili posudom vode, a zatim promatrana spontana kretanja u vodi. Primjer za to na hrvatskom prostoru svakako su magijske prakse detekcije prisutnosti uroka kod ljudi bacanjem užarenog uglja u posudu s vodom. Šesta metoda proricanja vodom je kapanje kapi ulja u posudu s vodom što bi napravilo djelomično zrcalo za koje se vjerovalo da može prikazati budućnost. Sedma metoda odnosila se na proučavanje toka i virova u rijekama kako bi se prema njihovu kretanju i obrascima predvidjela budućnost¹⁶⁵. U renesansnoj europskoj magiji hidromantija je također smatrana jednom od sedam zabranjenih umjetnosti.

f) Aeromantija je divinacijska tehnika koja se bavi vjerovanjem u proricanje budućnosti interpretiranjem atmosferskih prilika i uvjeta. Njezine glavne podvrste su **austromantija** (proricanje interpretacijom vjetra), **keraunoskopija** (proricanje promatranjem munja i osluškivanjem groma), **kaomantija** (proricanjem prikaza na nebu), **meteromantija** (proricanje po kometima, meteorima i meteoritima, "zvijezdama padalicama") te **nefomantija** (proricanje po obliku oblaka)¹⁶⁶. U renesansnoj europskoj magiji aeromantija je smatrana jednom od sedam zabranjenih umjetnosti. Nisu primijećene zapisane aeromantske magijske prakse na hrvatskom povijesnom prostoru iako je vrlo moguće da su postojale, poglavito u starovjerskom razdoblju.

g) Skapulimantija (još i skapulomantija, skapulamantija) je oblik proricanja pomoću skapula, kostiju ramena, odnosno plećke. Ona se povijesno gledano može podijeliti u dva oblika, **apiromantnu** i **piromantnu**, ovisno o tome pale li se kosti prije proricanja ili ne, ako se pale onda pripada i pod **osteomantiju**. U renesansnoj europskoj magiji skapulimantija je kao i prethodne divinacijske tehnike smatrana jednom od sedam zabranjenih umjetnosti.

Ovaj oblik proricanja sačuvan je do danas i u Hrvatskoj pa tako u hrvatskom poddinarskom selu Kijevu je sačuvano i detaljno opisano "čitanje iz pleća", tj. gatanje na temelju pleća (lopatica) od ovce ili koze: "Čita se isključivo na temelju pleća zaklane životinje koja je odgojena u kući domaćina. Kod toga "čitanja", dakako, postoje određena pravila, a gatanje ili "čitanje" odnosi se na tekuću i sljedeću godinu, odnosno "od Božića do Božića", jer se to obično i obavljalo božićnih dana. U djetinjstvu smo doduše gledali kako neki stariji susjedi okreću "lopaticu" i tobože "čitaju". Inače kod toga gatanja iz pleća razlikuje se više regija: 1. "ular" je vezna žila na glavi pleća, a jak "ular" govori da su dobri konji u kući; 2. "guvno" je udubina na glavi pleća, i ako je "guvno" dublje, "onda će biti žitnija litina"; 3. ukoliko pak postoji rupica na "guvnu" to onda nagoviješta smrt domaćina

¹⁶⁵ Del Rio, Martin (2000): *Investigations into the magic*, Manchester: Manchester University press.

¹⁶⁶ Iolar (2013): 241-242.

kuće; 4. a ako su na glavi pleća ostali zalijepljeni komadići mesa, iako je pleće dugo kuhano, to upozorava da domaćin nije podmirio sva davanja za crkvu i župnika, tj. "dužan je crkvi"; 5. "greb" je svaka rupica na vratu poledine pleća, pa ukoliko je rupica na dužini članka čovjekova palca, mjereno od glave pleća, onda to označava smrt u kući, a ako je malo niže, onda označava smrt u rodbini: što je niže, to je po srodstvu dalja rodbina, i obratno; 6. "tor" je uzdužni brid po sredini pleća i govori o sitnom blagu (ovce ili koze): "bilkast tor označava malo stado u kući, a taman tor veliko stado"; 7. "vuk" je zapravo mali bridić na vrhu "tora": "ako je vr' tora oštar, onda će biti vučarno, tj. vuk će ništa udavit"; 8. savinut vrh "tora" po sredini govori o domaćici kuće: "ako more visit' na prstu, dobra je domaćica, a ako ne more, onda je loša"; 9. "jasle" su deblji brid pleća, onaj desni kada se gleda s prednje strane, pa "ako je udubljenje na jaslama veće, to znači da je beričetniji krupni zub" (krave, volovi, telad, konji i magarci); 10. rupica kraj "jásala" označava tele ili ždrijebe; 11. "čuko" je rupica kraj "tora", na strani suprotno od "jásala", a što je veća to govori da je dobar i pouzdan pas; 12. "kuća" je zapravo cijeli donji prozirni dio pozadine pleća, gleda se spram svjetla, i "govori" o kućnom stanju: "ako je providno, onda će kuća biti siromašna", no ukoliko je "kuća" tamnija, to znači da će biti bolje materijalno stanje; 13. "koža" je kakva okruglasta tamna mrlja koja se može pojaviti na prostoru "kuće", a tada znači da će "nešta krepāt' od krupne stoke"; 14. "vatra" je tamna mrlja koja ima vrh, slični na plamen, a kada se pojavi na prostoru "kuće", tada nagoviješta požar kuće, pojate ili barem plasta sijena; 15. "barjak" je također tamna mrlja na prostoru "kuće", ali koja ima visoko izdignut šiljak, te to nagoviješta skore svatove u kući (ženidbu ili udaju); 16. "bešika" je svaka rupica uz onaj lijevi brid koji prolazi pokraj "kuće", a govori da će u kućnu zajednicu doći novorođenče; itd. Međutim, napominjemo uzgred kao zanimljivost da kada se neki suseljni međusobno dugo ne vide tada se zna reći poslovično: "Šta je s tobom? Ne more te se vidit' ni u pleću!"¹⁶⁷.

h) Auspicij je magijska praksa proricanja prema ponašanju i letu ptica. Poznata je bila u starom Egiptu, Grčkoj, a svoj je najpoznatiji oblik zadobila u doba Rimske Republike i Rimskog Carstva. Sama riječ prevedena s latinskoga znači "gledanje ptica". Profesionalni proricatelji, "gledači ptica" u Rimu nazivali su se *augurima*. Ovisno o ponašanju ptica auspicij se smatrao dobrim ili lošim znakom od bogova, a vezano uz traženo pitanje, državnu odluku ili slično. No nisu sve ptice smatrane božanskim znakovima. Vjerovalo se da postoje dvije klase ptica: *oscines* (gavrani, vrane, sove i kokoši), koje su davale auspicij putem svoga pjeva,

¹⁶⁷ Jurić-Arambašić, Ante (2000): "Kijevo. Narodni život i kultura", *Zbornik za narodni život i običaje*, Knjiga 54, HAZU, 404-406.

i *alites*, koje su davale auspicij putem leta (orlovi i lešinari)¹⁶⁸. Auspicij se temelji na vjerovanjima da duhovi i bogovi nastanjuju čitavu prirodu oko čovjeka i da na određene načine mogu otkriti božansku volju naspram ljudskih odluka i namjera¹⁶⁹. Nisu primijećene zapisane auspicijske magijske prakse na hrvatskom povijesnom prostoru iako je vrlo moguće da su postojale, poglavito u antičko doba.

i) Haruspicij (lat. *haruspicina*) je divinacijska praksa ponajviše prakticirana u Etruščana i Rimljana a kojom se proricalo prema iznutricama (lat. *exta*), najčešće jetri, umirućih ili mrtvih žrtvovanih životinja, poglavito ovaca, pijetlova i bikova. Praktičar haruspicija nazivao se *haruspex*. Ako bi se proricalo samo iz jetre ta se disciplina zvala **hepatoskopijom** ili **hepatomantijom**. Ovaj način proricanja Rimljani su preuzeli od Etruščana, te se ponekad i kasnije u srednjem i ranom novom vijeku po njima i nazivao *disciplina Etrusca*. Najokrutniji, ali i povijesno mnogo rjeđi oblik haruspicija nazivao se **antropomancijom**, odnosno proricanjem prema iznutricama umirućih ili mrtvih ljudi, najčešće robova¹⁷⁰. Nisu primijećene zapisane haruspicijske magijske prakse na hrvatskom povijesnom prostoru iako je vrlo moguće da su postojale, poglavito u antičko doba.

j) Kartomantija je proricanje uporabom špila karata. Prvi oblici kartomantije pojavili su se u Europi od 14. stoljeća početkom uporabe igraćih karata¹⁷¹. Najpoznatiji kartomantijski oblik je čitanje tarot karata, no kartomanti koriste i druge, više uobičajene špilove karata, poput onih američkih, talijanskih, francuskih ili njemačkih. Tarot je, pak, špil od sedamdeset i osam karata koje se u raznim krajevima Europe koristi već od sredine 15. stoljeća, podjednako za igru, ali i za predviđanje sudbine. Najvjerojatnije je nastao iz islamske alkemije i filozofije te posljedično utjecao na stvaranje europskih igraćih karata. Najstariji povijesni spomen tarota je iz 1442. u talijanskoj Ferrari, u sudskim spisima, s obzirom da su u većini talijanskih država od 14. stoljeća karte bile zabranjivane. Najstariji sačuvani europski špil tarota ručno je slikan za milanskog vojvodu Sforzu 1445. godine. Na talijanskom jeziku nazivale su se *tarocchi*. Tarot špil sastoji se od pedeset i šest igraćih karata zvanih Mala Arkana s kojima se najčešće i igralo diljem Europe te od posebnih dvadeset i dvije karte zvane Velika Arkana. Mala Arkana je podijeljena na četiri jednake grupe poznate kao karo (*pločice*), herc (*srca*), tref (*novčići*) i pik (*koplja*). Svaka od ovih grupa predstavlja po jedan klasični element (vodu, vatru, zrak i zemlju) te se u svakoj od ovih grupa nalazi po deset karata kojima su pridodane i karte Kralja, Kraljice, Viteza i Paža. Velika Arkana sastoji se od

¹⁶⁸ Bayer, V. (1953): 24.

¹⁶⁹ Guiley, R. E. (2006): 26-27.

¹⁷⁰ Bayer, V. (1953): 25.

¹⁷¹ Place, R. M. (2009): 105.

22 brojčane karte poredane rimskim brojevima od 0 do 21. Ove karte povezane su s predodžbama i vjеровanjima da svaka od njih predstavlja određene događaje i utjecaje na život osobe kojoj se proriče, one sadrže simboličke slike za koje se vjeruje da predstavljaju aspekte čovjekove sudbine, poput Kralja, Obješenoг, Smrti, Lude, Carice i drugih, a da njihovi suodnosi u postavljenim rasporedima na stolu prikazuju budućnost onoga kome se čita¹⁷². Početkom 16. stoljeća raširile su se prvo u Francusku, a onda i ostatkom Europe. Prvotno su bile ručno rađene za plemstvo, a izumom i širenjem tiskarskog stroja postale su dostupnije i širim slojevima¹⁷³. Najstariji spomen općenito igraćih karata u Hrvatskoj je iz 15. stoljeća, s otoka Krka iz 1488. godine, a vidi se iz naredbe krčkog biskupa svećenicima u Omišlju koja glasi: "Jošće ako bi k i igral harad očito s priproščimi ljudi, plati libar 5."¹⁷⁴ Najstariji špil tarot karata u Hrvatskoj datira iz 18. stoljeća, nađene su u Ozlju, a nastale su sredinom tog stoljeća u Trstu i pripadaju lombardijskom tipu marsejskog tarota¹⁷⁵. Francuski okultist, šarlatan, teozof i navodni alkemičar Jean-Francois Alliett, zvan Etteilla, u 18. stoljeću popularizirao je njihovu uporabu za divinaciju¹⁷⁶ a prvi je koji je počeo širiti ideju da marsejski tarot potječe iz drevnog Egipta i sadrži tajne¹⁷⁷. Na sličnim temeljima bile su i tvrdnje arheologa, egiptologa i slobodnog zidara Gébelina kako je tarot ustvari prežitak drevne egipatske Thothove knjige, a koje će Aleister Crowley dodatno popularizirati u 20. stoljeću napisavši i knjigu te vlastiti špil tzv. Thoth tarot karata¹⁷⁸ koje su i danas iznimno popularne. U 20. i 21. stoljeću tarot se skoro uopće više ne koristi za igru već samo za proricanje te je danas jedna od najpoznatijih divinacijskih metoda izuzetno raširena i u Hrvatskoj.

k) Bibliomantija i rapsodomantija slične su divinacijske prakse temeljene na istom načelu, popularne u antici i srednjem vijeku¹⁷⁹. Bibliomantija je divinacijska praksa proricanja nasumičnog odabira biblijskoga stiha za koji se vjeruje da je odgovor na postavljeno pitanje¹⁸⁰, a rapsodomantija se izvodila nasumičnim odabirom stiha iz *Ilijade*, *Odiseje* ili kojega drugoga velikoga spjeva ili pjesme staroga vijeka, također kao odgovora na traženo pitanje¹⁸¹. Nisu primijećene zapisane bibliomantijske i rapsodomantijske magijske prakse na

¹⁷² Iolar (2013): 308.

¹⁷³ Guiley, R. E. (2006): 305.

¹⁷⁴ Dreven-Ilić, Josip (1993) : "Ozaljske karte", *Arhivski vjesnik*, God. 36, 172.

¹⁷⁵ Isto. 171.

¹⁷⁶ Place, R. M. (2009): 108.

¹⁷⁷ Faivre, A. (2010): 76-77.

¹⁷⁸ Guiley, R. E. (2006): 306.

¹⁷⁹ Kieckhefer, R. (1990): 88.

¹⁸⁰ <https://en.oxforddictionaries.com/definition/bibliomancy> pristup ostvaren 15. siječnja 2017.

¹⁸¹ <https://en.oxforddictionaries.com/definition/rhapsodomancy> pristup ostvaren 15. siječnja 2017.

hrvatskom povijesnom prostoru iako je vrlo moguće da su postojale u srednjemu i ranome novome vijeku.

1) Nekromantija je divinacijska tehnika koja uključuje vjerovanje u komunikaciju s mrtvim ljudima, odnosno prizivanje utvara mrtvih ili uskršavanje njihovih mrtvih tijela za svrhu proricanja budućnosti, odnosno saznavanja nekog tajnog znanja koje se pripisuje kao dostupno onostranome¹⁸². Najstariji spomen nekromantije može se već naći u grčkoga autora Origena iz Aleksandrije u 3. stoljeću prije nove ere. Klasični grčki termin za ovu tehniku bio je *ή νέκρεια*, a spominje se i u *Odiseji* pri Odisejevu posjetu svijetu mrtvih. Od helenizma dobiva svoj današnji oblik *nekromantija*¹⁸³. Nekromantija je najvjerojatnije nastala izravno iz šamanističkih tehnika prizivanja duhova predaka za savjetovanje pri liječenju bolesti i drugih problema. *Stari zavjet* u svom "Levitskom zakoniku" predviđa smrtnu kaznu za nekromantiju. Srednjovjekovni kršćanski autori smatrali su da ljudi ne mogu prizvati duhove mrtvih već da je u tom prizivanju u obličju preminuloga ustvari prikriveni demon te je stoga srednjovjekovna Crkva osuđivala nekromantiju kao demonsku magiju. Srednjovjekovna magijska praksa s druge je strane pak promatrala nekromantiju kao sintezu astralne magije pod arapskim utjecajem i judeo-kršćanskih religijsko-magijskih metoda egzorcizma¹⁸⁴. Prema sačuvanim magijskim rukopisima, srednjovjekovni nekromantski rituali uključivali su složenije ceremonijalne elemente poput podizanja zaštitnih magijskih krugova, zaziva, ljudskih ili životinjskih žrtvi te posebnih astronomskih i astroloških uvjeta pod kojima su se morali odvijati¹⁸⁵. Većina optužbi za vješticearstvo u svjetovnim progonima vještica u hrvatskome ranome novome vijeku sadržavala je i optužbe za nekromantiju. U 20. i 21. stoljeću različite tehnike komunikacije s mrtvima, poput seansi, kanaliziranja i spiritualizma ustvari se mogu promatrati kao podvrste nekromantije jer se obično od mrtvih traže odgovori na pitanja vezana uz skrivene informacije ili budućnost.

6. Biljna magija jedan je od najstarijih magijskih sustava, magijska preteča znanstvenih metoda iscjeljivanja, farmaceutike i suvremene medicine. Narodna medicina oduvijek je primijenjivala bilje, odnosno njihove dijelove, stabljike, listove, plodove ili korijenje u obliku čajeva, masti i obloga za bolesti, a za koje današnja medicina ima u pravilu sasvim drugačije pristupe. Uza svaku biljku postojao je niz vjerovanja, kao i strogih uputstava o vremenu

¹⁸² Guiley, R. E. (2006): 215.

¹⁸³ Kieckhefer, R. (1990): 165.

¹⁸⁴ Isto. 158.

¹⁸⁵ Kieckhefer, Richard (2011): *European Witch Trials: Their Foundations in Popular and Learned Culture, 1300-1500*, London and New York: Routledge, 152–162.

njezina branja, pripreme, te konačno i uporabe¹⁸⁶. Osim što su se koristile i što se koriste za liječenje ljudi i životinja, biljke i njihovi sastojci mogu nanijeti istima i štetu, pa i po život, a tada se smatraju i nazivaju otrovima. Uz biljnu magiju oduvijek su se aktivno koristili i drugi oblici magije, poglavito verbalna magija koja je redovno pratila branje biljaka, pripremanje pripravka, kao i davanje biljnog pripravka osobi koju se pokušavalo izliječiti¹⁸⁷. U izvorima se može pronaći i staroslavenska riječ *korenitici* za liječnike-magičare koji se bave korijenjem bilja, odnosno poznavanjem, traženjem i sakupljanjem ljekovitog i magičnog bilja i korijenja koje se potom obrađivalo i upotrebljavalo u korisne ili škodljive svrhe¹⁸⁸. Danas nije poznato mnogo biljaka koje su se upotrebljavale u slavenskim i hrvatskom svijetu ranoga srednjega vijeka, ali već od razvijenoga srednjega vijeka sačuvane su brojne ljekaruše, crkveni ili narodni kompendiji znanja o biljkama i liječenju njima, često praćene drugim oblicima magijskih postupaka, verbalne ili apotropejske magije¹⁸⁹. Najstarija poznata hrvatska ljekaruša *Kako se razne bolesti liječe* potječe s kraja XIV. stoljeća¹⁹⁰. Neki od primjera bilja koje se koristilo u biljnim magijskim praksama svakako su, prema Minařiku, otrovna čemerika (lat. *Veratrum album*) od čijeg imena je nastala riječ *čemer* za otrov u slavenskim jezicima pa tako i hrvatskome od koje se izrađivao i otrov u koji bi se umakali vrhovi strijela prilikom ratovanja, pelin (lat. *Artemisia absinthium*) kao jedan od najstarijih lijekova koji se koristio ujedno i kao amulet, te vratič (lat. *Tanacetum*) koji se koristio kao sredstvo protiv glista¹⁹¹.

7. Verbalna magija ili usmena magija jedan je od najvažnijih dijelova magijske prakse koji se koristi uporabom izgovorene ili čitanjem pisane riječi, najčešće tajnog, skrivenog dijela usmene ili pisane magijske tradicije u svakoj ljudskoj kulturi pa tako i u hrvatskoj. Usmeni korpus verbalne magije dio je kolektivnog pamćenja, obično tajno prenašan s koljena na koljeno i pamćen kao dio zajedničke prikrivene kulture pojedinaca koji su se kroz povijest bavili ovim umijećem. On se najčešće prenosi ili u usmenoj književnosti, ponajviše u predajama, pjesmama, brojalicama i drugim oblicima. Zapisani se pak oblici susreću ili u rijetkim knjigama, svojevrsnim osobnim priručnicima magijskih praktičara kroz povijest, ili pak u povijesnim ispravama i dokumentima, ali i natpisima gdje s druge strane imaju svoju zemaljsko-nadzemaljsku juridičku vrijednost potvrđivanja pravnog ili nadgrobnog teksta.

¹⁸⁶ Minařik, F. (1971): 17 – 30.

¹⁸⁷ Čulinović-Konstantinović, V. (1989): 46-63.

¹⁸⁸ Minařik, F. (1971): 17.

¹⁸⁹ Jedna od prvih velih studija o mitologiji bilja je De Gubernatis, Angelo (1878): *La mythologie des plantes; ou, Les légendes du règne végétal*, Paris: C. Reinwald.

¹⁹⁰ Milčetić Ivan (1912). "Stari glagoljski egzorcizmi, recepti i zapisi", *Vjesnik Staroslavenske akademije*, 61- 69.

¹⁹¹ Minařik, F. (1971): 19-21.

Također se mogu naći i u književnosti, gdje mogu biti interpolirani iz usmene tradicije kolektivnog pamćenja ili, pak, biti čistom autorskom fikcijom. Pritom, važno je naglasiti, njihova istinitost i uporabna vrijednost u smislu postizanja nekog učinka u okolini koja okružuje praktičara, iznimno su ovisne o duhovnim uvjerenjima, kako magijskih praktičara, tako i njihovih eventualnih klijenata, te je njihova utilitarnost znanstveno i empirijski neprovjeriva. Veza između magije i jezika odražava se kroz vjerovanje da određene riječi, izgovorene na određeni način, mogu utjecati na svu našu okolinu u kojem živimo i koje smo dio. Prema Malinowskom, magijski se govor može shvatiti i kao produžetak osnovne svrhe jezika, a to je opisivanje ljudske okoline, u kojem znanje točnih, specifičnih riječi, fraza i formula čini glavni preduvjet vjerovanja da čovjek tako dobiva određenu moć kontrole nad njegovim inače ograničenim djelokrugom osobnih mogućnosti djelovanja na nju¹⁹². Prema Tambiahu, magijski je govor ritualni čin i jednake je, ako ne i veće važnosti, za vjerovanje u uspjeh magijskog čina od nekih neverbalnih magijskih praksi¹⁹³. Tambiah je smatrao da je magijski govor okrenut konstrukcijama metafora ili drugih stilskih figura, a kako bi se uspostavili simboli koji povezuju čovjeka kroz magijski čin sa svijetom, odnosno okolinom na koju želi na neki način utjecati¹⁹⁴. No, nije sav govor magijski, prema Ogdenu i Richardsu magijski se govor razlikuje od ostalih kategorija govora po svojoj emotivnosti i pretvaranju riječi u simbole za osjećaje, za razliku od, recimo, znanstvenog govora koji riječima strogo objektivno opisuje izvanjsku stvarnost¹⁹⁵ ili svakodnevnog govora koji služi za međuljudsku komunikaciju. Stoga je, prema Malinowskom, magijski govor sakralan i koristi se u druge svrhe od profanog govora uobičajenog u svakodnevnom životu¹⁹⁶. Te dvije vrste govora često se razlikuju i po izboru riječi, gramatici, stilu ili uporabi specifičnih fraza, formula ili oblika, poput primjerice molitvi, pjesama, blagoslova ili napjeva. Čvrsta i zatvorena struktura tih magijskih formula, poput basmi, manjih ili dužih molitvi, zaklinjanja, kletvi i brojnih drugih, može se, prema Marks, promatrati i kao da je riječ o magijskim tekstovnim strukturama vezanima uz određene obredne činove, a uz vjerovanje da s pravilnom uporabom ima i određenu materijalnu moć te da latentna pjesnička funkcija jezika poput uporabe stiha i rime služi i kao mistično sredstvo kojim se nastoji postići praktičan učinak¹⁹⁷. Prema Marks, s jedne strane možemo dijelove magijskog teksta promatrati kao formule, dakle relativno čvrsto

¹⁹² Malinowski, Bronisław (1935): *Coral Gardens and their Magic*, New York: Dover, 235.

¹⁹³ Tambiah, Stanley Jeyaraja (1968): "The Magical Power of Words", *Man* 3, 175-176.

¹⁹⁴ Isto. 189.

¹⁹⁵ Ogden, Charles Kay i Richards, Ivor Armstrong (1923): *The Meaning of Meaning*. Raspravljeno u Tambiah, S. J. (1968). "The Magical Power of Words", *Man* 3, 88.

¹⁹⁶ Malinowski, B. (1935): 213.

¹⁹⁷ Marks, Ljiljana (2007): "Ni o drvo, ni o kamen...": Magične formule u hrvatskim predajama o vješticama", *Narodna umjetnost* 44/2, 27.

zadane strukture, a s druge se strane mogu nuditi i njihove moguće interpretacije i razumijevanje kao usmenoknjiževnih oblika kojima su vjerovani moć i praktični učinak sadržani već u njihovu izričaju, u riječima samima¹⁹⁸. Magijski govor zbog svoje sakralnosti često koristi stare oblike riječi jezika koji se rabi ili pak strane jezike kako bi se dodala mističnost ili invocirala čistoća "starog" jezika, te su se stoga često u europskoj magijskoj praksi koristili i još se koriste hebrejski, latinski i grčki jezik uz arhaične oblike narodnih jezika kojima se inače izvršava govorni magijski čin¹⁹⁹. Dodavanje pak mističnosti, nerazumljivosti ili složenosti magijskom govoru kao sakralnom daje na dodatnoj ekskluzivnosti i diferencijaciji od svjetovnog, svakodnevnog govora, elitizirajuću tako uporabu magijskog *verbuma* samo za onu manju skupinu koja "ima pravo" na njegovu uporabu – magijske praktičara, stoga se, prema Tambiahu, može primijetiti kako magijski govor, između ostaloga, često krši i osnovnu svrhu jezika, međuljudsku komunikaciju²⁰⁰. No, ona i nije esencijalna jer je svrha magijskog govora ustvari uporaba vjerovane moći jezika i riječi u magijskome činu, odnosno njezin krajnji cilj, komunikacija s onostranim, a ne međuljudska komunikacija. Magija i magijski govor, kao što je spomenuto u uvodu, u tome su poput religije, vjerovani u svom totalitetu, ili se vjeruje u njih ili ne²⁰¹. Zato se i vjeruje da je magijska moć upravo i sadržana u samim riječima, one su te koje imaju izvršnu snagu. A vjeruje se da se ona pak ostvaruje samo ako se te riječi i potvrde kao čin. Izvan izvedbi koje formulu čine performativnom, prema Marks, takav je tip iskaza ipak tek prazna formula²⁰². Usmena čaranja često su u jezičnom smislu vrlo bliska narodnim pjesmama, epskoj usmenoj književnosti, mitovima i stoga ih se može gledati i kao dio narodnog književnog stvaralaštva, najčešće usmenog.

No bitna razlika od ostalih oblika, prema Passalisu, nalazi se u komunikacijskom i izvedbenom kontekstu njihova prijenosa i izvedbe, kao i u tabuima koji ih prate²⁰³. Kako su govorni magijski činovi često izvođeni šaptom ili tihim recitiranjem, s namjerom da magijski tekst ostane skriven ili nerazumljiv drugima, tako je praktičar ustvari jedini koji je u poziciji potvrditi njihovu točnu lingvističku realizaciju u trenutku kad su oni izvođeni po prvi put. To, naravno, ne daje mogućnost vanjskih ispravljanja od nekog drugog promatrača ili slušača, koji bi verificirao ispravnost reprodukcije ili koherenciju samog čaranja, te na taj način čini

¹⁹⁸ Marks, Lj. (2007): 27.

¹⁹⁹ Tambiah, S. J. (1968): 182.

²⁰⁰ Isto. 179.

²⁰¹ Mauss, M. (2005): 113.

²⁰² Marks, Lj. (2007): 31.

²⁰³ Passalis, Haralampos (2011): "Secrecy and Ritual Restrictions on Verbal Charms Transmission in Greek Traditional Culture", *Incantatio* 1, 15.

magijski govor ranjivim na sve moguće vrste varijacija i alternacija²⁰⁴. Magija, prema Passalisu, polazi od pretpostavke da se sastoji od znanja, a da znanje proizvodi moć. Oni koji posjeduju znanje, imaju moć nad drugima upravo zbog tog svog znanja²⁰⁵. Nedostatak znanja posebnih magijskih riječi potrebnih za magijski čin čini čitav ritual nedjelotvornim²⁰⁶. Za tekstualni dio magijskog govora, koji je sastavni dio magijskog verbalnog čina, nužno je da ostane **tajan**. Namjera očuvanja apokrifne i skrivene kulture određene čari kao magijskog čina, prema Passalisu, kategorična je i eksplicitna te je integralni dio mitskog sustava prijenosa i izvedbe čari²⁰⁷. Često se vjeruje se da kad vlasnik ili tvorac čari prenese verbalni dio čari nekome drugome, on/ona gubi svoju moć jer moć prelazi na tu osobu na koju je prenijeta. Stoga se obično verbalne čari prenose na drugoga tek prije smrti prethodnog vlasnika²⁰⁸. Usmena se čaranja tako prenose kroz mrežu odnosa u srodstvu slijedeći utvrđeni hijerarhijski sustav inicijacije. Odnos između učitelja i učenika može se promatrati i kroz odnos starijeg člana obitelji, koji obično posjeduje skriveno znanje, i mlađeg člana obitelji na kojega se to znanje ima generacijski prenijeti. Takvo se znanje može dobiti samo nasljednim pravom. No, često se usmeni magijski oblici znaju i zapisivati u magijskim knjigama, a koje se potom čuvaju upravo zbog te svrhe i koje obično služe kao priručnici i podsjetnici za pamćenje usmenih čari²⁰⁹. Učinkovitost čaranja prema vjerovanju magijskih praktičara ovisna je, naravno, o točnosti zapsanog citata, s obzirom da bilo kakva odstupanja od točno utvrđenog mehanizma mogu čitav magijski čin učiniti nedjelotvornim.²¹⁰

Najbolji i najsačuvaniji primjer iscjeljujućih čaranja u hrvatskoj tradiciji ona su koja se nazivaju **basmana** ili **bajanjima**, odnosno ona predstavljaju jedan od najstarijih oblika magijskih predodžbi u borbi čovjeka protiv bolesti²¹¹ koja napada čovjeka, životinje ili biljke. Magijsko-religijski koncept najvidljiviji je u religijskom temelju na koji se basme pozivaju. Eliade to tumači vjerovanjima u davanjem moći basmana određenom predmetu ili biljci tako što ustvari uspostavljaju simpatički odnos ponavljanja prototipnosti jednog prošlog svetog kozmičkog trenutka, recimo kad je Krist ili neki svetac tako nekog izliječio, ili se određeni predmet ili biljka našao u kontekstu nekog svetog događaja.²¹² U hrvatskim usmeno-

²⁰⁴ Passalis, H. (2011): 16.

²⁰⁵ Isto. 7-8.

²⁰⁶ Isto. 9.

²⁰⁷ Isto.

²⁰⁸ Isto.

²⁰⁹ Isto. 10.

²¹⁰ Isto. 14.

²¹¹ Kropelj, Monika (2009): "Slovenian Charms Between South Slavic and Central European Tradition", *Charms, Charmers and Charming – International Research on Verbal Magic*, Palgrave Macmillan, 146.

²¹² Eliade, Mircea (2007): *Mit o vječnom povratku*, Zagreb: Jesenski i Turk, 46-47.

književnim zbirka basme se često nalaze na različitim mjestima i pod različitim kategorijama, i u zbirka lirske usmene poezije i u zbirka govorničkih oblika, a što pokazuje kolebanja njihova žanra i ponekad i neodlučnost u različitim svijestima istraživača i priređivača. Basme su se u svojem izvedbenom dijelu ponajprije sačuvale u istočnim dijelovima Europe, u onima koji nisu primili zapadno kršćanstvo već su sačuvali svoje autokefalne crkve i pravoslavni obred, odnosno ponajviše u srpskoj, ruskoj, ukrajinskoj i makedonskoj kulturi, a u hrvatskoj tradiciji preplele su se intenzivno s kršćanstvom, ali se nikada nisu dokraja stopile. Gotovo svi tekstovi koji imaju magijsku sugestivnu moć u hrvatskoj su tradiciji najvećim dijelom kristijanizirani i prešli su u manje molitve i zaklinjanja različitim svecima. Dragić ističe da što su basme starije to su u njima više izraženiji mitski, a manje religijski elementi, a u novijim se basmama isprepliću i mitski i vjerski elementi²¹³. Marks tu razlikuje magijsku i verbalnu dimenziju: magijska je dimenzija, koja ima moć zaštite, pripisana svecu, dok je verbalni dio ostao sličan nekršćanskim ili pretkršćanskim basmama²¹⁴, odnosno mješavina su dviju kulturnih sklopova i tradicija.

Dragić o izvođačima tih narodnih usmeno-retoričkih magijskih tvorevina kaže da su to posebne osobe, a da ih se prema Kekezu u hrvatskim zemljama nazivalo i nazivima *mole*, *moliboge*, *bogomolje* i *bogomoljke*: “*Mola* se na početku obreda prekriži i izmoli Vjeronanje, a na koncu obreda se prekriži. *Mole* su svojim *molitvama* (basmama) liječile ljude: od demonskih sila, duševnih i tjelesnih bolesti: poganice, straha, vrtoglavice, nesanice, trzavice, opsjednutosti i drugih bolesti. Bajalo se protiv *uroka* (*urokli*) i *more*. Bajalo se protiv bolesti ljudi, stoke, ujeda zmija, te se štitilo stoku od bolesti i demonskih bića. *Mole su molile* ne samo kad stoka oboli, iz straha da ne uquine, već i kad se krava ne bi dala pomusti, kad se mlijeko ne bi dalo izmesti, usiriti, ukiseliti, kad ne bi u mlijeku bilo masla.”²¹⁵

Olsan smatra da bakanja nastoje biti poprilično određena u preduvjetima koji moraju biti ispunjeni kao i u dodatnim informacijama o spolu, godinama i najznačajnije, zdravstvenom stanju osobe za koju se izvodi bakanje. Medicinske i ostale okolnosti koje su bitne za tretman kroz uporabu bakanja često su upisane u rukopisima kroz naslov koji govori za koji se medicinski problem bakanje koristi²¹⁶ te ona stvaraju svojevrsni kompendij narodnoga znanja o liječenju.

²¹³ Dragić, M. (2007a): 505.

²¹⁴ Marks, Lj. (2007): 37 – 38.

²¹⁵ Dragić, M. (2007a): 505.

²¹⁶ Olsan, Lea T. (2004): "Charms in Medieval Memory", *Charms and charming in Europe*, Palgrave Macmillan. 60.

Osim basmi, ostala dva najvažnija i najčešća modela verbalne magije u zapisanoj usmenoj hrvatskoj tradiciji su **uroci i kletve**. Također njihove zapisane tekstove u hrvatskoj tradiciji možemo naći u zapisima arhivske građe, primjerice zapisima suđenja za čarobnjaštvo i vještničarstvo ili narodnim ljekarušama; etnografskim prikupljanjima i zapisivanjem kazivanja i predaja u narodu u 19. i 20. stoljeću, o čemu će biti riječi u posebnom dijelu ovoga rada posvećenome toj temi, te u suvremeno doba na internetu u različitim magijskim grupama i stranicama.

8. Pisana magija je ona vrsta magije koja se bavi zapisanim oblicima formula, i uglavnom također spada u apotropejska čaranja jer je obično riječ o talismanima ili drugim trajnim zapisima koji nose svoju magijsku svrhu upravo svojom trajnošću zapisanom u nekom mediju. To dakle nisu samo zapisani usmeni oblici čaranja, već i svi drugi pisani oblici čija je zapisanost dio same magijske svrhe. Od staroga do srednjega vijeka, prema Stipčeviću, mnogi su narodi smatrali da su bogovi dali pismo ljudima kako bi im pomogli. S obzirom na nadnaravno, božansko podrijetlo pisma, ljudi su vjerovali i da ono ima takvu i moć. Pa se tako u hrvatskom srednjovjekovlju smatralo i da su ćirilica i glagoljica također nastale uz božansku pomoć i nadahnuće koje su prema legendama od Boga primili Konstantin Filozof (sveti Ćiril) i sv. Jeronim²¹⁷. Poglavitito u velikim monoteističkim religijama objave vjeruje se da su sveta pisma izravno diktirali anđeli prema Božjem nalogu izabranim ljudima, od Mojsija i deset Božjih zapovijedi, preko čitavog Starog zavjeta, evanđelista Novoga zavjeta pa do Muhameda i njegovog stvaranja Kur'ana²¹⁸. Najčešći oblici pisane magije u hrvatskim zemljama bili su kršćanski ili muslimanski zapisi koji su se najčešće izrađivali i nosili kao apotropeji, preciznije talismani. Takvi su talismani poznati od najstarijih pismenih kultura, a najčešće su sadržavali rečenice iz svetih knjiga. Slaveni i Hrvati po dolasku na ove prostore zatekli su čitavu rimsku kulturu vjerovanja u amulete i talismane. Arheološki i povijesno gledano, prema Stipčeviću, najstariji pisani amuleti i talismani na hrvatskom povijesnom prostoru došli su upravo s Rimljanima, a najstariji sačuvani primjerak je olovna pločica is Siscije s kraja 3. ili početka 4. stoljeća, pronađena 1913. godine u Sisku, a koja pripada tipu uročne pločice (lat. *tabellae defixionum*) pretkršćanskog porijekla. Na takve se pločice pisalo ime čovjeka kojemu se htjelo naškoditi, a zatim bi se zajedno s ljudskim kostima zakopala u zemlju blizu žrtve kako bi ga simpatičkom vezom odvušla na drugi svijet. Druga, slična olovna pločica, nađena 1869. u blizini Trogira, a najvjerojatnije iz 6. ili 7. stoljeća, kršćanske je naravi, a također

²¹⁷ Stipčević, Aleksandar (2004): *Socijalna povijest knjige u Hrvata. Knjiga 1. Srednji vijek (Od prvih početaka do glagoljskog prvotiska iz 1483. godine)*, Zagreb: Školska knjiga, 218.

²¹⁸ Isto. 221-222.

pripada u uročne pločice. No ona je i profilaktički amulet u isto vrijeme, s namjenom da štiti čovjeka i njegovo imanje od zloduha, a nosila se ili oko vrata ili je visjela negdje u prostoru. Na njoj je bilo upisano na latinskom jeziku "Gledaj dakle najnečistiji pakleni duše, da gdje god čuješ ime Gospodnje ili ugledaš zapis, da ne škodiš gdje bi htio" (lat. *Vede ergo immondissime spirite tartaruce, ut ubiconqua nomen domini audiveris vel scripturam cognoveris non possis ubi vellis nocere*).²¹⁹

Brenko definira zapise kao različite tekstove vjerske naravi, koji su sadržavali molitve upućene Bogu, djevici Mariji ili pak pojedinim svecima kako bi izliječili bolesnu osobu ili je zaštitili od nesreće. Među zapisima su se mogle naći i razne manje molitvice protiv uroka ili veći i manji ulomci svetih spisa za koje se smatralo da imaju sami po sebi čudotvornu moć. Ti su se tekstovi nosili uza se presaviti u trokute (u muslimana), odnosno četverokute (u katolika), pohranjene u srebrne spremnike, zamotane u tkaninu, na ogrlici oko vrata ili privezane na bolesno mjesto na tijelu²²⁰. Najpoznatiji sačuvani takav hrvatski glagoljički starohrvatski amuletni zapis, koji pripada tipu Sisín, jest onaj koji se čuva u Vatikanskoj knjižnici²²¹, koji datira na kraj 14. ili početak 15. stoljeća. Napisan je na listu pergamene veličine 55,5 x 27,5 cm, presavijen po širini dvaput, a po duljini četiri puta, tako da je imao format 9 x 5 cm i mogao se nositi u džepu ili sašiven u odjeću. Sadrži imena svetaca, anđela, arhandela, legendu o sv. Sisínu, magijske formule i zaklinjanja te grafičke magijske znakove²²². Većinu amuletskih i talismanskih zapisa u hrvatskim povijesnim prostorima za magijsku zaštitu puka upravo su radili glagoljaški redovnici, uz preporuku narodu kako ih treba koristiti za obranu od vještica, vukodlaka, zlih duhova i bolesti. S druge strane, službena crkva osuđivala je nošenje amuleta i talismana smatrajući ih magijom i praznovjerjem²²³. Franjevački su redovnici prestali raditi zapise tek tijekom 19. stoljeća, počevši ih smatrati praznovjerjem, ali islamski hodže su nastavili s tom praksom i za islamsko i za kršćansko stanovništvo. Smatralo se da veće moći imaju zapisi koje je radio svećenik druge vjere od one osobe za koju je zapis rađen. Liječenje kuranskim zapisima i danas je popularno kao alternativni način liječenja.²²⁴ Nadalje, u pisanu magiju ulaze svi oblici trajnih zapisa na ljudskoj ili životinjskoj koži, koji su se na nju stavljali ili skarifikacijom, ostavljanjem ožiljaka ili unošenjem boje u potkožne rane (tetovaža). Kao pisanu magiju mogu se promatrati i kletve

²¹⁹ Stipčević, A. (2004): 226-227.

²²⁰ Brenko, Aida (2009): "Praktičari narodne medicine", *Sociologija i prostor : časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja*, Vol.42 No.3/4 (165/166) , 328.

²²¹ Codex Illyricus 11.

²²² Stipčević, A. (2004): 229.

²²³ Isto. 231-232.

²²⁴ Brenko, A. (2009): 328.

u ranim korpusima zapisanih zakonika ili dokumenata, a koje služe za njihovu verifikaciju, nepovredivost i neporecivost, ali i neke zapise korištene na grobovima i drugim spomenicima, a za koje se vjerovalo da štite od povredivosti posljednjeg počivališta ili pomažu svojim utjecajem na pokojnikov zagrobni život. Posebna vrsta pisanih zapisa su zaklinjanja, koja osim u pisanu magiju i primarno spadaju i u apotropejsku i iscjeliteljsku magiju. Postoje sačuvani u starijim hrvatskim etnografskim i povijesnim prinosima pisani zapisi magijskih formula iz 14. i 15. stoljeća (ali i iz kasnijih vremena). Jedan od najvažnijih rukopisa je onaj koji je pripremio, preveo i objavio Strohal, a riječ je o pergamenskom rukopisu obitelji Benković, oca Matije i sina Ivana koji je bio svećenik. U ovome glagoljičkom rukopisu postoje brojni naputci za zaštitne pisane magijske zapise, talismane i zaklinjanja, kao primjerice onoga za liječenje od zmijskog ujeda upisivanjem formule u ucrtanu krivulju stopala ujedena: "Koga uji zmija, ali ki ti pove, r'ci, da stoji s mirom, i okruži mu okolu nogi desne i vzdigni nogu i piši ove reči: karo karuce, karo in kruce, sanom reducet, – imreducet sanom Imanuel Paraklitus, – omo (= homo' vivens, serpens morietur + v ime + oca + i sina + i duha + svetoga + amen +." Uz ovaj magijski zapis slijedi i uputa za korištenje: "I to se ima pisat prez titola, preja tretoga dne, pokle je ujiden. I on človek, ki ti pove ili ki je ujiden, komu pišeš, da reče 5 očenaši, 7 zdravih Marij, dokle se ove reči budu pisati, a on, ki bude pisat i dopisav, r'ci 3 očenaše i 3 zdrave Marije svetoj Trojici. I kada jure bude pisano, i postrži one slova, tr postavi v krilo onom človeku, na ku stran je ujila, skroz košulju procidi i daj popit."²²⁵ Pisana magija može biti subjektom knjige, ali i sama knjiga može biti magijskim objektom²²⁶. Knjige često nisu smatrane samo medijima koji čuvaju tajna znanja, nego su i same po sebi smatrane magijskim objektima koji sami po sebi posjeduju magijsku moć kao amuleti, relikvije ili čak i nosioci energije, pogotovo one knjige smatrane svetima, Biblija, Tora, Talmud, Kuran i druge. Neki primjerci su imali u dodacima i kalendare i formule za istjerivanje vraga (lat. *kalendario et exorcismo*) te su služile i za egzorcizme, a jedan takav primjerak misala sačuvan je i u zagrebačkoj Metropolitanskoj knjižnici²²⁷. Također se često smatralo i vjerovalo da knjige mogu služiti i kao oruđa moći sa specijalnim sposobnostima da štite, pomažu, liječe, podučavaju, ali i zavode i kvare svoje čitatelje. Znale su se koristiti i kao divinatorska sredstva: pomoću nasumičnog otvaranja svetih knjiga ili magijskih knjiga pokušavalo bi se dobiti božansku poruku u vezi neke nepoznanice ili budućnosti²²⁸. Stoga je

²²⁵ Strohal, Rudolf (1910): "Folkloristički prilozi iz starije hrvatske knjige", *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, Knjiga 15, 128-129, Izvor: Kodeks IV. d. 55, Arhiv HAZU.

²²⁶ Kieckhefer, Richard (2003): *Forbidden Rites*, University Park: Pennsylvania University Press, 3.

²²⁷ Stipčević, A. (2004): 230.

²²⁸ Navedeno prije u tekstu pod oblicima divinacija (op. a.)

od srednjega vijeka, poglavito iz vizure Katoličke Crkve i samo posjedovanje nekih knjiga o magiji bilo zabranjivano jer se vjerovalo da emaniraju zlo, a knjige su i često spaljivane te je i njihovo posjedovanje bilo kažnjavano zakonom.²²⁹

2.2. Druga podjela magijskih sustava – prema području primjenjivosti na subjekta

Jedna od mogućih podjela magijskih sustava jest ona prema području njihove **primjenjivosti na subjekta**, odnosno **zanimanje** ili **djelatnost** onoga koji ih prakticira, pa tako na: **agrikulturalna čaranja, kućanska čaranja, čaranja zanimanja, iscjeljujuća čaranja i uroke**. Neću ovdje ulaziti u dublja objašnjenja svakog pojedinog tipa čaranja jer je iz samih naziva jasno na kojima se načelima ona dijele, a kako se u većini slučajeva preklapaju s prošlom podjelom neću ulaziti niti u oprimjerivanje na konkretnim primjerima već ću ih samo taksativno navesti.

1. Agrikulturalna čaranja vezana su uz obradu zemlje i kultove plodnosti. Ona mogu s jedne strane biti pozitivna, znači sva ona čaranja koja pospješuju urod, čuvaju ljetinu, štite od prirodnih pojava i negativnih utjecaja, ali i negativna, dakle uroci i kletve koje čine upravo suprotno, prizivaju loš urod ili njegovo uništenje. U agrikulturalna čaranja spadale bi primjerice dodole ili prporuše, tradicijski magijski ritual prizivanja kiše; psihonavigacijski magijski rituali tjeranja oluje i tuče od zajednice i brojni različiti godišnji ophodni rituali.

2. Kućanska čaranja su sva manja čaranja vezana za kućanstvo, utemeljena u starija vjerovanja o kućnim duhovima i u kult predaka. Pod njih spadaju žrtve hrane za kućne duhove ili pretke, ali i posebni obredi usmjereni prema jednoj od te dvije skupine, kako bi kućanstvu donijeli sreću, zdravlje, ljubav, zaštitilo od bolesti, smrti i drugog, primjerice čin prosipanja soli preko ramena kako bi se odagnala nesreća. Također pod kućanska čaranja mogla bi se svrstati i apotropejska čaranja u kućanstvu, a za zaštitu od uroka i kletvi, poglavito od zavidnih članova drugih kućanstava unutar šire zajednice.

3. Čaranja zanimanja ona su čaranja koja su vezana uz pojedina zanimanja iz ljudskih djelatnosti. Prema Eliadeu, neka su ljudska zanimanja bila sakralnija od drugih, tako su kovači²³⁰ i mlinari često povezani s magijom, a u mnogima je zajednicama kovač smatran djelomice magijskim praktičarom. Također, u čaranja zanimanja, preklapanjem s brojnim drugim magijskim sustavima, možemo svrstati i neka čaranja koja služe u konkretnu svrhu, poput onih za neranjivost u bitkama kod vojnika, a koja mogu biti kombinacija apotropejske magije, čaranja zanimanja i pisane magije.

²²⁹ Láng, B. (2008): 47.

²³⁰ Eliade, Mircea (1982): *Kovači i alkemičari*, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, Biblioteka Zora, 6-7.

4. Iscjeljujuća čaranja su opet sva ona čaranja, u kombinaciji više različitih magijskih sustava, koja služe za iscjeljivanje čovjeka ili životinje. Ona su nasuprot znanstveno-medicinskom ili pak religijsko-molitvenom načinu, magijski način za borbu s bolesti. Ona u velikoj većini obuhvaćaju biljnu magiju, ali i verbalnu i apotropejsku magiju, često u međusobnoj kombinaciji.

5. Uroci su magijske čini za koje se vjerovalo i još se uvijek vjeruje u brojnim ljudskim kulturama, pa tako i u hrvatskoj, da služe magijskom energetsom napadu na drugu osobu, životinju ili biljku. Uroci se stvaraju određenim magijskim postupkom unutar jednog magijskog sustava ili kombinacijom više njih, a gdje god se smatraju i samostalnim energetsom entitetima. *Ureći* u hrvatskom jeziku znači "opčiniti nekoga", a za uročna čaranja smatra se da su magijske funkcije koje dođu na urečeno biće, traju i manifestiraju se, ali i silaze s urečenog bića samostalno ili nekom određenom magijskom proturadnjom. Vjerovanja u uroke prema klasificiranju prikupljenih vjerovanih magijskih postupaka i vjerovanja mogu se podijeliti u četiri skupine: **a) Uroci kao zasebni energetski entiteti** koji postoje u prirodi (a koji mogu ostvariti simbiozu sa živim bićem koja negativno utječe na nj, poput primjerice virusa ili bakterije); **b) Uroci kao jednostavna čaranja** određenom jednostavnom magijskom radnjom, gestom ili predmetom a za koje se vjeruje da čine određeni negativan utjecaj na ciljanu osobu, ili joj pak oduzimaju slobodu izbora u nekom životnom aspektu; **c) Uroci kao isključivo verbalna čaranja**, odnosno magijski performativni govor za koji se vjeruje da ima određeni cilj negativnog utjecanja na ciljanu osobu, ili pak oduzimanja slobode izbora u nekom životnom aspektu ciljane osobe; te **d) Uroci kao složena čaranja**, kombinirana od više različitih magijskih radnji iz više različitih magijskih sustava (primjerice verbalna magija, biljna magija, astrologija...), a za koja se vjeruje da čine određeni negativan utjecaj na ciljanu osobu, ili joj pak oduzimaju slobodu izbora u nekom životnom aspektu.

Sve se ove kategorije također mogu podijeliti u daljnje podkategorije: zanimanja prema zanimanjima, kućanska prema dijelovima kuće. poslovima u i oko kuće, godišnjim dobima, iscjeljujuća prema bolestima za koja su zadužena, uroci prema razlozima magijske prakse, složenosti postupka ili kategoriji žrtve Problem klasifikacije s njima jest što se njihova primjenjivost može stalno mijenjati i iznova prilagođavati potrebama te su vrlo često multifunkcionalna.

2.3. Dihotomne podjele magijskih sustava

Magijski sustavi mogu se dijeliti i dihotomno, odnosno na binarne sustave u kojima se po nekom ključu ili kategorizaciji svi magijski obrasci dijele na dva, često suprotna načela.

Ovdje ću navesti nekoliko takvih primjera: **podjela u odnosu na službenu religiju**, prema **individualnosti**, prema **formalnosti** i konačno jedna od najčešćih, prema najčešćem viđenju, **binarnoj opoziciji na crnu i bijelu magiju**. Kako se većina ovih predodžbi, praksi i vjerovanja spominju ili ranije u prvoj podjeli ili će se detaljnije razraditi u kasnijim poglavljima ovoga rada, neću ulaziti u preciznije opimjerivanje, već ih samo definirati ili po potrebi prikazati njihov razvoj.

2.3.1. Podjela u odnosu na službenu religiju – magija kao Drugi

Magija se iznimno često klasificira i promatra prema poveznici ili odstupanjima sa **službenom religijom** nekog prostora, odnosno religijskim dodirima s kojima se magija zbog svog sakralnog područja djelovanja isprepliće. U slučaju povijesnih hrvatskih zemalja prema dominantnoj religiji koja je kršćanstvo, treba razlikovati **pretkršćanske magijske prakse**, i to one prapovijesne poput vučedolskih i keltskih, one antičke Ilira i njima srodnih naroda poput Japoda, Delmata i Histra, Grka i Rimljana, te konačno one slavenske i hrvatske starovjerne magije od **kršćanskih čaranja**. Prema Kieckheferu, oko 11. stoljeća, po preuzimanju brojnih čaranja od nekršćana, i već nakon što je većina Europe bila kristijanizirana, kršćanski su svećenici diljem Europe započeli s izradom i usustavljanjem novih čaranja koja su bila drugačija od nekršćanskih modela²³¹. Ona su ustvari bila odgovor na staru, pretkršćansku magiju, odnosno, u nekim slučajevima, ujedno i protumagija. Glavna zajednička značajka primjerice verbalnih kršćanskih čaranja prvenstveno se vidi u tome što su sva ona pisana isprva latinskim jezikom koji se govorio i pisao u čitavoj Europi, te na taj način prenašana iz samostana u samostan, a onda potom, prije ili kasnije prevedena na lokalne jezike. Prema ovoj teoriji to je, prema Roperu, glavnim uzrokom mnogih latinskih riječi i imena u, primjerice, verbalnoj magiji mlađega tipa, te se ona potom može dodatno klasificirati i dijeliti prema latinskim nazivima za takva čaranja, odnosno obično njihovim počecima ili glavnom temom: *Super petram, Longinus, Tres virgines, In sanguine Adæ, Sanguis mane in te, Flum Jordan, Job sedet in sterquilino, Tres boni fratres, Tres angeli* i druga²³².

Osim verbalnih magijskih činova, u kršćanstvu je od srednjovjekovlja uveden i sustav svetačke simpatičke magije, u kojoj su se kao glavni zaštitnici protiv starovjerne magije prizivali sveci, najčešće kroz relikvije, odnosno dijelove njihovih mrtvih tijela ili stvari koje su im pripadale. uskoro se razvila čitava trgovina relikvijama, koja je uključivala i predmete poput dijelova križa na kojem je raspet Isus Krist te drugih sličnih vjerovanih mističnih

²³¹ Kieckhefer, R. (1990): 73.

²³² Roper, J. (2003): 31 – 33.

objekata, a za koje su vjerovali da ustvari imaju amuletsku apotropejsku funkciju za obranu od starovjerne magije. Također, jedni od glavnih primjera kršćanske magije uporaba su crkvenih, ali i manjih zvona za zaštitu od duhova, zlih sila i neprijatelja, te posvećene vode za pročišćenje prostora, liječenje osoba i životinja i druge svrhe. I konačno, jedan od najpoznatijih magijskih kršćanskih rituala o srednjega vijeka do danas, svakako je egzorcizam, kao ritual istjerivanja demona iz navodno opsjednute osobe. Pojam egzorcizma dolazi iz grčke riječi *exorkizein*, u značenju "zakletve", te ustvari ne znači toliko istjerivanje, koliko stavljanje duha ili demona pod zakletvu ili prizivanje višeg autoriteta koji će upokoriti duha ili demona mimo njegove volje²³³. Egzorcizmi su poznati u različitim kulturama, ne samo kršćanskima, a njima su se uvijek bavili najviše i skoro isključivo prema vlastitim kriterijima kvalificirani i iskusni religijski ili magijski autoriteti²³⁴.

Sažeto, postoji pet kategorija koje mogu opisati i klasificirati srednjovjekovne **kršćanske** magijske tekstove: **prirodna magija**, **slikovna magija**, **ceremonijalna magija** (kasnije dijeljena i na anđeosku i demonsku magiju), **divinacijska magija** i **alkemija**. Također, u kasnom srednjem vijeku proširio se i termin **nekromantija** o kojemu je već bilo riječi prije, a koji je u u dugotrajnom razdoblju od antike do srednjega vijeka označavao vjerovanja u načine komunikaciju s mrtvima, odnosno proricanje putem komunikacije s njima, a kasnije je nekromantija preuzela i značenje zabranjene, demonske, crne magije, kao širi pojam za vjerovanja u zlouporabu magijskih tehnika i postupaka.²³⁵ Također, osim pretkršćanskih i kršćanskih, iz gledišta kršćanstva kao dominantne religije na europskom i hrvatskom kulturnom prostoru treba razlikovati i **nekršćanske magijske prakse** koja su dolazila iz drugih religijskih kultura s kojima su konkretno stanovnici hrvatskih povijesnih zemalja bili u doticaju, primjerice islamske, romske, židovske i druge magijske prakse. Nakon renesanse i sve do danas iznimno je bitan čimbenik u europskoj pa i hrvatskoj magijskoj kulturi pojava ispreplitanja različitih drevnih svjetskih magijskih praksi, poput utjecaja egipatske, indijske, starogrčke i starorimske, te arapske magije na europsku magiju, a što se širilo ponajviše, ne u narodnim krugovima seoskog stanovništva, već u onima gradskoga, visokoobrazovanoga plemićkog i građanskoga stanovništva. Taj trend, od renesanse u hrvatskim zemljama kad se ponajviše javljao u Dalmaciji zbog kontakata s Italijom, postaje s vremenom sveobuhvatan. Zatim teozofski, antropozofski i drugi sinkretistički pravci 19. stoljeća otvaraju put za 20.

²³³ Kieckhefer, R. (1990): 73.

²³⁴ Guiley, R. E. (2006): 94.

²³⁵ Láng, B. (2008): 41.

stoljeće i populariziranje brojnih svjetskih magijskih koncepata, poglavito nakon popularizacije *new age* duhovnosti i pokreta u drugoj polovici 20. stoljeća.

2.3.2. Individualnost kao kategorija

Ne treba smetnuti s uma još jednu bitnu podjelu magijske prakse, a to je, prema Čulinović-Konstantinović, na **individualnu i kolektivnu**²³⁶:

1) **Individualna magijska praksa** je ona koju pojedinac obavlja sam za sebe i ili protiv druge osobe i pojave ili pak jedna specijalizirana osoba unutar zajednice obavlja magijski čin za drugog pripadnika zajednice ili pak čitavu zajednicu.

2) **Kolektivna** se pak **magijska praksa** javlja uglavnom javno, kao samostalni obred ili u sklopu godišnjih cikličkih događaja ili pak rituala prijelaza. Ona se može odvijati na razini obitelji, ali i širim skupinama poput sela, ili pak krvno nepovezane duhovne zajednice.²³⁷

2.3.3. Podjela magijskih sustava prema formalnim obilježjima

Posljednje dvije podjele o kojima će još ovdje biti riječi postale su popularne poglavito nakona srednjeg vijeka, iako njihova primarna načela imaju mnogo starije korijene. Prva je podjela prema **njihovim formalnim obilježjima**, odnosno tehnikama koje se koriste unutar nekog čaranja, odnosno na **ceremonijalnu** i na **prirodnu magiju**:

1) **Ceremonijalna magija**, također nazivana i visokom ili učenom magijom, širok je sutav koji se upotrebljavao, poglavito od renesanse u kontekstu hermetizma i zapadne ezoterije, a kako bi se obuhvatio širok spektar kompleksnih magijskih praksi koje su vrlo često zahtijevale niz uvjeta, brojne sastojke i predradnje magijskog praktičara. Za ovu vrstu magije od renesanse nadalje znao se koristiti i termin *goetia*. Obuhvaćala je različite oblike komunikacije s mrtvima, prizivanja i pokušaje kontrole različitih natprirodnih entiteta. Od renesanse naovamo u Europi postoje sačuvani brojni rukopisi koji su svojevrsni priručnici za ceremonijalnu magiju i iz njih se vidi da je to vrlo učen i kompleksan sustav kojim se nije moglo baviti u širim društvenim slojevima, poglavito zbog višejezičnih, astroloških i astronomskih, matematičkih i drugih specifičnih znanja kojima je magijski praktičar morao prije svega ovladati. Ti su priručnici vrlo često ustvari razrađeni liturgijski programi koji se sastoje od mnogobrojnih molitvi i obraćanja onostranim agentima, invokacija božanskih i anđeoskih imena, te složenih rituala. Često su te prakse bile i načini boljega učenja,

²³⁶ Čulinović-Konstantinović, V. (1989): 37-38.

²³⁷ Isto.

mnemotehnička pomagala kojima bi se praktičari usavršavali u pamćenju, moralnim vrlinama i razumijevanju teške literature. Rituali ceremonijalne magije praćeni su većinom opsežnim pripremama koje su sadržavale i ispovijed, post, odricanje od seksualnih aktivnosti, pokoru, održavanje psihičke i fizičke čistoće. Ceremonijalna magija se nazivala i *ars artium, scientia scientiarum*, odnosno "umjetnošću sviju umjetnosti, znanošću sviju znanosti", dakle svojevrsnom metaznаноšću za koju se smatralo da se preko nje može ovladati i ostalima znanostima, sa svih sedam slobodnih vještina, kao i onih mehaničkih, ali i magijskih i divinacijskih. Ceremonijalna je magija, prema Lángu, djelomice sadržavala i neke nekromantijske prakse, vrlo često upućujući kako se trebaju koristiti samo u dobre svrhe²³⁸. Danas se literatura ceremonijalne magije dijeli na dva podžanra, **demonsku** i **andeosku magiju**. Razlika između njih nije samo u tome vjeruje li praktičar u dobroćudnost ili zloćudnost invociranih entiteta, već i u svrhama za koje su se dana umijeća i tehnike primjenjivali²³⁹.

2) Prirodna magija stoji nasuprot ceremonijalnoj magiji. U nju su srednjovjekovni i novovjekovni učenjaci, mistici i praktičari, poput Heinricha Corneliusa Agrippe i drugih, ubrajali sve ono zašto se smatralo da ima veze s prirodom, **astrologija, alkemija, divinacija, biljna magija** i slični sustavi, odnosno sve one magijske prakse koje se oslanjaju na *virtutes naturales*, "prirodne vrline", i slijede prirodne tokove, pa čak i ako ih se vjeruje da nešto ubrzavaju svojim djelovanjem²⁴⁰. Zanimljivo je primijetiti kako srednjovjekovni astrolozi i alkemičari vrlo često sebe nisu smatrali magijskim praktičarima, već su svoje prakse smještali u znanstvene²⁴¹. Kako sam obradio biljnu magiju i divinaciju u prethodnim dijelovima, tako ostaje za definirati **astrologiju** i **alkemiju**:

a) Astrologija je jedan od najstarijih oblika učene prirodne magije. Prirodne jer se bavi prirodom i prirodnim pojavama, a učene stoga jer je za njezino izučavanje potrebno poznavati pismo, matematiku i donekle astronomiju²⁴². Prema Anić, postoje tri vrste astrologije: **influencijska, simbolička i filozofska**. Influencijska astrologija temelji se na vjerovanjima da postoje jednosmjerni odnosi nebeskih tijela i zemaljskih zbivanja te služi proricanju, izradi horoskopa na temelju karte neba u trenutku čovjekova rođenja. Dodatno se razdvajala na

²³⁸ Láng, B. (2008): 167.

²³⁹ Isto. 286.

²⁴⁰ Isto. 27.

²⁴¹ Kieckhefer, R. (1990): 116.

²⁴² Isto. 125.

prirodnu astrologiju koja se bavila vremenom i medicinom, te **sudsku astrologiju** koja se bavila čitanjem osobnih karakteristika i predviđanjem ljudskog ponašanja, što se moglo koristiti u pravne svrhe, velike političke i vojne odluke i slično. Simbolička astrologija temelji se vjerovanjima da postoje dvosmjerni odnosi nebeskih tijela s ljudima, da svemir prodire u zemaljsko, a misao se projicira u svemir te se pomoću nije predviđalo nego tumačilo vanjsko i unutrašnje stanja neba. Filozofska astrologija temelji se na ideji da sve u prirodi počiva na mreži podudarnosti te da sve ima višestruko značenje²⁴³. Astrologija općenito svoje porijeklo vuče iz prvih civilizacija staroga vijeka, Sumerske i Babilonske, a najstariji poznati astrolozi bili su Kaldejci iz sredine trećeg milenija pr. n. e. koji su zvijezde promatrali antropomorfno²⁴⁴. Blažević navodi da je u antičko doba astrologija imala tri obilježja, znanstveno, jer se bavila istraživanjem svemirskih znakova i njihova utjecaja na Zemlju i čovjeka; etičko, jer se bavila pitanjima sklada makrokozmosa i mikrokozmosa, te religijsko, u smislu astrolatrije ili kulta zvijezda²⁴⁵. Astrologija je bazirana je na simpatičkom principu ideje "kako gore, tako i dolje", odnosno idejom da nebeska tijela svojom energijom utječu na ljude i događaje na Zemlji²⁴⁶. Astrologija se ponajviše razvila i raširila Europom u svojoj aleksandrijskoj sinkretističkoj i kasnoantičkoj hermetičkoj fazi. Grčko-egipatski astronom Klaudije Ptolemej iz 2. stoljeća osmislio je geocentrični sustav svemira, a njegova knjiga "Tetrabiblos" odnosno "Četveroknjižje o utjecaju zvijezda" stvorilo je temelje astrologije od kasne antike do danas²⁴⁷. On je astrologiju nazivao "predviđanjem kroz astronomiju"²⁴⁸, dijelio ju je na univerzalnu i osobnu astrologiju²⁴⁹. Njegov sustav u znanstvenom smislu, astronomski gledano, srušen je u 16. i 17. stoljeću te zamijenjen heliocentričnim sustavom prema modelima Nikole Kopernika, Tycho Brachea, Johannesa Kepplera i Galilea Galileija²⁵⁰. Rimski car Konstantin, nakon prelaska na kršćanstvo osudio je astrologiju kao demonsku praksu²⁵¹. Najvažnija i najpopularnija knjiga čitavog arapskog i europskog srednjega vijeka pa sve do 20. stoljeća, a vezana upravo za učenje i proučavanje astrološke magije svakako je arapska knjiga "Ghayat al-hakim" iz najvjerojatnije 11. i 12. stoljeća, na latinskom jeziku zvana svojim kasnijim i poznatijim imenom, "Picatrix". Ova knjiga svakako je utjecala na položaj astrologije u hermetičkim magijskim konceptima pod idejom da se sve stvari na

²⁴³ Anić, M. (2015): 11-12.

²⁴⁴ Blažević, Josip (2016): *Horoskop – astrologija i vidovnjaci*, Zagreb: Veritas, 20.

²⁴⁵ Isto. 16-17.

²⁴⁶ Guiley, R. E. (2006): 23.

²⁴⁷ Blažević, J. (2016): 25.

²⁴⁸ Kasak, Enn (2000): "Ancient astrology as common root for science and pseudo-science", *Foklore*, Vol. 15, 85.

²⁴⁹ Isto. 101.

²⁵⁰ Blažević, J. (2016): 23.

²⁵¹ Guiley, R. E. (2006): 24-25.

svijetu pokoravaju nebeskim utjecajima. U njoj su vrlo precizno sadržani naputci za izradu talisamana s kojima se vjerovalo da se može upravljati utjecajima planeta i zvijezda za vlastite svrhe. Knjiga je sadržavala grčke tekstove, aleksandrijske, hermetičke i preislamske arapske. O njoj će biti riječi nešto kasnije. Arapska astrologija proširila se u 12. stoljeću Europom preko španjolskih kabalista. Astrologija se kao magijska disciplina aktivno koristila i u Zapadnom i Istočnom Rimskom Carstvu, Franačkom Carstvu te na drugim europskim dvorovima. Svoj dodatni razvoj dobila je nakon što su u Europu uvedeni arapski brojevi te islamska geometrija i matematika. Često se u političke svrhe koristila astrološka teorija konjunkcije, odnosno poravnavanja nebeskih tijela za što se vjerovalo da ukazuje na velike promjene u carstvima i religijama²⁵², a astrologijom se pokušavalo predvidjeti i kad će se dogoditi kraj svijeta što je bilo vrlo česta težnja u srednjem vijeku²⁵³. Srednjovjekovni mislioci uspjeli su povezati astrologiju i kršćansku teologiju u kompromisu koji je preživio sve do 17. stoljeća. Rani crkveni oci, poglavito Augustin i Toma Akvinski, često su napadali astrologiju autoritetom Staroga zavjeta, smatrajući je "poganstvom" i promicanjem fatalističke predodređenosti, ali i uplitanjem demonskih sila u predviđanje budućnosti, no s druge strane astrologijom su se bavili i najčešće promicali upravo obrazovani dijelovi klera, redovnici, opati, biskupi, kardinali pa i sami pape. Tijekom renesanse astrologijom su se primarno bavili alkemičari, liječnici, astronomi, filozofi i liječnici²⁵⁴. Astrologija je često smatrana nadređenom alkemiji, i u teoriji i u praksi, jer se vjerovalo da metali, ali i brojni drugi procesi na Zemlji nastaju pod utjecajem nebeskih tijela, stoga su često neki astrolozi smatrali alkemičare manje vrijednima²⁵⁵. Prema Tadiću, astrologija je potpuno antropocentrična i antropomorfna jer u središtu njezine pozornosti nisu zvijezde već čovjek, odnosno njegova sudbina. Njezino ustrajanje na modelu prema Ptolemejevom geocentričnom sustavu bavi se nebom kako izgleda čovjeku sa Zemlje, a ne kakvo stvarno jest²⁵⁶. Najvažniji oblik astrološke magijske prakse izrada je **natalnog horoskopa** pisanog grafičko-matematičkog konstrukta kojim se vjerovalo i vjeruje u predviđanje tijeka ljudske osobnosti i sudbine prema položaju zvijezda i planeta u trenutku rođenja. Najstariji sačuvani horoskop datira iz 5. st. pr. n. e.²⁵⁷. Horoskop je podijeljen u dvanaest kuća, odnosno dvanaest horoskopskih znakova za koje se vjeruje da svaki upravlja svojim područjem u ljudskom životu, financijama, zdravljem, osjećajima,

²⁵² Kieckhefer, R. (1990): 122.

²⁵³ Anić, M. (2015): 11.

²⁵⁴ Guiley, R. E. (2006): 24-25.

²⁵⁵ Hutin, S. (2007): 110.

²⁵⁶ Tadić, Stipe (2016): "Postmoderno društvo i astrološka religija", *(Neo)gnostički i (neo)poganski kultovi., zbornik interdisciplinarnog znanstvenog simpozija u Zagrebu, 28. i 29. studenoga 2015.*, Veritas, 70.

²⁵⁷ Blažević, J. (2016): 21.

karijerom, osobnošću i drugim. Najvažniji čimbenik u horoskopu je znak koji okupira konstelaciju Sunca u trenutku čovjekova rođenja, ali astrolozi smatraju važnima i Mjesečeve i druge podznakove. Najstariji sačuvani horoskop datira iz 5. stoljeća pr. n. e. iz Babilona²⁵⁸, a ni danas u 21. stoljeću njegova popularnost ne jenjava te skoro svake tiskane novine ili internetski portal imaju svoje sekcije s horoskopima. U Hrvatskoj je 1994. osnovana i Udruga astrologa Hrvatske s ciljem povezivanja astrologa, a u narednim godinama pokrenula je dopisnu astrološku školu preko Pučkog otvorenog učilišta u Zagrebu²⁵⁹.

b) Alkemija je oblik prirodne magije, ali i djelomice praznanost, odnosno kompleksna religijsko-magijsko-znanstvena disciplina u svom najpoznatijem obliku nastala u arapskome svijetu ranoga srednjega vijeka, a u Europi se raširila u 13. stoljeću komunikacijom Zapada i Sjeverne Afrike tijekom križarskih ratova²⁶⁰. Riječ alkemija dolazi od arapske riječi za "mješavinu" (ar. *al kimya*), koja je preuzeta također od starogrčke riječi za "mješavinu" (grč. *khemeia* ili *khymeia*). Grčki filozof, odnosno aleksandrijski hermetičar i alkemičar Zosim iz Panopola s kraj 3. i početka 4. stoljeća prvi je koji je iskoristio ovaj grčki naziv za "umijeće pretvorbe metala"²⁶¹. Zosim je navodno tako nazvao ovo umijeće prema navodnom mudracu i začetniku alkemije Khemesu ili Khymesu, no primjerice Grdenić smatra da ga je Zosim izmislio kako bi svome umijeću dao drevniji autoritet²⁶². Alkemija je mješavina u punom smislu te riječi, sinkretizam religijskih i magijskih simbola i ideja, starogrčkih, perzijskih, staroegipatskih, kršćanskih i islamskih ponajviše, ali i hermeneutičke književnosti, gnoze, neoplatonizma i hermetizma, zajedno s magijskim praksama ceremonijalne i prirodne magije. Prema Nikiću neki autori razlikuju različite vrste alkemije, **aleksandrijsku protokemiju, arapsku alkemiju i europsku duhovnu alkemiju**²⁶³. Prema "Općem religijskom leksikonu", alkemija je "okultna znanost koja je tragala za kamenom mudraca, kojim bi se obavljala duhovna i tvarna preobrazba (neplemenitih kovina u plemenite)"²⁶⁴. Roger Bacon ju je definirao kao znanost koja podučava pripremanje određenog lijeka ili eliksira, koji izliven na nesavršene metale u trenutku njihova nastajanja, nesavršenim metalima donosi savršenstvo²⁶⁵.

²⁵⁸ Guiley, R. E. (2006): 24-25.

²⁵⁹ Blažević, J. (2016): 33.

²⁶⁰ Kieckhefer, R. (1990): 133.

²⁶¹ Nikić, Mijo (2016): "Drevna alkemija i njezine suvremene (psihološko-gnostičke) interpretacije", (*Neo*)*gnostički i (neo)poganski kultovi, zbornik interdisciplinarnog znanstvenog simpozija u zagrebu, 28. i 29. studenoga 2015.*, Veritas, 27.

²⁶² Grdenić, Drago (2003): *Alkemija*. Zagreb: Jesenski i Turk. 12.

²⁶³ Nikić, M (2016): 27.

²⁶⁴ Rebić, Adalbert, ur. (2002): *Opći religijski leksikon*, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 25. i 29.

²⁶⁵ Hutin, Serge (2007): *Alkemija*. Zagreb: Kulturno informativni centar i Naklada Jesenski i Turk. 9.

Prema Sheppardu alkemija se može definirati kao "umijeće preobrazbe manje vrijednoga, bilo materijalnoga ili duhovnoga u vrijednije"²⁶⁶. Alkemija je kroz povijest istovremeno bila i teorijsko umijeće, ali i praktična vještina²⁶⁷, odnosno u nekom aspektu primijenjena hermetična filozofija²⁶⁸. Potraga za kamenom mudraca, u isto vrijeme bila je potraga za moći, bogatstvom, zapovijedanjem nebeskim silama, umijećem postizanja nevidljivosti²⁶⁹, stvaranje Alkaesta ili univerzalne otopine koja može navodno otopiti sva tijela, stvaranje *homunculusa* ili umjetnog čovjeka²⁷⁰ i brojnim drugim idejama za koje se vjerovalo da je moguće doći alkemijskim magijskim praksama. Alkemija kao religijsko-znanstveno-magijska disciplina u svojim praksama postavljena je na nekoliko ideja: hermetički koncept jedinstva materije koja može poprimiti različite oblike i spajajući se sama sa sobom može stvarati beskonačan broj novih tijela; tri principa sumpora, žive i soli kao kvaliteta materije, fiksности, promjenjivosti i pokreta; četiri, odnosno pet elementa iz starogrčke filozofije; te sedam **metala** od kojih su zlato i srebro savršeni, a bakar, željezo, kositar, olovo i živa nesavršeni i korespondiraju sa planetima sunčeva sustava²⁷¹. Hutin je dao pet definicija što je sve alkemija: 1. Tajna doktrina, hermetična filozofija; 2. Skup teorija o postanku materije koje danas možemo kvalificirati kao "predznanstvene"; 3. Praktična vještina čiji su glavni ciljevi pretvaranje metala i univerzalna medicina; 4. Mistika; i 5. *Ars magna*, veza duhovnosti teozofskog tipa i prethodnih aspekata²⁷². Kren pak dijeli alkemiju na dvije vrste, onu **laboratorijsku** i onu **umnu**, koje su u zapadnoj tradiciji isprepletene od svoga začetka i stoga alkemijski tekstovi nisu samo bilježnice zapisa eksperimenata, već složeni tekstovi prepuni tajnih simbola, fantastičnih metafora i kriptičnih alegorija²⁷³. Cjelina od petnaest rukopisa alkemijskih, magijskih i gnostičkih ideja koje su se pripisivale mitskom Hermesu Trismegistosu, poznata kao *Corpus hermeticum* i *Tabula smaragdina*, pregled su helenističke alkemijske misli nastale u 3. i 4. stoljeću²⁷⁴. No mnogi su hermetički alkemijski tekstovi krajem trećega stoljeća nestali nakon što je 296. rimski car Dioklecijan naredio njihovo spaljivanje diljem Carstva²⁷⁵. Nakon pada Zapadnog Rimskog Carstva Zapad je zaboravio alkemiju, no sačuvao ju je arapski svijet

²⁶⁶ Sheppard, H. J. (1970): "Alchemy: Origin or Origins", *Ambix* 17, 69. Citirano u: Paušek-Badždar, S. (2017): 14.

²⁶⁷ Nikić, M (2016): 28.

²⁶⁸ Hutin, S. (2007): 9.

²⁶⁹ Nikić, M (2016): 28.

²⁷⁰ Hutin, S. (2007): 10.

²⁷¹ Nikić, M (2016): 31-32.

²⁷² Hutin, S. (2007): 12-13.

²⁷³ Kren, Claudia (1990): *Alchemy in Europe – A Guide to Research*, New York, London: Garland Publishing inc, vii-viii.

²⁷⁴ Kieckhefer, R. (1990): 134.

²⁷⁵ Guiley, R. E. (2006): 9.

kroz prijevode sa grčkoga, uz nadogradnju s astrologijom, medicinom i metalurgijom. Upravo preko Arapa u Španjolskoj, a kasnije i tijekom križarskih ratova alkemija se vratila u Europu²⁷⁶. Prema Hutinu, prvi Europljanin koji je poznao arapsku alkemiju bio je rimski papa Silvestar II., teolog i matematičar s kraja 10. stoljeća²⁷⁷. U Europi se alkemija popularizirala od 13. stoljeća prijevodom djela "Skup mudraca" (lat. *Turba philosophorum*) iz 9. stoljeća arapskog autora al-Ihmimija s arapskog na latinski jezik²⁷⁸. Prvo izvorno alkemijsko djelo u Europi napisao je Arnaldo iz Villanove u 13. stoljeću s namjerom da papi Bonifaciju VIII. objasni sve o alkemiji²⁷⁹. U Europi je alkemija više puta zabranjivana i od crkvenih i od svjetovnih vlasti: papa Ivan XXII. zabranio ju je bulom *Spondent quas non* 1317. godine, francuski kralj Karlo V. zabranio ju je u svom kraljevstvu 1380., engleski kralj Henrik IV. 1404. a Mlečani 1488. godine.²⁸⁰ Alkemija je izuzetno pridonijela razvitku europskih prirodnih znanosti, jer su u svojoj potrazi za prapočelom alkemičari pritom otkrili mnogobrojne nove kemijske elemente i spojeve, istraživali i zapisivali njihova svojstva te usavršili eksperimentalne metode čime su eksperimenti zamijenili spekulaciju čime se dogodio prijelaz iz magijskoga načina razmišljanja o prirodi svijeta u znanstveni.²⁸¹ Vrhunac europske alkemije događao se između 14. i 16. stoljeća. Najpoznatiji europski alkemičar 16. stoljeća, koji je i danas sinonim za alkemičare svakako je bio njemački liječnik Teofrastus Bombastus von Hohenheim, zvan Paracelsus²⁸², a za kojega je medicina bila neodvojiva od alkemije, filozofije i religije²⁸³. No, Paracelsus je alkemiji namijenio kao glavni cilj izradu lijekova, a ne potragu za zlatom i srebrom, čime je utemeljio **iatrokemiju**²⁸⁴.

U 18. stoljeću alkemijske ideje počinju se mijenjati u smjeru stvaranja stvarne znanosti, kemije, a do toga je ponajviše došlo radom i istraživanjima francuskog kemičara Antoinea Laurenta Lavoisiera koji je među prvima shvatio kemijske elemente kao nepromjenjive osnovne tvari, te rastumačio brojne kemijske procese poput gorenja i disanja²⁸⁵. Također, njegovo najveće dostignuće bila je 1789. objava prve tablice trideset kemijskih elemenata od

²⁷⁶ Tramer A., Voltz; R.; Lahmani, F; Szczepinska-Tramer, J. (2007): "What is (was) alchemy", *Acta Physica Polonica A, supplementa*, Vol. 112, S-6.

²⁷⁷ Hutin, S. (2007): 41.

²⁷⁸ Grdenić, D. (2003): 24.

²⁷⁹ Isto. 28.

²⁸⁰ Paušek-Baždar, S. (2017): 34.

²⁸¹ Isto. 224.

²⁸² Nikić, M (2016): 30.

²⁸³ Hutin, S. (2007): 48.

²⁸⁴ Grdenić, D. (2003): 165.

²⁸⁵ Isto. 167.

kjih je dvadeset bilo metala, a pokazao je i da voda nije počelo i da se ne može pretvoriti u zemlju kao prema starim alkemijskim idejama²⁸⁶.

Najveću korist od alkemije dobila je suvremena kemija, koja je nastala kao znanstveni, nemistički i neduhovni nusprodukt alkemije. Alkemičari su u svojim magijsko-duhovnim potragama i eksperimentima razvili čitav niz laboratorijskih instrumenata, ali i otkrili čitav niz spojeva u prirodi, poput različitih kiselina, brojnih nemetala i drugoga²⁸⁷. Nakon razdvajanja **materijalne** i **duhovne alkemije**, materijalna alkemija je postala **protokemija**, a sama alkemija je nestala na marginu razvojem kemijske znanosti na principu općih zakona koji su proizašli iz kvantitativnih mjerenja kroz eksperimente²⁸⁸. Eliade, citirajući Taylora²⁸⁹, zaključuje o pitanju alkemije kao znanosti: "U alkemiji se ne može naći ni traga znanosti (...) Nikada se alkemičar ne služi znanstvenim metodama. Tekstovi starih alkemičara pokazuju da ti ljudi nisu bili zainteresirani da naprave zlato i zapravo nisu govorili o nekom stvarnom zlatu. Kemičar koji bi htio provjeriti pisane redove alkemičara doživio bi isto što i zidar koji bi htio praktične informacije za svoj rad saznati iz neke masonske knjige"²⁹⁰. Grdenić je zaključio pak da je "alkemija prethodila kemiji, ali se nije razvila u kemiju. Naprotiv, kemija je nastala kao negacija alkemije, kao poricanje pretvorbe običnih metala u zlato ili srebro"²⁹¹. Paušek-Baždar pak smatra da je u doba kasne renesanse duhovna komponenta alkemije počela gubiti na značenju i transformirati se u okultizam i magiju, a njezina materijalna komponenta postala temeljem za uspostavu novovjekovne znanosti²⁹². No, alkemičara se može naći i u 19. i 20. stoljeću, a neki od njih su djelovali i u hrvatskim povijesnim zemljama o čemu će biti riječi kasnije u ovoj studiji. Najpoznatije djelo 20. stoljeća povezano s alkemijskim idejama svakako je ono psihologa Carla Gustava Junga *Psihologija i alkemija*²⁹³ iz 1944. godine, a koji je smatrao da je alkemija projekcija arhetipova i kolektivne podsvijesti u materiju, odnosno da su alkemijski tekstovi, simboli i ilustracije pripadali podsvijesti alkemičara²⁹⁴. Jung je pokušavao povezati alkemijske predodžbe sa psihoanalizom kako bi uspješnije pomagao svojim pacijentima²⁹⁵. Također, Jung je smatrao da je alkemijski

²⁸⁶ Grdenić, D. (2003): 7.

²⁸⁷ Hutin, S. (2007): 103.

²⁸⁸ Tramer A. i dr. (2007): S-15.

²⁸⁹ Taylor, F. Sherwood (1930): "A survey of Greek Alchemy", *The Journal of Hellenic Studies*, Volume 50, Issue 1, 138.

²⁹⁰ Eliade, M. (1983): 162-163.

²⁹¹ Grdenić, D. (2003): 7.

²⁹² Paušek-Baždar, Snježana (2011b): "Federik Grisogono i alkemija", *Acta medico-historica Adriatica (AMHA)*, 173-188.

²⁹³ Jung, Carl Gustav (1984): *Psihologija i alkemija*. Zagreb: Naprijed.

²⁹⁴ Grdenić, D. (2003): 103.

²⁹⁵ Eliade, M. (1982): 238.

postupak u psihološkom smislu metoda bezgranične amplifikacije²⁹⁶. Prema Nikiću, Jung je godinama tragao za četvrtim elementom u Presvetom Trojstvu, smatrao je da je to Bogomajka kao značenje ženskog, majčinskog i zemaljskog koje zatvara prirodnu cjelinu Četvorstvom, a ne Trojstvom²⁹⁷. Alkemija je u svakom slučaju iznimno utjecala kako na kulturu tako i na druga područja ljudskih djelatnosti. Iz književnosti od renesanse do danas mogu se vidjeti važni utjecaji na Rabelaisa, Goethea, Balzaca, Rimbauda pa sve do Paula Coelhoa i njegova *Alkemičara*²⁹⁸. Alkemija je preživjela na marginama moderne kulture, poglavito u različitim ezoteričkim društvima poput rozenkrojcerskih i slobodnozidarskih 19. stoljeća, teozofskih i okultnih početka 20. stoljeća, ali i postmodernih protuznanstvenih društava kraja 20. i početka 21. stoljeća²⁹⁹. Ona je u magijskom smislu jedan od temelja inicijacijskih tajnih i magijskih društava ranoga novoga vijeka, koja djeluju i danas, ali i putem njih jedan od temelje suvremenih novovjerja poput teozofije, wicce i *new age* pokreta³⁰⁰.

Brojna današnja suvremena novovjerja, poput različitih *new age* praksi, wicce, neoanimizama i neošamanizma, u svojim se temeljnim magijskim postulatima drže načela prirodne magije nazivajući je još i **elementalnom** i **narodnom, pučkom magijom**, dok se brojna tajna društva poput slobodnih zidara, rozenkrojcera i drugih u nekim svojim elementima rituala te sa svojim složenim inicijacijskim strukturama priklanjaju više **ceremonijalnoj magiji**. Može se zaključiti da je prirodna magija u neku ruku dosta usko povezana s prirodnim, svakodnevnim aspektima ljudskih djelatnosti i potreba, dok je ceremonijalna magija više religijskoga tipa, s točno propisanim tehnikama i složenim ritualima. No, prvenstveno, među njima je razlika najvećim dijelom u formi, a ne u sadržaju.³⁰¹

2.3.4. Polarizacijska podjela na crnu i bijelu magiju

Posljednja podjela magije, iznimno je prisutna u popularnoj europskoj kulturi još od srednjega vijeka, a temeljena je uglavnom na judeokršćanskim religijskim idejama. To je podjela magije na **crnu** (lat. *maleficium*, eng. *black magic*) i **bijelu magiju** (lat. *beneficium*, eng. *white magic*). Crna magija označava vjerovane magijske obrede i postupke čija je "namjera nanijeti štetu, djelovati u negativnom smjeru, odnosno njome se označava uporaba natprirodnih sila kojom se proizvodi neko zlo", a iz latinskog pravnog termina prozašlim

²⁹⁶ Jung, C. G. (1984): 299.

²⁹⁷ Nikić, M (2016): 4.

²⁹⁸ Hutin, S. (2007): 101-102.

²⁹⁹ Tramer A. i dr. (2007): S-15.

³⁰⁰ Hutin, S. (2007): 105-106.

³⁰¹ Iolar (2013): 148.

nazivom naziva se još i skraćeno *maleficijem* ili zločinjenjem. Bijela se pak magija koristi činima i postupcima izvođenima za dobrobit ljudi i životinja, iscjeljujućima ili u namjeri poništavanja djelovanja crne magije³⁰².

1) **Crna magija** odnosi se na dakle na sustav magijskih praksi koje se izvode **za vlastite sebične ili zle svrhe**. Iako, u većini slučajeva ako se gleda iz religijskoga, poglavito judeokršćanskoga aspekta, sva je magija crna i nedozvoljena jer je "ona pobuna protiv Boga kao svoga početnoga i konačnog uzroka u širem smislu"³⁰³. Kršćansko gledište smatra i da crna magija podrazumijeva potpisivanje određenog ugovora sa zlim silama kako bi se zadobila osobna magijska moć kojom se onda nanosi zlo drugima u svrhu ili osobne dobiti ili pak iz čiste pakosti, odnosno da je ona "trajno i sustavno nastojanje čovjeka, da pomoću stanovitih obreda, tajnih formula i znanstvenih dostignuća podloži sebi sile i zakone, koji ravnaju životom i smrću uz više ili manje izraženo uvjerenje, da je čovjek vrhovni gospodar svijete i života, to jest kao Bog"³⁰⁴. Prema Augustinu, za svako čarobnjaštvo nužna je pomoć nekog demona koji postaje na raspolaganju čovjeku nakon potpisivanja pakta s njim³⁰⁵. Place smatra da su temelji crne magije u prapovijesnim šamanističkim nastojanjima povezivanja s duhovnim entitetima onostranog. Također vidi i širu definiciju bijele i crne magije kao **visoke i niske magije**, a ovisno prvenstveno o namjerama magijskog praktičara i svrsi njegove prakse, odnosno ako mu je cilj da postane zdraviji u svom umu i promjeni svoje akcije i misli u skladu s time, onda bi to bila visoka magija, a ako mu je cilj da manipulira drugima, onda jer riječ o niskoj magiji³⁰⁶. Bardon je podijelio visinu magije na tri dijela, **visoku magiju**, koja se bavi univerzalnim zakonima makrokozmosa i načinima kako ih kontrolirati; **srednju magiju**, koja se bavi zakonima čovjeka u mikrokozmosu i kako se na taj mikrokozmos može utjecati; te **nisku magiju** koja se bavi zakonima prirode i kontrolom prirodnih sila i elemenata³⁰⁷. U suvremenom modernom magijsko-praktičarskom svijetu, često se i same skupine deklariraju prema podjeli magije na crnu i bijelu, ovisno koju koriste u svom sakralnom životu, primjerice veći dio praktičara wicce odriču se crne magije kao ideje, dok se etiketom crne magije bave primjerice sotonistički praktičari i sl. No može se primijetiti i da velik dio suvremenih magijskih praktičara odbija podjelu na crnu i bijelu magiju, jer smatraju

³⁰² Randić, M. (2003): 70.

³⁰³ Škobalj, A. (1970): 538.

³⁰⁴ Isto. 539.

³⁰⁵ Bayer, V. (1953): 41.

³⁰⁶ Place, Robert Michael (2009): *Mysteries, Legends, and Unexplained Phenomena Series: Magic and Alchemy*, New York: Chealsea House Publishing, 17-18.

³⁰⁷ Guiley, R. E. (2006): 180.

i vjeruju da je to ljudska podjela prema etički ispravnim postupcima, a da prirodne energije i magija nemaju polariteta, jer ono što je jednom čovjeku dobro, može biti drugome loše³⁰⁸.

2) Bijela magija tradicionalno se odnosi i shvaća u vezi magijskih praksi čija se namjera uporabe temelji na dobročinjenju i nesebičnosti. Obično se smatra suprotnošću crnoj magiji, a novovjerja je često smatraju i istoznačnicom s prirodnom magijom. Začetci onoga što se može smatrati bijelom magijom ustvari su religijsko-magijski obrasci starih kultova plodnosti i religija proizašlih iz njih, poput staroegipatske i drugih, a u kojima je postojao niz religijsko-magijskih praksi za odobrovoljavanje božanstava vezanih u sjetvu, žetvu, rodnost i plodnost, dobre vremenske prilike i slično. Place smatra da je i sva prapovijesna šamanska magija ustvari bijela magija, primjerice prakse osluškivanja volje predaka, liječenje bolesti, interpretacija snova, traženje nestalih predmeta i drugo.³⁰⁹ U 15. stoljeću Marsilio Ficino je, s jedne strane, teoretizirao o čistoj, prirodnoj magiji koja ne uključuje invokaciju duhova, pogotovo ne onih zloćudnih, a s druge strane, Johannes Trithemius se nije slagao s njegovim teorijama te je stvorio niz čari i inkantacija upravo za komunikaciju s dobroćudnim duhovima. Njegova djela su bila neobjavljena sve do 17. stoljeća, a i tada su stavljena na "Indeks zabranjenih knjiga" Katoličke Crkve. Dijelove Trithemiusovih ideja preuzeo je i **Heinrich Cornelius Agrippa** koji je u svome djelu *De occulta philosophia libri tres* iz 1531. godine uključio i klasične elemente, astrologiju, kabalu, numerologiju i druge benevolentne magijske prakse koje se većinom danas smatraju i klasificiraju bijelom magijom. Bijela magija se od renesanse nazivala i "**magijom anđela**" i "**andeoskom magijom**", te "**primijenjenom magijom ili magijom moći**". Srednjovjekovna zakonodavstva su, prema Gračaninu, magijske postupke ili vještine (lat. *artes magicae*) dijelila na čaranje (lat. *factura*), travarstvo (lat. *herbaria*), proricanje (lat. *indivinitio*), bajanje (lat. *incantatio*), zlotvorstvo (lat. *maleficium*), trovanje (lat. *venenum*) i gatanje (lat. *sortilegium*)³¹⁰.

3. Magijska sredstva

Magija je u svojim definicijama, osim pretpostavljenog vjerovanog načina usmjeravanja prirodnih ili vlastitih čovjekovih energija, ujedno i svojevrsno umijeće koje uključuje brojne kućanske, obrtničke i umjetničke pristupe. U magijskim se postupcima piše, crta, oslikava, kuha, oblikuje, spaja elemente, plete, reže, gravira i modelira. U magijskim se postupcima

³⁰⁸ Iolar (2013): 150-153.

³⁰⁹ Place, R. M. (2009): 18.

³¹⁰ Gračanin, Hrvoje (2017): "Vještija posla na hrvatski način: vješticharenje i progoni vještica u hrvatskim krajevima u kasnom srednjovjekovlju i ranom novovjekovlju", *Coprički ceh*, Muzej Sveti Ivan Zelina, Houška, Mladen; Findrik, Martina; Mačković, Romana (ur.), 41.

stvara različite artefakte u kamenu, glini, papiru, drvetu, metalu, dragom kamenju, vosku, gipsu i pijesku. Može se zauzeti i gledište da su se velikim dijelom iz magijskih rituala i namjena kroz ljudsku povijest razvile znanosti kao kemija, medicina i farmacija, umjetnosti poput slikarstva, kiparstva i obrada metala (i drugi oblici umjetnosti) te brojne druge ljudske današnje aktivnosti koje već odavna ne smatramo više magijskima, već znanstvenima ili umjetničkim. Kroz sve su te načine ljudskih djelatnosti nastajala različita **magijska sredstva** koja uključuju **elemente ili prapočela, drveće, biljke i njihove preradevine, životinjske i ljudske ostatke i dijelove tijela, plemenite kovine, poludrago i drago kamenje** u svom osnovnom obliku, ali i **složeni magijski predmeti ili artefakti** koji su ili bili obrađeni, preoblikovani ili pak sastavljeni od više različitih dijelova različitoga porijekla. Svima im je, međutim, zajedničko da je vjerovanje u njihovu moć ili pak sam čin njihova stvaranja, kao i njihovu esenciju, sastavni dio magijskoga. Često proces njihova stvaranja već spada sam za sebe u vjerovanje u neki od prije navedenih posebnih magijskih sustava, najčešće upravo onoga u kojem će se određeno magijsko sredstvo koristiti, a uza svoje zasebne rituale i metode³¹¹. U svaki se magijski sustav od onih koje sam nabrojao, nužno može i kategorizirati popis magijskih sredstava njegova područja djelovanja: biljaka, minerala, životinja, dijelova tijela (ljudskog ili životinjskog), i drugih prije navedenih, dijeleći ih u grupe prema određenim kriterijima za koje se može ili ne mora vjerovati da imaju neke posebne sposobnosti. Unutar svakoga magijskoga sustava mogu se primijetiti i različiti načini na koji ih svaki pojedini sustav može kodificirati, povezujući ih sa značenjima, primjerice brojevima, geometrijskim likovima i tijelima, moralnim kvalitetama, astronomskim i astrološkim tijelima, srećom i nesrećom, životom i smrću, bojama, i tako dalje. Često ulogu u njihovim podjelama i kategorijama igraju već spomenuta načela simpatičkog i antipatičkog³¹². Ovdje ću izvršiti podjelu tih magijskih sredstava prema kriteriju najbližem općoj klasifikaciji, a kako bih obuhvatio sve bez ponavljanja. Dijelit će se na **klasične elemente, drveće i biljke, životinje, metale, kristale i kamenje te kompleksna magijska sredstva**.

3.1. Klasični elementi

Od antike pa dugo u srednji vijek najpopularniji je bio prikaz različitih predodžbi **kružnim dijagramima** koji su klasificirali stvari i počela u prirodi i postavljali ih u neki red, ali i ujedno prikazivali suprotnost prirode i njezinih sastavnih elemenata na suprotnim krajevima i polovima kotača, kao svojevrsnu vizualnu analogiju mikrokozmosa i

³¹¹ Mauss, M. (2005): 66.

³¹² Isto. 89.

makrokozmosa. To su najčešće bili dijagrami četiriju elemenata ili prapočela (lat. *ignis, terra, aqua, aer*), dakle vatre, zemlje, vode i zraka, koji su često korespondirali s dobima godine (lat. *aestas, autumnus, hiemps, ver*), odnosno ljeta, jeseni, zime i proljeća, humora i temperamenta (lat. *colera, melancholia, phlegma, sanguis*), humora, dakle koleričnosti, melankoličnosti, flegmatičnosti i sangviničnosti te kombinacijama njihovih karakteristika (lat. *siccus, calidus, humidus, frigidus*), odnosno vlažno, toplo, suho i hladno.³¹³ Takve predodžbe od antike do ranoga novoga vijeka, a koje se i danas često koriste u nekih magijskih praktičara, mogu se vidjeti u sljedećoj tablici koju je složio Keirsej, a ja sam je preveo na hrvatski jezik³¹⁴:

Humor	Doba	Element	Organ	Karakteristika	Izvorno ime	Temperament	Osobitosti temperamenta
Krv	proljeće	zrak	jetra	toplo i vlažno	<i>sanguis</i>	sangviničnost	hrabrost, nada, razigranost, bezbrižnost
Žuta žuč	ljeto	vatra	slezena	toplo i suho	<i>kholé</i>	koleričnost	ambicioznost, vodstvo, neumornost, eksplozivnost
Crna žuč	jesen	zemlja	žučnjak	hladno i suho	<i>melaina kholé</i>	melankoličnost	analitičnost, ozbiljnost, tiho
Flegma	zima	voda	mozak/pluća	hladno i vlažno	<i>phlégma</i>	flegmatičnost	mirno, strpljivo, pronicljivo, hladnokrvno

Klasični elementi su **primarna prapočela** ustroja sve materije svijeta u većini europskih, ali i izvan europskih magijskih sustava. U najstarijim zapisanim religijskim, magijskim i filozofskim tekstovima Egipta, Babilona, Kine, Indije, Tibeta, Grčke i Rima te drugih starih civilizacija postoji većinom zajedničko vjerovanje da se svijet i priroda sastoje od primarnih elemenata ili prapočela na kojima je sve zasnovano. Starogrčka teorija o četiri elementa kao prapočela naziva se *tetrasomia* (grč. za "četiri tijela")³¹⁵.

Starogrčki filozof Empedoklo prvi je predložio podjelu svega stvorenoga na četiri elementa, koja je nazivao *ἀρχαί* (grč. za "prapočela") ili četiri korijena (grč. *ρίζώματα*) dok su njegovi prethodnici Tales, Heraklit, Anaksimenes i Anaksimander svaki imali po jednog favorita od ovih elemenata kao glavno počelo svijeta.). Njima se bavio i Platon koji je bio prvi grčki filozof koji je počeo rabiti termin "element" (grč. *στοιχείο*) uz ove pojmove, a u grčkome jeziku taj izraz označava "najmanju podjelu, slog". Ista analogija korištena je kasnije

³¹³ Láng, B. (2008): 136.

³¹⁴ Keirsej, David (1998): *Please Understand Me II: Temperament, Character, Intelligence*, Del Mar: Prometheus Nemesius Book Company, 21-26.

³¹⁵ Hutin, S. (2007): 67.

u latinskom jeziku u stvaranju riječi i pojma *elementum*. Aristotel je uz izvornih četiri elementa dodao još jedan, eter ili kvintesenciju (u indijskoj se kulturi taj peti element naziva *akasha*) te ih je tako nastalo pet: **zemlja** (grč. γῆ), **voda** (grč. ὕδωρ), **zrak** (grč. ἀήρ), **vatra** (grč. πῦρ) i **eter** (grč. αἰθήρ). Aristotel je svaki od četiri elemenata postavio i u međusobne odnose dajući im i primarne i sekundarne kvalitete. Vatri primarno vrućinu i sekundarno suhoću, zraku primarno vrućinu i sekundarno vlažnost, vodi primarno hladnoću i sekundarno vlažnost i zemlji primarno hladnoću i sekundarno suhoću³¹⁶. U hinduizmu, a poglavito budizmu, četiri elementa čine materiju, a peti element ono nematerijalno. Neoplatonički filozof Proklije odbacio je Aristotelovu teoriju povezivanja elemenata s kvalitetama toplog, hladnog, vlažnog i suhog, a tvrdio je da svaki element ima tri svojstva: vatra je oštra, rijetka i pokretna, a zemlja koja joj je suprotnost je tupa, gusta i nepokretna, a oboje su spojeni s posredničkim elementima, zrakom i vodom³¹⁷. Takav pristup možemo vidjeti u sljedećoj tablici:

Vatra	Oštro	Rijetko	Pokretno
Zrak	Tupo	Rijetko	Pokretno
Voda	Tupo	Gusto	Pokretno
Zemlja	Tupo	Gusto	Nepokretno

Iz ideje o elementima razvio se čitav niz sustava povezanih s magijom u srednjem vijeku i renesansi, a brojni se koriste još i danas. Klasični elementi bit će od srednjega vijeka smatrani i esencijalnim dijelom onoga što će se nazivati i elementalnom, prirodnom magijom, a koju smo već prije spomenuli. Vizualizacija, ali i konkretna simbolika klasičnih elemenata korištena je u mnogim magijskim sustavima i tehnikama, od invokacija samih elemenata dajući im personificirana obilježja svjesnih entiteta, preko liječenja ljudskih i životinjskih bolesti u skladu s količinom (viškom ili manjkom) ili drugim klasifikacijama elemenata pa do česte ritualne podjele i sakralizacije prostora prema geografiji i pripadnosti određenom elementu. Sustav elemenata kakav se poimao i koristio u europskom srednjemu vijeku prvenstveno je stvorio perzijski alkemičar Jābir ibn Hayyān. Njegov se sustav sastojao od četiri klasična elementa, zraka, zemlje, vatre i vode, uz dodatak dva "filozofska" elementa, sumpora koji je karakterizirao princip eksplozivnosti i sagorijevanja, kao "kamen koji gori", i žive koja je karakterizirala značajke metala. Alkemičari su često smatrali su te elemente

³¹⁶ Grdenić, D. (2003): 14-20.

³¹⁷ Ball, Philip (2004): *The Elements: A Very Short Introduction. Very Short Introductions*, Oxford: University Press.

idealiziranim izrazima dalje nerazdvojivih sastavnica svemira, odnosno stanja i oblika materije.

Voda je kao izvor života na Zemlji, sastavni dio svih živih bića i nužan preduvjet preživljavanja, izvor i ishodište, spremište svih mogućnosti egzistencije³¹⁸, te stoga najčešće magijsko sredstvo za koje se vjeruje da ima sposobnost čišćenja, imuniziranja i uklanjanja uroka, odnosno magijske postupke koje nazivamo lustrativnom magijom, magijom očišćenja³¹⁹. U kombinaciji s vodom u magijskom smislu od davnine vezao se ugljen³²⁰, koji je poznat kao pročišćivač vode. Stoga su mnoga čaranja vezana uz skidanje uroka, ali drugih oblika magijske prakse, najčešće bila izvođena po načelima zajedničke uporabe vode i ugljena uz prikladna bajanja³²¹. Čulinović-Konstantinović zapisuje da su se još početkom 20. stoljeća u Zagrebu i okolici radili takvi postupci, kao i pomazivanje bolesnika posvećenom vodom³²². Matasović zapisuje da u hrvatskoj, ali i u drugima, poglavito indoeuropskim magijskim tradicijama postoji nekoliko vrsta prikladne vode za takvo što: “nenačeta” voda, voda koja je svježe dignuta iz bunara, “sveta voda” iz crkve (u kršćanstvu), te “omaja”, voda prikupljena ispod mlinskog kola³²³. Takva se voda u svom magijskom smislu koristila u liječenju, proricanju i blagoslovu kroz trljanje o tijelo bolesnika, kuhanje i ispijanje, kupanje, proricanje i slično. Od europskog brončanog i željeznog doba, prema Guiley, poznato je kako bunari imaju važnu ulogu u ritualima vezanima uz vodu, ali i u štovanju vodenih božanstava i entiteta koji su se povezivali s njom. Voda se kao izvor života povezuje s plodnošću i iscjeljivanje³²⁴. Svetom vodom su se poglavito osim ljudi, pomazivale i životinje, ali i oružje i alati³²⁵. Primjerice, sačuvan je postupak iz Istre gdje bi se uoči oranja svetom vodom škropili i čovjek-orač i volovi i ralo uz znak križa i molitvu³²⁶. Također bi se prije sijanja posvećenom vodom blagoslivljalo i žito³²⁷.

Vatra je među prvim i najvažnijim prirodnim pojavama koje se čovjek bojao i kojom je djelomice ovladao, te koja i dan danas čini temelj i osnovu brojnih ljudskih svakodnevnih potreba, kao što su pripremanje hrane, grijanje, osvjetljavanje, obrada metala i drugih

³¹⁸ Eliade, Mircea (2002): *Sveto i profano*, Zagreb: AGM, 79.

³¹⁹ Čulinović-Konstantinović, V. (1989): 201.

³²⁰ Isto. 40.

³²¹ Matasović, Josip (1918): *Čini od uroka. Primjeri iz historijske i savremene folklore*, Vinkovci: Tisak Adolfa Becka; i dr., 52-53.

³²² Čulinović-Konstantinović, V. (1989): 40.

³²³ Matasović, J. (1918): 53.

³²⁴ Guiley, R. E. (2006): 335.

³²⁵ Eliade, M. (2002): 81.

³²⁶ Miličević, Josip (1966): "Običaji i vjerovanja uz gospodarske radove u srednjoj Istri", *Narodna umjetnost*, Vol. 4, Br. 1, 194.

³²⁷ Isto. 196.

materijala, oružja, prometa i brojne druge primjene. Vatra je, prema Eliadeu, manifestacija jedne magijsko-religijske sile koja može mijenjati svijet, a prema tome ne pripada ovome svijetu³²⁸. Kovanje je u mnogim kulturama smatrano magijskim činom, jer kovač od metala iz zemlje, uz pomoć vatre oblikuje oruđe ili oružje koje je nužno čovjeku u poljoprivredi, lovu, ratu, ali i umjetničkim, ukrasnim ili religijskim predmetima³²⁹. Vatra je u mnogim kulturama simbolizirala sunčev ogranak, stoga se često slavilo sunce upravo paljenjem vatre. U grčkoj mitologiji titan Prometej ukrao je vatru bogovima i poklonio je bespomoćnim ljudima za što je bio i kažnjen. U Hrvatskoj je i do danas sačuvan običaj paljenja vatri uoči nekih kršćanskih blagdana ili na sam blagdan, a takve vatre nazivaju se *krijes*, *kres*, *kris*; *svitnjak*, *koleda*, *vatra*; *voganj*, *vuzmenka*, *vazmenka*, *vuzmenjak*, *vuzmica* itd. Ovi su običaji dobro poznati i mogu se susresti u većine europskih naroda kao prožimanje religijskog i magijskog, a sam ritual, iako se "naslanja" u proteklim stoljećima na kršćanske blagdane, ne mora nužno biti i u pravilu nije izvorno povezan s kršćanskom liturgijskom godinom. Hrvatski jezikoslovci, primjerice riječ *Uskrs*, povezuju s glagolom *krsnuti* sa značenjem *oživjeti*, *dići se*. Skok, čije mišljenje prihvaća i Gavazzi, smatra da je u korijenu te riječi *krijes-* (кресъ) koja je u staroslavenskom označavala "sunce u ljetnom suncostaju" (solsticiju), izvedeno od (o)kretati. Prema novoj etimologiji, koju zagovara Belaj, *krijes* se izvodi iz indoeuropskog glagola *kre-s-* nastala od ie. korijena *ker(^)* - "rasti, hraniti" povezujući to s latinskim *creo* - "stvaram", *cersco* - "rastem" i imenom rimske boginje plodnosti Ceres i starovisokonjemačkim *hirso* - "proso" što običaje i obrede u vezi s *krijesom* stavlja u kontekst mita o rastu vegetacije. Identičan je slučaj i sa staroslavenskim *vzkrosnotiъ* - "uskrsnuti".

Đaković nabroja datumski, a u nekim slučajevima i prostorno, **jurjevske krjesove** (ophod *jurjaša*, *durdara*), **prvomajske vatre** (ophod *filipovčica*, *drva*), **spasovske vatre** (ophod *križara*, *krstara*), **duhovske vatre** (ophod *kraljica*, *ljelja*) i **ivanjske krjesove** (ophod *ivančica*, *ladarica*)³³⁰. Primjer magijskih običaja krijesa može se vidjeti u sačuvanim ivanjskim krjesovima u Istri, kako je zapisao Miličević, gdje se palio *voganj* kako bi se otjerale štrige od uroda grožđa i žita, uz vjerovanje da ako se zapali krijes one mogu uzeti samo jedno zrno žita i jednu bobu grožđa. Zapisano je da se krijes palio grančicom blagoslovljene masline, u njega bi se sastrugala blagoslovljena svijeća, a zatim i

³²⁸ Eliade, M. (1983): 85.

³²⁹ Isto. 85.

³³⁰ Đaković, Branko (2006): "Uskrsni krijes", *Etnološka istraživanja* 11, 37.

blagoslovljena voda. Također su se znala stavljati u krijes i tri kamena kako ne bi došla tuča³³¹.

I današnje novovjerne, rodnovjerne ili druge slavenske i hrvatske skupine također koriste sveti oganj u većini rituala, od velikih godišnjih povezanih s kultom sunca, do manjih lunarnih. Vatra se jednako kao i voda smatrala, pogotovo u srednjem i ranom novom vijeku pročišćivačem. Kao što čisti željezo, smatralo se da čisti i ljudsku dušu. Tako su poglavito u zapadnoj Europi, ali hrvatskim zemljama, za zločine protiv vjere, u koje su se ubrajali i stvarne ili navodne prakse čarobnjaštva i vješticiarstva, upravo koristile velike ognjene lomače kao način pogubljenja za koji se smatralo da čisti grijeh optuženoga. Osim navedenoga, vrlo je česta starija praksa bila paljenje vatre na grobovima pokojnika, kako bi pročistila duh pokojnika, ali i zbog obrane od zlih sila i utjecaja. S vremenom se ta praksa smanjila s otvorene vatre na paljenje svijeća³³², a u 21. stoljeću na električna, "vječna svjetla".

Zemlja je kao element kroz povijest religije i magije bila povezana s dva aspekta, plodnošću i ktoničkim podzemnim svjetovima i božanstvima mrtvih. U kršćanskim vjerovanjima zemlja na groblju i na kojoj su građene crkve je posvećena, te je u mnogim narodnim vjerovanjima takva zemlja zabranjena i nedostupna za zla stvorenja, živa i nemrtva, nematerijalna i materijalna. U brojnim religijama zasnovanima na kultovima plodnosti, poput keltskih, germanskih, slavenskih zemlja je Majka koja stvara, vječna i nepromjenjiva, iz koje sve potiče i sve se vraća, a sakralnost žene povezana je sa idejom zemlje kao ženskoga principa³³³. Zemlja je također i značajno mjesto u izvršenjima različitih magijskih praksi na hrvatskom prostoru, primjerice uroka koji bi se zakapali u zemlju kako bi ciljana žrtva stala na njih i tako bila ureknuta ili s namjerom zaključavanja nečije veze, zdravlja i sličnoga urokom koji se po vjerovanju ne može skinuti bez njegova uništavanja, a to bi sam izvođač uricanja spriječio zakapanjem na nepoznato mjesto u zemlju. Grobna zemlja je također čest sastojak različiti magijskih praksi, poglavito onih koje pripadaju idejama simpatičke magije, ali i s povezanošću s posvećenim ili, pak suprotno, neposvećenim grobnim mjestima, vjerovanjima u moći mrtvih ljudi i slično.

Zrak ili u nekim izvorima vjetar, smatran je osnovnim prapočelom jer ga ljudi i životinje udišu. Zrak omogućava vatri gorenje te prožima sve ostale elemente. Sa zrakom se kao elementom u antičkim i srednjovjekovnim humornim medicinski predodžbama povezivala i krv, odnosno sangvinički humor, jer je smatrano da je krv kao i zrak istovremeno vruća i

³³¹ Miličević, J. (1966): 198.

³³² Čulinović-Konstantinović, V. (1989): 171.

³³³ Eliade, M. (2002): 85-88.

vlažna. U hinduskoj tradiciji, zrak je nazivan i Vatu ili Prāna što označava i dah i vjetar. Zrak u obliku vjetra kao element iznimno je prisutan u psihonavigacijskim i agrikulturalnim magijskim praksama na hrvatskim povijesnim područjima, a kojima je vjerovani cilj bio da vjetar odnese oluju ili tuču nad neko drugo područje, a ne na ono na kojemu zajednica obitava i ovisi o rodnosti i zdravlju usjeva.

Eter je u antičkoj i srednjovjekovnoj znanosti i magiji (grč. αἴθήρ, *aithēr*), zvan još i **kvintesencijom**, odnosno petim elementom koji ispunjava prostor svemira. Njime su objašnjavane danas fizikom objašnjene sile po kojima je ustrojen svemir poput svjetlosti, magnetizma i gravitacije. U Grčkoj je sama riječ *eter* značila "čisti zrak", odnosno zrak koji dišu bogovi, za razliku od onoga koji dišu smrtnici. Termin kvintesencije je ustvari srednjovjekovni latinistički alkemijski naziv za eter koji je označavao medij istovjetan ili sličan onome za koji su smatrali da sačinjava nebeska tijela. Europski alkemičari nastojali su pronaći način kako izdvojiti kvintesenciju i uključiti je u uporabu kao medicinskog sastojka jer su smatrali da je s obzirom na nebesko porijeklo, čista i savršena te da kao takva da liječi sve bolesti. Ona se smatrala posrednikom između tijela i oživljujuće snage, kao predstavnik jednoga od tri alkemijska principa, onoga soli³³⁴.

Razvojem kemije iz alkemije i njezino usustavljivanje kao današnje znanosti u novome vijeku napustio se ovaj antički model klasičnih elemenata, no, ezoterijska i magijska učenja 19. i 20. stoljeća, pa i brojna suvremena, nisu, i još uvijek koriste ovaj model smatrajući elemente kao prapočela sastavnim dijelom duhovno-magijskoga ustroja svemira. Naime, prijenosom magijskog ustroja svijeta kroz ideje elemenata kao prapočela svega, od renesansne ceremonijalne magije, prenijele su se te predodžbe preko tajnih inicijacijskih i magijskih društava sve do 20. stoljeća, pa onda radom popularnih magijskih praktičara Aleistera Crowleyja i Geralda Gardnera postale baznim magijskim postavkama većine novovjernih duhovno-magijskih praksi poput sotonizma, wicce, *new age* tehnika i vjerovanja, neošamanizama i neanimizama u kojima se vrlo često koriste zaštitni krugovi sa zazivima elemenata, meditacije na elemente i iscjeljivanje kroz njihovu invokaciju te brojne druge tehnike i magijske prakse.

3.2. Drveće i druge biljke

Od prapovijesti do danas, flora je sastavni dio ljudskoga života. U osvit čovječanstva čovjek je bio i lovac i sakupljač, uz lov na životinje, sakupljao je naravno biljne plodove,

³³⁴ Nikić, M (2016): 32.

opale ili zrele izravno s biljke ili pak sjekao i uporabljivao same biljke za jelo. S vremenom su razboriti ljudi u različitim društvima počeli primjećivati učinke biljaka u određenim slučajevima i uvjetima konzumacije bilo ljudi, bilo životinja, i to ovisno o djelovanju kao **lijekovi**, kao **otrovi** ili kao **opijati** koji se mogu koristiti u religijske i magijske svrhe, kao **halucinogeni** i agensi kod postizanja transa i ekstaze u magijske svrhe ili pak u one profanije svrhe, za opuštanje ili bijeg od stvarnosti. Uz mnoge biljke, kako drveća i njihove plodove, tako i ostale biljke, grmlje i cvijeće vezana su različita vjerovanja, mitovi, načini ubiranja, pripreme i posebnih okolnosti u kojima se spravlja za određene ciljeve. Hildegarda iz Bingena, srednjovjekovna redovnica i travarka, napisala je "(...) u svemu stvorenom (drveću, biljkama, životinjama i dragom kamenju) postoje čudesne ljekovite sile za koje ne zna ni jedna osoba ako joj to ne otkrije Bog."³³⁵ Tako i u hrvatskoj kulturi postoji niz sačuvanih vjerovanja, kako u drveće i njegove plodove, tako i niz drugih biljaka, u čitavome nizu njihovih primjena kako sam prije spomenuo, za liječenje, trovanje ili magijske svrhe. Podijelit ću ih na **drveće**, odnosno stabla i njihovo cvijeće i plodove koji su se koristili u različite magijske ili iscjeliteljske svrhe, **ljekovite, otrovne i halucinogene biljke i gljive**.

3.2.1. Drveće

Jedna od najdetaljnijih studija o vjerovanju u drveće i njihove moći u Hrvata, ali i u širem južnoslavenskom prostoru, ona je Vinščakova³³⁶. Ovdje ću sažeti relevantne informacije za ovaj rad sakupljene iz te studije, a o najčešće vjerovanom drveću kao magijskim sredstvima, od osnovnih informacija do nekih zapisanih vjerovanja. Vinščak je smatrao da u većini naroda drveće predstavlja jednu od manifestacija božanskih sila te da je tijekom prošlosti bilo štovano u većini kultura jer je život drveća bio uvijek usko povezan sa životom čovjeka. Kako je u svojim prvim povijesnim vremenima Europa je bila pokrivena golemim prašumama, u kojima su čistine bile više iznimka nego pravilo, tako je život ljudi onog vremena bio najuže povezan sa šumom i drvećem. S obzirom da su rani Indoeuropljani po svemu sudeći iz stepa istočne Europe pristigli seobom između 3500. i 3000. godine pr. n. e., tek kad su prešli Dunav i došli na područje današnje Srednje i Zapadne Europe susreli su se s Protomediterancima i velikim šumama. Drvo se rabilo za mnogobrojne svrhe, za pripremu hrane i grijanje, od drveta su se izrađivale alatke i oružje, pčele koje su živjele u šupljinama drveća davale su med i vosak. Vinščak zaključuje da su se kroz drveće izražavali univerzalni

³³⁵ Žilić, Igor (2014): *Udžbenik za sakupljanje samoniklog bilja*, Glina: Poljoprivredna zadruga Glinska Banovina, 4.

³³⁶ Vinščak, T. (2002).

kozmički principi i da se u njemu ogledalo podrijetlo svijeta³³⁷. U mnogim, religijama, poglavito onima prirodnima, temeljenima na kultovima plodnosti, u središtu svijeta stoji kozmičko drvo (lat. *axis mundi*) koje čini os ili središnji stup koji podupire svijet, odnosno ono simbolizira univerzalan vitalan princip. Također povezujući kršćanstvo s pretkršćanskim, starovjerskim religijama mogu se povezati u usku vezu i ideje drveta spoznaje s drvom života jer se prema Vinščaku mudrost i spoznaja postižu jednako teško kao i besmrtnost. Kao predložak za biblijsko drveće koje stoji u rajskom vrtu Edena, prema Vinščaku, vjerojatno su prema njemu poslužile mezopotamijske predaje. Prema biblijskoj legendi zmija je zavela Evu i Adama da jedu s drveta znanja, što je za posljedicu imalo njihov izgon iz raja. Zmija je u predajama simbolizirala mudrost, tako da se prema Vinščaku, ovaj čin mogao tumačiti i kao djelo buđenja ljudske svijesti. Općeindoeuropska riječ koja označuje *drvo* (u nekim jezicima *dub*) dolazi od indoeuropske osnove **t'e/oru-* / **t're/ou-* i javlja se u svim indoeuropskim jezicima.³³⁸ Najznačajnije vrste drveća koje rastu na prostoru današnje Hrvatske, odnosno povijesnih hrvatskih zemalja, a uz koja su sačuvana i zapisana različita magijska vjerovanja jesu **crna bazga, hrast lužnjak, jabuka, javor, lijeska, lipa, maslina i tisa.**

1) **Crna bazga** (lat. *Sambucus niger*, eng. *Elder*, njem. *Holunder*, fran. *Sureau*, hrv. narodna imena *zova, crna zova, zovina, zovika, bazdovina, bažovina, bazag, apta*³³⁹) spada u rod listopadnih grmova ili niskog drveća. Postoji tridesetak vrsta unutar porodice bazgi, no najznačajnija je na hrvatskim prostorima i najčešće raste i koristi se crna bazga. Od cvjetova se i danas obično kuha čaj, sirup i sok koji se koriste kao sredstvo za znojenje i izlučivanje mokraćne³⁴⁰. Bazga se u mnogih europskih naroda štovala i rabila od prapovijesti. Usponom kršćanstva i zabranom obožavanja drveća i biljaka bazga od svetoga drveta u vjerovanjima postaje vješticije drvo. Također je jedan od kršćanskih mitova da je bazga drvo tuge jer se Juda navodno objesio o bazgu nakon što je izdao Isusa. U kršćanskoj mitologiji je i samo drvo Isusova križa napravljeno od bazge. Od 17. stoljeća bazgu se u čitavoj Europi počinje smatrati iznimno ljekovitom biljkom koja liječi širok spektar bolesti. Počeli su se proizvoditi sirupi, tinkture, ekstrakti, ocat, šećeri, kupke, ulja, vodice, soli, prašci i drugi preparati. Bazga se osim u začecima medicine te koristila i u isključivo magijske svrhe, kao biljka za koju se

³³⁷ Isto. 25.

³³⁸ Vinščak, T. 27.

³³⁹ <http://www.plantea.com.hr/crna-bazga/> pristup ostvaren 18. travnja 2017.

³⁴⁰ Žilić, I. (2014): 39-40.

smatralo da posjeduje veliku unutarnju energiju te se stoga koristila u iscjeljujućim simpatičkim magijskim praksama.³⁴¹

2) Hrast lužnjak (lat. *Quercus robur L.*; eng. *English oak, French oak, pedunculate oak*; njem. *Stieleiche, Sommereiche, Deutsche Eiche*; franc. *chêne pédonculé, chêne blanc*; hrvatska narodna imena: *dubec, dubovina, livadnjak, stežanj, gnjilec, rošnjak, lužnik*³⁴²) listopadno je stablo iz porodice bukvi (lat. *Fagaceae*). Jedno je od najpoznatijih drveća naših krajeva koje naraste 40-50 metara visine s deblom promjera do tri metra. Plod mu je svijetlosmeđi žir koji dozrijevaju u rujnu i listopadu. Hrast lužnjak je rasprostranjen gotovo cijeloj Europi, a nalazi se još na području Kavkaza i Male Azije. Odgovaraju mu duboka i plodna, vlažna tla. Na hrvatskom prostoru često raste u Slavoniji i Posavini gdje često tvori i čiste lužnjakove šume. Otporan je na sušu i visoke temperature, na vjetar i gradska onečišćenja. Pojedina stabla mogu živjeti i do 1500 godina. Kora sadrži tanine te se koristi za odrasle osobe kod liječenja proljeva ili kod liječenja tegoba usne šupljine. Drvo je čvrsto i trajno, pravilnih godova, visoke kvalitete i lako za upotrebu³⁴³. U dalmatinskom selu Grablju zapisano je vjerovanje da neki od velikih hrastova posjeduju duše ili sjene, a ako netko obori takvo drvo odmah mora na mjestu umrijeti ili živjeti kao bogalj do kraja života. Ako pak neki drvosječa shvati da je oborio drvo s dušom, sačuvano je vjerovanje da mora na tom panju istom sjekirom odsjeći glavu živoj kokoši kako bi se spasio ako je drvo zaista posjedovalo dušu.³⁴⁴ Panj badnjak koji se obično u Hrvatskoj, ali i u drugih slavenskih naroda palio i pali u Badnjoj noći većinom je hrast³⁴⁵, ali to su mogle biti i bukva, maslina, smokva, klen ili bilo koje drugo drvo ovisno o geografskoj zastupljenosti pojedinih vrsta. Prema Ivanovu i Toporovu južnoslavenski naziv *Badnjak* za dan koji prethodi Božiću, u vezi je sa sanskrtskom riječi *ahi budlmya*, koja označava zmiju ili zmaja koji boravi u korijenu hrasta. Badnjak bi prema tome bio najdonji dan u godini ili dno godine, a tako i jest u smislu kalendara jer je vezan uz zimski solsticij.³⁴⁶

3) Jabuka, jabuka divlja, jabuka šumska (lat. *Malus sylvestris Mill*, eng. *European crab apple*; njem. *Holzapfel, Europäischer Wildapfel*; franc. *boquettier, pommier sauvage, pommier des bois*; hrvatska narodna imena: *šumska jabuka, divjača, divjak, divjakinja, jabučić*³⁴⁷) listopadni je grm ili stablo iz porodice ruža (lat. *Rosaceae*). Naraste do deset

³⁴¹ <http://www.sacredearth.com/ethnobotany/plantprofiles/elder.php> pristup ostvaren 18. travnja 2017.

³⁴² <http://www.plantea.com.hr/hrast-luznjak/> pristup ostvaren 18. travnja 2017.

³⁴³ Vinšćak, T. (2002): 48.

³⁴⁴ Isto. 62.

³⁴⁵ Čulinović-Konstantinović, V. (1989): 53.

³⁴⁶ Vinšćak, T. (2002): 63.

³⁴⁷ <http://www.plantea.com.hr/divlja-jabuka/> pristup ostvaren 18. travnja 2017.

metara visine tvoreći razgranatu, nepravilnu, široku i gustu krošnju. Cvate u travnju i svibnju, a plodovi koji obično dozrijevaju u rujnu su joj okruglasti žutozelene boje ili crvenkasti na strani izloženoj suncu, trpkog ili kiselkastog okusa. Med divlje jabuke je aromatičan i ugodnog okusa. Jabuka je rasprostranjena u čitavoj Europi, raste u šumama i šikarama, od nizinskog do brdskog područja. U Hrvatskoj je danas rijetka i zaštićena biljka, a nekad se koristila kao podloga za cijepljenje plemenitih sorti. Prema Vinščaku jabuka je kod južnih Slavena imala različitu namjenu, nosila se kao dar, dokaz ljubavi i prijateljstva, a služila je i kao lijek za razne bolesti te u mnogim ritualnim obredima i običajima. Ona se, zapisuje Vinščak, prinosila i kao žrtva, primjerice u božićnoj pečenki kojoj je stavljena u usta, ubijenom vuku kojeg bi vučari nosili po selu u ralje, stavljala bi se zajedno s utisnutim novcem na stol na Badnjak, a na Božić rano ujutro bacala u bunar za sreću. U Dalmaciji je zapisan običaj u kojem je mlada bacala jabuku preko kuće u koju dolazi pa onda kleknula i poljubila prag. Jabuka se također u svadbenim običajima nabijala na barjak ili na rogove svatovskog ovna ili vola. Pri prošnji i svadbi mlada i mladoženja u mnogim su krajevima bacali jabuke jedno na drugo. Vinščak zapisuje i vjerovanje u magijski čin da ako djevojka želi da je neki momak zavoli gata s jabukom na mladi petak prije zore, a u nedjelju je daje tom mladiću da je pojede. Pri prošnji gdje gdje jabuka je toliko važna da sama riječ znači isto što i proševina, prsten, a prosci se nazivaju *jabučarima*³⁴⁸. Sačuvana su i vjerovanja u liječenje bradavica jabukom. Brenko navodi magijsku praksu liječenja bradavica koje se u vrijeme mjesečevih mijena mažu jabukom uz strogo određeni napatk da se rabljeni komad jabuke mora preko glave baciti negdje na stranu, u grmlje ili jarak, ne gledajući gdje pada te da će analogno kako jabuka trune i bradavice nestajati³⁴⁹.

4) Javor (lat. *Acer*, eng. *maple*; njem. *Ahorne*; franc. *érables*) rod je listopadnih stabala i grmova iz porodice javorovki (lat. *Aceraceae*). Naraste najčešće do trideset metara visine. Latinsko ime roda *Acer* stari je latinski naziv za javor te znači "oštar, šiljat", pritom misleći na njegove listove. Najznačajnije vrste javora su klen (lat. *Acer campestre*), maklen (lat. *Acer monspessulanum*) gorski (bijeli) javor (lat. *Acer pseudoplatanus*), mliječ (lat. *Acer platanoides*), javor gluhač (*Acer obtusatum*), negundovac (lat. *Acer negundo*), japanski javor (lat. *Acer palmatum*) i šećerni javor (lat. *Acer saccharum*)³⁵⁰. Vinščak prema zapisima zaključuje da je javor vrlo često bio povezan u vezi s kultom pokojnika i predaka jer su se mrtvački sanduci često radili od javorova drveta zbog vjerovanja u njegovo apotropejsko,

³⁴⁸ Vinščak, T. (2002): 82-86.

³⁴⁹ Brenko, A. (2004): 113.

³⁵⁰ <http://www.plantea.com.hr/javor/> pristup ostvaren 18. travnja 2017.

zaštitno magijsko djelovanje, kako za pokojnika od zlih sila, tako i za žive od samoga pokojnika koji bi trebao ostati u miru poslije svoje smrti³⁵¹.

5) Lijeska (lat. *Corylus avellana*; eng. *common hazel*; njem. *Gemeine Hasel*; hrvatska narodna imena: *obična lijeska, jegra, jezgrarica, leščina, liska, lišnjak*³⁵²) listopadni je grm ili niže stablo iz porodice brezovki (lat. *Betulaceae*). Raste najčešće kao grm do četiri metara visine no kao niže stablo naraste i do petnaest metara. Prirodno raste u umjerenom pojasu Europe i Azije, a može je se naći samoniklu od nizina do brdskog područja, u šikarama, rubovima šuma ili vlažnim humusnim zemljištima. Vrlo često se kroz povijest uzgajala se za jelo zbog jajastih plodova, lješnjaka koji je ukusna i hranjiva namirnica. Izboji lijeske lako se savijaju te su pogodni za izradu košara i obruča, a kroz povijest uključivo i danas vrlo se često koriste za izradu različitih štapova kao magijskih sredstava, od rašlji do drugih štapova kao fokalizatora magijskih moći.

6) Lipa (lat. *Tilia cordata* Mill. i *Tilia platyphyllos* Scop.; eng. *tilia*; njem. *Linden*; franc. *tilia*, hrvatska narodna imena: *Lipac, lipolist, lipa velelista, zimska lipa*³⁵³) rod je listopadnih stabala iz istoimene porodice lipa (lat. *Tiliaceae*). Stabla su visoka do četrdeset metara³⁵⁴. Lipin med je svijetložut do malo zelenkast, ukusan, pomalo gorak. Čaj cvjetova lipe koristio se od antike jer izaziva znojenje, potiče mokrenje te je koristan kod prehlada i gripa. Drvo lipe je meko i lako se obrađuje, a među Hrvatima se, kao i u također većini slavenskih naroda, smatrala za sveto drvo i zauzimala središnje mjesto u seoskim zajednicama te se vjerovalo da da grom nikada ne udara u lipu. S primanjem kršćanstva neki su južni Slaveni gradili svetišta i crkve na mjestima gdje su nekada rasle svete lipe.³⁵⁵

7) Maslina (lat. *Olea europaea* L.; eng. *olive*; njem. *Olivenbaum, Echter Ölbaum*; franc. *olivie*; hrvatska narodna imena: *uljika, uljenka, uljavica, mezanica, zelenka, zelenica, pizulja, bjelice, obljica, ponturica*³⁵⁶) zimzeleni je grm ili stablo iz istoimene porodice maslina (lat. *Oleaceae*). Stablo je razgranato, naraste do deset metara visine tvoreći nepravilno, kvrgavo deblo s mnogo grana i široku krošnju. Raste na obalnim mjestima Mediterana, u Hrvatskoj u primorskom području, može se naći od nizina do 700 metara nadmorske visine. Uzgaja se tisućama godina, a u Dalmaciji je već stoljećima najvažnija voćna kultura. Listovi se mogu koristiti za smanjivanje povišenog krvnog tlaka, kao diuretik i za smanjivanje šećera u krvi, a plodovi služe za proizvodnju maslinova ulja ili jelo. Za samo se drvo, prema Vinščaku, često

³⁵¹ Vinščak, T. (2002): 73.

³⁵² <http://www.plantea.com.hr/lijeska/> pristup ostvaren 18. travnja 2017.

³⁵³ <http://www.koval.hr/blogeky/ljekovite%20biljke/lipa.html> pristup ostvaren 18. travnja 2017.

³⁵⁴ Žilić, I. (2014): 61.

³⁵⁵ Vinščak, T. (2002): 68.

³⁵⁶ <http://www.plantea.com.hr/maslina/> pristup ostvaren 18. travnja 2017.

vjerovalo da štiti od zla i donosi sreću. Zapisan je običaj nošenja maslinovih grančica u crkvi na Cvjetnu nedjelju, a tim bi se u crkvi blagoslovljenim grančicama kitila kuća kako bi čuvale ukućane od demona, vukodlaka, vještica, urokljivih očiju i drugih natprirodnih zala. Vinšćak navodi i vjerovanja da se u starim šupljim stablima masline, kao i na orahu, skupljaju vještice. I u svadbenim običajima među Hrvatima sačuvan je običaj, primjerice u Orebiću da svekrva donosi budućoj snahi prsten nataknut na grančicu masline a kada prijede njezin prag natakne joj ga na prst i kaže: "Bilo ti sretno i berićetno", a na sam dan svadbe djever joj, kada je majka izvede preda nj, pruža kiticu maslinovih grančica³⁵⁷. U Istri bi se od grančica maslina radili kolutići koji bi se stavljali u vinograde kako bi štitilo od neplodnosti i lošeg vremena³⁵⁸.

8) Tisa (lat. *Taxus baccata L.*; eng. *English yew, European yew*; njem. *Europäische Eibe, Gemeine Eibe*; franc. *if commun, if à baies*; hrvatska narodna imena: *jeličica, tisovina, žvetuljina, tis, tisenj, plodna čemika*³⁵⁹) zim zeleni je grm ili nisko stablo iz istoimene porodice tisa (lat. *Taxaceae*). Naraste do dvadeset metara visine. Prirodno je rasprostranjena na području nižeg dijela Europe, zapadne Azije i sjeverne Afrike a raste pojedinačno ili u manjim skupinama na sjenovitim područjima listopadnih ili zim zelenih šuma. Zbog velike potražnje drveta za gradnju, s vremenom je tisa u prirodnim staništima postala rijetka vrsta te je danas u Hrvatskoj zaštićena vrsta. Sporog je rasta, ali može živjeti preko 2000 godina. Igljice i sjemenke tise vrlo su otrovne jer sadrže alkaloid taksin koji izaziva jako povraćanje, proljev, oštećenje bubrega i djeluju paralitički na srednji živčani sustav čovjeka i životinje. U prošlosti se tisa upravo zbog tih svojstava koristila za trovanje vrhova kopalja i strijela, a kuhanjem grančica dobivao se napitak za uzrokovanje pobačaja. Prema zapisanim vjerovanjima južnih Slavena, ona je sretno drvo i nalazi se na drugome mjestu po učestalosti javljanja. Vinšćak kaže da je u 19. stoljeću zabilježeno: "Kdor nosi kos njenega lesa na golem telesu, temu se ni bati urokov". Hrvati i drugi Slaveni koristili su komadiće tisovala drveta kao amuletski apotropej. tako da su ih ušivali djetetu u kapu ili dijelove odjeće, ili su se pak stavljali djetetu u kolijevku da ga vještice ne ureknu ili mu ne naškode. Odrasli su ljudi pak nosili križiće ili trokutiće od tisovaline s istom namjenom. Također su se komadići tisovaline ugrađivali volovima i ovnovima u rogove te u jarmove, a "dobrim konjima" u grivu. Vinšćak bilježi vjerovanje da kada se ljeti jako znalo naoblačiti, da Hrvati u Bosni pale vatre od

³⁵⁷ Vinšćak, T. (2002): 72.

³⁵⁸ Miličević, J. (1966): 201.

³⁵⁹ <http://www.plantea.com.hr/tisa/> pristup ostvaren 18. travnja 2017.

tisovine koja je bila blagoslovljena na Cvjetnu nedjelju, da ne bi tuča uništila ljetinu. a također i vjerovanje da je tisovina vilinsko drvo jer se smatralo da se oko nje sakupljaju vile.³⁶⁰

Ovo su neka od najvažnijih drveća i vjerovanja koja se mogu naći o njima, ovdje nisam unosio bilješke o vjerovanjima u drugih kultura i naroda koja je Vinšćak u svojoj studiji spominjao, već samo ona koja se odnose na hrvatske povijesne prostore i koja su relevantna za ovaj rad.

3.2.2. Ljekovite, otrovne i halucinogene biljke i gljive

Kao što sam spomenuo u uvodu ovoga dijela, čovjek je vrlo rano u svome razvoju shvatio da mu neke biljke donose dobro, da su ili hranjive, a čak i da je liječe u nekim slučajevima.³⁶¹ Biljke su neizostavni dio ljudskih života, od prehrane, sastojaka za piće, lijekova, ulja, kozmetičkih proizvoda, parfema i drugoga. U magiji su se koristile i koriste se za liječenje, izradu ulja za pomazivanje. magijske napitke, psihoaktivnu uporabu izazivanja transa i ekstaze, kao sastavni dijelovi amuleta i talismana³⁶².

Biljke imaju više dijelova, od kojih su neki u nekih biljaka korisni, neki nemaju uporabnu funkciju, a neki su otrovni. Biljke imaju nadzemne i podzemne dijelove, nadzemni su dijelovi cvijet (lat. *flos*), list (lat. *folium*), izbojci (lat. *turiones*), pupovi (lat. *gemmae*), nadzemni dio (lat. *herba*), plod (lat. *fructus*), sjeme (lat. *semen*), kora (lat. *cortex*), drvo (lat. *lignum*), stieljka (lat. *thallus*), truska (lat. *spora*), a podzemni su dijelovi korijen (lat. *radix*), gomolj (lat. *tuber*), podanak (lat. *rhizoma*) i lukovica (lat. *bulbus*)³⁶³. Gljive su pak organizmi bez klorofila, a njihovo tijelo može biti građeno od jedne ili više stanica. Opći dijelovi u gljiva su stapka i klobuk. Gljive su heterotrofni organizmi, i saprofiti, hrane se organskim tvarima uginulih bića. Gljive po učinku možemo podijeliti na jestive, ljekovite, psihoaktivne i halucinogene i otrovne. Među raznim svjetskim narodima i kulturama gljive su se smatrale i smatraju svetima, a neke od njih se i danas upotrebljavaju u različitim magijskim ritualima.

Travarstvo kao preteča farmaceutike poznata je i nužna disciplina od prapovijesti. Ono je ustvari narodna medicina koja se bavi liječenjem biljkama i biljnim derivatima. Iako u svome imenu ima riječ *trava*, ono se ustvari bavi liječenjem svim ljekovitim biljem. Iolar travarstvo dijeli na iscjeliteljsko i magijsko travarstvo.³⁶⁴ Iscjeliteljsko travarstvo je poznavanje i uporaba biljaka za iscjeljivanja, liječenje i ozdravljenje čovjeka ili životinje isključivo

³⁶⁰ Vinšćak, T. (2002): 66.

³⁶¹ Minařik, F. (1971): 19.

³⁶² Iolar (2013): 69.

³⁶³ Źilić, I. (2014):11-12.

³⁶⁴ Iolar (2013): 356.

njihovim svojstvima i utjecajima na tegobe čovjeka ili životinje. Magijsko travarstvo je pak zasebni magijski sustav koji smo gore u podjelama magije nazvali biljnom magijom. Ono se odnosi na uporabu biljaka u magijske svrhe uz dodatne magijske prakse, najčešće one verbalne magije, ali i drugih oblika. Ova su se dva sustava travarstva, naravno, vrlo često preklapala kroz povijest. Jedan od najstarijih svjetskih priručnika za travarstvo nastao je u Kini pod imenom *Ljekopis božanskog seljaka*, s početka 3. tisućljeća pr. n. e. te opisuje 365 biljaka i njihovih ljekovitih svojstava. Najpoznatija pak europska srednjovjekovna travarka bila je katolička časna sestra Hildegarda iz Bingena koja je živjela u 12. stoljeću i u svojim djelima *Physica* i *Causae et Curae* opisala prema svom mišljenju brojna ljekovita svojstva biljaka, životinja i kristala. U muslimanskom svijetu sve do 20. stoljeća jedan od najvažnijih priručnika za liječenje travama bio je Avicennin (arap. Ibn Sina) *Kanon medicine* iz 11. stoljeća, u kojemu su također opisane mnoge ljekovite biljke.³⁶⁵ Biljkama se nisu davala unificirana taksonomska imena sve do 18. stoljeća kad je uvedena latinska taksonomija za sve žive vrste. Prije usustavljene taksonomske podjele u narodu su se biljkama davala imena najčešće prema izgledu, sličnosti, svrsi ili nekim značajkama. Čitajući magijske knjige srednjega i ranoga novoga europskoga vijeka ili pak zapise sa suđenja zbog vješticearstva, vrlo često se može naći na popis namirnica vješticijih čini i napitaka poput *mačjeg oka*, *vučjeg zuba*, *konjskog repa*, *šišmiševog krila*, *orlove kandže*, i slično, a ustvari je tu riječ o narodnim ili šifriranim tradicijskim nazivima biljaka.³⁶⁶ Ovdje ću navesti samo neke od poznatih korištenih biljaka za koje se vjerovalo da su korisne u magijske ili iscjeliteljske svrhe, kako u Europi, tako i u hrvatskim povijesnim zemljama:

1) Bršljan (lat. *Hedera helix*; eng. *Common ivy*; njem. *Gemeine Efeu*; franc. *Lierre grimpan*; hrvatska narodna imena: *baršćon*, *bršćan*, *brstan*, *bršta*, *barsijan*, *baštranj*, *bršljika*³⁶⁷, *zimzelen*), jedna je od najrasprostranjenijih samoniklih biljaka u Europi, kao i u hrvatskim prostorima³⁶⁸ koja je korištena kroz povijest i kao lijek i kao otrov, a poznata je i po svojim psihotropnim svojstvima. U staroj Grčkoj bršljan je bio simbolom plodnosti i besmrtnosti, a povezivao se s bogom vina i plodnosti Dionizom³⁶⁹. Razlog tome vjerojatno je činjenica što je iznimno otporan i ostaje zelen tijekom cijele godine. Rani su kršćani prema zapisima svoje mrtve polagali na podlogu od bršljanova lišća, a slike bršljana mogu se naći u mnogim srednjovjekovnim crkvama te se danas bršljan nalazi na mnogim grobovima. Dodan

³⁶⁵ Iolar (2013): 357.

³⁶⁶ Isto. 358-361.

³⁶⁷ <http://www.plantea.com.hr/brsljan/> pristup ostvaren 18. travnja 2017.

³⁶⁸ Žilić, I. (2014): 45.

³⁶⁹ Milićević-Bradač, Marina (2002): "Vučedolska 'golubica' kao posuda", *Opuscula Archaeologica : Papers of the Department of Archaeology*, Vol. 26, No. 1, 89-90.

vinu, što je nerijetko bila praksa može izazvati snažne halucinacije³⁷⁰. Od 16. stoljeća posvećuje se sve veća pozornost bršljanu kao lijeku protiv upala dišnog sustava. U 19. stoljeću jedan liječnik je primijetio da djeca u nekim dijelovima južne Francuske manje pate od kašlja jer piju mlijeko iz malih posudica izrađenih od dijelova bršljanova drveta.

2) Bunika, crna bunika (lat. *Hyosciamus niger*; eng. *Henbane, Black henbane* ili *Stinking nightshade*; njem. *Schwarze Bilsenkraut*; franc. *Jusquiame noire*, hrvatska narodna imena: *bun, bunica, svinjski bob, svinjorak, voja, vojka, zubnjača, crni zubnjak*³⁷¹) otrovna je, halucinogena, ali i ljekovita biljka iz porodice pomoćnica (lat. *Solanaceae*).³⁷² Porodici *Solanaceae* pripada veći broj otrovnih vrsta koje sadrže alkaloidne tropanske strukture poput hiosciamina, atropina, apoatropina, beladonina i skopolamina. Ovi alkaloidi imaju **snažna neurotoksična djelovanja** koja uzrokuju halucinacije, delirij i bunilo pa se stoga bunika odavnina koristila za čaranje i induciranje vizija. Doza od 20 sjemenki može izazvati povraćanje i gubitak svijesti, a time posljedično i gušenje. Najčešći simptomi i učinci uzimanja bunike iznimno je iracionalno ponašanje, uz vizualne, slušne, olfaktivne i taktilne halucinacije, privremeni gubitak pamćenja i obilno znojenje³⁷³. Bunika je otrovna u svim svojim dijelovima te ni sušenje niti kuhanje ne uništavaju njezina otrovna svojstva. Lišće ima najjače djelovanje, a njihov sam miris može već izazvati omamljenost. Bunika se često povezuje zajedno s velebiljem (lat. *Atropa belladonna*) jer pripadaju istoj porodici i sadrže slične sastojke. Bunika najčešće raste kao korov na zapuštenim mjestima, na neobrađenim poljima, uz putove i ograde, na tlu s obiljem nitrata, može narasti do jednog metra visine. Površina cijele biljke je vunasta, ljepljiva i neugodna mirisa. Kao otrovna i opasna biljka bila je poznata još u starom vijeku te se u staroj Grčkoj preporučivala za spavanje i kao analgetik, ali su je koristile i grčke proročice koje su palile sjemenke i udisale dim, ne bi li izazvale vizije. Udisanje zapaljenih sjemenki daje osjećaj rastvaranja, raspada i nestajanja tijela, osjećaj letenja i psihonavigacije³⁷⁴. Grčka je tradicija otkriće halucinogenih svojstava bunike pripisivala Heraklu. Povijesni izvori govore da je u antici bila često piće zbog jake opojnosti, a posebno kod omladine. U antičkoj tradiciji bila je simbolični tijesno povezana s pticama i vjeroanjima da je ptice beru³⁷⁵. U srednjem se vijeku rabila za umirenje i uspavljivanje a srednjovjekovni je latinski rukopisi nazivaju i *Caniculata, Cassilago* i *Deus Caballinus*. U različitim europskim magijskim tradicijama bila je vrlo čest sastojak ljubavnih napitaka i

³⁷⁰ Milićević-Bradač, M. (2002): 89-90.

³⁷¹ <http://www.plantea.com.hr/crna-bunika/> pristup ostvaren 19. travnja 2017.

³⁷² http://www.cybermed.hr/clanci/biljka_bunika_ili_crna_bunika pristup ostvaren 19. travnja 2017.

³⁷³ Milićević-Bradač, M. (2002): 89-90.

³⁷⁴ Isto.

³⁷⁵ Isto.

vještichjih masti.³⁷⁶ Zajedno s velebiljem, od bunike se prema recentnim istraživanjima pravila tzv. "vješticha mast" pomoću koje su se izazivale halucinacije i trans. Prema nekim pučkim vjerovanjima srednjovjekovne žene bi masturbirale pomoću drške metle koja je bila premazana "vještichjom mašću" što bi doводilo do jakih halucinacija tijekom kojih bi žena samu sebe vidjela kao da leti na metli. "Vještichju mast" koristili su i lovci na vještice kako bi "dokazali" da je određena žena vještica i to tako da bi tijekom suđenja namazali ovu mast na ženu čime bi u nje izazvali simptome panike, straha, bunila i halucinacije te time "dokazali" da se zapravo radi o vještici. Bunika se koristila se i za izradu amuletskih ogrlica za djecu. Zbog glasa o takvim primjenama dugo je bila izvan terapijske primjene, no danas se koristi i u suvremenoj medicini. Suvremena fitoterapija pripravke iz lista crne bunike rabi u strogo kontroliranim dozama, kao sastavni dio sredstava protiv astme. Osim ekstrakata i danas se izrađuje ulje bunike koje se u nekim krajevima rabi za utrljavanje protiv reumatskih i drugih bolova, a koristi se i kao antispazmatik u liječenju jakih grčeva u probavnom sustavu, epilepsije i Parkinsonove bolesti³⁷⁷.

3) Djetelina (lat. *Trifolium pratense* L. *Fabaceae*; eng. *Red clover*; njem. *Rot-Klee*; franc. *Trèfle violet*; hrvatska narodna imena: *troist*, *kravska djetelina*, *livadna djetelina*, *ledinska djetelina*, *triparstac*, *konjska ditelina* (crvena djetelina); lat. *Trifolium repens* L. *Fabaceae*; eng. *White clover*; njem. *Weisen-Klee*; franc. *Trèfle des prés*; hrv. narodna imena: *puzava djetelina*, *puzeća djetelina*³⁷⁸, poglavito četverolisna djetelina, jedan je od najpoznatijih biljnih motiva kao srećonoša i amuleta još od antike. Četverolisna djetelina koja se može naći među crvenom i bijelom djetelinom koja je u pravilu trolisna, poznata je i kao zaštita od vještica³⁷⁹. Keltski druidi su štovali i trolisnu djetelinu zbog simbola trojstva, a u ranome kršćanstvu označavala je isto tako Sveto trojstvo. Vjerovalo se da odbacuje magijske čini, đavolje trikove i da ojačava oružje. Također se vjerovalo i da donosi sreću putnicima na putovanju. Predodžbe koje povezuju djetelinu s magijom i putovanjem, mogu se povezati i sa šamanističkim inicijacijama.³⁸⁰

4) Imela (lat. *Viscum album*; eng. *Mistletoe*; njem. *Weißbeerige Mistel*; franc. *Gui*; hrvatska narodna imena: *višće*, *visk*, *hmelina*, *lijepak*) hemiparazit je na nekoliko različitih vrsta drveća kojima crpi vodu i hranjive sastojke. Raste kao nametnik u obliku kuglica, a ima zimzelene listove te plodove u obliku bobica koje su iznutra sluzave i ljepljive. Smatra se

³⁷⁶ <http://www.botanical.com/botanical/mgmh/h/henban23.html> pristup ostvaren 19. travnja 2017.

³⁷⁷ <http://biologija.com.hr/modules/AMS/print.php?storyid=8590> pristup ostvaren 19. travnja 2017.

³⁷⁸ <http://www.plantea.com.hr/bijela-djetelina/> pristup ostvaren 19. travnja 2017.

³⁷⁹ <http://biologija.com.hr/modules/AMS/print.php?storyid=8590> pristup ostvaren 19. travnja 2017.

³⁸⁰ Rättsch, Christian; Müller-Ebeling, Claudia (2006): *Pagan Christmas. The Plants, Spirits, and Rituals at the Origins of Yuletide*, Rochester, Vermont: Inner Traditions.

najljekovitijom imela ubrana s hrasta i topole, a zatim i s jele, bora i različiti vrsta voćaka. Listovi i stabljika imele nisu otrovni, ali bobice jesu. Od prapovijesti ima iznimno značajnu ulogu u europskoj mitologiji i običajima. Druidi su je smatrali svetom biljkom, ljekovitim sredstvom koje može otkloniti sve tegobe, a na svečanim ceremonijama rezali su je isključivo zlatnim noževima i kosama. Stari su ju travari koristili kao pomoć pri olakšavanju simptoma padavice. Vjerovalo se i se da će bolesna osoba ozdraviti ako uza se u torbici nosi malu grančicu imele. Također su zabilježena i vjerovanja da bi se privukla ljubav da treba držati grančicu imele iznad ulaznih vrata kao i da će se posvađane osobe pomiriti ako se sretnu ispod imele³⁸¹. Koristila se za kroz povijest za liječenje bolesti dišnog i krvožilnog sustava, a Rudolf Steiner, osnivač antropozofije smatrao je ekstrakt imele važnim lijekom. Prema Guiley, diljem Europe imela se ritualno sjekla dvaput godišnje, o ljetnom i zimskom suncostaju, a koristila se za napitke, prahove i čajeve za kontrolu epilepsije, napetosti, poboljšanje plodnosti, liječenje od neplodnosti, kao afrodisijak i zaštita od otrova³⁸². Koristila se vješanjem na zidove kuće i staja kao amulet protiv vješticearstva i uroka. Danas je popularna u čitavoj Europi kao božićni kršćanski ukras.

5) Jerihonska ruža (lat. *Anastatica hierochuntica*; eng. *Jericho rose, White mustard flower, Ressurrection plant*; njem. *Rose von Jericho, Auferstehungspflanze*; hrvatska narodna imena: *cvijet uskrsnuća, kovitlac*) vrsta je grma porijeklom iz pustinjskih područja sjeverne Afrike i jugozapadne Azije. Može dugo živjeti bez vode, a kad se stavi u vodu naglo se raširi poput prstiju ruke te se stoga često koristila za teške porođaje po načelima simpatičke magije, s predodžbom da kako se ona širi u vodi, tako će se i maternica raširiti tijekom porođaja. Grančice jerihonske ruže u 19. stoljeću po Dalmaciji su prodavali putujući trgovci pod imenom *rosa di Gericon*³⁸³, a u Bosni je bila poznata i kao *ručica hazreti Fatime*³⁸⁴.

6) Kadulja (lat. *Salvia officinalis*; eng. *Salvia, Sage*; njem. *Salbei*; franc. *Sauge*; hrvatska narodna imena: *žalfija, mirisava kadulja, prava kadulja, pitomi pelin, narugvana kadulja, šalvija*³⁸⁵) višegodišnja je polugrmovita biljka iz porodice usnača (lat. *Lamiaceae*). Stabljike su joj povijene i razgranate, a narastu do 70 cm visine. Prirodno raste na kamenitim brdima u priobalnom području i na otocima Mediterana no zbog izuzetne ljekovite vrijednosti uzgaja se u cijelom svijetu³⁸⁶. Latinsko porijeklo imena *Salvia* potječe od glagola *salvare* što znači

³⁸¹ <http://mistikaokultizam.blogspot.hr/2014/11/bijela-imela-viscum-album.html> pristup ostvaren 19. travnja 2017.

³⁸² Guiley, R. E. (2006): 200:201.

³⁸³ Randić, M. (2003): 80.

³⁸⁴ Sielski, Stanko (1941): "Hamajlije", *Etnografska istraživanja i grada* 3. Etnografski muzej, 110.

³⁸⁵ <http://www.plantea.com.hr/ljekovita-kadulja/> pristup ostvaren 19. travnja 2017.

³⁸⁶ Žilić, I. (2014): 55.

spasiti. U srednjem vijeku postojala je latinska poslovice "Cur moriatur homo cui Salvia crescit in horto?" što znači "Zašto da čovjek umre kada mu kadulja raste u vrtu?" Kadulja sadrži antiseptična svojstva, pomaže kod bolnog i upaljenog grla te upaljenih desni te se u tu svrhu koriste njezini listovi.

7) Klek (lat. *Juniper Communis*; eng. *common juniper*; njem. *Gemeiner Wacholder*, *Heide-Wacholder*; franc. *genévrier commun*; hrvatska narodna imena: *kleka*, *borovica*, *barovica*, *borovac*, *brika*, *brinje*, *klekovina*, *obicna borovica*, *smrek*, *smreka*, *smrekovina*, *smreč*, *smrika*, *smriča*, *smrkva*, *šmrča*, *šmrika*, *fenja*, *crna smrekinja*, *crna smrekva*³⁸⁷) razgranat je grm visok od jednog do dva metra ili čak i stablo visoko i do dvanaest metara. Listovi su mu igličasti, bodljikavi i zimzeleni, od jednog do dva centimetra dugi. Cvate u travnju i svibnju, a plodovi dozrijevaju u jesen sljedeće godine. Klek uspijeva na kamenitim i kraškim terenima od primorskih do planinskih i brdskih područja. Kod nas se najviše nalazi po brdskim i planinskim suhim krčevinama, pašnjacima, zapuštenim i neobrađenim zemljištima³⁸⁸. Vjerovalo se da ako se pred Božić stave grančice kleka iznad vrata štale da tjeraju vračeve i vještice.

8) Konoplja (lat. *Cannabis sativa*; eng. *cannabis*; njem. *Hanf*; franc.: *chanvre cultivé*; hrvatska narodna imena: *indijska konoplja*, *uzgojena konoplja*, *poskon*, *bjelobjka*, *črnica*, *prvojka*³⁸⁹) jednogodišnja je zeljasta biljka iz istoimene porodice konoplji (*Cannabaceae*). Stabljika je uspravna, nerazgranata i robusna, u Europi može narasti najviše do oko četiri metra, no visina biljke od dva metra može se smatrati prosječnom. Cvate oko 20 dana u razdoblju od srpnja do kolovoza i uzgaja se većinom kao prehrambena ili industrijska biljka. Ranije je ovaj rod bio dijeljen na tri zasebne vrste konoplje, dok se prema novijim spoznajama rod sastoji od samo jedne vrste koja se pojavljuje u tri podvrste: industrijska konoplja (*Cannabis sativa* subsp. *sativa* L.), indijska konoplja (*Cannabis sativa* subsp. *indica*) i ruderalna konoplja (*Cannabis sativa* subsp. *spontanea*, sinonimno *ruderalis*). Ovisno o namjeni, razlikuju se psihoaktivne odnosno medicinske konoplje sa većim sadržajem psihoaktivne tvari tetrahidrokanabinola i industrijske konoplje, s iznimno niskim sadržajem tetrahidrokanabinola. Tvari koje imaju halucinogena svojstva biljka izlučuje u "dlačicama" koje se u većim nakupinama pojavljuju na svim dijelovima cvjetova ženskih biljki. Konoplja je jedna od prvih biljaka na svijetu koju je čovjek počeo koristiti i za druge potrebe, osim za prehranu. Kinezi su "Ma" ili konoplju, koristili i za jelo, ali i naučili su dobivati kvalitetno

³⁸⁷ <http://www.herbalia.org/index.php?id=juniperus-communis> pristup ostvaren 19. travnja 2017.

³⁸⁸ Žilić, I. (2014): 43.

³⁸⁹ <http://www.plantea.com.hr/konoplja/> pristup ostvaren 19. travnja 2017.

vlakno koje se dobije od njezinih stabljika. U knjizi "Shen nung pen Ts'ao king", rukopisu kineskih medicinskih i poljoprivrednih uputa, koja je napisana prije nove ere, opisano je kako koristiti konoplju za liječenje malarije, reume i drugih bolesti. Zbog njezine višestruke korisnosti smatralo se da je božanskog porijekla. U hinduističkim obredima koristila se kao zaštita od zla, a prema budističkim vjerovanjima Buda se na svom putu prema prosvjetljenju hranio samo sjemenkama konoplje koja nemaju halucinogena svojstva. Najstariji nalazi konoplje u Europi stari su oko 5500 godina i potiču iz vremena neolitika s područja današnje Njemačke, dok je na području današnje Litve nađeno sjemenje iz vremena oko 2500 godina pr. n. e., a konopljino vlakno iz oko 2300 godina pr. n. e. Konoplja je nitrofil, odnosno biljka koja voli dušik, te se vrlo lako mogla udomačiti na otpadu koji je nastajao oko neolitičkih naselja³⁹⁰. Konoplja i lan dugo su u Europi bili najvažniji izvor vlakana. No bilo je poznato i djelovanje kolačića s konopljom koji izazivaju "opuštenost i veselje" što je zapisao grčki liječnik Galen, a rimski autor Plinije Stariji kao i još neki autori spominju korištenje konoplje za suzbijanje bolova. Skiti su u području današnje južne Rusije uzgajali ruderalnu konoplju radi hrane, ali i radi izrade i izvoza užadi od nje još oko 700. pr. n. e. U šatorima su palili konoplju u obredne svrhe, i pri tome udisali nastale pare. U skitskim grobovima nađeni su metalni žeravnici i u njima pougljenjeni ostaci sjemenki konoplje³⁹¹. Herodot spominje svećenike koji su od konoplje radili odjeću, ali je koristili i za padanje u trans te ih naziva *kapnobatai* (grč. za "hodači po dimu")³⁹². Merovinška kraljica Adelheid, koja je umrla 565. godine bila je sahranjena u odjeći od konoplje, a kralj Karlo Veliki je oko 800. donio prvi zakon o konoplji kojim su svi podanici bili obavezani uzgajati ovu sirovinu, koju je smatrao važnom i u miru i u ratu.

9) Kukurijek (lat. *Helleborus*; eng. *hellebore*, *Christmas rose*; njem. *Nieswurz*, *Christrosen*, *Schneerosen*, *Lenzrosen*; franc. *Helleborus*; hrvatska narodna imena: *popova muda*, *patorka*, *sprž*, *sprež*³⁹³, *glavobolek*, *glavobolka*³⁹⁴) otrovna je biljka iz porodice *Ranunculaceae*. Do 19. stoljeća dijelio se na crni i bijeli kukurijek koji su pokrivali različite vrste i podvrste kukurijeka, od kojih su među crnima bili mnogi otrovni kukurijeci, a bijeli kukurijek je ustvari bio otrovna čemerika. Kukurijek se od antike koristio za paralizu i smirivanje ludila. Poznate su zapisane latinske izreke *Bibe helleborum!* (lat. za "Pij kukurijek!") ili *Helleboro eget!* (lat. za "Treba mu kukurijek!") koje su karakterizirale osobu koja nije pri

³⁹⁰ Milićević-Bradač, M. (2002): 89.

³⁹¹ Isto.

³⁹² Isto.

³⁹³ <http://www.plantea.com.hr/kukurijek/> pristup ostvaren 20. travnja 2017.

³⁹⁴ Milićević-Bradač, M. (2002): 90.

sebi i koju treba treba izliječiti. Od antike orao se smatrao zaštitnikom crnog kukurijeka, zato su se pri branju koristile rukavice i cijelo se vrijeme pazilo da ne naiđe orao koji je nadzirao biljku i koji bi mogao napasti berača³⁹⁵. Kukurijek je iznimno otrovna biljka, na što ukazuje i samo ime roda (grč. *helos* – "smrtonosan" i *bora* – "hrana"). Najveća količina otrovnih spojeva, od kojih se najviše ističu helebodin i heleborein, nalazi se u gomoljima kukurijeka koji su se prije koristili za induciranje pobačaja kod neudanih žena³⁹⁶. Očišćen gomolj kukurijeka uveo bi se u rodnicu trudnice te doveo do pobačaja pa je stoga u narodu kukurijek dobio i naziv „popova muda“, koristeći simboliku činjenice da svećenici „ne mogu“ imati djecu. Kukurijek uzrokuje i vrtoglavicu, bezvoljnost, povraćanje i bradikardiju.

10) Kužnjak (lat. *Datura stramonium*; eng. *Jimson weed*, *devil's snare*, *devil's trumpet*, *thornapple*; njem. *Gemeine Stechapfel*, *Weißer Stechapfel*; franc. *stramoine commune*; hrvatska narodna imena: *datura*, *bijeli kužnjak*, *tatula*, *bivolčići*, *bodeća jabuka*, *pasja jabuka*, *bršor*, *maslak*, *smrdljiva pomoćnica*, *smrdac*, *steničnjak*, *strkac*³⁹⁷) jednogodišnja je zeljasta biljka iz porodice pomoćnica (*Solanaceae*). Stabljika je uspravna, gola, razgranata i visoka do 150 cm. Plodovi su veliki, jajoliki tobolci gusto prekriveni bodljama koji su u početku zeleni, a dozrijevanjem postaju smeđi i u četiri pretinca sadrže brojne male, crne sjemenke. Jedna biljka proizvede do 20.000 sjemenki koje zadržavaju klijavost i do četrdeset godina. Postoje nepotvrđeni podaci da su je stari Kinezi koristili kao anestetik prilikom operacija, a da se u ajurvedskoj medicini listovi kužnjaka puše kao lijek za astmu te da su razni narodi kužnjakom trovali oštrice i vrhove oružja. Prema nekim teorijama kužnjak potječe iz Sjeverne Amerike, a u Europu je donijet kao ukrasna biljka u 17. stoljeću, a prema drugima iz južne Rusije³⁹⁸. Prvi zabilježeni zapisi o kukurijeku poznati su od 17. stoljeća preko engleskog botaničara Nicholasa Culpepera, no prvi puta ju je 1753. godine znanstveno opisao i klasificirao Carl Linnaeus. Smatra se da su Romi od 17. stoljeća koristili sjemenke za gatanje i tako ih raširili po cijeloj Europi. Na području Hrvatske prvi puta je zabilježena sredinom 19. stoljeća u južnoj Dalmaciji. Svi dijelovi biljke sadrže otrovne alkaloidne koji osobu, ukoliko ih konzumira, bacaju u delirij, a predoziranje je slično onome od velebilja. Kužnjak je vrlo opojan i izaziva jake halucinacije, ali bez kronično toksičnih posljedica te je pogodan za psihonavigacijske magijske prakse i izazivanje transa³⁹⁹.

³⁹⁵ Milićević-Bradač, M. (2002): 82.

³⁹⁶ Isto. 90.

³⁹⁷ <http://www.plantea.com.hr/datura/> pristup ostvaren 20. travnja 2017.

³⁹⁸ Milićević-Bradač, M. (2002): 90.

³⁹⁹ Isto.

11) Majčina dušica (lat. *Thymus serpyllum*; eng. *wild thyme, creeping thyme*; njem. *Sand-Thymian*; franc. *thym serpolet*; hrvatska narodna imena: *babja dušica, babina dušica, timijan, vušica, divlji bosiljak, tamjanika, geben, maternika, čabrac*⁴⁰⁰) trajni je puzeći grmić iz porodice usnatica (*Lamiaceae*) koji naraste do 30 cm visine⁴⁰¹. Latinsko ime roda *Thymus* potječe od grčke riječi *thymon* ("hrabrost"). Prema jednoj legendi to je stoga jer su se navodno grčki vojnici kupali u vodi s majčinom dušicom kako bi ojačali, a prema drugom izvoru potječe od grčke riječi *thyo* ("žrtvujem"), zbog korištenja danas nepoznate biljke kod obreda žrtvovanja. Raste samoniklo po suhim i sunčanim mjestima često u velikim skupinama uz rubove šuma i putova, na suhim obroncima, livadama i pašnjacima. Koristi se kao začim, pije se kao čaj, a ima jako antibakterijsko i dezinfekcijsko djelovanje te smiruje.

12) Mak (lat. *Papaver somniferum*; eng. *opium poppy, garden poppy*; njem. *Schlafmohn*; franc. *pavot somnifère, pavot à opium*; hrvatska narodna imena: *pitomi mak, bijeli mak, veliki mak, afion, drijemak, pitomi makalj*⁴⁰²) jednogodišnja je zeljasta biljka iz porodice makova (*Papaveraceae*) koja može narasti do jednog metra visine i cvate u lipnju i srpnju. Ime vrste *somniferum* potječe od riječi *somnus* ("san") i *fero* ("nosim"), "onaj koji uspavljuje". Danas se uzgaja se kao industrijska biljka za proizvodnju ulja i radi dobivanja sjemena. No, kroz povijest je najpoznatiji po postupku zarezivanja nezrele glavice maka tjedan-dva nakon opadanja latica čime se izlučuje bijeli mliječni sok koji se stvrdnjujući na zraku pretvara u tvar koja se naziva opijum, a koja izaziva jak osjećaj ugone i neosjetljivost na bolove. Od srednjega vijeka, pogotovo uz mediteranske zemlje upotrebljavao se kroz inhalaciju pušenjem. Sirovi opijum sadrži oko 25 alkaloida od kojih je najznačajniji morfij, poznat kao snažan analgetik. Njegova otrovnost je iznimno velika te izaziva jaku ovisnost, a ovisnike dovodi do potpunog duševnog i tjelesnog propadanja te, konačno, smrti.

13) Mandragora (lat. *Mandragora officinarum* Miller, *Atropa Mandragora* L.; eng. *mandrake, devil's apples*; njem. *Alraunen*; franc. *mandragore*, hrvatska narodna imena: *nadliška, velje zelje, bunovina, jabučina, mundragula*⁴⁰³, *alrauna, okoločep, skočec, skocelj, skočac, telsti ili tusti koren, velje ili veliko zelje, mandragula, mandrak, dliskva, drstlivka, nadlišek, nadliška, adamova glava, alrun*⁴⁰⁴) biljka je iz porodice pomoćnica (*Solanaceae*), koja raste samonikla u zemljama oko Sredozemnog mora i koja je trajno zelena i gotovo bez stabljike, prizemnog lišća, koje je do 30 cm dugačko, a do 12 cm široko, pa je cijelim rubom

⁴⁰⁰ <http://www.plantea.com.hr/majcina-dusica/> pristup ostvaren 20. travnja 2017.

⁴⁰¹ Žilić, I. (2014): 64.

⁴⁰² <http://www.plantea.com.hr/vrtni-mak/> pristup ostvaren 20. travnja 2017.

⁴⁰³ <http://www.plantea.com.hr/mandragora/> pristup ostvaren 20. travnja 2017.

⁴⁰⁴ Medić, Mojo (1928): "Folklorističke dopune. Mandragora, starci...", *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 26, 260.

valovito i glatko. Cvate u ožujku i travnju a od te vrste potječe mandragorin korijen (lat. *Radix mandragorae*, engl. *Mandrake-Root*) koji je 50-90 cm dugačak, a katkada više od 25 centimetara debeo. Nalik je na repu, mesnat i bjelkast, vrlo zamamna mirisa. Čitava je biljka otrovna jer sadržava alkaloid mandragorin, a ima i anestetička i psihotropna svojstva⁴⁰⁵. Rasprostranjena je u južnom dijelu Europe, a u našim krajevima danas jedino na samom jugu Hrvatske, u brdskom području Konavala⁴⁰⁶ jugoistočno od Dubrovnika⁴⁰⁷, iako se smatra da je u prapovijesti, antici i srednjem vijeku bila mnogo rasprostranjenija. Vjerovalo se da njezin korijen ima oblik malog golog čovjeka, kojemu su četiri glavne žile ruke i noge, zbog čega ju je još grčki filozof Pitagora nazvao *anthropomorphon* ("čovjekolika"), a latinski naziv roda *Mandragora* je grčki homonim, koji moguće potječe od perzijske riječi *mandrun-ghia* ("biljka-čovjek")⁴⁰⁸. Jedna od najstarijih biljaka za koje se vjerovalo da imaju velike magijske moći. U egipatskim povijesnim izvorima spominje se pivo s mandragorom kao omamljujuće sredstvo, a u antici se tijekom liječenja koristila mandragora otopljena u vinuza izazivanje dubokog sna kod pacijenata prije operacije, no prevelika doza mogla je biti pogubna⁴⁰⁹. U pravilu je spominje većina ljekaruša srednjega i ranoga novoga vijeka, a vjerovalo se da vrišti kad je se čupa te da može učiniti čovjeka nevidljivim, štititi protiv bolesti, požara i braniti od zlih uroka. Vjerovalo se da raste podno vješala i da izrasta iz sjemena zločinca koje on prospe u času smrti. Također se vjerovalo da je treba njegovati poput malenog djeteta davati joj hranu i vino, a neki bi je i odijevali⁴¹⁰.

14) Muhara (lat. *Amanita muscaria*; eng. *fly agaric*, *fly amanita*; njem. *Fliegenpilz*; franc. *amanite tue-mouches*, *fausse orange*; hrvatska narodna imena: *muhor*, *muhomorka*, *zmijska gljiva*, *bjesnjača*, *omorka*, *omarka*, *crvenjača*, *bjesnjača*, *staklača*, *stakljenjača*, *steklača*⁴¹¹) vrsta je otrovne gljive iz porodice *Amanitaceae*. Klobuk joj je izrazito crven ili s nijansama žute ili narančaste, malo rebrastog ruba i promjera do 20 cm. Prirodno je bila rasprostranjena u Europi, Aziji, Sjevernoj Americi, a raste u ljeto i jesen u listopadnim i crnogoričnim šumama nizinskih i planinskih područja. Latinski naziv roda *Amanita* dolazi od grčke riječi *amanites* ("gljiva"). Ime vrste *muscaria* potječe od latinske riječi *musca* ("muha"), ime je dano zbog običaja u sjevernim europskim zemljama da se klobuk razmrvi u mlijeku što posluži da se ošamute ili ubiju muhe. Isto značenje vidljivo je i u našim starim nazivima kao

⁴⁰⁵ Milićević-Bradač, M. (2002): 89.

⁴⁰⁶ Isto.

⁴⁰⁷ Medić, M. (1928): 263.

⁴⁰⁸ Isto. 260.

⁴⁰⁹ Milićević-Bradač, M. (2002): 90.

⁴¹⁰ Medić, M. (1928): 261.

⁴¹¹ <http://www.plantea.com.hr/muhara/> pristup ostvaren 20. travnja 2017.

što su *muhor* i *muhomorka*. Vjeruje se da su psihotropna svojstva muhare poznata već od paleolitika u sibirskim tajgama. Ruski izvori spominju njezinu uporabu u sibirskih naroda u 17. stoljeću za magijske svrhe. Jedna od aktivnih supstanci u muhari je ibotenička kiselina koja izaziva stanja lažnog pijanstva, grčeve, agresivno ponašanje i psihomotoričke poremećaje, te vizualne i slušne halucinacije uz učinke makroskopije i mikroskopije kao perceptivnih poremećaja. Druga aktivna supstanca je muscimol koji se javlja razgradnjom iboteničke kiseline prilikom sušenja muhare i on ima pet puta snažnije djelovanje od iboteničke kiseline, a ostaje stabilan i nakon otapanja osušene gljive u tekućini. Muhara se u povijesti, ovisno o okolnostima konzumirala sirova, kuhana ili kao ekstrakt, ali i putem urina osoba koje su je prethodno konzumirale i koji je također imao psihotropne učinke. Prvi simptomi trovanja muharom koji nastupaju su pogoršani vid, halucinacije, bolovi u truhu, proljev i povraćanje⁴¹².

15) Oman (lat. *Inula helenium* L.; eng. *elecampane*, *horse-heal*; njem. *Echter Alant*; franc. *grande aunée*; hrvatska narodna imena: *pravi oman*, *ivanjsko zelje*, *veliko zelje*, *obratiš*, *ovlika*, *ovnak*, *injola*⁴¹³) trajna je zeljasta biljka iz porodice glavočika (lat. *Asteraceae*), razgranate i gusto dlakave stabljike visoke do dva metra. Oman je rasprostranjen na području južne i jugoistočne Europe, a raste na suhim obroncima i u svijetlim šumama te uz rubove šuma. Latinsko ime roda *Inula* potječe od grčke riječi *inoo* ("praznim"), zbog purgativnog djelovanja biljke. Ime oman praslavensko je ime i potječe od riječi "mamiti" jer se korijen u narodnoj medicini koristio kao sredstvo koje omamljuje, ali i kao amulet u ljubavnoj magiji za povratak izgubljene naklonosti muževa.⁴¹⁴ U zapisu ispitivanja jedne dubrovačke vilenice iz 1660. godine opisano je da je vilenica komunicira sa svojom mentoricom vilom upravo uz uporabu omana, a uz pomoću iste biljke prepoznavala je i kome je nudila vještica i hoće li osoba ozdraviti ili neće⁴¹⁵.

16) Otrovná čemerika ili bijela čemerika (lat. *Veratrum album*; eng. *false helleborine*, *white hellebore*, *white veratrum*; njem. *Weißer Germer*; franc. *vératre blanc*, *hellébore blanc*, *faux hellébore*; hrvatska narodna imena: *kihavac*, *kihavka*⁴¹⁶) trajna je zeljasta biljka iz porodice *Melanthiaceae* koja može narasti i do do 150 cm visine, a cvate od lipnja do rujna. Rasprostranjena je na području čitave Europe a staništa su joj vlažne livade, šumske čistine i rubovi šuma. Latinsko ime vrste *Veratrum* potječe od latinske riječi *verare* ("govoriti istinu"),

⁴¹² Milićević-Bradač, M. (2002): 91-92.

⁴¹³ <http://www.plantea.com.hr/pravi-oman/> pristup ostvaren 20. travnja 2017.

⁴¹⁴ Sielski, S. (1941): 81-120.

⁴¹⁵ Čiča, Z. (2002): 69-70.

⁴¹⁶ <http://www.plantea.com.hr/bijela-cemerika/> pristup ostvaren 20. travnja 2017.

zbog korijena koji kada se samelje u prah potiče na kihanje, a u narodu je kihanje značilo potvrdu istine na ono što je bilo rečeno. Oduvijek se koristila za jedan od glanih sastojaka otrova u Europi, a to se može vidjeti i preko starog sveslavenskog izraza za otrov koji je bio *čemer*. O srednjemu vijeku smatrala se bijelim kukurijekom⁴¹⁷. Svi dijelovi biljke sadrže vrlo otrovne alkaloidne, protoveratrin A i B, jervin i druge koji uzrokuju povraćanje, proljev, jak podražaj na kihanje te smrt zbog oštećenja srca i prestanka disanja. Najotrovniji dio čemerike je podanak u vrijeme cvatnje, a otrovan je i u sušenom obliku. Može se lako zamijeniti za medvjedi luk (*Allium ursinum*) ili kada nije u cvatu za srčanik (*Gentiana lutea*).

17) Pelin (lat. *Artemisia absinthium*; eng. *absinthium, absinthe wormwood, common wormwood*; njem. *Gemeiner Wermut, Echt-Wermut, Wermutkraut, Alsem*; franc. *absinthe*; hrvatska narodna imena: *gorski pelin, osjenac, absint, gorčika*⁴¹⁸) višegodišnja je zeljasta biljka polugrmastog oblika iz porodice glavočika (*Asteraceae*), uspravne i razgranate stabljike koja može narasti i preko metra u visinu. Cvate od lipnja do rujna, porijeklom je iz istočne Europe i središnje Azije te raste uz putove, na sunčanim i zapuštenim zemljištima, posebice u primorskim područjima. Latinsko ime roda *Artemis* dano mu je u čast grčke božice Artemide koja je po grčkome mitu dala pelin kentauru Hironu kao lijek za ljude. Ime vrste *absinthium* potječe ili od grčke riječi *apsínthion* (grč. za "neveseo") ili od *apinthos* (grč. za "koji se ne može piti"). Pelin se smatra odličnim sredstvom kod poticanja žuči i loše probave, te za liječenje crvnih parazita. Voda s pelinom davala se i domaćim životinjama protiv glista i drugih nametnika⁴¹⁹. Svi dijelovi biljke sadrže eterično ulje koje premda potiče rad jetre i izlučivanje žuči, zbog tujona uzrokuje degenerativne promjene srednjeg živčanog sustava i tjelesno propadanje. Poznato je spravljanje alkoholnih pića od pelina kod nas zvano pelinkovac. Drugi, daleko poznatiji liker u svijetu je apsint kojem se za izradu pridaju još anis i komorač, a sadržava visok postotak alkohola no upravo zbog ranije spomenutog tujona, za kojeg se smatralo da izaziva halucinacije često je bio zabranjen. Pelin se upotrebljavao i kao amulet.

18) Psilociba (lat. *Psilocybe semilanceata*; eng. *psilocybin, liberty cap, magic mushroom*; njem. *Spitzkegelige Kahlkopf*; franc. *psilocybe lancéolé, psilocybe fer de lancey*, hrvatska narodna imena: *čarobne gljive*) vrsta je gljiva izražajnog valjkastog oblika klobuka, do dva i pol centimetra u promjeru, a mogu biti žute ili smeđe boje. Rastu u travnatim područjima, pogotovo vlažnima. Psilocibe sadrže psihoaktivne tvari psilocybin, psilocin i baeocystin od

⁴¹⁷ Miličević-Bradač, M. (2002): 90.

⁴¹⁸ <http://www.plantea.com.hr/pravi-pelin/> pristup ostvaren 20. travnja 2017.

⁴¹⁹ Miličević, J. (1966): 206.

kojih su prve dvije međunarodno zabranjene UN-ovom "Konvencijom o psihotropnim supstancijama" iz 1971. godine, te se stoga smatraju psihodeličnom drogom. Neke od najpoznatijih psilocibinskih gljiva su *Psilocybe Cubensis*, *Psilocybe Semilanceata*, *Psilocybe Azurescens* i *Psilocybe Cyanescens*. Najstariji povijesni zapis uporabe *Psilocybe semilanceata* u Europi potiče iz Londona 1799. godine kad se jedna obitelj otrovala gljivama ubranima u Green Parku. Otac i njegovo četvero djece su imali simptome raširenih zjenica, spontanog smijeha i delirija. Ovu vrstu prvi je opisao Elias Magnus Fries 1838. kao *Agaricus semilanceatus* u svojoj knjizi *Epicrisis Systematis Mycologici*. Paul Kummer preimenovao ju je u *Psilocybe* 1871., a ime vrste izveo je iz klasične grčke riječi *psilos* (ψιλός) ("glatko" ili "golo") i bizantske grčke riječi *kubê* (κύβη) ("glava"). Psilocibinske gljive zapadnom su svijetu ponajviše otkrivene ekspedicijama Richard Evans Schultesa u Južnu Ameriku u četrdesetima i onima Gordona Wassona u pedesetim godinama dvadesetog stoljeća. Schultes je prvi identificirao i klasificirao većinu južnoameričkih psihoaktivnih biljaka i gljiva, pa tako i *Psilocybe*, dok je Wasson sa svojom ženom bio prvi zapadnjak koji je sudjelovao u domorodačkom obredu uz korištenje gljiva. Albert Hofmann prvi je identificirao i izolirao psilocibin i psilocin kao aktivne sastojke tih gljiva. Hofmann je prvi uspio i sintetizirati psilocibin u laboratoriju. Timothy Leary, profesor na Harvardskom sveučilištu započeo je prvi Harvardski psilocibinski projekt gdje je istraživao psihološke i spiritualne učinke psilocibina administrirajući ga dobrovoljnim studentima, a nakon što je zbog toga otpušten sa sveučilišta, posvetio se masovnom promoviranju psihodeličnog iskustva. To je na kraju dovelo do zabrane LSD-a te potom i drugih psihodeličnih droga početkom sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća, uključujući psilocibin i psilocin. Šamanska primjena i danas se odvija u nekim područjima Srednje i Južne Amerike. Uglavnom se danas u svijetu i Hrvatskoj koriste kao rekreacijska droga te u spiritualne, spoznajne i transcendencijske svrhe. Suhe ili rjeđe svježije gljive konzumiraju se najčešće žvakanjem, a psihoaktivni učinci traju od dva do sedam sati. Psilocybin može pružiti intenzivna spiritualna/religijska iskustva, a subjektivni učinci mogu biti euforija, osjećaj spoznaje ili novo otkrivene istine, osjećaj povezanosti sa svijetom i prirodom, povećanu inspiraciju i kreativnost, smijeh, introspekcija, osjećaj nadjezične komunikacije s okolinom i halucinacije, a u većim količinama osoba može doživjeti potpunu odsječenost od stvarnosti i gubitak ega.⁴²⁰

19) Sirak (lat. *Sorghum vulgare*; eng. *sorghum*; njem. *Sorghumhirsen*; franc. *sorgo*; hrvatska narodna imena) rod je brojnih vrsta iz porodice trava (lat. *Poaceae*). Neke od njih se

⁴²⁰ <https://en.wikipedia.org/wiki/Psilocybin> pristup ostvaren 10. svibnja 2017.

uzgajaju kao žitarice ili kao stočna hrana ili za proizvodnju sirupa i alkoholnih pića. Mnoge vrste su otporne na sušu i visoke temperature⁴²¹. U srednjem i ranom novom vijeku od sirka su se radile metle i smatralo se da vještice lete na metlama napravljenima od sirka. U talijanskim predajama o psihonavigacijskim kultovima plodnosti koje je istraživao Ginzburg, *malandanti* ili *streghe* kao oružje su ruci imale svežanj sirka kojim su se bore protiv dobrih *benandanata* oko plodnosti, a koji su pak bili naoružani svežnjem komorača⁴²².

20) Valerijana ili ljekoviti odoljen (lat. *Valeriana officinalis* L.; eng. *garden valerian*, *garden heliotrope*, *all-heal*; njem. *Echter Baldrian*; franc. *valériane des collines*, *valériane à petites feuilles*; hrvatska narodna imena: *ljekoviti odoljen*, *macina trava*, *dolin*, *dolen*, *peltramić*, *varian*, *maun*, *digol*⁴²³) trajna je zeljasta biljka iz porodice kozokrvnica (lat. *Caprifoliaceae*), uspravne stabljika koja naraste do dva metra visine, a cvate u lipnju i srpnju. Rasprostranjena je na području Europe i sjeverne Azije uz sjenovita i vlažna mjesta šuma i močvara, a raste uz kanale i potoke. Ime roda *Valeriana* potječe od latinske riječi *valere* ("biti zdrav"), zbog ljekovite upotrebe biljke. Odoljen je staroslavensko ime⁴²⁴, a pouzdano se stoljećima koristi za smirivanje živčanog sustava, kod histerije, nesаницe i za smirivanje rada srca. Vjerovalo se da je dobra zaštita od vještica, a listovi odoljena su se stoga stavljali djeci uz uzglavlje ili su se dijelovi biljke ušivali u rub haljine djevojkama⁴²⁵.

21) Velebilje (lat. *Atropa belladonna*; eng. *deadly nightshade*; njem. *Schwarze Tollkirsche*; franc. *belladone*, *cerise du diable*, *Guigne de côte*; hrvatska narodna imena: *veliki bun*, *crni bun*, *velika bunica*, *crna bunika*, *pasja jagoda*, *pomamnica*, *norica*, *vučja trešnja*) višegodišnja je zeljasta biljka iz porodice pomoćnica (lat. *Solanaceae*), uspravne stabljike koja naraste do 150 centimetara visine i velikih listova. Rasprostranjena je u cijeloj Europi, u brdskim i planinskim šumama, na šumskim čistinama i uz rubove šuma. Latinski naziv roda *Atropa* potječe od grčke riječi *atropos* ("neotklonjiv, neumoljiv"). U grčkoj mitologiji Atropa je jedna od tri sestre Suđenice, i to ona koja presijeca nit ljudskog života. Prema Milićević-Bradač grčki liječnik Dioskorid zvao ju je *strychnon manikon*, a zapisao je i njezina svojstva da tri do četiri mililitra otopljena u vinu izazivaju ugodne halucinacije, šest do osam mililitara izazivaju višednevne halucinacije, dvanaest do šesnaest mililitara ubijaju. Ime vrste *belladonna* ("lijepa žena") dano joj je zato što su je u doba renesanse europske djevojke pile kako bi proširile zjenice, što je tada bilo dio mode te se smatralo osobito privlačnim, premda

⁴²¹ <https://en.wikipedia.org/wiki/Sorghum> pristup ostvaren 10. svibnja 2017.

⁴²² Ginzburg, Carlo (1983): *The Night Battles: Witchcraft and Agrarian Cults in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 22.

⁴²³ <http://www.plantea.com.hr/valerijana/> pristup ostvaren 20. travnja 2017.

⁴²⁴ Čulinović Konstantinovič, V. (1989): 21.

⁴²⁵ Randić, M. (2003): 80.

su mnoge djevojke tako oslijepile. Velebilje je otrovna i halucinogena biljka koja sadrži velike količine otrovnih alkaloida, atropin, hiosciamin i skopalamin u svim dijelovima koji se ni sušenjem ne razgrađuju. Simptomi djelovanja velebilja su privremeni gubitak pamćenja, crvenilo u licu, ubrzani puls, suhoća u ustima, žeđ, nemir i osjećaj euforije, poriv za brzim govorenjem, halucinacije, delirij, omaglica, povraćanje, teškoće pri disanju, raširene zjenice i smetnje vida. Otrovani se mogu i osobe jedući ptice ili puževe koji se hrane tim biljkama. Otrovi velebilja se može apsorbirati i kroz kožu, a već tri-četiri pojedene bobice velebilja mogu izazvati smrt kod djece, dok je odrasloj osobi potrebno od deset do dvadeset bobica⁴²⁶. U nekim knjigama se *Atropa belladonna* na hrvatskom pogrešno naziva bun ili velika bunika jer su obje biljke raširene u nas. Njemački folklorist Will Erich Peuckert je istražujući predaje o vješticama, u knjizi *Magia Naturalis* iz 1558. godine talijanskog polihistora Giambattiste della Porta otkrio formulu za tzv. **vještičju mast**, koja se sastojala od kužnjaka, velebilja i bunike te drugoga bilja, te je 1960. proveo eksperiment u kojem je zajedno sa svojim kolegom namazao tu mast na svoje čelo i pazuha. Rezultat je bio nesvjestica te dvadeset i četiri sata iznimnih halucinacija leta, razgovora s demonskim bićima i potpuni osjećaj onoga što se opisivalo u ranonovovjekovnim rukopisima kao vještičji sabat⁴²⁷.

3.3. Životinje

Životinje od prapovijesti čine važan aspekt svakodnevnog života ljudi, kako kao izravna hrana, dakle meso, tako i kao sekundarna hrana dobivena od njih, poput mlijeka i mliječnih proizvoda i jaja te konačno kao snaga u radovima ili prijevozno sredstvo. No i magijski aspekt je prisutan od prapovijesti, od lova na divlje životinje kao dijela inicijacijskih obreda prijelaza, nošenje dijelova tijela ulovljenih životinja kao apotropeja za koje se vjeruje da će donijeti sreću ili neku od osobina danih određenoj životinji, pa preko uporaba životinja kao žrtve u različitim okolnostima ili pak njihovih dijelova tijela za proricanje, uricanje, iscjeljivanje i druge magijske činove⁴²⁸. Kokoši i pijetlovi, svinje i bikovi, kao domaće životinje česti su primjer žrtve prije nekih velikih događaja u ljudskim životima. Kod Srba je tako zabilježeno pri gradnji kuće žrtvovanje pijetlova iznad kamena temeljca na način da bi se glava životinje uzidala u temelje, a meso pojelo. Pri preseljenju u novi dom od domaćih životinja prvo bi se u kuću uvodio pijetao jer se vjerovalo da će njegovo kukurijekanje

⁴²⁶ Milićević-Bradač, M. (2002): 90.

⁴²⁷ Wilson, Colin (1988): *Witches*, New York: Crescent Books, 194.

⁴²⁸ Pasarić, Maja (2010): "Uloga životinja u predodžbama o smrti i zagrobnom životu u hrvatskoj etnografskoj građi", *KROATOLOGIJA* 1, 213–227.

otjerati demone⁴²⁹. Zabilježeni su u Bosni magijski apotropejski i žrtveni običaji klanja pijetla na kućnome pragu, kao i zakapanja kokoške glave u kući na mjestu gdje će biti smješteno ognjište, a konjska lubanja ukopavala bi se ispod kućnoga praga⁴³⁰. Životinjska se krv često koristila za različita čaranja, primjerice, prema Guiley, za krv crne mačke vjerovalo se da može uz čaranja liječiti upalu pluća, da krv crne kokoši pretučene bijelim štapom može biti snažan sastojak za simpatičku magiju u pripremi uroka, odnosno da će takva krv na odjeći žrtve izazvati bolnu smrt kao i onu u kokoši⁴³¹. Sačuvana su i vjerovanja da se kroz godinu hranila jedna ili više svinja ili neka druga životinja za slučaj nečije smrti⁴³². Ta se životinja obavezno morala i zaklati kad osoba umre, jer bi ona svakako uginula ako je ne bi zaklali jer je već bila namijenjena mrtvima⁴³³. U Otoku kod Vinkovaca zabilježeno je da majke umrloj djeci na grob donose bubreg svinje ili goveda, koje su za tu svrhu zaklali, i zakapaju ga ispod križa⁴³⁴. Također je sačuvan običaj puštanja blaga iz štale u trenutku kada je nastupila čovjekova smrt, a negdje bi se to činilo i za vrijeme pogreba. U Prigorju objašnjavaju vjerovanjem da će takvim činom blago biti deblje. Lang izvođenje volova i konja iz štala u slučaju smrti gospodara tumači željom ukućana da i oni vide "da im gospodara odnose"⁴³⁵. To se može gledati i kroz prizmu međusobnog isprepletanja poticanja plodnosti te kulta štovanja pokojnika, ali i apotropejskim pokušajem zaštite stoke kako ih pokojnik ne bi povukao za sobom⁴³⁶. Kao što sam već spomenuo prije, u hrvatskom poddinarskom selu Kijevu je sačuvano i detaljno opisano "čitanje iz pleća", tj. gatanje na temelju pleća (lopatica) od ovce ili kože.⁴³⁷

3.4. Metali

Metali i njihova obrada jedni su od najvažnijih tekovina uspona ljudske civilizacije. Bilo u svrhu izrade oruđa ili oružja, strojeva i pomagala, bilo u umjetničke, vjerske i magijske svrhe, metali su obilježili čovjeka i izgradili većinu kulture kakvu poznajemo. Obrada metala je iznijela i ključnu figuru, onoga koji iz metala proizvodi sve, oslobađa ideju pretvarajući je u

⁴²⁹ Schneeweis, Edmund (2005): *Vjerovanja i običaji Srba i Hrvata*, Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, 217–218.

⁴³⁰ Schneeweis, E. (2005): 217–218.

⁴³¹ Guiley, R. E. (2006): 44.

⁴³² Lukić, Luka (1995): *Varoš. Narodni život i običaji. Drugi dio*, Slavonski Brod: Matica hrvatska, Ogranak Slavonski Brod i "Folklorni ansambl Broda", 85, citirano prema Pasarić, M (2010): 213–227.

⁴³³ Lovretić, Josip (1990): "Otok", Vinkovci: "Privlačica". Pretisak iz *Zbornika za narodni život i običaje južnih Slovena*. JAZU, 1897. – 1918., 377.

⁴³⁴ Isto. 392.

⁴³⁵ Lang, Milan (1992): *Samobor. Narodni život i običaji*, Samobor: "Zagreb". Poduzeće za grafičku djelatnost, 674, citirano prema Pasarić, M. (2010): 213–227.

⁴³⁶ Schneeweis, E. (2005): 137.

⁴³⁷ Jurić-Arambašić, A. (2000): 404–406.

stvarnost, **kovača**. Prema Milićević-Bradač metalurgija je od prapovijesti bila vrlo bliska šamanizmu, a da si kovači imali sličan status i privilegije kao i šamani što proizlazi zbog tajnih znanja koje su posjedovali kao vitalne za zajednicu. Kovačima se stoga kao i šamanima često pripisivala moć predviđanja budućnosti, čaranja i komunikacije s onostranim⁴³⁸.

Eliade smatra da na različitim kulturnim razinama postoji prisna veza između kovačeve vještine, okultnih znanosti kao što su šamanizam i magija te umjetnosti pjevanja, plesa i poezije. Sve ove međusobno povezane tehnike prenesene su u atmosferu prožetu svetošću i misterijem, koja obuhvaća inicijacije, specifične obrede kojima se upućuje u "tajne zanata".⁴³⁹ To također ima veze u svojoj osnovi i sa simpatičkom povezanošću bogova i čovjeka. Božji kovač kuje oružje koje je jednako gromu i munji, a kovač-čovjek kujući metal oponaša rad svojih natčovječanskih zaštitnika.⁴⁴⁰ Također, bitan čimbenik i poveznica jednih i drugih je u tome što kovači izrađuju većinu predmeta koji su šamanima potrebni za njihove rituale.

Prema Milićević-Bradač s vremenom je uz sve više poljoprivrednog i sjedilačkog načina života moć šamana opadala, ali su šamanske karakteristike u kovača ostale i do kasno u srednji vijek⁴⁴¹.

No, ni kovač i željezo nisu uvijek bili prijeko potrebni u svim ratarskim civilizacijama, pa primjerice Eliade bilježi da su se Slaveni u osvit svoje kulture koristili željezom u magijske svrhe i to samo za uklanjanje uroka, unatoč tome što su im u susjedstvu bila dva najstarija metalurška centra na svijetu, taurički i jenisejski. Eliade smatra da u materijalnoj kulturi toga doba u Slavena metali nemaju nikakve uloge⁴⁴². Najčešći metali koji su korišteni u magijske svrhe svi su oni koji su bili u klasičnoj uporabi za izradu oruđa, oružja ili umjetničkih i ukrasnih predmeta, bakar, bronca, mjed, željezo, zlato, srebro i olovo.

Pod metale, iako je u tekućem stanju, spada i živa koja je kroz čitav srednji i rani novi vijek bila među najvažnijim magijskim metalima u europskoj i arapskoj alkemiji. Zlato, srebro i bronca su često smatrani najmoćnijim metalima pri izradi amuleta⁴⁴³. Alkemičari su razlikovali sedam metala: zlato i srebro kao savršene metale i kao takve nepromjenjive, a njihovi planetarni simboli bili su Sunce i mjesec; bakar, željezo, kositar, olovo i živa smatrani su nesavršenim i promjenjivim metalima a predstavljali su ih planeti Venera (bakar), Mars (željezo), Jupiter (kositar), Saturn (olovo) i Merkur (živa)⁴⁴⁴. Osim simbolike, alkemičari su

⁴³⁸ Milićević-Bradač, M. (2002): 79.

⁴³⁹ Eliade, M. (1982): 107.

⁴⁴⁰ Isto. 109.

⁴⁴¹ Milićević-Bradač, M. (2002): 79.

⁴⁴² Eliade, M. (1982): 103.

⁴⁴³ Guiley, R. E. (2006): 13.

⁴⁴⁴ Nikić, M. (2016): 32.

smatrali i da ti planeti utječu na stvaranje svaki svoga metala u Zemljinoj kori, a da ta transmutacija ide svojim tijekom kroz stoljeća te da je moguće alkemijskim postupcima ponovite te učinke stvaranja. Alkemičari su osim toga vjerovali i da metali imaju dušu⁴⁴⁵, odnosno da su živa bića, jer da je duša para koja se uzdiže tijekom destilacije i sublimacije⁴⁴⁶. Thomas Erste među prvima je u 16. stoljeću pobio alkemičarske doktrine o metalima osporivši mogućnost njihova mijenjanja tvrdeći da nijedan metal u vlastitom obliku nije sposoban pretvoriti se u neki drugi metal⁴⁴⁷.

3.5. Kristali i kamenje

Jednako kao i za metale, od prapovijesti do danas postoji vjerovanje u moć kristala i kamenja, kako onih koji se smatraju dragim kamenjem, tako do onih poludragih ili običnih. Zbog svoje ljepote, pogotovo nakon umjetničke obrade iznimno je rasprostranjeno vjerovanje da svaka pojedina vrsta kristala ili kamena ima svoje specifične moći te se njegovom uporabom može postići neki određeni učinak – precizno liječenje neke ljudske ili životinjske bolesti ili tegobe, utjecaj na nečiju volju, uspjeh ili neuspjeh, pojačavanje vlastitih energija i slično. Sastavni su dijelovi mnogih apotropeja, kompleksnih magijskih sredstava poput prstenja, ogrlica, narukvica, magijskih štapova ili drugih fokalizatora energije, znali su se koristiti u oralnim pripravcima za konzumaciju, za pročišćavanje osobe ili prostora i slično⁴⁴⁸. Najčešći su različiti oblici kvarca, gorski kristal (bijeli kvarc), ametist te opal, jaspis, topaz i smaragd. Kristali su se najčešće osim za izradu amuleta koristili i u kristalomantiji, metodi divinacije koja je funkcionirala vjerovanjem da sjajni i reflektirajući predmeti poput kristala i ogledala mogu dati slike i vizije budućnosti⁴⁴⁹. Sačuvana su vjerovanja i u specifično kamenje koje se koristilo za liječenje od uboda pčela i zmija, poglavito u Cetinskoj krajini gdje se nazivao ubojni kamen, kamen modrac ili kamen žestac, a koji bi se iskapao iz zemlje i trljao po ugrizu ili ubodu ili pak strugao brusom i pio s vodom⁴⁵⁰.

3.6. Kompleksna magijska sredstva

Pod terminom kompleksnih magijskih sredstava ovdje smatram sva ona magijska sredstva koja su napravljena ljudskom rukom kao složeni artefakti od više sastavnica i isključivo za tu magijsku svrhu. Podijelit ću ih na osam skupina, iako bi ih u pravilo moglo

⁴⁴⁵ Isto.

⁴⁴⁶ Hutin, S. (2007): 70.

⁴⁴⁷ Isto. 71.

⁴⁴⁸ Kieckhefer, R. (1990): 102.

⁴⁴⁹ Guiley, R. E. (2006): 66.

⁴⁵⁰ Čulinović-Konstantinović, V. (1989): 50.

biti mnogo više, koliko god da je ljudskom rukom napravljenih artefakata za koje su ljudi smatrali da bi mogli nositi neku magijsku snagu koja će im ispuniti ciljeve. To su **oružje i oruđe, odjeća, obredne posude, nakit, fizički uroci, pribor za proricanje, glazbala** i druga kompleksna magijska sredstva:

1) Oružje i oruđe osnovni su alati ljudske vrste. Za **štapove**, veće ili manje, metalne ili drvene ili od kombiniranih materijala, vjerovalo se da su fokusi magijske energije te koji su se koristili ili u magijskim obredima ili kao apotropeji. Isto vrijedi i za **noževe, bodeže, srpove, čekiće, mačeve i sjekire** koji su se mogli koristiti kao magijski alat u obredne svrhe, ali i biti samo magijskim obredom posvećeni s vjerovanjem da će tako uspješnije vršiti svoje izvorne funkcije.

Metla je kao svakodnevno oruđe često vezana uz europsko vješticearstvo, a danas se u kulturnim znanostima smatra da je ideja metle kao vješticearstva alata proizašla iz prežitaka kultova plodnosti i astralnih projekcija sjevernotalijanskih ranonovovjekovnih magijskih osoba *benandanata* i *stregha*, dobrih i loših astralnih vještaca, od kojih su prvi kao svoje oružje imali snop komorača kao ljekovite biljke, a potonji snop sorhguma ili sirka, od kojega su se tada, a i danas još uvijek, radile metle. Poveznicom astralnoga leta, *streghe* kao zločiniteljice i snopa materijala od kojega su se radile metle, najvjerojatnije je stvorena popularna magijska predodžba u europskom i hrvatskom ranonovovjekovlju kako vještice lete na metli koja je aktualna i danas⁴⁵¹.

Zapadne magijske tradicije su, prema Guiley, vrlo često vjerovale da magijski praktičar mora sam stvoriti ili napraviti vlastiti magijski pribor i to uz specifične rituale izvedene pod preciznim astrološkim uvjetima. Takvo vjerovanje proizlazi iz ideje da su u vlastitom stvaranju magijskog pribora i alata na taj način uneseni i vlastita energija, volja i imaginacija praktičara. Za njih nije bila važna estetska ljepota već da služe svrsi i da su rađeni vlastoručno⁴⁵².

2) Odjeća također spada u kompleksna magijska sredstva, pogotovo ako je posvećena obredna odjeća koja na sebi može imati magijske natpise ili simbole, ušivene metale, dijelove organskog porijekla, metale, kameje i drugo. Odjeća u magijskim svrhama također je najčešće obredna za nošenje u posebnim prilikama ili u obliku apotropeja za vojne ili lovne svrhe⁴⁵³. To su najčešće bile kape i pojasevi, ali ponekad i specifično propisani čitavi odjevni kompleti koji su pokazivali magijski status praktičara, primjerice šamana, žreca, divinatora i slično.

⁴⁵¹ Ginzburg, C. (1983): 22.

⁴⁵² Guiley, R. E. (2006): 315.

⁴⁵³ Isto. 317.

Suvremeni primjer različite magijske odjeće možemo vidjeti u hrvatskom rodnojvjerju gdje je propisana odjeća za svakog pojedinog žreca, a koja simbolizira njegovu funkciju – bijela tunika za žreca obrednika, crna za žreca vješca, crvena za žreca krijesnika i bijelo-crno-crvena za volha, a u kojima su boje reprezenti posvećenosti pojedinoj žrečevskoj funkciji⁴⁵⁴.

3) Obredne posude su od prapovijesti korištene u magijskim ritualima kao nositelji kulturnih pića, hrane, krvi i drugih magijskih sredstava nužnih za ritual. Jedan od najstarijih i najznačajnijih takvih obrednih predmeta na hrvatskom povijesnom prostoru svakako je Vučedolska golubica, obredna posuda u obliku ptice, ustvari jarebice, a ne golubice kako se prvenstveno smatralo, a koja je prema posljednjim arheološkim razmatranjima najvjerojatnije služila kao kulturna magijska posuda za obredno piće⁴⁵⁵ koje je koristila osoba koja je mogla biti i kovač i magijski praktičar, vrlo vjerojatno šamanističkog tipa⁴⁵⁶.

4) Nakit osim svoje ukrasne i statusne simbolike ima također i svoju magijsku funkciju, od vjerovanja da su različiti nakitni artefakti snažni apotropeji, do onih vjerovanja da su mediji za fokusiranje magijske energije čovjeka ili nekih drugih energetskih entiteta. Najčešće su to **ogrlice, prstenje i narukvice**, ali i **fibule, krune, tijare, medaljoni, broševi** i drugo. Spadaju u kompleksna magijska sredstva jer zahtijevaju obradu metala, mogu sadržavati magijske crteže ili zapise, mogu biti od kombiniranih metala, mogu imati drago ili poludrago kamenje u svojim dijelovima, njihova magijska obrada može zahtijevati različite obrede u različitim uvjetima, od jednostavnijih do složenijih. Kao primjer povijesnog nakita kao magijskog sredstva na hrvatskom povijesnom prostoru može se navesti prstenasti broš s natpisom iz templarske Gore⁴⁵⁷. Broševi i prstenje često su se izrađivali specifičnim procedurama izrade, obično uz gravuru magijskih ili religijskih riječi, imena i simbola.

U europskom i hrvatskom srednjovjekovlju natpisi na magijskom nakitu bili su najčešće na hebrejskom ili latinskom jeziku, obično zbog prostora u abrevijacijama, primjerice prema Belaj i Belaj, natpis AGLA (hebr. אגלא), je kabalistički akronim od hebrejskog izraza *Atah Gibor Le-olam Adonai* (hebr. אתה גבור לעולם אדני za "Gospodine, vječni junak si Ti") kojeg su koristili i alkemičari, a taj se akronim koristio kao apotropejska zaštita od bolesti i nasilne smrti, požara, vrućice i neprijateljskog djelovanja, a vjerovalo se i da formula AGLA može pojačati djelovanje prstena kao talismana. Smatralo se da je ovakav natpis religijski dopušten jer je hebrejski bio najraniji sveti jezik koji je uz latinski i grčki stajao i na križu Isusa

⁴⁵⁴ Savez hrvatskih rodnojveraca (2016): *Korijen stabla Perunova – Veliki obrednik Saveza hrvatskih rodnojveraca*, Zagreb/Lovran, 15-16.

⁴⁵⁵ Miličević-Bradač, M. (2002): 71.

⁴⁵⁶ Isto. 83.

⁴⁵⁷ Belaj, Juraj; Belaj Marijana (2016): "Prstenasti broš s natpisom iz templarske Gore", *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 33, 247-270.

Krista⁴⁵⁸. Često su, prema Belaj, stoga ovakvi religijski natpisi bili namjerno isprepleteni s magijskim elementima kako bi se na taj način pojačala njihova zaštitna moć. Osim na prstenju, tako i na broševima primjerice, vrlo često se mogu naći anagrami, riječi koje se čitaju unatraske, palindromi, magijske formule poput ANANIZAPTA i drugih. Primijećeno je da su zbog učestalosti pojavljivanja najvjerojatnije slova A i M smatrana značajnije moćnijima o drugih u magijskom smislu⁴⁵⁹. Nakit se tako smatrao talismanima za koje se vjerovalo da štite nositelja, da mogu pomoći u liječenju, ali i dati posebne moći poput nevidljivosti. Magijsko prstenje znalo se koristiti i za divinaciju okretanjem u određenom smjeru na uzici⁴⁶⁰.

5) Fizički uroci jednako kao i njihove magijske suprotnosti, **apotropeji**, najčešće spadaju u kompleksna magijska sredstva jer se sastoje od različitih komponenti, biljnoga, životinjskoga ili ljudskoga porijekla, metala, konopa, zapisa, a obično se uz njih njihovu izradu i uporabu vrše rituali verbalne i simpatičke magije. Primjeri takvih uroka su **nagazi** i njima sličnih uroka poznatih u hrvatskoj tradiciji, ali i romskoj, muslimanskoj i drugima. Pod fizičke uroke kompleksne izrade spadao bi i specifičan sinkretički instrument **voodoo lutke**, koji je u 20. i 21. stoljeću također postao univerzalan izvan okvira svoje domicilne magijske kulture, one kreolske i afričke. *Voodoo* lutka je simpatički objekt za koji se vjeruje da je povezan s energijom osobe na koju se baca urok, tako da je u njemu sadržan neki dio osobe, kosa, nokti, predmet ili fotografija osobe. Simpatičkom idejom da taj složeni objekt koji može biti krpena, voštana ili kakva druga lutka od poroznijeg metala potom se u magijskim obredima uricanja izlaže probadanju iglama ili drugim priborom uz vjerovanje da će se slično povezati i pretvoriti u fizičku ili duhovnu štetu ureknute osobe⁴⁶¹.

6) Pribor za proricanje također spada u kompleksna magijska sredstva jer njegova izrada najčešće zahtijeva različite tehnike, od onih obrtničkih ili industrijskih, do umjetničkih i specifičnih magijskih. Danas, u 21. stoljeću u uporabi je i proizvodnji većina divinacijskih pribora koje su različite kulture koristile kroz povijest. Neki ih magijski praktičari radije izrađuju sami, kao i oruđa i oružja, vjerujući u davanje moći ulaganjem vlastite energije u izradu, ali većina se ipak može i kupiti u specijaliziranim prodavaonicama kao industrijski ili obrtnički proizvodi. To su primjerice drvene, metalne ili kamene **germanske rune**, **visci** od različitih metala, kamena ili drveta, brojni oblici **tarot karata** Velike i Male Arkane koji su nastali u srednjem vijeku, a danas imaju bezbrojne vizualne oblike, prikaze i setove svojih osnovnih značenja. Također u kompleksna magijska sredstva za proricanje spadaju i **kristalne**

⁴⁵⁸ Isto. 254.

⁴⁵⁹ Belaj, J.; Belaj M. (2016): 255.

⁴⁶⁰ Guiley, R. E. (2006): 271-272.

⁴⁶¹ Isto. 181.

kugle⁴⁶², **ogledala**⁴⁶³, **rašlje za radioesteziiju** i drugi. Sva se ova sredstva lako mogu kupiti u trgovinama u Hrvatskoj, primjerice u Novoj Arci u Zagrebu. Pribori za proricanje služe kao vjerovani fokusi magijskog praktičara, proricatelja ili divinatora, te sredstvo za koje praktičar vjeruje da mu može pokazati odgovor na dana pitanja o prošlosti, sadašnjosti, budućnosti ili savjet onostranog u određenoj odluci ili situaciji. Pribori za proricanje postoje u većini kultura, primjerice u šamanskim pristupima magiji to su znali biti ljudski ili životinjski ostaci, komadi biljaka ili kamenja za koje se vjerovalo da svojim nasumičnim rasporedom uz fokus praktičara prikazuju sliku koja odgovara na divinacijsko pitanje.

7) **Glazbala** su, naravno, sama po sebi kompleksan proizvod ljudskoga umijeća i od osvita civilizacije ona su dio umjetničkog, religijskog i magijskog promišljanja čovjeka. Glazba je jedan od najimpresivnijih načina izražavanja ljudskih emocija i imaginacije te kao takva vrlo često sastavni dio magijskih rituala. Nisu sva glazbala, međutim, korištena u magijske svrhe. Ustvari, ona koja su najčešće korištena ujedno su i ona koja su obično nastajala među prvima još u najranijim lovačko-sakupljačkim zajednicama te koja su obično i najjednostavnija za izradu. No, spadaju u kompleksna magijska sredstva, jer se obično izrađuju kroz složenije rituale izrade, oslikavanja, ukrašavanja i namjenjivanja za specifičnu magijsku uporabu. Najpoznatije magijskog glazbalo svakako je **bubanj** u svojim različitim oblicima, od šamanskoga bubnja koji se drži u rukama, do različitih većih ili manjih bubnjeva koji se drže na zemlji ili među nogama svirača a na koje se udara ili rukama ili palicama. Ritmičnost bubnja i zvuka koji proizvodi sastavni je dio većine ekstatičnih rituala u različitim civilizacija. Na sličnom principu zvuka udarcem bazirani su i **triangl** i **gong**. Od drugih glazbala koja su se znala i znaju se koristiti u magijske svrhe svakako je **drombulja** koja proizvodi zvuk trzanjem metalnog jezičca među zubima svirača ili frula i drugi puhački instrumenti koji rade na principu prolaska zraka kroz neki oblik komore s otvorima. Među kršćanskim magijskim glazbalima najpoznatije je svakako **zvono**, koje je u svom većem obliku stajalo na crkvenim zvonnicima i osim za religijske i društvene svrhe pozivanja na misu ili označavanja vremena, služili i kao apotropej. Tako je primjerice sačuvano vjerovanje iz Istre kako je uoči Ivanja zvono zvonilo cijelu noć kako bi otjeralo štrige, odnosno, vještice, koje bi mogle nanijeti štetu plodovima. Svaka obitelj bi za tu uslugu davala zvonaru po jedan kruh⁴⁶⁴. Zvona postoje i u manjem, ručnom obliku, a najčešće se koristilo za u lustrativnoj magiji pogrebnih povorki i ophoda. Kao što smo već zaključili, sva ta glazbala mogu biti od

⁴⁶² Guiley, R. E. (2006): 66.

⁴⁶³ Isto. 199.

⁴⁶⁴ Miličević, J. (1966): 202..

različitih materijala, oslikana, izrezbarena ili ukrašena različitim magijskim ili umjetničkim crtežima, simbolima ili tekstovima te posvećena posebnim obredima kako bi bila specifični alati za pojedine prakse, što ih u konačnici čini kompleksnim magijskim sredstvima.

8) Među ostalima kompleksnim magijskim sredstvima sva su ona koja se ne mogu jednostavno kategorizirati u gore navedene kategorije. Primjerice, **svijeće**, koje su od srednjega vijeka, osim kao rasvjetna tijela, poglavito povezane s religijom i magijom. Često su povezane uz svijet mrtvih, proricanje budućnosti gledanjem u plamen i drugim tehnikama, ali i uricanje i druge magijske prakse. Svijeće od pčelinjeg voska poznate su barem pet tisuća godina, od staroga Egipta, ali u srednjemu vijeku najčešće su se koristili lojanice, od životinjskoga loja. Od 12. stoljeća svijeće su se počele koristiti u kršćanskim ritualima i stavljati na oltar, a odmah uskoro su se počele i posvećivati kako bi se koristile u protumagijske i egzorcističke svrhe, ali i blagoslove prostora i ljudi. Nakon toga je i običan puk počeo smatrati posvećene svijeće iz crkve amuletima koji štite od bolesti i vješticiarstva. Od progona vještica nadalje nastalo je vjerovanje kako vještice i drugi obožavatelji vraga rade svijeće od ljuskoga sala koje koriste za uricanje, služenje Crne mise i druge maleficijske svrhe. I danas brojna magijska novovjerja smatraju i vjeruju da se za crnomagijske svrhe kao jedan od *conditio sine qua non* koriste crne svijeće. Židovski običaj paljenja svijeća za mrtve nastavio se i u kršćanskim običajima⁴⁶⁵. Sačuvani su zapisani mnogi magijski obredi sa svijećama na hrvatskom povijesnom prostoru. Tako se primjerice u Istri, za vrijeme grmljavine kako bi se spriječila tuča, palila blagoslovljena svijeća, a na lopaticu za žeravicu stavljala bi se žeravica pomiješana sa komadićima blagoslovljene svijeće, masline i cvijeća⁴⁶⁶. U dalmatinskim krajevima vosak od posvećenih svijeća se, pak, polagao uz bolesnike ili za zaštitu od nevremena, a obično u obliku križića koji su se radili od njega te se lijepio na vrata kuće ili na neko skriveno mjesto⁴⁶⁷.

4. Magijske osobe

Magijske osobe sve su one osobe koje prakticiraju određene magijske činove bez obzira na duhovno-magijski sustav kojemu pripadaju, je li on jedinstven ili sinkretički. Osoba ispunjava kriterije postanka magijskom osobom na jedan od četiri moguća načina:

⁴⁶⁵ Guiley, R. E. (2006): 53.

⁴⁶⁶ Miličević, J. (1966): 199.

⁴⁶⁷ Čulinović-Konstantinović (1989): 69.

a) Hereditarno, naslijeđem pretpostavljenih magijskih značajki od svojih predaka za koje se vjerovalo da ih također imaju i da su ih prenijeli na svoje potomke, nenamjerno ili namjerno uz uputstva i vođenje;

b) Rođenjem u određenim posebnim okolnostima, primjerice u određenim specifičnim astronomskim uvjetima ili pak u nekom biološkom. Najčešći posebni astronomski uvjeti za koje su vjerovani da su posebni trenutci su pomrčine sunca ili prolasci nekih rijetkih kometa. Najčešći biološki takav uvjet za koji se vjerovalo da novorođenom djetetu daje posebne magijske moći jest rađanje sa bijelom ili crvenom ovojnicom, amnionskom košuljicom odnosno placentom.

c) Objavom, odnosno vjerovanjem da je određena viša božanska, svetačka, predačka ili magijska sila nekim načinom obraćanja dala do znanja i pozvala osobu da se bavi magijskom praksom u određene svrhe pritom joj otkrivajući način i metode te prakse.

d) Učenjem i posvećenjem kroz neki inicijacijski oblik, odnosno uvođenjem u neki misterijski krug, koven, tajno društvo ili slično, a koje se bavi magijskim praksama te je osobi nakon određenog učenja dan uvid u tajna učenja te organizacije kroz određene obrede prijelaza, odnosno posvećenje kroz stupnjeve učenja.⁴⁶⁸

Za kvalifikaciju koga magijskom osobom potrebno je da ona ima minimalno vjerovano predznanje za izvođenje jednog ili više magijskih rituala u njihovom izvornom slijedu ili nužno predznanje za kreaciju vlastitih magijskih rituala. Još općenitije je pravilo da su magijske prakse prerogativ specijalista, odnosno onih koji se intenzivno bave izučavanjem jednog ili više magijskih sustava i njihovih postupaka, više negoli svakodnevna praksa bilo kojeg člana zajednice.⁴⁶⁹ Mauss, primjerice, a i mnogi drugi, smatraju da nitko ne može postati magijskom osobom samo svojom vlastitom voljom, već da su nužne određene kvalitete koje čine razliku između magijske osobe i laika. Neke su od tih kvaliteta i sposobnosti naučene, neke su naslijeđene, ali za većinu se njih vjeruje da se mogu prepoznati i na taj način i otkriti moguće skriven identitet magijske osobe.⁴⁷⁰ Primjerice, u brojnim su srednjovjekovnim i ranonovovjekovnim procesima hrvatski istražitelji identificirali osumnjičene za vještice prema specifičnim obilježjima na tijelu, primjerice madeža. Također, i čudan ili nesvakodnevan izgled koji odudara od normativa društva, sveprisutan je i dio ideje urokljivog oka; oni koji su čudni i odudaraju, drugačiji su od drugih i za njih se pretpostavlja da imaju veze s magijom, poglavito štetnom po zajednicu. Kroz povijest, pa i

⁴⁶⁸ Mauss, M. (2005): 50.

⁴⁶⁹ Isto. 32.

⁴⁷⁰ Isto. 34.

hrvatsku srednjovjekovnu i ranonovovjekovnu mnogo u mnogo su većem postotku od onih za koje se pretpostavljalo da se bave magijom bile žene. I inače se u različitim kulturama diljem svijeta više prepoznaje žene kao osjetljivije i "ugodnije" za magijske aktivnosti. Također, skriveni svijet ženske tjelesnosti oduvijek je u muškaraca izazivao čuđenje, nekada i nelagodu i strah: menstruacija, trudnoća i rađanje najintenzivniji su ženski atributi. Za ta se razdoblja smatralo i da su žene najpogodnije za bivanjem magijskim objektima, ali i subjektima. Također i različita razdoblja života žene imaju svoja značenja: stare žene najčešće su proglašavane vješticama, mlade djevice vrijednom pomoći ili objektom žrtve ili obreda, menstrualna krv, posteljica, mlijeko i drugi produkti ženskog tijela smatrali su se i smatraju se iznimno jakim magijskim sredstvima u većini ljudskih kultura kroz povijest, pa tako i hrvatskoj. Također, nije nevažno za primijetiti da su kroz povijest vrlo rijetke religijske kulture u kojima žena ima aktivnu svećeničku ulogu koja posjeduje i važnu političku i ekonomsku moć, velike religije svijeta u svojim su glavnim strukturama moći rezervirane za muškarce, te je zanimljivo gledište da je stoga ženama preostao onaj drugi, skriveniji dio duhovnosti, odnosno magijsko. U stvarnosti, mnogi je manje ženskih magijskih praktičara bilo kroz povijest negoli muških. Mauss je zaključio pomalo ironičan rezultat takvog stanja da se u većini slučajeva se muškarci bave magijom, a žene bivaju optužene za bavljenje njome.⁴⁷¹

Magija je kao što je već spomenuto, osim spolnim značajkama vrlo često vezana i uz određena zanimanja. Liječnici, primalje, brijači, kovači, mlinari, pastiri, glumci i grobari bili su vrlo često smatrani magijskim osobama. Liječnici i primalje poglavito, jer su njihovi postupci vezani uz život i smrt čovjeka i njihovo znanje smatrano je ravno magijskome, a kroz srednji i rani novi vijek i djelomice se preklapalo s nekim magijskim tehnikama. U određenim povijesnim razdobljima sama se medicina bavila i astrologijom i travarstvom i amuletima i talismanima i ustvari nastajala i bila vrlo blisko povezana s magijskim praksama. Brijači su povezani sa radom na tijelu i ostacima ljudskoga tijela, kosom, bradom, zubima i slično, što im je također znalo pripisivati magijske značajke. Kovači su oduvijek bili okruženi austom mističnosti jer su iz zemaljskih ruda posebnim procesima i umijećem stvarali alate, oruđa i oružja, koja su također vrlo bitni sastavni dijelovi ljudskih života; pastiri također pak zbog svoje povezanosti sa životinjama, prirodom, biljkama, zvijezdama, a grobari zbog kontakta s mrtvima.⁴⁷²

Slijedi kraći popis abecednim redom najčešćih magijskih osoba koje su se pojavljivale ili se pojavljuju na hrvatskim povijesnim prostorima od srednjega vijeka do danas, a kojima su u

⁴⁷¹ Mauss, M. (2005): 35.

⁴⁷² Isto. 36.

većoj ili manjoj mjeri pripisivane magijske sposobnosti. Zbog ograničenosti prostora ove studije, ostavit ću detaljnije popisivanje i definiranje svih magijskih osoba na hrvatskom povijesnom prostoru za buduća istraživanja, ovdje sam odabrao prema kriteriju najčešćih dvanaest, sa svojim podvrstama, a o kojima govorim u ovom radu.

1) Alkemičar je osoba koja se bavi alkemijom znanstveno-magijskim oblikom koji je prethodio modernim znanostima, prvenstveno kemiji, no koji se sastojao od brojnih filozofskih i magijskih elemenata. Glavni cilj alkemičara je bio pronaći **pratvar** (lat. *prima materia*) koja je ishodište svih stvari svijeta, a kako bi uz njezino razumijevanje otkrili i postupke usavršavanja i osjetilnoga i nadosjetilnog svijeta⁴⁷³. Od ostalih ciljeva bili su pronalazak kamena mudraca koji bi mogao mijenjati metale jedan u drugi, potraga za eliksirom besmrtnosti i gnostičke filozofske ideje o traženju puta za spas ljudske duše. Srednjovjekovnim i ranonovovjekovnim alkemičarima su prethodili antički i kasnoantički protokemičari, koji su se bavili uglavnom samo pretvorbom metala, a ponajviše u rimskoj Aleksandriji od 1. stoljeća prije naše ere pa do 5. stoljeća naše ere. Protokemičari se za razliku od alkemičara nisu bavili idejama pronalaska eliksira dugovječnosti i besmrtnosti⁴⁷⁴. Jung je smatrao da je alkemičar i sam sebi ujedno i psiholog i klijent i pacijent, a da je alkemija proces samousavršavanja i preobrazbe. Jednako je tako i prema Eliadeu alkemičar onaj koji preuzima i dovršava djelo Prirode, pritom radeći na izgrađivanju samoga sebe⁴⁷⁵, a također ga smatra i gospodarom vatre jer pomoću nje ostvaruje prijelaz materije iz jednog stanja u drugo⁴⁷⁶. Vrsta alkemičara postoji koliko i različitih vrsta i podvrsta alkemije, neke je zanimala pretvorba različitih metala u zlato (krisopeja) ili srebro (argiropeja), neke okultna medicina, neka teorija alkemije, neke mistična duhovnost⁴⁷⁷. Najpoznatiji alkemičari bili su aleksandrijski kasnoantički Zosim, Marija Židovka, Kleopatra Koptska, Olimpiodor, Sinezije⁴⁷⁸, srednjoeuropski arapski alkemičari Džabir ibn-Hayyan (Geber)⁴⁷⁹, al-Razi (Rhases)⁴⁸⁰, Abdulah ibn-Sina (Avicena)⁴⁸¹ i al-Tohgrai (Artephius)⁴⁸², srednjovjekovni europski alkemičari opat Gerbert (papa Silvestar II.), Michel Scot, Albert Veliki, Roger

⁴⁷³ Paušek-Baždar, S. (2017): 13.

⁴⁷⁴ Isto.

⁴⁷⁵ Eliade, M. (1983): 51.

⁴⁷⁶ Isto. 85.

⁴⁷⁷ Hutin, S. (2007): 13.

⁴⁷⁸ Isto. 37-38.

⁴⁷⁹ Kieckhefer, R. (1990): 118-119.

⁴⁸⁰ Grdenić, D. (2003): 27.

⁴⁸¹ Isto. 25.

⁴⁸² Tramer A. i dr. (2007): S-6.

Bacon, Arnauld de Villeneuve, Petar Bono, Nicolas Flamel, Cornelius Agrippa i Bazilej Valentin⁴⁸³, renesansni europski alkemičari Georgije Agricola, Marsilio Ficino, Pico dela Mirandola, John Dee, Edward Kelley, Johann Trithem (Trithemius) i Teofrastus Bombastus von Hohenheim (Paracelsus)⁴⁸⁴, osamnaestostoljetni alkemičari Jean Valentin Andreae i Jacob Boehme⁴⁸⁵ pa sve do 20. stoljeća i hiperkemičara Jolivet-Castelota, Pierra Cailleteaua, ruske alkemičarke Krijanovskaje, Fulcanellija⁴⁸⁶ i brojnih drugih. Alkemičari na hrvatskom povijesnom području najviše su djelovali u Istri iako ih ima i u sjevernoj Hrvatskoj⁴⁸⁷ Grdenić je podijelio srednjovjekovne alkemičare na tri skupine: 1. Alkemičar u pravom smislu riječi, visokoobrazovana i učena osoba, obično liječnik, teolog ili pravnik, a alkemijom se bavio kroz istraživanja temeljem filozofskih djela. 2. Alkemičar diletant, koji se kao samouka osoba bavila alkemijom zbog zlata i moći, nadajući se da će pokusima otkriti kako napraviti zlato. Obično su ti alkemičari bili iz nižega društvenoga sloja, obrtnici, redovnici, trgovci, građani i seljaci. 3. Treći i posljednji tip bio je alkemičar šarlatan, varalica koji bi putovao po Europi i pravio se da zna alkemijske tajne te na taj način zarađivao na lakovjernosti ljudi⁴⁸⁸.

2) Baba (babica, primalja) je opći pojam primalje u europskoj i hrvatskoj pučkoj tradiciji u predmedicinskim uvjetima. Poslove oko pomoći ženama da rode novo ljudsko biće obično su izvodile iskusne starije žene koje su često znale pokrivati i veće prostorno područje od svoje uske zajednice⁴⁸⁹. Kako je samo rođenje već samo po sebi intenzivan događaj u ljudskome životu i društvu, poznavanje njegova procesa i pomoć pri njemu je samo po sebi smatramo čudesnim, te bilo gledano kao nešto povezano s magijom⁴⁹⁰. Naravno, u predmedicinsko doba, same babice odista i jesu bile magijskim praktičarima jer su poznavale i koristile brojne magijske sustave za koje su smatrale da pomažu ili odmažu u tom procesu: biljnu magiju, trave i druge biljke, te njihove mješavine koje su pospješivale trudove, otklanjale bolove, jačale krv ili činile pobačaje; verbalnu magiju, brojne basme ili uroke za koje se vjerovalo da mogu zaštititi ili nauditi djetetu ili majci u bilo kojem dijelu procesa trudnoće ili rađanja; apotrepejsku magiju, izradu različitih amuleta i talismana za koje se vjerovalo da mogu zaštititi majku i dijete od nepovoljnih magijskih utjecaja izvana, te brojne druge. Dakle starije žene koje su s vremenom stekle dovoljno znanja i iskustva, u

⁴⁸³ Hutin, S. (2007): 43-46.

⁴⁸⁴ Isto. 46-48.

⁴⁸⁵ Isto. 50-52.

⁴⁸⁶ Isto. 53.

⁴⁸⁷ O hrvatskim alkemičarima će više biti riječi u ovom radu u četvrtom poglavlju, u dijelu o hrvatskim alkemičarima, na stranicama 224-230 (op. a.).

⁴⁸⁸ Grdenić, D. (2003): 105-107.

⁴⁸⁹ Čulinović-Konstantinović, V. (1989): 77.

⁴⁹⁰ Bailey, M. D. (2003): 92-93.

tradicionalnim sredinama smatrale su se najkompetentnijima za liječenje bolesti te bile znane kao sposobne biljarice, vračiteljke, babice i kuharice⁴⁹¹. Prema Brenko, vrlo je često vjerovanje da su se na hrvatskim povijesnim prostorima praksama narodne medicine i magije mogle početi baviti tek nakon svih životnih obaveza prema zajednici i obitelji i rituala prijelaza, dakle poslije klimakterija, jer se vjerovalo da samo tada žena može posredovati između bolesnih osoba i demona bolesti koje treba istjerati ili svetaca od kojih se očekuje pomoć u istjerivanju bolesti⁴⁹². Stoga su unutar naroda bile vrlo tražene i poštovane, ali i u trenucima društvenih problema šire zajednice te masovnih histerija, bile prve na crti prozivanja vješticama te bivale progonjene, mučene, te ne rijetko i smrtno kažnjavane za svoj rad i aktivnosti, najčešće spaljivanjem na lomači⁴⁹³. Jedan od takvih primjera je i zagrebačka travarka i primalja Barbara Tunčić koja je optužena 1639. za vještičarenje, ali uspjela se osloboditi optužbe izjavom da je optužena jer zna liječiti travama, i da bi onda sve koji se time bave trebalo spaliti⁴⁹⁴.

3) Babalawo (babaaláwo ili babalaô), u značenju "otac misterija" u nigerijskom jeziku Yoruba, označava svećenika i magijskog praktičara Ifá religije koja je jedna od većih autohtonih religija u Nigeriji, ali i prijenosom tijekom ranoga novoga vijeka u Južnu Ameriku. Od 20. stoljeća postoje i posvećeni zapadni babalawo svećenici, a u Hrvatskoj je zabilježen jedan koji se bavi tom praksom dvadesetak godina i živi u Zagrebu o čemu pišemo kasnije u ovom tekstu⁴⁹⁵. Ifá je religijsko-magijski sustav koji kao jednu od glavnih tehnika ima divinacijsku praksu koja predstavlja učenja Orisha Orunmíle, jednoga od Ifa božanstava. Divinacijske prakse u Ifa sustavu izvode se najčešće korištenjem školjaka, palminih pločica i drugim metodama, a služe za saznavanje načina liječenja ili rješavanja životnih problema od božanstava. Svaki babalawo mora znati napamet i interpretirati 256 Odua ili misterija, a s vremenom uči i dodatne profesionalne specijalizacije, poput travarstva, istjerivanja duhova, određivanja sudbine osoba i drugih⁴⁹⁶.

4) Bajalac ili bajalica, još i *bahornica*, osoba je koja se bavi izricanjem verbalne magije, basmi⁴⁹⁷. Lovretić je za Otok zabilježio kako je uspostavljena razlika između *bajalica* kao

⁴⁹¹ Čulinović-Konstantinović, V. (1989): 80.

⁴⁹² Brenko, A. (2004): 116.

⁴⁹³ O primaljama u kontekstu magijskih osoba može se više vidjeti u trećem poglavlju na stranici 191 i u dijelu o progonima vještica u Hrvatskoj, kao i u dijelu o slavonskim pučkim svecima, na stranicama 195-198 (op. a.).

⁴⁹⁴ Findrik; Martina (2017:2): "Incantatrix, saga, hexe, coprnica...", *Coprnički ceh*. Muzej Sveti Ivan Zelina, Houška, Mladen; Findrik, Martina; Mačković, Romana (ur.), 83.

⁴⁹⁵ O babalawu u Hrvatskoj bit će više riječi u četvrtom poglavlju ovoga rada, u dijelu o neošamanizmu, na stranicama 292-297 (op. a.)

⁴⁹⁶ Vukelić, D. (2012d): 184-185.

⁴⁹⁷ O bajalcima i bajalicama može se vidjeti više u dijelu ovoga rada u posljednjem poglavlju, u dijelu o verbalnoj magiji, na stranicama 334-344 (op. a.).

žena koje liječe bolesti i *vračara*, pridodajući kako se u vračare i vračeve (*vrače*) narod više pouzdaje nego u bajalice: "Bajalica znade samo pomoći u bolesti, a vračara znade reći, otkud bolest, kako će se bolest mentovat i kako ćeš se osvetit onome, ko ti je skrivio"⁴⁹⁸. Fortis također ističe kako Morlaci postavljaju jasnu distinkciju između vještica i čarobnica i *bahornica* koje su vrlo vješte u skidanju uroka.⁴⁹⁹ Često su im se davale specifične fizičke osobine poput razrokosti, ožiljaka na licu, deformiteta i slično⁵⁰⁰.

5) Grabancijaš kao pojam dolazi od talijanske riječi *negromanzia* u značenju "čaranja" i "crna magija"⁵⁰¹. Vjerovanja i priče o grabancijašima vezani su prostorno isključivo za sjevernu Hrvatsku, kraj između rijeka Mure, Drave i Save, te južnu Mađarsku, za razliku od pojma *negromanata* u južnim hrvatskim krajevima⁵⁰², iako oni u pravilu znače isto. U sjevernohrvatskim vjerovanjima i predodžbama, grabancijaši su osobe koje su prema srednjovjekovnoj podjeli obrazovanja završili škole za svećenike, njih dvanaest, četiri gramatička razreda, dva humaniora, dva filozofije i četiri teologije, a imaginarna je trinaesta škola označavala školu magijskih područja i znanja⁵⁰³. Precizan pregled ideja o grabancijašu napravila je Marjanić koja je i prikupila različite povijesne zapise i definicije⁵⁰⁴. Jagić je zabilježio pored naziva "grabancijaš" i "đak trinaeste škole", ali i nazive vezane ponajviše uz njihovu crnu svećeničku odjeću, "crni dijak", "dijak crne škole" i "crnoškolec" te da se u 18. stoljeću prema Adamu Baltazaru Krčeliću katoličko sjemenište u Zagrebu pučki nazivalo "crnom školom". Jagić spominje da su slični nazivi prisutni i kod Mađara v. "garabonczás", "garabonczás-diák", "garabonciás"⁵⁰⁵, a Marjanić navodi i Molnárov "Dictionarium latino-ungaricum" iz 1604. koji daje i pojmove "garabontsa-magia" kao "necromantia" u "garabontsás-magus" kao "necromanticus".⁵⁰⁶ I u mađarski jezik ove su latinske i talijanske riječi najvjerojatnije ušle preko slovenskog i hrvatskog jezika. Grabancijaši su dakle magijske osobe, kršćanski svećenici, za koje se vjerovalo da imaju magične moći, a među njima i moć utjecaja na vremenske prilike, tuču i oluju, kao u starijim predodžbama krsnika i drugih magijskih osoba vezanih uz kultove plodnosti. Upravo te neke proturječne značajke dovele su

⁴⁹⁸ Lovretić, J. (1990):533.

⁴⁹⁹ Fortis, Alberto (1984): *Put po Dalmaciji*. Zagreb: Globus. 44-45.

⁵⁰⁰ Čulinović-Konstantinović, V. (1989): 78.

⁵⁰¹ O grabancijašima će biti riječi i dalje u ovome radu, poglavito u posljednjem poglavlju, u dijelu o verbalnoj magiji na stranicama 337-339 i u dijelu o magiji u starijoj hrvatskoj književosti na stranicama 365-367 (op. a).

⁵⁰² Šešo, Luka (2002./2003): "O krsniku: od tradicijske pojave u predajama do stvarnog iscjelitelja", *Studia ethnologica Croatica* 14./15, 46.

⁵⁰³ Jagić, Vatroslav (1948): *Izabrani kraći spisi*, Zagreb: Matica hrvatska, 186.

⁵⁰⁴ Marjanić, Suzana (2009): "Zmaj i junak ili kako ubiti zmaja na primjeru međimurskih predaja o grabancijašu i pozaju", *Narodna umjetnost*, 46/2, 11-36.

⁵⁰⁵ Jagić, V. (1948): 186.

⁵⁰⁶ Marjanić, S. (2009): 19.

do razlika između Jagićeva i Nodilova pogleda na fenomen grabancijaša, Jagić je smatrao da je predaja o grabancijašima kasnosrednjovjekovnog kršćanskog podrijetla, dakle utjecaj visoke svećeničke kulture na pučku nisku kulturu, predodžbe i vjerovanja, "utjecaj odozgo", dok je Nodilo smatrao da grabancijaši poglavito u mitovima o borbi sa zmajem imaju plodonosni arhaični ranosrednjovjekovni starovjermi plodonosni i plodnozaštitni aspekt zaštite plodnosti i rodosti ljudskih usjeva⁵⁰⁷, te da su vjerovanja u njih došla iz niske, pučke kulture. Marks navodi zagrebačku predaju koja govori o tome da su mladići koji su pohađali zagrebačku "crnu školu" za svećenike između ostaloga učili i kako proizvesti tuču pa kad bi se kasnije u životu kao svećenici različitih župa posvađali, dozivali bi jedan drugome tuču kako bi naškodili župi onoga drugoga⁵⁰⁸. Mencej navodi da su predodžbe o grabancijašima povezane i s najstarijim predodžbama da vihuri i zračni vrtlozi za nevremena nastaju od grabancijaševe borbe sa zmajevima oluje ili pak od jahanja na zmajevima koji su im pokorni u borbi s drugim grabancijašima⁵⁰⁹. Ova predaja svakako nije bez uporišta u stvarnosti, jer su stvarno sačuvani izvorni zapisi svećenika s uputama za molitve i magijske činove borbe s kišom, oblacima i tučom te se ove predaje, čini se, samo refleksije stvarnih magijskih praksi koje su odista svećenici u župama udaljenijim od crkvenih središta prakticirali. Iako općenito Kršćanska Crkva, a preciznije Katolička Crkva smatra kroz čitavu svoju povijest magiju zabranjenom i demonskom, i u samim njezinim obredima postoji niz magijskih elemenata, a i kroz povijest se moglo vidjeti da su se brojni svećenici bavili i šire, specifičnim magijskim oblicima. Rituali pročišćavanja, posvećivanja vode i prostora, oružja, odjeće i slično, liječenje molitvama i zapisivanjem dijelova molitvi ili apokrifa u obliku talismana, vjerovanja u zaštitnu moć svetih predmeta, slika, prikaza, ljudskih ostataka istaknutih osoba, egzorcizmi demona iz ljudi, životinja ili prostora imaju sve značajke magijskih praksi i objektivno gledano pripadaju jednako tako različitim magijskim sustavima bez obzira smatra li to određena religijska dogma ispravnim. Svi ti obredi, vršeni kroz povijest i na tlu hrvatskih povijesnih zemalja, čine kršćansko svećenstvo, osim religijskim osobama, jednako magijskim osobama i praktičarima. Tu valja spomenuti i primjere koji su nam sačuvani od pripadnika klera koji su djelovali u narodu, van većih kulturnih i gradskih centara, poglavito u srednjemu i ranome novome vijeku, a koji su iako bili kršćanskim svećenicima ili redovnicima imali više obilježja narodnog žreca negoli službenog religijskog klera. Baveći se narodnom medicinom, astrologijom, magijom (biljnom, apotropejskom, divinicijskom, verbalnom i drugima)

⁵⁰⁷ Marjanić, S. (2009): 20.

⁵⁰⁸ Marks, Ljiljana (1994): *Vekivečni Zagreb: Zagrebačke priče i predaje*, Zagreb: AGM, 79.

⁵⁰⁹ Mencej, Mirjam (2013): "Sem vso noč lupal v krogu. simbolika krožnega gibanja v evropski tradicijski kulturi", *Studia mythologica Slavica – supplementa. Supplementum 7*, 166.

ostavljali su iza sebe brojne ljekaruše na narodnom jeziku, na glagoljici i na latinici, a čiji su primjeri poznati od 14. do 19. stoljeća, i koji su kompendiji narodnoga znanja i brojnih magijskih postupaka za koje se smatralo i vjerovalo da su funkcionalni u liječenju i rješavanju problema čovjeka unutar njegove zajednice. Najbolji takvi primjeri su oni popa Ivana Benkovića iz 16. stoljeća⁵¹⁰, popa Antona Frankija iz Omiša iz 17. stoljeća⁵¹¹, popa Antuna Brzaca s kraja 17. i početka 18. stoljeća s Krka⁵¹², popa Ivana Rudića iz Sali iz 18. stoljeća⁵¹³ a koji su svi glagoljicom u razmaku od dva stoljeća pisali svoje ljekaruše koje su vrelo magijskih praksi liječenja ili borbe s prirodnim nepogodama pomoću vrlo nekonvencionalnih molitvi, bajalica, zaziva, uporabe pisane i apotropejske magije, te niza drugih praksi pridošlih iz narodnih magijskih praksi, ali i ranonovjekovnih praksi renesansne ceremonijalne magije. Iznimno značenje tih rukopisa je što su upravo pisani hrvatskim jezikom, glagoljicom i što su njihovi autori mahom franjevački svećenici. No, vjerovanja o svećenicima kao magijskim praktičarima preživjela su u Hrvatskoj i do 19. i 20. stoljeća. Neki katolički svećenici, prema Brenko, shvaćali su se u narodu kao "dobri vrači"⁵¹⁴. Tako se kod Ivaniševića mogu naći etnografski zapisi kako svećenici liječe bolesne natresanjem robe bolesnika, pisanjem zapisa te križem i molitvom⁵¹⁵. Čulinović-Konstantinović kompilira više zapisa s primjerom kako je jedan župnik u Mariji Bistrici rekao svojim župljanima da dok je on živ neće biti tuče u Bistrici, primjerom vjerovanja u Lukavcu gdje su smatrali da župnici imaju jednaku snagu kao "copernjaki", te primjerom iz Cerja gdje je navodno 1936. godine jedan župnik, kojega seljani nisu podržavali, za osvetu poslao tuču na njih⁵¹⁶.

6) Krsnik (još i *krsnik, kresnik, kršnjak, krisnik, skrisnik, grišnjak, križnjak, grišnjak*⁵¹⁷) je, prema Šeši, magijska osoba, iz pučke tradicije južne Slovenije i Hrvatske, Istre, Kvarnera i Dalmacije, za koju se vjeruje da posjeduje nadnaravne moći i koja se u svom životu između ostaloga bavi psihonavigacijskom borbom protiv zlih sila, najčešće štriga i štriguna, odnosno vještica⁵¹⁸. Slične motive i vjerovanja u psihonavigacijske magijske prakse plodnosti, poput borbe krsnika i štriga, može se naći u sjevernotalijanskim ranonovovjekovnim kultovima plodnosti, s *benandantima* i *malandantima*, odnosno *stregama* kao glavnim akterima

⁵¹⁰ Strohal, R. (1910): 121-132. Izvor: Kodeks IV. d. 55., Arhiv HAZU.

⁵¹¹ Isto. 140-153. Izvor: Kodeks III. a. 5., Arhiv HAZU.

⁵¹² Isto. 153-160. Izvor: Kodeks S. M. 32 F. 24., Arhiv HAZU.

⁵¹³ Isto. 133-140. Izvor: Kodeks IV. a. 128., Arhiv HAZU.

⁵¹⁴ Brenko, A. (2004): 118.

⁵¹⁵ Ivanišević, Frano (1904): "Poljica: narodni život i običaji", *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Knjiga 9, 34.

⁵¹⁶ Čulinović-Konstantinović, V. (1989): 83.

⁵¹⁷ Šešo, L. (2002./2003): 33

⁵¹⁸ Isto. 24.

vjerovanja⁵¹⁹. Krsnik je najčešće muškarac, ali mogao je biti i žena, a vjerovalo se da svakodnevno, odnosno svake noći, vodi teritorijalnu borbu na raskršćima, ali i na nebu, protiv štriga. Krsnik bi bio osoba koja je rođena u određenoj zajednici, selu, i živjela svoj svakodnevni život kao običan čovjek, imajući svoj obitelj i posao, ali uz to bi bila poznata i kao liječnik ljudi i stoke, pomagač, savjetnik i spasitelj plodnosti kraja⁵²⁰. Vjerovalo se, kao i u sjevernotalijanskih *benandanata* i *stregha*, da se krsnik se rađa u bijeloj košuljici, odnosno amnionskoj posteljici, za razliku od štrige ili štrigona rođenih u crnoj ili crvenoj⁵²¹. Sačuvan je i zapis običaja da su krsnici kasnije svoju košuljicu nosili zakrpanu pod pazuhom ili obješenu oko vrata kao kolajnu, a to bi se nazivalo janjuš.⁵²² Prema Bošković-Stulli, krsnikovo bi se rođenje glasno objavljivalo u zajednici, a kad bi krsnik navršio određenu dob, ostali bi ga krsnici pozivali prema posebnom obredu u svoje društvo. Inicijacijom bi postali nekom vrstom mjesnih zaštitnika polja i usjeva, te zdravlja suseljana i stoke, a vjerovalo se da imaju urođenu jaču snagu od štriga⁵²³, a najveću pak moć u vrijeme ljetnog solsticija tj. oko Ivanja⁵²⁴. Najčešće vjerovanje o njihovoj borbi protiv štriga jest da su, kao i njihovi protivnici, imali zoomorfne moći, te su se pretvarali u različite životinje poput psa, mačke i vola, ali bijele ili šarenih boja, dok su štrige bile crne boje.

7) **Sihirbaz** je praktičar crne magije po islamskom shvaćanju⁵²⁵. *Sihir* je arapska za riječ "urok" i "crnu magiju", tako da sihirbaze možemo definirati i kao "uricatelje". Jedna od detaljnijih definicija sihirbaza iz vizure islamske uleme sadržana je u citatu imama džamije Sultanije iz Plava u Crnoj Gori, Seada efendije Jasavića, profesora fikha, a koji navodi dvadeset i dva znaka prepoznavanja sihirbaza: "Poznavanje znakova, osobina i sifata crnih magova, sihirbaza i vračara je veoma bitna stvar u životu, jer se samo na taj način možemo sačuvati šerra i zla kojeg nam mogu nanijeti ljudi koji se bave sihrom i crnom magijom. Neće se pojaviti sihirbaz u nekom mjestu a da Allah dž.š., ne dadne nekog od muslimana da otkrije tu osobu i da mu bruku iznese na vidjelo, ukazujući na zla i zablude kojima taj čovjek poziva. Upoznavajući se sa detaljima i opisima vezanim za sihirbaze i magove – musliman je još više u stanju i poziciji sačuvati se od njihovog šejtanskog djelovanja! Crna magija ili sihir je jedan od teških i pogubnih grijeha koji se u islamu sankcionira samo smrtnom kaznom tj. udarcem

⁵¹⁹ Ginzburg, C. (1983): 19-23.

⁵²⁰ Šešo, L. (2002./2003): 33.

⁵²¹ Isto. 26.

⁵²² Brenko, A. (2004): 110.

⁵²³ Bošković-Stulli, M. (1975): 224.

⁵²⁴ Vinšćak, Tomo (2006): "O štrigama, štrigunima i krsnicima u Istri". Zagreb: u *Studia ethnologica Croatica*, vol. 17. 232.

⁵²⁵ O sihirbazima će biti više riječi u trećem poglavlju ovoga rada u dijelu o magiji u islamu, na stranicima 209-223 (op. a.).

oštre sablje po vratu sihirbaza! Sihir može biti postavljen na razne načine, putem jela ili pića, prskanja krvlju ili mokraćom ili vodom, posipanja prašinom, putem dimljenja ili nakađivanja... Kod koga se nađu neki od slijedećih znakova, znaj da je ta osoba crni mag - sihirbaz, kojeg se, bez ikakve sumnje niti dvojbe, moraš kloniti. To su sljedeći znakovi: 1. Svaka osoba koja od svog pacijenta traži da učini nešto što nije u skladu sa Kur'anom i Sunnetom poput klanja određene životinje bez spomena Allahovog imena nad njom, ili zahtijevanje da se određeni papiri sa određenim nejasnim i nerazgovjetnim zapisima spale i da se pacijent, zatim, nakadi na taj dim, ili zahtijevanje od pacijenta da se ne kupa ili da ne uzima abdest određeno vrijeme, ili zahtijevanje od pacijenta da se odbije od ljudi jedno vrijeme, i da živi sam!? 2. Svaka osoba koja daje pacijentu papir ili platno ispisano nekim znakovima, brojevima, slikama, kvadratima, isprekidanim slovima – pa makar na sebi imalo i kur'anskih ajeta – koje se stavlja radi obmanjivanja pacijenta, a radi kačenja o vrat ili stavljanja u džep ili torbu ili auto ili kuću, ili mu pak daje neku nepoznatu stvar sa zahtjevom da je zakopa na neku tajno mjesto, plašeći ga time da tu stvar ne smije otvoriti ili razmotati – u suprotnom će ga svašta snaći! Sve su ovo zabranjene stvari koje spadaju u domenu poigravanja s razumima ljudi, a neke su štetne i škodljive, tako da će se sve to uništiti bacajući ga u vatru. 3. Svaka osoba koja traži od pacijenta njegovo ime i ime majke ili ime njegove žene kako bi povezivao između tih slova i na osnovu njih gatao, a i zbog toga što sihirbazi ne vjeruju u šeri'atski čisti brak već svakog čovjeka vežu za njegovu majku. 4. Svaka osoba koja s početka liječenja pacijenta počne učiti Kur'an a poslije toga završi liječenje mumlajući neke nerazgovjetne riječi. 5. Raspituje se o bračnim podacima roditelja bolesnog. 6. Uzima privatne bolesnikove stvari, kao što su (odjeća, veš, maramice, kapa itd.), kako bi preko njih pravio svoje sihrove. 7. Ponekad zahtijeva da mu se dovede životinja određenih osobina kako bi je zaklao, bez spominjanja Allahovog imena. Ponekad njenom krvlju namaže bolesna mjesta kod pacijenta ili baci žrtvu na pusto mjesto, i često puta traži da je životinja crne boje. 8. Pisanje talismana (vradžbina, hamajlija, zapisa). 9. Uči čarolije i izgovara nerazumljive talismane. 10. Daje bolesniku hamajlije ili zapise koji se sastoje od trouglova, kvadrata ili četverouglova na kojima su ispisana neka slova i brojevi ili možda i određeni kur'anski ajeti samo unazad ispisani, a ponekada pacijentu daje i ispisana kuhana jaja za jelo. 11. Naređuje bolesniku da se izdvoji od ljudi jedan određen period, boraveći u sobi u koju ne ulazi sunčeva svjetlost. 12. Ponekad traži od bolesnika da se ne pere vodom jedan određen period. 13. Daje bolesniku stvari koje će zakopati u zemlju. 14. Daje bolesniku neke papire koje će spaliti i nakaditi se njima. 15. Priča nerazumljivim govorom. 16. Ponekad sihirbaz obavještava bolesnika o njegovom imenu, imenu mjesta iz kojeg je i o problemu zbog kojeg je došao, prije nego mu

pacijent i saopšti to. 17. Osoba koja Kur'an mješa s nečistoćama i nedžasetom je crni mag - sihirbaz! 18. Sihirbaz se nekada služi nečistoćama i nedžasetom u liječenju svojih pacijenata tako što ih maže ili masira svinjskim mastima, izmetom od čovjeka ili životinja. 19. Sihirbazi su ponekada u stanju opčarati oči prisutnih i predstaviti im se kao da hodaju po vodi ili da lete po vazduhu. 20. Osoba sihirbaz je ona koja se redovno ismijava sa vjerom i vjerskim propisima, i podcjenjuje i zeza ljude oko sebe! 21. Sihirbazi su često puta nečiste i džunub osobe koje se druže sa psima ili se pak vole osamljivat ili nečista mjesta posjećivat. 22. Sihirbaz je osoba kafir - nevjernik u Allaha dž.š., i što mu je nevjerstvo složenije i jače utoliko su mu šejtani pokorniji, pa zbog toga sihirbazi često puta nipodaštavaju Kur'an, mješajući ga sa krvlju i nedžasetom! Ovo su samo neki od znakova koji nam mogu pomoći u raspoznavanju sihirbaza od pravog i ispravnog liječnika Allahovom knjigom."⁵²⁶ Ono što je izuzetno zanimljivo primijetiti jest činjenica da su se mnogima od ovih stvari navedenih s Jasavićevog popisa upravo bavili u srednjemu i ranome novom vijeku i sami hodže i imami, poglavito pisanjem molitvi, talismana i hamajlija, te su poznavali mnoge jezike nerazumljive običnom puku. Stoga je moguće povući paralelu takvih praktičara i službenog stava uleme s kršćanskim svećenicima koji su se također bavili magijskim praksama te službenim stavovima Crkve.

8) Šaman je, povijesno i religijski gledano, u strogom smislu, azijski, preciznije sibirski, religijski i magijski fenomen. Ime, kao što se većinom svi slažu, dolazi od tunguske riječi *šaman*, no već drugi, njima bliski azijski narodi imaju drugačije istoznačne riječi za nju: jakutski *ojun*, mongolski *bügä*, *bögä* i *udagan*, tursko-tatarski *kam* itd. No u tim azijskim prostorima šaman nije jedina sveta funkcija u životu naroda. Pored njega su se mogli naći i drugi svećenici, poput onih koji prinose žrtve, a ujedno je i svaki domaćin bio poglavar domaćeg, kućnog ili plemenskog kulta. Šaman je važna figura upravo zato što je glavni učitelj ekstaze i spajanja sa svijetom duhova.⁵²⁷ Kod definicije *šamana* danas i kod uporabe te riječi u njezinim različitim semantičkim poljima i razinama, često dolazi do velike zbrke. Eliade⁵²⁸ je upozoravao da taj problem poglavito dolazi od navike etnologa s početka 20. stoljeća koji su vrlo često bez razlike izjednačavali pojmove *šaman*, *medicine-man*, *čarobnjak* ili *vrač* kako bi označili pojedince obdarene magijsko-religioznom moći u "primitivnim" društvima⁵²⁹ Također je zbrka postajala još i većom kad su se ti pojmovi koristili ujedno i za magijske praktičare unutar većih kulturnih i religijskih povijesnih tradicija, poput kineske, babilonske,

⁵²⁶ <http://www.bosnjaci.net/prilog.php?pid=31541>. pristup ostvaren 9. veljače 2014.

⁵²⁷ Eliade, Mircea (1985): *Šamanizam i arhajske tehnike ekstaze*, Novi Sad: Matica Srpska, 29-30.

⁵²⁸ Isto. 29.

⁵²⁹ "primitivnim" prema onodobnim klasifikacijama, počevši od Frazera i drugih, op. a.

indijske, germanske i druge, tražeći njihova uporišta u "primitivnim" elementima. Eliade kaže da je šaman ujedno i vrač, i *medicine-man*, vidar i iscjelitelj, ali i vodič duša i pjesnik, svećenik, vidio. Perrin, pak, ispravnije i sa znanstvenom nadogradnjom od pedesetak godina nakon Eliadea, zaključuje glavni problem terminološke kontaminacije: naime, danas riječ *šaman* u popularnoj ili općoj hrvatskoj kulturi (što kontaminira i znanstvenu paradigmu) sve više teži zamijeniti semantička polja riječi *vrač*, *iscjelitelj*, *čarobnjak* ili *žrec*, označavajući univerzalni tip magijskog praktičara, odnosno osobu koja raspolaže određenim magičnim moćima. Za primjer tog kontaminacijskog problema i u stranoj literaturi Perrin navodi lokalne specifične latinoameričke *curandere* (iscjelitelje), *hechicere* ili *brujoe* (vješce) koji su prodorom zapadne globalističke jezične kontaminacije sami sebe počeli imenovati *šamanima*⁵³⁰. No, također povijesno gledano, nijedan "šamanizam" nije izvoran, obrasci takvih magijskih praksi javljaju se od najstarijih kulturnih ostataka čovječanstva i iako nemamo dokaza starijih od paleolitika, nema razloga ne pretpostaviti da je čovjek imao bogat religiozni i magijski život i u osvit svoje inteligentne svijesti.⁵³¹ Najvažnije je ovdje, slijedeći Eliadeovu logiku, logičkim skupom objasniti užu specijalnost: svaki je *šaman* ujedno i *vrač*, no nije svaki *vrač* ujedno i *šaman*. *Medicine-man* je *iscjelitelj*, ali nije *šaman* jer *šaman* ima posebnu tehniku iscjeljivanja. A najvažnija je stvar vezana uz najbitniju odrednicu šamanizma, ekstazu, činjenica da nije svaki zanesenjak šaman. Šaman je takav stručnjak za ekstazu i trans da, prema svom i vjerovanju drugih, njegova duša za vrijeme ekstaze napušta tijelo i uspinje se u nebo ili podzemni svijet. Šamanizam stoga nije religija svih tih prostora u kojima se spominje, on je samo jedna vrsta magijske prakse, i zato, prema Eliadeu, a i drugima, ne treba tražiti šamanizam kao glavni magijski, a nipošto kao strogo religijski obrazac. Šamani su, ustvari, izabrani pojedinci, pozvani da se bave određenom magijskom praksom. Njihova je svrha da zbog svojih talenata liječe pomoću transa, služe kao posrednici između bogova i duhova, te kao pratioci ljudskih duša u drugi svijet. No, tamo gdje, prema istraživanjima brojnih znanstvenika na terenu, njihova iskustva i spoznaje nisu nužne, religiozni život teče normalno bez šamanskog uplitanja⁵³². Šamanom ne može postati svatko. U Sibiru se šamanom može postati ili nasljednim prenošenjem zvanja ili urođenim darom ("zovom"). U nekim slučajevima pojedinci svojom ili klanskom voljom postanu šamanima, ali oni se uvijek smatraju slabijima od onih koji su to naslijedili ili ga zadobili "pozivom" duhova ili bogova. No bez obzira na metodu odabira, šaman mora dobiti dvostruku obuku:

⁵³⁰ Perrin, Michel (2010): *Šamanizam*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 13.

⁵³¹ Eliade, M. (1985): 34-35.

⁵³² Isto.32.

onu o ekstazi i transu i onu o predaji, imenima duhova, tehnikama, rodoslovlju klana, mitologiji, tajnome jeziku i dr. Obuka se odvija na dvije razine, učitelji su i ljudi (stari šaman prethodnik) i duhovi. Dvostruka inicijacija, ekstatička i didaktička pretvara eventualnog neurotičara u šamana kojeg društvo priznaje kao magijskog praktičara.⁵³³ Za razliku od šamana, zvanje *medicine-mana* u većini naroda nije nasljedno već se stiče spontano, bolešću, snom, slučajnošću ili potragom.⁵³⁴ No jedan od tih čimbenika, bolest, najčešće epilepsija ili neka slična psihička, vrlo je čest dio postajanja šamanom – šaman je ustvari bolesnik koji sam sebe izliječi, a onda nastavlja liječiti i druge.⁵³⁵ Postoji i niz drugih obilježja koja su sastavni dio šamanskog svijeta, a nisu nužno i drugih magijskih praktičara. To je, primjerice, šamanski bubanj koji je prvorazredni alat u šamanskim obredima. On je nužan za šamanovo fokusiranje i spajanje sa svijetom duhova. Bubanj je vrlo osoban alat koji ujedno predstavlja Drvo svijeta i koji svojim stvaranjem ritma omogućava ekstatičko iskustvo.⁵³⁶ Većina suvremenih "šamana", osim ako nisu iz autohtone šamanističke kulture, spada u neošamanizme⁵³⁷, odnosno duhovna učenja Zapada koja konstruiraju različite vlastite predodžbe "šamanskoga", često ne slijedeći izravno tradiciju, već kombinirajući različita učenja i to zbog: a) ili vlastite duhovne potrage koju ne zadovoljava jednoobraznost neke od većih religijskih denominacija u svijetu, ili b) zbog želje za zaradom putem magijskih ili kvazimagijskih usluga ljudima.⁵³⁸

9) Travar (korenitik, biljar, vidar) je liječnik-magičar koji se bavi korijenjem i drugim dijelovima biljaka, odnosno poznavanjem, traženjem i sakupljanjem ljekovitog i magičnog bilja i korijenja koje je potom obrađivao i upotrebljava u korisne ili škodljive svrhe.⁵³⁹ Od prapovijesti do danas, podjednako u lovačkim-sakupljačkim, nomadskim i poljoprivrednim društvima kao onima modernima postojali su različiti pripadnici zajednice, profesionalni ili poluprofesionalni magijski praktičari, ali i hobisti koji su spoznavali uporabu biljaka u svrhe liječenja ili ozljeđivanja čovjeka ili životinje⁵⁴⁰. Liječenje bilje uvijek je obuhvaćalo oba svijeta, znanstveni, racionalni i empirijski, ali i magijski, iracionalni i vjerovani. Travari su kroz povijest vjerovali da bilje ima nadnaravna, bilo božanska ili magijska svojstva, a ljudi koje su liječili vjerovali su da su takve spoznaje visoko magijsko tajno znanje. Vrlo često su

⁵³³ Eliade, M. (1985): 35-36.

⁵³⁴ Isto. 42.

⁵³⁵ Isto. 50.

⁵³⁶ Isto. 140-148.

⁵³⁷ Perrin, M. (2010): 105-116.

⁵³⁸ O neošamanima u Hrvatskoj bit će više riječi u četvrtom poglavlju ovoga rada, u dijelu o neošamanizmu, na stranicama 284-297 (op. a.)

⁵³⁹ Minařík, F. (1971): 17.

⁵⁴⁰ O travarima i liječenju biljem već je bilo riječi u drugom poglavlju ovoga rada u dijelu o biljnoj magiji, na stranicama 76-97 (op. a.).

pripreme biljnih pripravaka, čajeva, masti i drugih postupaka pratile verbalne ili druge magijske prakse, što zbog vjerovanja samoga travara, što zbog bolje sugestivnosti onome koga se liječi⁵⁴¹. Neki od biljara i travara specijalizirali su se često i za iscjeljivanje specifičnih bolesti, a recepti i prakse čuvale su se i prenosile u njihovim obiteljima kroz generacije. Poznavanje trava većinom je tradicionalno bio ženski posao, iako su naravno poznati i mnogi muški travari i biljari. Brenko navodi da u prvoj polovici 20. stoljeća na hrvatskim prostorima postoje mnogi muškarci koji su postali slavni i ugledni po svojem poznavanju bilja i trava⁵⁴².

10) Vilenica/vilenjak je žena za koju se vjeruje da su je vile, za koje se vjerovalo da znaju sve o ljekovitom bilju kao "čuvarice bilja"⁵⁴³, naučile metodama liječenja uporabom bilja, te da tu praksu potom koristi za liječenje svojih sumješтана⁵⁴⁴. Skok navodi u etimologiji pojma *vila* da se slaže sa *vještica*, *višćun*, *vidjeti*, *vidati*, što upućuje na predodžbu o vilama kao vidaricama, "ženama koje liječe"⁵⁴⁵. Najstariji zapisi na hrvatskom povijesnom prostoru koji spominju vilenice sežu u 17. stoljeće, primjerice, kapelan Komiže 1634. optužio je pred vizitatorom dvije žene da liječe ljude travama i da se družu s vilama koje su ih naučile o djelotvornosti trava za liječenje. Također, sačuvan je povijesni dokument u kojem se 1660. godine spominje mladu janjinsku vilenicu s područja Dubrovačke Republike koju je ispitivao kapetan Ivan Gučetić. Prilikom iskaza ona je izjavila kako je vilenica koja zna liječiti, a tome ju je naučila *tetka Vila* koja joj se prikazivala u bijeloj haljini u obliku redovnice. Vilenica je tvrdila da je s "tetkom Vilom" mogla komunicirati kada god je to htjela, a prizivala ju je uz pomoć biljke oman, uz čiju je pomoć prepoznavala kome je nudila vještica i hoće li osoba ozdraviti ili neće⁵⁴⁶. U njezinu svjedočenju može se primijeti benevolentan nastup kao i denunciranje devet vještica iz kraja, što je vjerojatno i razlog što se više ne spominje dalje u postupku⁵⁴⁷. Postoje zapisi i o muškarcima koji su imali kontakte s vilama, a oni bi se nazivali vilenjacima, vilovnjacima ili vilenicima⁵⁴⁸. Dronjić i Šimunović navode zapis predaje koji je prikupila Maja Bošković-Stulli s kazivanjem o vilinskoj otmici mladića koji se nakon godine dana provedenih s vilama vratio narušenog zdravlja: "(...) on je tako suv i blid kao da je na njemu sušica, tako kod nji islabi". No, vratio se kao vječar, sa znanjem kojim može pomoći

⁵⁴¹ Brenko, A. (2004): 113.

⁵⁴² Isto. 112.

⁵⁴³ O vilenicama će biti riječi u posljednjem poglavlju ovoga rada u dijelu o magiji u starijoj hrvatskoj književnosri, na stranicama 360-366 (op. a.).

⁵⁴⁴ Marjanić, S. (2004): 233.

⁵⁴⁵ Skok, P. (1973): 593.

⁵⁴⁶ Čiča, Z. (2002): 69-70.

⁵⁴⁷ Čiča, Z. (2002): 71.

⁵⁴⁸ Isto. 82.

ljudima.⁵⁴⁹ Ovdje se prema Tkalčić može naći i poveznica sa šamanskim inicijacijama jer odlazak pojedinca, bio on voljan ili u ne, primjerice obliku vilinske otmice, iz zajednice u označava izolaciju tijekom koje se njegovo psihofizičko stanje vidno narušava, a potom slijedi inicijacija u vilinska znanja i povratak u zajednicu sa svojstvom seoskog vračara ili vilenjaka, odnosno vilenice, i sposobnošću izlječenja bolesti, proricanja ili vidovitosti, te tako postavlja vilenice i vilenjake u vezu sa šamanima i inicijacijskim bolestima.⁵⁵⁰ No, Čiča isto tako primjećuje da neki bitni elementi šamanizma kod vilinskih inicijacija ipak nedostaju kao što je vođenje društva mrtvih, gospodarenje vatrom i slično.⁵⁵¹

11) Vještica (u hrv. kajk. *coprnica*, mn. *coprnice*; još i dijalekt. *czoprenicza*, *coprenica*, *coparica*, *veštica*, *viščica*, lat. *malefica*, *strix*, *venefica*, *saga*, u muškim inačicama *coprenjak* i *coprnjak*, *vještac*, *nigromant*⁵⁵²) je složen, višestruko kompleksan pojam magijske osobe koji se u različito doba i na različitom prostoru promatrao drugačije.

U srednjoeuropskom i sjevernohrvatskom kršćanskom pučkom vjerovanju i srednjovjekovnom i ranovonovovjekovnom crkvenom i svjetovnom kaznenopravnom sustavu⁵⁵³, **vještica** je magijska osoba, odnosno praktičar, najčešće ženskoga roda, za koju se smatralo i vjerovalo da je ugovorila ugovor s Đavlom da će činiti zlo i štetu kršćanima, tzv. maleficij, ubijajući, bacajući uroke, nanoseći bolest, uzimajući mlijeko kravama, uništavajući ljetinu i stoku, leteći na metli, spolno općeci s đavlom, sastajući se na povremenim sijelima vještica (sabatima) i obezvrjeđujući svete simbole križa i svetaca⁵⁵⁴. One su najčešće stereotipno zamišljane kao stare i ružne žene⁵⁵⁵, ali i kao iznimno lijepe mlade žene koje svojom ljepotom začaraju muškarce⁵⁵⁶. Riječ "vještica" ili "vještac" proizlazi iz staroslavenskog glagola *věsti* u značenju "znati".⁵⁵⁷ Hrvatski jezikoslovac 19. stoljeća Bogoslav Šulek o samom značenju pojma "vještica" u hrvatskom jeziku zapisao je: "(...) ta rieč, koja bijaše prije biljeg tanka uma i bistra znanja, postade poruga. Kod starih Slavena zavao se vieštac onaj, koji je mnogo znao, a kod Čeha i dan danas znači vieštac proroka, to

⁵⁴⁹ Dronjić, Matija; Šimunović, Rosana (2010): "Fantastična bića lovinačkog kraja", *Senjski zbornik* 37, 297-322.

⁵⁵⁰ Tkalčić, Marina (2014): *Vile i vilinska pedagogija u novopoganskim duhovnostima u Hrvatskoj*, diplomski rad, Filozofski fakultet sveučilišta u Zagrebu, 19.

⁵⁵¹ Čiča, Z. (2002): 82.

⁵⁵² Vukelić, D. (2009a): 63.

⁵⁵³ O vješticama u kontekstu progonavještica i vješticiarstva kao maleficija bit će riječi u trećem poglavlju ovoga rada u dijelovima o Katoličkoj Crkvi i magiji te svjetovnim progonima vještica u Hrvatskoj na stranicama 165-195 (op. a.).

⁵⁵⁴ Vukelić, Deniver; Balaško, Josip (2017): *Enciklopedija Hrvatskog zagorja*, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 909, s.v. "Vještice (cop/e/rnice)".

⁵⁵⁵ Isto. 909.

⁵⁵⁶ Šešo, Luka (2012b): "Which Woman is a Witch? The Stereotypic Notions About Witches in Croatian Traditional Beliefs", *Studia ethnologica Croatica* 24, 198.

⁵⁵⁷ Skok, P. (1971): 603.

jest onoga, koji i buduće stvari znade."⁵⁵⁸ Prema tradicijskoj predaji vještice su najčešće djelovale noću, kad su se i nalazile na udaljenim, najčešće visokim mjestima⁵⁵⁹. Od 14. do 18. stoljeća na svjetovnim suđenjima u sjevernoj Hrvatskoj krimen bivanja vješticom bio je svjetovni zločin koji se kažnjavao izgonom ili kaznom u ranijem razdoblju ili smrću lomačom u kasnije. Poglavito nakon srednjoeuropskih progona od 15. stoljeća, koncept ideje vještice kao zločiniteljice postao je vrlo specifičan i razrađen. Najčešće tu ustvari i nije riječ o stvarnom magijskom praktičaru, tek vrlo rijetko je riječ o travarkama i primaljama, već je više riječ o konstruiranoj optužbi kako bi se optužene osobe riješilo kroz pravni sustav i predodžbe o vještičarenju.

Koncept vještice kao štrige (još i *štrigun*, *štrigo*, *štroliga*, *viščun*, *višča*, *viščac* i dr.) koncept je magijske predodžbe koji, zajedno s vjerovanjem u magijsku osobu **krsnika**, dolazi iz tradicije južne Slovenije i Hrvatske, Istre, Kvarnera i Dalmacije, a može se najdalje pratiti kroz povijesne i druge zapise do u 17. stoljeće. Prema Vinščaku, podrijetlo imena štriga i štriguna dolazi iz latinske riječi *strix*, u značenju "vještica", a jednako je tako i u rumunjskome riječ *strigoi*⁵⁶⁰. Štriga je magijska osoba za koju se vjeruje da posjeduje nadnaravne moći kojima želi naštetiti ljudima, stoci i zajednici općenito⁵⁶¹, ali to čini psihonavigacijskom magijom vezanom uz kultove plodnosti. Štrige su, prema tradicijskim vjerovanjima, kao i krsnici rođeni s košuljicom, a vjerovalo se se da imaju moć kada dođu u zrelo doba staviti je na sebe i tako postati nevidljivima, te prolaziti kroz zatvorena vrata⁵⁶². Vinščak navodi da se dovoljno precizne definicije štriga i štriguna kao magijskih osoba mogu naći u Orlića: "*Štrige i štriguni su najbliži pojmu vještica. Štrigun se rodi u črnem mihuru koji se potom sašije pod pazuh. Bez tog črnog mihura ili u drugoj varijanti crne kugle s kojom se rađa, gubi moć. Štrige i štriguni su opaki i vrlo opasni i po život ljudi, a piju i krv. Štriga se rodi s repom. Pojavljuje se u raznim životinjskim oblicima. Sijela i obavezna sastajališta su im poslije 11 sati navečer (ali i u 11 sati ujutro) na raskršćima (križine, kružere, krožerije). Djelatnost štriga i štriguna se očituje u tri vida: tuku se međusobno, čine zlo ljudima, i trće, kao najbitnije, tuku se sa svojim zakletim neprijateljima – krsnicima* (Orlić 1986:10). U Poljicama i na Dugom otoku u Dalmaciji zabilježena su vjerovanja u *viščake* jednoga kraja koji lete pred oblacima i bore se s *viščacima* drugoga kraja, štite svoje mjesto od tuče i

⁵⁵⁸ Šulek, Bogoslav (1874): "Po čem se poznaju vještice", *Vienac* 6/49, 781.

⁵⁵⁹ Šešo, L. (2016): 78-79.

⁵⁶⁰ Vinščak, Tomo (2006): "O štrigama, štrigunima i krsnicima u Istri", *Studia ethnologica Croatica* 17, 233.

⁵⁶¹ O krsnicima i štrigama već je bilo riječi u drugom poglavlju ovoga rada u dijelu o psihonavigacijskoj magiji, na stranicama 38-39 (op. a.).

⁵⁶² Vinščak, T. (2006): 233.

pretvaraju se pritom u različite životinje⁵⁶³ iz čega je također vidljiv stariji ambivalentni sloj vjerovanja o zoopsihonavigaciji⁵⁶⁴, prežitak iz kultova plodnosti. Najbolja obrana od *štriga* i *štrigina* je *križ-križina*, *križ salamun*, *salamunski križ*, *križ-papaliž*. Treba ga nacrtati iz jednog poteza. Takav ucrtani ili zakucani križ na vratima štiti kuću od *štriga* i *štriguna* (Orlić 1986:10). Postoje i osobe koje se zovu *štrolige*. Premda su po nazivu slične *štrigama* njihova se djelatnost razlikuje od one koje izvode *štrige*. *Štroliga je vračara. Često može pomoći, i tim ženama se redovito odlazi po savjet ili lijek. No, neke mogu začarati – štroligati i na zlo učiniti. One su u osnovi ipak, posrednik između zla i dobra. Znaju načiniti, to načiniti vrlo je često u svim tim pričam, u smislu nalaženja rješenja i lijeka za bolest ili nevolju. Štrolige najčešće gase roke, ubacujući glenje u ćikaru s blagoslovljenom vodom ili vodom izmiješanom s uljem* (Orlić 1986:8)."⁵⁶⁵ Štrige se stoga vrlo često značenjski preklapaju s pojmom vještica iako nisu bile povijesno, kao u sjevernoj Hrvatskoj, tako pravno kategorizirane i sankcionirane, već su više dio pučkih tradicija i vjerovanja.

U jednom od većih novovjernih religijsko-magijskih sustava 20. i 21. stoljeća, wicci i njezinom duhovnom-magijskom sustavu zvanom *vještičje umijeće*, **vještica**, eng. *witch*, jedan je od dva naziva za osobu koja je ujedno vjernik wicce, ali i magijski praktičar vještičjeg umijeća⁵⁶⁶. Miličević navodi da je najzastupljenija teorija da naziv *wicca* dolazi iz staroengleskog naziva za mušku vješticu *wicca* (*wittfa*, masc.) i za žensku vješticu *wicce* (*wittfe*, fem.) ili pak da je došla od riječi protoindoeuropske riječi *weik-* u značenju "savinuti, zavinuti", što je kasnije postalo *wicken* u značenju "skakati, plesati" te bi po tome vještica bila osoba koja može savijati stvarnost, pomoću rituala plesa i skakanja, što je, Miličević zaključuje, čisto šamanističko ponašanje⁵⁶⁷. Za teoriju da je sama riječ *witch* mlađeg razdoblja i zapravo potječe od riječi *wicca* navodi starodanski izraz *vekka* u značenju "čarobnjak", kao refleksija još starije forme *vitka* nastala kontrakcijom od *vitgur* što znači "onaj koji je mudar". Navodi i Sophus Bugge, dansku filologinju, koja smatra da bi se slovo *t* u *tg* ili *tk* kombinaciji gubilo, čime bio se *g* ili *k* dupliralo, pa bi po tome *vitka* postala *vekka*. Smatra se da je na taj način dobivena i *wicca*, postojanjem središnjeg *t* koje je reflektiralo *t* u *wit*, pa je od *witca* nastalo *wicca*. Navodi i teoriju da se na staroengleskom riječ *wicca* izgovarala *wee'cha* (*viča*), te da je evolucijom postala *witch*. Holzer podržava teoriju da je *wicca* stariji naziv koji se davao onim "mudrim" pripadnicima plemena, te se: "Ta mudrost nazvala *wicca*, ili vještina

⁵⁶³ Šešo, L. (2002./2003): 47.

⁵⁶⁴ Marjanić, S. (2005): 122.

⁵⁶⁵ Vinšćak, T. (2006): 231.

⁵⁶⁶ O vješticama u kontekstu wicce u Republici Hrvatskoj bit će riječi u četvrtom poglavlju, u dijelu o wicci, na stranicama 271-284 (op. a.).

⁵⁶⁷ Miličević, S. (2010a): 21.

mudrih (*wise*). *Wicca Craft* postepeno je postala *witchcraft*.⁵⁶⁸ Miličević navodi i da wicce sebe ujedno nazivaju i vješticama, dok se neke nazivaju isključivo *wiccama*, ali naznačavaju da se bave *witchcraftom* tj. "vještičjem umijećem".⁵⁶⁹

12) Žrec je pretkršćanski kasnoantički i ranosrednjovjekovni starovjerni, kako šire slavenski tako i prahrvatski svećenik i magijski praktičar stare slavenske religije obožavanja prirode i kulta predaka⁵⁷⁰. Koriijen riječi *žrec* dolazi iz prasl. riječi **žerti*, lit. *girti*, ie. baza **gerH-*, u značenju "podizati glas, pjevati, hvaliti, slaviti", sanskrt. *gir-*, u značenju "hvala, zahvala", lat. *gratus*, "zahvalan".⁵⁷¹ Danas je ta riječ zamrznuti prežitak izvorne slavenske riječi, a ne moderni oblik kakav bi nastao u stoljećima glasovnih promjena hrvatskog jezika⁵⁷². Lingvist Radoslav Katičić u jednom je razgovoru autoru sugerirao da bi takav pretpostavljeni današnji standardni hrvatski oblik riječi bio **žrac*, analogijom prema današnjim oblicima riječi *starac*, *otac*, *mladac*; ovakav oblik *žrec* bio bi jedino dakle moguć u kajkavskom dijalektu hrvatskog jezika, kao i riječi *otec*, *starec*.

Žrec je takođe pojam za svećenika i magijskog praktičara u slavenskom rodno vjerju 20. i 21. stoljeća te početnim fazama hrvatskoga rodno vjerja 21. stoljeća⁵⁷³. U hrvatskom rodno vjerju to je bio naziv funkcije osobe koji vodila obrede od početka do kraja, interpretirala mitski tekst i slijedila njegove odrednice kako bi odala počast prirodnim silama i božanskim entitetima koji ih utjelovljuju. To je također bila osoba koja je zbog svojih sposobnosti i karakternih i društvenih osobina, od zajednice odabrana da predvodi njezina slavlja, organizirajući i predvodeći godišnje obrede u određene dane, kao glavni posrednik između zajednice i duhovno-energetskog svijeta te se u ime zajednice obraćala i zahvaljivala duhovno-energetskom svijetu na vođenju, pomoći, suradnji, blagoslovu i drugome.⁵⁷⁴ U daljnjim fazama hrvatskoga rodno vjerja, u drugom desetljeću 21. stoljeća i u sklopu Saveza hrvatskih rodno vjeraca, ta se funkcija raslojila na četiri obredne funkcije koju vrše različite osobe: **žrec obrednik**, **žrec krijesnik**, **žrec vještac** i **volh**. Žrec obrednik je spolom neograničeni obredni žrec hrvatske rodno vjerne župe u obedijenciji Saveza hrvatskih

⁵⁶⁸ Holzer, Hans (2002): *Witches: true encounters with wicca, wizards, covens, cults, and magick*, New York: Aspera Ad Astra, 8.

⁵⁶⁹ Miličević, S. (2010a): 21.

⁵⁷⁰ O značenju uloge hrvatskog starovjernog žreca bit riječi u trećem poglavlju ovoga rada u dijelu o hrvatskom starovjerju, na stranicima 135-150 (op. a.).

⁵⁷¹ Opačić, N. (2009).

⁵⁷² Hrvatski lingvist Radoslav Katičić u jednom je razgovoru autoru sugerirao da bi takav pretpostavljeni današnji standardni hrvatski oblik riječi bio **žrac*, analogijom prema današnjim oblicima riječi *starac*, *otac*, *mladac*; ovakav oblik *žrec* bio bi jedino dakle moguć u kajkavskom dijalektu hrvatskog jezika, kao i riječi *otec*, *starec* (op. a.)

⁵⁷³ O ulogama hrvatskog rodno vjernog žreca bit će riječi u četvrtom poglavlju ovoga rada u dijelu o hrvatskom rodno vjerju, na stranicima 298-307 (op. a.).

⁵⁷⁴ Vukelić, Deniver (2012c): 352.

rodnovjeraca, koji je prošao obuku za žreca obrednika, pomagao barem jedan hod kroz godinu volhu ili drugom, iniciranom i iskusnom žrecu obredniku u pripremi i izvođenju manjih i većih godišnjih slavlja, prošao teorijski i praktični ispit pred Vijećem žrečeva SHR-a te prošao posvećenje za žreca obrednika. Žrec obrednik je osoba koja može samostalno izvoditi sva veća i manja slavlja i godišnje obrede, Obrede prijelaza te zajedno s volhom i drugim žrečevima posvećivati žrečeve pomoćnike u njihove buduće žrečevske funkcije. Žrec obrednik priprema i koordinira obred, izvodi godišnje obrede ili slavlja, predvodi žrtvu. Žrec obrednik drži i govore i savjetovanja u rodnovjernoj župi Saveza hrvatskih rodnovjeraca svoga djelovanja te podučava rodnovjernom duhovnom i etičkom nauku prema Savezu hrvatskih rodnovjeraca te koordinira radom svoje župe. Žrec krijesnik je spolom neograničeni obredni žrec hrvatske rodnovjerne župe u obedijenciji Saveza hrvatskih rodnovjeraca koji je prošao obuku za žreca krijesnika, pomagao barem jedan hod kroz godinu drugom, posvećenom i iskusnom žrecu krijesniku u pripremi i izvođenju obrednog ognja tijekom manjih i većih godišnjih slavlja, položio teorijski i praktični ispit pred Vijećem žrečeva SHR-a te prošao posvećenje za žreca krijesnika. Žrec krijesnik je osoba zadužena za obredni sveti oganj bilo kojeg razmjera u svim obredima unutar hrvatske rodnovjerne zajednice Saveza hrvatskih rodnovjeraca. Žrec krijesnik se bavi paljenjem i gašenjem obrednog ognja i svijeća na tjednim susretima, obrednih krjesova na proljetnim, ljetnim i jesenjim slavljima, te badnjaka na obrednom slavlju Koleda u organizaciji Saveza hrvatskih rodnovjeraca. Žrec vještac je spolom neograničeni obredni žrec hrvatske rodnovjerne župe u obedijenciji Saveza hrvatskih rodnovjeraca koji je prošao obuku za žreca vješca, pomagao barem jedan hod kroz godinu drugom, posvećenom i iskusnom žrecu vješcu u magijskim činovima čišćenja i zaštite trebišta i kapišta tijekom manjih i većih godišnjih slavlja, bavio se drugim oblicima magijskih činova od koristi hrvatskoj rodnovjernoj zajednici, položio teorijski i praktični ispit pred Vijećem žrečeva SHR-a te prošao posvećenje za žreca vješca. Žrec vještac je zadužen za magijsku zaštitu i fokalizacijom energije u svim obredima unutar hrvatske rodnovjerne zajednice Saveza hrvatskih rodnovjeraca. Žrec vještac se bavi pozicioniranjem idola unutar trebišta, koordinacijom energetske čišćenja trebišta uoči obrednih krjesova na proljetnim, ljetnim i jesenjim slavljima, kao i dizanjem i spuštanjem magijske zaštite trebišta. Također se bavi i magijskom zaštitom i fokalizacijom energije u hramu, izučava i kreira i druge oblike energetske zaštite te alata za samopročišćenje pripadnika zajednice kao što su amuleti i talismani, labirinti, narukvice i drugi magijski oblici. Sudjeluje u kreaciji novih obreda, molitvi i drugih rodnovjernih duhovnih i magijskih pomagala s ostalim žrečevima. Volh je spolom neograničeni vrhovni žrec hrvatske rodnovjerne župe koji je prošao sve obuke i ispite

za sve tri funkcije, žreca obrednika, žreca krijesnika i žreca vješca kao i sva tri posvećenja za sve tri funkcije, te najmanje tri godine služio kao jedan od žrečeva bilo koje podvrste unutar jedne od župa unutar obedijencije Saveza hrvatskih rodnovjeraca. Može u bilo kojem trenutku vršiti službu bilo kojeg tipa žreca Saveza hrvatskih rodnovjeraca u bilo kojem aspektu, vođenju obreda, održavanju obrednog ognja, magijskoj zaštiti i drugo.⁵⁷⁵

⁵⁷⁵ Savez hrvatskih rodnovjeraca (2016): 15-16.

RELIGIJSKI POGLED NA MAGIJU

U ovom će se poglavlju utvrditi kako je religijsko povezano s magijskim, prvo od teorijskoga, a zatim i dijakronijskog uvoda kroz europski religijski pogled na magiju, preko hrvatskoga starovjerja i dvovjerja, kristijanizacije i utjecaja kršćanstva, preciznije katoličanstva, na magijsku kulturu u Europi i hrvatskim povijesnim zemljama, preko pojave i djelovanja različitih oblika inkvizicije pa do religijski poticanih svjetovnih sudova u slučajevima progona vještica na koje je kršćanstvo izravno utjecalo. Na kraju pregleda razmotrit će se i suvremeniji odnosi religije i magije na primjerima pučkih svetaca te suvremenih stavova o magiji dijela katoličkog svećenstva u Hrvatskoj. Koncem ovoga poglavlja fokus će biti na odnosima i drugih religija i magije na hrvatskom prostoru, preciznije islamu u dva razdoblja, novoga vijeka i danas.

1. Religijsko i magijsko

Promatrajući kroz perspektivu antropologije religije, Randić definira religiju prema Rosman i Rubel kao "kulturno sredstvo pomoću kojega se ljudi nose s nadnaravnim, ali uz vjerovanje i da se nadnaravno obračunava s njima"⁵⁷⁶. Prema Brenko, religijski obredi naglašavaju ljudsku bespomoćnost jer se vjernici obraćaju za pomoć nekom božanstvu koje odlučuje čiju će molitvu uslišiti, a čiju ne. Za razliku od religijskoga, magijsko se djelovanje, prema Brenko, temelji na izboru prave formule i valjano izvedenom postupku što neizbježno dovodi do uspjeha⁵⁷⁷. I magija i religija dobivaju značaj i funkciju u situacijama emocionalnog stresa, životnih kriza, smrti, obreda prijelaza, nesretne ljubavi ili neutažene mržnje te inicijacijskih misterija. I magija i religija također nude svojevrsne izlaze i bjegove od ovih situacija na način da ih se zaobilazi ne empirijskim načinom već ritualom ili vjerovanjem u nešto s područja natprirodnoga. U domeni religije to obuhvaća vjerovanja u duhove, providnost, čuvare (anđele, svece i druga natprirodna bića) ili zagovore božanskih osoba, u magiji pak kroz primarnu snagu i vrlinu magije.

Prema funkcionalističkoj perspektivi Malinowskoga, magija i religija utemeljene su kao sustavi bazirani na tradiciji mitologije i obje djeluju u ozračju čudesnoga i čudotvornoga. Također su obje okružene tabuima i protokolima koji obilježavaju njihove činove drugačijima od onoga profanoga svijeta⁵⁷⁸. Glavna razlika između magije i religije u njihovim je

⁵⁷⁶ Randić, Marijana (2003): 69

⁵⁷⁷ Brenko, Aida (2004): 117.

⁵⁷⁸ Malinowski, B. (1935): 67-68.

tehnikama. Umijeće prakticiranja magije ograničeno je čaranjem, ritualom i uvjetima za rad samih praktičara. Religija pak sa svojim kompleksnim aspektima ne može se lako ogledati samo u formi njezinih činova ili uniformnosti subjekta, već više u funkcijama koje ispunjava te vrijednostima vjerovanja i rituala. Vjerovanje u magijsko je stoga jednostavnije, zahtijeva samo vjerovanje u ljudsku moć uzrokovanja određenih učinaka u svijetu oko sebe ili u samome sebi pomoću nekog čaranja ili rituala. U religijskom sustavu postoji čitav natprirodni svijet oko i iznad čovjeka koji utječe na njega i svijet oko njega: duhovi i demoni, zaštitnički duhovi, božanstva i drugo. Mitologija religije je mnogo kompleksnija i kreativnija od mitologije magije, a obično ima čitavo središte oko kojega temelji svoj kanon postavki, kozmogonije, legende o herojima, moralne pouke, mitove o djelima bogova i polubogova i drugih istaknutih osoba. Prema Malinowskom, magija je umijeće nekolicine, predavana s generacije na generaciju u ruke specijalista praktičara, a religija je pak sustav čitave zajednice kojoj pristupa svaki član zajednice kroz neku od inicijacija da bi kasnije i on sam inicirao druge u nj putem posrednika.⁵⁷⁹

Prema Durkheimu, kao i religiju, magiju također čine vjerovanja i obredi, ona jednako tako ima svoje mitove i dogme uz jedinu razliku u tome što su oni većinom i najčešće nerazvijeniji i grublji, većinom stoga što je magija u stalnoj potrazi za tehničkim i utilitarnim ciljevima, a manje gubi vrijeme u mitološkim spekulacijama. No svejedno entiteti koje magijski praktičar zaziva i sile koje stavlja u pokret iste su prirode kao i sile i entiteti kojima se obraća religija, odnosno vrlo često su i potpuno istovjetne⁵⁸⁰. U starijim, evolucionističkim perspektivama, magija se promatrala kroz zajedničke karakteristike s religijom, ali je zbog toga i na ljestvici razvoja kulture i zauzimala vrijednosno niže mjesto od religije⁵⁸¹. Esencijalna je razlika da je religija kolektivni fenomen i da je sve rađeno u zajednici ili grupi i pod pritiskom zajednice ili grupe. Vjerovanja i religijske obredne prakse u svojoj su prirodi iznimno obvezujuće.

Prema Maussu, iz perspektive francuske sociološke škole, vrlo često većina religijskih elemenata i praksi, za razliku od magijskih, ne dopuštaju individualnu inicijativu, jer su individualne inicijative dozvoljene u većini slučajeva samo u formi objave. Pojedinaac se osjeća u stalnoj podređenosti božanskim silama koje su izvan njegove moći poimanja ili utjecanja⁵⁸². No, magija također može imati kolektivne obrasce kao i religija. U konceptima, ustvari, najveća je razlika, a što je i među glavnim ciljevima proučavanja ove studije, ujedno i

⁵⁷⁹ Malinowski, B. (1935): 68.

⁵⁸⁰ Durkheim, E. (2008): 97.

⁵⁸¹ Lazar, Ž. (2008): 28.

⁵⁸² Mauss, M.(2005): 111.

najveće mimoilaženje između religije i magije u ljudskoj kulturnoj povijesti nastalo razvojem zapadnog monoteizma, koji je razgraničio natprirodne manifestacije koje su odobrene od službene religijske doktrine, poput raznih čuda, te onih magijskih vjerovanja koje se najčešće nađu u narodnim vjerovanjima i praksama ili pak okultnim spekulacijama učene magije. U politeističkih religija i njihovih tradicija najčešće ne postoje čvrste razlike između religijskih i magijskih praksi, primjerice, u većini njih postoje i sama božanstva koja su glavni patroni magijske prakse.

Prema Placeu, čini se da jasne razlike između magije i religije postoje uglavnom samo u kulturama Zapada od srednjega vijeka do danas⁵⁸³. Prema Lángu srednjovjekovni autori često su vidjeli i razumjeli magiju na dva načina: kao socijalno neprihvatljivi religijski oblik ili kao vrstu znanosti. Ako je pristup bio osuđujući, magija je bila promatrana kao svojevrsna perverzija religije, koja je često djelovala s obrednim alatima religije, ali umjesto pokretanja "pravih" ciljeva religije, ciljala je, prema vizuri religijskoga, ka okretanju demonskim silama. Drugi način promatranja povezivao je magiju sa znanošću, često kao alternativu naspram demonskoj intervenciji okultne sile, snagama prirode, simpatijama svemira i tajnim porukama.⁵⁸⁴

I u religijskom i u magijskom diskursu ritual je jedan od osnovnih i nužnih elemenata, pravilni poredak neke obredne prakse koja izaziva određeni željeni cilj. Kod magijskoga ritual je nekad tehnički složeniji, ali također nužno traži preduvjet vjerovanja da će praksa imati uspjeha, bio taj uspjeh izazvan slučajnošću ili drugačije. Kod religijskoga diskursa, kao i kod magijskoga, također je nužan preduvjet vjerovanja, primjerice u moć molitve, koja je jedan od prerogativa religijskog poimanja, a koja se, za razliku od magijskoga diskursa koji se oslanja na moć osobe, predmeta ili pojave, oslanja na dobru volju i milost božanstva kojemu je molitva upućena. Niti kod religijskog niti kod magijskoga uglavnom nije nužan preduvjet sam uspjeh čina da bi se smatralo da je on ispravan i validan, već je glavni preduvjet samo vjerovanje u čin.

Također, tanka je granica i između svrhe religijskoga i magijskoga čina. Kako magijski činovi mogu biti u razne svrhe čovjekova osobnog boljitka (zdravlja, društvenog života, materijalne koristi i sl.), tako može biti i, primjerice, religijski čin molitve, kao što postoje brojni primjer molitvi protiv bolesti, za zaštitu, za pomoć i slično. I jedne i druge tehnike i prakse, i magijske i religijske, prepoznaju se kao vjerovanje da njihovo prakticiranje donosi stvarnu, materijalnu promjenu ili način na koji ljudski subjekt ili objekt razmišlja, odnosno

⁵⁸³ Place, R. M. (2009): 13.

⁵⁸⁴ Láng, B. (2008): 20.

njegovu percepciju. Prema Čulinović-Konstantiović, u religijskom i magijskom ritualu razlikuje se sadržaj obrednih tekstova, a posebno način na koji se on izgovara te subjekt kojemu je ritual upućen⁵⁸⁵. Također, najveća razlika između religija zapadnog monoteizma i ostalih religija naspram magije, jest taj što zapadni monoteizam u većini slučajeva smatra magijske tehnike nečime izvan religije i izvan prirode, odnosno svakodnevnog ophođenja sa svijetom. Druge, poglavito starije religije i vjerovanja magiju su većinom smatrale sastavnim i nerazdjeljivim dijelom religijske prakse, ne natprirodnim već uobičajenim alatom za svakodnevnu interakciju sa svijetom oko sebe: ako za ostvarenje nekog cilja nije uspijevaao fizički, ovosvjetovni pristup, uporaba magijske prakse je po njima bila validan alternativni alat za rješavanje nekog problema.

Velike veze koje su se mogle osjetiti i kroz povijest magijskoga na tlu hrvatskih zemalja, između religije i magije, očitovale su se primjerice i u uporabi imena božanstva ili sveca kao apotropejskih magijskih sredstava. Takvi su slučajevi brojni u magijskim praksama judeističkog, kršćanskog ili muslimanskog utjecaja. Iz prapovijesnih vremena opstalo je vjerovanje da imenovanje nečega ili poznavanje čijega imena daje veću ili manju kontrolu nad time ili istim, odnosno uvjetuje pružanje moći nad tom silom pri nekom vlastitom cilju. Iz judeizma je u kršćanstvo tako, i u srednjovjekovnu i renesansnu magiju, pa sve do danas tako prešla uporaba JHWH, tzv. Tetragrammatona, slova koja označavaju Jahvu, jedno od imena vrhovnog judeokršćanskog božanstva, a koje se znalo vrlo često pisati na brojnim talismanima, urezivati za zaštitu na oružje, odjeću, te koristiti i u drugim magijskim praksama. Također je slično zamjetljivo i u religijskim ritualima posvećivanja, primjerice, vode ili prostora, gdje je jedan od temelja rituala vjerovanje da takav ritual daje prostoru, građevini ili predmetu svetost, odnosno magijsku i religijsku nepovredivost od onostranog, ali i ovozemnog. Na istome principu vjerovanja je nastao i kršćanski srednjovjekovni model svetačkih moći koji je ostao aktualan do danas, s vjerovanjem da čitave osobe ili dijelovi tijela pojedinih osoba odobrenih i/ili posvećenih od službenih crkvenih tijela ili neslužbeno od naroda, mogu biti moćni predmeti koji šire zaštitu ili liječe onoga tko ih dotakne ili posjeduje, što je u svojoj biti idolatrija, obožavanje predmeta, a upravo ono što nominalno jest Drugost i osuđeno od službene dogme kršćanstva. Na ovim primjerima može se vidjeti da granice između magijskoga i religijskoga toliko i nema, koliko je primarno vidljivo da je u zapadnom judeokršćanskom monoteizmu na ideološkoj-političkoj razini organiziranog vjerovanja magijsko koje je odobreno za korist Crkve prozvano religijskim i ispravnim, a magijsko koje

⁵⁸⁵ Čulinović-Konstantinović, V. (1989): 13.

je protivno dogmi ili ugrožava "konkurentskim" predožbama kanon dogme, prozvano magijskime i time pejorizirano i tabuizirano, kao prokleta i demonsko.

Prema Brenko, Crkva je pokušavala u dugom vremenu svoga postojanja bezuspješno iskorijeniti magijsko nudeći svojim korisnicima u zamjenu za čarobnjaštvo svete, a ne magijske lijekove poput molitve, zavjeta, svetačkih zagovora i moći, posta, hodočašća, pokore i egzorcizama na taj način pokušavajući monopolizirati obavljanje čudotvornih postupaka⁵⁸⁶. No, također prema Brenko, taj proces bio je obostran, neki su elementi pučke pobožnosti i magijskih praksi postali dijelom službenog kršćanskog kulta, poput hodočašća, procesija i križnoga puta, a nekima su ipak sami narodni praktičari dali kršćansku formu i značenje te je širenjem i prihvaćanjem kršćanstva magijsko postalo sve ono što se nije uspjelo uklopiti u službeni vjerski kršćanski kult⁵⁸⁷.

Šešo smatra da mnogi primjeri s terena i u prošlosti i danas pokazuju da su Crkva, kršćanstvo i svećenstvo bitna sastavnica vjerovanja u magijske prakse i nadnaravna bića, poglavito zato što su u mnogim slučajevima upravo oni glavni borci protiv njih, primjerice vjeruju da mogu prepoznati vještice, razbiti oblake, dati zavjete i amajlije, smiriti nespokojne duše i slično. Jednako tako, neke se crkvene prakse poput plaćanja misa, odlaska u crkvu, posvećivanja vodom i sličnih smatraju obranom od uroka i drugih zlih sila⁵⁸⁸.

Ovdje treba pripomenuti i zapaženo postojanje tzv. "kvazimagijskog" razmišljanja, odnosno slučajeva kad ljudi djeluju tako kao da vjeruju da njihovi magijski činovi polučiti neki stvarni rezultat, bez nužnog preduvjeta da oni sami vjeruju u pozadinski sustav iza određenog čina.⁵⁸⁹ Na isti se način može zaključiti da se to odnosi i na religiju, odnosno da su prisutna i kvazireligijska razmišljanja, primjerice u zaštitu svetih predmeta drugih religija u koje osoba ne vjeruje ili pak molitve božanstvima s kojima osoba religijski, vjerski i kulturno nema nikakve veze, o čemu će biti riječi u zadnjem poglavlju ove studije.

2. Hrvatsko starovjerje i dvovjerje

Teme pojmova **hrvatskog starovjerja i hrvatskog dvovjerja** kao religijsko-magijskih u aktivnih čimbenika hrvatskog kulturnog identiteta spadaju pod iznimno zanimljive, poprilično kontraverzne i dosad nedovoljno obrađene teme u hrvatskoj kulturnoj povijesti, osim nekoliko starijih studija Sackinskoga, Nodila, Pilara i Ledića, te recentnijih većih studija i znanstvenih

⁵⁸⁶ Brenko, A. (2004): 118.

⁵⁸⁷ Isto.

⁵⁸⁸ Šešo, L. (2016): 253.

⁵⁸⁹ Shafir, E.; Tversky, A. (1992): "Thinking through uncertainty: Nonconsequential reasoning and choice", *Cognitive Psychology* 24 (4), 449-474.

radova u recentnoj etnološkoj i lingvističkoj literaturi, poput onih Katičićevih⁵⁹⁰, Belajevih⁵⁹¹, Vinšćakovih⁵⁹², Miličević⁵⁹³ te objavljenih radova ili održanih predavanja autora ovoga rada⁵⁹⁴. Tu je riječ o nekoliko većim dijelom povezanih kulturnih fenomena o kojima se dugo uopće nije govorilo zbog činjenice da su i hrvatske kulturne znanosti slične teme sagledavale pod utjecajem zapadnog kršćanskog kulturnog kruga, te ako bi se i spominjalo starovjerje, spominjalo bi se u kontekstu hereze ili ostataka "poganskih" kultova, no ne i kao iznimno bitan kulturnopovijesni aktivni fenomen itekako prisutan na hrvatskim povijesnim prostorima.

S druge strane, krajem 19. i početkom 20. stoljeća pokušaji rekonstrukcija kretali su se prema panslavenskim koncepcijama u cilju političkoga jedinstva južnih i drugih Slavena naspram dominantne germanske političke moći⁵⁹⁵. Slično je i s procesom dvovjerja koje je uvelike bilo prisutno, a i danas jest, u različitim razdobljima hrvatske kulturne i religijske povijesti, ali u je pravilu prešućivano. A obje teme su nužne za uvod u religijski pogled na magijsko na hrvatskim povijesnim prostorima. Nodilo, a kasnije i Katičić i Belaj nazivaju najstariji sloj prahrvatske i slavenske duhovnosti starom vjerom⁵⁹⁶, a u mojoj metodologiji⁵⁹⁷ nazivom pojmom hrvatskoga starovjerja koji smatram stilski neutralnim pojmom u odnosu na definiciju kojom bi kršćanstvo i druge monoteističke svjetske religije svaki ovakav oblik pretkršćanske hrvatske duhovnosti, magijskih praksi i bogoštovlja nazvale *poganstvom*, *krivovjerjem* ili *nevjerništvom* (eng *paganism*, *heathenism*)⁵⁹⁸ ili se pak referirale na *pretkršćanstvo* u, konkretnom slučaju hrvatskog, ali i drugih slavenskih naroda, subjektivno smatrajući kršćanstvo u Slavena, preciznije Hrvata, konačnom i krajnjom religijom i duhovnošću.

*Hrvatsko starovjerje*⁵⁹⁹ po mojoj definiciji najstariji je oblik duhovnosti i religijsko-magijskih praksi hrvatskog naroda, zasnovan na religijskim i magijskim kultovima štovanja prirodnih sila, ponekad antropomorfiziranih u likovima patronskih božanstava, kao i na kultovima predaka, a kulturno povezan sa sličnom ili zajedničkom širom slavenskom osnovom, koje su Hrvati kao narod donijeli sa sobom tijekom svoje migracije na hrvatski povijesni prostor u približno 7. stoljeću. Hrvatsko starovjerje, kao i većinu slavenskih

⁵⁹⁰ Katičić, R. (2008), Katičić, R. (2010), Katičić, R. (2011), i Katičić, R. (2014).

⁵⁹¹ Belaj, V. (2007), Belaj, V. (2009a), Belaj, V. (2009b) i Belaj, V.; Belaj, J. (2014).

⁵⁹² Vinšćak, T. (2002).

⁵⁹³ Miličević, S. (2010a) i Miličević, S. (2010b).

⁵⁹⁴ Vukelić, D. (2012c) i Vukelić, D. (2015).

⁵⁹⁵ Marjanić, S. (2015): 111-112.

⁵⁹⁶ Isto. 129.

⁵⁹⁷ Vukelić, D. (2012c): 350.

⁵⁹⁸ Bailey, M. D. (2003): 103.

⁵⁹⁹ Vukelić, D. (2012c): 350.

starovjerja, klasificiramo u animistički politeizam. Ovdje svakako treba napomenuti, što će se nešto dalje u tekstu vidjeti, da *hrvatsko starovjerje* prema mom mišljenju nikako nije prikladan termin za slavenske i hrvatske novovjerne neoanimističko-politeističke duhovno-magijske smjerove 20. i 21. stoljeća, koje nazivam *hrvatskim rodnovjerjem*. Također, treba napomenuti da neke suvremene rodnovjerne skupine⁶⁰⁰ drugih slavenskih naroda, poput primjerice slovenskih⁶⁰¹, samo *rodnovjerje* nazivaju *starovjerjem*, a sebe *starovjercima*, no prema njihovim značajkama, komunikaciji s ostalim skupinama u Europi i drugim osobinama, tu je riječ o *rodnovjerju*, a ne o *starovjerju* prema našim prije danim definicijama. Kako postoji poprilično različit skup rodnovjernih skupina, a terminologija nije u potpunosti usklađena, tako često dolazi do različitih terminoloških značenjskih preklapanja⁶⁰².

Jedna od najbitnijih odrednica kulture nekoga naroda svakako jest i njegov duhovno-magijski život, od službenih religija do ostalih vjerovanja i praksi. Preplićući se, oni protekom vremena postaju teško razlučivi, posebice kad je riječ o vjerskim pogledima pretkršćanskih zajednica, prekrivenima skupom kršćanskih vjerovanja i običaja. U mnogih europskih naroda pretkršćanska se, starovjerna mitologija može raspoznati, djelomice ili kompletno, s obzirom da su u tom razdoblju imali pismo, primjerice u Helena, Rimljana i Skandinavaca, ili su ih pak pismeni osvajači opisali kao kuriozitet poput Gala, Ilira i srodnih ilirskih plemena te Kelta. No, vjerski nazori Slavena povezani su s njihovim zajedničkim praslavenskim, a onda, i dalje u prošlost, praindoeuropskom podrijetlom. No, budući da nisu imali pisma, Praslaveni ni svoju vjeru nisu mogli zapisati u obliku svetoga spisa koji bi se sačuvao i tako zapisan prenosio, a k tome je i stara slavenska vjera na širim područjima počivala na naoko sličnoj animističko-politeističkoj osnovi koja sa mikrorazinama lokalnih plemenskih kultova često i uvelike razlikovala. Dodatne su razlike nastajale i razdjeljivanjem Praslavena na istočne, zapadne i južne slavenske skupine čime su se mijenjali i njihovi nazori te se prilagođavali novim zahtjevima, okolinama te doticajima s drugim narodima što im je davalo specifične prostorno-kulturne partikularne nadogradnje na zajedničke praslavenske i praindoeuropske religijsko-magijske temelje⁶⁰³. S obzirom na te okolnosti, i dosadašnji pokušaji rekonstrukcije vjerskih nazora južnih Slavena i konkretnije Hrvata, izučavani su i izučavaju se s mnogim teškoćama, posebice stoga što su Slaveni i Hrvati ubrzo nakon osnivanja svojih sklavinija⁶⁰⁴ na današnjim hrvatskim prostorima u dodiru s dalmatinskim romejskim gradovima kao i

⁶⁰⁰ O rodnovjerju će biti više riječi u sljedećem poglavlju (op. a.).

⁶⁰¹ <http://www.staroverci.si/staroverstvo.html#3> na dan pregleda 15. lipnja 2011.

⁶⁰² Vukelić, D. (2012c): 350

⁶⁰³ Belaj, V. (2007): 56.

⁶⁰⁴ prvih plemenskih zajednica na južnoslavenskom prostoru, op. a.

franačkom državom službeno prihvatili kršćanstvo. Osim što iz toga vremena, uvjetno okvirno rečeno sedmoga stoljeća, nema sačuvanih povijesnih izvora o prvobitnoj vjeri Hrvata, ni arheologija nam dosad nije mogla ponuditi materijalnu podlogu za rekonstruktivna nastojanja, osim u slučaju nekih struktura mogućih svetišta⁶⁰⁵. Sačuvani povijesni pisani izvori drugih, susjednih naroda također su neprecizni. Najstariji zapisi koji se danas rabe u proučavanju slavenske prošlosti, primjerice oni Herodota, Prokopija iz Cezareje i Konstantina Porfirogeneta, ne daju pojedinosti o njezinoj vjerskoj sastavnici. U drugih slavenskih grana postoje neki povijesni izvori, poput zapisa s opisima kijeenskoga starovjernog svetišta te zakletvi kneza Vladimira u pregovorima s Bizantom, ali njih se možemo rabiti za neke usporedbe. Česta je zabluda u popularnom mišljenju 20. i 21. stoljeća da bi jedno božanstvo jedne slavenske grane bilo u potpunosti u atributnom smislu istovjetno božanstvu druge.

Najbolji primjer za to jest, prema Belaju, štovanje Svantevida, božanstva čestoga u zapadnih Slavena, koji se u primjerice u južnih Slavena uopće ne spominje, već sve njegove attribute ima božanstvo Perun⁶⁰⁶. Iz navedenih se razloga u pokušajima rekonstrukcije religijsko-magijskih predodžaba i obrazaca suvremena kulturna povijest, etnologija i lingvistika oslanjaju na predajne izvore kao što su godišnji narodni običaji, dječje igre, oronimi i hidronimi, pjesme, pripovijetke, jezični sklopovi te ostali prežitci u usmenoj književnosti i kulturi⁶⁰⁷. Bilo je već više pokušaja rekonstrukcije mitološkoga svijeta pretkršćanskih Hrvata koji su započeli s prikupljanjem, istraživanjem, zapisivanjem i obrađivanjem tihe elemenata i fragmenata vjerovanja tek u 19. i 20. stoljeću, a ponekad su bili i kontaminirani različitim nacionalnim mitovima, poglavito nakon uspona romantizma u preporodnom razdoblju 19. stoljeća. Jedan takav primjer bilo bi istraživanje Natka Nodila, hrvatskog povjesničara iz 19. stoljeća⁶⁰⁸, čiji su radovi bili pionirski na ovome području, ali čije stavove suvremeni znanstvenici, primjerice Katičić, odbacuju kao zastarjele⁶⁰⁹, no neki su, poput Nodilovih analiza bajki i njihova porijekla još uvijek aktualni i nadograđuju se sukladno istraženom u proteklih stotinu godina. Što se Nodilova pokušaja rekonstrukcije slavenske religije tiče, Marjanić smatra da se "Nodilova re/konstrukcija 'religije hrvatske i srpske' upisuje (...) u zgradu ideologije koja počiva na konstrukcijama onodobnoga koncepta jugoslavenstva"⁶¹⁰. Njegov je najvažniji doprinos proučavanju religijskoga i magijskoga knjiga "Religija Srba i Hrvata na glavnoj osnovi pjesama, priča i govora narodnog" iz

⁶⁰⁵ Belaj, V. (2007): 416. i dalje.

⁶⁰⁶ Isto. 42.

⁶⁰⁷ Isto. 46.

⁶⁰⁸ Nodilo, N. (1981)..

⁶⁰⁹ Katičić, R. (2005): 81.

⁶¹⁰ Marjanić, S. (2015): 111-112.

1885./1890. godine kasnijega naslova i " Stara vjera Srba i Hrvata" ⁶¹¹, a koja se smatra prvom studijom rekonstrukcije prahrvatskog bajoslovlja⁶¹². Nodilo je tvorac kovanice *stara vjera* koja se i danas koristi za pretkršćanska prahrvatska vjerovanja⁶¹³. Prema Marjanić, Nodilo se služio komparativnom mitologijom koja se razvila iz komparativne filologije⁶¹⁴. No, također prema Marjanić, Nodilo je pretpostavljao i da je mitologija Italo-Helena srodna staroj vjeri Srba i Hrvata te "u re/konstrukciji južnoslavenskoga panteona primjenjuje komparativnu mitologiju između hrvatske/srpske stare vjere i italo-helenske mitologije, što je protivno današnjim mitološkim istraživanjima Vitomira Belaja, koji rekonstrukciju hrvatskoga panteona ostvaruje slavenskom i baltičko-slavenskom poredbenom mitologijom". ⁶¹⁵ Preciznije, Marjanić je usporedila dva principa rekonstrukcije, Nodilov i Katičić-Belajev, i vidi ih različitima jer "Radoslav Katičić i Vitomir Belaj rekonstrukciju hrvatskoga panteona (s vrhovnim/maskulinim božanstvom Gromovnikom/ Perunom) ostvaruju u okvirima slavenskih i baltičkih folklornih tvorbi, rekonstrukcijom praslavenskoga vjerskog sustava i njegovim uklapanjem u indoeuropsko poredbeno bajoslovlje. Pritom se u re/konstrukciji južnoslavenskoga panteona (južnoslavensko-helensko-italska komparativna mitologija) Nodilo najviše koristi panteonom Zapadnih Slavena, određenije, polapsko-baltičkih Slavena ili baltičko-pomorjanskih Slavena jer polazi od Helmoldove *Kronike (Chronica Slavorum)*"⁶¹⁶.

Samo je nekolicina teorija počivala na čvršćim znanstvenim temeljima, bez pretjeranih ideoloških panslavističkih uopćavanja o zajedničkom "panteonu" svih Slavena ⁶¹⁷. Plodonosniji znanstveni pristup otpočeo je prvih desetljeća 20. stoljeća s tezama češkoga povjesničara Jana Peiskera o dvojnim aspektima slavenske toponimije s obzirom na vode tekućice, odnosno u suprotnostima lijevo-desno, gledano nizvodno, te za principe sunca, dobroga, bijeloga i neba naspram mraka, zla, crnoga i zemljanoga. No Peiskerove su ideje koje su u nas prihvatili Milan Šufflay i Ivo Pilar⁶¹⁸ odvele prema pretpostavci o manihejstvu koju su kasniji znanstvenici odbacili jer karakterna polarizacija evidentno nije bila prisutna u slavenskoj i hrvatskoj starovjernoj mitologiji, s obzirom da u animističko-politeističkim

⁶¹¹ Nodilo, Natko (1981): *Stara vjera Srba i Hrvata*, Split: Logos, anastatička reprodukcija publikacije Nodilo 1885—1890 s uvodnim tekstom bez naslova kojemu je autor Svemir Pavić.

⁶¹² Marjanić, S. (2015): 113.

⁶¹³ Isto. 129.

⁶¹⁴ Isto. 114.

⁶¹⁵ Isto. 117.

⁶¹⁶ Isto. 117.

⁶¹⁷ Belaj, V. (2007): 49. – 55.

⁶¹⁸ Pilar, Ivo (1931): "O dualizmu u vjeri starih Slovjena i o njegovu podrijetlu i značenju", *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, Knjiga 28, svezak I, 1-86 (rasprava).

religijama sva božanstva imaju ambivalentnu karakterizaciju te u svome odnosu prema čovjeku mogu biti i dobra i loša, uostalom kao što je i sama priroda koju reprezentiraju⁶¹⁹.

Utemeljitelji novijih, danas najaktualnih pokušaja rekonstrukcije, ruski su filolozi Vjačeslav Vsevolodovič Ivanov i Vladimir Nikolajevič Toporov⁶²⁰ koji su proučavajući tradicijske pučke pjesme raznih slavenskih naroda, glavne principe slavenskih vjerovanja podijelili na Perunov i Volosov⁶²¹ svijet, na gore i dolje, planinu i rijeku, na grom i zmaja/zmiju.

Najveći porast znanstvene rekonstrukcije hrvatskog starovjerja započeo je devedesetih godina 20. i u prvom desetljeću 21. stoljeća, nastavkom istraživanja Ivanova i Toporova, ponajviše razvojem metoda i teorije tzv. *lingvističke arheologije* akademika Radoslava Katičića koji je proučavao slavenske i baltičke tradicijske pučke pjesme koje se koriste u vrijeme jurjevskih, ivanjskih i koledarskih ophoda i slavlja te ih uspoređivao s drugima sličnima na slavenskom području, na taj način rekonstruirajući slojeve mitskog teksta izvornih vjerovanja koja su u slavenskome svijetu prethodila kršćanstvu. Njegov rad i istraživanja slijedile su i značajne studije Vitomira Belaja⁶²², Jurja Belaja⁶²³ i Tome Vinščaka⁶²⁴ koji su također pokušavali iz različitih perspektiva, etnološke i arheološke rasvijetliti brojna pitanja hrvatskoga starovjerja. Prema Marjanić, za razliku od Nodila koji se u rekonstrukciji južnoslavenskoga panteona kroz vizuru južnoslavensko-helensko-italske komparativne mitologije najviše služio panteonom Zapadnih Slavena, a u cikličkom poimanju sakralne godinine pokušao rekonstruirati incestuoznu hijerogamiju vrhovnoga božanskoga blizanačkoga binomija Vida i Vide/Žive, Katičić i Belaj svoju su rekonstrukciju hrvatskoga panteona ostvarili u okvirima slavenskih i baltičkih folklornih tvorbi i pokušajem uklapanja rekonstrukcije praslavenskoga vjerskog sustava u indoeuropsko poredbeno bajoslovlje⁶²⁵, a u rekonstrukciji cikličkog godišnjeg mita koncentrirani su na nenamjernu incestuoznu hijerogamiju blizanačkih potomaka Jarila/Jurja i Morane/Mare, djece vrhovnoga božanskoga dvojstva, Peruna i Mokoši.⁶²⁶

⁶¹⁹ Belaj, V. (2009:1): 14-15.

⁶²⁰ Ivanov, I. I.; Toporov V. N. (1965): *Славянские языковые моделирующие семиотические системы*, Moskva; Ivanov, I. I.; Toporov V. N. (1974): *Исследования в области славянских древностей*, Moskva; Ivanov, I. I.; Toporov V. N. (1983): *К реконструкции Мокوشي как женского персонажа в славянской версии основного мифа. // Балто-славянские исследования*, Moskva: Nauka, 175-197.

⁶²¹ U ruskoj se tradiciji slavensko božanstvo Veles naziva Volos, op. a.

⁶²² Belaj, V. (2007), Belaj, V. (2009a) i Belaj, V. (2009b).

⁶²³ Belaj, V.; Belaj, J. (2014).

⁶²⁴ Vinščak, T. (2002).

⁶²⁵ Marjanić, S. (2015): 125.

⁶²⁶ Isto. 126.

Nasuprot čestim idealiziranim romantičarskim pričama i nacionalnim mitovima iz 19. stoljeća o dolasku na Jadran, kao krajnji cilj hrvatskog povijesnog prostora, u civilnim seobama i mirnijoj kulturnopolitičkoj koegzistenciji sa starosjediocima, prema novijoj historiografiji siguran sam da su na područje svojih budućih sklavinija Hrvati i druge slavenske skupine došle isprva ratujući, a da bi zatim uspostavom političke i vojne vlasti uslijedio prijenos kulturnih osobitosti, poput jezika i običaja, na domicilno stanovništvo. Vrhunac tog dolaska bilo je spaljivanje romejske Salone koju su osvojili i opljačkali Slaveni zajedno s Avarima u prvoj polovici 7. stoljeća, a nakon čega su se uskoro Slaveni okrenuli i protiv samih Avara. Zauzevši cijelo zaleđe, slavenski i protohrvatski došljaci ugrozili su niz dalmatinskih romejskih, latinskih gradova, kojih je pučanstvo dijelom izbjeglo na otoke⁶²⁷. S tim je došlo do ključne promjene kulturne paradigme ovih prostora i proces stvaranja hrvatskog vojnog, političkog i kulturnog kruga koji. Takav postupak naročito dobiva na važnosti ako se ima na umu Belajevo razmišljanje o tomu kako je dolazak Hrvata zacijelo bio povezan s magijskim činom smještanja vlastitih bogova u novoosvojeni prostor.

Drugim riječima, neki je prostor, u ovom slučaju onaj hrvatskih i drugih slavenskih sklavinija na ovome prostoru, bio je osvojen tek nakon što ga, poslije vojnog upada i osvajanja, žrečevi⁶²⁸ objasnili puku na mitološki religijsko-magijski način⁶²⁹, odnosno kad su svoja religijska viđenja svijeta, njegovih počela i božanskih prisutnosti uklopili mitskom pričom u krajolik⁶³⁰. Prema Belaju, to je uz staroilirske, keltske, grčke i rimske toponime, vidljivo iz najstarijih slojeva toponima u današnjem hrvatskom zemljopisnom nazivlju. Tako se pretpostavlja da su prva hrvatska svetišta podignuta na mjestima koja su se uklapala u hrvatsku starovjenu mitološku percepciju, poglavito na vrhovima planina, u čast boga groma i oluje Peruna te uz vodu, u njihovim podnožjima, bogu plodnosti i stoke Velesu. Pretpostavljajući da su stari Hrvati imali trokutnu koncepciju svetih mjesta, za svako od tri pojedina glavna božanstva, Peruna, Velesa i Mokoši, Belaj je zadnjih desetljeća s Jurjem Belajem, Goranom Pavelom Šantekom i drugima hrvatskim znanstvenicima na lokacijama diljem Hrvatske istraživao njihove predmnijevane i pretpostavljene ostatke oslanjajući se na njihove kasnije kršćanske supstite⁶³¹. Prije svega valja uzeti u obzir da je starohrvatska i praslavenska starovjerna predodžba vremena ciklička, kružna, za razliku od onoga

⁶²⁷ Klaić, Vjekoslav (1981): *Povijest Hrvata – od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća, Knjiga prva*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, pretisak uz prerađene, 44 – 54.

⁶²⁸ Slavenski svećenik i vrač, op. a.

⁶²⁹ Belaj, V. (2007): 452.

⁶³⁰ Belaj, V. (2009a): 19.

⁶³¹ Belaj, V. (2007): 416. i Belaj, V.; Belaj, J. (2014).

kršćanskoga linearnoga poimanja vremena koje od stvaranja Svijeta ide pravocrtno prema njegovu svršetku.

Prema Eliadeu, židovstvo i kršćanstvo smatraju se povijesnim religijama, odnosno religijama određenima u vremenu, za razliku od starijih religija koje su kozmičke, odnosno bezvremenske⁶³². U slavenskoj se mitologiji vrijeme ponavlja, svijet se svake godine obnavlja i u ravnoteži je prirodnih sila.

Prema Dragun, cikličko vrijeme je povezano sa svetim vremenom⁶³³, onime u kojem se odvijaju božanska djela ili kozmogonija, a unutar njega se ponavljaju događaji svetog vremena koji su nužan preduvjet za blagodat zajednice⁶³⁴. Također prema Dragun, zemljoradnici su u starim religijama vezani uz ritmove prirode te božanstva i svetkovine plodnosti, a naročito su štovali boginje koje su personificirale zemlju, kao i božanske parove čiji je kult evocirao plodnost, vezan uz cikluse Mjeseca i godišnjih doba⁶³⁵.

Takav je slučaj i u hrvatskom starovjerju, gdje je boginja Mokoš personifikacija zemlje i prirode, a muško-ženski božanski par plodnosti Jarilo i Morana. Prema Čulinović-Konstantinović pak, velik se dio pretkršćanskog mentaliteta manifestira upravo i do danas u godišnjem ciklusu kršćanskih blagdana⁶³⁶. Prema dosadašnjim pokušajima rekonstrukcije slavenske i starohrvatske starovjerne mitologije, glavni su akteri tih zbivanja dva božanstva Perun i Veles,⁶³⁷ a ona su prema svojim božanskim atributima i obilježjima prisutna u većini indoeuropskih naroda i njihovih predaja pod različitim imenima. Oni su alegorijska mitska opreka svijeta podijeljenoga na gore/nebo, sredinu/zemlju i dolje/podzemni svijet. U konceptu Stabla svijeta⁶³⁸, kao i kod drugih mitologija Perun vlada gore, na nebu, u krošnji Stabla, ljudi žive u središtu, deblu, a u korijenju, tamo gdje su mrak, voda i podzemni svijet mrtvih obitava zmijsko božanstvo Veles. Svijet čovjeka ovisi upravo o ravnoteži između njih dvojice. Tako je i u drugim religijskim sustavima odnosno njihovim božanstvima kao što su, primjerice, hinduski Indra i Vrtra, egipatski Horus i Seth, nordijski Thor i Jormungandr, fenički Baal i Yam ili grčki Zeus i Tifon⁶³⁹. U Hrvatskoj, ali i susjednim južnoslavenskim zemljama i danas još uvijek nekoliko vrhova planina nosi Perunovo ime ili naziv koji se iz nj izvodi ili može izvesti. Obično u blizini njihova podnožja postoji izvor, rijeka, poluotok, gaz ili neko drugo

⁶³² Eliade, M. (1983): 47.

⁶³³ Eliade, M. (2002): 43.

⁶³⁴ Dragun, M. (2003): 727.

⁶³⁵ Isto. 725.

⁶³⁶ Čulinović-Konstantinović, V. (1989): 177.

⁶³⁷ Katičić, R. (2008): 125. U Hrvata je Veles, kao i kad je riječ o praslavenskom bogu. U Rusa se on zove Volos.

⁶³⁸ Eliade, M. (2002): 91.

⁶³⁹ Eliade, M. (1982): 105-106.

mjesto koje još uvijek nosi Velesovo ime ili pak njegovu izvedenicu. U dosad na taj način onomastikom i lingvističkom arheologijom rekonstruiranoj hrvatskoj starovjernoj mitologiji Perun zauzima mjesto vrhovnoga boga. U drugim slavenskim granama postoje naznake i drugih vrhovnih božanstva kao što su Svantevid, Triglav, Svarog, Rod, Dažbog (Dajbog, Dabog), a koja u nas nisu nikako potvrđena⁶⁴⁰. Primjerice, Marjanić navodi Svantevida kao vrhovnog boga u baltičkih Slavena u Arkoni, a Triglava kod Slavena u Pomeraniji gdje su u pomorjanskim gradovima Szczecinu, Wolinu i Braniboru postojali njegovi troglavi kipovi⁶⁴¹. Zanimljivo je da se u Hrvata biljka *iris germanica* naziva perunikom, a u okolici Dubrovnika i bogišom. Poznato je i vjerovanje da grom neće udariti kuću oko koje raste perunika, odnosno ona je smatrana religijsko-magijskim apotropejom doma⁶⁴².

Perun u tom rekonstruiranom konceptu ima božansku suprugu čije ime još nije potpuno potvrđeno. Kod drugih slavenskih grana to je u prvom redu božanstvo Mokoš,⁶⁴³ pa se tako uzima i za rekonstrukciju hrvatskog starovjerja, premda za to ima vrlo malo konkretnih potvrda. Mokoš se nazire u nekim tekstovima usmene predaje te u pojedinim aspektima marijanskoga kulta u Hrvata, gdje se jasno vidi kako se kršćanskoj Djevici Mariji pridaju značajke potpuno suprotne kršćanskom nauku, koje su kao takve jasni prežici starovjerja⁶⁴⁴. Ostaci njezina štovanja također se mogu nazrijeti u pučkim blagdanima Pisane (Šarene) ili Matkane (Majčine) nedelje, odnosno prve nedjelje nakon Uskrsa, koja se u katoličkom kršćanstvu zove Bijela nedjelja. Mokoš je dvojaka slavenska božica koja je prema mitskoj priči dio godine uz Peruna, na gori i tad je ognjena, predstavlja sunce⁶⁴⁵. U drugom dijelu godine ona je u podzemlju uz Velesa, i tad je mokra majka, uz vodu. I njezino se ime upravo izvodi iz svojstva mokrine, pa je stoga moguće da u početku nije bila zasebno božanstvo nego atribut nekog božanstva sličnoj Velikoj Majci. Starija hrvatska istraživanja predlagala su za tu suprugu ime Perunika, no moguće je i da je Perunika u izvornoj mitskoj priči bila Perunova kći, zvana gdjegjide i Ljelja, što se također povezuje s biljkom *iris germanica*⁶⁴⁶, a koja je prema tim teorijama imala i brata Ljelju. Postoji također pretpostavka da su ti Ljeljo i Ljelja u nešto novijem sloju dobili narodna imena Jura i Mara. Drugi slavenski narodi izvode pak njihova imena iz božanskog para Jarila, boga vegetacije i plodnosti i Morane, božice

⁶⁴⁰ Belaj, V. (2009a): 187.

⁶⁴¹ Marjanić, S. (2015): 121.

⁶⁴² Novak, Marija (2007): *Tragovi hrvatske mitologije*, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 59-64.

⁶⁴³ Belaj, V. (2007): 177.

⁶⁴⁴ Isto. 12-13.

⁶⁴⁵ Stoga gdjekad kasnije i ime Ognjena Marija, op. a.

⁶⁴⁶ Novak, M. (2007): 310-311.

plodnosti, ali i zime i smrti, koji su i brat i sestra, djeca Perunova, ali i muž i žena⁶⁴⁷. Oni su posebno značajni u mitološkom ciklusu jer su glavni akteri mitskog narativa koji se odvija u božanskoj podlozi starovjerne godine, tzv. Jurjeva/Ivanova "hoda kroz godinu", posebno vezanoga uz cikluse plodnosti, radova na polju i većinu slavlja u životu poljodjeljskoga hrvatskoga pretkršćanskog društva.

Ukratko, može se reći da u hrvatskom starovjerju postoje **dva velika mitska ciklusa**. **Mitski ciklus o trajnom sukobu Peruna i Velesa** koji čini prirodnu ravnotežu jer Veles zadržava vodu na zemlji te ga Perun stoga tuče munjama dajući kišu, a gdjekad se bore i oko Mokoši, slično grčkoj mitskoj priči o Perzefoni i Hadu. **Mitski ciklus o Jarilovom "hodu kroz godinu"** cjelovita je ciklička godišnja mitska priča koja počinje tako što se Perunu kao nebeskom božanstvu i Mokoši kao sunčanom božanstvu rađa sin, kao Mlado Sunce, a kojega kao novorođenče ophodnici/koledari, Velesovi podanici⁶⁴⁸, pod izlikom da ga žele vidjeti i pozdraviti kao novoga, mladoga boga, otimaju i odvođe k Velesu u podzemni svijet, gdje on odrasta ne znajući da je Perunov sin. Na proljeće u travnju, o Jurjevo, on izlazi konjolik na površinu te donosi plodnost i zelenilo, te ga se stoga naziva i Zelenim Jurjem. Njegov izlazak na površinu, gdjegod i uz borbu protiv poočima Velesa, trenutak je kad proljeće zamjenjuje zimu. Neprepoznat, on se potom zaljubi u djevojku Maru, Perunovu kći, za koju ne zna da mu je sestra⁶⁴⁹. O Ivanju, u lipnju, oni se žene na vrhu drveta, Stablu svijeta, u Perunovim dvorima. Taj čin božanske svadbe, *hijerogamije*, ujedno je i vrhunac godišnje plodnosti kad se Jurju ime mijenja u Ivan. Potkraj ljeta on u mitskome narativu prevari svoju božansku ženu koja ga stoga ubija, te Mara iz mlade božice vegetacije postaje hladna božica zime i smrti, Morana, koja na kraju godine i sama umire. Ciklus ponovno počinje sljedećim Jurjevim rađanjem u zimi, obnavljanjem vremenskoga poretka na Novu godinu⁶⁵⁰. Ovaj godišnji ciklus najvjerojatnije je bio praćen religijsko-magijskim godišnjih ophodnim ritualima. Prema Dragun, lunarno božanstvo Jarilo sadržava i svoj htonički aspekt, dakle povezan je s podzemnim svijetom mrtvih što povezuje vegetaciju i smrt u smislu ciklusa rađanja, življenja, umiranja i ponovnog rađanja jer u vegetativnim mitologijama smrt božanstva predstavlja uvjet vegetativne obnove, što se naziva muško-ženskom epifanijom, odnosno štovanjem božanskog

⁶⁴⁷ Novak, M. (2007): 312.

⁶⁴⁸ Belaj, V. (2007): 199.

⁶⁴⁹ Incest na mitološkoj razini nije tabu, op. a.

⁶⁵⁰ Belaj, V. (2007): 455. Usp. pregled u Pogovoru.

para koji su spareni u *hijerogamiji*⁶⁵¹, svetom braku, koji je osim plodnosti i rodnosti, posljedično i religijsko-pravni temelj svakoga ljudskoga braka⁶⁵².

Drugi koncept, nakon pojma i sadržaja hrvatskog starovjerja jest onaj **hrvatskog dvovjerja**, odnosno **vjerske dvojnosti** (rus. *dvoeverie*)⁶⁵³. Na romejskom, bizantskom, kulturnom području u srednjem vijeku, a kasnije i u istočnoj, pravoslavnoj kršćanskoj crkvi ono je u mnogim slučajevima često prešutno prihvaćeno⁶⁵⁴ iz brojnih religijsko-političkih razloga. Ono je u svome osnovnom značenju označavalo kontinuitet starih, pretkršćanskih religijsko-magijskih slavenskih običaja prekrivenih samo službenim kršćanskim nazivljem, to jest prešutni dogovor kršćanskog klera s narodom kako bi se našli "na pola puta" tako da narod zadržava svoje običaje i rituale, ali cilj i svrha nominalno im postaju kršćanskima⁶⁵⁵.

Dvovjerje ili *dvojevjerje* tako je, prema Katičiću, supostojanje službenoga kršćanstva sa starovjernim, pretkršćanskim prežiticima⁶⁵⁶. I sam izraz dolazi iz srednjovjekovne ruske crkvene književnosti, a koja opisuje kako ljudi žive javno kao pastva pod vodstvom svojih paroha i vladika, a u potaji i dalje zadržavaju svoja stara vjerovanja, rituale i obrede. Takva je praksa izuzetno uznemiravala rusku crkvu, te je stoga bogato dokumentirana u mnogim ruskim crkvenim djelima.⁶⁵⁷ U najširem smislu, prema Brzozowska-Krajki dvovjerje je ispreplitanje, međusobni utjecaj, suradnja i ponekad kombinacija i sinkretizam dvaju različitih kulturnih modela, odnosno "dvostruka igra" i dvostruka svijest koja može najviše biti detektirana u velikom broju magijskih praksi, poput onih u ritualnom folkloru, obredima prijelaza i inicijacija, vezanima uz smrt, vjenčanje i slično⁶⁵⁸. Dvovjerje zbog svoje semantičke nedorečenosti teološki dodiruje nekoliko pojmova jer tako može biti gledano i smatrano i dualizmom, ako zbog vjerovanja u dvije religije vjernik vjeruje u dva vrhovna božanstva, primjerice u Isus Krist/Boga Oca i Peruna. Dualizam je oblik politeizma koji se zasniva na vjerovanju u dva božanstva, a može se gledati i kao duoteizam, biteizam ili diteizam. Diteizam je učenje o (minimalno) dva jednako moćna i različita boga, oblik dualizma koji drži da je svemir sačinjen od dvojnosti, dobra i zla, svjetla i tame, tijela i duha i slično. Biblijsko učenje već u svojoj srži odbija takvu ideju i stavlja isključivo jednoga boga u Svemir prema Starom zavjetu: "Ja sam Gospod, nema drugoga, nema drugoga boga osim

⁶⁵¹ Eliade, M. (2002): 89.

⁶⁵² Dragun, M. (2003): 726.

⁶⁵³ Katičić, R. (2010): 17.

⁶⁵⁴ Eliade, M. (2004b): 183.

⁶⁵⁵ Eliade, M. (2002): 100.

⁶⁵⁶ Katičić, R. (2008): 123.

⁶⁵⁷ Katičić, R. (2011): 202.

⁶⁵⁸ Brzozowska-Krajka, Anna (2006): "Coexistence or Conflict? The Problem of Dual Belief in Polish Folklor", *Folklorica*, Vol XI, 16.

mene. Opasat ću te, iako me ne poznaš. Da se spozna od istoka sunca i od zapada njegova, da osim mene nema boga. Ja sam Gospod i nema drugoga. Tvorac svjetlosti i Stvoritelj tmine, donosilac mira i stvaratelj zla. Ja, Gospod, ja činim to sve."⁶⁵⁹. Sve postoji njegovom voljom i nema drugih božanskih osoba koje bi se miješale u njegovo odlučivanje. Biteizam, pak, podrazumijeva harmoniju i složan suodnos božanstava o kojima je riječ, primjerice muško i žensko božanstvo u wicci, a diteistički sustav podrazumijeva rivalstvo i opoziciju, poput dobra i zla, svijetla i tame, reda i kaosa. No nije uvijek lako razaznati razliku između biteizma i diteizma, primjerice u slučajevima ljetnog (vrućina i sunce) i zimskog božanstva (kiša i hladnoća) koji čine ravnotežu prirode, ali su ujedno i suprotnosti. Zanimljivo, među ranim kršćanskim frakcijama, sektama i "herezama" bilo je i onih koji su smatrali da su Stari i Novi Zavjet ustvari dvije odvojene knjige, svaka posvećena različitom bogu koji su suprotni. Primjerice, marcionizam iz 2. stoljeća prihvaćao Isusa Krista kao boga punog ljubavi koji je sin dobrog boga, dok je židovskoga boga (YHWH) smatrao nižim entitetom i odbijao povezivati Isusa Krista s njim.⁶⁶⁰

Prepoznavanje dvovjerja kroz znanstvene prizme započelo je u ruskoj znanosti, a počelo se sve više istraživati u 20. stoljeću iako ga je kršćanstvo svjesno kroz čitavu svoju povijest kao značajnog teološkog problema. Definicija dvovjerja postoji već u mnogim tekstovima iz 11. stoljeća, ali različite uporabe u različitim kontekstima čine je dosta semantički nejasnima na povijesnoj razini. U svjetskoj znanosti dosad je tema dvovjerja najviše istraživana na ruskom području, ali taj fenomen ustvari je zajednički za sve Slavene, pa tako osim Rusa i za Poljake, Hrvate, Srbe i druge. Kulturni povjesničari, primjerice Wigzell, koriste termin dvovjerja kako bi opisali svjesna ili manje svjesna očuvanja starovjernih pretkršćanskih religijsko-magijskih vjerovanja, običaja i obreda unutar kulturnim širenjem pokrštenih kršćanskih zajednica, stvarajući svojevrstan sinkretizam vjere u kombinaciji kršćanskih i pretkršćanskih, ili jednostavnije rečeno, nekršćanskih elemenata⁶⁶¹, ili prema Brzowska-Krajki koja ga vidi kao aktivnu koegzistenciju dvaju modela svijeta i dvaju kulturnih obrazaca koji se mogu vidjeti istovremeno u strukturi određenih ideja, simbola i društvenih funkcija izvedenih različitim vrstama magijskog folklor⁶⁶². No, kod dualnosti vjerovanja u različitim društvenih klasa, u kojem vladajuća klasa zbog političke koristi preuzima kršćanstvo, a seosko stanovništvo još dugo zadržava svoja stara vjerovanja, proces kristijanizacije nije

⁶⁵⁹ ... (2006): *Biblija, Stari Zavjet, Psalmi, Knjiga proroka Izaije*, 45. poglavlje ("Proroštvo o Koru i proroštvo o spasenju").

⁶⁶⁰ <http://www.newadvent.org/cathen/09645c.htm> pristup ostvaren 25. kolovoza 2012.

⁶⁶¹ Wigzell, Faith (2004): "Reading the Map of Heaven and Hell in Russian Popular Orthodoxy: Examining the Usefulness of the Concepts of Dvoeverie and Binary Oppositions", *Forum for Anthropology and Culture* 2, 347.

⁶⁶² Brzowska-Krajka, A. (2006): 20.

trenutan. Dixon-Kennedy je primijetio da kod nekih naroda nikad ustvari taj proces niti ne završava, kao što je riječ s još i danas nekim izoliranim ruskim ili ukrajinskim područjima.⁶⁶³ Belaj je ponudio zaključak da čovjek kao pojedinac, a pogotovo ne ljudi kao cijeli "narod", ne postaje kršćaninom u jednom jedinom trenutku, to je dugotrajan proces učenja i prilagođavanja cijeloga načina života novome svjetonazoru⁶⁶⁴. Dvojnost je, dakle, promjena lojalnosti prema božanstvu ili božanstvima koji su aktualniji iz ovog ili onog razloga. Stvarnost svetosti staroga i novoga stupnjevana je, stara božanstva kao predodžbe onostranoga ne nestaju trenutno dolaskom nove religije, jer ona ionako samo replicira već postojeću, zatečenu svetu geografiju. Stari sakrum postaje dijelom novoga, no istovremeno ostaje dio njega sa skrivenom starom snagom u sebi unutar novopridošlog. A najveći problem jest onaj je li ta dvojnost u koegzistenciji ili u vječnom sukobu⁶⁶⁵.

Pokrštavanje starih Hrvata, prema Belaju, bio je jednokratni formalni inicijacijski čin, izveden prema pripadnicima vladajuće klase koji je izvodio svećenik blagoslovljenom vodom uranjanjem ili polijevanjem prvobitno odraslih osoba. Kao relativan dokaz tome u prilog imamo i velike kneževske krstionice poput one Višeslavove koje su sačuvane iz najranijeg hrvatskog narodnodinastičkog razdoblja. Taj je čin, prema Belaju, simbolički označio prijelaz Hrvata iz "poganstva" u kršćanstvo, iz pretkršćanskog života čovjeka u kršćanski. Ali ono što je po kršćanskom viđenju još bitnije od samog rituala jest unutarnja preobrazba u čovjeku koji se "obraća" i živi drugačijim životom, po kršćanskim načelima, do kraja svog života. Zato i razlikujemo te dvije radnje, pokrštavanje kao jednokratni formalni čin i kristijanizaciju kao proces usvajanja i obraćanja. Jer nije nužno da je pokrštena osoba ujedno i obraćena. Upravo suprotno, vrlo su vjerojatno još dosta dugo pokršteni Hrvati nastavili živjeti po starim religijsko-magijskim običajima i praksama koje je tek nakon dugog vremena Crkva uspjela prekriti kršćanskim supstitutima⁶⁶⁶. U susretu s kršćanskim susjedima, dojučerašnjim neprijateljima, pokrenut je ubrzo i politički i kulturni proces kristijanizacije, a koji je potican ponajviše iz dva smjera europske moći. Prvi smjer utjecaja dolazio je od Bizantskoga Carstva i njegovih misionara ili svećenika iz dalmatinskih gradova. Tako se pretpostavlja da je već bizantski car Konstantin IV., koji je preživjelima iz Salone dopustio da nasele Dioklecijanovu palaču, u nastojanju da izmiri dalmatinske Latine i Slavene, osim svojih poslanika slavenskim županima i knezovima oko 679. poslao i misionare kako bi ih okrenuo od stare vjere. Takva

⁶⁶³ Dixon-Kennedy, Mike (1998): *Encyclopedia of Russian & Slavic Myth and Legend*. Santa Barbara: ABC-CLIO Inc., 78.

⁶⁶⁴ Belaj, V. (2009b): 10.

⁶⁶⁵ Brzozowska-Krajka, A. (2006): 17.

⁶⁶⁶ Belaj, V. (2009b): 12.

nastojanja je podupirao i rimski papa. Drugi, nešto kasniji, smjer kristijanizacije potječe sa zapada, iz Rima i Franačke⁶⁶⁷. Belaj upozorava da pokrštavanje Hrvata nije bilo jednostruki obredni čin već višestoljetni proces⁶⁶⁸ poglavito stoga što je to bio ujedno i politički čin "priklanjanja" ostatku "civiliziranoga svijeta". Suvremena gledišta crkvenoga vrha u Europi sedmoga stoljeća vrlo se jasno vide 601. u pismu pape Grgura I. biskupu Augustinu od Canterburyja u Britaniji: "...hramove idola [poganskih bogova] kod toga naroda ne treba uništiti, nego treba uništiti idole u njima, blagosloviti vodu i njome poškropiti rečene hramove, podići oltare i postaviti relikvije. Jer, ako su hramovi dobro izgrađeni, oni će po naravi stvari promijeniti štovanje demonâ u službu istinitoga Boga; da bi narod, vidjevši da njihovi hramovi nisu razrušeni, uklonio zablude iz svojih srdaca te, prepoznajući i štujući istinitoga Boga, njemu se s vremenom, prema navici, utjecao. I jer su se navikli za žrtve demonima klati mnoga goveda, potrebno je to promijeniti u bilo kakvu svečanost, kao što je dan posvećenja ili rođendan svetih mučenika čije su relikvije ovdje smještene, neka si naprave kolibu od granja drveća kraj tih crkava koje su preuređene iz hramova i neka zdušno proslave gozbenu svečanost te odsada ne žrtvuju životinje đavlu, nego neka na slavu Božju u svojoj gladi životinje kolju i Darovatelju svega za sitost svoju hvalu daju..."⁶⁶⁹. Točan trenutak kad su Hrvati počeli bivati pokrštavanima, a pritom mislimo se na formalni obredni čin vladajuće klase, nije poznat. Slaveni su u kontaktu s kršćanstvom od trenutka doseljavanja, a nije isključeno da su i ranije imali dodira s arijanizmom i drugim oblicima kršćanstva poglavito istočnoga romejskoga s kojim čitavo vrijeme graniče, ali prema izvorima može se posredno zaključiti da hrvatske vođe prihvaćaju kršćanstvo tijekom VIII. stoljeća, a sustavna kristijanizacija traje od 9. stoljeća nadalje. Slaveni su u Istri sigurno starovjeneri pretkršćani još godine 804., a u Paganiji i potkraj 10. stoljeća. Stanje *dvovjersstva*, kakvo nalazimo i u Rusiji, trajalo je vjerojatno i u Hrvata još stoljećima iako nemamo najizravnije potvrde za to, ali vidljivi su iz prežitaka obreda, mitskih priča i obrednih pjesama sačuvanih u supstituiranoj inačici hrvatskog kršćanskog folklora. U prvi mah većini seljačkog stanovništva nije bilo bitno mijenjati *de facto* svoju vjeru, već samo polako i nominalno, *de iure*. Onome kome jest bilo bitno, bilo je vladajućoj klasi, koja je time dobila svojevrsnu "ulaznicu" u kršćanski svijet moći i političkih priznanja od strane drugih vladara, poglavito romejskih i franačkih careva i vjerskih poglavara od kojih, naravno, ponajviše rimskoga pape. Ostalim važnijim osobama u narodu formalno je pokrštavanje, ne nužno i obraćanje, moglo biti nužno i za ulazak u neke

⁶⁶⁷ Klaić, V. (1981): 53.

⁶⁶⁸ Belaj, V. (2009a): 9.

⁶⁶⁹ Isto. 11.; uz latinski izvornik iz Časnog Bede *Historiam ecclesiasticam gentis Anglorum*, I, 30.

državne službe. Seljaci (lat. *pagani*, od *pagus*, "selo") ostaju mnogo duže nekršćanima, "poganima" ponajviše stoga što nisu imali potrebe za međunarodnim interakcijama, niti su imali potrebu biti "spašenima od grijeha", što je jedan od glavnih ciljeva kršćanske religije kroz povijest, stalno širiti svoj djelokrug i pokrštaivanjem "spašavati neprosvijetljene" narode⁶⁷⁰. Također, kršćanska predodžba o Kraljevstvu nebeskom, slavenskom, pa tako i hrvatskom seljaku koji se bavio stočarstvom i poljodjelstvom moguće i nije značila mnogo na svakodnevnoj razini. Starovjerni obredi i religijsko-magijske prakse, poglavito apotropejske, "osiguravale" su mnogo bitniju stvar za čovjekov život: opstojnost na ovome svijetu, klijanje, rast, zdravlje, kišu, sunce i ostale potrebe seoskog načina života u suživotu sa zemljom⁶⁷¹. To se tek počelo mijenjati kad su ti obredi supstituirani kršćanskim slojem magijskih predodžbi na istim principima ili pak odbačeni u potpunosti kao poganski i magijski, dakle zabranjeni⁶⁷² i nakon što su svećenici počeli pronalaziti teološke odgovore za svakodnevne potrebe i strahove seljaka. No, u prvi mah seljacima su "poganstvo", odnosno njihovi stari prirodni obredi i običaji, i kršćanstvo bili komplementarni, a ne konkurentni sustavi jer nisu zamjenjivali svoje svrhe. Dobar primjer za to je sačuvan običaj iz Istre u kojoj se smatralo još u 20. stoljeću da je sveti Juraj "sijač kukuruza" i zaštitnik sjetve te bi se kukuruz koji nije autohtona biljka europskog podneblja sijao tjedan dana prije ili tjedan dana poslije Jurjeva, a često uz molitvu magijskoga tipa zaziva: "Sveti Jurju, Jurečnik, budi nama pomoćnik"⁶⁷³.

U Rusiji je situacija, primjerice, zbog velikog prostora bila takva da su najviše obraćeni po pokrštaivanju bili gradovi i sjedišta vlasti oko vladajuće klase, kamo su bez problema misionari i učitelji mogli putovati i gdje je vladajuća klasa imala jake ovlasti prisilno pokrštaivati zbog svojih vlastitih političkih ciljeva. No, narod koji je pokršten, ali ne i posve obraćen, i dalje je živio spajajući sve dotadašnje tradicije u neku svoju univerzalnu, sinkretičku, pa se još u 14. stoljeću pravoslavni svećenici tuže da su Rusi još uvijek dvojeverci. U tom se razdoblju, između 12. i 14. stoljeća, dvovjerje u Rusiji smatralo opasnijom prijetnjom po pravoslavlje od tradicionalnog ruskog politeizma. Ono što je najviše brinulo crkvene učitelje pojave su u kojima su prirodna slavenska božanstva postajala prebliskima slikama anđela i svetaca u mislima vjernika. Stoga su se počeli ograničavati i propisivati kanoni amuleta, molitvi i znakova koji jesu kršćanski, a koji nisu. Ustvari, problem koji su imali bio je značajan. Riabinin navodi da je postojao velik broj ljudi koji su samo imenom bili kršćanima,

⁶⁷⁰ Fraser, K. A. (2009): 136.

⁶⁷¹ Eliade, M. (2002): 66.

⁶⁷² Fraser, K. A. (2009): 134.

⁶⁷³ Miličević, J. (1966): 197.

dok svim ostalim značajkama i praksama, ponajviše molitvama, vjerovanjima i magijskim ritualima nisu, već su i dalje nastavljali živjeti po starim principima i predodžbama miješajući ih istodobno s novima⁶⁷⁴. Takva je slična situacija najvjerojatnije bila i na hrvatskim povijesnim prostorima, jer magija i religija obično služe zajedničkome cilju, praktičnom uspjehu u ostvarivanju čovjekove osobne sreće i kvalitete života.

Dominantna tema koegzistencije dvaju vjerskih modela među ruralnim stanovništvom, iako to oni ponekad niti ne primjećuju, u zaštitnim je usmenim tekstovima i magijskim ili magijskom-religijskim činovima koji ih prate. Ostaci te koegzistencije prema Brzozowska-Krajki također su vidljivi i u različitim drugim pozitivnim i konstruktivnim oblicima magije, poglavito složenim narodnim liječenjima, afrodizijacima, urocima i sličnome⁶⁷⁵. Danas pravoslavlje smatra da jedino ojačavanjem svojih nacionalnih i kulturnih specifikuma može ojačati i svoju poziciju. Jer povijesno je dokazano da je sukob s dvovjermem doveo do negativne radikalizacije, odnosno do toga da kristijanizacija sama po sebi postane suprotnošću narodnoj kulturi⁶⁷⁶. Nasuprot istočnom pravoslavlju, koje svojim sezanjima za vjernicima nije pokušavalo kontrolirati i njihove misli, patronistički autoritet Katoličke Crkve vrlo često počiva na nadgledanju i kontroliranju svakodnevnog života svojih vjernika, dajući im pritom detaljne upute o svakom moralnom ili misaonom aspektu ili problemu u životu⁶⁷⁷. Već sje prije spomenuto pismo pape Grgura I. iz 601. biskupu Augustinu od Canterburyja u kojemu mu objašnjava kako treba pokrštavati u Britaniji, i u kojem kaže da ne treba zatirati u potpunosti sveta mjesta starih obreda, već samo idole na tim mjestima, a ta mjesta potom treba očistiti i pretvoriti u kršćanska sveta mjesta⁶⁷⁸. Naravno, i svetkovine starih božanstava time se "prekrivaju" kršćanskim svecima ili su pak neka od tih božanstava demonizirana i prelaze u tabu, s onu stranu dopuštenog vjerovanja⁶⁷⁹. No, mnoga vjerovanja ostaju istima kao i prije, samo se mijenja njihova imena i svrha, iako se ponekad čak ni svrha ne mijenja, u skladu s kršćanskom dogmom koja ih je prilagodila svojim principa. Naravno, mnogi elementi starovjernih vjerovanja upravo su stoga vidljivi i danas, jer vidljivo odudaraju od klasične kršćanske dogme.

Glavni problem dvovjerja jest niz ispreplitanja individualnih i kolektivnih identiteta, problem identifikacije, koja je, primjerice prema Hallu, proces artikulacije, zašivanja,

⁶⁷⁴ Riabinin V. Yaroslav (2007): "Slavic Paganism in Kievan Russia and the Coming of Christianity", objavljeno na internetu. <https://www.scribd.com/document/39546712/Slavic-Paganism>, 9.

⁶⁷⁵ Brzozowska-Krajka, A. (2006): 23.

⁶⁷⁶ Riabinin V. Y. (2007): 9.

⁶⁷⁷ Brzozowska-Krajka, A. (2006): 18.

⁶⁷⁸ Belaj, V. (2009b): 11.

⁶⁷⁹ Vukelić, D. (2009a): 6.

nadodređivanja, a ne obuhvaćanja. Uvijek je nečega previše ili premalo, nadodređivanja ili nedostatka, pa se nikada ne postiže točno pristajanje, cjelina. Odnosno, identifikacija se konstruira na pozadini prepoznavanja nekoga zajedničkog porijekla ili zajedničke osobine s drugom osobom ili grupom, ili s idealom, i u skladu sa solidarnošću i odanošću koje počivaju na prirodno uspostavljenim temeljima. Hall smatra da suprotno naturalizmu ove definicije, diskurzivni pristup vidi identifikaciju kao konstrukciju, nikad završen proces⁶⁸⁰. To je poglavito prisutno kod vjerskih predodžaba i kod problemskog pitanja dvovjerja. Starovjerni, Hrvat i pokršteni Hrvat nisu dva različita čovjeka, dva različita identiteta, to je isti čovjek koji se stalno mijenja, stalno preispituje i nadopunjava svoje iskustvo jastva, svoje vlastite religijske i magijske predodžbe. Predodžba je, kao što to smatra Čapo Žmegač, kategorija identifikacije, odnosno klasifikacije i distinkcije⁶⁸¹. I po predodžbama samo se u biti i može razlikovati jednu kulturu od druge, jedan kolektivni identitet od drugoga. Društveni identitet leži u razlici, u razlikovanju značajki Druge skupine od Naše skupine. No ono što je glavni problem kod pitanja dvovjerja jest što kad smo Mi obje skupine istovremeno, odnosno kad je Drugi unutar nas samih jer u našim duhovnim životima kolidiraju dva sustava koja se sukobljavaju na službenim razinama, ali se u narodnom umu vrlo lako mogu pomiješati u sinkretističku ideju u svakodnevnom životu. Konstrukcija kolektivnog identiteta prema Čapo Žmegač ima dvije dimenzije, unutarnju i vanjsku. Unutarnju čine svi oni elementi koje pripadnici neke skupine, zajednice smatraju zajedničkim i kojima definiraju jedinstvo i istost članova, a vanjsku elementi kojima skupina uspostavlja razliku i granicu prema susjedima, pokazujući specifičnost i originalnost⁶⁸². U povijesti, unutarnji su elementi, između ostalih, sve one religijsko-magijske predodžbe koje dijele pripadnici jedne zajednice, a poglavito one vezane uz duhovni svakodnevni život, uz magijske rituale i običaje vezane uz tijek ljudskog života, inicijacije, vjenčanja, sprovode, molitve, medicinu i slično. Nerazmjernost na razini kolektivnog identiteta stvara se kad zajednica službeno prihvća drugu vjeru, a nastavlja živjeti prema obrascima stare. Prema van zajednica korespondira kao dio jednog, a prema unutra kao dio drugog sustava. Ti se sustavi nastavljaju ispreplitati i nadopunjavati i taj proces nikad ne prestaje. Tako su atributi mnogih starih božanstava prešli ili na kršćanskoga Boga ili na pojedine svece. Širom slavenskoga svijeta jedan od najstarijih supstituta jest onaj božanstva Peruna.

⁶⁸⁰ Hall, Stuart (2001): "Kome treba 'identitet'?", *Reč – časopis za književnost i kulturu, i društvena pitanja*, No. 64/10, decembar 2001, 217.

⁶⁸¹ Čapo Žmegač, Jasna (2002): *Srijemski Hrvati: Etnološka studija migracije, identifikacije i interakcije*, Zagreb: Duriex 21.

⁶⁸² Isto.

Prema Belaju, Perunove glavne attribute, grom, munju i nebo, u kršćanstvu, što je vidljivo i u hrvatskim kršćanskim vjerovanjima od srednjega vijeka, preuzeli su kršćanski sveci sveti Ilija Gromovnik i sveti Vid. Kod istočnih Slavena tu ulogu gdje gdje zna preuzeti i sveti Mihovil, kojemu s tim značajkama na tlu Hrvatske nema zapisanoga traga⁶⁸³. Sveti Ilija Gromovnik starozavjetni je prorok što prema kršćanskom narativu nebom prolazi u ognjenoj kočiji udarajući munjama. Ponajviše ga štiju Grci kojima je prije svega od kasne antike supstitut za grčkog starovjernog boga Zeusa. Svetom Iliji je u Hrvatskoj danas posvećeno ukupno 95 crkvi i kapela⁶⁸⁴. Sveti je Vid pak opće poznat po starijim tvrdnjama kako je u zapadnih Slavena zamijenio slavensko božanstvo Svantevida. No, budući da Svantevida u nas nema⁶⁸⁵, a jedan od Perunovih atributa je i dalekovidnost, Belaj pretpostavlja da su, nakon što su pridošli Hrvati svoja božanstva postavili u prostor, bizantski misionari na mjesto Perunovih svetišta postavili crkve i kapele svetog Ilije, a oni sa zapada, rimski i franački misionari, sjetivši se priča istočnih i zapadnih Slavena o Svantevidu kao vrhovnom slavenskom božanstvu, misleći da je i ovdje tako, postavili crkve svetoga Vida. Kako bilo, crkvi i kapela posvećenih svetom Vidu u Hrvatskoj ima 136⁶⁸⁶.

Perunov sin Jarilo, u drugih Slavena i Yarilo, Jarylo, Jarovit i Jaroslav, božanstvo vegetacije, u kršćanstvu je supstituiran svetim Jurjem, a ime Juraj preuzeto je i u tradicijskim pučkim ophodnim pjesmama. Osim što se od srednjega vijeka kalendarski poklapa slavlje, tomu je pripomoglo što riječ *georgios* na grčkome znači "poljodjelac, seljak", a i Jarilo se kao i sveti Juraj prema predaji bori sa zmajem. Crkve koje pripadaju svetom Jurju najčešće su također na vrhovima gora što se može objasniti time da zauzimaju mjesto na kojemu je obitavao kao Perunov sin i nasljednik.

Njegova sestra i žena Morana još je uvijek nerazjašnjena te o njezinim supstitutima nema potvrda osim u narodnoj pjesmi gdje se spominje kao Mara djevojka u koju se Juraj zaljubio⁶⁸⁷.

Mokošin kršćanski supstitut najčešće je Djevica Marija, kao Majka Božja, s obzirom da je i Mokoš majka Perunovom sinu. U pravoslavnih Slavena to je najvjerojatnije sveta Paraskeva, odnosno sveta Petka jer su uz njezina sakralna mjesta u prostoru najčešće izvori ili zdenci⁶⁸⁸. Za Velesa je stanje na terenu prilično nejasno, on je moguće su svojim pozitivnim atributima supstituiran svetim Nikolom, svetim Vukom, svetim Mihovilom ili svetim Blažom.

⁶⁸³ Belaj, V. (2009b): 179-180.

⁶⁸⁴ Isto. 181.

⁶⁸⁵ Isto. 187.

⁶⁸⁶ Isto. 186.

⁶⁸⁷ Isto. 175-176.

⁶⁸⁸ Isto. 177-179.

U svojim pojavnim i ktionskim obličjima potpuno je, pak, zamijenjen Nečastivim, Sotonom, odnosno Đavlom kojega tuku ili sam Bog ili njegovi pomoćnici, ponajprije sveti Ilija⁶⁸⁹.

Mnoge prežitke hrvatskoga starovjerja može se pratiti i kroz analizu nekih hrvatskih kršćanskih blagdana te elemenata koji su njihov sastavni dio, a ustvari nemaju veze s kršćanstvom⁶⁹⁰. Tako se Božić, primjerice, općenito u Europi kao blagdan rođenja Isusa Krista slavi tek od četvrtog stoljeća. Nema podataka o uvođenju i prvom obilježavanju i uvođenju, ali utvrđeno je da se slavio u Rimu već 354., u Konstantinopolu 379. i u Antiohiji 388. godine. Prije toga svetkovao se 6. siječnja kao datum duhovnoga rođenja Kristovog, tj. kao dan njegova krštenja koje je prema Novom Zavjetu javno obavio sveti Ivan Krstitelj.

Prema Schneeweissu, Božić kao blagdan smješten je na 25. prosinca kako bi "prekrio" veliku starovjernu antičku rimsku svetkovinu, *Dies natalis Solis Invicti* ("Dan rođenja Nepobjedivoga Sunca") koja je u antičkom Rimu nastala širenjem sinkretističke mitraističke religije, posebno omiljene među rimskim vojnicima. Mitra je također bio solarno božanstvo, a njegov kult, pridošao s Bliskoga istoka, u Rimskom je Carstvu bio popularan i prikladan uz izvorni rimski politeizam. Kad je kršćanstvo u Rimskom Carstvu postalo državnom religijom taj se kult nastojalo potisnuti preformuliranjem solarnoga obilježja zimskoga solsticija u metaforu Krista kao Sunca koje nad svima širi svoje svjetlo⁶⁹¹. Božić je tako ubrzo postao jedan od najznačajnijih blagdana pa se u zapadnom svijetu i nova godina počela računati od 25. prosinca. Tako je u doba franačkih Karolinga Božić u skoro čitavoj Europi postao ujedno i kalendarski, svjetovni početak godine, što su prihvaćali i tek svježe pokrštavani narodi. Tek su za reformacije mnogi gradovi 1. siječnja vratili kao početak godine, a 1691. papa Inocent XII. to je službeno odredio i za Katoličku Crkvu⁶⁹².

Prema Belaju, Nova godina se pak u Praslavena pretpostavljeno slavila oko 1. ožujka, praćena paljenjem obrednih krjesova i maskiranim ophodima kojih tragova imamo i danas. Kalendarske promjene koje su nastupile nakon što je vladajući sloj prihvatio kršćanstvo bile su teško prihvaćane u običnom puku, u kojemu je i dalje bilo prisutno tzv. dvovjerstvo ili dvovjerje, unatoč formalnoj i nominalnoj pripadnosti kršćanstvu, jer se mitološka podloga i shvaćanje tijekom godine nisu promijenili. Štoviše, oni se i praktično nisu sukobljavali s kršćanskom vjerom već su joj mogli biti komplementarni. Stoga su s vremenom običaji "stare" Nove godine, tj. Velje noći, prebačeni na onu kršćansku, 25. prosinca, odnosno na 1. siječnja. Stariji slavenski obredi povezani s buđenjem proljeća prebačeni su na kršćanski

⁶⁸⁹ Belaj, V. (2009b): 179.

⁶⁹⁰ Eliade, Mircea (2004b): *Aspekti mita*, Zagreb: Demetra, 182.

⁶⁹¹ Schneeweis, E. (2005).

⁶⁹² Isto.

Uskrs, a obredni ophodi stavljeni su između Božića i Uskrsa kao poklade⁶⁹³. Jedan od najraširenijih božićnih običaja bile su kolede, pjevanje kolednica u ophodu naseljenim mjestom. Tim se pjesmama na vratima čestita rođenje maloga Boga, što Belaj tumači onim dijelom rekonstruiranoga mita koji govori o ophodnicima iz Velesova svijeta što Perunu pred dvore dolaze čestitati rođenje sina, Maloga boga, Božića, kojega potom otimaju i odvedu u podzemni svijet. Isto tako, mnoge pjesme toga korpusa sadrže tekstove u kojima se moli da nova godina donese obilje, plodnost, zdravlje i slično, tj. sve ono što je bog plodnosti mogao dati⁶⁹⁴. U starih Slavena riječ *bor* označavala je bilo koje drvo, tek se podjelom na jezične i narodne grane u južnih Slavena ona značenjski stopila s latinskim *pinus*, pri čemu je bor postao Stablo svijeta na kojemu Perun obitava, a ophodnici ga posjećuju nakon rođenja njegova sina. Prema Belaju u ostatku Europe nekad su se o Božiću ukrašavale zelene grane, a u 19. stoljeću ustalio se običaj kićenja božićnoga drvca koje je katkada moglo biti i čempresom, jelom ili smrekom⁶⁹⁵.

Na dan 23. travnja u kršćanstvu se obilježava mučeništvo svetog Jurja, visokoga rimskog časnika, koji je prema predaji za Dioklecijana, 303. godine, bio pogubljen jer se nije htio odreći kršćanske vjere. Sveti Juraj službeno se počinje častiti u 5. stoljeću, a sigurno je povijesno najranija potvrđena proslava 23. travnja 684. godine u Rimu. Njegova borba sa zmajem kao dio mitskog narativa tada se još ne spominje, a njezin najstariji spomen je iz 9. stoljeću a te najvjerojatnije potječe s Istoka. Jedan od starijih sačuvanih hrvatskih srednjovjekovnih književnih spomenika je religiozna poema *Pisan svetago Jurja*, u 14. stoljeću uvrštena u glagoljički *Pariški kodeks*. Zanimljivo je da je u Hrvatskoj, Ugarskoj i Poljskoj obilježavanje pogibije svetog Adalberta u misionarskom pohodu 23. travnja 997. godine istisnulo Jurjevo pa se ono slavilo 24. travnja. Nakon raskida državno-pravnih veza s Ugarskom i Jurjevo je u Hrvatskoj vraćeno na 23. travnja⁶⁹⁶. Jurjevo je kao kršćanski blagdan na granici zimske i ljetne polovice godine, što je seljačkom stanovništvu važno jer tada počinju prvi radovi izvan kuće. Uza nj vezano je više običaja i obreda, proizašlih iz kolektivnih vjerskih i magijskih rituala, od kojih su u nas najpoznatiji obredni pohodi Zelenoga Jurja i paljenje krjesova. Ustvari, jedina usporedba kršćanskog svetog Jurja s Jarilom pretkršćanskoga svijeta upravo je u elementu borbe sa Zmijom/Zmajem, koji je opet raznolikoga značenja. Prema kršćanskom narativu sveti Juraj zmaja ubija kopljem kao vitez konjanik, da spasi kraljevnu, što se na metaforičkoj razini može gledati kao borba s

⁶⁹³ Belaj, V. (2009b): 164-167.

⁶⁹⁴ Isto. 201, 209.

⁶⁹⁵ Isto. 210.

⁶⁹⁶ Isto. 214-218.

Nečastivim ili pak pobjeda kršćanstva nad herezom. Slavenski je Jarilo bog vegetacije što se o Jurjevu mačem bori sa svojim poočimom Velesom, nakon čega, izašavši na površinu, donosi početak plodne godine⁶⁹⁷, gospodar vukova kojemu su upućivane molbe za zaštitu sela od divljih šumskih zvijeri⁶⁹⁸. No, najvažnija je, uz njegov aspekt plodnosti, njegova veza s mjestom na kojemu se nalazio prije, odrastajući u Velesovom, podzemnom svijetu, u kojemu žive duše umrlih ljudi a koji se u općenitoj praslavenskoj mitologiji naziva Virej ili Irij⁶⁹⁹, mitski svijet vječnoga proljeća, pašnjaka, livada i šuma. Kao Velesov posinak Jarilo ima i njegove ključeve te na koncu zime otvara Virej puštajući proljeće u svijet ljudi⁷⁰⁰, a dolaskom pred zlatna vrata Perunova dvora te ključeve mora dati Morani kako bi se spajanjem dvaju principa, vlažnosti podzemlja i sunca gornjega svijeta, dobio temelj plodnosti⁷⁰¹. Ukratko rečeno, pod kršćanskom predajom o sv. Jurju nalazi se duboko ukorijenjena priča o dolasku proljeća zaslugom boga vegetacije Jurja i o njegovu susretu s izgubljenom sestrom⁷⁰².

Nastavak te mitske priče uočljiv je i u sljedećem godišnjem kršćanskom blagdanu Ivanja, dana sv. Ivana Krstitelja, koji se svetkuje 24. lipnja, dva mjeseca nakon Jurjeva. Širom hrvatskih krajeva o Ivanje su se potvrđeno tradicijski palile velike obredne lomače zvane Ivanjski krjesovi. Belaj napominje da etimologija riječi *krijes* vrlo vjerojatno nema veza sa samom lomačom, već s imenom starovjernog blagdana kojim se slavila plodnost rasta vegetacije, ponajviše žitarica. Ivanje, naime, pada točno šest mjeseci poslije, odnosno šest mjeseci prije Badnjaka, a samo tri dana nakon ljetnoga suncostaja, 21. lipnja⁷⁰³ i ispod njega krije se općeslavenski nastavak spomenutoga praslavenskoga mita. Jurjevski tradicijski običajni usmeni tekstovi slaveći dolazak proljeća opisuju susret dvoje mladih, Jurja i Mare, no njihova je svadba samo najavljena, ne i izvršena. Glavna zanimljivost ivanjskih pak tekstova jest što se u njima ne spominje Juraj, nego Ivan (Ivo), no glavna junakinja i dalje je djevojka Mara⁷⁰⁴.

Od starih hrvatskih običaja, najvjerojatnije starovjernoga porijekla, sačuvan je i običaj prporuša, običaj magijskoga prizivanja kiše pjesmom, vrlo sličan običaju slavenskom običaju dodola s kojima vjerojatno dijeli postanak ili barem neke zajedničke predodžbe. Još se naziva i *parpuruša*, *perperuša*, *peperuda* i *barbaruša*. Riječ je o skupnom ophodnom obilaženju

⁶⁹⁷ Belaj, V. (2009b): 233.

⁶⁹⁸ Isto. 235-236.

⁶⁹⁹ Od imena podzemnoga svijeta Virej dolazi i hrvatska i sveslavenska riječ "raj" kao kršćanski metafizički prostor obitavanja Boga, anđela i duša pravednika (op. a.)

⁷⁰⁰ Belaj, V. (2007): 240.

⁷⁰¹ Vinšćak, T. (2002): 18.

⁷⁰² Belaj, V. (2007): 241.

⁷⁰³ Isto. 260-261.

⁷⁰⁴ Isto. 266.

domova i polja pri čemu je središnji lik okićen zelenilom, dariva se raznim darovima, najčešće hranom i pićem, polijeva vodom, pjeva i pleše. Najstariji zapisi o prporušama u Hrvatskoj nastali su u Istri, u 19. stoljeću. Ondje su sudionici bili mladići, a na Krku djevojčice. Postoje i zapisi o prporušama oko Križevaca i Zadra. Neki pretpostavljaju da naziv prporuše, odnosno perperuše, potječe od Peruna, dakle nebeskoga boga koji donosi kišu oslobođenu od Velesa i praćenu grmljavinom. Međutim, to je sporno, budući da se običaji prizivanja kiše pod sličnim imenima javljaju i u neslavenskih naroda⁷⁰⁵.

Da proces kristijanizacije traje i danas pokazuje i Šešino istraživanje⁷⁰⁶ o fenomenu visoravni Vrčevo u blizini sela Glavica sjevernoj Dalmaciji koja je bilo tradicijski smatrano mjestom okupljanja vještica⁷⁰⁷. No, stanovnici Glavice 2008. godine odbili su podržavati mitske predodžbe o okupljalištu vještica na tome mjestu nazivajući ih "poganskim praznovjerjem", kupili su Gospin kip i posvetili ga u Međugorju te ga kroz hodočašće od dvjestotinjak kilometara donijeli na rukama i postavili na Visoravan kojoj su potom promijenili ime u Gospino brdo, a posljednjih godina sagrađena su i kapelica i postaje križnoga puta na tome mjestu⁷⁰⁸.

Iz primjera ovih blagdana i običaja može se jasno nazrijeti stariji starovjerni mitološki religijsko-magijski sloj, koji svjedoči o kontinuitetu i višeslojnosti hrvatskoga identiteta. Premda Hrvati već dvanaest stoljeća pripadaju zapadnoeuropskom kršćanskom kulturnom krugu, cijelo su se vrijeme održale i neke starije religijsko-magijske predodžbe o tijeku vremena, meteorološkim pojavama i sličnom, predodžbe iz doba dok su bili integralni dio praslavenske cjeline prema nekim teorijama ili pak kulturno poslavenjeni potkraj antike prema drugim teorijama. Premda nema mnogo neprijepornih, materijalnih dokaza, naporima znanstvenika u nekoliko je zadnjih desetljeća dosta učinjeno u prilog prepoznavanju te hrvatske baštine starijega sloja, ponajviše nastojanjima da se drevna mitska slika rekonstruira pomoću narodnih usmenih kazivanja, obrednih pjesama i stotina manjih običaja koji ili nisu imali veze s kršćanstvom, ili su odudarali od njegova kanona.

3. Judeokršćanska religijska motrišta magijskoga u europskome prostoru – magija kao maleficij

Judeokršćanska religijska perspektiva na magijsko, na europskom i posljedično hrvatskom povijesnom prostoru, svakako je najdominantnija. Za razliku od brojnih kultura

⁷⁰⁵ Čulinović-Konstantinović, V. (1963): 73. – 96.

⁷⁰⁶ Šešo, L. (2014): 575-586.

⁷⁰⁷ Isto. 579.

⁷⁰⁸ Isto. 579-580.

staroga vijeka, židovska kultura je u glavnom dijelu svojih svetih zapisa "Starom zavjetu" i koji je ujedno i esencijalni dio i kršćanskih svetih spisa, odnosno svete knjige – "Biblije", bila izričito protiv magije, iako je najvjerojatnije svoje magijske prakse preuzela većinskim dijelom od egipatskih⁷⁰⁹. Magijske prakse Židovima susjednih plemena, gradova i država smatrane su demonskima i zlima, ali i magijske prakse unutar židovske zajednice nisu bile dopuštene⁷¹⁰. Jedna od najpoznatijih starozavjetnih rečenica vezana za pitanje magije, koja je od srednjega vijeka i jedna od najcitiranijih za vrijeme crkvenih i svjetovnih inkvizicija, jest "Ne dopusti vještici živjeti"⁷¹¹. Doduše, već je primjerice Scot u svojoj knjizi "Otkriće vješticiarstva" (eng. *The Discoverie of Witchcraft*) iz 1584. iskazao sumnju u njezin ispravan prijevod, a danas i prevladavaju stručna mišljenja filologa, da su srednjovjekovni prijevodi ustvari pogriješili semantičku preciznost te izvorne riječi *vještica*, a koja bi mogla ustvari mogla označavati *trovačicu*, a ne *čarobnicu*, *vješticu*, odnosno magijsku praktičarku šireg spektra djelovanja. Naime, izvorna hebrejska riječ u toj rečenici je *kashaph*, koja u drugim dijelovima "Staroga zavjeta"⁷¹² stoji uz druge magijske praktičare koji su se bavili analizom snova, a danas u modernom hebrejskom jeziku označava muškog čarobnjaka. U "Starom zavjetu" može se vidjeti da je razlika religijskoga i magijskoga ustvari u izvoru moći koja stoji za tehnike ili prakse.

Tako je primjerice, prema Noegelu⁷¹³, osnovna razlika između Mojsijevog nemagičnog pretvaranja štapa u zmiju i magijskog pretvaranja štapova faraonovih čarobnjaka ta što su faraonovi čarobnjaci za pretvorbu štapa u zmiju morali koristiti neke svoje tajne magijske tehnike, dok je Mojsije samo bacio štap na tlo što je bilo dovoljno da Mojsijev bog Jahve pretvori štap u zmiju, bez ikakvih dodatnih magijskih činova, odnosno Mojsijev čin sadržava Božju intervenciju, stoga ga se prema židovskim religijskim idejama ne smatra čarobnjakom iako po vanjskim obilježjima on to svakako jest⁷¹⁴.

Među starovjekovnim i antičkim kulturama, primjerice babilonskoj i rimskoj, zakonski propisana i kažnjavana u pravilu bila je samo magijska praksa za koju se smatralo da čini štetu čovjeku, njegovoj stoci ili urodu. Dok će kršćanstvo smatrati magiju Drugom od religije, većinom su Grci i Rimljani smatrali magiju nedruštvenom i devijantnom praksom religijskih

⁷⁰⁹ Gjorgijevski, Borce T. (2001): "History of Western Magic", Elektroničko izdanje, 6.

⁷¹⁰ Kieckhefer, R. (1990): 33.

⁷¹¹ Biblija, Stari zavjet, "Izlazak" 22:18.

⁷¹² Primjerice, Danijel 2:2.

⁷¹³ Noegel, Scott B. (1996): "Moses and Magic: Notes on the Book of Exodus", *Journal of the Ancient Near Eastern Society* 24, 45-59.

⁷¹⁴ Gjorgijevski, B. T. (2001): 6.

rituala, odnosno više je gledala kao društveno-politički, a ne teološki problem⁷¹⁵. U Rimu se često čaralo verbalnom magijom, pomoću basmi, čarobnih riječi, znakova ili izreka upućenih bogovima ili višim bićima. Sve do kršćanstva kao službene religije rimski je zakon dopuštao sve oblike čaranja za dobrobit ljudi, a sve je suprotno tome strogo osuđivao. Najstariji rimski zakon, onaj na XII. ploča iz V. stoljeća prije naše ere između ostaloga propisuje kako je zabranjeno čarobnjaštvom primamljivati plodove s tuđe njive i u slučaju kršenja istoga zakona predviđa smrtnu kaznu. Također su se proganjali i trovači ili pripravitelji otrova. U slučajevima zlog čarobnjaštva čarobnjak bi se kažnjavao smrću, a kasnije je ta smrtna kazna dodatno pooštrena spaljivanjem. Ostale učesnike u zlom djelu kažnjavali bi ovisno od njihova staleža: viši bi staleži bili pogubljeni mačem, a niži razapeti na križ ili bačeni zvijerima na igrama⁷¹⁶.

Rimljani su poznavali nekoliko različitih vrsta magije i osoba koje su se njome bavile. Najvažniji im je pak bio sustav divinacije ili proricanja koji se smatrao iznimno bitnim i za politički i vojni život države. Prvi od rimskih divinatora bili su poznati kao *auguri*, a bavili su se *auspikacijom*, to jest tumačenjem znakova (*auspicija*) dobivenih proučavanjem načina leta, broja i glasanja ptica. Potom su slijedili *haruspici*, koji su se bavili promatranjem utrobe žrtvovanih životinja i izvlačili iz nje zaključke o božanskim znakovima.⁷¹⁷ Razvitkom Rima i njegovim osvajanjem Orijenta, paralelno su u Rim počele pristizati i magije Bliskog istoka. Divinacija istočnog tipa pomiješana je s magijom u širem smislu riječi, odnosno vjerovanjem u postizanje nekog učinka putem čarolije. Takvi magovi nazivali su se *Kaldejcima*, *matematičarima*, *astrolozima*, *ariolima* i *vaticinatorima* i oni su prije svega izrađivali horoskope i natalne karte⁷¹⁸. Njihova praksa bila je zakonom dozvoljena, ali ih se počelo goniti iz samog Rima kad bi im se broj iznimno povećao i kad bi glasine proistekle iz njihovih proricanja počele remetiti javni red i mir. Neoplatonistički filozofi iz trećeg stoljeća naše ere koji su i pisali o magiji, ali se i često bavili njezinim praksama, nazivali su benigno i dozvoljeno čarobnjaštvo *teurgijom*, a ono zlo i nedozvoljeno – *goetejom*. Kasnije će ovi pojmovi poprimiti poopćeno značenje kao pojmovi bijele i crne magije⁷¹⁹. Sinod u Anciri 314. godine odlučio je da će se s pet godina pokore kažnjavati oni koji su krivi za divinaciju i magijsko liječenje, a s deset godina oni koji su uz pomoć magijskih praksi vršili pobačaje⁷²⁰.

⁷¹⁵ Fraser, Kyle A. (2009): "The Contested Boundaries of "Magic" and "Religion" in Late Pagan Monotheism", *Magic, Ritual, and Witchcraft*, Volume 4, Number 2, Winter 2009, 134.

⁷¹⁶ Bayer, V. (1982): 28-29.

⁷¹⁷ Isto. 23-25.

⁷¹⁸ Hutin, S. (2007): 34.

⁷¹⁹ Bayer, V. (1982): 32 -33.

⁷²⁰ Kieckhefer, R. (1990): 41.

Rimski car Dioklecijan je, pak, u potpunosti zabranio "matematiku" pod kojom je ubrajao horoskop i natalne karte, a svaki oblik divinacije u potpunosti je zabranjen Konstancijevim ukazom 357. godine koji je kasnije potvrđen i unesen u Justinijanov "Codex" 534. godine.⁷²¹ Koncilom u Laodiceji 375. godine kršćanskim svećenicima izričito su zabranjene bilo kakve magijske prakse⁷²². U vrijeme cara Hadrijana konačno se usustavila pravna terminologija za zlo čarobnjaštvo. Tako je takav čarobnjak prozvan latinskim nazivim *magus*, a svako štetno čarobnjaštvo *magia*. Općenito su magijski praktičari dobili stigmatu *zločinaca* ili *zločinitelja* (lat. *malefici*) iz čega će se u kasnije razviti uobičajeni latinski izraz za vještice i vješce. Osim *magia*, zlo se čarobnjaštvo stoga nazivalo i *maleficijem* (lat. *maleficium*)⁷²³. Tako da se ustvari magija počela dijeliti na tri pravne kategorije, *beneficium* (dobra magija, isjeljivanje i travarstvo), *veneficium* (trovanje) i *maleficium* (crna magija, uricanje, vješticiarstvo)⁷²⁴.

Nakon uspostave kršćanstva kao službene religije Rimskoga Carstva, neki od ovih zakona uvriježeni su u državno pravo, koje su nakon pada Zapadnog Rimskog Carstva, preuzele i nove, u početku "barbarske" države, a koje su se uskoro konsolidirale u nova, moćna kraljevstva i carstva u Europi, te koje su također preuzele i kršćanstvo kao službenu religiju⁷²⁵. Europska kršćanska srednjovjekovna kritika ustvari je, nastavno na židovsku i pogotovo uz ovu prethodno spomenutu starozavjetnu izreku protiv vještica, smatrala magiju grijehom protiv prve Božje zapovijedi ("Ne imaj drugih bogova osim mene").⁷²⁶ Kasnoantički i ranosrednjovjekovni teolozi, poput Maksima iz Turina (r. 420.), Abogarda iz Lyona (799. – 849.) i Hrabana Maura (780. – 856.), smatrali su da magijskim činovima nedostaje učinkovitosti, odnosno da oni ne mogu utjecati na poredak u prirodi koji je postavio kršćanski Bog. Do petog stoljeća kršćanski su autori magijske prakse u potpunosti demonizirali⁷²⁷. Također su smatrali i da demoni imaju snagu koja im daje moć manipulacije vješticama svojim intelektualnim i tehničkim sposobnostima ili pak prijevarom iluzijama. Teorija iluzija je bila jedna od glavnih teorija o magiji u ranome srednjem vijeku. No, u kasnijem, razvijenom srednjem vijeku, kršćanski su teolozi pak odbacili tu teoriju iluzija smatrajući da su magijske posljedice stvarne, a ne samo niz opsjena.

⁷²¹ Bayer, V. (1982): 27.

⁷²² Findrik, Martina (2017a): "Sjenke racionalnog uma – magija i praznovjerje", *Coprnički ceh*, Muzej Sveti Ivan Zelina, Houška, Mladen; Findrik, Martina; Mačković, Romana (ur.), 11.

⁷²³ Bayer, V. (1982): 32.

⁷²⁴ Voltmer, Rita (2010): "Behind the 'Veil of Memory'. About the Limitations of Narratives", *Magic, Ritual, and Witchcraft*, Volume 5, Number 1, Summer 2010, 97.

⁷²⁵ Gjorgijevski, B. T. (2001): 9-10.

⁷²⁶ Harmening, D. (2001): 90

⁷²⁷ Findrik, M. (2017a): 13.

Takav je stav postao najdosljednije opisan u Kramerovom i Sprengerovom *Malleusu Malficarumu* u 15. stoljeću. Augustin je pak usklađujući neoplatonističku demonologiju s kršćanskom uspostavio bazu kršćanske demonologije i pogleda na magijsko, uvodeći pojam demona kao palih anđela, zračnih bića bez tijela koja mogu opsjednuti čovjeka i začarati ga iluzijama, a kakav nije bio prije poznat u judeizmu i kršćanstvu⁷²⁸. Augustin je magiju smatrao nastavkom "poganske" kulture i kao takvu nekršćanskome⁷²⁹. Svojim znanjima većima od onoga ljudskoga demoni su kadri po tom vjerovanju izvesti brojne prijevare i tako natjerati ljude da ih poštuju i obožavaju više od Boga.

Učeni i obrazovani ljudi srednjovjekovne Europe, a koji su svakako začetnici europske humanističke znanosti kakvu je danas znamo, promišljali su svoja shvaćanja na temeljima antičke filozofije, antičke fizike, medicine i magijskih praksi na koje je primijenjen filter kršćanske teologije. Srednjovjekovna astronomija, fizika, botanika i medicina bile su usko povezane s onime što danas smatramo magijskim, a i u isto vrijeme mnoga su se promišljanja bavila time što kako podijeliti praksu na dozvoljenu magiju koja bi mogla biti dijelom znanosti, a što na zabranjenu, crnu ili demonsku magiju. Sveučilišta zapadne Europe kao središta razvoja znanstvenije misli počela su razvijati u 11. stoljeću s najstarijim sveučilišnim središtima u Bologni, Parizu i Oxfordu. U srednjoeuropskom prostoru počela su se otvarati otprilike dva stoljeća kasnije, u Pragu 1348., Krakowu 1364., Beču 1365. i Pečuhu 1367.⁷³⁰ U Beču je 1365. Albert Saksonski postao prvim rektorom sveučilišta, a nakon dvadeset godina bečko je sveučilište reorganizirao Nijemac Heinrich von Langenstein 1325. – 1397.) koji je završio studij u Parizu. Od tada dolazi do povećanog interesa za astrologiju u sklopu sveučilišnog obrazovanja u srednjoj ali jugoistočnoj Europi. Iako sam Langenstein nije vjerovao u pravnu astrologiju, utjecaj dinastije Habsburg, kao osnivača i pokrovitelja Sveučilišta koji su poticali studij astrologije, bio je velik. Sve veći broj profesora koji su se počeli uključivati u nebeske znanosti i astrološku medicinu na srednjoeuropskim dvorovima stvorio je ujedno i sve veći broj potražnje za učenim astrolozima⁷³¹.

Jedan od prvih značajnih srednjovjekovnih teologa koji se znanstvenijim pristupom bavio pitanjima magije svakako je **William od Auvergne** (1180. – 1249.), francuski svećenik, koji je studirao teologiju na Sveučilištu u Parizu. Bio je jedan od predstavnika skolastičke filozofije i profesor umjetnosti i teologije, a njegova je kršćanska teologija bila aristotelijanska i prvi je od europskih srednjovjekovnih teologa koji su uopće pokušali

⁷²⁸ Levack, Brian. P., ur. (2004): *The Witchcraft Sourcebook*, New York i London: Routledge, 27.

⁷²⁹ Place, R. M. (2009): 14.

⁷³⁰ Láng, B. (2008): 246.

⁷³¹ Isto. 246.

pomiriti Aristotelovu filozofiju s kršćanskom doktrinom, ali i među prvima koji je poznao hermetičke tekstove⁷³². Bio je zagovornik uporabe razumskog i akademskog izučavanja u teologiji, ali je svejedno smatrao da akademska teologija mora biti u službi Crkve. Uspoređivao je prirodnu magiju (lat. *magia naturalis*, ali i *magica naturalis*) s medicinom s obzirom na frekventnost uporabe isjeljujućih čaranja u svrhu liječenja⁷³³. Najznačija razmišljanja o toj temi mogu se naći u njegovim spisima *O vjeri i zakonima* (lat. *De fide et legibus*) iz 1230. i *O svemiru* (lat. *De universo*) iz 1236. koji zajedno s ostalim spisima čine njegov opus *Učenja o Bogu i mudrosti* (lat. *Magisterium Divinale et Sapientiale*).⁷³⁴

Albert Veliki (lat. *Albertus Magnus*, oko 1200. – 1280.) svjetovnim imenom Albert de Groot, švapski grof od Bollstäda⁷³⁵ bio je njemački dominikanac i katolički biskup, kojeg neki znanstvenici smatraju najvećim njemačkim srednjovjekovnim teologom i filozofom⁷³⁶. Studirao je na sveučilištu u Padovi, a među prvima je komentirao sva Aristotelova djela⁷³⁷. Mnoga su se djela iz kasnijih stoljeća pripisivala njemu, poglavito alkemijske rasprave, ali danas se smatra da nisu njegove te ih se naziva pseudoalbertovskima. U svom djelu *O mineralima* (lat. *De mineralibus*) smatrao je da kamenje ima svoje moći, ali nije ulazio u duboku raspravu o tome pitanju. Smatrao je da je alkemijska pretvorba metala moguća i vjerovao je u alkemijske postavke i učenja. Prema Aristotelovim učenjima koja je izučavao smatrao je i da metali sadrže svojstva žive i sumpora kao neposredna počela (lat. *materia proxima*, koja stiču u Zemljinoj unutrašnjosti).⁷³⁸ Njegovo najveće i najznačajnije djelo je ono o astronomiji, *Ogledalo astronomije* (lat. *Speculum astronomiae*), napisano oko 1260. godine⁷³⁹. Od važnijih djela vezano u prirodi stvari je i *Knjiga o uzrocima svojstava elemenata* (lat. *Liber de causis proprietatum elementorum*). Albert je razlikovao magičare i prorocatele (lat. *aruspices, divinatores*) i prizivatelje (lat. *necromantici, incantatores*), a magiju je vidio kao znanost o prirodnim uzrocima stvari⁷⁴⁰, te je na taj način pokušavao izmiriti magiju s kršćanskom teologijom.

Roger Bacon (1214. – 1294.) bio je engleski franjevac, učenjak, teolog i filozof, zvan i *doctor mirabilis* (lat. za "doktor čuda"), usmjerio je svoja rana proučavanja na magiju i

⁷³² Thorndike, Lynn (1923): *A History of Magic and Experimental Science*, New York: Columbia University Press, Vol 2, 339.

⁷³³ Kieckhefer, R. (1990): 12.

⁷³⁴ Harmening, D. (2001): 92.

⁷³⁵ Tramer A. i dr. (2007): S-6.

⁷³⁶ Thorndike, L. (1923): 523-531.

⁷³⁷ Grdenić, D. (2003): 112.

⁷³⁸ Paušek-Baždar, S. (2017): 55.

⁷³⁹ Kieckhefer, R. (1990): 140.

⁷⁴⁰ Harmening, D. (2001): 91-92.

alkemiju⁷⁴¹. Studirao je matematiku i medicinu u Oxfordu i Parizu, a kasnije se bavio astrologijom, teologijom, matematikom, geografijom, astronomijom, fizikom i alkemijom. Bio je jedan od začetnika srednjovjekovne eksperimentalne znanosti, a osim matematike i astronomije, proučavao je i magnetizam i optiku te je otvorio put razvoju optike i uporabi leća⁷⁴². Oko 1250. godine postao je pripadnik franjevačkog reda i okrenuo se k znanosti i pokusima. Zbog teoloških učenja oduzeta mu je katedra 1257. godine, nakon čega odlazi u progonstvo u Pariz. Bio je stručnjak u prosudbenoj ili mundanoj astrologiji kojom se nastojalo povezati planetarne cikluse i obrasce sa svjetskim događajima. Poznato je da je izvodio praktične pokuse, osobito s kovinama i magnetizmom, a pisao je i među prvim Eurpljanima o barutu, shvativši njegov sastav⁷⁴³. Pripisuje mu se djelo *Zrcalo alkemije* (lat. *Speculum alchemiae*) objavljeno tek posthumno nekoliko stoljeća kasnije u Francuskoj u drugoj polovici 16. stoljeća⁷⁴⁴. Njegova glavna djela nastala su između 1266. i 1268. godine i to *Veće djelo* (lat. *Opus maius*), *Manje djelo* (lat. *Opus minus*) i *Treće djelo* (lat. *Opus tertium*). Smatrao je da je magija prijevarna i kao takva iluzija, ali u svom *Većem djelu* prihvatio je i da su neki njezini dijelovi istiniti.⁷⁴⁵ Alkemiju je pak smatrao znanošću prirodne filozofije, a ne magijom⁷⁴⁶. O Baconu su se u narednim stoljećima ispredale i legende kao što je ona da je kroz svoja istraživanja izlio bakrenu glavu koja je predviđala budućnost.

Toma Akvinski (1225. – 1274.) bio je talijanski dominikanac, filozof, teolog i crkveni naučitelj iz obitelji normanskih grofova od Teate. Kao student Alberta Velikog postigao je doktorat teologije i predavao u Parizu, Rimu i Napulju. Napisao je mnoštvo filozofskih i teoloških djela. Akvinski je smatrao da prirodne supstancije, poput ljekovitih trava te dragog i poludragog kamenja, mogu imati stanovite moći povezane s njihovim astrološkim afinitetima i da ih je legitimno upotrebljavati u medicini, ali ako su u kamenje urezani znakovi ili slova, te ako se uz bilje rabe i zazivi i inkantacije, da je svaki učinak koji bi proizašao iz toga djelo zlih demona i da je praktičar te prakse ustvari imao otvoreni ili prešutni ugovor s đavolom⁷⁴⁷. Najpoznatije djelo njegove filozofije i teologije je *O teologiji* (lat. *Summa Theologiae*) pisana između 1265. i njegove smrti 1274. godine. u kojoj je osuđivao astrološku magiju jer je

⁷⁴¹ Kieckhefer, R. (1990): 12.

⁷⁴² Thorndike, L. (1923): 650-651.

⁷⁴³ Grdenić, D. (2003): 117.

⁷⁴⁴ Guiley, R. E. (2006): 31.

⁷⁴⁵ Harmening, D. (2001): 92.

⁷⁴⁶ Grdenić, D. (2003): 119.

⁷⁴⁷ Thorndike, L. (1923): 602-604.

smatrao da uključuje komunikaciju s demonima.⁷⁴⁸ Akvinski je također smatrao da je alkemija zakonita znanost, sve dok se drži izvan granica magije⁷⁴⁹.

Ideje Alberta Velikog, Tome Akvinskoga i Bonaventure o **ugovoru demona i čovjeka** kroz neki specifični magijski čin⁷⁵⁰ stvorile su preduvjete za svu teorijsku postavku interpretacije bilo kojeg magijskog čina kao ugovora s đavlom koji tjera čovjeka da odbaci svoju vjeru u Boga. Iz te teorije, razvile su se mogućnosti ispitivanja mogućih heretika inkvizicijskim sudovanjem za sve one za koje se smatralo da se bave nekom magijskom praksom. Prema Guiley, filozofija Tome Akvinskoga imala je iznimno velik utjecaj na crkveni pogled na magiju i vješticiarstvo te transformaciju magijskih praksi u herezu vješticiarstva. Prema idejama Akvinskoga, hereza je, bez obzira što je mogla biti produkt neznanja, smatrana grijehom, jer je neznanje smatrano produktom kriminalnog nemara. Takođe je smatrao da bavljenje magijom nije moralno i da se njome bave zli ljudi. Akvinski je vjerovao da vještice imaju moći letenja, preobrazbe u životinje, upravljanja vremenskim prilikama i prizivanja demona. Njegov je bio stav da one sve to rade uz božansku dozvolu kako bi iskušavale ljude, no smatrao je da se vješticiarstvo ne može pobijediti vješticiarstvom, u smislu protumagije, već prestankom grijeha ili egzorcizmom uz božansku pomoć⁷⁵¹.

Zanimljiv primjer sukoba crkve i magije, u konkretnom slučaju astrologije, jest slučaj voditelja katedre za astrologiju pri sveučilištu u Bologni Cecco d'Ascolija koji je 1327. godine zajedno sa svojim kolegama bio spaljen na lomači zbog tvrdnji da je Isus Krist na svijet došao u skladu s učenjima astrologije te da je slijed njegova života bio točno određen njegovim horoskopom kojega je sam Cecco izračunao⁷⁵².

Početak 13. stoljeća, kad je papinska moć počela dosezati vrhunce, Katolička Crkva je osnovala dva nova svećenička reda za borbu protiv različitih hereza u Europi. To su bili **dominikanski red** (lat. *Ordo praedictorium*) i **franjevački red** (lat. *Ordo fratrum minorum*).⁷⁵³ S vremenom je Crkvi uspjelo i ostvariti svoj cilj da svjetovne vlasti u čitavoj Europi svu herezu kažnjavaju smrću i to najčešće spaljivanjem. Dužnost biskupa je pak bila kažnjavanje heretika u svojim nadležnim biskupijama po crkvenome pravu. No, kako je po mišljenju papa hereza odviše uzela maha uspostavio je papa Grgur IX. među prvima već u 13. stoljeću posebne suce, "inkvizitore (istražitelje) za heretičku opaćinu (lat. *inquisitores*

⁷⁴⁸ Walker, D. P. (2010): 39.

⁷⁴⁹ Hutin, S. (2007): 44.

⁷⁵⁰ Harmening, D. (2001): 91.

⁷⁵¹ Guiley, R. E. (2006): 18.

⁷⁵² Anić, M. (2015): 13., citat Cavendish, Richard (1979): *Istorija magije*, Beograd. 103-106.

⁷⁵³ Bayer, V. (1982): 94.

haereticae pravitatis)"⁷⁵⁴ svojom papinskom bulom "Ille humani generis", a kojom se istražni postupak oduzima biskupima i povjerava posebnim komesarima iz redova svjetovnoga klera, monaških zajednica cistercita i premonstrata te gore spomenutih prosjačkih redova franjevac a i dominikanaca⁷⁵⁵. Nakon uspostave inkvizicije, crkvene istražne ustanove za istragu tzv. "heretičke zloće" odnosno krivovjerja, posljedice su postale mnogo ozbiljnije, kako političke, tako i zakonske, na svakodnevni život, kako običnih ljudi iz puka tako i znanstvenika i ostalih ljudi željnih znanja⁷⁵⁶.

Razlikuje se nekoliko vrsta inkvizicije, **biskupska, papinska (rimska) i španjolska inkvizicija**, no bilo ih je i na lokalnim razinama, primjerice **Mletačka inkvizicija** koja je bila većinski neovisna od Rima i dosta blaža s aspekta progona zbog magije. Pod biskupskom inkvizicijom podrazumijeva se organizirani progon krivovjeraca u sklopu dekreta "Ad abolendam" (od 4. studenog 1184.) godine, kojim su car Svetog Rimskog Carstva Fridrik I. Barbarossa i papa Lucije III. odredili da svaki biskup mora imenovati po jednog svećenika koji će pokrenuti postupak protiv krivovjeraca u svom crkvenom djelokrugu. Papinska je inkvizicija pak bila posebni crkveni sud ustanovljen bulom pape Grgura IX. "Ille humani generis" 8. veljače 1232. godine, a s ciljem da se na području Zapadne Crkve iskorijene vjerovanja i običaji koji se protive njezinu kanonu. To je osim starovjernih ostataka slavenskih, keltskih, germanskih i drugih običaja, vjerovanja i kultova, značilo i borbu protiv svih novih strujanja koja su suvremeno nastala nasuprot katoličkoj dogmi. Dekretoalom "Ad extirpanda" od 15. svibnja 1252. godine papa Inocent IV, dopustio je i primjenu torture u istražnom postupku precizirajući točne uvjete njezina korištenja⁷⁵⁷. Španjolska je pak inkvizicija utemeljena 1478. godine u obranu društvenih, kulturnih i religioznih vrijednosti katolicizma u zemljama španjolske krune. Papa Siksto IV. ovlastio je Ferdinanda Aragonskog da imenuje inkvizitore koji će uspostaviti mir u Španjolskoj, gdje su nakon Rekonkviste zajedno s kršćanima živjeli i Židovi i muslimani. U Španjolskoj se odjednom rasplamsala inkvizitorska histerija mnogobrojnih procesa, nakon što je papa Siksto IV., 11. veljače 1482., svojim vlastoručnim pismom odobrio imenovanje sedmorice inkvizitora. Španjolska se inkvizicija nije ograničavala samo na progon i suđenje Židovima i muslimanima, nego i na sve kršćane optužene za krivovjerstvo, protestantizam i druge shizme te moralno neprihvatljive običaje. S vremenom je prerasla u oruđe državnih vlasti i dobro uhodani sustav društvene kontrole.

⁷⁵⁴ Bayer, V. (1982): 97-98.

⁷⁵⁵ Kažotić, Augustin (2007): *Bogoslovni spisi*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, priredio Franjo Šanjek, 32.

⁷⁵⁶ Kieckhefer, R. (1990): 190.

⁷⁵⁷ Kažotić, A. (2007): 33.

Europski humanizam 15. stoljeća dodaje nove razine razvoja magijskih koncepata unutar visoke kulture nasuprot aktualnim crkvenim dogmama. Primjerice, **Marsilio Ficino** (1433. – 1499.), talijanski svećenik, liječnik, filozof, astrolog i humanist, prevodio je brojne grčke filozofske autore, a svojim je cjelovitim prijevodima Platona s grčkoga na latinski kao i drugih autora pridonio poznavanju grčke filozofije u renesansnoj Italiji i ostatku Europe⁷⁵⁸. Ficino je predavao i predsjedao Akademijom u Firenci koju je osnovao i podupirao knez Cosimo de Medici te koja je postala okupljalište humanista i renesansnih filozofa. Akademija je bila smještena u Medicijevoj vili u Careggiu, kraj Firence i bila organizirana kao neformalna škola u kojoj su zainteresirani pojedinci mogli međusobno raspravljati i proučavati platoničke i hermetičke misli. Ficino je, prevevši djela Plotina i Dionizija Areopagita, u njoj bio glavni predstavnik novoplatonizma koji je želio oživjeti hermetičku filozofiju jer ju je vidio kao alternativu judeo-kršćanskoj tradiciji te pokušavao pomiriri antička znanja s kršćanskom teologijom. Ipak, do danas je ostao najpoznatiji po svom prijevodu najznačajnijega zbira aleksandrijskih hermetičkih tekstova *Hermetičko djelo* (lat. *Corpus Hermeticum*) koji je tradicija često pripisivala mitskom Hermesu Trismegistosu. Ficino ga je preveo na latinski jezik prema Medicijevom naputku, a sami izvornici nedavno u to doba bili su pronađeni u Makedoniji. Objavio ih je 1471. a u sljedećih dvjesto godina doživjet će 25 izdanja⁷⁵⁹. Zbog intenzivnog zanimanja za astrologiju i hermetizam bio je optužen 1489. godine za bavljenje magijom, ali je naposljetku oslobođen krivnje za herezu. Utjecao je na pojavu humanizma u podunavskim i hrvatskim zemljama kao učitelj Ivana Česmičkog (lat. *Iannus Pannonius*). Magijski koncepti koje su podržavali Ficino i njegovi sljedbenici bili su općenito poznati kao "talismanska magija" koja se temeljila na kozmičkim principima, kozmičkoj moći i energiji. Ficino je u svom najznačajnijem radu, *O trostrukom životu* (lat. *De Triplici Vita*) iz 1489. pisao o tehnikama i principima hermetičke analogije s pomoću kojih je vjerovao da je moguće privući planetarne sile i koncentrirati ih za vlastitu uporabu. To se prema njegovu vjerovanju trebalo postići korištenjem amuleta, talismana, ulja i eliksira koji bi trebali u tom konceptu privlačiti zvjezdane utjecaje. Takav sustav po njemu utjecao bi na lanac kauzalnosti i posljedica. Smatrao je da zvijezde i planeti trenutka ljudskoga rođenja utječu na ljudski razum i činove, ali i da ljudi imaju slobodu izbora između opcija i utjecaja određenih planera kako bi se mogli usavršavati u njima. Spajao je ideju magije s ljubavi jer je smatrao da je oboje zasnovano na principu privlačnosti, odnosno privlačenju jednog objekta kroz određenu esencijalnu relativnost drugoga. Bitni izvori za

⁷⁵⁸ Kieckhefer, R. (1990): 147.

⁷⁵⁹ Faivre, A. (2010): 47.

Ficinove talismane bili su srednjovjekovni pisci o magiji, primjerice Pietro di Abano, Roger Bacon, Al Kindi i Avicena te najvažnije, ibernsko-arapski astrološko-magijski traktat i grimorij *Picatrix* (arap. *Ghâyat al-Hakîm fi'l-sihr*, مَيْكَلَة اِيَاغ) iz 11. stoljeća koji sadrži tekstove astralne i simpatičke magije, prvi put preveden na španjolski jezik 1256. godine odredbom kastiljskog kralja Alfonsa X. Mudrog⁷⁶⁰. *Picatrix* se pripisuje andaluzijskom matematičaru Maslama al-Majritiju a djelo je spoj arapskog misticizma i hermetičke filozofije napisano u četiri knjige. U njemu su popisani brojni različiti magijski sustavi i savjeti za njihovu praksu: magijske formule, slike i talismani s uputstvima za njihovo korištenje, moć biljaka i dragog kamenja i utjecaj planeta na čovjeka i svijet oko njega⁷⁶¹. Ficino i njegovi suvremenici, poput Della Mirandole, Trithemiusa i Agrippe mnogo su svojih postavki i predodžbi upravo vukli iz *Picatrixa* te time prenijeli ove arapsko-hermetičke ideje i na kasniju renesansnu misao⁷⁶².

Suvremenik Marcilia Ficina i jedna od vodećih osoba Firentinske akademije, talijanski humanist i renesansni filozof **Giovanni Pico della Mirandola** (1463. – 1494.), bio je prvi koji se javno usprotivio principima magijskog-astrološkog pogleda poglavito u svojim *Raspravama protiv prorocateljske astrologije* (lat. *Disputationes adversus astrologiam divinatricem*). Mirandola je nasuprot Ficina odbijao ideje astrološke predodređenosti jer je smatrao da fizičke svijet ne može biti promatran kroz neodređene pretpostavke i ideje, već kroz očite uzroke. Mirandolinu ideju *vera causa* (lat. za "istinski uzrok") kasnije će podržati i Johannes Kepler i Isaac Newton. Mirandola je smatrao da bi neki uzroci i posljedice trebali biti stalni i da se tek onda može stvoriti teorija te uzročno-posljedični lanac.⁷⁶³ Jedno od značajnijih djela su mu i *Filozofski, kabalistički i teološki zaključci* (lat. *Conclusiones philosophicae, cabalasticae et theologicae*) iz 1486. Njegova je filozofija također bila pod jakim utjecajem Platona, Aristotela, novoplatonizma, ali i židovske kabale. Upravo su ga hebrejski učitelji upoznali s kabalom, koja ga je fascinirala, jer je bio zainteresiran za mistične i teološke spekulacije. Nju je spojio s hermetičkim učenjima i kršćanstvom i kao takvu je pokušao prezentirati renesansnim intelektualcima⁷⁶⁴. Kritizirao je neke postavke teoloških učenja i zalagao se za novi duh kritičkog dijaloga među teozima i znanstvenicima. Pokušao je 1486., u dobi od dvadeset tri godine, organizirati veliki zbor filozofa i teologa različitih religija i vjerovanja, kako bi razgovarali o "filozofiji mira" i "vjerskom pomirenju" te je pripremio 900 filozofskih i humanističkih teza, zapravo vrstu manifesta pod naslovom *O*

⁷⁶⁰ Thorndike, L. (1923): 815.

⁷⁶¹ Isto. 815-816.

⁷⁶² Harmening, D. (2001): 86-87.

⁷⁶³ Isto. 89.

⁷⁶⁴ Place, R. M. (2009): 63.

dostojanstvu čovjekovu (lat. *De dignitate hominis*) koji se danas smatra ključnim tekstom renesansnog humanizma⁷⁶⁵. Najradikalnija od tih teza bila je ta da, prema njegovom mišljenju, nijedna znanost ne može bolje dokazati Isusovu božansku narav od magije i kabale. No, papinska komisija trinaest od devet stotina njegovih teza proglasila je heretičkima te je papa Inocent VIII. zabranio održavanje rasprave i izdao bulu kojom je osudio sve teze i zabranio njihovu objavu, a Della Mirandola je proglašio heretikom zbog čega je završio i u zatvoru, ali ga je oslobodio njegov mecena Lorenzo de Medici. Della Mirandola kao pokoru izdaje svoju *Apologiju* (lat. *Apologia J. Pici Mirandolani, Concordiae comitis*) kao ispriku papi i povlačenje svojih tvrdnji. Nekoliko godina kasnije dolaskom novoga pape Aleksandra VI. i Della Mirandola i njegova djela bivaju oslobođena optužbi za herezu⁷⁶⁶. Kao i većina njegovih suvremenika nije uspio ostvariti jasno razlikovanje između znanosti i magije. Za razliku od Ficina, koji je prvenstveno bio akademik, Della Mirandola je bio i aktivni magijski praktičar. Marsilio Ficino i Giovanni Pico della Mirandola pokušali su, prema Anić, hermetičke tekstove iskoristi kao temelj u pokušaju stvaranja novog kršćanskog okultizma, usmjerenog na spiritualne i praktične ciljeve, ideja o novom kršćanskom okultizmu bila je na vrhuncu 1591. godine kada je Franjo Petrić izdao svoju knjigu *Nova de universis philosophia* (lat. za "Nova sveopća filozofija"), kao prijedlog spoja platonske i hermetičke doktrine prožetih okultističkim motivima⁷⁶⁷. U svome posljednjem djelu, *Rasprave protiv proricateljske astrologije* (lat. *Disputationes adversus astrologiam divinatricem*) iz 1493., osudio je uporabu astrologije za pricanje budućnosti, ali je branio Ficinovu astrološku prirodnu magiju⁷⁶⁸.

Heinrich Cornelius Agrippa (1486. – 1535.) njemački teolog, pravnik, vojnik i pisac o magijskim temama, najpoznatije je po svome djelu *De occulta philosophia libri tres* iz 1531. godine, koja je suma ondašnjeg magijskog znanja. Njegove interpretacije magije slične su onima Ficina i Della Mirandole, u smislu svojevrsne sinteze religije i magije, ali i s naglaskom na istraživanje prirode. Ovo troknjižje podijeljeno je na Elementarnu magiju, Nebesku magiju i Intelektualnu magiju.⁷⁶⁹

Krajem 15. stoljeća, nakon mnogih prijašnjih pokušaja "znanstvenog pristupa" magiji i progonima vještica, a koji nisu imali nekog posebnog odjeka, nastao je i jedan od glavnih instrumenta za borbu protiv magije i hereze, knjiga *Malleus maleficarum*⁷⁷⁰ (hrv. *Vještičji malj, Malj koji ubija vještice*; njem. *Hexenhammer*), priručnik za lov na vještice nastao u 15.

⁷⁶⁵ Kieckhefer, R. (1990): 148.

⁷⁶⁶ Anić, M. (2015): 32.

⁷⁶⁷ Isto. 15.

⁷⁶⁸ Isto. 33.

⁷⁶⁹ Agrippa, Heinrich Cornelius (1992): *Three Books of Occult Philosophy*, Woodbury: Llewellyn Publications,

⁷⁷⁰ Institoris Heinrich, Sprenger Jacob (2006): *Malleus maleficarum (Malj koji ubija vještice)*, Zagreb: Stari grad.

stoljeću nakon što je 1480. godine u Njemačkoj svoj inkvizitorski rad započeo dominikanac i profesor teologije Henrik (Heinrich) Kramer zvan i Institoris. Već sljedeće 1481. godine pridružio mu se i brat po redu Jakob Sprenger. U razdoblju od prvih šest godina od 1481. do 1486. djelovanjem protiv magije, hereze i vještica u svojoj su konstanckoj biskupiji Institoris i Sprenger spalili 48 žena optuženih za vještičarstvo. No, naišli su na velik otpor kako klerika, tako i laika i svjetovnih vlasti. Naime, oni su im osporavali da imaju dozvolu od pape da vrše takve progone i suđenja. Stoga su se Institoris i Sprenger obratili za pomoć papi Inocentu VIII. s molbom da im potvrdi ovlasti. Papinom pozitivnom odlukom nastala je 5. prosinca 1484. godine bula "Žarko želeći..." (lat. *Summis desiderantes affectibus...*). U spomenutoj buli papa Inocent VIII. opisao je navodno grozno stanje u njemačkim zemljama gdje sve vrvi vješticama i čarobnjacima i koji čine razna zla poput bluda s demonima, bacanja uroka na ljude, stoku i ljetinu, a zatim se se okomljuje na zle ljude koji njegovim sinovima Institorisu i Sprengeru nisu dali proganjati i suditi zločinitelje. Stoga spomenutim inkvizitorima daje ogromnu moć koja je uključivala oslonac na svjetovnu vlast za izvršavanje smrtne kazne nad zločiniteljima. No, Institoris i Sprenger su i nakon ove papine dozvole imali određenih poteškoća, primjerice lokalni biskup u Innsbrucku u srpnju 1485. spriječio ih je da provedu proces protiv vještica. Potaknuti neuspjehom, odlučili su napisati kapitalno djelo kojim će dokazati opravdanost i potrebu progona vještica uz detaljne upute svojoj braći inkvizitorima o čitavom postupku, od pronalaska vještice, testiranja, torture i osude. Pisali su ga dvije godine, između 1485. i 1486. godine, a danas se smatra kako je skoro većinu, ako ne i sve, napisao Institoris, a da je Sprenger sudjelovao samo kako bi dao veći autoritet djelu⁷⁷¹. *Malleus maleficarum* prvi je put tiskan 1487. godine. Samo ime ove knjige bilo je već prepoznatljivo za ovu tematiku: Jeronim, koji je živio u 5. stoljeću nosio je nadimak *malleus haereticorum* ("malj za heretike"), a njemački inkvizitor Johann iz Frankfurta napisao je 1240. godine antisemitsko djelo *Malleus Iudeorum* (lat. za "Malj za Židove")⁷⁷². Institoris i Sprenger podijelili su svoj "Malleus" na tri dijela. Prvi, u kojem se govori o tri bitne preduvjeta za vještičarstvo, esencije čarobnjaštva i magije – demonu, vještici (ili čarobnjaku i vješcu) te božjem dopuštenju. U njemu se mogu naći podnaslovi poglavlja pisani u obliku pitanja kao što su: mogu li inkubi i sukubi stvarati djecu, što je uzrok povećanja čarobnjačkih djela, o vješticama koje se podaju demonima, mogu li vještice pretvoriti ljude u životinje, oslabiti reproduktivnu moć čovjeka i na koje sve načine mogu ubiti dijete pobačajem. Sve, naravno, popraćeno jakim teološkim argumentima koji ušutkuju svako racionalno propitkivanje tih

⁷⁷¹ Findrik, M. (2017a): 26.

⁷⁷² Vukelić, D. (2009a): 12.

teza. U drugome se dijelu govori o različitim vrstama začaranosti i kako ih se može odstraniti. Tu se govori o načinu sklapanja ugovora s đavlom, o prijenosu vještica s mjesta na mjesto, o općenju s inkubima, izazivanju bolesti, šteti stoci i dizanju oluje i tuče kojima vještice udaraju na ljude, životinje i ljetinu. Uglavnom, čitavo prvo pitanje drugog dijela posvećeno je vrstama čarolija. Drugo pitanje drugog dijela obrađuje temu kako se učinkovito boriti protiv vještica i kako uklanjati učinke tih čarolija uz iscrpan popis lijekova protiv istih. Treći, pak, dio daje upute za crkvene i svjetovne sudove kako voditi sam postupak suđenja vješticama i svim ostalim hereticima. U njemu se raspravlja tko je podesan sudac za takav proces, koliki je broj svjedoka, kako se ispituju svjedoci i optuženici, kako uhititi osumnjičenog, o obrani i radu branitelja. U trećem se dijelu govori o ispitivanju pod mučenjem te na koje se sve načine može otkriti je li optužena vještica. Završava se s više kraćih rasprava o presudi, kako se određuje, kako se ima izvršiti i varijante presuda za razne zločine⁷⁷³. U samoj teološkoj osnovi, Institoris i Sprenger u svojoj knjizi ne donose nešto novo što već nije dotad rečeno, odnos kršćanske teologije i magije toga vremena bio je čvrsto postavljen i poznat. No novitet koji će vrlo brzo uzeti maha u čitavoj Europi bilo je vjerovanje da se maleficijima (zločinjenjima) uglavnom i pretežito bave žene (što se i vidi iz genitiva riječi iz naslova, *maleficarum*, koji dolazi od lat. *malefica* (zločiniteljica) što je ženski rod, a ne *maleficus*, kako bi odgovaralo muškome rodu u latinskom jeziku, a što je pak izazvalo okretanje progona većinom prema ženama⁷⁷⁴. Institoris i Sprenger dali su svoju knjigu 1487. godine kelnskom Sveučilištu teologije na recenziju i afirmaciju, no Sveučilište ne samo da je nije odobrilo, već ju je osudilo kao neetičnu i ilegalnu. Institorisa to ipak nije spriječilo te je falsificirao kelnsku afirmaciju i stavio je u knjigu zajedno s tekstom bule "Žarko želeći...". Tako je i ostalo u većini od 29 izdanja tiskanih diljem Njemačke, Italije i Francuske. No, svega nekoliko godina poslije Crkva je osudila *Malleus* i stavila ga na svoj *Popis zabranjenih knjiga* (lat. *Index librorum prohibitorum*) već 1490. godine. Svejedno ova je knjiga postala iznimno popularna i svojevrsan osnovni udžbenik i priručnik inkvizitora, kako crkvenih tako i kasnije svjetovnih diljem Europe. Između 1487. kad je prvi put izdana i 1520. godine objavljena je trinaest puta i zatim opet između 1574. i 1669. šesnaest puta, dakle kao što je već rečeno sveukupno 29 izdanja te oko tridesetak tisuća tiskanih primjeraka⁷⁷⁵. No već unutar pedesetak godina od objave, njihove definicije vještica i vještičarstva postat će stabilne, uobičajene i

⁷⁷³ Vukelić, D. (2009a): 12.

⁷⁷⁴ Findrik; Martina (2017b): "Incantatrix, saga, hexe, coprnica...", *Coprnčki ceh*, Muzej Sveti Ivan Zelina, Houška, Mladen; Findrik, Martina; Mačković, Romana (ur.), 79-80.

⁷⁷⁵ Gračanin, H. (2017): 36.

općeprihvaćene diljem Europe⁷⁷⁶. Također, i brojni će drugi autori različitih traktata o vješticiarstvu u narednom razdoblju citirati Institorisa i Sprengera kao prihvaćene autoritete za ovu temu⁷⁷⁷. Ta je knjiga doprla i do hrvatskih krajeva. Naime, kad su se crkveni sudovi odmaknuli od inkvizitorskih progona vještica sama ideja lova na vještice zahvatila je svjetovne sudove kako u Europi tako i na tlu povijesnih hrvatskih zemalja o čemu će kasnije biti riječi. Svjetovni su sudovi procesuirali vještice po pravilima *Malleusa* kao da se radi o svakodnevnom svjetovnom zločinu poput krađe ili ubojstva. Većina vlastelinskih, županijskih ili gradskih sudaca i imala je za te svrhe svoj primjerak *Malleusa* kao priručnik⁷⁷⁸.

Jean Bodin (1530. – 1596.) bio je francuski pravnik, politički mislilac, filozof, povjesničar i ekonomist. Za naša pitanja važan nam je zbog dijela svoga bavljenja pogledima na magiju. Napisao je 1581. godine raspravu *O demonomaniji čarobnjaka* (franc. *De la démonomanie des sorciers*) u kojoj upozorava na postojanje demonskih sila koje navode ljude na odbacivanje vjerovanja u postojanje magije i vještica koje služe Sotoni. On objašnjava kako je napisao to djelo s ciljem da upozori ljude na djelovanje Vraga i odvratio ih od služenja njemu te naglasio kako ne postoji gori zločin od toga i da svakako zavrjeđuje najtežu kaznu. Sa svojim demonološkim pristupom magiji povezanoj s konceptom ugovora s đavlom, odnosno demonskoj magiji (lat. *magia demoniaca*), dakle, privukao je sve više i više javne pažnje prema pitanju progona vještica.⁷⁷⁹ S druge strane se, pak, Bodin zalagao za princip tolerancije između narodnih i religijskih skupina te neki biografi proučavanjem njegovih djela nalaze da je bio vjerski sinkretist i pristalica deizma. Kao političko rješenje Bodin je međutim nudio da država osigura jednoobrazno bogoštovlje gdje god je to moguće, a toleranciju bi prema Bodinu trebalo uspostaviti u onim krajevima gdje se manjinsku vjersku zajednicu ne može suzbiti bez nereda.

4. Magija kao praznovjerje, hereza ili aktivni čimbenik – Katolička Crkva i magija u Hrvatskoj

Prvi dolasci katoličkih inkvizitora za istraživanje heretičke zloće na tlu hrvatskih zemalja podudaraju se ujedno s dolaskom velikih katoličkih redova, prije svega dominikanaca i franjevac. Papa Grgur IX. dao je inkvizitorska prava dominikancima negdje oko polovice 13. stoljeća, a o tome se na našim prostorima ponajviše zna iz vrela koje je ostavio dominikanski

⁷⁷⁶ Broedel, Hans Peter (2003): *The Malleus Maleficarum and the Construction of Witchcraft*. Manchester: Manchester University Press. 7.

⁷⁷⁷ Isto. 7.

⁷⁷⁸ Vukelić, D. (2009:1): 13.

⁷⁷⁹ Harmening, D. (2001): 92.

prior Petar iz Bodroga u svom *Kratkom izvješću o postanku Ugarske dominikanske provincije*, a u kojem kaže da je papa Grgur IX. poslao dominikance "krivovjercima u Bosnu i Dalmaciju, koji sebe nazivaju Slavonskom Crkvom, gdje je mnogo duša⁷⁸⁰, dakle bosanskim bogumilima. Središta inkvizicije na našim i susjednim područjima bila su Kopar za istarsko područje, Zadar za Dalmaciju, Zagreb za Slavoniju i Bosnu te Dubrovnik za Dubrovačku Republiku⁷⁸¹. Pavao Dalmatinac (lat. *Paulus Hungarus* ili *Paulus Dalmata*) spominje se u informativnom spisu o utemeljenju zadarskog dominikanskog samostana kao prvi vrhovni inkvizitor za Dalmaciju, kojega su 1252. ubili "neki krivovjerci". Posljednji službeno imenovani inkvizitor u Hrvatskoj s rezidencijom u Zadru bio je korčulanski dominikanac Antun Cebalo 1790. godine⁷⁸².

Među ranijim hrvatskim zapisanim pogledima na magiju i magijsko jest i onaj zagrebačkog biskupa i savjetnika pape Ivana XXII. (1316. – 1334.), **Augustina Kažotića**.

Papa Ivan XXII. je, naime, povjerio inkviziciji vođenje istražnih postupaka protiv lažnih prorocatelja budućnosti, čarobnjaka, vračara, zazivača duhova i drugih nakon što je 27. veljače 1318. izvijestio biskupa iz Frejusa u južnoj Francuskoj o pogubnom djelovanju nekih ljudi koji su bili optuženi zbog "djela nekromantije, geomantije i drugih čarobnjačkih umijeća" te se "služili zrcalima i slikama posvećenim po njihovu prokletom obredu i, smještajući se u krug, zazivali su više puta zle duhove da uz njihovu pomoć poduzmu djela protiv zdravlja ljudi ili ubijajući ih snagom čarobnih izreka ili skraćujući im život usađivanjem malaksalosti". Papa Ivan XXII. ustvrdio je da su oni "ponekad zatvarali demone u zrcala, kolutove ili prstenje da ih pitaju ne samo za prošle događaje nego i za buduće, želeći po njihovim uputama proricati i samu budućnost, koju može znati jedino Bog", a sve zato što su "napustili svog Spasitelja uzdajući se u takvu pomoć demona i smatrajući dostojnim da im služe i da im iskazuju božanske časti (i) odajući se toj i drugim odvratnim praznovjerjima koja se protive katoličkoj vjeri, ne smije se prijeći preko kuge takvih praznovjerja čije sljedbenike i građanska vlast smatra protivnicima općeg dobra i neprijateljima ljudskog roda, pogotovu što one odišu grijehom heretičke opaćine, stoga postupak protiv spomenutih treba povjeriti Inkviziciji". Zaključke pape Ivana XXII. može se vidjeti u pismima kardinala Vilima koji je 22. kolovoza 1320. javio inkvizitoru u Carcassoneu da ubuduće "može voditi istragu i pokretati postupak: 1. protiv onih koji žrtvuju demonima ili im se klanjaju ili im iskazuju štovanje i u znak toga daju im pisani papir ili bilo što drugo ili sklapaju s njima izričite

⁷⁸⁰ Šanjek, Franjo (1993): *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, Zagreb, 261-264.

⁷⁸¹ Kažotić, A. (2007): 34.

⁷⁸² Isto. 34-36.

obavezne ugovore; 2. protiv onih koji prave ili daju praviti bilo kakav lik ili ma što drugo da bi privezali uza se demona ili uz zaziv demona vršiti bilo kakve čarolije, ili protiv onih koji zloupotrebom sakramenta krštenja krste ili daju krstiti lik od voska ili od nečega drugog ili inače uz zaziv demona prave takav lik ili ga daju praviti na bilo koji način, ili ako namjerno ponavljaju čin krštenja, ređenja ili potvrde; i 3. protiv svetogrdnika i čarobnjaka koji uzimaju sakrament euharistije ili posvećenu hostiju kao i druge sakramente Crkve ili oblik i tvar bilo kojega od njih pa ih zloupotrebljavaju u svojim vradžbinama i čarolijama"⁷⁸³ Također je i svojim papinskim dekretom pod nazivom *Super illius specula* ekskomunicirao sve one koji dozivaju demone ili ulaze zbog dobivanja magijskih moći u ugovore s njima⁷⁸⁴.

Augustin Kažotić je pak u svojoj knjizi *Rasprava o pitanjima krštenja slika i drugim oblicima praznovjerja* iz 1320.⁷⁸⁵ kvalificirao gatanje i bajanje kao "nedozvoljeno istraživanje budućnosti koja se ne mora ostvariti"⁷⁸⁶. Nadalje Kažotić je smatrao i da ako se "učinak postigne uzročnom spoznajom onda to nije praznovjerje već umijeće". Prema njemu oni koji se bave gatanjem nemaju ni pravo sredstvo ni istinit uzrok te smatraju da jest ono što nije, iako se katkad uz pomoć zlog duha odista pojavljuju neki učinci⁷⁸⁷. S idolopoklonstvom je izjednačio po pitanju magijske prakse samo "zazivače duhova i tvorce čarolija, koji to čine s uvjerenjem da njihove čine pospješuje demonska moć", ali je zato gataoće, bajaoće i ostale magijske praktičare smatrao nezalicama koji šire praznovjerje iz neznanja i zbog vrlo čestog teškog socijalnog položaja pojedinaca ili grupa, koji se pokušajima prakticiranja magijskih postupaka pokušavaju odmaknuti od svog bezizlaznog položaja priklanjanjem iluziji i tlapnji⁷⁸⁸. Gračanin smatra Kažotićevo djelo najranijim sačuvanim iskazom o vještičarenju na prostoru sjeverne Hrvatske, u usporedbi s najstarijim sačuvanim prvim svjetovnim suđenjima uza vještičarstvo nekoliko desetljeća kasnije u Gradecu⁷⁸⁹.

No, zanimljivo, istovremeno u europskim razmjerima crkveni interes za magiju nije bio ograničen na samostane i njihove repozitorije zabranjenih knjiga, već i na višim crkvenim razinama koje su se zanimale za učenu, ceremonijalnu magiju. U raspravi opata Trithemija, *Chronicon Hirsaugiensis*, nalazi se čitava lista europskih biskupa i nadbiskupa koji su

⁷⁸³ Šanjek, Franjo,; Grbavac, Branka i dr. (2017): *Leksikon hrvatskog srednjovjekovlja*, Zagreb: Školska knjiga, 549-550, s. v. "praznovjerje".

⁷⁸⁴ Findrik, M. (2017): 16.

⁷⁸⁵ Kažotić, A. (2007).

⁷⁸⁶ Isto. 55.

⁷⁸⁷ Isto.

⁷⁸⁸ Šanjek, Franjo (1996): *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru (7. – 20. stoljeće)*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 208-210.

⁷⁸⁹ Gračanin, H. (2017): 41.

navodno bili povezani s izučavanjem i proučavanjem te prakticiranjem alkemije, kao što su praški nadbiskup Conrad iz Vechte i ostrogonski nadbiskup Nicolaus Olah.

Određene je teorijske interese za funkcioniranje magije imao i ugarski čanadski nadbiskup iz 14. stoljeća **Jakob iz Piacenze** (lat. *Jacobus de Placentia*) čija je znatiželja bila više na proučavanju magijskoga kao sekundarne literature, a manje kao stvarna magijska praksa⁷⁹⁰. Jakob je studirao medicinu u Bolonji, a tamo je 1319. godine optužen da je sudjelovao u krađi leša, kako bi zadovoljio svoju želju za poznavanjem ljudske anatomije. Vrativši se u Ugarsku, postao je liječnik na dvoru kralja ugarsko-hrvatskog Karla Roberta 1332. godine, a da bi kasnije postao i nadbiskupom u Čanadu. Umro je 1348. kao zagrebački nadbiskup. Nekoliko godina ranije, na putovanju k papi u Avignon 1343. dao je kopirati niz rukopisa medicinskoga sadržaja koje je kasnije donio i u Zagreb, vjerojatno s namjerom da osnuje medicinsku školu. Među tim tekstovima kopirao je i kodeks koji se danas nalazi u Metropolitanskoj knjižnici u Zagrebu pod nazivom *Cod. lat. Zagrebiensis MR154*, a sastoji se od 83 lista pergamene u kožnom uvezu 17. stoljeća pisan gotičkim kurzivom. Sam prijepis potječe iz prve polovice XIV. stoljeća. Glavni sadržaj kodeksa je Ermengaudov prijevod Avicenina djela *Cantica* s komentarom Averoesa (fol. 1-72), a dodana su dva kratka djela Arnalda iz Villanove⁷⁹¹ *De cymbalis Ecclesiae* (fol 73-81) i *Epistola ad episcopum valentinum de reprobatione nigromantiae fictionis* (fol. 81-83). Ovaj posljednji, inače je zvan i *De improbatione maleficiorum* ("O uklanjanju demonske magije"). Bez obzira na svrhu za koju je nabavljena, zanimljivo je vidjeti, pogotovo u kontekstu našega istraživanja, da u 14. stoljeću jedan zagrebački nadbiskup u svojoj knjižnici ima jedno značajno europsko teorijsko djelo o magijskim praksama⁷⁹².

Također, u zagrebačkom Kaptolu još je jedan zagrebački svećenik, **kanonik Ivan** (lat. *Johannes*) (? – 1448), ostao poznat povijesti kao alkemičar. Ivan se u kaptolskim spisima spominje od 1397. kao kantor i vikar zagrebačkoga biskupa Eberharda. U zagrebačkoj Metropolitanskoj knjižnici sačuvana su dva prirodoslovna i medicinska kodeksa s crtežima i sažetim tumačenjem alkemijskih pokusa, pod signaturama MR 41 i MR 92 na kojem se uz crteže razabire zabilješka grčkim alfabetom: "ego Iohannes kantor skripsi de mense iulii" ("ja kantor Ivan pisah ovo u mjesecu srpnju")⁷⁹³. U tim kodeksima Ivan je napravio i kompilaciju izvadaka iz tekstova Alberta Velikog. Ivan je u svojim bilješkama u kodeksu čini se pisao i svoje alkemijske zapise, a krio ih je pišući latinskim jezikom, ali grčkim alfabetom i

⁷⁹⁰ Láng, B. (2008): 198.-199.

⁷⁹¹ Thorndike, L. (1923): 849-851.

⁷⁹² Grmek, Mirko Dražen (1958): "Rasprava Arnalda iz Villanove o crnoj magiji", *Starine*, Knjiga 48, 219-220.

⁷⁹³ <http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=8518> pristup ostvaren 1. lipnja 2017.

aramejskim pismom. Grmek je jedan od tih zapisa 1957. transkribirao kao: "1) *lapides vivos unam partem eris limati salis nitri* – 2) *i una parte tartari calcinati partes duas, teneantur et* – 3) *misceantur...autem sapone duas partes et sisiui...*("Žive kamenove jedan dio uglačanog...[s] jednim dijelom dušične soli, dva dijela kalciniranog tartara neka se uzmu i pomiješaju...a dva dijela sapuna i...[?])"⁷⁹⁴.

Ivan Vitez (1408. – 1472), prvi biskup Varada, i njegov nećak Ivan Česmički (1434. – 1472.) bavili su se astrologijom i izrađivanjem natalnih karata. Sam Vitez koji je bio učitelj i tutor mladoga kralja Matije Korvina, pozivao je na Korvinov dvor brojne europske i humaniste i astrologe, te je u Varadu sagradio astronomski centar i opservatorij koji će kasnije biti prebačen u Ostrogon. U njegovom arhiepiskopskom dvoru ostala je sačuvana freska na luku ukrašena znakovima zodijaka⁷⁹⁵.

Svećenik Mihovil, sin Antona Burića iz Poljana u Hrvatskom primorju napisao je 1452. hrvatskim jezikom i glagoljicom *Nauk za izpovjednike*, a u njemu piše i sljedeće: „Kapitul od ti ki veruju vražanje i v basne, ali veruju v nike stvari, kih crkav ni potvrdila. Od vračanja ako e gdo učinil ali e oće učiniti: kokodje vražanje ako se vazda prigaja ima biti bajanje i takoi se zovu vrazi otaino ali očito (tadašnje teološko shvaćanje o zločinu uz pomoć vraga, koje još nije prodrlo u pravo svjetovnih vlasti), ere ki to čine ali pomagaju na to smrtno sagrješavaju i dostojan e smrti telesne ako e učinil ali pomoćnik bil... (...) Ako li bi činil negromanciju ali ugojenje po niki zao put i to e grijeh smrtni... (...) Ako bi imel knjige ino umenje, dotim ga neodriješi dokle ne sažge knjig ali doklje neobeća, da nigdar neće učiniti... Imaš ga pitati ke riječi on govori va tih basnih, ako e činil ali e bil pomoćnik činenju, ali e imel ali ima listi strašne ki su vazda proti pravdi cirkveni... ako e prnese pred te, imaš e sažgati pred nim; ako li bi ih nedal, on e smrtno sagriješil i neodriješi ga... (...) Ako li e veroval v sanje ali protu tom činil neke molitve hotjejući znati ča e ta sanja, grjeh e smrtni... Ako se sumne da se žene mogu učiniti vješče ali muži vlkodlaci, to se nima virovati, i grjeh je mali"⁷⁹⁶.

Sačuvan je i zapis u korizmenjaku redovnika glagoljaša iz 1486. godine, a koji je uključen u "Kolunićev zbornik" i u kojem je rečeno: "(...) ti činiš grih od sakrileja kada ti nosiš ke cedula ili ka pisma pri sebi i va nej veruješ ili kada činiš bajati"⁷⁹⁷.

Shvaćanja da su neki dijelove magije i religije povezani dio hrvatskih svećenika zadržat će i u narednim stoljećima pa tako franjevac Josip Banovac 1767. godine u svoj knjizi

⁷⁹⁴ Paušek-Baždar, S. (2017): 56.

⁷⁹⁵ Láng, B. (2008): 235.

⁷⁹⁶ Tkalčić, I. K. (1892):2-3. Izvor rukopisa, HAZU, Kodeks IVa48.

⁷⁹⁷ Stipčević, A. (2004): 232. prema Valjavec, Matija (1892): *Kolunićev zbornik: hrvatski glagoljski rukopis od godine 1486.*, Zagreb: *Djela JAZU*, knj. 12, prir. Matija Valjavec, V – XXVIII, 126.

Blagoslov od poglia i zaklignignia zlii vrimenta smatra kršćanskog svećenika *de facto* dobrim čarobnjakom koji ima ovlasti zaklinjati, proklinjati i progoniti đavle i njihove sljedbenike, blagoslivljati polja i istjerivati iz njih škodljive životinje⁷⁹⁸.

Takav stav hrvatskih franjevac koji vjerojatno nisu poznavali latinski jezik, barem se nisu pisano izražavali njime, vidljiv je i u sačuvanim ljekarušama i zapisima različitih magijskih postupaka koji se odista mogu smatrati kršćanskom magijom, a u rasponu od 16. do 18. stoljeća, poput onih franjevac glagoljaša Ivana Benkovića iz 16. stoljeća⁷⁹⁹, Antona Frankija iz Omiša iz 17. stoljeća⁸⁰⁰, Antuna Brzaca s kraja 17. i početka 18. stoljeća s Krka⁸⁰¹ te Ivana Rudića iz Sali iz 18. stoljeća⁸⁰². Mnogi suvremenici 18. stoljeća kritiziraju hrvatsko svećeništvo i redovništvo i u Dalmatinskoj zagori koje "namješta utvare" te piše ljekaruše s lijekovima magijskog djelovanja te vjeruje u magiju, zle duhove i vještice⁸⁰³. No, takvi slučajevi zabilježeni su i do u 20. stoljeće. Šešo je donio podatke o fratrima fra Bariši Grubišiću koji je početkom 20. stoljeća radio amulette i fra Zdenku koji je u drugoj polovici 20. stoljeća izrađivao zapise protiv vještica koje su isključivo žene nosile zamotane na prsima⁸⁰⁴. Zasad jedini poznati dalmatinski slučaj suđenja za vještičarstvo⁸⁰⁵, a u kojem su aktivno sudjelovali kršćanski svećenici, onaj je koji su trogirski inkvizitor otac Ivan i šibenski biskup Šižgorić pokrenuli 1443. godine kao proces protiv neke djevojke Dobre i njezine majke Marne koju su nazvali "iskusnom vrličkom vješticom", a zbog toga što su navodno magijom mamile imućne ljubavnike. Bile su osuđene na javnu sramotu i žigosanje, ali čini se da im je omogućen bijeg iz zatvora. Također, tijekom borbi Splitskana s Osmanlijama u 16. stoljeću, 1573. godine jedna je djevojka optužena za vještičarstvo tako što je navodno jednom pustinjaku s Marjana navodno priznala da je vještica i da je sklopila ugovor s Đavlom. Spasio ju je splitski liječnik Rolando koji je u njezinu spašavanju s lomače izgubio život⁸⁰⁶.

Inkvizijski postupci **Mletačke inkvizicije** ili Svetog oficija (tal. *Santo Uffizio*) u Veneciji, nad Hrvatima vezani za zločine hereze i magije bili su mnogo blaži negoli oni drugih inkvizicija ili paki svjetovnih sudova na tlu hrvatskih zemalja. Sveti oficij je bio glavna ustanova Katoličke Crkve za nadzor vjerskoga života na mletačkom teritoriju, a sud mletačkih

⁷⁹⁸ Španiček, Žarko (2002): *Slavonski pučki proroci i sveci*, Slavonski brod: Hrvatski institut za povijest, podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.,248.

⁷⁹⁹ Strohal, R. (1910): 121-132. Izvor: Kodeks IV. d. 55., Arhiv HAZU.

⁸⁰⁰ Isto. 140-153. Izvor: Kodeks III. a. 5., Arhiv HAZU.

⁸⁰¹ Isto. 153-160. Izvor: Kodeks S. M. 32 F. 24., Arhiv HAZU.

⁸⁰² Isto. 133-140. Izvor: Kodeks IV. a. 128., Arhiv HAZU.

⁸⁰³ Čulinović-Konstantinović, V. (1989): 32.

⁸⁰⁴ Šešo, L. (2016): 258-259.

⁸⁰⁵ Gračanin, H. (2017): 44.

⁸⁰⁶ Čulinović-Konstantinović, V. (1989): 32.

istražitelja činili su i crkveni i svjetovni predstavnici⁸⁰⁷. Najčešće su posljedice tih suđenja bile duhovne kazne pokore dok su smrtne kazne bile iznimno rijetke. Slučajevi sudovanja Hrvatima u Veneciji mogu se vremenski pratiti u rasponu od dva i pol stoljeća, a zapisano je i sačuvano oko dvije stotine različitih slučajeva protiv Hrvata u razdoblju između 1541. i 1794. godine⁸⁰⁸. Sama Mletačka inkvizicija datira u drugu polovicu 13. stoljeća, ali njezin najorganiziraniji oblik uspostavljen je sredinom 16. stoljeća kad su dekretom mletačkog dužda Francesca Dona i šest mletačkih vijećnika 22. travnja 1547. dodana nova obilježja vlasti mletačkoj ustanovi inkvizicije, primarno predstavnika svjetovne vlasti, tri plemića koja su se nazivala *Tre Savi sopra eresia*. U taj su nadzor primani najugledniji mletački plemići najčešće stariji od 60 godina, a dane su im ovlasti redarstvenog nadzora, provjere prijave, uhićenja i privođenja, obavljanja prethodnih saslušanja i nadzora nad radom Oficija pazeći da taj rad nije u suprotnosti s mletačkim zakonima te da se ne zloupotrebljavaju položaji moći⁸⁰⁹. Upravo taj element činio je i najveću razliku od brojnih drugih europskih inkvizicija. Središnju crkvenu vlast u mletačkom Svetom oficiju imao je papinski nuncij koji je bio službeni predstavnik Rima. Dijecezensku vlast predstavljao je mletački patrijarh kojeg je na prijedlog mletačke vlade potvrđivao papa. Upravo takvim metodama, iako nominalno odgovorna Rimu, Mletačka je inkvizicija nastojala spriječiti pretvaranje Oficija u tijelo neovisno o državi, kao primjerice u Španjolskoj⁸¹⁰.

Čoralić je u arhivima mletačkog Svetog oficija istražila niz procesa u kojima su sudjelovali Hrvati kao optuženi ili svjedoci. Najčešće optužbe u tim procesima bile su one za konverziju na protestantizam (poglavito u Istri), konverziju na islam (na granici s Osmanskim Carstvom), konverziju na pravoslavlje ili pak vjerovanje u magiju i korištenje magijskih postupaka. Ovi posljednji su nam dakako najzanimljiviji. Postoji dosada 13 transliteriranih, prevedenih i obrađenih takvih slučajeva⁸¹¹, a u kojima su sudjelovali Hrvati kao izravno optužena strana ili pak svjedoci u procesu. Tu je riječ, bitno je spomenuti, o Hrvatima iseljenicima koju su živjeli u Veneciji i njezinoj okolici ili pak u hrvatskim zemljama, gradovima i otocima koji su u to doba bili pod vlašću i jurisdikcijom Mletačke Republike, primjerice Split, Klis, Cavtat, otok Brač i drugi. Najčešće su takve osobe označene mletačkim slavenskim nadimkom ili oznakom porijekla, *De Schiavonia* ili *Schavione*⁸¹². Za razliku od

⁸⁰⁷ Čoralić, Lovorka (2001): *Hrvati u procesima mletačke inkvizicije*, Zagreb: Dom i svijet, Institut za Hrvatsku povijest, 9.

⁸⁰⁸ Istražila Lovorka Čoralić.

⁸⁰⁹ Čoralić, L. (2001): 11-12.

⁸¹⁰ Isto. 12.

⁸¹¹ Isto. 87 – 105.

⁸¹² Isto. 22.

suđenja za magiju u drugim dijelovima hrvatskih zemalja, gdje su većinom bili zastupljeni optuženici nižih društvenih slojeva, u ovima slučajevima zastupljeni su sudionici iz nižih, srednjih, ali i viših društvenih slojeva. Čoralić u svojoj analizi ovih slučajeva zaključuje da "magijski postupci koji su opisani u iskazima i svjedočenjima vrlo nalikuju onodobnom pučkom praznovjerju, pri čemu se kao uobičajeni rekviziti rabe razna sredstva, često i predmeti koji su sastavni dio bogoslužja (krunice, sveta voda, blagoslovljene svijeće i dr.)"⁸¹³.

Riječ je o sljedećih 13 slučajeva: 1. Helene Krušić, zvane Draga, pok. Atanazija iz Klisa (24. IV. 1582.; ASV, S: U., b.49.) optužene za opsjednutost duhovima, prizivanje istih, te saznavanje od njih magičnih postupaka i formula za produljivanje života koje je potom upotrebljavala – optužba odbačena, optužena ocijenjena psihički nestabilnom, a slučaj besmislen⁸¹⁴; 2. Andriane Schiavone iz Zadra (31. VII. 1618.; ASV, S. U., b. 72), optužene dvjema anonimnim prijavama za bavljenje magijom za pronalaženje izgubljenih stvari – oslobođena zbog nedostatka dokaza i male važnosti cijeloga slučaja⁸¹⁵; 3. Mihovil Pasquali iz Kotora, stanovnik Korčule (9. VI. 1622.; ASV, S. U. b. 77, br. 2), protjeran iz Kotora radi primjene magijskih obreda, prizivanja đavola, vrijeđanje svećenika, svetogrđa nad hostijom – slučaj je pokrenut, ali nema podataka o nastavku i završetku procesa⁸¹⁶; 4. Antonija iz Zadra (21. III. 1630., ASV, S. U., b. 87), optužena za različite magijske obrede održavane u njezinoj kući, oskvrnuća grobova, kao i za bacanje čini pomoću svete vode iz crkava za privlačenje muškaraca u svoje domove – oslobođena je optužbi jer je jedna svjedokinja, njezina služavka, pobjegla iz grada, a tužitelj klesar Ivan Marija koji je bio s optuženom u vezi dokazan je da ima neprijateljske namjere prema njoj⁸¹⁷; 5. Olimpija (Antonija) Pontirolo Schiavona (1635.; ASV, S. U., b. 92), optužena za vođenje magijskih obreda u kući mletačkih građana, no proces je obustavljen ili zbog nedovoljne vjerodostojnosti optužbi ili bijega optužene iz grada⁸¹⁸; 6. Matija Nižetić s Brača (21. VIII. 1640; ASV. S. U., b. 97) zbog posjedovanja magijskih tekstova, crnih bubnjeva i prepisivanja, nije poznat završetak procesa, ali je sačuvan tekst magijske čini koji je izuzetno zanimljiv, a donosimo ga na kraju ovoga pregleda⁸¹⁹; 7. Ana de Franceschi Schiavona (30. III. 1656; ASV, S. U., b. 108.), prijavljenu od svećenika Petra Rossinija iz Zadra da održava spolne odnose sa zadarskim iseljenicima braćom Antunom i Jerolimom Varizzo te da je magijskim činima otjerala jednoga od njih a

⁸¹³ Čoralić, L. (2001): 88.

⁸¹⁴ Isto. 89-90.

⁸¹⁵ Isto. 90-91.

⁸¹⁶ Isto. 91-92.

⁸¹⁷ Isto. 92-94.

⁸¹⁸ Isto. 94-95.

⁸¹⁹ Isto. 95-97.

drugoga podvrgla svojoj volji. Ovaj slučaj ima zanimljivi obrat jer se ispostavilo da je podnositelj prijave bio lažan, da se pojavio pravi Petar Rossini i izjavio da nikada nije dao prijave, te je optužena oslobođena optužbi i slučaj je obustavljen⁸²⁰; 8. Klara, kći Matije Pojanovića iz Splita (28. VI. 1678.; ASV, S. U., b. 125), optužene da je uporabila placentu novorođenog djeteta za magijske postupke kao i druge magijske prakse, no postupak je obustavljen, ali svejedno i u ovome slučaju imamo trag magijskog zapisa s uputama za tri magijska čina⁸²¹; 9. Kanonik Lovro Papali iz Splita, veslači na galiji Božo Matić i Jakov Gaspari iz Zadra (1704.; ASV, S. U., b. 131.), optuženi su veslači na galiji za ugovor s đavlom, prizivanje đavla, svetogrđe nad hostijom, psovanje i pokušaje bježanje s galije pomoću magijskih postupaka; Papali je iako većinom svjedok u procesu, optužen za pokušaje prikrivanje svetogrđa nad hostijom koju je on donio. Nema sačuvanog završetka slučaja, ali Čoralić pretpostavlja da su optuženici prebačeni na svjetovni sud koji im je odredio odgovarajuće kazne⁸²². 10. Svećenik Tripun Pasquali pok. Franje iz Kotora (14. XI. 1715.; ASV, S. U., b. 137); proces je ustvari vođen na Pasqualijeve optužbe protiv Mlečanina Nikole Fontane kojem je napisao neke riječi na latinskom koje su inače sastavni liturgijski dio mise prilikom posvete kruha i vina, a kako bi ih ovaj mogao koristiti u magijske svrhe zadobivanja naklonosti jedne žene. Završetak ovog procesa također nije poznat⁸²³; 11. Nikola Saracca, sin Mojsija Mandolfo iz Cavtata i svećenik Antonio Pasquali, kanonik Kotora (7. V. 1716.; ASV, S. U., b. 138), svjedočenje u slučaju protiv Mlečanke Marije koja je tvrdila da ima čudotvorni magnet koji ispunjava sve želje i namjere, a nad kojim je trebala biti održana prvo jedna misa te ga je htjela prodati Saracci i Valentinu Petrisu uz blagoslov Pasqualija. Sam završetak procesa nije poznat, osim da se Saracca službeno odrekao krivovjerja te mu je dano odrješenje od počinjene zablude⁸²⁴. 12. Bernardo pok. Bernarda Bacioli s otoka Murana, stanovnik Zadra (14. VII. 1716., ASV, S. U., b. 138), zbog uporabe košulje koja donosi sreću, bajalice za sreću u hazardnim igrama i prodavanju duše đavolu na kraju se odrekao hereze te nije kažnjen težom kaznom⁸²⁵. 13. Katarina Colomba iz Zadra (1721. – 1722.; ASV, S. U., b. 139), optužena je za bavljenje magijom, predavanje duše đavlu, izradu receptata za privlačenje naklonosti i vješticearstvo, a proces je završio bez utvrđivanja čvršćih dokaza zbog nesuvislosti svjedoka koji su prepričavali iskaze dobivene iz drugoga ili trećega izvora⁸²⁶, dakle bila je

⁸²⁰ Čoralić, L. (2001): 97-98.

⁸²¹ Isto. 98-99.

⁸²² Isto.100-102.

⁸²³ Isto. 102-103.

⁸²⁴ Isto. 103.

⁸²⁵ Isto. 103-104.

⁸²⁶ Isto. 104-105.

riječ o naklapanjima susjeda. U većini ovih slučajeva, za razliku od nekih drugih sudova kao što ćemo vidjeti u različitim dijelovima ove studije, inkvizitori su bili učeni i iskusni ljudi koji su uviđali psihičke probleme pojedinaca ako ih je bilo, ali i obične, prizemne društvene spletke koje su zbog ljubomore, zavisti ili drugih razloga mogle biti uzrokom anonimne prijave s optužbom inkviziciji za magiju. Stoga ih je većina i odbačena kao besmislena, neki nemaju svoga završetka jer je ili optuženi pobjegao iz grada ili nije sačuvan zapis o završetku procesa.

No, među ovim nabrojanim slučajevima ima i zanimljivih koji sačuvali zapisana **konkretna vjerovanja u magijske prakse**, kao što su slučajevi Matije Nižetića s Brača i Klare Pojanović iz Splita. Iz prvog slučaja sačuvan je papir s dva teksta uputa za magijske čini stjecanja ljubavne naklonosti određene žene. Tekstovi su bili pisani talijanskim jezikom, a u prijevodu glase:

"Eksperiment u ljubavi

Uzmi dobri magnet dobre kvalitete, i u količini koliko hoćeš, i učinit ćeš nad njim u vrijeme mijene rastućeg mjeseca tri puta prođe žena koju želiš osvojiti. Slijedit ćeš je zatim u crkvu i gledajući je u lice dok svećenik prinosi žrtvu, to jest: to je (to ćeš reći gledajući je). To je ona, koja je tijelo moje. Ovo je krv... Ovo je krv moga tijela. Zatim ćeš barkom poći na najudaljenije more što možeš i vrativši se natrag ili kad ti se ukaže prilika, taknut ćeš golo tijelo predmet za koji želiš jer ćeš sigurno ostvariti namjeru"⁸²⁷.

i

"Tužaljka protiv njena života

Božice,

Ukloni se, okrutnosti, nesretnim ljubavnicima

i učini da mom tijelu dođe ona

koju ja slijedim, koju ja volim i koju ja obožavam

Zbog koje prezirem samog sebe

dragulje i zlato.

Učinjena je od same okrutnosti i prezira

videći mene vjernoga slugu, slugu ljubavi

i žalosnoga, oči okreće drugamo

srcu mi nanoseći nove rane.

Neka se zatrese nebo i Jupiterove munje

⁸²⁷ Prevela s talijanskog mr. Nedjeljka Balić Nižić, u Čoralić, L. (2001): 96.

neka je stigne kazna, jer bi s pravom moral
kazniti nezahvalnosti i krivnje njezine
da bi spoznala Boga ljubavi i tvoje moći.
Slušaj njezino srce, nemoj ga raniti
da u budućnosti ne radi protiv zdravog razuma
kao u prošlosti"⁸²⁸

Prvi tekst primjer je sinkretičkih narodnih i popularnih magijskih vjerovanja. Naime, u 17. stoljeću u Europi su se pridavale velike moći magnetima, od liječenja do ispunjavanja želja. Vidljive su i iz navedenih izvora povezanosti s narodnim vjerovanjima u izvedbu magijskih činova za vrijeme određene mjesečeve mijene, uporaba brojeva, specifično broja tri u magijske svrhe, kao i spoj magijskoga i religijskoga u činu odlaska u crkvu. Drugi tekst je zapisan kao magijski iako je po formi i sadržaju između bajalice, ljubavne pjesme i molitve bez dodatnih magijskih uputa za njezino čitanje ili recitiranje unutar nekog magijskog rituala.

Također je sačuvan i tekst izvora iz slučaja Klare Pojanović⁸²⁹ koji je još zanimljiviji od ova dva prva:

"Napiši krvlju bijele kokoši, novim perom na jednom listu drveta od čistog oraha i napiši njezino ime i tvoje, osobe koju želiš, u križ i ako ne vjeruješ takni rukama lice i vidjet ćeš (vjerovat ćeš). Da bi neku ženu odmah pronašao, uzmi tri unce čistog voska, i krv šišmiša i jednu mrvicu žive i jednu uncu groždanog soka, i izmiješaj sve zajedno i učinit ćeš jednu sliku duž dlana i napisat ćeš ime žene na dlan stavit ćeš ga na vatru, slušati jer će te doći odmah pronaći tu ili gdje god želi, i to je dokazano više puta i vidjelo se da se pokazalo istinom.

Vjerujem u jednog prvog demona koji stanuje u zraku i jednog demona u vodi; vodite s vama druge demone Asmodeju; pođite uzeti razum onome koga ćete donijeti u moju volju, koji neće moći srati, neće moći pišati, neće moći imati odmora ako ne ispuni moju volju. Neka piša tri puta na ovaj papirić i onda neka ga stavi u lijevu ruku."⁸³⁰

Ovaj zapis sastoji se ustvari od tri teksta i za sva tri možemo zaključiti da su uroci i složene magijske čini iz različitih magijskih sustava, od simpatičke i antipatičke magije, biljne magije, crne magije i drugih magijskih oblika. U svakom slučaju po našoj drugoj podjeli, ovo je reprezentativni primjer crne magije u svim svojim oblicima. Sva tri uroka ciljaju na Žrtvu s vjerovanjem da će njihov uspjeh donijeti izravnu korist Praktičaru nanoseći štetu ili

⁸²⁸ Prevela s talijanskog mr. Nedjeljka Balić Nižić, u Čoralić, L. (2001): 96.

⁸²⁹ Čoralić, L. (2001): 99.

⁸³⁰ Prevela s talijanskog mr. Nedjeljka Balić Nižić, u Čoralić, L. (2001): 99.

oduzimanje slobodne volje Žrtvi. Treći urok otvoreno traži pomoć nekolicine demona europske judeo-kršćanske demonologije, kako onih ovdje neimenovanih zraka i vode, tako i Asmodeja, jednog od glavnih judeokršćanskih demona srednjovjekovne i ranonovovjekovne demonologije.

U svim ovim slučajevima Mletačke inkvizicije vidljivo je nekoliko bitnih stvari. Prva, kao što je već spomenuto, očita razlika od ostalih europskih inkvizicija po blagosti i opreznom svjetovnom pristupu suđenjima, trezvene glaveiskusnih državnih plemića koji nisu bili podložni pučkim praznovjerjima i ogovaranjima susjeda u istražnom postupku, te koji su odbacivali slučajeve ako su im se činili besmislenima i neutemeljenima. Time su iznimno doprinijeli da ne stradaju nevino optužene osobe zbog zlobe susjeda i bračnih ili izvanbračnih partnera, poslovnih konkurenata i drugih najčešćih razloga za proglašavanje nekoga za vješticu ili vješca u ranome novome vijeku u Europi i hrvatskim zemljama. Zanimljivo je vidjeti iste ili slične ideje kako su rješavane na mletačkom inkvizicijskom sudu, a kako na svjetovnim sudovima u sjevernoj Hrvatskoj. Drugi zaključak koji se može izvući iz ovih zapisa jest velika povezanost religije i magije, ako se gledaju ovi slučajevi u kojima je bilo stvarno nekih magijskih praksi te su ostali sačuvani i pisani magijski napatci i artefakti, može se vidjeti koliko se često oni ustvari kombiniraju s religijom, kršćanstvom pogotovo. Koriste se dijelovi rituala službene religije, odnosno zapisi mise katoličkog rituala na latinskom, prati se određenu osobu u crkvu, koristi se hostija i tako dalje. Postoji spomenut i primjer o prizivanju demona Asmodeja i drugih neimenovanih demona judeokršćanske demonologije koji su u opreci pak službenoj kršćanskoj dogmi. Tako se može vidjeti da i u duhovnom životu, u svakodnevnom životu i rješavanju nekih problema, ali i u pravnom životu, na kraju dolazi do ispreplitanja magijskoga sa službenim kršćanskim religijskim, jedno preuzima dijelove od drugoga, a drugo optužuje prvo za herezu što može dovesti do ozbiljnih posljedica do optuženoga za takvu praksu.

Na drugoj strani hrvatskih zemalja situacija je bila nešto drugačija. U sjevernu Hrvatsku isusovci dolaze 1606. godine i osnivaju zagrebački **Kolegij isusovačkog reda** (lat. *Collegium Zagrabienensis Societatis Jesu*), dakle tek pedesetak godina nakon osnutka svoga reda. Već sljedeće godine, 1607. godine, osnivaju prvu gimnaziju u Gradecu, kojoj je slijednica današnja zagrebačka Klasična gimnaziju u Križanićevoj ulici. Isusovci su nesmetano djelovali na ovom području 150 godina, dok nisu privremeno ukinuti 1773. godine u vrijeme cara Josipa II. Prema Bayeru prisutnost isusovaca jedan je od važnijih uzroka rasplamsavanja

svjetovnih progona vještica na zagrebačkom području u kasnom 17. i 18. stoljeću⁸³¹. U *Povijesti zagrebačkog kolegija jezuitskog reda* (lat. *Historia Collegii Zagrabienensis Societatis Jesu*) postoji više bilježaka u kojima se govori o isusovačkoj umiješanosti u različite "protuvještice" aktivnosti, i to iz njihova vlastita pera, kronološki za svaku godinu, u obliku izvještaja. Kao što je, primjerice, bilo liječenje hrvatskog bana Nikole Frankopana kojega je isusovački propovjednik Petar Ljubić 1620. izliječio od "tesalske" sibilinske čarolije⁸³² kojom su ga začarale navodne vještice.⁸³³ Za 1647. i 1648. u *Povijesti* se spominje i da su u obilasku Karlovca isusovci uništili mnoge amulete protiv neranjivosti, uroke, sredstva za proricanje budućnosti ili hamajlije za sreću⁸³⁴ kao i spalili mnoge heretičke i čarobnjačke knjige⁸³⁵. Za

⁸³¹ Bayer, V. (1982): 273-280.

⁸³² Čiča, Z. (2002): 113.

⁸³³ U izvorniku: *VII Caetera, quae hujus anni memoriam merentur, paucis expediam. P. Petrus Ljubic ad festa Natalitia excurrit ad banum Nicolaum comitem a Tersacz, qui nescio quibus maleficarum strigmentis, usu pedum destitutus aeger jacebat in Bosiljevo. Advenerat ex illo lemurlm Collegio jam Canidia, quae malefico carmine secretisque sibilis omne se malum detersuram jactitabat. Pater Thesalo carmini Sacramentorum antipharmacurh opponit, hortaturque Comitem, ut animi noxas sacra confessione expiet. Facit, convalescit, et interjectis pauculis mensibus per universam Sclavoniam classicum intonat, ediciu arma, banale vexillum figit sub dio, totique baronum ac nobilium edicit communitati, ut statuto die ad Dravi ripas infra Varasdinum custodiendas confluant, jam enim rebelles Hungari, praecipuis cis Danubium occupatis praesidijs, prope aderant, et adusto torre Sclavis omnibus incendia minabantur, nisi a Caesare deficerent, eandemque secum ad Betlenijlyram cantarent cantilenam. Sed fortissimi et fidelissimi proregis vigilantia malum omne discussit, nec oppositu castrorum passa est, citeriores Dravi partes periclitari. In haec eadem castra proficiscens D. Comes banus progredi noluit, nisi Patrem e Societate secum haberet. Datus est illi P. Ljubic, qui concionibus caeterisque pie in castris obiri solitis magnum toto Octobri Novembrique mense fecit operae suae pretium. Fancev, Franjo (1934): "Građa za povijest školskog i književnog rada isusovačkog kolegija u Zagrebu (1606 – 1772)", *Starine Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knjiga XXXVII, 41.*

⁸³⁴ U izvorniku: *II Obiit Viennae mense Aprili comes Nicolaus de Frangepanibus, cuius testamentum piumque legatum profundatione amplissimi Seminaru hic Zagrabiae erigendi magnos huic Collegio attulit labores et difficultates insuperabiles, quod tandem malevolorum studiis in fumum abiit, ut post videbitur.*

VI ... Occasionem laboris dedit Wolfgangus de Frangepanibus, qui in cuiusdam e nostris concionatoris funebri sermone adeo Societatem adamavit, ut illius homines ad continuam in aula sua mansionem a Superioribus expetere decreverit, quod quia Uli iustis respectibus denegatum fuit, crebro per annum hunc et futuros nostris ad illius solatium excurrendum erat, tum ad arcem illius Breseciam in finibus Styriae sitam, tum adnobile celeberrimumque simul et populosissimum praesidium Carlostadium croatico et germanico populo, electa etiam. tarn Patriae, quam vicinarum provinciarum nobilitate refertissimum. A nostris eo excurrentibus neglectum est nihil, quo populus: magnae vivendi libertati assuetus et zelosorum pastorum cura destitutus, ad meliorem vivendi formam christianamque pietatem et Sacramentorum rite percipiendorum usum revocaretur. Usitatum erat peccata propria alteri committere confitenda, et hoc sive verecundia, sive sacerdotis inopia ipse reus manifestare non posset, maxime vero moribundi in confinijis et confictibus usurpabant modum istum peccata sua manifestandi. Omnia plena erant; amuletis magiis contra arma, pro fortuna et futurorum eventuum cognitione, filtris amatorijs, schedis superstitiosis quarum gestatione et obliterationis quotidie certis orationibus putabant, se non posse mala morte mori. In confessione summa ignorantia, adeo ut putaverint se rite confessos, si dicerent se peccasse cogitatione, verbo, opere, se non servasse Divina praecepta, se esse quotidianos peccatores, se male locutos et operatos. Et haec oppugnare erat tangere pupillam oculi non tantum vulgi, sed etiam primae nobilitatis. Tulerat non nemo religiosorum spe largioris' eleemosynae, Roma indulgentiam plenariam pro invocantibus sacra. Jesu et Mariae nomina in mortis articulo, hanc male explicatam in. Fancev, F. (1934): 68.

⁸³⁵ U izvorniku: *XIV Excursum iterata vice Carlostadium ad Nascentis et Patientis Salvatoris ferias cum fruetu uberrimo et Societatis mira commendatione summoque perpetuo habendae desiderio. Tres ibi eiurata haeresi ad Ecclesiae gremium repositi, illustriores personae, quae sacrum tribunal abhorrebant, inductae, ut absque horrore sacerdotibus nostris se iudicandas praeberent. Reis impetrata venia, crudeliora proposita mansuetudinis emplastro mitigata. Libri ab haeresi et praestigijs in fames Vuicano traditi. Die qua patientis*

1652. godinu "Povijest" spominje kako su javno s propovjedaonica isusovci poticali svjetovne organe vlasti na procese protiv čarobnjaka.⁸³⁶ Isusovac **Juraj Habelić** za godinu 1655. zapisuje kako su te godine odstranili mnoge amajlice i čarolije koje su sprječavale udane žene da začnu i rađaju te da su također otkrili i spalili neku zaključanu bravu zakopan u zemlju, a koja je jednoj obitelji više godina "uništavala brak"⁸³⁷. Osim ovih navedenih ima još

Christi memoria recolitur, datus in scenam innumerae spectatorum multitudini idem Servator vivus, in cruce pendens, Matris et coelitum lacrimis deploratus, a solo peccatore illusus, irrisus, vini lacrimarum tantam in ipsis illustrissimis viris et heroibus excivit, ut palam dixerint, sene parentum charorumque mortem tot lacrimis deflevisse. Debuerunt versus lingua vernacula in pro & cenio recitati describi et divulgari, quo teneriores affectus renovarent et foverent. Tot poenitentibus sacerdotes bini aures praebere debuerunt per dies 14, ut vix quieti et refectioni tempus invenerint, cum tamen saepius ad populurn eis dicendum fuerit.

Iz provincijskih Anua za 1648: Libri ab haeresi et praestigiis infames subtracti. Die, qua memoria servatoris nostri tormenta recolimus, datus in scenam idem Servator e Cruce moriens, maestissimae Matris, Caelitumque lacrimis deploratus. Placuisse contestatae sunt spectatorum etiam nobilissimorum lacrimae, quorum plurimi assenon dubitarunt tantum in hunc usque diem nunquam a se lacrimarum profusum, quantum ad hoc amoris divini proscenium. Quorum accensi teneriori affectu animi expleri non potuere, nisi versu s lingua vernacu lar e citat i ipsis consignarentur. : Fancev, F. (1934): 72-73.

⁸³⁶ U izvorniku: *Persecutio in concionatorem nota. III Quod evenit medico palpanti morbidos, qui tunc ploratum exprimit, cum laesam partem comprimit, idem evenit nonnumquam verbi Dei praeconibus, qui dicunt non quasi aerem verberarent verbis in ventos proclamatis, sed vitia specialiter insectando, ubi premuntur male sibi conscii, clamant. Idem evenit Concionatori huius anni, qui requisitus a viris praeclaris Deumquetimentibus, ut abominandum peccatum magiae, quae passim •etiam deposita fronte, impune Magistratu connivente exercebatur, acrius exagitareret. Fecit Ecclesiastes decursu anni saepius. At vero-dum die quodam Dominico promississet se quasdam sagarum ad terrorem nominaturum, (nee tamen ita fuit ignarus, ut ignoratet statum suum, suamque, qua loqui posset, potestatem), fecit, quod potuit, dixitque plurimas esse in urbe et in vicinia, quas si cuperent scire, id cognoscere possent in proxima urbecula Rakispurgi, ubi •quaepiam flammis exusta multas nominavit e vicinis province's, quae cum ilia anno praeterito interfuerunt nuptijs in. vicino monte Medvedensi, durante ilia tempestate, de qua anno elapso § V relatum est. Has porro nuptias concionator relatas habuit ex publico meridianae relaxationis colloquio. Factum concionatoris multo minus apprehenderunt externi, quam nostri domestici, inter quos quid gestum sit, ne posterii malum exemplum a suis antecessoribus accipiant, expedit supersedere. Summum fuit quod perperam factum. Quod Judex Civitatis, qui cum primario Senatoie marito uxoris publica fama sagae, veteres fovebat simultates, hinc occasionem se habiturum ratus eum persequendi, si Rakispurgi, quo casu rescire posset, eius uxorem inter maleficas recensitam esse: Sed rescivit nihil, etsi in persona eo sponte sua suscitatum profectus fuerit, ideoque totum furorem in Ecclesiastem vertit. Qui amans quietis a Superioribus abutum expetijt, et obtinuit, atque Ionä in profundum demerso secuta est domi forisque tranquillitas. Sed sagae triumpharunt. Placuit historiographo exemplum historiae inserere eo potissimum motivo, ut noverint posterii nostri in tali occasione fratrum et sociorum suorum errata coram externis sopire excusare, extenuare, tegere pro omni possibilitate, ut de Ulis dicant filij saeculi, quod olim gentiles de primaevis Christianis, teste Tertuliano, passim dicebant: Ecce quomodo amant se, ecce quomodo unus pro altero mori paratus est. Absit, ut dicatur contrarium de nobis. Fancev, F. (1934): 79.*

⁸³⁷ *IV Notatum extat in historiae contextu, saepius concionatores de Societate hie passos fuisse persecutiionem ; singularis tamen fuit ilia, de qua relege Anni 1652 § 3 relationem. Hanc noluit R. P. provincialis cum notam Concionatori inusserit non exiguam dissimulare, praesertim cum judex, de quo ibidem, absentem Concionatorem proscindere non cessabat, asserendo iam expulsus in Bohemiam, iam carceri inclussum, iam a Societate dimissum. Restituit itaque concionatorem finito absentiae biennio et Collegio et cathedrae, verum quia subverebatur aliquem mo tum, dum concionator redux primum cathedram conscenderet, earn ob causam pro suo paterno affectu Visitationen! Collegij ita instituit, ut praesens adesset ei tempori. Clamabatur sed in Collegio tantum concionatorem certo a populo lapidatum iri, si prodierit, qui domesticus rumor Rdm. P. provincialem magis sollicitum reddidit et perplexum. Nihilo tamen minus data sincera informatione, concionator ab externis animatus et confisus Deo populique pristino affectui, prodijt; et ecce tibi lapides illi conversi in amplexus, salutatiões, lacrimas gratulantium sibi et concionatori per plateas et forum obviantium utriusque sexus hominum. Invenit ille in ecclesia tantam populi multitudinem, quantam ibi numquam viderat antea. Dixit ad lacrimas, quibus perfusos dimisit auditores, Deoque gratias agentes de reeepto totque votis expetito concionatore. Ut Rdi Pätris provincialis paternus amor innotescat, ad portam Collegij reducem Concionatorem*

mного slučajeva u kojima su isusovci izravno intervenirali u duhovni, ljubavni, društveni, zdravstveni i čitalački život stanovnika hrvatskoga područja a u pitanjima magijskoga, od zabranjenih knjiga, uroka, amuleta i hamajlija pa do preporuka i savjeta oko progona vještica kao nužnoga čina za boljitak zajednice⁸³⁸.

5. Svjetovni progoni vještica u hrvatskim zemljama u srednjem i ranom novom vijeku

U popularnoj kulturi 20. i 21. stoljeća često se krivo smatralo kako su se najžešći progoni vještica u hrvatskom povijesnom prostoru odvijali u srednjem vijeku. Katolička Crkva i njezine u prošleme odlomku nabrojane inkvizicije postavile su teorijski okvir pogleda na magijsko do kraja kasnoga, razvijenoga srednjeg vijeka, no prava histerija progona vještica na hrvatskom prostoru započela je tek početkom ranoga novog vijeka kad su se progonima vještica počeli baviti svjetovni sudovi na koje je kršćanstvo i kršćanski religijski pogled pritom aktivno utjecao. Najveća pojava progona vještica počela se širiti Europom u 15. stoljeću nakon što je do kraja razvijena ideja vještičarenja u konceptu demonskoga kulta posvećenog uništavanju kršćanskoga svijeta⁸³⁹. Nastavak je slijedio u 16. stoljeću da bi svoj vrhunac dosegla u 17. i 18. stoljeću te nagli pad sredinom 18. stoljeća⁸⁴⁰. Čiča je općenito fenomen progona vještica nazvao izuzetno složenom pojavom koja je u različitim oblicima i različitim intenzitetom trajala nekoliko stotina godina, obuhvatila velik dio Europe i novootkrivene krajeve Amerike, ostavila iznimno velik trag u svim društvenim strukturama, kao što su religija, pravo, književnost, folklor, politika, ekonomija te kapilarno prožela sve društvene slojeve⁸⁴¹. Jarić smatra da su tri razvoja događaja u kršćanskom učenju identificirana kao čimbenici koji su značajno pridonijeli početku progona vještica: "pomak od odbijanja vjerovanja u vještice do prihvaćanja njihova postojanja i njihovih moći, razvoj učenja o Sotoni koje je uključilo vještičarenje kao dio sotoninog nauka i identifikacija vještičarenja kao hereze"⁸⁴².

Prema Krmpotiću hrvatsko srednjovjekovno kazneno pravo smatra se dijelom europskog srednjovjekovnog kaznenog prava, a obuhvaća razdoblje od ulaska u ugarsko-hrvatsku zajednicu 1102. godine pa do odluke Hrvatskog sabora o osnivanju zajedničke vlade za

praestolabatur, a quo postquam rei successum intellexisset, laetus non parum succensuit tam sinis. Fancev, F. (1934): 782. i Bayer, V. (1982): 273-280.

⁸³⁸ Gračanin, H. (2017): 47.

⁸³⁹ Findrik, M. (2017a): 19.

⁸⁴⁰ Isto. 31.

⁸⁴¹ Čiča, Z. (2002): 9.

⁸⁴² Jarić, Ana (2013): *Etnološki pogled na fenomen vještica*, diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 35.

Hrvatsku i Ugarsku iz 1790. godine. Propisi svjetovnih sudova na hrvatskom povijesnom prostoru bili su izrazito partikularni pa su tako za područje Hrvatske i Slavonije vrijedili hrvatsko-ugarski propisi, a za Istru i Dalmaciju austrijski propisi i statuti dalmatinskih gradova i primorskih komuna. Krmpotić je smatrao i da se srednjovjekovni dalmatinski gradski statuti razlikuju od kontinentalnih europskih zakona po tome što su sadržavali popis odredaba o rješavanju pojedinih konkretnih slučajeva, a nisu se bavili regulacijom pojedinih pravna područja⁸⁴³. U brojnim takvim sačuvanim **hrvatskim statutima**, od 13. stoljeća nadalje⁸⁴⁴, poglavito onima dalmatinskih komuna i gradova, postoje sačuvane zakonske odredbe koje se tiču upravo magije kao maleficija iz vizure svjetovne vlasti i koje tretiraju magijsko kao bilo koji drugi zločin.

U **Korčulanskom statutu**, pisanome latinskim jezikom iz 1214., u članku 17. pod nazivom "O spremanju otrova od trava" stoji: "Isto tako je određeno i naređeno, ako koja žena ili odrastao čovjek pripremi otrov od trava, ili (izvrši) vradžbine s pomoću trava, od čega ljudi mogu umrijeti ili izgubiti svijest ili (koji) ud, pa se bude moglo dokazati barem uz pomoć dvaju vjerodostojnih svjedoka da je (netko) umro ili izgubio svijest ili (neki) ud od tih pripremljenih trava, neka se ognjem spali. A ako (od toga) ne umre ili ne izgubi svijest ili (neki) ud, neka Kurija odluči (kako će se kazniti). A ako pobjegne, neka bude u izgnanstvu i neka izgubi svu svoju imovinu koja neka pripadne Komuni"⁸⁴⁵.

U **Dubrovačkom statutu** iz 1272. određuje se da se spali svaka osoba, koja čara ili počini zločin čarobnjaštva, od kojeg netko može umrijeti ili izgubiti razum, a može se dokazati da je uslijed toga čarobnjaštva netko umro ili izgubio razum⁸⁴⁶.

U **Vinodolskom zakoniku** iz 1288. u članku 59 propisano je: "Ako bi se za koju ženu pokazalo, da je vračarica⁸⁴⁷, te bi joj se to moglo dokazati vjerodostojnim svjedočanstvom, ima ona za prvi put platiti knezu sto libara ili se neka sažgef ako ne bi imala odakle platiti. A ako bi to unaprijed učinila neka je gospodin knez kazni po svojoj volji. A tom se istom kaznom neka kazni i muškarac, ako se nađe u tom grijehu"⁸⁴⁸.

⁸⁴³ Krmpotić, Pavao (2006): "Kazneni postupak prema srednjovjekovnom statutarnom pravu Dubrovačke Republike", *Pravnik: časopis za pravna i društvena pitanja*, Vol. 40. br. 83, 88.

⁸⁴⁴ Gračanin, H. (2017): 39-41.

⁸⁴⁵ <http://www.gk-korcula.hr/statut-grada-otoka-korcule-800-obljetnica/> pristup ostvaren 21. VIII. 2016.

⁸⁴⁶ Bayer, V. (1953): 514.

⁸⁴⁷ U izvorniku se koristi riječ "tvornica", koja označava ženu koja se bavi pripremanjem otrova, kojima nanosi štetu životu, ali nije istoznačna s pojmom vještica (op. a.)

⁸⁴⁸ U izvorniku: "Iošće: ako bi se ka žena našla tvornica ter bi se mogla skazati svedočastvom verovanim: za prvo ostani knezu libar 100 vola se sažgi, ako bi se ne imelo od česa platiti. A od sada naprid ako bi učinila g(ospo)d(i)n knez ju kaštigai po nega voli. I takoi v toi istoj peni ako se ki muž naiđe v tom grihu, da se kaštigai". Prema Kostrenčić, Marko (1923): "Vinodolski zakonik", *Rad JAZU* 154 (izvornik) i 173 (prijevod).

Vrbnički statut, zvan i **Krčki statut**, iz 1388. godine, sadrži skoro identično formuliranu odredbu kao i Vinodolski, koja se bavi isključivo trovanjem.

U **Poljičkom statutu** iz 1623. godine postoji članak 112. pod nazivom "Od višćic i čarobnic" i koji propisuje: "Ako bi se istino našla koja višćica ali čarobnica ali vračarica, od prvoga obnašastja ima se vrušitati; ako li se veće najde, ima se sažgati".⁸⁴⁹

Trogirski statut je, pak, sadržava odredbu pod nazivom "**O spaljivanju heretika**" koja je propisivala. "Ako se neka osoba bude bavila crnom magijom, čaranjem, pripremanjem raznih ljekovitih i otrovnih trava, i ako joj se dokaže, neka bude spaljena za taj čin do pepela"⁸⁵⁰.

Najveći, najbrojniji i najdokumentiraniji slučajevi progona vještica na tlu hrvatskih zemalja odvijali su se u današnjoj sjevernoj Hrvatskoj, preciznije slobodnom kraljevskom gradu Gradecu i utvrđenom gradu u posjedu Crkve Kaptolu, dva grada prethodnika današnjega grada Zagreba, te njihovim vlastelinskim posjedima u Varaždinu, Varaždinskim Toplicama, Stubici, Oroslavlju, Klenovniku, Samoboru, Kerestincu, Ozlju, Turopolju, Križevcima, Čepinu, te nekim mjestima u Međimurju i na Žumberku. Gradec je bio slobodni kraljevski grad od 13., a Kaptol biskupsko sjedište od 11. stoljeća. Iako je biskupija, kasnije i nadbiskupija nazvana zagrebačkom od svoga nastanka u 11. stoljeću, a samo područje gradova već od 16. stoljeća nazvano Zagrebom, tek su se 1850. Kaptol, Gradec i Nova Ves službeno ujedinili u jedan jedinstveni grad, Zagreb. Gradec je dotad svoje zakone provodio kroz gradski sud, a Kaptol je kao crkveni posjed imao vlastelinsko pravo suđenja za svjetovne zločine počinjene na svom posjedu. Svjetovni progoni vještica u sjevernoj Hrvatskoj mogu se podijeliti gledano unazad na dva razdoblja. Prvo bi bilo tzv. **Razdoblje rote** od 1360. do 1585., a drugo **Razdoblje torture** od 1622. do 1758. godine⁸⁵¹.

Službena povijest svjetovnih progona vještica na zagrebačkom području i **Razdoblje rote** počinje s najstarijim sačuvanim zapisom o nekom suđenju na ovom području za takav zločin, a to je slučaj protiv dviju optuženih žena, Alice i Margarete, zapisan na Gradecu 17. ožujka 1360. godine. Obje su optužene za čaranje i vračanje, a imale su zakonsko pravo očistiti optužbu sa svog imena zakletvom zajedno s petero rotnika i sobom kao šestom⁸⁵². Sačuvani su zapisi o još 5 procesa koj do 1585. godine. Zajedničko svim tim slučajevima jest što su optužene imale sve pravo očistiti se rotničkom zakletvom (lat. *iuramentum purgationis*, "zakletva čišćenja"), po kojoj sam i nazvao ovo razdoblje, **Razdoblje rote**. Rotnička zakletva

⁸⁴⁹ Čulinović-Konstantinović, V. (1989): 32-33.

⁸⁵⁰ Isto.

⁸⁵¹ Vukelić, D. (2012:5): 1-2.

⁸⁵² Tkalčić, I. K. (1892): 1.

sustav je koji spada u stari slavenski način dokazivanja, po kojem u pravilu dokazuje tuženik, a ne tužitelj. Svaki se okrivljenik, a koji nije priznao ili bio zatečen *ad acta*, na ovaj način mogao "očistiti" od optužbe prisegom s rotnicima, odnosno čestitim ljudima, koji su bili voljni zakleti se s njim da nije kriv⁸⁵³. Ti rotnici niti su bili svjedocima krivičnog djela, niti su morali znati išta o njemu, oni su se samo zaklinjali da imaju povjerenja u okrivljenika da nije počinio to djelo. Ako se na taj način okrivljenik uspio očistiti od optužbe bio bi slobodan⁸⁵⁴. Sami rotnici nemaju veze s kasnijom funkcijom porotnika, rotnici su u ovakvim slučajevima sredstvo dokazivanja, a ne dio sudskog tijela, kao što je inače danas običaj u pravnim sustavima gdje ima porotnika⁸⁵⁵. No takvim načinom su se optuženi su se mogli obraniti samo jednom i to samo ako im je prvi put da su optuženi za taj zločin. Ako se rotnici ne bi zakleli da vjeruju optuženome, ili ako bi optuženi drugi put bio optužen za isti zločin, bio bi kažnjen prema pravu grada, što je za slučajeve čarobnjaštva uglavnom spaljivanje. Također, zanimljivo je uočiti i broj rotnika potrebnih od slučajeva do slučaja – negdje pet, negdje 11, a negdje i 25. To je, čini se, bilo uvjetovano različitim stupnjem vjerojatnosti je li optuženi/optužena počinio zločin. Što je veća vjerojatnost, prema ocjeni suda, to je bilo potrebno više časnih ljudi kako bi prisegnulo u korist optuženog. Sveukupno gledano na ovo razdoblje, pet je procesa, onih Alice i Margarete, na Gradecu 17. ožujka 1360. godine, Dragice na Gradecu od 4. veljače 1362., udove Petra, sina Rubinova, udove Peterkonove i žene Ivanove, a kćeri Peterkonove, na Gradecu iz 1379., Margarete Zaječićne na Gradecu od 17. ožujka 1486. i od 15. travnja 1496. godine protiv optužene Katarine Kalične, odnosno, ako se gleda pojedinačno, osam, od ukupno petnaest, odnosno dvadeset pojedinačnih procesa protiv vještica čiji su dokumenti sačuvani, a datirani između 1360. i 1585.⁸⁵⁶ završilo oslobađanjem. Sve optužene u ovome razdoblju bile su, prema dokumentima, isključivo žene i niti jedan muškarac⁸⁵⁷. Sustav obrane rotnicima zadržao se donekle sve do početka 17. stoljeća u nas, kad je bio zamijenjen ispitivanjem pod torturom.⁸⁵⁸

Najčešće magijske prakse koje se susreću u zapisima sa suđenja na današnjem zagrebačkom području u 14. i 15. stoljeću, prema Gračaninu, su bakanje (lat. *incantatio*), priprava čarobnog napitka (lat. *inpocinacio*), gatanje (lat. *sortilegium*) i zlotvorstvo (lat.

⁸⁵³ Findrik; M. (2017c): 98.

⁸⁵⁴ Gračanin, H. (2017): 49.

⁸⁵⁵ Bayer, V. (1982): 222

⁸⁵⁶ Ustvari do 1496., jer je iz 16. stoljeća sačuvano samo četiri optužbe iz 1585. godine koje su sve dio jednog slučaja iz Varaždinskih Toplica od kojih su tri završile spaljivanjem, op. a.

⁸⁵⁷ Vukelić, D. (2012e): 1-5.

⁸⁵⁸ Čulinović-Konstantinović (1989): 34.

maleficium)⁸⁵⁹, a jedan od slučajeva iz 1444. godine spominje i đavolsko umijeće (lat. *dyabolica ars*)⁸⁶⁰. Prema Jurišiću kod vlasti u tom razdoblju prevladavalo je još uvijek pučko shvaćanje magijskih zločina kao teškog nanošenja štete ljudima, ali nekom tajanstvenom moći čije podrijetlo nije pobliže određeno⁸⁶¹.

Zanimljivo, Emilij Laszowski, hrvatski povjesničar i arhivist prve polovice 20. stoljeća komentirao je snagu progona vještica u hrvatskim krajevima između 15. i 17. stoljeća s: "Vidimo jasno da su naši pradjedovi daleko pametniji bili od kulturnijeg zapada i sjevera, jer od XV. – XVII. vijeka gotovo nema nikakvih progona vještica u Hrvatskoj."⁸⁶²

Drugo razdoblje svjetovnih progona vještica u sjevernoj Hrvatskoj⁸⁶³ može se nazvati *Razdobljem torture*, i može se vremenski omeđiti od 1622. godine kad je prvi takav slučaj zabilježen sve do 1758. godine. Ustvari, pravna, svjetovna i crkvena te društvena paradigma počela se mijenjati s odlukom provincijalne crkvene sinode održane u Trnavi 1. kolovoza 1611., a na kojoj je bilo govora o obaveznom propovijedanju protiv čarobnjaštva *ex cathedra* na svakoj svetoj misi koja bi se održavala unutar zemalja Krune. Na toj je sinodi zaključeno sljedeće: *Čaranja, vraćanja, gatanja, proricanja i supersticiozna vidanja bolesti i rana tajnim riječima i znacima izvršenim u određeno vrijeme i na određenom mjestu, imaju se opetovano žigosati pred sabranim narodom. A ako se opazi da su neki upleteni u takva čarobnjaštva, na njih neka župnik hitno upozori biskupa.*⁸⁶⁴ Tkalčić, u svome prvom radu posvećenom progonima vještica, upravo je navodom ovoga izvora pokušao objasniti kako "u svih ovdje spomenutih vještičkih parnicah neima ni najmanjega traga, da bi se naša domaća duhovna vlast, baš ni toliko, koliko je pod noktom crna, uplitala bila u progonstvo vještica"⁸⁶⁵. Iznimno je važno napomenuti da su na sinodi u Trnavi u ime zagrebačke dijeceze bili nazočni zagrebački biskup Šimun Bratulić i zagrebački kanonik i arhidakon Gjuro Otačić⁸⁶⁶. Ova odluka sinode, nasuprot Tkalčićevu uvjerenju, samo će, čini se, još više potaknuti progone na našim područjima, jer ono što je za Crkvu bila "osuda s propovjedaonice", svjetovnim je

⁸⁵⁹ Gračanin, H. (2017): 42.

⁸⁶⁰ Isto. 43.

⁸⁶¹ Jurišić, Ivan (2003): 288. Zagreb, u: Michelet, J. (2003).

⁸⁶² Laszowski, E. (1914): 198, a u Zagrebu i okolici u tom je vremenskom rasponu osuđeno i spaljeno više desetaka osoba (op. a.)

⁸⁶³ Jurišić, Ivan (2003): 288. Zagreb, u: Michelet, J. (2003).

⁸⁶⁴ *Incantationes, magiae, divinationes, sortilegia, cheiromantiaem, superstitosae curationes infirmitatum ac vulnerum per verba ac signa occulta certo tempore ac loco facta, crebro pro concione reprehendantur. Et si qui huiusmodi maleficiis irretiti intelligantur, de iis episcopum mature admoneat parochus. Constitutiones synodales ecclesiae zagrabienensis, Zagrabiae, 1805., pag. 29. (cap. III, n. IV.).*

⁸⁶⁵ Tkalčić, I. K. (1891): 90.

⁸⁶⁶ Gračanin, H. (2017): 43.

pravnim institucijama postala vrlo ozbiljna stvar, pogotovo kad je riječ o "žigosanju pred sabranim narodom" koji je u zagrebačkom području ranoga novoga vijeka bio vrlo bogobožan i pažljivo slušao što njegovi duhovni učitelji imaju za reći⁸⁶⁷. Tkalčić je o tome tvrdio da "Prema tomu zaključku dužnost je samo svećenstva bila govoriti sa propovjedaonice proti sujevjerju i tim ga triebiti, a one, koji bi se o njem ogriješili ili tvrdovrati bili, dojaviti biskupu ili duhovnoj vlasti; ali ne da ih ona sudbeno progoni i svjetskom sudu za daljnji progon izruči, već samo crkvenim kaznama 'poenas poenitentiales', kao: postom, pokorom ili izobćenjem proti njim postupa." A nešto dalje u svome tekstu⁸⁶⁸ smatrao je i da je svjetovna vlast toga doba bila vrlo uporna i kako joj Crkva nikako nije mogla objasniti da su ta čaranja luda i smiješna. No, da tome ipak nije bilo tako, vidi se iz zapisanoga zaključka Hrvatskog sabora održanoga netom nekoliko mjeseci nakon sinode, 25. listopada 1611.⁸⁶⁹ a na kojemu je zaključeno sljedeće: *Iz zakonskih članaka gospode staleža i redova kraljevina Hrvatske i Slavonije, zaključenih na njihovu saboru, koji je po sazivu presvijetloga gospodina grofa Tome Erdödyja od Monyorokereka i t. d., bana, održan u kraljevskom gradu na Gričkome Brdu dvadeset i petog (dana) mjeseca listopada godine 1611. i zaključeno:*

Prečasni gospodin Petar Domitrović, izabrani biskup crkve zagrebačke, predložio je svečano staležima i redovima kraljevine zaključke najnovije sinode trnavske, koje su isti staleži i redovi, kao najpokorniji sinovi matere crkve, dobrohotno prihvatili. Pročitao Stjepan Patačić, zamjenik protonotara kraljevstva: Isti vlastoručno. Mjesto pečata kraljevine Slavonije.).

Iz ovoga se može iščitati da dva stoljeća prije Tkalčića, Gradec i Kaptol pripadaju potpuno od Crkve obuhvaćenom srednjoeuropskom kulturnom krugu te da su razmišljanja svjetovnih i crkvenih autoriteta vrlo slična i povezana i da svjetovna vlast reagira običajnim pravom⁸⁷⁰ ili donesenim odlukama u koje su duboko inkorporirani stavovi Katoličke Crkve i kao takvi neodvojivi od kulturnog, tradicijskog i religijskog kruga kojem je ovo područje pripadalo. Stoga se na ova dva primjera vrlo jasno može vidjeti kako je jedna crkvena odluka sinode Katoličke Crkve, prenesena u svjetovnu već nekoliko mjeseci poslije i odmah

⁸⁶⁷ Vukelić, D. (2009:1): 23.

⁸⁶⁸ Tkalčić, I. K. (1891): 92.

⁸⁶⁹ U izvorniku: *Ex Articulis D.D. SS. et OO. Croatiae et Slavoniae regnorum in generali ipsorum congregatione ex edicto III. D. Comitis Thomae Erdödy de Monyorókerék etc. bani in civitate regia Montis Graecensis 25. mensis Octobris anno 1611, celebrata, conclusis:*

Reverendissimus D. Petrus Domitrovich electus episcopus ecclesiae zagrabiensis Constitutiones modernae synodi Tyrnaviensis SS. et OO. regni solemniter preasentavit, quas iidem SS. et OO. regni tamquam obsequentissimi matris ecclesiae filii benevole acceptarunt. Lecta per Stephanum Pattachich Vice Proto-Notarium regni, m. p. L. S. regni Sclauoniae. Constitutiones synodales eclessiae zagrabiensis, Zagrabiae, 1805., pag. 35, nota.

⁸⁷⁰ Findrik; M. (2017b): 99.

odobrena od Hrvatskog sabora kao svjetovna i pravna. Time će se udariti temelji daljnjih progona koji će svoj zenit doživjeti samo sedamdesetak godina kasnije.

Osim toga, progoni se vještica nisu vodili samo na Gradecu, već i na Kaptolu gdje je Crkva, a za što postoji zapis u "Statutu zagrebačkog Kaptola" iz 1334., imala pravo suditi stanovnicima svojih posjeda i u svjetovnim stvarima. Zasad postoji dvanaest sačuvanih izvora takvih slučajeva u razdoblju od 1699. do 1743. godine, od kojih je potvrđeno pet završilo spaljivanjem optuženih i osuđenih, dok je za ostale optužene za vještičarstvo rezultat procesa nepoznat, a za sve je slučajeve poznato da je sigurno vršena tortura nad osumnjičenima u istražnome postupku⁸⁷¹.

Također su poznati i primjerci pisama župnika koji su pozivali svjetovne vlasti da dođu riješiti probleme s vješticama u njihovim župama, kao što je primjerice pismo župnika Mirka Petkovića iz župe u Vrapču županu zagrebačke županije Ivanu Juršiću datirano 30. ožujka 1757. godine⁸⁷².

Članak zakona na snazi u to doba u sjevernim hrvatskim zemljama, donesen između 1609. i 1625., zvan i "artikuluš" br. 10, govori sljedeće: "Osim toga se određuje da vještice, čarobnice i trovateljice, gdje god one u ovom kraljevstvu živjele i bile pronađene, stanovnici tih mjesta mogu i trebaju slobodno hvatati i dovoditi njihovom zemljišnom gospodaru koji ih pod prijetnjom gubitka prava mača, mora po zaslugi kazniti."⁸⁷³ Ovaj zakonski članak pokazuje da je i dvije godine prije, a i u sljedećim godinama nakon sinode i potvrde odluke sinode u Trnavi, praksa lova na vještice bila već uobičajena, a da je svaki stanovnik na području današnje sjeverne Hrvatske imao pravo tražiti i hvatati vještice te ih izručiti vlastelinu ili drugom vlasniku kojemu je pripadala zemlja na kojem su nađene. Pretpostavlja se da su već sami biskupi Bratulić i Otavčić odmah poslije svoga povratka iz Trnave ubrzali provedbu spomenute odluke Hrvatskoga sabora.

Nadalje, drugi pravni ključni čimbenik je zakonik zvan *Ferdinandeja*⁸⁷⁴, objavljen 1656., a tako kolokvijalno zvan po caru Svetog Rimskog Carstva Ferdinandu III. koji ga je donio za austrijsko područje. Punim imenom *Forma processus iudicii criminalis seu Praxis criminalis*, u Ugarskoj, Hrvatskoj i Slavoniji nikad nije dobio izravnu zakonsku snagu, ali je važio kao običajno pravo nakon što je za nasljedne zemlje preveden s njemačkog na latinski jezik u prijevodu isusovca Szentyvanya, tiskanom 1687. godine⁸⁷⁵. Tako je i na hrvatskim

⁸⁷¹ Vukelić, D. (2009:1): 32.

⁸⁷² Isto. 34-35.

⁸⁷³ Tkalčić, I. K. (1892): 3.

⁸⁷⁴ Bayer, V. (1982): 561-567.

⁸⁷⁵ Findrik, M. (2017c): 100.

sudovima postao pisani dokument koji sadrži običajno pravo, a kojega su se kao običajnog prava imali držati svi suci i magistrati pri presudama, te je kao takav uvršten 1697. godine u *Zbornik prava Ugarske i pripojenih zemalja* (lat. *Corpus iuris hungarici seu Decretum generale inclyti regni Hungariae partiumque eidem adnexarum*). "Ferdinandeja" je sveobuhvatno obradila u detalje postupak, i ispitivanje i predložila kako voditi sustav ispitivanja optuženih za čarobnjaštvo, vještičarenje i herezu⁸⁷⁶.

Od 15. do 18. stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj postojale su tri vrste sudova koji su vodili kazneni postupak protiv vještica i čarobnjaka. To su bili **sudovi slobodnih kraljevskih gradova, županijski sudovi i vlastelinski sudovi pojedinih feudalaca** koji su imali pravo suditi za kaznena djela počinjena na njihovom području zvano "pravo mača" (lat. *ius gladii*)⁸⁷⁷. Pod pravom su se mača, naravno, podrazumijevale i smrtne kazne, a ako vlastelin ne bi koristio to pravo, koje je dakle bilo ujedno i obveza, kad se smatralo da je trebao, po spomenutom članku br. 10 mogao ga je i izgubiti. Prema tome, ako je Crkva nekoga javno prokazala s propovjedaonice, već izvan crkvenoga teritorija svatko je prokazanu osobu **mogao i morao** privesti i predati je svome gospodaru na suđenje. Gradski sud bio je istovjetan gradskom poglavarstvu u slobodnim kraljevskim gradovima, a sastojao se od **gradskog suca** (načelnika) i određenog broja **prisežnika**. Županijskim sudovima je obično predsjedao **podžupan**, a sudsko se vijeće sastojalo od **plemićkih sudaca županije** (*judices nobilium*) zvanih i "velikim sucima", te **plemićkih podsudaca županije** (*vicejudes nobilium*) zvanih i "malim sucima"⁸⁷⁸.

Sud je započinjao svoj rad nakon što bi ovlašteni **tužitelj** (lat. *fiscus*) ili **fiškuš**, svojevrsni javni tužitelj⁸⁷⁹, podnio službenu optužbu da je određena osoba sagriješila zločinom čarobnjaštva protiv čovjeka, Boga, prirode ili blaga i da za to postoje svjedoci i dokazi⁸⁸⁰. On bi iznosio optužbe, predlagao proces suđenja, ispitivanje, torturu, potpisivao zapisnik o suučesnicima te predlagao samu presudu vješanjem ili spaljivanjem. Također bi se pozivao na starije crkvene, inkvizitorske ili biblijske autoritete te na pravne postupke, zakone i pravila toga doba. Svaki grad, županija ili feudalni gospodar morali su imati svoga službenog fiškuša. On bi sastavio optužnicu koja bi u pravilu već bila pa skoro kanonizirani klišej preuzet iz europske inkvizitorske literature poput *Malleusa maleficaruma* te drugih priručnika pisanih za progone vještica. Vještice su tako prema optužbama sudova, kao i u

⁸⁷⁶ Gračanin, H. (2017): 47.

⁸⁷⁷ Isto. 50.

⁸⁷⁸ Vukelić, D. (2012a): 194.

⁸⁷⁹ Gračanin, H. (2017): 51.

⁸⁸⁰ Isto.

ostatku Europe, navodno letjele, pretvarale se u životinje ili ljude, ljubile se i općile s đavlom (lat. *obsculum opscenum* u smislu ljubljenja đavoljih genitalija ili stražnjice⁸⁸¹) općile s životinjama, ubijale pogledom, pretvarale se u vjetar, uništavale ljetinu, ubijale stoku, uzimale plodnost ljudima i životinjama, orgijale na nedostupnim mjestima, radile mast i ostale čini od hostije i ubijene djece i te brojne druge opačine⁸⁸². Pojam vještice *sabata*, noćnog sijela na udaljenim mjestima na kojem se navodne vještice okupljaju radi crne mise i orgija, koji će se udomačiti u većini optužbi, datira u sredinu 14. stoljeća s inkvizicijskih suđenja u Francuskoj, a prema Barohi ime je dobio iz srednjovjekovni antisemitskih predrasuda, jer se diljem Europe osuđivalo židovske rituale kao perverzne i heretične⁸⁸³. Za pokretanje parnice, dakle, bilo je dovoljno mišljenje, odnosno optužba susjeda ili stanovnika mjesta. Tako je često bilo vrlo moguće zbog ljubomore, bračnih nesuglasica, poslovnih neuspjeha ili alkoholiziranih halucinacija optužiti nekoga za čaranje. Često je i socijalni status optuženih bio iznimno bitan čimbenik, nema zabilježenih slučajeva u kojima bi predstavnici vlasti, svećenici, učitelji, stražari ili vojnici bili optuživani, već uglavnom kmetovi i sitno građanstvo, obrtnici i trgovci⁸⁸⁴. Također, vrlo često su na meti bile udovice, žene sumnjiva morala i usidjelice, dakle uglavnom žene koje nemaju uza sebe snažnijeg muškarca koji bi ih u iznimno patrijarhalnom društvu mogao braniti svojim imenom ili statusom⁸⁸⁵. Druga je mogućnost bila da se osoba nađe optuženom kao suučesnik u čaranju ako bi je tko već optužen za čarobnjaštvo spomenuo pri ispitivanju na mukama, što je bilo često jer su se na mukama tražili drugi suučesnici, a optuženi bi u bolovima najčešće izgovarao imena osoba koje bi im prve pale na um, susjeda, poznanika, ikoga samo da si ublaži nenasnosnu bol torture. To je, naravno, bio plodan izvor novih, daljnjih optužbi i temelj za nove parnice i suđenja⁸⁸⁶.

Nakon sastavljanja i izricanja optužbe osumnjičena je osoba zatočena u tamnicu koja je već sama po sebi bila iznimno loših životnih uvjeta. Tamnice su se obično nalazile u podrumima sjedišta vlasti gradske vlasti, a u Gradecu je to bio podrum gradske vijećnice. Na saslušavanju optuženu osobu obično nisu uputili za što je optužena i tko ju je optužio, već bi torturom, psihičkom i fizičkom, izmamljivali odgovore. Naravno, što je više poricala, to bi bila više kriva. Na mukama bi skoro uvijek "odala" svoje pomagače, najčešće žene i muškarce koji bi joj prvi pali na pamet, samo da se riješi boli⁸⁸⁷.

⁸⁸¹ Anić, M. (2015): 22.

⁸⁸² Kieckhefer, R. (1990): 197.

⁸⁸³ Baroja, Julio Caro (1979): *Veštice i njihov svet, I*, Beograd: NIRO Mladost, Mala edicija ideja, 149-155.

⁸⁸⁴ Šešo, L. (2012:2): 202.

⁸⁸⁵ Findrik, M. (2017a): 25.

⁸⁸⁶ Vukelić, D. (2012a): 194.

⁸⁸⁷ Isto.

Voditelji svakog procesa i istrage bili su najčešće **jedan gradski senator, gradski kapetan i gradski bilježnik**. Provodili su istragu koja je skupljala dokaza prije podizanja optužnice. Istraga je najčešće vođena s torturom. Svaki grad sa svojom tamnicom imao bi i svog **krvnika (ger. *henkar*)**, koji je vodio torturu i izvršavao presude kako protiv ostalih zločina, tako i protiv čarobnjaštva. To su bili ljudi uvježbani u mnogim postupcima torture, koji su poznavali rad i izgradnju mnogih sprava za mučenje kao i ljudsku anatomiju te se brinuli da mučeni ne gube svijest ili život, već da trpe najveću moguću bol pri ispitivanju. Optužene bi u tamnici čuvao ***porkulab***, ključar, odnosno upravitelj gradske tamnice koji je čuvao gradsku tamnicu i brinuo se za prehranu zatvorenika. Na svakom ispitivanju obavezno bi bio prisutan i **dijak (lat. *dyak, diak*)**, odnosno školovana i pismena osoba, koja bi najčešće bila zapisničar na procesima i krasopisom vodila zapis čitavog procesa, s podacima o optužbi, izjavama svjedoka, voditeljima i tijeku procesa, dodatnim podacima, o tijeku torture te izricanju i izvršenju presuda. Dijak je poznao latinski jezik kojim je pisan veći dio dokumenata, ali i hrvatski kojim je zapisivao izravne navode svjedoka i optuženih kako se u prijevodu ne bi gubilo značenje. Zahvaljujući upravo ulozi dijaka i danas imamo sačuvane izvore tih procesa. Postojala je i nešto rjeđa funkcija **odvjetnika** optužene/optuženog, a koja se latinskim nazivom nazivala ***procurator***. Ponekad ga ne bi bilo, a ponekad je bio prisutan samo formalno jer je bio jedna od manje bitnih osoba u procesu, s obzirom na većinski postotak smrtnih presuda te je većinom bio prisutan samo "pro forma".⁸⁸⁸

Kao i kod ovakvih procesa u većini Europe, na samom početku ispitivanja prvo bi se provodili dokazni pokusi kako je nalagala tradicija. U ranije su se srednjovjekovno doba optuženi ili optužena mogli već na samom početku osloboditi ako bi prošli jednostavan pokus vezan uz božansku intervenciju ili nekakav znak koji bi se mogao protumačiti kao takav. Kasnije su pokusi postali još namješteniji pa je oslobađajući rezultat bio skoro nemoguć; štoviše, samo bi se njima dodavalo još više materijala u optuženičin/optuženikov spis optužnice. Najčešći pokusi bili su onaj s vagom jer se vjerovalo da vještica mora biti lagana da bi letjela, pokus suzama u kojem optužena ako nije mogla plakati, vjerovalo se da je vještica, pokus s "Očenašem", u kojem i se primoralo optuženo da nekoliko puta brzo moli molitvu i ako bi samo jednom pogriješila, vještica je, pokus s nosom tijekom kojeg bi krvnik optuženu udario drvenom palicom u nos i po boji krvi ocijenio je li vještica, pokus s hladnom vodom tijekom kojega bi optuženu vezali užetom i bacili u rijeku i ako ostane na površini jer

⁸⁸⁸ Vukelić, D. (2009a): 39-43.

je lagana kriva je, a ako potone nedužna je⁸⁸⁹. Zatim bi nakon pokusa uslijedila potraga za tzv. "đavoljim pečatom"⁸⁹⁰, madežom ili bradavicom za koju se vjerovalo da je nepobitni dokaz ugovora s đavlom⁸⁹¹. Ako ga je bilo, prvo bi ga boli iglom jer se vjerovalo da na tom mjestu vještica ne osjeća bol. Obično bi krvnik imao iglu na uvlačenje pa ubod stvarno ne bi bolio, na pritisak dugmeta igla bi se uvukla. Takav pronađeni "đavolji znak" ili "pečat" krvnik bi potom izrezao nožem i podastro sudu kao dokaz. Ako pečata ne bi bilo, to je pak često bio znak da optužena u potpunosti već pripada vragu. Udaranje na muke, odnosno pokora po sudskoj odluci (lat. *penes latam judiciariam deliberationem*) zvalo se još i jednostavnije pregledom ili istragom (lat. *examen*⁸⁹²). U svrhu te istrage počelo bi mučenje raznim napravama različitih oblika i namjena. Primjerice, palčenice su bile gvozdene pločice s vijcima kojima bi se stiskalo i lomilo palčeve na rukama⁸⁹³. Španjolska se čizma sastojala od dvije željezne sare iznutra podstavljene čavlicima koje bi se stavljale oko koljena i potkoljenica mučenog, a potom pritiskale vijcima. Dodatno se moglo osim pritezanja i udarati čekićem po njoj. Kod uporabe kolotura ruke optužne bile bi vezane u križ iza leđa konopcem, a konopac oko gležnjeva vezan za uže kolotura na stropu. Što se više konopac natezao, to je tijelo bivalo više od poda. Ponekad bi se o noge vezivali i teški utezi od kamena ili željeza, a tijelo bi se lagano dizalo u zrak, pa zatim naglo puštalo na pod. Lojtre su ustvari duge ljestve prislonjene uza zid, a ruke optužne bi bile vezane za najvišu prečku, dok bi se noge vezale užetom za vijak koji bi se namatao i tako izazivao napinjanje u tijelu žrtve. Greben je bila naprava slična stolcu, prekrivena oštrim trokutastim čavlicima ili daska prekrivena čavlima, na koje bi posjeli ili polegli. Konjić je služio za rastezanje, a rastezalo se različitim utezima. Vještičja stolica bila je velik i čvrst stolac, čitav prekriven oštrim šiljcima, sjedalo, rukohvat, naslon i podnožje. Optuženu bi posjeli na nj i čvrsto privezali kožnim remenjem. Španjolski magarac bila je visoka klupa koja je umjesto sjedala imala piramidalnu napravu s oštrim bridovima koja bi od svog uskog oštrog vrha po širećim rubovima i obujmu polako ulazi u unutrašnje meso i organe međunožja⁸⁹⁴. Postoje zapisi o mučenjima koja su trajala i po 22 sata bez prestanka. Bilo je slučajeva i u kojima bi optužena (pogotovo ako bi bila mlada i lijepa djevojka ili žena) prijavila da joj se vrag ukazao u ćeliji kao gradski kaštelan, svećenik ili neki drugi svjetovni ili duhovni autoritet, te ju seksualno iskoristio.

⁸⁸⁹ Tóth, Péter G. (2008): "River Ordeal—Trial by Water—Swimming of Witches: Procedures of Ordeal in Witch Trials", 138.). *Witchcraft Mythologies and Persecutions (Demons, Spirits, Witches, Vol. 3)*. Klaniczay, Gabor (ur.), Pocs Eva (ur Central European University Press, 129-163.

⁸⁹⁰ Findrik, M. (2017c): 109.

⁸⁹¹ Bailey, M. D. (2003): 38.

⁸⁹² Tkalčić, I. K. (1891): 103.

⁸⁹³ Gračanin, H. (2017): 51.

⁸⁹⁴ Vukelić, D. (2009a): 39-43.

Takav se slučaj primjerice dogodio 1733. za suđenja Margareti Kuljanki iz Gradeca.⁸⁹⁵ Ako bi, u rijetkim slučajevima, sud i oslobodio optuženu, život joj je ionako bio u potpunosti uništen – slomljena duha i tijela, bila bi pod vječnom sumnjom svojih sugrađana. Najčešći završetak presuda drugoga razdoblja bila je osuda na smrt lomačom. U Gradecu se to odvijalo na današnjem početku Tuškanca koji se tada zvao Središće ili Zvezdišće, a na Kaptolu nedaleko glavnih vrata vanjskog prednjeg zapadnog zida koji danas više ne postoji. Optuženu bi vezali i odrezane kose na kratko prevezli je na taljigama uz poruge svjetine do stratišta. Tamo bi joj ili odsjekli glavu pa spalili ili bi ju, pak, spalili živu. Ponekad bi se ukazivao "čin milosti" premazivanjem drveta lomače uljem kako bi gorjela brže⁸⁹⁶ ili pak vezivanjem vrećice baruta oko vrata koja bi, kad plamen stigne do nje, eksplodirala i ubila osuđenu osobu⁸⁹⁷.

Slovenski putopisac Valvasor navodi zapis o jednom od žešćih progona u zagrebačkoj okolini do kojega je 1686. došlo zbog velike suše i nerodice u prethodnoj, 1685. godini. Prema Valvasoru, ljudi su doslovce podivljali od gladi i siromaštva i pokrenuli hysteriju lova na vještice za koje su, naravno, vjerovali da su krive za tu elementarnu nepogodu. Nasumce linčovane ili spaljene bez ikakvog službenog suđenja, stradalo je 14 žena, zajedno s mlinarom koji je optužen da je navodno sjedio na jajima čekajući da se pilići izlegu⁸⁹⁸. Seljaci koji su sudjelovali u linču kažnjeni su samo pokorom u vidu klečanja i molitve na određene dane u crkvi.

Četiri godine kasnije, 1689. godine, uslijedio je još jedan seoski linč u Križevcima koji je završio spaljivanjem pet žena. To znamo iz pisma od 19. travnja 1689. koje je napisao zagrebački biskup Martin Borković Stjepanu Čikulinu, kapetanu križevačkomu, u kojem stoji da mu je javio Franjo Oršić, da su se seljaci digli protiv nekih Čikulinih kmetova, za koje su smatrali da su vještice i vještaci, i da su već nekoliko žena i spalili, kao naročito istaknute

⁸⁹⁵ Vukelić, D. (2009a): 50-51.

⁸⁹⁶ Gračanin, H. (2017): 53.

⁸⁹⁷ Vukelić, D. (2012a): 196.

⁸⁹⁸ U suvremenijem slovenskom prijevodu njemačkog izvornika: *V pravkar preteklem 1686. letu so okoli Zagreba sežgali uelo veliko coprnic in hudob. Kmetje so bili naposled tako hudi na te hudičeve služabnice, da so, krž ko je katera drugo izdala, leto takoj, brez poprejšnje duhovne ali posvetne obosdbe, spravili na grmado in sežgali. Vzrok, ki je kmete spravil v takšno besnost, je bila slaba letina prejšnjega 1685. leta, ki so jo – polastni izjavi – povzročile te grdobe in coprnice. Vsi tisti kmetji, ki so se pri tem nepremišljenem postopku spozabili, pa moraju zdaj, v mesecu maju, delati pokoro in ob določenih dnevih v cerkvi kleče moliti po nekaj ur. Še to uro, ko to pišem, sedi v zaporu mlinar, ki so ga naznanili kot prav velikega coprnik, a ni doslej še nič hotel priznati. Hudiča je obesil – pravijo – tudi sedel na jajc, da bi jih izvalil, in kar je še takih obtožb.* Valvasor, Janez Vajkard (1984): *Slava Vojvodine Kranjske*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 280.

vještice. Biskup poziva Čikulina, da ove svoje kmetove upokori, i da se takve stvari ne smiju događati bez nadležnoga sudovanja⁸⁹⁹.

Na samom kraju 17. stoljeća, točnije 1698., otpočelo je razdoblje velikog progona vještica na Gradecu, koji su sljedećih sedam godina vodili gradski isljednici, zamjenik bilježnika Đuro Porta i gradski kapetan Ivan Khayll. Oni su vodili svako ispitivanje prije suđenja i svojim metodama ispitivanja i mučenja izmamljivali najfantastičnija priznanja. Ukupno je bilo četrdesetak slučajeva pod njihovim istražiteljstvom, a uz njih je uključeno još više od 200 mogućih osumnjičenika. Niti jedan nije završio oslobođenjem od optužbe. Većina sačuvanih i zapisanih izvora govori da su presude uglavnom bile spaljivanje na lomači, a za ostatak, budući da nemamo pouzdani podatak, to pretpostavlja. Khaylla i Portu nalazimo u izvorima sve do 1704. godine⁹⁰⁰.

Jedan od većih procesa u sjevernoj Hrvatskoj onaj je o već spomenutoj Margareti Kuljanki iz Gradeca koja je na mukama odala još 32 imena što su zatim također procesuirana u poznatom procesu u Turopolju te je uz nju samu još 28 osoba bilo spaljeno, a samo su dvije oslobođene⁹⁰¹. Iz toga se velikoga turopoljskoga procesa može vidjeti koliko su isljednici bili temeljiti u ispitivanju torturom, jer ispada po iskazima osuđenih da je ta skupina vještica bila podijeljena u čitavu unutarnju hijerarhiju sa svojom vojvotkinjom, generalicom, "obrštaricom" (pukovnicom), kapetanicom, a navelo se i da su imale svoga zastavnika, koji je bio vrag osobno i zvao se Matić.⁹⁰²

U godinama 1740. i 1741. i trinaest je Križevčanki osuđeno. Od toga ih je jedanaest spaljeno. Posebnost tih slučajeva je ta što su dvije od njih imale maloljetne kćeri, od pet i sedam godina, kojima su razrezane žile jer su smatrane vješticama poput svojih majki⁹⁰³.

U sljedećim godinama opet ima dosta slučajeva na Gradecu i Kaptolu, a jedan od zanimljivijih je onaj protiv Barbare Benšek Cindekovice iz 1743., koji je dobar primjer za optužbu bavljenja magijom zbog rješavanja poslovne konkurencije. Barbara Benšek je, naime, bila optužena da čarolijom postiže veći prodajni uspjeh od svoje konkurencije. Ipak, konačna sudbina ostala joj je nezabilježena te se pretpostavlja da je mogla biti i oslobođena. Njezin slučaj iskoristila je za svoju prozu i Marija Jurić Zagorka o čemu će biti riječi nešto kasnije u ovoj studiji. Takva je situacija s progonima potrajala sve do sredine 18. stoljeća i do vladavine kraljice Marije Terezije.

⁸⁹⁹ Laszowski, E. (1939): 47.

⁹⁰⁰ Vukelić, D. (2012a): 196.

⁹⁰¹ Vukelić, D. (2009a): 50-51.

⁹⁰² Bayer, V. (1953):

⁹⁰³ Byloff, Fritz (1934): *Hexenglaube. Hexenverfolgung in der österreichischen Alpenländern*, Berlin.

U popularnoj hrvatskoj kulturi, ali često i u povijesnoj znanosti, tragom Tkalčića i njegovih suradnika, još se uvijek često ističe da je kraljica Marija Terezija ukinula u potpunosti mogućnost procesa protiv vještica i čarobnjaka jer je tako nešto smatrala praznovjermem, što nije točno. Ako se podrobnije pročitaju članci i stavke kraljičinog zakonika *Theresiane*, lat. *Codex Theresianus*, koji je pripreman od 1752. – 1766., a objavljen 1768., vidljivo je da je tu samo riječ o opreznijem i dorađenijem pristupu u odnosu na prošli zakonik, *Ferdinandeju*⁹⁰⁴, a s namjerom kako se više ne bi događalo da se sudi nevinima⁹⁰⁵. Povijesni presedan na kojem je kraljica utemeljila svoju odluku dogodio se tijekom procesa posljednjoj službeno optuženoj ženi za vješticiarstvo na hrvatskim prostorima, primalji i travarki Magdaleni Logomer zvanog Herucina, iz Križevaca, a koju je križevački magistrat 22. travnja 1758. optužio da je vještica. Kraljičinim izravnim ukazom grofu Franji Nadasdyju 9. lipnja 1758. Logomer je prizvana u Beč o trošku lokalne uprave i predana na pomna istraživanja kraljičinih dvorskih liječnika Gerarda van Swietena i Antona de Haena. U studenom iste liječnici zaključuju da Logomer nije vještica. Kraljica Marija Terezija pismom od 23. studenoga 1758., oslobađa Herucinu svake krivnje te joj dozvoljava slobodan povratak u Križevce zabranjujući ikome da joj na ikakav način u vezi s ovom optužbom naudi, da joj spominje ili predbacuje zločine zbog kojih je bila suđena⁹⁰⁶. Također je odredila da svi budući optuženi za čarobnjaštvo moraju biti o lokalnom trošku dopremljeni u Beč pred nju i njezine liječnike na ispitivanje.⁹⁰⁷ No, članci novog zakonika ostavljaju ipak niz mogućnosti vezane uz zlorabu magije. To se napose vidi iz sljedećih stavaka 58. članka:

"§ 3. Koliko je pak u prijašnja vremena prekomjerno naraslo isprazno vjerovanje u čarobnjaštvo, sada je opće poznata stvar. Temelj je tomu vjerovanju postavila sklonost umno ograničenog prostoga puka prema supersticioznim stvarima, a unaprijedila ga je glupost i neznanje, koje je majka divljenju i praznovjermu. Odatle je onda prosti narod, ne razlikujući pravo od lažnoga, počeo lakovjerno pripisivati đavlu i njegovu oruđu, naime čarobnjacima i

⁹⁰⁴ *Ferdinandeja* (lat. *Forma processus iudicii criminalis seu Praxis criminalis*, zakonik o kaznenom postupku kralja Ferdinanda III. (1637. – 1657.) za Donju Austriju, datiran 30. prosinca 1656.; detalje vidjeti u Vukelić, D. (2009a): 26 -30.

⁹⁰⁵ Gračanin, H. (2017): 56-57.

⁹⁰⁶ Bojničić, I. (1924): 21-28. Prijevod pisma s njemačkog jezika: *U predmetu Magdalene Logomer drukčije Herucine optužene radi navodnog zločina magije te po našem nalogu od magistrata našeg kraljevskog i slobodnog grada Križevaca ovamo osobno poslano, pošto su dotični parbeni spisi već prije ovamo poslani bili, milostivo smo odlučili: da se ona ima odavde doma poslati, tamo pak ima se njoj dozvoliti slobodan i sigurna boravak, nitko pak ne smije joj ništa zla učiniti radi pripisanog njoj navodnog zločina čaranja. Ovu našu odluku priopćujemo Vašoj vjernosti (Hrvatskome banu, kome je pismo naslovljeno), s nalogom da imate na dotičnim mjestima i naročito kod poglavarstva našeg spomenutog grada Križevaca shodne odredbe učiniti, da okrivljenica, kada će se svome domu povratiti, tamo može slobodno i po svojoj volji boraviti, te da joj se po nikomu ne smije predbacivati pretrpljeni radi spomenutog zločina progon. U Beču dana 23. studenoga 1758.*

⁹⁰⁷ Novosel, Ottone (1997): "Magda Herucina, posljednja suđena vještica u Hrvatskoj", *Kaj* 2, 45-46.

vješticama, sve događaje, koje sam nije mogao lako razumjet, a koji ipak potječu od prirodnog slučaja, umijeća ili spretnosti, pa im je štoviše počeo pripisivati i takve slučajeve, koji su posve prirodni, kao što je nevjere, nezgoda kod stoke, tjelesne bolesti i tako dalje. Ova su se mišljenja o brojnim čarobnjaštvima prenosila s pokoljenja na pokoljenje, ona su se skoro djeci u kolijevci utuvljivala u glavu s pričama i bajkama, pa se time ta ludost općenito širila i sve više jačala. Dapače i kod vođenja takvih procesa u velikoj se mjeri odstupalo od pravih pravnih pravila.

§ 4. Premda mi usrdno nastojimo svim našim snagama da očuvamo Božju čast i nasuprot tome iskorijenimo sve što je protiv nje upravljeno, naročito pak poduzimanje čarobnjačkih djela, ipak ne možemo nikako dopustiti, da se protiv naših podanika kazneno postupa, kada su okrivljeni za taj porok na osnovu taštih starih utvaranja, ili samo na osnovu govorkanja i isprazne sumnjičavosti. Mi naprotiv želimo, da se se protiv osoba, koje su postale sumnjive, da su čarobnjaci ili vještice, uvijek postupa na osnovu pravovaljanih osnova sumnje i uopće razložno i na osnovu pravnog dokaza. Želimo, da se u takvim slučajevima naročito pazi na sljedeću razliku: je li drskosti, radnje ili pothvati, koji se stavljaju na teret osumnjičenoj osobi, a koji imaju izgled čarobnjaštva, potječu: 1. od lažnog pretvaranja, izmišljanja i prevare ili 2. od melankolije, pomućenja osjetila, od lusti ili od neke naročite bolesti ili je 3. neka osoba, koja je zaboravila Boga i spas svoje duše, sa svoje strane doduše ozbiljno uznastojala da sklopi savez s đavlom, ali bez uspjeha i učinka, ili se, konačno, smatra 4. da postoje sigurni znaci pravog čarobnjačkog nedjela, koje mora potjecati od đavlove pomoći. (...)

§ 6. Ovime, međutim, sucima ozbiljno zabranjujemo i naređujemo, da se kod istraživanja ovog poroka suzdržavaju od upotrebe nesigurnih i varljivih istražnih sredstava pod prijetnjom najstrože kazne. (Takva su sredstva: traženje đavoljeg znaka ili vještičjeg madeža te pregledavanje i pretraživanje na skrovitim mjestima, koje se vršilo u tu svrhu, nadalje brijanje dlaka po čitavom tijelu, ili davanje nekog napitka, ili mazanje svakojakim mastima kao navodni postupak protiv okrivljenikove uporne šutnje, koju je prouzrokovao đavao, ili sprječavanje, da osoba sumnjiva zbog čarobnjaštva dodirne zeleno tlo, ili ispitivanje hladnom vodom kao i ostali takvi ništetni postupci protiv čarobnjaštva, koji su i sami djelomično supersticiozni, a koji su nekoć bili uobičajeni).

§ 7. Mi smo, odmah u početku naše vladavine, opazivši da se kod ovih takozvanih procesa protiv čarobnjaka ili vještica, uslijed neopravdanih predrasuda, događaju mnoge neispravnosti, izdali opću odredbu za naše nasljedne zemlje, da nam se takvi procesi, prije objavljivanja presude, moraju poslati na previšnji uvid i odluku. Ta je naša previšnja naredba proizvela taj blagotvorni učinak, da su se takve istrage vodile s najbrižljivijim oprezom, i da

za vrijeme naše vlade nije do sada otkriven niti jedan pravi čarobnjak ili vještica, nego su takvi procesi dovodili uvijek do zaključka, da se radi o pakosnoj prevari, ili gluposti i ludosti istražnika, ili o nekom drugom poroku, pa su završavali time, da je varalica ili drugi zločinac bio osjetljivo kažnjen odnosno, da je luđak bio zatvoren. Upravo u toj najpravednijoj namjeri, i da se u toj tako osjetljivoj stvari ne bi uvukle daljnje pogreške u formi ili tašta lakovjernost, poduzeli smo gore u čl. 21. § 5. iste mjere opreza time, što smo naredili, da se takvi procesi moraju predati na postupak višoj vlasti. Mi i ovdje ostajemo kod toga, ali s tim daljnjim dodatkom, da naši niži kazneni sudovi, kada smatraju, da imaju u rukama slučaj pravog čarobnjaštva, moraju, nakon potpuno završene istrage, a da se ne upuštaju u donošenje presude, čitav slučaj prijaviti višem sudu priklopivši sve spise. Viši sud mora poslati spis nama, zajedno sa mišljenjem svoga vijeća, i sačekati našu najvišu odluku i naredbu o tom slučaju."⁹⁰⁸

No, ovaj članak novog zakonika u drugim stavcima ostavlja ipak niz mogućnosti. Prva je vezana uz pojave slučaja da se netko pravi da je vještica ili čarobnjak i da time ostvaruje dobit na tuđu štetu ili pod tom krinkom čini zlo drugim ljudima. Kazna i dalje za takav zločin ostaje smrtna. Druga je mogućnost da je netko u zabludi da je vještica ili čarobnjak, znači poremećena je duha. Kazna za tu mogućnost jest takva da ga se šalje u ludnicu na liječenje. No, treća i najvažnije stavka jest ako netko stvarno ugovori odnos s Đavlom i bavi se magijom na tuđu štetu. Kazna i dalje ostaje smrtna.⁹⁰⁹ Ove stavke *Theresiane* vrlo jasno svojom prisutnošću u zakoniku pokazuju da je čitav problem i pristup njemu ozbiljno razmotren i proširen, no ostavljene su mogućnosti i za slučajeve pravog bavljenja magijom. O stavovima vjerovanja u magiju i čarobnjaštvu može se vidjeti i u De Haenovoj knjizi *O magiji* iz 1777. godine kao i njegova stajališta prema ovom problemu koja on iskazuje.⁹¹⁰

Nakon promjene zakona o magiji, kraljica donosi i odluku o ukinuću torture, no tek 22. ožujka 1776.⁹¹¹, i ona se pak tiče čitavog pravosuđa, za ispitivanje svih vrsta zločina, s obzirom da se često događalo da bez pravih indicija optuženi bivaju bacani na mučenje te na njemu zbog boli priznaju zločine koje nisu počinili. Za stvarne počinitelje kraljičina uredba preporučuje druge oblike teškog rada i javnog poniženja, kao što su veslanje na lađi troveslarki, vuču brodova suprotno od riječne struje, javno šibanje i batinanje i slično. Ta je odluka izazvala snažnu reakciju brojnih lokalnih predstavnika vlasti, između ostalih

⁹⁰⁸ Bayer, V. (1953): 745 – 756.

⁹⁰⁹ Vukelić, D. (2009a): 31–38.

⁹¹⁰ Isto.

⁹¹¹ Bayer, V. (1987): 53- 57.

prvenstveno Skupštine zagrebačke županije (u listopadu 1776.)⁹¹², Skupštine križevačke županije (u studenom 1776.)⁹¹³ i Zajednice varaždinske županije⁹¹⁴, i oni su se u više navrata žalili Kraljevskom vijeću za Hrvatsku da proslijedi pritužbe kraljici, tražeći od nje da preispita svoju odluku.⁹¹⁵ U siječnju 1777. Kraljevsko vijeće za Hrvatsku podnosi predstavke triju hrvatskih županija, oprezno dajući svoje mišljenje o problemu⁹¹⁶, što ona odbija.⁹¹⁷ Kraljevsko vijeće potom daje nalog trima hrvatskim županijama da se imaju pridržavati kraljičine odluke, te da imaju o tome obavijestiti i plemićka imanja s pravom krivičnog sudovanja (lat. *dominia iure gladii pollentia*).⁹¹⁸

Analizirajući sudbene spise može se doći do podataka da je na Gradecu, Kaptolu i njihovim područjima zbog vještičarenja suđeno službeno pred sudom više od 250 osoba koje su većinom u konačnici pogubljene spaljivanjem na lomači, i to većinom žene, njih 248, a 12 je oslobođeno, te još 517 osoba pritvoreno je na daljnje ispitivanje. Moguće je da je taj broj bio veći, jer vrlo vjerojatno neki broj zapisa o službenih suđenjima nije sačuvan, a bilo je zasigurno i privatnih feudalnih nezapisanih suđenja koje je pojedini vlastelinski gospodar izvršio svojim pravom mača te linčeva i lomača u narodu koji nisu bili službeno dokumentirani. Od tih dvije i pol stotine poznatih optuženih bilo je dvjestotinjak žena i manje od dvadeset muškaraca. U 17. i 18. stoljeću postoje zapisi za samo 12 potvrđenih slučajeva oslobađanja. To su slučajevi Fabić Marijane (1657.), Druge neimenovane žene iz Kerestinca (1733.), Davutović Nikole (1734.), Celić Matije (1734.), Cvetković Barbare (1734.), Pizsk Mihanović Barbara (1742.), Jurković Benšek Barbare (1743.), Karvančić Dorice 1743., Sulić Adama (1743.), Vlahović Ivana (1746.), Rokat Katarine (1747.) i Vukšić Rakoczi Katarine (1747. – 1748.)⁹¹⁹.

Nakon 1759. godine slučajevi progona vještica su prestali, ali i dalje su ostala sačuvana vjerovanja u vještice. Čulinović-Konstantinović navodi događaj iz 1975. godine iz Gornje Bistre kad su tri mladića pokušala ugušiti i zapaliti osamdesetogodišnju staricu pod optužbom da je jednoga od njih začarala zapalivši njegovo odijelo⁹²⁰.

⁹¹² Bayer, V. (1987): 58–59.

⁹¹³ Isto. 57–58.

⁹¹⁴ Isto. 59–60.

⁹¹⁵ Važno je primijetiti kako je riječ o županijama u kojima je realno bilo najviše progona vještica u Hrvatskoj, op. a.)

⁹¹⁶ Bayer, V. (1987): 60–61.

⁹¹⁷ Isto. 61–62.

⁹¹⁸ Isto. 62.

⁹¹⁹ Vukelić, D. (2012:5): 1-5.

⁹²⁰ Čulinović-Konstantinović, V. (1989): 173. Prema Stražimir, M. (1975): "Pokušali zapaliti 83-godišnju staricu", *Večernji list*, 24. 3. 1975, 19.

6. Suvremeniji pogledi Katoličke Crkve na magijsko u Hrvatskoj

Od 18. stoljeća svijet pa i Hrvatska doživjeli su mnoge promjene, društvene, tehnološke, političke pa tako i duhovne. U ovome ćemo se dijelu osvrnuti na tri religijska pogleda na magijsko u proteklih stotinu godina, i to primjeru pučkih svetaca i proroka u Slavoniji⁹²¹, radu i djelu don Ante Škobalja⁹²² u 20. stoljeću te djelovanja, stručnih skupova i publikacija Hrvatskog Areopaga, centra za međureligijski dijalog hrvatske provincije svetog Jeronima franjevac konventualaca u 21. stoljeću⁹²³.

6.1. Pučka interakcija religije i magije – pučki sveci, proroci i mistici

Španiček je 2002. godine objavio značajnu studiju s rezultatima svojih etnoloških terenskih istraživanja u Slavoniji u kojoj je podijelio obrađene osobe u dvije skupine, prvu skupinu koja obuhvaća slavonske tzv. pučke proroke i svece, Ivu Garvanovića, Stanka Dragića, Maru Sandi, Julku Brkić, Brigitu Paljević i Stjepana Šarčevića, te drugu skupinu na slavonske tzv. pučke mistike, Matu Jarebeka, Veroniku Fuček, Janju Franjić, Tunu Vrača i Julku Šimašek. Navedene osobe djelovale su kao praktičari, iscjelitelji, vidari i proroci u Slavoniji kroz 20. stoljeće, a Španiček je brojne informacije o njihovim životima prikupio na terenu od njihovih potomaka, susjeda i prijatelja koji su mu bili kazivačima. Slavonski pučki sveci, proroci i mistici praktičari nisu nikad priznati od Crkve kao službeni sveci već su im atribute svetosti dali ljudi iz puka s kojima su radili i dolazili u doticaj. Iako iznimno povezani s religijskim idejama i učenjima Katoličke Crkve, duboko religiozni, ovi su ljudi izvodili brojne magijske prakse poput proricanja, egzorcizama, iscjeljivanja i vidanja. Španiček o tome kaže sljedeće: "pučko iscjeliteljstvo, tj. odnos puka prema bolesti i liječenju širi je pojam koji u narodu nije uvijek imao vjerske konotacije ili su one bile sporedne. Iscjeliteljski postupci često su se odvijali u okviru ili u povezanosti s magijom i raznim čaranjima, kao što su bajanje vode, lijevanje voska i slično. Da su se takvi postupci zadržali do danas pokazuje i sakupljena građa o drugoj skupini likova u pučkoj pobožnosti, koje smo nazvali pučkim misticima"⁹²⁴.

Brown⁹²⁵, kojega Španiček citira, uveo je pojam "kršćanski model liječenja" podijelivši ga na dva dijela, vertikalni i horizontalni. Vertikalni se model oslanja na moć svetaca za koju

⁹²¹ Španiček, Ž. (2002).

⁹²² Škobalj, A. (1970).

⁹²³ <http://www.areopag.hr> pristup ostvaren 23. VIII. 2016.; Blažević, Josip (2011): *Halloween. Poganstvo staro i novo*. Zagreb: Veritas; Blažević, Josip (2015): *Horoskop, astrologija i vidovnjaci*, Zagreb: Veritas.

⁹²⁴ Španiček, Ž. (2002): 205.

⁹²⁵ Brown, Peter (1981): *The Cult of the saints: Its Rise and Function in Latin Christianity*, Chicago: The University of Chicago Press, 114-120, citirano prema Španiček, Ž. (2002): 210-211.

se vjeruje da djeluje na njihovim grobnicama i svetištima, stvarajući odnos svetac-bolesnik u formi patron-klijent, a koji uključuje posvećenje činu traženja pomoći, putovanje, hodočašće, molitve te ostajanje u dugu svecu. Horizontalni je pak kršćanski model liječenja onaj u kojem je pacijent izravno vezan za tradicije svoje vlastite sredine. Najčešći problem sukoba ova dva sustava jest u tome što horizontalni model podrazumijeva uporabu znanja baštinjenog iz "poganske" prošlosti, a članovi obitelji, rođaci, susjedi te posebno vješti ljudi iz okolice imaju sve sposobnosti pribaviti potrebno za liječenje. Španiček tako zaključujući svoju studiju komentira da se po prikupljenoj etnografskoj građi jasno vidi da se horizontalni model liječenja zadržao u Slavoniji do danas i to u dva oblika, terapiji ljekovitim biljem i mističnim mješavinama tradicionalnih magijskih postupaka s kršćanskim elementima. Također utvrđuje da iako su slavonski pučki mistici okarakterizirani kao nosioci horizontalnog terapijskog modela, slavonski pučki sveci nisu isključivo jednoznačno povezani s vertikalnim već ujedinjuju značajke oba sustava⁹²⁶. To je najvidljivije iz pozivanja na vertikalnu radi dobivanja autoriteta za liječenje od kršćanskog Boga, Isusa i Marije ili nekoga od kanonskih svetaca, no iscjeliteljska praksa je ipak zasnovana na tradicionalnim tehnikama koje se sve mogu svrstati u klasične magijske sustave verbalne magije, primjerice bakanje i molitve te apotropejske i iscjeliteljske magije, primjerice lijevanje voska i ugljena⁹²⁷.

Neke od istraživanih osoba pokazivale su službenu religijsku odbojnost prema magiji i karakterizaciji njih kao magijskih praktičara, dok se neki nisu bunili na nazive kao što su *vrač* i *vračara*. To je ponajviše stoga što nisu svoje magijske prakse prepoznavali kao magijske i zabranjene te u njima nisu vidjeli ništa suprotno katoličkoj pobožnosti. Kao što Španiček zaključuje na primjeru Janje Franjić iz Harkanovaca, njezine tehnike s *kamečkima* koje je ubacivala u blagoslovljenu vodu, opasivanje bolesne osobe ili životinje koncem uz posebne molitve da iako su "...školski primjeri pučkoga vraćanja, ona ih takvima ne doživljava. Presudno za takav stav je Janjino uvjerenje da ona tim postupcima pomaže bolesnima u Božje ime iz uz Božji blagoslov. Očito je da pod vraćanjem, koje oštro odbija, Janja podrazumijeva samo crnu magiju, tj. one postupke kojima se zazivanjem zlih sila i obrednim radnjama nastoji nekome naškoditi ili nekoga na što prisiliti."⁹²⁸ Španiček zaključuje da ovdje dolazi do promjene značenja i smisla. Jer svi su ovi prastari magijski oblici praksi bakanja, zazivanja i isjeljivanja prvotno bili obrednim magijskim postupci koji su pripadali starijim vjerskim sustavima u kojima su religija i magija bili *de facto* jedno. Tek ih je kristijanizacija, kao što se

⁹²⁶ Španiček, Ž. (2002): 211.

⁹²⁷ Isto. 248.

⁹²⁸ Isto.

moglo vidjeti na prethodnim stranicama, označila kao magijske po principu da je vjersko, odnosno kršćansko, ono što je u novoj vjeri sadržano ili se u nju dalo uklopiti, a ono "pogansko", heretičko i magijsko je ostalo ono što je odudaralo od kršćanstva⁹²⁹.

Pučko vraćanje i slične magijske predodžbe prema Španičeku više su došle do izražaja u ovoj njegovoj drugoj istraživanoj skupini, pučkih mistika, negoli u ovoj prvoj, pučkih svetaca i proroka. Pučki proroci i sveci uklopili su u kršćansku pobožnost neke folklorne i magijske elemente, dok su pučki mistici svojim u osnovama, magijskim koncepcijama, pridodali kršćansku formu i značenje. Glavna razlika je u polazištu od kuda se kreće u polaženju oblikovanja koncepta, od katoličke pobožnosti u koju se uklapaju dodatni elementi ili pak od magijskoga koje se predstavlja u kršćanskom obliku⁹³⁰.

U Španičekovoj terenskoj građi navode se i mnogi primjeri koji se mogu naći i u zapisima o srednjovjekovnim i ranonovovjekovnim miješanjima kršćanske religije i magije, a ovdje je riječ o 20. stoljeću. Jedno od učestalijih je vjerovanje u čarobnu moć posvećene hostije koja često biva korištena kao apotropejsko magijsko sredstvo koje se zakapa u zemlju za zaštitu doma ili ljetine ili blaga, vjeruje se da donosi bogatstvo, zdravlje, neranjivost i slično, odnosno da može prenijeti svoju pretpostavljenu božansku moć na predmete ili osobe i životinje koje su im bitne. Posvećena voda iz crkve često se koristila za čišćenje prostora, ljudi ili životinja od uroka, a sličice svetaca i božanskih osoba kao apotropeji.

Zabilježena je i česta uporaba kršćanske molitve *Jedinstvo* koja je ustvari bajalica koja je poznata i u široj europskoj kulturi kao magijska verbalna formula za ozdravljenje ili smrt teških bolesnika, a da bi bila uspješna vjeruje se da se mora izgovoriti bez greške⁹³¹. Nju je zabilježio i etnograf Lovretić u Otoku pokraj Vinkovaca, te drugi etnolozi o čemu će biti riječi u kasnijem poglavlju o usmenim magijskim oblicima.

No, ono što je važno vidjeti iz ove studije jest odnos lokalnih službenih svećenika prema ovim pučkim svecima, prorocima i misticima. Primjerice, harkanovečki župnik Eugen Kubeša u potpunosti je odbacivao djelovanje Janje Franjić smatrajući ga vraćanjem i varanjem naroda, bukovački župnik Ciprijanović je ignorirao rad Mare Sandi, a primjerice naši su franjevci prvo sumnjičavo, a zatim mnogo više tolerantnije promatrali djelovanje Ive Garvanovića, Stanka Dragića i Julke Brkić. Španiček zaključuje da se neka negodovanja službenog klera mogu promatrati i kao stvar profesionalne konkurencije, odnosno da je dio katoličkog klera promatrao ove pučke magijske praktičare kao suparnike u poslovima

⁹²⁹ Španiček, Ž. (2002): 249.

⁹³⁰ Isto.

⁹³¹ Isto. 251.

posredovanja između neba i zemlje, ali i zbog sumnjičavosti prema tradicionalnim magijskim praksama za koje su smatrali da su praznovjerje, da su u suprotnosti kršćanskoj religiji i "velika opasnost za istinsku vjeru".⁹³²

U zaključku svoje studije Španiček konstatira da je termin "pučke pobožnosti" relativno nov, od sredine 20. stoljeća, te da se o njoj u rimokatoličkim crkvenim krugovima govori tek od enciklike pape Pia XII. "Mediator Dei" iz 1947. godine.⁹³³ No najvažniji zaključak koji Španiček izvlači iz svojih istraživanja jest da magijski i folklorni elementi nisu isključeni iz pučke pobožnosti već da su njezin sastavni dio koji joj upravo ističe specifičnu narav. Crkva se, po njemu, dosad uvijek odnosila negativno prema pučkim magijskim tradicijama, ne uočavajući njihov pozitivan doprinos u prihvaćanju i razvoju religije jer su one stotinama i tisućama godina odgajale svijest u narodu o postojanju natprirodnog i o njegovom djelovanju na prirodni red i stvarnost te o komunikaciji čovjeka i natprirodnog, na što se kršćanstvo samo nadovezalo, ali pritom negirajući te tradicije ne uviđajući koliko im duguje u održavanju svojih vlastitih postavki.⁹³⁴

6.2. Stavovi dijela Katoličke Crkve u Hrvatskoj o magijskome u 20. i 21. stoljeću

Preostaje razmotriti kakve stavove zastupa rimokatoličko kršćanstvo, kao dominantna religija, u Hrvatskoj modernoga doba, u 20. i 21. stoljeću. Primjera bi moglo biti mnogo, no za potrebe ovoga rada odabrana su dva. Prvi je knjiga Ante Škobalja *Obredne gomile*, a drugi je javno, internetsko i publikacijsko djelovanje Hrvatskog Areopaga, centra za međureligijski dijalog hrvatske provincije svetog Jeronima franjevac konventualaca s čime će se zatvoriti dio ove cjeline o pogledu krćanske religije na magijsko u hrvatskim zemljama.

6.2.1. Ante Škobalj: *Obredne gomile*

Jedan od kurioziteta religijskog pogleda na magiju nastao je u 20. stoljeću knjigom don Ante Škobalja, hrvatskog rimokatoličkog svećenika, slikara, glazbenika, pjesnika, pripovjedača, klesara i istraživača, *Obredne gomile*, a koju ju objavio 1970. u samizdatu u Svetom Križu na otoku Čiovu.⁹³⁵ Sama knjiga napisana je u tri dijela koje je autor nazvao: "1. arheološki dio", "2. povijesni dio" i "3. teološki dio". Ovdje prvi, arheološki dio, neće biti toliko zanimljiv iako sam po sebi ima veliki povijesni značaj jer je Škobalj, što osobno po terenu, što konzultirajući se s literaturom, istraživao i analizirao starokršćanske bazilike, crkve

⁹³² Španiček, Ž. (2002): 264-265.

⁹³³ Isto. 274.

⁹³⁴ Isto. 276.

⁹³⁵ Škobalj, A. (1970).

i dvostruke crkve, razvoj kršćanskog oltara, gomile i gradine na dalmatinskim planinskim vrhovima, stečke i njihove poveznice s gomilama i gradinama. Druga dva dijela, s druge strane bit će pak izuzetno zanimljiva, jer Škopalj u njima neprestano dotiče i spominje problematiku odnosa religijskoga i magijskoga te definira njihov doticaj kroz povijest i sadašnjost na mnogim razinama, i to isključivo iz vlastite vizure kršćanske religije.

Već u prvom poglavlju i prvom članku "Povijesnoga dijela" nalazimo podnaslov "b) izvornost religijskog kulta kao teze i magijskog kulta kao antiteze" u kojem Škopalj postavlja već svoje glavne postulate mišljenja o religiji i magiji nadalje, a temeljene na biblijskome autoritetu: "Prorok Malahija nije znao za evolucioniste, niti je mogao biti tendenciozan, kad je napisao: 'I ugodna će biti Gospodinu žrtva Judina i jeruzolimska, kao u stare dane i davne godine'. To znači, da je i on, davno prije nego je započela ova evolucionistička prepirka, bio uvjeren da je religijski kult, koji je ugodan Gospodinu, bio prije magijskoga kulta u starim danima i davnim godinama. Vidjet ćemo, da se u Svetom Pismu, koje ovdje moramo uzeti ne samo kao izvor religijske objave, nego kao i najvjerodostojniji izvor povijesti ljudskoga roda, na nekim mjestima hvali kult na vrhuncima, dapače i naređuje, dok se na drugim, mnogo brojnijim osuđuje i zabranjuje. Ne radi se o protuslovlju, kao što se ne radi ni o samoj formalnosti čina i mjesta, na kojem se taj čin obavlja, nego se radi o predmetu kulta, o nakani ljudske volje, dotično o tome, da li se štuje Bog (Religija), ili se štuju prirodne sile, dotično čovjekova moć nad njima (Magija). Bez dubokoga shvaćanja ovih dviju težnja ne mogu se nipošto shvatiti ne samo takva mjesta u Svetome Pismu, nego niti povijest uopće, a pogotovu povijest religija."⁹³⁶ Škopalj se odmah na početku poglavlja jasno određuje kamo njegov stav pripada, u domenu religijskoga, a ne znanstvenoga. Glavni postulat njegove tezi proizlazi iz da je Sveto Pismo, dakle biblijski Stari i Novi Zavjet osim što je "izvor religijske objave", ujedno i "najvjerodostojniji izvor povijesti ljudskoga roda". Prva tvrdnja je dakako validna i iz znanstvenog diskursa, no druga svakako nije. Također, jasno je da Škopalj ideju kršćanskog božanstva pod imenom Bog odjeljuje od prirode i prirodnih sila, odnosno štovanje prirodnih sila smatra isključivo magijom što će kasnije i detaljnije elaborirati. U zadnjem pak poglavlju povijesnoga dijela pod naslovom "g) Magijska ostavština" kaže Škopalj sljedeće: "Između svih tih pitanja na poseban je način važno pitanje ostataka staroslavenskoga poganstva, dotično raznih elemenata dualističke magije, koji su zbog postepenog pokršćavanja i povijesnoga razvoja, a pogotovu zbog opće magijske sklonosti u ljudskoj naravi, neminovno

⁹³⁶ Škopalj, A. (1970): 393-395.

preostali u vjeri hrvatskoga naroda sve do danas. Ne radi se samo o bezbrojnim magijskim shvaćanjima, čaranjima, vraćanjima, zaklinjanjima, urocima, zapisima, nametima, nabacajima, zlim očima, amuletima, badnjacima, pisanicama, običajima koji se obavljaju kako obred i vjerovanje, pa i samim nekim elementima, koji su prodrli u kršćansku liturgiju, naročito pri blagoslovu polja i 'zaklinjanju na sve četiri strane', blagoslovu soli i vode za odgonjenje 'svake neprijateljske vlasti' i ostalih obreda. Ono, što je najvažnije iz te magijske ostavštine, i što je, bojim se, vrlo teško izraziti, a još teže shvatiti, to je onaj posebni magijski stav prema Bogu i Životu, stav ucjenjivanja, PROTIVLJENJA, iskušavanja, psovke, kletve sve do nijekanja i neprijateljstva prema bogu u najprostijem obliku. U finijim oblicima to je magijski duh NEOVISNOSTI o Bogu, premda Boga kao takva priznajemo. Tim je magijskim duhom zadahnuta čitava današnja kultura tehnokracije. U najfinijem obliku taj se magijski duh pojavljuje i u najboljim kršćanima, koji u Boga vjeruju i u Bogu se mole, ali s magijskom nakanom, da Boga podlože svojim interesima osobnoga zdravlja i blagostanja, a ne s religijskom nakanom, da se Bogu klanjaju i da ga slave makar i na križu. U tim i još profinjenijim i 'učenijim' magijskim sklonostima nalazi se glavni uzrok vjerskim krizama ne samo u narodu, nego još mnogo više u suvremenoj 'prenapregnutoj' teologiji iskušavanja i 'seciranja' Boga, a posebno u liturgiji, koja danas boluje od groznoga formalizma, što je smrt liturgije i najteža magijska napast, koja napada Religiju i Kulturu. Današnja kultura nije KULT Boga, na kojemu se temelji prava Kultura i odakle joj dolazi ime, nego je ona postala KULT Čovjeka ne samo u tako zvanom 'svijetu' u magijskom smislu, nego i u samom Kršćanstvu. To je pseudo-kultura. Uzrok je tome nezdravom stanju u duši današnjeg čovjeka, u današnjem općem shvaćanju, koje je i u samim kršćanima upravljeno u smislu magijske težnje. (...) ⁹³⁷. U ovom odlomku teksta Škopalj nabraja sve što čini narodna vjerovanja, običaje, ali i dijelove religijskoga što on smatra magijskim ili prežitkom starih vjerovanja. Ovdje kao i na drugim mjestima vidimo da se Škopalj priklanja dualističkoj teoriji Natka Nodila o staroj slavenskoj i hrvatskoj pretkršćanskoj vjeri, a za koju većina današnjih kulturnih povjesničara, etnologa i kulturnih antropologa te lingvista smatra da je zastarjela i da je pobijena te da u staroj slavenskoj i hrvatskoj vjeri nije bilo dualizma već je vladalo vjerovanje da je priroda neutralna u svojoj biti. Također, Škopalj smatra da su ljudska neovisnost, kultura individualnosti i tehnokracije ustvari otuđenje od Boga kakvim ga on doživljava te da pripadaju ustvari protivljenju Bogu, te dijelom domeni magijskoga koju on osobno smatra suprotnim religijskom, odnosno božanskom ⁹³⁸.

⁹³⁷ Škopalj, A. (1970): 518-519.

⁹³⁸ Isto. 520.

U trećemu dijelu knjige, pod nazivom "C Teološki dio", većina je poglavlja posvećena definiranju religije i magije i njihovim usporedbama, gledano iz Škobaljeve vizure religijskoga shvaćanja magije. Ovdje se neće ulaziti iscrpnije u citiranje većih odlomaka, ali će se ipak navesti neki važniji njegovi pogledi: "Izvor je Magije, kao i Religije, u osnovnom odnosu ljudske slobodne volje prema Najvišem Biću kao razumnomu, prvotnom i konačnom Uzroku svijeta i života. Kao što se bit Religije sastoji u priznavanju tako se bit Magije sastoji u NEPRIZNAVANJU Najvišeg bića. Te su dvije sposobnosti priznavanja i nepriznavanja istodobno prisutne u ljudskoj slobodnoj naravi kao dvije suprotnosti. Zato je smiješna prepirka evolucionista, da li se Religija razvila iz Magije ili Magija iz Religije, isto tako kao što je smiješna prepirka, da li se dan razvio iz noći ili noć iz dana. Niti se Religija može razviti iz Magije, ni Magija iz Religije.(...)"⁹³⁹. "Magija je naprotiv težnja čovjeka, da samoga sebe učini Bogom, tako da podloži sebi 'tajne' sile naravi i postane gospodar života i smrti. (...) Magija je stvarno protivljenje Bogu u najrazličitijim oblicima počevši od hotimične rastresenosti u molitvi pa preko vjerskog formalizma do nastranih magijskih obreda i do konačnog bezboštva, koji je vrhunac i konačni cilj Magije."⁹⁴⁰. "Magija je u širem smislu slobodom prirođena sklonost svakog čovjeka, da se u svakome trenutku može buniti protiv Boga kao svoga početnog i konačnog uzroka."⁹⁴¹. "Magija je u užem smislu trajno i sustavno nastojanje čovjeka, da pomoću stanovitih obreda, tajnih formula i znanstvenih dostignuća podloži sebi sile i zakone, koji ravčaju životom i smrću uz više ili manje izraženo uvjerenje, da je čovjek vrhovni gospodar svijeta i života, to jest da je kao Bog"⁹⁴².

Škobalj magiju dijeli na Primitivnu i Naprednu Magiju. Primitivnu magiju smatra "običnim čaranjem i vraćanjem", a dijeli je prema načinu i postupku u obredima na homeopatsku ili imitativnu Magiju i na prijenosnu ili kontagioznu magiju⁹⁴³ iz čega se može vidjeti da je bio upućen u Frazerove radove. Prema vrsti učinka koji se magijskim obredima želi postići, Škobalj Magiju⁹⁴⁴ dijeli na Bijelu Magiju i Crnu Magiju. Bijelom magijom smatra "onu kojom se žele postići dobri učinci u korist nečijega zdravlja, života i blagostanja". No, za njega je "unatoč svojoj svrsi i Bijela magija praznovjerje i grijeh protiv prve zapovijedi Božje, jer ljudskim činima, riječima i stvarima pripisuje božansku moć". Prema Škobalju crna je magija "ona, kojom se pomoću raznih magijskih obreda i sredstava želi dozvati na nekoga nesreća, šteta, bolest ili smrt. Ova je dvostruko griješna: po praznovjernim sredstvima, kojima

⁹³⁹ Škobalj, A. (1970): 537.

⁹⁴⁰ Isto. 537.

⁹⁴¹ Isto. 538.

⁹⁴² Isto. 539.

⁹⁴³ Isto. 541.

⁹⁴⁴ Riječ "Magija" pisana je velikim početnim slovom jer je Škobalj tako piše (op. a.).

pripisuje božansku moć i po zloj svrsi i cilju, što ga time želi postići"⁹⁴⁵. Škobalj u nastavku razlaže kako smatra da je krivo mišljenje da bijela magija znači neobične i tajanstvene događaje u dobrom i pobožnom smislu, kao duhova pokojnika ili dobrih znakova s onoga svijeta, a crna kao djelovanje sotone i zlih sila, već smatra da je magija općenito "čisto ljudsko djelovanje, nastojanje, težnje, želje, obredi i čini, kojima se želi da zavlada nad tajnim silama života i smrti". Između ostaloga zaključuje, istaknuto da "za magiju ne postoji Bog u religijskom smislu". Tako naprednom magijom smatra magiju koja se temelji na "Prirodi" kao "tajnoj sili" koja ravna svijetom. Nju smatra pak magijskom fiktivnom tvorevinom, apstrakcijom, laži, neprimjetnim logičkim skokom i nijekanjem osobnoga Boga. Tu zaključuje da je u magiji nužno uključeno nijekanje Boga u pravom religijskom smislu, a da su bogovi napredne magije personifikacije prirodnih Sila koje su ustvari, po njemu, religijsko-magijske karikature Božjih svojstava. Zaokružuje svoju ideju stavom da su "sva krivoboštva, mnogoboštva i bezboštva bezbrojni raznoliki i prevejani oblici jedne magijske težnje protivljenja Bogu i konačnoga nijekanja Boga"⁹⁴⁶. Iz ovoga je vidljivo da Škobalj ne samo da magijsko smatra "nijekanjem Boga", već pod "Bogom" smatra isključivo i jedino kršćanskoga boga, dok su sve ostale religije i vjerovanja, kako one nestale starovjerne, tako i one još uvijek aktualne politeističke, za njega nijekanje Boga i samo različiti oblici magijskoga.

Najzanimljiviji je ipak zadnji, 5. članak zadnjeg VII. poglavlja "Obračun s praznovjermem", pod naslovom "Ostaci magije u Hrvata" gdje se osim s magijskim oblicima Škobalj razračunava s "nekim" vjernicima u Hrvata, ali i s djelovanjem nekih svojih kolega, kršćanskih, katoličkih svećenika. Tako za te "neke" vjernike kaže sljedeće: "Osim 'badnjaka' i 'svitnjaka' (krijesa), koji su kristijanizirani i kojima je pridano, ako ne religijski, a ono barem folklorni značaj, osim vjere u Mjesec, koja se, kako smo vidjeli, dugo, a djelomično još i danas zadržala u Hrvata, osim gatanja po Mjesecu, čaranja, nabacivanja, nameta i uroka, osim liječenja 'čaranjem', čarobnjačkom molitvom 'od uroka', pravljenjem zapisa, krizmona, čarobnih znakova, Salamunova slova, potkova, podmetanja raznih čarobnih predmeta, osim vjere u vile, vukodlake i vještice, što već prelazi također u 'folklorno blago', a djelomice se od pojedinaca i čvrsto vjeruje, osim tih praznovjerja, koja su nedvojbeno ostatak iz starog dualističkog poganstva, meni se čini da je najteža magijsko-dualistička baština u kršćanskoj vjeri, u Hrvata ono utilitarističko, mehaničko, čisto magijsko shvaćanje vjere i molitve kao sredstva za postizanje materijalne, tjelesne koristi, a naročito zdravlja. U tom shvaćanju krije se pravi magijski dualizam podređivanja 'dobrih' i 'zlih' Sila čovječjoj vlasti, koja se stječe

⁹⁴⁵ Škobalj, A. (1970): 542.

⁹⁴⁶ Isto. 543-544.

putem molitvi i obreda. To nije Religija, koja se Bogu klanja i predaje, nego je to magijski, mehanički čin, kojim se želi nešto postići. Mnogi takvi 'vjernici', kad obave te čine, običavaju reći : 'Eto, učinili smo sve, pa sad, što bude'. To 'učinili smo sve' znači prave dualističko-magijske čine, obavljene u čast jedne i druge strane, u čast Dobra i Zla. Dotični će vjernici za neku određenu svrhu, zdravlje svoje, svoje kućne čeljadi ili životinja, obaviti različite religijske čine 'platiti Misu', zvati svećenika, zahtijevati molitvu, pravu religijsku molitvu Bogu, čak će zapaliti svijeće i okrenuti ih naopako 'za iskorenuće neprijatelja', ali ako to sve 'ne pomogne', onda će ići pravom magijskom vraču ili vračari, da obave magijske čini i obrede"⁹⁴⁷.

Škobalj se također razračunava i s "nekim" kolegama svećenicima za koje kaže sljedeće: "Često je i molitva pojedinih svećenika magijski makinalna i materijalizirana, ne računajući one, koji su svoju svećeničku molitvu, zapise i zaklinjanja upotrebljavali u magijske svrhe. Bez obzira na te, u pravom smislu magijske, zlorabe mnogi se liturgijski obredi obavljaju s magijskom divinizacijom čina ili riječi, koje su same po sebi moćne izvesti neki učinak, te se na njih ne pazi, ili, ako se pazi, pazi se samo na kretnje i na riječi, iz čistog formalizma. Takvi su obredi većinom odnos i uzdignuće duše prema materijalnim činima, a ne prema Bogu. Pripovijeda se o nekom skrupuloznom svećeniku, koji je u svojoj starosti po bezbroj puta opetovao iste riječi redom iz svojih redovnih molitava i obreda, da time 'nadoknadi' za one obrede i molitve, koje je u svojoj svećeničkoj službi rastreseno obavljao. To je bolest, ali je takvo ponašanje, premda uvjetovano nervnom bolešću skrupuloznosti, dokaz magijskog shvaćanja vjere, molitve i obreda"⁹⁴⁸.

U ovom odlomku prije svega može se vidjeti iscrpan popis magijskih oblika i predodžaba koje je kao katolički svećenik Ante Škobalj primijetio na području svoga življenja i djelovanja. Također vrlo ispravno primjećuje ono što i sami zaključujemo na više mjesta u ovoj našoj studiji, da brojni "vjernici" sinkretički kombiniraju religijsko i magijsko, ne samo svoje, već i drugih religija, ako im je neka veća nužda ili potreba. Tako postoje brojni primjeri kroz prošlost, ali i danas u Hrvatskoj i drugdje, gdje će u vezi nekog ozbiljnijeg zdravstvenog problema ljudi otići u isto vrijeme i liječniku i moliti se u crkvi i ići bioergetičaru, ali i nekom šamanu ili nekom hodži po zapis, s idejom da nešto od toga mora funkcionirati pa je najbolje pokriti sve. Škobalj smatra da to nije dobro i smatra da to nisu pravi vjernici. Također kritizira kolege svećenike koji obavljaju obrede kao što neki radnici rade svoje poslove, automatizmom i radi ispunjenja forme, a ne s jakom duhovnom komponentom za koju on

⁹⁴⁷ Škobalj, A. (1970): 612.

⁹⁴⁸ Isto. 614.

smatra da je u njihovom poslu kao svećenika najbitnija. Škopaljeva knjiga sjajan je primjer kako su djelomice stavovi nekih dijelova predstavnika kršćanskih svećenika u Hrvatskoj i danas izrazito konzervativni i skoro bliski onima srednjovjekovnim i ranonovovjekovnim, a opet s druge strane na momente djelomice pak precizni i koncizni, te uočavaju neke bitne sociološke i psihološke obrasce u ponašanju, kako vjernika tako i vjerskih djelatnika.

6.2.2. Djelovanje Hrvatskog Areopaga, centra za međureligijski dijalog hrvatske provincije svetog Jeronima franjevac konventualaca

Hrvatski Areopag, centar za međureligijski dijalog hrvatske provincije svetog Jeronima franjevac konventualaca djeluje u Zagrebu od 2010. godine kad je svečano otvoren u Dvorani svetog Franje, na adresi Sveti Duh 31 u Zagrebu⁹⁴⁹. Njegov osnivač i glavni predstavnik je dr. sc. fra Josip Blažević, a izravni povod formiranju centra bio je simpozij "Crkva i medicina pred izazovom alternativnih iscjeliteljskih tehnika" od 13. do 15. studenog 2009. godine sa koga su izlaganja kao radovi objavljeni naknadno u zborniku kojega je dr. sc. Blažević i uredio. Centar se kroz svoje aktivnosti naslovno bavi međureligijskim dijalogom. Glavne internetske stranicu su mu <http://www.areopag.hr/>.⁹⁵⁰ Dosad je Centar bio organizator nekoliko skupova i simpozija na različite religijsko-magijske teme pa tako 2009. "Crkva i medicina pred izazovom alternativnih iscjeliteljskih tehnika", 2014. "Sekte i Novi religiozni pokreti", 2015. "Interpretacija Isusa Krista", 2016. "(Neo)poganski i gnostički kultovi" i 2017. "Kršćanstvo i masonerija". Osim organizacijom skupova Centar se bavi i izdavaštvom na spomenute teme, a sam je Blažević autor nekoliko knjiga, "Sve što katolik treba znati o reikiju"⁹⁵¹, "Sai Baba i/ili Isus Krist"⁹⁵², "Joga i kršćanstvo"⁹⁵³, "Proroci novog doba"⁹⁵⁴, "Halloween – poganstvo staro i novo"⁹⁵⁵, "New age i kršćanstvo – enciklopedijski priručnik"⁹⁵⁶ i "Horoskop – astrologija i vidovnjaci"⁹⁵⁷.

Već kod glavnog imena Centra, "Hrvatski Areopag", mogu se primijeti dvije diskrepancije. Prva je da je, iako je riječ o kršćanskom, katoličkom franjevačkom centru, vidljiva igra riječi hrvatske nacionalne odrednice u kombinaciji s imenom starogrčkog

⁹⁴⁹ <http://pollitika.com/hrvatski-areopag-otvaranje-instituta-za-medureligijski-dijalog> pristup ostvaren 19. rujna 2016.

⁹⁵⁰ <http://www.areopag.hr/>. pristup ostvaren 19. rujna 2016.

⁹⁵¹ Blažević, Josip (2008): *Sve što katolik treba znati o reikiju*. Zagreb: Hrvatska provincija sv. Jeronima franjevac konventualaca.

⁹⁵² Blažević, Josip (2009): *Sai Baba i/ili Isus Krist*, Zagreb: Teovizija.

⁹⁵³ Blažević, Josip (2009): *Joga i kršćanstvo*, Zagreb: Verbum.

⁹⁵⁴ Blažević, Josip (2009): *Proroci novog doba*, Zagreb: Teovizija.

⁹⁵⁵ Blažević, Josip (2011): *Halloween – poganstvo staro i novo*, Zagreb: Veritas.

⁹⁵⁶ Blažević, Josip (2014): *New age i kršćanstvo*, Zagreb: Verbum.

⁹⁵⁷ Blažević, Josip (2015): *Horoskop – astrologija i vidovnjaci*, Zagreb: Veritas.

atenskog sudišta, koje su po grčkoj starovjernoj politeističkoj religiji osnovali bogovi Atena i Apolon te božice osvete Erinije, odnosno Eumenide, a druga je da je u slučaju Areopaga, kako je spomenuto, riječ upravo o sudištu što je suprotno ideji otvorenog dijaloga.

Nadalje, analizirajući naslove i opise knjiga koje Centar izdaje te skupova i simpozija koje organizira, vidljiva je i diskrepancija i odrednica iz drugog dijela imena, "centar za međureligijski dijalog", jer objektivno gledano, nakon pominje analize njihova rada, međureligijskoga dijaloga ustvari i nema, već je njihov rad usmjeren ka izravnom osuđivanju drugih religija i praksi ili pak magijskih praksi na hrvatskome prostoru, što već više ima smisla s korištenjem pojma Areopaga. Primjerice, na internetskoj stranici knjižare koja prodaje naslove iz njihove zbirke stoji sljedeći opis knjige dr. sc. fra. Blaževića *New age i kršćanstvo – enciklopedijski priručnik*: "Ovaj je priručnik vodič kroz dugačak niz vjerovanja, učenja i terapije, protagoniste, organizacije i udruge koje promoviraju New age preobrazbom svijesti putem duhovnoga razvoja, holističkoga zdravlja i razvoja ljudskih potencijala. Autor proučava i dodirne točke koje New age kao zbir "razvodnjenih duhovnosti" ima s vještičarenjem, sotonskim sljedbama i komunikacijama sa zlim duhovima, te upućuje na zamke i zavodljivosti ovog fluidnog pokreta koji nema ni ustroja ni jedinstvenog vjerovanja, ali prepoznaje duhovnu glad suvremenoga čovjeka kojemu pokušava ponuditi svoju duhovnu hranu. Knjiga *New age i kršćanstvo*, među ostalim progovara o alternativnoj medicini, anđelima, astrologiji, eneagramima, kanaliziranju, kristalima, jogi, spiritizmu, vampirima, waldorfskoj pedagogiji, Lorni Byrne, Paolu Coelho, Sai Babi itd."⁹⁵⁸ Iz ovoga kratkog opisa koji bi trebao čitatelja privući da kupi knjigu vidljivo je da autor ne raspravlja s drugim oblicima vjerovanja već iz svoje početne, ali i zaključne kršćanske religijske pozicije smatra *new age* "zbirom razvodnjenih duhovnosti" te osuđuje "zavodljivost ovog fluidnog pokreta" koji danas privlači mnoge, pa tako i stanovnike Republike Hrvatske.

Također, na stranicama Hrvatskoga Areopaga u dijelu nazvanome "(Neo)poganski simboli" citiraju se i dva članka iz *Katekizma Katoličke Crkve*: "**2116** Treba odbaciti sve oblike *gatanja*: tražiti pomoć od Sotone ili zloduhâ, zazivati duše pokojnikâ, ili vršiti druge radnje za koje se krivo misli da mogu "otkriti" budućnost. Traženje savjeta u horoskopima, astrologija, *gatanje* u dlan, tumačenje znamenjâ i kockî, pojave vidovitosti, utjecanje medijima – sve to prikriva volju gospodovanja nad vremenom, poviješću i konačno nad ljudima, a ujedno i želju da se umilostive skrivene moći. To je sve u proturječju s čašću i štovanjem, združenim sa strahopočitanjem prožetim ljubavlju, koje dugujemo samo Bogu." i

⁹⁵⁸ <http://verbum.hr/knjige/new-age-i-krscanstvo-5698/> pristup ostvaren 9. rujna 2016.

"2117 Sva djela *magije* i *čaranja*, kojima bi se htjelo podložiti tajne moći i staviti ih u vlastitu službu te steći nadnaravnu moć nad bližnjim – pa bilo i zato da mu se pribavi zdravlje – teška je povreda kreposti bogoštovlja. A ta djela treba još više osuditi kad ih prati namjera da se drugima škodi ili kad se njima traži zahvat zloduhâ. Za osudu je također nošenje amajlija. *Spiritizam* često uključuje djela gatanja i magije. Crkva upozorava vjernike da ga se čuvaju. Nezakonito traženje pomoći od tzv. tradicionalnih lijekova ne opravdava ni zazivanje zlih sila ni iskorištavanje lakovjernosti drugoga."⁹⁵⁹

U uvodniku svoje knjige *Halloween – poganstvo staro i novo* iz 2011. godine Blažević vrlo jasno naznačuje svoj poziv i misiju: "(...) Previdjeti snagu (neo) poganske struje moglo bi biti kobno. Sigurno je tek jedno: kršćanstvo se poganstva nikad nije oslobodilo. Uzvratna utakmica je u tijeku."⁹⁶⁰ Sama knjiga je pisana u obliku platonovskoga dijaloga gdje Blažević prvo postavlja istaknuta pitanja, a zatim sam daje iscrpne odgovore te je takvih pitanja-odgovora ukupno 50. Kroz njih Blažević iz svoje kršćanske vizure promatra i definira pojmove "poganstvo" i "neopoganstvo". Također promatra i njihove karakteristike te koja bi sve religijska i magijska učenja spadala pod ove pojmove, a ponajviše svi oblici wicce, stregherije, ceremonijalne magije, druidizma, santerije i voodooa, mistične tradicije⁹⁶¹. Uz knjigu je i priložena tablica koja komparativno radi razliku u shvaćanju, kako je rečeno u naslovu "Doktrinarne razlike između kršćanstva i vješticiarstva", s devet glavnih pojmova i sastavnica koje se uspoređuju: Bog, Spasitelj, Magija, Sotona, Crkva, Brak, Paradigma, Eshatologija, Religije. U pogledu na magiju autor kaže pod Kršćanstvo: "Sva djela magije i čaranja, pa i sa svrhom iscjeljivanja i pribavljanja koristi bližnjemu, teška su povreda prve Božje zapovijedi." Pod Vješticiarstvom kaže pak za magijsko: "Magija je sveti obred svake vještice kojim želi zagospodariti tajnim silama prirode kako bi postigla moć. Podjela na crnu i bijelu magiju samo je deklarativna, dok među njima zapravo nema stvarne razlike".⁹⁶² Fascinantan je uvid u duboke raskole između kršćanstva prema Blaževiću i njegovim istomišljenicima i magije čitav odlomak pod nazivom "Potterolatija"⁹⁶³. U njemu se mogu vidjeti sljedeće autorove opaske: "1. Harry Potter je jedan globalni dugoročni projektu svrhu promjene kulture. Njome je zazor mlade generacije naspram magije uništen. Tako se u društvo ponovno vraćaju one sile koje su s kršćanstvom bile prevladane. 4. Svijet ljudi

⁹⁵⁹ <http://www.areopag.hr/neopoganski-simboli/> pristup ostvaren 9. rujna 2016.

⁹⁶⁰ Blažević, J. (2011): 9.

⁹⁶¹ Isto.

⁹⁶² Isto. Tablica na priloženom izdvojenom umetku u knjigu pod naslovom ""Doktrinarne razlike između kršćanstva i vješticiarstva".

⁹⁶³ Isto. 116-126 koji sadrži skraćenu analizu knjige o kritici J. K. Rowling i "Harry Potter" serije navedene njemačke sociologinje Gabriele Kuby, kontroverzne po svojim radikalno konzervativnim stavovima.

("bezjaka") u romanima je degradiran a svijet vještica i čarobnjaka glorificiran. 5. Nema nikakve pozitivne transcendentne dimenzije. Sve natprirodno je isključivo demonsko. Božji simboli su izopačeni. 8. Grijeh je prema mladoj generaciji igrom je zavoditi u svijet magije i vješticiarstva, ispunjući joj maštu slikama svijeta u kojemu vlada zlo iz kojega ne samo da nema izlaza nego se prikazuje kao nešto čemu treba težiti."⁹⁶⁴

U zaključku knjige autor se obraća i samim "neopoganima" s pomalo kontradiktornom i nerazumljivom porukom: "Također nam je dužnost uputiti upozorenje i samim neopoganima, da znaju da se kreću po skliskom terenu, da je granica između vješticiarstva i sotonizma vrlo tanka (makar oni u postojanje sotone ne vjerovali), a fasciniranost okultnim i danas prisutnom."⁹⁶⁵ Na kraju same knjige, prije rječnika i endnota, autor unosi još jednu popularnu komponentu s nekoliko viceva s temom magije, a naslovljenima kao malo zasebno poglavlje "Humorom protiv magije"⁹⁶⁶, a sva četiri vica su izrazito mizogina, primjerice: "Što je noć vještica? Isto što i dan žena, samo po mraku."

7. Magija i islam

Kao i u zapadnome kršćanstvu, većina je visokih vjerskih teologa u islamskome svijetu, napose u Osmanskome Carstvu, s kojim su nakon brojnih osmanlijskih osvajanja hrvatske zemlje i graničile skoro čitavih 500 godina u neprestanoj izmjeni sukoba i suživota, smatrala magijsko kao nešto nepoćudno. Brojne muftijske fetve sačuvane u zbornicima toga vremenskog raspona pokazuju kako je takva, magijska praksa, pogotovo u narodnim slojevima, bila sveprisutna, a u vremenima jačih purističkih religijskih strujanja na razini Carstva često su bila s teološkoga vrha zabranjivana. U 16. stoljeću vrh je istambulske uleme proglasio astronomiju i astrologiju, kao i magiju i proricanja, bezbožnim djelima te uzrocima kuge⁹⁶⁷. No, u svakodnevnom životu te su granice ipak bile pomaknute te se te prakse često nazivaju i običajnim grijehom, jer ih vjera ne dopušta, ali su uklopljene u svakodnevni život naroda koji ih više i ne prepoznaje kao grijeh.⁹⁶⁸

Magijsko u islamu nazivalo se i naziva se *sihir* ili *sühr* (tur. *sihir*, ar. *sühr*), a onaj koji se magijskim praksama bavi naziva se *sihirbaz*. Po šerijatskom zakonu, kao i u katoličanstvu, pod *sihir* spadaju sve magijske prakse, jer se u kanonu smatra da je bilo koji oblik magije ustvari zabranjena, crna magija, da sve neprirodne moći ne dolaze od muslimanskog boga

⁹⁶⁴ Blažević, J. (2011): 117-118.

⁹⁶⁵ Isto. 130.

⁹⁶⁶ Isto. 9.

⁹⁶⁷ Paić-Vukić, Tatjana (2007): *Svijet Mustafe Muhibbija, sarajevskog kadije*, Zagreb: Srednja Europa, 169.

⁹⁶⁸ Isto. 170.

Allaha, već od šejtana, odnosno Đavla. Također u sibir spada sve čemu je uzrok skriven u vidu neke opsjene i varke ili pak prikazivanje neke lažne slike kao istinite. Tako su, načešće pod sibir spadali uroci, vraćanje, zapisivanje, astrologija i slično. Muslimanski teolog Ebu Abdullah Er-Razi podijelio je sibile na osam vrsta: sibir obožavatelja planeta, astrologa; sibir opsjenara i hipnotičara; sibir tražitelja pomoći od zemaljskih duhova, džina i kafira; sibir čarolije i varke; sibir neobičnih mehaničkih sprava; sibir uporabe specijalnih preparata i lijekova za mazanje ili oralnu primjenu; sibir ovladavanja srcem; sibir klevete⁹⁶⁹. No, prema sačuvanim zapisima od srednjega vijeka do danas, nisu sve magijske prakse jednako spadale pod sibir. Prema Kieckheferu, često se neke magijske postupke smatralo bitno racionalnima, jednostavno vjerujući da oni djeluju po teološkim ili fizikalnim načelima koja se mogu koherentno artikulirati.⁹⁷⁰

Ovdje će se pokazati neke od primjera tih postupaka na dva izvora podataka. Prvi je nastao obradom zapisa sarajevskog kadije Mustafe Muhibbija iz 19. stoljeća, a u kojem se iznose i neki koji se odnose na magijske prakse, koje su često kadije znali činiti i za kršćane u Bosni i Hercegovini, ali i u hrvatskim zemljama pod osmanlijskom privremenijom ili trajnijom okupacijom⁹⁷¹. Drugi se pak odnosi na živu praksu 21. stoljeća i vjerovanja prikupljena na internetskim stranicama koje se bave islamskim magijskim praksama ili pak obranom od istih na području država nastalih raspadom Jugoslavije.

7.1. Magijski svijet muslimana od srednjega vijeka do 19. stoljeća

U svakodnevnom životu učenoga muslimanskoga sloja na području današnje Bosne i Hercegovine 18. i 19. stoljeća svakako je važno mjesto zauzimalo zvjezdoznanstvo, spoj podjednako astronomije kao i astrologije. Astronomska mjerenja bila su itekako nužna za izračune kalendara, obredno važnih datuma i vremena molitava. Najčešća metoda je bila uporaba astrolab-kvadranta koji je bio složena sprava kojom se vrlo precizno moglo određivati vrijeme. No, u nekim dijelovima Bosne bilo je i do sredine 19. stoljeća zadržano geocentrično shvaćanje Sunčeva sustava. Astrologija je s druge strane bila sveprisutna u mjerenju vremena, a prema Paić-Vukić, normalno je bilo u svakodnevnom zapisu zapisati osim datuma i vremena dana, jednako tako i položaj Sunca ili planeta u odnosu na stupanj prema nekome od zvijezda zodijaka⁹⁷². U nedostatku bolnica, u Bosni 19. stoljeća, ali i ranijega razdoblja, liječilo se uglavnom kod kuće. Kompendiji narodnoga znanja bili su

⁹⁶⁹ Tefsir Ibn kesir 147/1.

⁹⁷⁰ Kieckhefer, R. (2003): 242.

⁹⁷¹ Paić-Vukić, T. (2007).

⁹⁷² Isto.133-136.

ljekaruše ili biljaruše koje su skoro sve pismene obitelji skupljale i prenosile generacijama. Još učeniji slojevi, poglavito uleme, prepisivali su i nabavljali iz središta arapskoga svijeta medicinske priručnike i knjige koje su bile popularni od ranoga srednjega vijeka, a koje bi potom na marginama nadopunjavali svojim iskustvima i zapisima. Osmanlijski dostojanstvenici imali su svoje osobne liječnike, a katkad bi u pomoć zvali i dubrovačke liječnike. Narodni slojevi ipak su bili prepušteni brijaćima, vidarima, travarima ili iscjeliteljima⁹⁷³. U zapisima kadije Mustafe Muhibbija može se naći niz magijskih praksi kao primjerice preporuka za borbu protiv uroka u kojoj se kaže da ako se u kući, dvorištu ili vrtu nađe neki predmet koji je ostavio netko kao urok, nagaz, da ga ne treba dirati ili pomicati, već zapaliti⁹⁷⁴. Za čovjeka koji hrče dok spava savjetuje se da mu se stavi konjsko kopito pod glavu da prestane hrkati. Muškarcima se savjetuje jarčeva krv ili vučja ili koška žuč kako bi zadobili ženinu ljubav i povećali spolnu moć⁹⁷⁵. Postoji i niz savjeta koji uključuju teurgijski pristup. Najčešći je onaj kao i u kršćanskih basmi i bajalica koji u svom zazivu koristi vjerovanje u moć svetoga teksta, u ovome slučaju kuranskih sura i ajeta. Tako primjerice ako je neko dijete loše volje i stalno plače na uho mu se izgovori sljedeći ajet koji pomaže da prestane plakati: "Utječem se Allahu od Šejtana prokletig, u ime Allaha Milostivog, Milosrdnog. Zar pored Allahove žele drugu vjeru, a Njemu se, htjeli ili ne htjeli, pokoravaju i oni na nebesima i oni na Zemlji, i njemu će se vratiti." Ili pak magijski postupak protiv bolesti: "U noći na petak, ili za dana, uzme se tisuću zrna pšenice i nad svakim od njih po jednom se izgovori sura Ihlas. Zrnjevlje se ponese na slušanje propovijedi, a poslije džume raspe se po krovu džamije, za ptice. Dok se rasipa govori se: 'Učini da nestane bolest tog i tog kao što ovo zrnjevlje nestaje u trbusima ptica'"⁹⁷⁶. Ovdje vidimo tipičan primjer basme s formulom poništavanja. Zanimljivo, s obzirom da islam priznaje Isusa Krista kao proroka, imenom Isa, tako se često i on sam zna naći u bajalicama islamskemađije, kao u primjerice ovoj za zaustavljenje krvarenja: "Poznato je kao korisno, također se piše krvlju: Izade Isa, sin Merjemin, s krvavim mačem u ruci. Odlazi, krvi, tako ti Ise, sina Merjemina".⁹⁷⁷ Naravno sam moment i slika Isusa s krvavim mačem u ruci, nije kanonska ni u islamu ni u kršćanstvu, nego je kao u magijskih praksi obje religije, riječ o apokrifnim pripovijestima koje služe kao analogija za određeni slučaj. Bolest se tim postupkom antropomorfizira i daje joj se osobnost kao i u europskoj magiji, a sam zaziv u ovom slučaju proročke prisutnosti i ponavljanja

⁹⁷³ Paić-Vukić, T. (2007): 137.

⁹⁷⁴ Isto. 139.

⁹⁷⁵ Isto. 147.

⁹⁷⁶ Isto. 144.

⁹⁷⁷ Isto. 147.

njegova čina vjerovanje je u simpatičko ponavljanje istoga u slučaju krvarenja. U sačuvanoj kršćanskoj ljekaruši iz Mostara 1843. godine na sličnom je principu dan magijski lijek za zubobolju koji uključuje apokrifnu priču o Isusu koji susreće svetog Petra koji sijedi na stijeni držeći se za čeljust koja ga boli jer mu je izjeda crv. Crvu Isus naređuje da ode. Tom analogijom sprječava se i zubobolja kod oboljeloga.⁹⁷⁸ Ako se šire usporede zapisi o liječenju novovjekovne Bosne, kao i oni kršćanskoga svijeta, nije tako lako odrediti granice izvornosti nekih magijskih postupaka. Ljekaruše bosanskih muslimana često su vrlo slične onima kojima su se služili kršćani, razlika je ustvari samo u vjerskim formulama koje se razlikuju ovisno od vjere sastavljača. Također je teško odrediti i razliku između znanstvenoga teksta toga doba i pučke medicine, jer se često višestruko preklapaju unutar istoga teksta. U osmanskoj Bosni novoga vijeka preklapali su se kulturni utjecaji Istoka s onima Zapada koji su pristizali preko Židova, franjevačkih svećenika i dubrovačkih trgovaca koji su donosili knjige na latinskom, talijanskom i hebrejskom jeziku. No većinom se izmjena znanja širila usmenom predajom i međusobnom uporabom, s obzirom da je postojao u najvećoj mjeri jezični i pismeni jaz između obrazovanih muslimana i kršćana koji najčešće nisu mogli i znali čitati pismo i jezik onih drugih, već je pučka kultura upravo bila tak medij koji je prenosio pučka znanja i vjerovanja⁹⁷⁹. U medicinskim djelima, kao i u narodnim ljekarušama osmanskoga doba postupci službene, znanstvene medicine nisu strogo odvojeni od teurgijskoga, magijskoga liječenja. Lijekovi se često dijele na duhovne i tjelesne. Duhovni su različiti zaštitni i iscjeljujući zapisi, a tjelesni su pak biljni pripravci. No, i kod biljnih lijekova postoji niz magijskih praksi, od posebnih magijskih uvjeta pripreme i načina uzimanja pa do verbalnih magijskih čini koji prate pripremu ili davanje lijeka.⁹⁸⁰

Islamska apotropejska magija u obliku crteža naziva se *al-filaqtūnāt* ili *filaqtīr*, odnosno doslovno u prijevodu "zaštitna magija". Tako je sačuvan jedan *al-filaqtūnāt* za glavobolju: "Za glavobolju, bol u jednoj polovici glave i migrenu i bolesti glave: ako se na papiru napiše ovo ime i papire se privije na glavu, glavobolja umine. To je ime 'Aduhullah. Druga vrsta: za migrenu i pulsiranje, napišu se ovi al-Filaqtunat na jednom papiru i on se privije na bolno mjesto. To čini da bol umine, voljom Uzvišenoga."⁹⁸¹

No, najpoznatiji i kroz povijest, ali još uvijek i danas najrasprostranjeniji, oblici islamske apotropejske magije svakako su zapisi, amajlije u obliku ispisanih papirića koji su se koristili

⁹⁷⁸ Paić-Vukić, T. (2007): 148. i Bratić, Toma A. (1908): "Narodno liječenje: iz vremena jedne ljekaruše iz 1843. godine", Sarajevo: GZM BiH, XX, 359.

⁹⁷⁹ Paić-Vukić, T. (2007): 149-151.

⁹⁸⁰ Isto. 144-145.

⁹⁸¹ Isto. 146.

s vjerovanjem da služe zaštiti od ili pak skidanju bolesti i tegoba za koje se vjerovalo da nastaju djelovanjem nadnaravnih sila. Glavni dio zapisa je *bismila*, formula "U ime Allaha, Milostivog, Milosrdnog", koju i inače u muslimanskom vjerskom životu svaki musliman izgovora kad započinje neki novi posao ili tekst. Osim bismile, drugi dio zapisa je *dova*, molitva za koju se vjeruje da je najmoćnija obrana od nevolja, poglavito kad je zapisana na papiru. Dove su se tradicionalno kao apotropejski zapisi u muslimanskome svijetu pisale i po zidovima kuća, sabljama, jataganima, kuburama, puškama, kolijevkama, posuđu, odnosno svemu što je služilo čovjeku u svakodnevnome životu. Osim u zapisima, dove se mogu naći urezane i u talismanske pečate koje bi se potom utiskivalo u papir. Primjerice, sačuvana talismanska dova iz zbirke kadije Muhibbija, urezana na pečatu promjera tri centimetra, može služiti za molitvu za kišu, ali i općenito Božju milost: "U ime Allaha Milostivog, Milosrdnog! O, Gospode, napoji nas kako si napojio Isu, sina Merjemina. Zaklinjem vas milošću Božjom i Njegovom moći! Slavljen bio Bog istoka i zapada. Bože, Bože, Bože!"⁹⁸² Ova je dova jednako zanimljiva kao i prije spomenuta bajalica protiv krvarenja, zato što se i ova poziva na Isusa Krista kao prisposobu, arhetipski model prema kojem se zaziv izvodi.

U islamskoj tradiciji srednjega i novoga vijeka smatralo se, kao uostalom i u zapadnokršćanskim tradicijama, da i same knjige mogu imati zaštitnu moć, kako onih koji ih posjeduju, tako i doma i obitelji njihovih vlasnika. Stoga su brojni imućniji muslimani imali u svojim knjižnicama i knjige koje su same po sebi imale atribute svetosti, kao primjerice Qadi 'Iyadove "Knjige o iscjeljivanju pomoću objašnjavanja vrlina Izabranoga"⁹⁸³ U muslimanskim zapisima se osim bismile i dove mogu naći i imena meleka (anđela), ali i džina (duhova i demoni). Isto tako i brojna Allahova imena, crteži različitih životinja ili pak planeta Sunčeva sustava što pokazuje slične ideje astrologije kao i u zapadnoeuropskoj magiji toga doba. Također su se izrađivali i heksagrami koji su se nazivali Sulejmanovim pečatom, odnosno pečatima starozavjetnog kralja Solomona⁹⁸⁴.

Specifična vrsta zapisa u islamu jesu *vefkovi* (arap. *wafq*, "sklad, slaganje"). To su iscrtani trokuti ili kvadrati koji su podijeljeni na polja u koja se potom zapisuju slova ili čitave riječi. Vefk može samostalno biti apotropejskim magijskim sredstvom, ali može biti i dijelom složenijega apotropeja ili iscjeliteljskoga zapisa. Uz vefk mogu biti zapisana i Allahova imena, imena meleka, bismile, dove ili drugi vjerski zapisi. U arapskome svijetu najstariji poznati vefk datira u 10. stoljeće. Vefk nije mogao pisati bilo tko, zahtijevao je temeljito

⁹⁸² Paić-Vukić, T. (2007): 152-153.

⁹⁸³ Isto. 154.

⁹⁸⁴ Isto. 156-157.

predznanje različitih vjerskih, kulturnih i magijskih vještina, vjersku naobrazbu, šerijatsko pravo, aritmetiku, zvjezdoznanstvo (i astronomiju i astrologiju) i slično. Čak su se izdavale i posebne dozvole zapisivačima koje su bile svojevrsne potvrde da su savladali umijeće kod iskusnoga zapisivača. U Muhibbijevoj zbirci, primjerice, koji je imao sva znanja za izradu vefkova, sačuvan je i vefk za članove njegove obitelji čijoj je zaštiti početkom 19. stoljeća u vrijeme velike epidemije kuge u Bosni bio i namijenjen. Vefkovi su u Bosni, ali i u pograničnim dijelovima Hrvatske, Dalmacije i Dubrovnika, od srednjega vijeka do danas, korišteni i među kršćanskim stanovništvom. Odnosno, kad kršćani ne bi uspjeli dobiti pomoć i zdravlje od kršćanskih liječnika ili svećenika, obraćali bi se muslimanskima, kao što je to i Škobalj spomenuo u svoj knjizi "Obredne gomile"⁹⁸⁵. Jednako tako poznato je i da je ta komunikacija išla i u suprotnome smjeru, muslimani kojima ne bi pomagali zapisi i vefkovi, utjecali bi za pomoć franjevačkih svećenika da mole za Božju pomoć i za njih.⁹⁸⁶

Osim zaštitne magije, u osmanskome svijetu vrlo se često koristilo i proricanje, najčešće geomantija (arap. *'ilm ar-raml*). Geomantija se prakticirala tako da se pricalo iz točaka i crta koje su na zemlji ostavljali ubodi štapom ili suhom trskom. Također se pricalo numerologijom, upotrebom brojčanih vrijednosti slova arapskoga pisma iz imena osobe. Također, za proricanje se koristila i molitva za proricanje u snu (arap. *istihara*). Nakon određenih molitvenih postupaka i izricanja vjerskih molitvi vjerovalo bi se da se u snu prikazuje budućnost. *Istiharu* je mogla obaviti sama osoba koja je željela proricanje ili pak iskusna osoba za koju se vjerovalo da zna čitati znakovi iz snova. *Istihara* je bila slična arapskim predislamskim metodama proricanja stoga je često smatrana krivovjernom. Zbog toga je modificirana tako da se u njoj koriste isključivo kanonske pripreme i molitve iz kuranskoga teksta. Izvođači *istihare* vrlo su se često pozivali na Muhamedov hadis o klanjanju *istihare* kao napatku ako čovjek ne zna što bi.⁹⁸⁷

U prošlosti Bosne i Hercegovine zapisan je i egzorcistički ritual zvan *daira* (arap. za "krug"), koji se koristio za liječene duševno bolesnih osoba temeljem vjerovanja u oslobađanje osobe opsjednutosti duhovima ili demonima. Tim se magijskim postupkom pokušavalo liječiti od paralize, epilepsije, glavobolje, noćnih mora, halucinacija, šizofrenije i drugih psihičkih oboljenja i tegoba. Napad demona na osobu nazivao se *ogram*. *Daira* je o magijski krug koji mula ili hodža crta nožem oko sebe i djeteta-medija prije početka rituala. Mula amuletom kroz ritual *daire* tretira pacijenta i zahtjevni je ritual koji zahtijeva

⁹⁸⁵ Škobalj, A.(1970): 612.

⁹⁸⁶ Paić-Vukić, T. (2007): 158-160.

⁹⁸⁷ Isto. 162-163.

vegetarijansku prehranu, posvećenje, ritualnu čistoću tijela i duha te plavooko dijete, muško ili žensko, mlađe od 12 godina, a odvija se u čistoj i izoliranoj sobi te ritual počinje crtanjem kruga nožem, paljenjem tamjana ili drugih mirisa, punjenjem šalice crnom tintom u koju dijete netremice gleda kroz trajanje čina. Mula zatim počinje izgovarati izbrane citate iz Kurana. Vjeruje se da je ritual krenuo u pozitivnom smjeru kad dijete počinje vidjeti male figure ili siluete u obliku patuljaka na liniji površine tinte, a u trenutku kad dijete ugleda monarha patuljaka obavještava mulu znakom te mula zatim ustaje i pozdravlja ga. Kad monarh demona sjedne i mula sjeda te počinje razgovor između mule i vladara demona kojeg mula nagovara da natjera svoje sluge da napuste tijelo žrtve/pacijenta. Vjeruje se da je ritual uspio ako se pacijent onesvijesti nakratko i nakon toga se osjeća bolje. Osim pomoću tinte postoje zapisi i o dairama izvedenima uz pomoć šalice kave, vode, ogledalom i drugima.⁹⁸⁸

7.2. Magijski svijet muslimana danas

Muslimanski svijet od srednjega i novoga vijeka mijenjao se u skladu s okolnostima. Neke zemlje su postajale liberalnije, neke konzervativnije. U takvim smjerovima su se kretala i još uvijek se kreću i mišljenja muslimanske uleme o svim spomenutim magijskim praksama. I danas ona službena mišljenja uleme, kao i u doba srednjega i novoga vijeka, smatraju da je svaki magijski oblik sibir, zabranjena magija nastala iz sveze čovjeka sa šejtanom (đavlom) ili drugim zlim duhovima (džinima).

Takav je i danas slučaj u muslimanskim zajednicama u Hrvatskoj, ali i u Srbiji, Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori. Svijet 21. stoljeća ubrzan je svijet tehnologije i napretka, ali upravo stoga granice između zemalja i kultura lakše se prelaze, pogotovo internetskim putem. Kad se pogledaju internetske stranice na koje dolaze muslimani iz spomenutih zemalja i dobivaju savjete ili od službenih teologa ili od vjerskih iscjelitelja, zanimljivo je vidjeti današnja objašnjenja sihira i magije općenito.

Tako se primjerice na internetskim stranicama www.bihor.petnica.com navode se pak sljedeći simptomi sihira i crne magije: "1. Stalna bol u želucu. 2. Povremena glavobolja koja ne prestaje sa uzimanjem medicinskog lijeka. 3. Jaka tegoba u predjelu prsa, naročito poslije ikindije pa do kasno u noć. 4. Užasni snovi. 5. U snu vidi kao da pada s visokog mjesta. 6. U snu vidi životinje koje ga tjeraju. 7. Utrnutost jednog dijela tijela. 8. Stalna bol 9. Bol u krstima. 10. Stalna bol u jednom od udova. 11. Periodi napada (živčani grčevi). 12. Paraliza nekog od dijelova tijela. 13. Mijenjanja muževe slike u očima žene i žene u očima muža, tako da muž vidi svoju ženu u ružnom liku, makar ona bila izrazito lijepa. Razlog je tome što

⁹⁸⁸ Garčević, Muhamed (1940): *Zapisi i Hamajlije*, Sarajevo: Hrvatski državni muzej u Banja Luci.

šejtan (sotona, vrag, djavo) koji je zadužen za sihr (crna magija) njeno lice čini ružnim, prikazujući svoj lik na njenom licu i obrnuto. 14. Vidjenje zaručnika u ružnom liku. 15. Odvratnost prema susretima. 16. Iznenadno pretvaranje ljubavi u mržnju. 17. Uveličavanje povoda za svadju i raskol iako su oni beznačajni. 18. Odvratnost opsihrenog prema svakom djelu koje poduzima njegov supružnik. 19. Odvratnost prema mjestu gdje sjedi njegov supružnik. Tako ćete vidjeti čovjeka koji je van kuće sasvim normalan, ali sa ulaskom u kuću osjeti žestoku tjeskobu. 20. Pretjerana ljubav i zaljubljenost. 21. Žestoka želja za spolnim općenjem. 22. Slijepa poslušnost. 23. Pojava nesuglasica među bračnim drugovima. 24. Čovjek vidi nepomične stvari kako se kreću, a pokretne vidi stabilnim i nepomičnim. 25. Malog vidi velikim a velikog vidi malim. 26. Odsutnost duha, smetenost i velika pospanost. 27. Nejasan smušen govor. 28. Netremično gledanje u jedno mjesto. 29. Želja za samoćom. 30. Potpuna povučenost u sebe. 31. Stalna šutnja. 32. Smirenost, nepokretnost i konstantna lijenost. 33. U snu čuje kako ga neko doziva. 34. Čuje glasove koji ga dozivaju, a ne vidi osobe. 35. Prestanak rada jednog čula."⁹⁸⁹

Na drugome internetskom forumu pak može se naći popis najčešćih mjesta na kojima se obično može naći postavljeni sihir te savjeti kako ih ukloniti ili se boriti protiv njih religijskim ili magijskim putem: "1) Postavljanje sihira u mezar sa mrtvacom; 2) Postavljanje sihira na mjesto gdje je uvijek toplo ili vruće ili postoji tu nešto što daje neku temperaturu; 3) Sihir se pospe ili popraska ispred vrata bilo vodom ili zemljom (znači napravi sihir na vodu ili na zemlju, te dođe osoba nekad tamo u 3 sata iz ponoći i prospe tu vodu ispred ulaznih vrata ili pospe zemljom iz posude, i ko ujutro ustane prvi i nagazi na to, na njega će djelovati, ovo je neodređeni sihir, znači ko prvi nagazi); 4) Sihir koji se objesi na drvo ili nešto na čemu može visiti; 5) Sihir koji se ukopa gdje se ljudi odmaraju na putevima; 6) Sihir koji se ukopa ispod praga kuće; 7) Sihir koji se postavlja u jastuke i jorgane 8) Sihir koji se postavlja u sok, kafu ili čaj, pa se popije; 9) Sihir koji se postavlja u hranu, pa se pojede; 10) Sihir koji se sipa u izvor vode da ga popije covjek ili životinja; 11) Sihir koji se baca u bunar; 12) Sihir koji se pravi na vatri; 13) Sihir napravljen na ruci jer je osoba tako tražila i kad se rukuje kome želi da naparvi sihir, sihr na njega prelazi; 14) Sihir kojeg je pojeo crni pas; 15) Sihir koji se napravi na katanac; 16) Sihir koji se napravi na đonovima od obuće; 17) Sihir koji se napravi na jajetu; 18) Sihir koji se napravi na odjeći od osobe zatim se ta odjeća spali; 19) Sihir napisan na kostima mrtvaca; 20) Sihir napravljen pogledom; 21) Sihir iznad vrata; 22) Sihir zašiven u odjeću (džep, kragna, kravata). Ovo su najčešća mjesta za sihire koje prave i

⁹⁸⁹ <http://www.bihor-petnica.com/IsI-Sih-Simptomi%20crne%20magije.htm> pristup ostvaren 15 travnja 2017.

postavljaju sihirbazi ili osobe koje su za to zadužene od strane sihirbaza ili džinni. Dakle brate, ako nađete nešto sumljivo u kući ili van kući, to ne bacajte u smeće, niti u rijeku, niti u vodu, nego uradi slijedeće, ako ti nađeš, ako nađe neko od tvojih, reci da ne diraju bez tebe, a ti uradi slijedeće: 1) Dobro se zaštititi učeći ajetu-l-kursiju i El-Felek i En-Nas, (opširnije imaš u tekstu „Kako uništiti sihir“), ovo uči što više prije nego dodirneš sihir i kad ga budeš uništavao ili otvarao ili razvezivao, učiti moraš sa nijjetom zaštite. 2) Pazi da prilikom uzimanja sihira, od njega ti ništa ne ispadne ili da nešto izgubiš (npr. možda je tvojoj majci, ako je bio to sihir, moglo nekoliko nokata ispasti), zato se stavi neka veća posuda ili salaveta te se iznad nje uništava, lomi, raspliće, odveziva, ili šta već, sihir. 3) Sihir se postepeno uništava, pogotovo ako je materija velika i jaka. Znači polako ga uništavaš nekoliko minuta, a ga ostaviš u naučenoj vodi sat dva, pa opet i sve tako, pa čak kad bi ga dva dana tako postepeno i polako uništavao, nema smetnje, jer kod uništavanja sihira tada je on najopasniji i najžešći, kako sihir tako džini koji ga čuvaju, a i olakšavaš bolesniku. 4) Ako bude materija na koju je napravljen sihir da se može zapaliti, onda se na to prouče ajeti o uništenju sihira i zatim se zapali ili se potopi u vodu na koju se naučeni ajeti o uništenju sihira, nakon nekog vremena izvadi se iz vode, osuši se, a zatim se zapali, kao što je papir, platno, i sl.. 5) Ako bude sihir uvezan u čvorove ili uzlove, bilo konac ili dlake ili kosa ili uža, učiti rukju ili ajet o uništenju sihira te odvezivati polako u puhati u čvorove. 6) Ako bude sihir ispisan na papir (hamajlije i talismani), potopiti u naučenu vodu (kako je objašnjeno) zatim to izvaditi. Osušiti, a zatim ili pokidati ili zapaliti. 7) Ako sihir bude na kamenu ili željezu ili plastici, potopit u naučenu vodu, ostavit nekoliko dana, zatim izvaditi i slomiti ili izrezati nečim, te baciti. Ako bude sihir koji je poprskan, uzeti obične soli staviti u vodu, zatim proučiti rukju na tu vodu ili samo ajete o uništenju sihira, zatim tom vodom tri puta poprskati to mjesto. 9) Ako je sihir zakopan na određenom mjestu, ali ne može se tačno odrediti, uzet će se jestiva sol, morska voda ili obična, na nju će se proučiti rukja, zatim će se taj teren ili sumnjivi dio posipati tom vodom i ponavljati dok Allah ne dozvoli uništenje sihira. Allah najbolje zna!"⁹⁹⁰

Još jedan primjer na kojemu možemo vidjeti odnos islamske religijske misli u 21. stoljeću prema magijskome, ali i usporediti s kršćanskima na dijakroniji jest i kroz neke moderne popularne knjižne publikacije muslimanskih duhovnika koji se bave kao i neki njihovi kršćanski pandani aktivnom "borbom" protiv magijskoga, primjerice e-knjiga Safeta Suljića

⁹⁹⁰ <http://www.islambosna.ba/forum/islam/kako-unititi-sihir/30/> Juni 25, 2009. pristup ostvaren 16. kolovoza 2016.

"Nešto više o sihru, uroku, šejtanima i džinima – šerijatski tretman i liječenje" iz 2013. godine⁹⁹¹.

U njoj se na pedesetak stranica navodeći brojne arapske religijske autoritete iz prošlosti i sadašnjosti, bez datacijske metode i preciznijih navoda izvora objašnjavaju definicije, opisi i načini liječenja sihira, uroka te opsjednutosti šejtanima i džinima. Šejtani i džini se ovdje, kao islamska inačica demona i duhova, neće detaljnije obrađivati, već je glavni fokus na sihru i uroku. Sihir je prema Suljiću općenito skup vradžbina, različitih bavljenja i napada magijskom praksom, a urok je isključivo magijski napad pogledom. Tako je "Sihir (...) svako djelo putem koga se čovjek približava šejtanu i kojim se traži njegova usluga. (...) Suština sihira je prikazivanje neke pojave u lažnom liku suprotnom njegovoj biti. (...) Prenosi se od Ibnu Ebi Aiše da je rekao: "Kada Arapi nazivaju sihr sihrom, onda ga oni tako zovu zato što on pretvara (preobraća) zdravlje u bolest." (Pogledati Lisanu-l-Areb). (...) Fahrudin Er-Razi je rekao: "Sihir u šerijatskom značenju se veže za sve ono čiji je uzrok skriven, što izgleda suprotno njegovoj suštini, i što se dešava u vidu opsjene i varke." (...) Ibnu Kudame El-Makdisi kaže: "Sihir je vraćanje, zapisivanje i vezivanje čvorova. Ima uticaj na srce i tijelo, pa se kao posljedica toga javljaju bolesti, ubistva i rastavljanje bračnih drugova. On sprječava čovjeka od spolnog općenja sa svojom ženom itd. Neki od njih se spravljaju da bi razdvojili muža od žene ili da bi omrzli jedno drugom ili da bi omilili jedno drugom". (...) A Ibnul-Kajjim, rahametullahi alejhi, je rekao: "To je složeno djelovanje zlih duhova i podložnost utjecaju natprirodnih sila"."⁹⁹² Znači, prema ovome sihr je ustvari niz različitih najčešćih postupaka koji bi se iz perspektive primjerice kršćanstva nazvali crnom magijom, magijske prakse koje se izvode s vjerovanjem kako će se nekome naštetiti u zdravstvenom, ljubavnom, imovinskom pa i životnom pogledu. Ono što je ovdje izuzetno zanimljivo jest pojam sihirbaza, on je ustvari vrlo blizak europskim i hrvatskim ranonovovjekovnim definicijama vještica kao zločiniteljica koja je dobila moći za svoje magijske prakse temeljem ugovora s đavlom: "Radi se o sporazumu između sihirbaza i šejtana koji se sastoji u tome da sihirbaz počini neke harame ili djela koja vode u širk (nevjerstvo), a da mu šejtan zauzvrat pomaže i bude poslušan u onome što traži od njega."⁹⁹³ No, za razliku od europskih i hrvatskih crkvenih i svjetovnih progona optuženih za vještice i druge magijske prakse, čini se da se arapski i drugi islamski šerijatski autoriteti razilaze u pogledu sihirbaza. Tako postoji i razlika u tome je li potencijalni sihirbaz musliman ili nije i naravno, još bitnije, smatra li se da je

⁹⁹¹ Suljić, Safet (2013): *Nešto više o sihru, uroku, šejtanima i džinima – šerijatski tretman i liječenje*, Riyadh: Islamski dawetski web portal.

⁹⁹² Isto. 3-21.

⁹⁹³ Isto. 5.

njegov sihr koga ubio: "El-Kurtubi, Allah mu se smilovao, rekao je: "Islamski pravници su se razišli u pogledu propisa o sihirbazu muslimanu i nemuslimanu, tako da je Malik mišljenja da ako sihirbaz lično nekog opsihri, a njegov sihr bude izvršen putem riječi koje u sebi sadrže kufr, onda ga treba ubiti i ne treba pri tome od njega tražiti da se pokaje. Njegovo pokajanje se ne prima, zato što je sihr stvar kojom on želi da se prikrije i zato što je Allah sihr nazvao nevjerstvom: (...) Ovo je mišljenje Ahmed Ibnu Hanbela, Ebu Sevra, Ishaka, Safije i Ebu Hanife. Treba napomenuti da je poznato mišljenje Šafije da ne treba ubiti sihirbaza samo zbog sihra, nego se on ubija u odmazdi, tj. u slučaju da je on nekog sihrom ubio."⁹⁹⁴ No u pravilu su sve magijske prakse šerijatom zabranjene: "Sihr (vračanje) je u svim svojim oblicima strogo zabranjen u svim Šerijatima, a također svi su složni da je zabranjeno da se uči ili pak podučaje nešto od Sihra."⁹⁹⁵ Postoji i vrlo slična odredba onoj kraljice Marije Terezije iz 18. stoljeća, a koja je oduzela pravo pogublivanja bilo kome optuženih za vješticearstvo, osim samoj sebi. Ona je ovdje u muslimanskom primjeru takva da ne smije bilo tko pogubiti optuženu osobu za sihr, već samo islamski vođa: "Stav većine islamkih učenjaka po pitanju osobe koja se bavi Sihrom, jeste da je obaveza na islamskom vođi (ar. *Velijju El-Emr*) da takvu osobu ubije. (...) Tako kada se dokaže da je neka osoba pravila sihr, odnosno njime se bavila ona biva ubijena i to je stroga obaveza na islamskom vođi (ar. *Velijju*) da tu kaznu sprovede shodno onome što se prenosi od ashaba Allahova Poslanika, sallallahu alejhi ve sellem. Ovdje treba naglasiti da nema svaka osoba pravo da ovu kaznu sprovodi u praksi bez odobrenja ili suglasnosti islamskog vladara (vođe) ili njegova zamjenika, kako se iz toga čina i kazne za Sihirbaza nebi napravila veća šteta i nered među muslimanima. (...) Ovdje je neophodno da se naglasi jedna stvar jako bitna, a ona je: Ukoliko islamski namjesnik (vladar, velijj) ne bude radio ono što mu je obaveza (Vadžib) kao što je provođenje šerijatski kazni, onda nema pravo niti jedan "obični" musliman da to uzme u svoje ruke, jer da bi se sprovedla šerijatski kazna nad nekim ona se mora prvo validnim putem da dokaže a na kraju svega treba da neko ko ima moć (snagu) tu kaznu u praksi sprovede. I kada bi se ljudima otvorila vrata da svako od njih sprovodi šerijatske kazne, nebi niko bio pošteđen a niti siguran za sebe i svoj imetak da ga neko neće pogubiti optuživši za nešto."⁹⁹⁶ Ono što je ovdje vrlo dobro primijećeno, a za što je bilo potrebno nekoliko stoljeća sudovanja za vješticearstvo u Europi i Hrvatskoj, mogućnost je optužbe za magiju bilo kome, a čime se otvara mogućnost zlouporabe za svakodnevnne svrhe. Upravo stoga su u šerijatskome sustavu uklonili mogućnost

⁹⁹⁴ Suljić, S.(2013): 22.

⁹⁹⁵ Isto. 49.

⁹⁹⁶ Isto. 51-55.

da bilo tko može optužiti bilo koga te samostalno suditi za optužbu za sibir prakse. Kao simptomatika da je nekome napravljen sibir navodi se osam najvidljivijih znakova i simptoma a koji su psihičke i zdravstvene prirode, ali što je svakako jedan civilizacijski pomak u odnosu na ranonovovjekovna shvaćanja jest i napomena da ne moraju nužno neki od simptoma značiti pogodenost sibiru, već da mogu biti i pravi zdravstveni ili psihički problemi: "1. Mržnja oboljelog od sihra prema supruzi ili oboljele prema suprugu, kao što nas o tome obavještava Kur'an: "...I ljudi su od njih dvojice učili kako će muža od žene rastaviti..." (El-Bekare, 102); 2. Potpuna suprotnost osjećaja u kući i van nje. Tako da za vrijeme boravka van kuće osjeća silnu želju za kućom i porodicom. Međutim, kada se nađe u kući, tada osjeća neopisivu mržnju prema njima; 3. Nemogućnost izvršavanja svojih obaveza u bračnoj postelji; 4. Uzastopno pobačivanje ploda za vrijeme trudnoće; 5. Iznenadna promjena raspoloženja bez ikakvog vidljivog razloga; 6. Potpuno gubljenje apetita; 7. Pričinjavanje da je učinio određenu stvar, bez konkretnog čina; 8. Bezrezervna poslušnost i iznenadna i pretjerana ljubav prema određenoj osobi. NAPOMENA: Moramo ovom prilikom napomenuti da pojava nekih od nabrojanih simptoma ne mora automatski značiti da je neka osoba i oboljela od sihra ili od šejtanskog messa. Uročnik nekih od tih simptoma može biti pitanje fizičke ili psihičke promjene u čovjeku"⁹⁹⁷.

Liječenje sihira je fenomenološki vrlo diskutabilno. Naime, iz perspektive islamskih religijskih praktičara čini se da su metode liječenja smatrane isključivo pravovjerno religijske. No neki dijelovi postupaka mogu se prepoznati kao mehanizmi verbalne magije skoro na istim postavkama kao i oni europski u kompleksima iscjeljujućih čaranja, koja koriste verbalnu magiju basmi, svetih tekstova, kanonskih ili apokrifnih te određenih čini pročišćavanja vodom i drugim magijskim sredstvima za koja se vjeruje da mogu ukloniti negativne magijske utjecaje. Također tu su vidljivi i metode puštanja krvi ili posebne prehrane. Tako se u tekstu kaže da je liječenje sihira moguće kroz: "1. Oslanjanje na Uzvišenog Allaha i iskren povratak Njemu; 2. Liječenje putem učenja Šerijatom dozvoljenih tekstova iz Kur'na i vjerodostojne tradicije Allahovog Poslanika sallallahu alejhi ve sellem. 3. U liječenju od sihra, može se koristiti i lišće lotosovog drveta. Naime, uzme se sedam listova od ovog drveta, koji se zatim isitne ili samelju, pa se stave u posudu u koju se naspe toliko vode da bude dovoljno za kupanje. Nakon toga, na tu vodu se uči Ajetul-Kursija, sura El-Kafirun, sura El-Ihlas, sure El-Felek i En-Nas i ajeti koji govore o sihru u slijedećim surama: sura El-Bekare, 102. ajet; sura El-Ea'raf, 117.-119. ajet; sura Junus, 79.-82. ajet; sura Ta ha,

⁹⁹⁷ Suljić, S.(2013): 51-55.

65.-69. ajet, zatim se dio vode popije, a preostali dio vode se koristi za kupanje. Ovaj način liječenja je primijenjen od strane nekih pravovjernih prethodnika (selefa) i pokazao se uspješnim; 4. Vađenje sihra i njegovo uništavanje kao što je to uradio Allahov Poslanik, sallallahu alejhi ve sellem, kada mu je sihri napravio Jevrej Lubejd b. el-E'asam; 5. Upotreba dozvoljenih lijekova, kao što je konzumiranje sedam komada datula bernijske sorte (datula koja uspijeva samo u gradu Allahovog Poslanika, sallallahu alejhi ve sellem) natašte (na prazan stomak). Ako ne bi našao ovu sortu, onda može doći u obzir bilo koja druga vrsta, koja će, uz Allahovu, azze ve dželle, pomoć, koristiti; 6. Puštanje krvi (hidžama); 7. Obraćanje Uzvišenom Allahu iskrenom dovom"⁹⁹⁸.

Među većima je, čini se, problemima metode kako prepoznati crnomagijskog praktičara, sihirbaza, i još je veći kako ne pogriješiti i pomisliti da je neka religijska učena osoba sihirbaz zbog toga što se bavi nekim metodama liječenja koje puku nisu najpoznatije. Tako se primjerice u tekstu daje uputa po kojim se znakovima prepoznaje sihirbaz i kako se prepoznaje osoba koja uči šerijatsku rukju, metodu liječenja svetim tekstovima, te njihove razlike: "Da bi se mogao razlikovati sihirbaz od učača rukje treba poznavati znakove po kojima se prepoznaje onaj ko se bavi sihrom, kao i osnovne radnje i osobine učača rukje. Od znakova po kojima se raspoznaje sihirbaz su sljedeći: 1. Traži ime ili ime majke i datum rođenja; 2. Traženje nečega od bolesnika poput pramena njegove kose, dijelova odjeće, njegovu sliku i slično; 3. Izgovaranje nerazumljivog govora, korištenje hamajlija i drugih neobičnih stvari; 4. Pisanje raznoraznih zapisa čija sadržina bude ispunjena brojevima, geometrijskim figurama, nepoznatim riječima, imenima, ili pisanje samih kur'anskih ajeta ali odpozada, slika zmija i akrepa, a što je poznato kao Sedam Sulejmanovih ugovora; 5. Pravljenje čvorčića na raznoraznim kanapama i končićima uz istovremeno puhanje i izgovaranje nepoznatih riječi, a sve to sa ciljem da se od toga napravi sihri; 6. Nečistoća i prljavština prostorije u kojoj boravi sihirbaz kao i neurednost i prljavština samog sihirbaza; 7. Osamljivanje sihirbaza u mračnoj prostoriji radi kontaktiranja sa džinima i šejtanima koji ga pomažu u njegovim poganim radnjama; 8. Traženje od klijenata da zakolju ovcu, kokošku ili nešto slično kao kurban, a što u stvari predstavlja klanje kurbana džinima; 9. Materijalno iskorištavanje bolesnika uz traženje basnoslovnih suma poput toga da jedna hamajlija košta nekoliko stotina maraka; 10. Osamljivanje sa ženama bez mahrema što često završi i sa činom zinaluka pri čemu sama žena nema kontrolu nad samom sobom i ne može se oduprijeti; 11. Upotreba mokraće, izmeta i krvi hajza prilikom pravljenja zapisa i hamajlija; 12. Traženje od

⁹⁹⁸ Suljić, S.(2013): 24-26.

bolesnika da se odvoji od ljudi određeno vrijeme u prostoriji u koju ne dopire sunčeva svjetlost; 13. Traženje od bolesnika da ne dolazi u kontakt sa vodom određeni vremenski period koji ponekad dostiže čak četrdeset dana; 14. Traženje od bolesnika da neke stvari zakopa u zemlju i da ih zalije nekom tekućinom, ili da stavi pokvareno jaje na prag vrata ili u kuću a na sve te stvari je sihirbaz već napravio sihr; 15. Davanje bolesniku određenih papira i zapisa da ih zapali i da se nakadi na njima; 16. Pisanje isprekidanih harfova na papiru i njihovo potapanje u vodu i da bolesnik pije tu vodu; 17. Obavješćavanje bolesnika o nekim pojedinostima njegovog ličnog života i njegovog odnosa sa drugim ljudima a sve te informacije uzima od džina i šejtana sa kojima inače kontaktira; 18. Vanjski izgled sihirbaza ukazuje na njegovo nepraktikovanje i nepridržavanje vjerskih propisa"⁹⁹⁹.

Od znakova po kojima se prepoznaje učač *rukje*, odnosno onaj koji na ispravan šerijatski način liječi opsihirene i urečene osobe su sljedeće karakteristike: "1. Učenje Kur'ana nad bolesnikom, što predstavlja osnovni i najupečatljiviji metod i način liječenja bolesnih od sihra, džinskog dodira i uroka; 2. Traženje od bolesnika da skine sve zapise i hamajlije koje ima kod sebe kao i one koje ima u kući te da ih uništi ili zapali. Takođe, traženje da skloni slike, kipove, figure, krstove i slično i da ih ne koristi; 3. Savjetovanje i traženje od bolesnika od prvog susreta da praktikuje propise vjere (ako već do tada nije), poput toga da redovno obavlja namaz, uči jutarnji i večernji zikr, uči suru Bekara u kući, uči Bismilu kod svakog posla koji radi, da prekine sa haramima koje je do tada praktikovao, poput slušanja muzike, pijenja alkohola, miješanja i kontaktiranja sa ženama kojima nije mahrem i slično; 4. Ako je bolesnik žena zahtijeva od nje da se pokrije, ne liječi je bez prisustva njenog mahrema osim u nuždi, prilikom liječenja ne dira njeno tijelo; 5. Od ispravnog načina liječenja, uglavnom ako su u pitanju duža liječenja, je i to da se bolesniku daje voda, med i ulje na kojima je naučen Kur'an; 6. Prepoznatljiv je i po tome što se u njegovom načinu liječenja ne može naći da radi išta od gore spomenutih znakova i obilježja sihirbaza."¹⁰⁰⁰. Suljić govori i o tome da je moguće i nemuslimana liječiti muslimanskom rukjom od sihra iako vjeruje da je moguć problem u tome da su nemuslimani podložniji utjecaju džina negoli muslimani: "Nije uslov da bi liječenje Kur'anom bilo uspješno da osoba koja se liječi bude musliman, jer je učenje Kur'ana prilikom šerijatske rukje lijek za sve ljude muslimane i nemuslimane. Ovo potvrđuje vjerodostojna predaja u kojoj je jedan od ashaba (drugova Poslanika, sallallahu alejhi ve sellem) učenjem Fatihe (sure iz Kur'ana) izliječio nemuslimana od ujeda škorpiona. Ono što je problem u slučaju kada osoba koja se liječi Kur'anom nije musliman je to što džini (koji

⁹⁹⁹ Suljić, S.(2013): 26-28.

¹⁰⁰⁰ Isto. 28-30.

djeluju na ljude preko sihra, šejtanskog dodira ili uroka) imaju olakšan pristup onima koji ne praktikuju islamski način života (klanjanje, post, ostavljanje bluda, alkohola i sve ono što jedan musliman treba da radi u svom svakodnevnom životu). Naravno, isti je slučaj i sa onima koji se deklarišu kao muslimani ali u svom životu ne praktikuju islamski način života."¹⁰⁰¹

Urok (ar. *el-ajn*), kao što je spomenuto u uvodu u ovaj dio, u islamskim vjerovanjima isključivo je magijski čin moguć samo pogledom, riječ dolazi od arapskog glagola *a'ne-je'inu* u značenju "kada nekoga očima pogodi". Dakle islamska praksa ne smatra urocima ono što se u širem semantičkom smislu u europskoj i hrvatskoj magiji smatralo urokom, dakle osim pogleda ujedno i verbalne magijske čini, ali i konstrukcijske složene u vidu nekog predmeta kao magijskog oružja. U islamu sve ovo potonje spada u sihir, a urok je isključivo pogled jedne osobe koji je nanio štetu drugoj osobi. Uzroci uroka prema Suljiću imaju veze s ljudskom zavisti: "Osnova uroka dolazi od zadivljenosti onoga ko ima urokljive oči s nečim, o tome on razmišlja u svojoj pokvarenoj i prljavoj duši, a zatim se potpomaže u ostvarenju njene nakane gledanjem u onoga koga želi ureći. Uzvišeni Allah je naredio svome Poslaniku Muhammedu sallallahu alejhi ve sellem da kod Allaha traži zaštitu od zavidljivaca kada je rekao: "I od zla zavidljivca kad zavist ne krije." Svaki urokljivac je i zavidljivac, a nije svaki zavidljivac urokljiv. Pošto je zavidnost općenitija i raširenija od urokljivosti, otuda utjecanje Allahu od od zavidnika obuhvata i utjecanje od urokljivaca. Urok je dakle strijela koja izlazi iz duše zavidnika i urokljivaca prema onome kome zavide i očima gledaju, i nekad ga pogađaju a nekad promašuju. Ako zadese čovjeka otkrivenog i bez zaštite utječu na njega, a ako ga zadese dok je na oprezu i spremnog oružja, strijele ne pogađaju, i ne utječu na čovjeka, a možda se čak strijela vrati na onoga ko ju je poslao."¹⁰⁰²

U Suljićevom tekstu navedeno je i nekoliko načina liječenja uroka: "Ako je osoba koja je urekla poznata, onda se od nje traži da se okupa, te se tom vodom urečeni polije otpozada, i Allahovom, dželle šanuhu, voljom će ozdraviti."¹⁰⁰³; "Ibnu Sihab Ez-Zuhri, radijallahu anhu, rekao je: "Naši učenjaci opisuju pranje na ovaj način: Osobi koja je urekla se dadne posuda s vodom u koju on stavi ruku, uzme malo vode i ispere usta te to ispljune u posudu. Poslije toga opere lice u posudi. Zatim stavi lijevu ruku u posudu i iz nje sipa na desnu šaku jedan puta. Zatim desnom rukom polije po lijevom laktu, onda lijevom rukom polije desnu nogu a desnom rukom polije lijevu nogu. Lijevo rukom će politi desno koljeno a desnom lijevo. Svu ovu vodu uhvatiti u posudu, a zatim unutrašnji dio košulje umočiti u nju ali da se pri

¹⁰⁰¹ Suljić, S.(2013): 40.

¹⁰⁰² Isto. 44.

¹⁰⁰³ Isto 40.

tome posuda ne spušta na zemlju. Ova voda se polije po glavi urečenog. To se učini jednim potezom otpozada."¹⁰⁰⁴ i "Staviti ruku na glavu urečenog i reći: "Bismillahi erkike, Allahu ješfike, min kulli dain ju'zike ve min kulli nefsin ev ajnin hasidin Allahu ješfike." (Muslim: 2186). (U ime Allaha ti učim rukju, Allah te izliječio od svake bolesti koja te uznemirava, i od svake zavidljive duše i od uroka, Allah te izliječio.) Ovo ponoviti tri, pet, sedam ili devet puta."¹⁰⁰⁵

U Hrvatskoj danas kao jedan od najpoznatijih predstavnika islamske magijske prakse svakako je **Fatma Nur Dženet**, vidovnjakinja i iscjeliteljica, o kojoj ćemo kasnije više reći, a koja za sebe kaže da je posebno stručna na području marokanske magije, da ne kontaktira s džinima već da radi isključivo sa "(...) Euzom i Bismillom, potom s mnogim molitvama koje su brojčano određene na prirodne materijale koje će osoba konzumirati, interno i eksterno upotrebljavati. Postoje dvije vrste radova: noćni i dnevni kojim zadužujem oboljelu osobu da ih koristi"¹⁰⁰⁶.

Na svim ovim primjerima odnosa islama i magijskoga od 18. stoljeća do danas na hrvatskim prostorima, mogle su se vidjeti i definirati najčešće magijske predodžbe, obrasci i prakse koji su se prakticirali ili još uvijek prakticiraju unutar islamskog kulturnog obzora, ali i utječu svojim postojanjem i na neislamsku kulturu i život u svojoj blizini. Također, mogu se vidjeti i sličnosti i razlike u nekim temeljnim religijskim postavkama razmišljanja o magijskome između službene kanonske vjere i dijela uleme koji se magijskim praksama bavi, kao i onima koji se bave, ali kao i u slučajevima nekih kršćanskih svećenika ne smatraju da je to magija već iscjeljivanje ili oslobađanje od negativnih utjecaja.

¹⁰⁰⁴ Suljić, S.(2013): 41-42.

¹⁰⁰⁵ Isto. 42.

¹⁰⁰⁶ <http://www.jutarnji.hr/life/fatma-nur-dzennet-vidovnjakinja-i-islamski-egzorcist/933452/> pristup ostvaren 31. srpnja 2017.

MAGIJSKE PREDODŽBE, OBRASCI I PRAKSE NA HRVATSKOM POVIJESNOM PROSTORU

U ovom će se poglavlju promatrati sami najčešći modeli magijskog djelovanja i prakse u Hrvatskoj. S obzirom da sam se na drugim mjestima u ovoj studiji bavio pučkim vjerovanjima i predodžbama na hrvatskim povijesnim prostorima, u ovom će poglavlju biti prvenstveno riječi o nekoliko važnih magijskih fenomena koji su utjecali i/ili još uvijek utječu na hrvatsku kulturu, od **hrvatskih alkemičara, inicijacijskih tajnih, polutajnih i drugih sličnih sinkretičkih ezoteričnih i mističnih društava**, poput **slobodnih zidara** te ostalih organizacija nastalih na sličnim principima i funkcioniranjima koje su djelovale i još uvijek djeluju kako u Europi, tako i u Hrvatskoj, zatim o nizu **novovjerja**, djelomice ili potpuno odvojenih od judeizma, kršćanstva i islama kao tri najčešće europske paradigme. Prvo od njih svakako je **sotonizam** u svojim različitim oblicima i paradigmama, kao jedan od važnijih i utjecajnih magijskih predodžbi koja djelomice ima uporišta u judeokršćanskim vjerovanjima, a većinom se manifestira kao kritika "Drugog" od službene religije, kao pobuna protiv upravo te kritike službene religije ili pak u novije doba kao samostalna religijsko-magijska praksa. Pratiće se i najvažniji utjecaji širenja sinkretističkih duhovno-magijskih oblika od sredine 20. stoljeća, poput *new agea*, *wicce*, **neošamanizma** i **neonimizma**. U posljednjem dijelu promatrat će se magijske prakse u suvremenom društvu **masovne i medijske kulture**.

1. Hrvatski alkemičari

Paušek-Baždar je u svojoj najrecentnijoj studiji o alkemiji u Hrvata pod naslovom "Hrvatski alkemičari kroz stoljeća"¹⁰⁰⁷ dala posve nove uvide u rad i djelovanje osoba koje su se na tlu hrvatskih povijesnih zemalja bavile alkemijom u srednjem, ranom novom i novom vijeku, ali i niz autoričinih ranijih pojedinačnih znanstvenih radova na tu temu. Kraj srednjega i početak novoga vijeka, od 14. do 16. stoljeća obilježio je alkemičarski rad **Petra Bona**, **Daniela Istranina** i **Ivana Brattija** koji su djelovali u **Trogiru** i **Puli**, **Giulia Camilla Delminia (Duvnjaka)** koji je djelovao u 16. stoljeću u Napulju u Italiji, ali važan je za hrvatski alkemičarski rad **kanonika Ivana iz Zagreba** te **Federika Grisogona iz Zadra**. Na razmeđu 17. i 18. stoljeća u **Varaždinu** je djelovao **Ivan Leopold Payer**, a u 18. stoljeću **opat Ignjat Martinović** bio službeni dvorski alkemičar cara Leopolda II. Devetnaestostoljetni

¹⁰⁰⁷ Paušek-Baždar, S. (2017).

hrvatski alkemičari bili su **Tomaš Mikloušić** iz Jastrebarskog i **Filip Šufflay** iz **Brloga na Kupu**.¹⁰⁰⁸

Daniel Istranin (tal. *Daniele di Bernardo del Pozzo da Capodistria*¹⁰⁰⁹) bavio se alkemijskim pokusima i prema svojim riječima dvadeset godina istraživao mogućnosti izrade kamena mudraca i životnog eliksira¹⁰¹⁰, a rezultate svojeg rada predočio je u rukopisu na starotalijanskom jeziku pod naslovom *Pjesma Daniela Koproanina, profesora gramatike, o kamenu prirodoslovaca* (starotal. *Rithmus Danielis de Justinopoli Grammatice Professoris De Lapide Physico*) koju je prema Paušek-Baždar najvjerojatnije napisao oko 1320. godine. Najstarija zapisana najstarija verzija ovoga teksta nalazi se u *Kodeksu Landau* u knjižnici Marciana u Veneciji, tiskana je i 1599. u zborniku G. B. Nazarija da Sajana *O pretvorbi metala* (tal. *Della Transmutatione Metallica*) u kojem je Nazari opisao svoje alkemijske snove, a na kraju zbornika je tiskao Danielovu *Pjesmu*¹⁰¹¹. *Pjesma* je sastavljena od osamnaest pravilnih strofa, od kojih svaka sadržava četrnaest stihova, a prvi put je prevedena na hrvatski jezik i objavljena u Paušek-Baždar¹⁰¹². Daniel Istranin se uglavnom, prema Paušek-Baždar, bavio "praktičnom pripravom kamena mudraca i životnog eliksira te je kristozofiji pribjegavao uglavnom u smislu zazivanja pomoći Isusa Krista i upozoravanja na njezinu osobitu važnost za stjecanje poniznosti", a polazio je od postavki hermetizma¹⁰¹³. Prema Paušek-Baždar, osim uputa o pripravi *kamena* i općeg lijeka, vrijednost Danielove poeme je i u razlikovanju „lažne” od „prave” alkemije jer je smatrao da se kamen mudraca ili eliksir može pripremiti samo na temelju hermetičke postavke „zlato stvara zlato”. Daniel je stoga kritizirao sve postupke tzv. "lažne alkemije", odnosno arapske i ranije srednjovjekovne europske alkemije, koji su se temeljili na pripravi kamena mudraca ili eliksira besmrtnosti pokušajima destilacije organskih tvari poput jajeta, kostiju, kože, mokraće i sličnoga, te na pripravi čarobnih napitaka. Danielov pristup može se stoga smatrati iskorakom iz srednjovjekovne u renesansnu alkemiju koja ima dodatnu religijsku komponentu kao "djelo čovjeka koji s pomoću vjere u Isusa Krista oponaša i nadmašuje prirodu" te se kao takva pokušava inkorporirati u kršćanstvo i njegove religijske ideje¹⁰¹⁴. Poema o alkemiji Daniela

¹⁰⁰⁸ Paušek-Baždar, S. (2017): 9.

¹⁰⁰⁹ Grmek, Mirko Dražen (1949-1950): " Iz povijesti alkemije u Istri", *Medicinar* 2/3.

¹⁰¹⁰ Paušek-Baždar, S. (2005c): 149.

¹⁰¹¹ Paušek-Baždar, S. (2017): 60-61.

¹⁰¹² Isto. 63-72.

¹⁰¹³ Isto. 59.

¹⁰¹⁴ Isto. 36.

Istranina, prema Paušek-Baždar, sadržajno pripada tipu *Ars magna*, te je prema tome Istranin predstavnik kasne alkemijske teorije¹⁰¹⁵.

Petar Bono (lat. *Petrus Bonus*) bio je gradski fizik i liječnik iz Ferrare koji je živio i radio u Puli¹⁰¹⁶ te se aktivno bavio alkemijom nekoliko desetljeća svog života. Autor je alkemijskog djela *Skupocjeni novi biser* (tal. *Pretiosa margarita novella*) iz 1330. godine¹⁰¹⁷. Ovo djelo tiskano je tek dva stoljeća kasnije u Veneciji, 1546. godine, zajedno s djelima Arnalda iz Villanove, Raymonda Lulla, Rhasesa, Alberta Velikog i Michaela Scota u raspravi od 135 listova. Prema Paušek-Baždar Petar Bono je u svojem djelu sabrao sve što je pročitao o alkemiji i svojim joj je argumentima nastojao dostojanstvo znanosti. No, s praktične razine Bono nije donio ništa novo, njegov ogled je samo pregled dotadašnjeg alkemijskog znanja¹⁰¹⁸. Ono što novo Bono uvodi u alkemijske sadržaje odnosi se na religiozni, kršćanski pristup alkemiji jer je smatrao je kamen mudraca korespondentom Isusa Krista u materijalnom svijetu. Alkemija 14. stoljeća povodila se konceptom da pokus počinje racionalnim argumentima, ali se dovršava božanskim nadahnućem i preobrazbom ljudskog duha. Bono je stoga u svome djelu zaključio da antički mudraci nisu mogli otkriti tajnu umijeća jer su svojstva kamena mudraca prihvaćali razumom, a ne vjerom. Vjera je prema njemu dakle, ključ koji omogućuje dovršenje alkemijskog Velikog djela¹⁰¹⁹. U vrijeme Bonova pisanja, alkemija je bila zabranjena papinskim ukazom pape Ivana XXII. 1317. godine, no Bono je stavio svoje ime na svoje djelo jer ustvari njegovo djelo nije bilo praktičan priručnik za eksperimentalnu alkemiju već samo filozofska diskusija o alkemiji¹⁰²⁰. Stoga, Grdenić zaključuje da upravo s Bonom počinje europska duhovna alkemija prema kojoj alkemičar uz pomoć božanskog nadahnuća postiže svoje duhovno savršenstvo¹⁰²¹.

Paušek-Baždar navodi među hrvatske alkemičare i ugarsko-hrvatsku kraljicu **Barbaru Celjsku** (1392. – 1451.), suprugu kralja Žigmunda Luksemburškog, no ne postoje validni izvori koji bi to i potvrdili. Postoje samo pučke legende i predaje o Barbarinom bavljenju alkemijom u utvrdama Samobor i Medvedgrad te navodi iz druge ruke, njemačkog benediktinca, kanonika i alkemičara Bazilija Valentina (lat. *Basilius Valentinus*) iz 15. stoljeća, koji je u svojoj knjizi citirao nesačuvano djelo češkog alkemičara Johanna von

¹⁰¹⁵ Paušek-Baždar, S. (2005c): 152.

¹⁰¹⁶ Grdenić, D. (2003): 28.

¹⁰¹⁷ Paušek-Baždar, S. (2005c): 146.

¹⁰¹⁸ Grdenić, D. (2003): 137.

¹⁰¹⁹ Paušek-Baždar, S. (2017): 79-84.

¹⁰²⁰ Paušek-Baždar, S. (2005c): 148.

¹⁰²¹ Grdenić, D. (2003): 28.

Laaza¹⁰²² *Univerzalni put* (lat. *Via universalis*) u kojem Laaz tvrdi da je kraljica izvodila pokuse u njegovoj prisutnosti¹⁰²³. Bazilije Valentin Barbaru Celjsku smatrao je, prema Laazovim navodima, prvom ženskom europskom alkemičarkom nakon Marije Židovke iz 1. stoljeća te u svome djelu *Kemijski spisi, iz nekih starih rukopisa najmarljivije poboljšani, s mnogo traktata i više figura uvećani, te uz cjeloviti registar u tri sveska napisani: popraćeni ovim predgovorom, o prosudbi Alkemijskih spisa i života Basiliusa* iz 1740. godine, prema Paušek-Baždar,¹⁰²⁴ naveo sljedeće Laazove citate o navodnim pokusima Barbare Celjske: "Čuvši s različitih strana da je supruga blagopokojnoga cara Sigismunda vješta u vještini Fizike, posjetio sam je te sam je malo ispitivao o umijeću Fizike. Lukavo mi je odgovarala ta žena. Vidio sam da je uzela živu, arsen i druge tvari, koje je ona sama dobro poznavala. Iz toga je napravila neki prašak, od kojega je bakar zadobio bijelu boju. On je podnosio pokus, ali nije podnosio čekić. Time je prevarila mnogo ljudi. (...) Jednako tako vidio sam kod nje da je načinila neki prašak, i kad bi posula tim praškom neki metal pa ga ugrijala, prašak bi se upio u njega, a on bi nalikovao na čisto srebro paljeno u loncu. No, ako se ovaj opet rastalio, postao je opet bakrom, kao što je i prije bio. I ona mi je pokazala još više ovakvih lažnih umijeća. Drugi put sam vidio da je uzela *Crocum Martis*, *Crocum Veneris* i druge praške i zajedno su se pomiješali; iz toga je učinila vezivo (cement); kad je uzela dio zlata i dio srebra i u tome su se vezali, pokazivalo se čisto zlato izvana i iznutra, no kada se rastalilo izgubilo je svu crvenu boju. I time su oni mnogi trgovci bili prevareni. A vidio sam kod nje mnoge laži i prevare. Prekorio sam je riječima. Ona me htjela baciti u tamnicu, no Božjom pomoću otišao sam od nje u miru"¹⁰²⁵. Je li to Laazova fikcija ili nije, ne može se potvrditi, no predodžba o Barbari Celjskoj kao alkemičarki ostat će dugo, sve do danas, kao dio hrvatskih pučkih predaja o "Crnoj kraljici".

Federik Grisogono (1472. – 1538.) bio je hrvatski renesansni liječnik, prirodni filozof, kozmograf i astrolog iz Zadra¹⁰²⁶. Grisogono je objavio dva djela na latinskome jeziku, prvo djelo 1507. godine u Veneciji pod naslovom *Astronomsko zrcalo koje omeđuje ljudski razum u svakoj znanosti autora Federika Grisogona Zadranina* u kojem je sustavno obradio sva područja tada suvremenog nastavnog programa, prirodnu filozofiju, geometriju, aritmetiku, astronomiju i glazbu, s naglaskom na Ptolomejevim djelima i Euklidovi, *Elementima*¹⁰²⁷, te drugo, spis "Rasprave o načinu dijagnosticanja u kolegiju, prognoziranju i liječenju

¹⁰²² Paušek-Baždar, S. (2017): 36.

¹⁰²³ Isto. 39.

¹⁰²⁴ Isto. 42-44.

¹⁰²⁵ Isto. 46.

¹⁰²⁶ Paušek-Baždar, S. (2011b): 173.

¹⁰²⁷ Isto. 174.

groznicu, kao i o ljudskoj sreći i napokon o plimi i oseci mora" 1528. godine, također u Veneciji, a u kojem je zastupao astrološku medicinu prihvaćajući nebeski utjecaj na sve ono što se zbiva na Zemlji¹⁰²⁸. U tome djelu razmatrao je shvaćanja o alkemiji kao tradiciji korespondencije makrokozmosa i mikrokozmosa, po kojoj planeti djeluju na metale u utrobi Zemlje i na njihovu transmutaciju, no nije prihvatio glavnu alkemijsku namjenu, odnosno mogućnost umjetne transmutacije neplemenitih, nesavršenih metala u plemenito, savršeno srebro i zlato. U svakom slučaju, iskoristio je alkemijske ideje kako bi odredio svojstva i položaj pojedinih nebeskih tijela¹⁰²⁹. Grisogono je smatrao da liječnici moraju poznavati astrologiju i svojstva zvijezda i planete ali i svojstva pripadajućih im metala¹⁰³⁰. Iako se slagao s tim dijelom općih europskih alkemijskih gledišta, nije se slagao s idejom da je moguća transmutacija nesavršenih metala u savršeno zlato jer je, prema Paušek-Baždar, smatrao da metali nisu živi pa prema tome ne mogu rasti i evoluirati do savršenog srebra ili zlata¹⁰³¹. Čini se da je on u potpunosti, ustvari iz svojih ideja izbacio duhovnu komponentu alkemije, što je u to doba bio njezin sastavni dio¹⁰³².

Giulio Camillo Delminio (1480. –1544.) bio je talijanski filozof, pjesnik, humanist i leksikograf. Po nadimku Delminije (lat. za. "Duvnjak") vidi se porijeklo njegova oca koji iz Duvna preselio u Italiju. Prema Paušek-Baždar, Delminio se školovao u Veneciji, Padovi i Bologni, a potom je na poziv mecene, francuskog kralja Franje I., otišao na francuski dvor gdje je proučavao Aristotela, novoplatoničke, hermetičke i kabalističke pisce te istodobno djelovao kao profesor logike u Parizu. Njegov najznačajni alkemijski tekst je *Djelo narečenoga gospara Giulija Camilla: O pretvorbi* (tal. *Opera del detto Ms Giulio Camillo: De Transmutatione*) koji je utemeljen na religijskom sinkretizmu nekoliko tradicija, hermetičke, kabalističke, novoplatonističke, ali i kršćanske ezoterije. Delminije nije koristio naziv *alkemija*, već *pretvorba*, jer je smatrao da je alkemija, jedna od tri vrste pretvorbe u prirodi., a alkemičare je smatrao "pretvoriteljima prirodnih stvari"¹⁰³³.

Ivan Bratti (? – 1623.) bio je filozof i liječnik iz Kopra, studirao je u Padovi, a nakon toga ostatak života radio kao gradski fizik u Puli. Autor je rasprave *Besjeda o staroj i novoj medicini u kojoj se zbori o otkrićima do našeg doba, a posebice o umjetnom zlatu. Velecijenjenog učenjaka gospodina Giovannija Brattija Koprana* (tal. *Discorso della Vecchia et Nuova Medicina, Nel quale si regiona delle cose ritrouate a nostri secoli, et*

¹⁰²⁸ Paušek-Baždar, S. (2011b): 174.

¹⁰²⁹ Paušek-Baždar, S. (2017): 101-102.

¹⁰³⁰ Paušek-Baždar, S. (2011b): 178.

¹⁰³¹ Isto. 182-183.

¹⁰³² Isto. 185.

¹⁰³³ Paušek-Baždar, S. (2017): 121-123.

particolarmente dell' Oro Artificiale. Dell' Eccellentiss, D. Delle Arti M. Giovanni Bratti Iuostinopolitano) koje je tiskano nekoliko desetljeća nakon njegove smrti, 1690., a zatim i u dugom izdanju 1692. Rasprava je podijeljena na tri dijela, u prvom razlaže svoje poglede o prirodi i njezinoj svrhovitosti, kao i o napretku znanja, u drugom piše o ljekovitim svojstvima prirodnoga, a u trećem o ljekovitim svojstvima umjetnog zlata. Bratti je u trećem dijelu svoje rasprave nastojao dokazati da umjetno zlato dobiveno transmutacijom metala ima ista, ako ne i bolja svojstva od prirodnog zlata, pa je time i bolje za uporabu u medicini. Također je naglašavao veliku ulogu alkemije u liječenju i ljekarništvu¹⁰³⁴. Smatrao je alkemiju ili sublimacijsku magiju, kako ju je još nazivao, uz poljodjelstvo i medicinu, plodom filozofije, a čiji je cilj transformacija tvari radi usavršavanja i oplemenjivanja prirode. Također je smatrao da je moguće rastaviti polaznu tvar na četiri počela i ponovnim spajanjem pripremiti tvar novih svojstava ili pak izmijeniti samo poneko svojstvo¹⁰³⁵.

Ivan Leopold Payer (r. oko 1660. - ?) bio je liječnik koji je završio medicinu u Beču. Autor je djela *Prilagođena osnova prirode lječiteljice ili novi i pravi temelj medicinske teorije i prakse, izložen i objašnjen sažeto i jasno, po unutrašnjemu i progresivnomu prirodnomu kretanju, iznalazak koristan i ugodan svim filozofima liječnicima i onima koji vole zanimljivosti* (lat. *Fundamentum naturae medicatricis adaequatum; seu: novum et verum principium theoriae ac praxeos medicae succincte atque dilucide in motu intestino et progressivo naturali demonstratum et explicatum. Inventum omnibus philosopho-medicis, et curiositatis amantibus utile, ac delectabile*) koje je tiskano 1710. godine¹⁰³⁶. Prema Paušek-Baždar Payer je bio sljedbenik, ali i osporavatelj poznatog prirodoslovca, filozofa i liječnika Paracelsusa. U svome tekstu Payer je kritizirao Paracelsusa, tako da je odbacivao njegov nauk o četirima počelima i trima načelima, kao i nauk o prvoj materiji (lat. *prima materia*), koji je zastupao Paracelsus, a smatrao je da je jedino počelo voda, jer po njemu vatra i zemlja i nisu bila počela jer vatra nije tvarna, a zemlja nastaje od vode.¹⁰³⁷

Ignjat Martinović (1755. – 1795.) bio je hrvatski franjevac koji se nakon napuštanja reda bavio aktivno matematikom, fizikom i kemijom, čime je postao poznat europskim znanstvenim krugovima. Car Svetog Rimskog Carstva Josip II. imenovao ga je 1783. bez natječaja profesorom matematike i eksperimentalne fizike na akademiji u Lvivu, nakon čega je istupio iz franjevačkog reda te u svojoj 29. godini postao dekanom Filozofskoga fakulteta tog sveučilišta. Pokušao se kasnije prijaviti na natječaj za profesora fizike na Filozofskom

¹⁰³⁴ Paušek-Baždar, S. (2017): 143-145.

¹⁰³⁵ Isto. 157.

¹⁰³⁶ Isto. 181-184.

¹⁰³⁷ Isto. 186-188.

fakultetu Sveučilišta u Budimu, ali nije uspio pa ga je car Leopold II. imenovao svojim dvorskim (al)kemičarem (lat. *chemicus aulicus*) 1790. godine. Martinović je pred carem izjavio za sebe da je vrlo vješt u kemiji te da je u slobodnozidarskoj loži izabran za majstora upravo zato što miješanjem ruda iz carskih rudnika može načiniti veliku količinu zlata. Car mu je stoga dao veliku godišnju plaću i odredio da zajedno rade u dobro opremljenom dvorskom laboratoriju. No, Leopold II. je ubrzo umro, samo dvije godine kasnije, 1792. godine. Martinovića su osumnjičili da je vladara ubio velikom količinom afrodizijaka (lat. *aphrodisiacum davolini*) za koji je navodno tvrdio da je eliksir dugog života. Ustvari, posrijedi je tu bilo riječi o preparatu "španjolske muhe" koji bi se pomiješan sa šećerom i začинима znao rabiti u plemićkim krugovima radi povećanja seksualne izdržljivosti. Martinović je potom pokušao utjecati na novog cara, Leopoldova sina Franju II., no on je u to vrijeme bio iznimno ustrašen revolucionarnim zbivanjima u Francuskoj te je nakon stupanja na prijestolje raspustio kemijski laboratorij svojeg oca i svu opremu darovao dvorskom liječniku. Martinović je zbog tih, ali i drugih političkih razloga, stupio u oporbu i organizirao slobodnozidarsku urotu protiv cara te na kraju bio uhićen 1794., osuđen na smrt i pogubljen 1795. godine¹⁰³⁸.

Tomaš Mikloušić (1767. –1833.) bio je hrvatski pučki pisac koji je pisao drame na kajkavskom narječju, ali se bavio i praktičnom alkemijom i kemijom te pisao tekstove o gospodarstvu i narodnim lijekovima i kako se narod može pomoći alkemijskim i kemijskim znanjima u svakodnevnom životu. Njegovo je ključno djelo *Izbor dugoványh vszakoverztnéh za haszen, y razveszelénye szluséchéh* iz 1821. godine, u kojemu u trećem dijelu pod naslovom "Od Gozpodàrztva, y domàchéh Protimbih" upravo navodi praktične alkemijske i kemijske upute i recepte. Paušek-Baždar ih naziva alkemijskima jer se Mikloušić koristio alkemijskim nazivljem s obzirom da u njegovo doba još nije bilo uspostavljeno hrvatsko kemijsko nazivlje, ali ustvari tu je već više riječ o primijenjenoj kemiji u svakodnevnom životu, gospodarstvu i obrtnom umijeću¹⁰³⁹.

Filip Aleksandar Šufflay (1794. –1882.) bio je djed hrvatskog povjesničara Emilija Laszowskog¹⁰⁴⁰. Filip Šufflay je mnogo vremena provodio u fizikalnom kabinetu zagrebačke Akademije s velikim interesom za prirodoslovlje te je na brojnim aukcijama kupovao djela s područja alkemije, kemije i fizike te taku skupio bogatu biblioteku s naslovima i djelima Aristotela, Plinija i Galena, ali i Paracelsusa, Fludda, Valentina, Arnolda od Villanove te je u

¹⁰³⁸ Paušek-Baždar, S. (2017): 194-197.

¹⁰³⁹ Isto. 207.

¹⁰⁴⁰ Isto. 208-210.

svoj kući u Brlogu na Kupi imao laboratorij u kojem je izvodio svoje pokuse, a o kojima će kasnije Laszowski govoriti u svojim sjećanjima na mladost¹⁰⁴¹.

Ovih devet muškaraca i jedna žena, značajni su za hrvatsku povijest magijskoga, jer su njihova istraživanja, tekstovi, utjecaji i razmišljanja bili aktivnim sastavnicama europske alkemije od 14. do 19. stoljeća, a njihovi ih europski suvremenici smatrali ravnopravnim dionicima europske alkemijske scene. Neki od njih su bili aktivni liječnici u svojim krajevima, neki svećenici, neki plemići i vladari, a skoro svi su se aktivno bavili alkemijskim pokusima i imali svoje laboratorije u kojima su samostalno ili s drugim sudionicima pokušavali ostvariti svoje alkemičarske ciljeve, transmutaciju metala ili eliksir života. Također, zanimljivo je vidjeti i kako se kroz razmišljanja nekih od njih, poglavito onih ranijih mijenjaju alkemijske ideje iz kasnoantičke i arapske alkemije u kršćansku renesansnu ezoteriju, ali i kako se alkemija sve više pretvara u kemiju kao znanost. Upravo je Mikloušićev primjer pokazatelj utjecaja određenih magijskih predožbi koje dijele zajednički prostor s onima znanstvenima na svakodnevni život običnog čovjeka. Primjer pak Barbare Celjske pokazuje kako su njezina bavljenja alkemijom utjecala na narodne predaje i legende o Crnoj Kraljici koja se bavila magijom i prodala dušu Vragu te skrivala blago u Samoboru ili Medvegradu. Primjer Martinovića je pak vezan uz magijsko, kroz alkemiju i slobodno zidarstvo u utjecaju na ili pak sukobu na velikoj političkoj sceni, među moćnim vladarima Josipom II. i Franjom II., te će o njemu biti još riječi i malo dalje u tekstu u dijelu o slobodnom zidarstvu, a čime se otvara sljedeća tema.

2. Inicijacijska tajna i sinkretistička društva

Ponovnom obnovom europske kulture nakon srednjega vijeka, razvojem trgovine, obrazovanja, komunikacije i širenjem te međusobnim ispreplitanjem i utjecanjem različitih europskih i izvaneuropskih kulturnih utjecaja, od humanizma i renesanse naovamo, kako smo mogli vidjeti u prošlom odlomku o hrvatskim alkemičarima, ponovno je započela popularizacija magijskog, ezoterijskog i okultnog. Ipak, kako još uvijek u dominantno kršćanskoj Europi od 15. do 19. stoljeća nije uvijek bilo pogodno, često niti zakonski dopušteno, širiti različite duhovne i magijske sinkretičke ideje i zanimanja javno, ubrzo su se počela osnivati i različita inicijacijska tajna društva, bazirana na modelima srednjovjekovnih cehova i bratovština, s razlikom da su ova okupljala različite interesne i klasne skupine, prvenstveno one obrazovane iz visokog i niskog plemstva te bogatog građanstva.

¹⁰⁴¹ Paušek-Baždar, S. (2017): 210-211.

Prije svega, ovdje je nužno definirati samu **inicijaciju** kao pojam i fenomen, a kako bi se uopće mogla promatrati inicijacijska društva. Eliade kroz prizmu povijesti religija razlikuje tri tipa, odnosno **kategorije inicijacija**. Prva kategorija obuhvaća **rituale prijelaza** iz djetinjstva u odraslost u nekome društvu i obavezna je za sve članove tog određenog društva¹⁰⁴². To su obično različite **plemenske** ili **grupne inicijacije**. Ostale dvije kategorije se razlikuju od ove prve prvenstveno po tome što nisu obavezne za sve članove društva već se izvode individualno i u pravilu u manjim grupama. Druga je kategorija ona o kojoj će biti riječi u sljedećemu dijelu, a to su **inicijacijski rituali ulaska u tajno društvo**, kako ga Eliade naziva, *Bund*, ili bratstvo. Većina tajnih društava obično su kroz povijest bila ograničena na jedan spol i pokazivala iznimnu ljubomoru u čuvanju svojih tajni, učenja, znakova i rituala. U pravilu su to skoro uvijek tajna muška bratstva (njem. *Männerbünde*), ali, pogotovo u 20. i 21. stoljeću, postoje i ženska tajna društva i bratstva, odnosno sestrištva. U mediteranskim i bliskoistočnim kulturama takva tajna društva prisutna su od njihovih samih početaka i često su bila aktivan dio starovjernih mediteranskih religijskih sustava. Treći tip inicijacije, o kojem će biti riječ nešto kasnije u ovoj studiji jest **inicijacija povezana s mističnim zvanjem**, odnosno inicijacija u **šamana** ili nekog od drugih sličnih magijskih praktičara, a koja omogućuje magijsku praksu i prepoznavanje osobe od zajednice kao pojedinca koji se bavi tim zvanjem¹⁰⁴³.

Ono što je najbitnije kod svake inicijacije jest da čovjek ne može inicirati samog sebe, mora biti "stavljen na put" od neke, najčešće, inicijacijske organizacije¹⁰⁴⁴ ili već prije inicirane osobe. Inicijacija je jedan od važnijih duhovnih fenomena u povijesti čovječanstva jer uključuje i duhovni život pojedinca, ali i čitav njegov život. Prema Eliadeu, upravo kroz inicijacijske rituale čovjek postaje ono što bi trebao biti na toj određenoj razini koju traži, aktivni sudionik kulture kojoj pripada ili želi pripadati¹⁰⁴⁵. Hutin je inicijaciju definirao kao "proces kojemu je svrha da kod pojedinca ostvari psihološki prijelaz iz jednog stanja bića, koje se smatra nižim, u više stanje; preobrazbi 'profanoga' u 'iniciranoga'¹⁰⁴⁶. No, smatrao je i da je inicijacija nešto s čime se ne može komunicirati izvana, već je stanje koje se mora ostvariti iznutra, u duhovnom aspektu osobe koja se inicira, a tek sama inicijacija može omogućiti njezino spoznavanje¹⁰⁴⁷. Inicijacijski obredi su prema Hutinu "tjelesne i moralne kušnje usmjerene na psihičku razinu čovjeka", a smatra da su "učinkoviti sami po sebi, bez

¹⁰⁴² Eliade, M. (2002): 112.

¹⁰⁴³ Eliade, M. (1975): 2.

¹⁰⁴⁴ Hutin, S. (2009): 8.

¹⁰⁴⁵ Eliade, M. (1975): 3.

¹⁰⁴⁶ Hutin, S. (2009): 7.

¹⁰⁴⁷ Hutin, S. (2009): 9.

obzira na moralnu vrijednost onoga tko ih vrši, u obzir se uzima funkcija, a ne vršitelj"¹⁰⁴⁸. Svaka inicijacijska organizacija ili društvo ujedno su i hijerarhijske organizacije, jer različiti stupnjevi napretka u njima označavaju različite, još dublje etape i razine puta samoizgradnje i samospoznaje iniciranoga, a hijerarhija je u skladu s polaganim i postupnim otkrivanjem čitavog obreda iniciranome¹⁰⁴⁹. Inicijacija, prema Hutinu, u pravilu treba u iniciranome izazvati osjećaj putovanja, straha, kušnje i smrti iza kojih slijedi svjetlo, pročišćenje, uskrsnuće i novo rođenje te reintegracija u slavlju misterije koja mu se prenosi¹⁰⁵⁰.

Prema Guiley, postoje dva glavna tipa magijske i ezoterijske inicijacije, **fizički** i **nefizički**. Obično se oba izvode zajedno, ali i mogu se doživjeti i jedan bez drugoga. Fizički je onaj koji označava početak učenja ili ulazak u društvo i strukturu, a nefizički je onaj koji je duhovno iskustvo inicijanta koje se ostvaruje unutrašnjim doživljajem inicijacije¹⁰⁵¹.

U starome vijeku i antici najpoznatiji inicijacijski misteriji bili su oni egipatski, grčki i rimski. U Egiptu najpoznatiji je bio inicijacijski obred koji je sadržavao mit o Ozirisu i Izidi, a koji simbolizira ritam godišnjih doba, odnosno u njegovom središtu je kult plodnosti¹⁰⁵². Izidin kult i misteriji kasnije su se proširili čitavim Mediteranom i Rimskim Carstvom, a bili su prisutni i na hrvatskim povijesnim prostorima¹⁰⁵³. U staroj Grčkoj najpoznatiji su bili Dionizijski misteriji, dio kulta boga Dioniza koji su bili posvećeni vezi Dioniza i Demetre kao muško-ženskog principa plodnosti prirode, Eleuzinski misteriji posvećeni kultu boginje Demetre u jedinstvu s vrhovnim bogom Zeusom kao mističnom jedinstvu neba i zemlje, Orfički misteriji koji su bili vezani uz ciklička putovanja ljudske duše te Pitagorejski red koji je sam po sebi imao dosta sličnosti s kasnijim slobodnim zidarstvom u smislu bratstva¹⁰⁵⁴. U Rimskom Carstvu je, osim spomenutog Izidinog kulta, bio značajan i Mitrin kult, nastao na iranskim vjerovanjima koja su bila iznimno popularna među rimskim vojnicima, a fokusirana na obožavanje Sunca. Sam kult je imao sedam stupnjeva inicijacije, a bio je rezerviran isključivo za muškarce¹⁰⁵⁵. Također, prema nekim teorijama i samo je kršćanstvo u svojim ranom oblicima djelovalo u nekim od oblika tajnog društva, poglavito u gnostičkim skupinama, koje su također koristile inicijacije i sakramente, tajne lozinke i magijske formule.

¹⁰⁴⁸ Isto. 10.

¹⁰⁴⁹ Isto. 11.

¹⁰⁵⁰ Isto. 12-13.

¹⁰⁵¹ Guiley, R. E. (2006): 144.

¹⁰⁵² Hutin, S. (2009): 21-25.

¹⁰⁵³ Selem, Petar (1997): *Izidin trag: egipatski kulni spomenici u rimskom Iliriku*, Split: Književni krug.

¹⁰⁵⁴ Hutin, S. (2009): 26-28.

¹⁰⁵⁵ Isto. 30-31.

Gnostička tradicija je ostala prisutna sve do danas kao rubni dio kršćanstva s kojim se službena Crkva i nauk već stoljećima sukobljavaju¹⁰⁵⁶.

Upravo je prvostupanjska inicijacija jedan od najvažnijih i najranijih rituala u slobodnom zidarstvu, a počela se razvijati i oblikovati unutar toga sustava ponajprije u Škotskoj i Engleskoj od kraja 17. stoljeća i u potpunosti postala razvijena u prvim godinama 18. stoljeća. Slobodnozidarski kandidat bi na tadašnjim inicijacijama imao povezane oči i ruke posebnim čvorom, a ogoljenih grudiju doveden pred vrata lože, uz polaganje oštrice uz srce koja bi se potom uklonila po ispravnom ceremonijalnom odgovoru. Nakon primanja kandidat bi bio svučen do gola i odjeven u bijelu odjeću. Tad bi ga upoznali s četiri glavne strane kompasa, istokom za mudrost, zapadom za snagu i jugom za ljepotu, dok bi sjever ostao ignoriran kao mjesto mraka. Kandidat bi potom kleknuvši dao zakletvu tajnosti koja je uključivala i opis strahovitih kazni ako je prekrši. Na kraju bi mu bila pročitana Instrukcija (eng. *Charges*) o etičkome ponašanju te bi mu bili pokazani alati njegova stupnja. Slobodnozidarske lože obično su imale, a i još uvijek imaju u središtu svoga ceremonijalnog prostora oltar oblika kocke koji je imao najvažnije simbole i alate za rad, kao i pješčani sat te Bibliju kao svetu knjigu. Prostor rada obično se posvećivao prije uporabe kukuruzom, vinom, uljem i solju što je također prežitak magijskih činova, različiti izrazi, pravila i simboli ugrađeni su u slobodnozidarsku predaju o navodnom znanju iz starine od samih početaka slobodnog zidarstva.¹⁰⁵⁷

2.1. Slobodno zidarstvo i srodna inicijacijska društva

Srednjovjekovni cehovi, poglavito bratovštine operativnih¹⁰⁵⁸ zidara, graditelja palača, utvrda i katedrala, najznačajnije su srednjovjekovno društvo koje je osim za okupljanje, prenošenje tajni zanata, zaštitu svojih članova i njihovih znanja imalo i inicijacijski sustav i znakove prepoznavanja i druge elemente tajnoga društva¹⁰⁵⁹. No postojala su i druga zanatska društva osim zidarskih, primjerice cehovi bravara, stolara i tesara¹⁰⁶⁰. Također, od srednjega vijeka do danas, podjednako i Crkva, ali i sami članovi tajnih društava pripisuju obilježja tajnog društva sa svojim skrivenim znanjima i ritualima i križarskim viteškim redovima,

¹⁰⁵⁶ Hutin, S. (2009): 31-35.

¹⁰⁵⁷ Hutton, R. (1999): 4.

¹⁰⁵⁸ "Operativni" u smislu pojma pravih zidara kao graditeljskog zanimanja, nasuprot pojmu "spekulativnih" zidara kako će se kasnije nazivati članovi kojima to nije zanimanje već se bave samo "duhovnim" zidarstvom (op. a.).

¹⁰⁵⁹ Lazar, Ž. (2009): 36-37.

¹⁰⁶⁰ Hutin, S. (2009): 44-45.

poglavitito onome vitezova templara¹⁰⁶¹, ali te tvrdnje nikada ustvari nisu znastveno potkrijepljene, već su se ili koristile od strane Crkve kako bi dokazale herezu templara u 14. stoljeću u cilju njihova dokidanja, ili pak od strane slobodnog zidarstva i drugih tajnih društava kako bi se njihove ideje povezale s tom navodnom templarskom pa preko njih još u davniju prošlost te se time dokazala navodna drevnost sačuvanih tradicija.

Jedno od tajnih inicijacijskih društava čiji je utjecaj u ranome novome vijeku na europski okultizam bio toliko jak da se osjeća i danas bilo je Bratstvo ružina križa ili Rozenkrojceri, društvo koje je najvjerojatnije izvršilo presudan utjecaj na graditeljske cehove i uopće ih usmjerilo ka stvaranju slobodnog zidarstva kakvog danas poznajemo¹⁰⁶². Rozenkrojceri su svoje navodno dugotrajno postojanje javnosti objavili u Njemačkoj 1614. godine izdavanjem triju knjižica koje je najvjerojatnije napisao protestantski pastor Jean Valentin Andreae, a uz tvrdnju da ih je napisao Nijemac Christian Rosenkreutz u 15. stoljeću, a kojeg su navodno inicirali islamski mudraci dok je putovao na istok. Bratstvo se ubro proširilo Europom, a Andreae je postao njegov glasnogovornik¹⁰⁶³. Članovi Rozenkrojcera počeli su se sredinom 17. stoljeća uključivati u rad operativnih zidarskih cehova, a nakon što su postali prihvaćeni kao spekulativni zidari počeli su koristiti simbolizam graditeljstva kako bi širili svoje ideje, ali na simboličkoj razini, kao graditelja čovječanstva. Najvjerojatnije su upravo rozenkrojceri donijeli hermetičke, ezoterijske i kabalističke ideje u rituale cehovskih operativnih zidara, kao i stupanjsku hijerarhiju¹⁰⁶⁴, te na taj način postali jedan od glavnih uzroka velikog širenja tajnih inicijacijskih društava u Europi¹⁰⁶⁵. Također, vidljivo je da su brojni hermetični i alkemijski simboli prešli u slobodno zidarstvo, te neki zaključuju, poput Hutina, da je slobodno zidarstvo samo moderni nastavak starog hermetizma¹⁰⁶⁶.

Prvi hrvatski povjesničar kemije u znanstvenom smislu, Fleischer, smatrao je da su se alkemičari koncem 16. i početkom 17. stoljeća, zbog gubitka ugleda, pridružili tajnim udruženjima Rosenkreuzera i slobodnih zidara koja su se, po njemu kasnije, ujedinila u društvo *Gold und Rosenkreuzer*. On je smatrao da je zadaća tog društva bila "Umanjiti nevolju privlađajuć ljude pravoj mudrosti i vjeri, naputiti članove, kako će do najvećega znanja doći i kako će se, čudoredno živući, očuvati od bolesti i jada"¹⁰⁶⁷, te da su započeli s izdavanjem starih alkemijskih knjiga, za čije su autore smatrali da su bili članovima njihova

¹⁰⁶¹ Lazar, Ž. (2009): 18.

¹⁰⁶² Hutin, S. (2007): 50.

¹⁰⁶³ Hutin, S. (2009): 55-58.

¹⁰⁶⁴ Isto. 59-61.

¹⁰⁶⁵ Faivre, A. (2010): 58-59.

¹⁰⁶⁶ Hutin, S. (2007): 91.

¹⁰⁶⁷ Fleischer, G. (1888): 10; citirano prema Paušek-Baždar, S. (2006b): 205.

društva. Također, Fleischer je smatrao da su mnogi ugledni ljudi postali članovima tog društva u nadi otkrivanja skrivenih tajni prirode, no da su ostali razočarani: "Da je bilo ljudi koji su se razuvjerali i onda javno ustali proti Rosenkreuzerom, nije začudno; jer im sami predstojnici rekoše, da ih više naučiti ne mogu, i da si od Boga strpljivo isprose daljnju pouku i daljnje razjašnjenje, koje oni sami željno izčekivaju"¹⁰⁶⁸. Od 19. stoljeća do danas nastat će mnoga rozenkrojcerska društva koja će navoditi svoje porijeklo tradicije upravo od ovog društva.

Eksplוזija inicijacijskih tajnih društava u Europi dogodila se u 18. stoljeću, a polazište je imala u Škotskoj, gdje je krajem 16. stoljeća William Schaw, škotski kraljevski Majstor Radova (eng. *Master of Works*), počeo usmjeravati razvoj i transformaciju škotskih cehova tradicionalnog zidarskog obrta u nacionalnu mrežu stalnih loža, odnosno udruženja. Dotad su cehovi zidarskih i drugih obrta bili usko specijalizirana bratstva koja su se brinula za čuvanje specifičnih strukovnih znanja, kontrolu tržišta, dobrobit svojih članova te njihove obitelji nakon njihovih smrti. Te nove, stalne lože nedugo su potom sve više postajale otvorenije i za članove koji, u ovom konkretnom slučaju, nisu po struci bili zidari, a njihova je kasnija glavna svrha postala gradnja društva prema načelima srednjovjekovnih zidarskih udruženja u kombinaciji sa vjеровanjima o prenašanju znanja svete geometrije, renesansnom ezoterijom i oblicima ceremonijalne magije te drugih vjеровanja o skrivenim znanjima drevnog Egipta i biblijskog kralja Solomona, kao i obrednim ceremonijalnim činovima preuzetih po uzoru na različite orijentalne religije i kultove.¹⁰⁶⁹ Ti su se novi članovi nazivali *prihvaćenim zidarima*, a najčešće se bili ugledne imućne ili intelektualne osobe koje su mogle doprinijeti bratstvu.¹⁰⁷⁰ Od druge polovice 17. stoljeća kao prihvaćeni zidari postaju mnogi istaknuti rozenkrojceri koji šire svoj utjecaj i ideje te je tako je prije svega nastalo slobodno zidarstvo, zvano još i masonerija ili framasonstvo (od franc. *francs maçons* u značenju "slobodni zidari", eng. *Freemasonry*), a u smislu da su izvorni operativni zidari i kamenoresci imali mnoge slobode i povlastice od državnih i crkvenih davanja ili po drugoj teoriji od eng. *freestone mason* gdje *freestone* označava "kamen za obradu", "krečnjak, "tesanik"¹⁰⁷¹. Slobodno zidarstvo je prema Lazarovoj definiciji "internacionalno razgranati mistični i strogo hijerarhijski organiziran pokret i zatvorena inicijacijska muška društvena organizacija koja simboličko-ritualnim praksama odabranim pojedincima prenosi određena religijska i etička

¹⁰⁶⁸ Fleischer, G. (1888): 12; citirano prema Paušek-Baždar, S. (2006:2): 205.

¹⁰⁶⁹ Hutton, R. (1999): 3.

¹⁰⁷⁰ Hutin, S. (2009): 68.

¹⁰⁷¹ Lazar, Ž. (2009): 20.

načela"¹⁰⁷². Od svojih je početaka ovaj pokret isticao "moralno oplemenjivanje" i "rad na čovjeku" zastupajući liberalno-prosvjetiteljske i antiklerikalne ideje. Slobodni su zidari kao i prvotni cehovi operativnih zidara organizirani u radionice zvanim ložama, svaka sa svojim imenom, a lože pojedine zemlje od 18. stoljeća do danas organizirane su u veliku ložu, s tim da neke zemlje imaju i više velikih loža. Velikim ložama na čelu upravlja Veliki majstor. Najčešće razine inicijacijskog napredovanja člana organizirano su po tzv. Ivanovoj opservanciji, a u Ivanovskim ili Plavim ložama na tri stupnja, učenika, pomoćnika i majstora, te na mnogo više stupnjeva po nekim drugim opservancijama, primjerice onoj škotskoj koja ima trideset i tri stupnja.¹⁰⁷³ Miješajući se s još uvijek velikom popularnošću renesansnog hermetizma, nastali su tako brojni privatni prostori u kojima članovi mogli slobodno raspravljati o etici, simbolici i različitim mističkim konceptima, ali i stjecati, vježbati i prakticirati brojne praktične vještine poput mnemotehničkih vježbi pamćenja, govorništva i sličnih. Također, u takvim se prostorima inzistiralo na ideji da je njihovo znanje i praksa u tajnosti očuvano iz davnina. U početku su te "skrivenne" tradicije bile povezane uglavnom s biblijskim likovima i događajima. Kako je Marsilio Ficino promovirao ideje ranokršćanskog gnosticizma kao sinkretizma kršćanstva i grčke filozofije, a Della Mirandola popularizirao židovsku kabalu, tako su se obje premise gnoze i židovskog misticizma spojile u europskim okultnim i hermetičkim sustavima, ponajviše u onom Mlečanina Francesca Giorgija u 15. i 16. stoljeću koji je vjerovao da je Bog arhitekt svemira koji je gradio kozmos po načelima geometrije što će kasnije postati glavna premisa slobodnog zidarstva. U isto doba postao je iznova popularan i starorimski arhitektonski spis "O arhitekturi" Marka Vitruvija Pollija koji je dodatno popularizirao engleski filozof i navodni mag John Dee u svom "Matematičkom predgovoru" prvom engleskom prijevodu Euklidovih *Elementa*¹⁰⁷⁴. S vremenom se k tomu usustavljivanjem arheologije i velikim otkrićima u znanosti povećala dostupnost količina informacija o drevnim civilizacijama, te su nadodana u ta "tajna znanja" i klasični misteriji Egipta, Grčke i Rima. Sve su ove ideje razvojem objedinjavane u tzv. slobodnozidarsko Umijeće (eng. *Craft*).¹⁰⁷⁵

Krajem 17. stoljeća sustav ložinskog slobodnog zidarstva prenio se u Englesku gdje se u potpunosti razvio do 1720. godine, a kroz 18. stoljeće prenio se u Francusku i Njemačku. Prva *Velika loža Engleske* osnovana je 24. lipnja 1717. (na blagdan sv. Ivana Krstitelja, stoga se i taj sustav naziva sustav ivanovskih loža) u Londonu kao *Velika loža Londona i Westminstera*,

¹⁰⁷² Isto. 11.

¹⁰⁷³ <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=56671> pristup ostvaren 9. ožujka 2017.

¹⁰⁷⁴ Lazar, Ž. (2009): 31-33.

¹⁰⁷⁵ Hutton, R. (1999): 4.

a kasnije je promijenila ime u *Velika loža Engleske*.¹⁰⁷⁶ To je bila prva slobodnozidarska Velika loža, a sastavljena od četiri londonske lože koje su se zvale po imenima javnih mjesta gdje su se okupljale: *The Goose and Gridiron Ale-house* u dvorištu Crkve svetog Pavla (danas se zove *Lodge of Antiquity No.2*); *the Crown Ale-house*; *the Apple-Tree Tavern* u Charles Streetu u Covent Gardenu (danas se zove *Lodge of Fortitude and Old Cumberland No. 12*); i *Rummer and Grapes Tavern* u Westminsteru (danas se zove *Royal Somerset House and Inverness Lodge No. IV*). Ove tri londonske lože većinski su bile lože operativnih zidara, no ova posljednja, westminsterska bila je primarno loža prihvaćenih spekulativnih zidara. Anglikanski svećenik James Anderson 1723. piše statut, odnosno Konstituciju¹⁰⁷⁷ koja postaje pokretačem i uzorom sličnih društava u gotovo svim europskim zemljama¹⁰⁷⁸. U Velikoj Britaniji je glavna poveznica slobodnog zidarstva bila mogućnost povezivanja kršćana svih denominacija te korištenje i dijeljenje zajedničkog društvenog i intelektualnog života u skrivenom svijetu bez onodobnih profanih religijskih trzavica. S druge strane, u ostatku Europe počele su se ubrzo razvijati i tendencije ka razvijanju ezoteričnog i političkog potencijala. Slobodnozidarski ritual ubrzo je postajao sve složeniji, a stupnjevi inicijacije počeli su se množiti te je magijska komponenta i naglašavanje očuvanja drevnog i ezoteričnog znanja postala još naglašenijom u mnogih društava.

Mnoga su europska društva zbog toga i raskrstila s originalnim britanskim slobodnim zidarstvom, a nove su organizacije počele tražiti još starije i još drevnije tradicije od kojih potječu ili isticati da čuvaju što čišći i izvorniji oblik originalnih znanja u odnosu na druge. Iz takvih korijena izniknule su organizacije kao što su Stari i Prihvaćeni Obred (eng. *Ancient and Accepted Rite*), Iluminati, Vitezovi templari i drugi¹⁰⁷⁹. Prve slobodnozidarske lože u Francuskoj zabilježene su već 1725. godine, a osnovane su u slobodnjačkoj i anglofilskoj atmosferi i širene u pravilu kroz visoku aristokraciju. U početku, sve do sredine stoljeća, većinom su veliki majstori francuskih loža bili Britanci koji su u Francuskoj živjeli u egzilu. Veliki Orijent Francuske osnovan je nakon pola stoljeća različitih pokušaja objedinjavanja francuskih loža, i to je postignuto tek 1773. godine, kad je većina francuskih loža ušlo u ovu strukturu. Francusko slobodno zidarstvo uvelike je utjecalo na širenje ideja bratstva i jednakosti uoči i za vrijeme francuske revolucije. No, u drugoj polovici 19. stoljeća, 1877.

¹⁰⁷⁶ Jurjević, Marin; Obućina, Vedran (2013): "Od tajnog do javnog: moć elitnih organizacija: simbolička moć i korporativna diplomacija", *Suvremene teme*, God. 6., br. 1, 53.

¹⁰⁷⁷ Anderson, James (1723): *The Constitutions of the Free-Masons*, London, dostupno kao Anderson, James (1343): *The Constitutions of the Free-Masons*. Philadelphia. Uredio i tiskao Benjamin Franklin kao drugo izdanje po londonskoj verziji, Online Electronic Edition, University of Nebraska – Lincoln, Digital library.

¹⁰⁷⁸ Kolanović, Josip (1995): "Utjecaj slobodnih zidara na javni život u sjevernoj Hrvatskoj u 18. stoljeću", *Dani Hvarškoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, Vol.21, No.1, Travanj 1995, 76.

¹⁰⁷⁹ Hutton, R. (1999): 3-4.

godine, uvedena je sloboda nevjerovanja u Vrhovno Biće unutar osnovnih postulata, što se kosilo s postulatima Velike lože Engleske i drugim s njome povezanim ložama koje su u svojim osnovnim postulatima imali vjerovanje u Vrhovno Biće¹⁰⁸⁰. Također su kasnije odstupili i od nekih drugih postulata, kao što je isključivost Bratstva samo na muške članove. To je uzrokovalo veliku shizmu između Velikog Orijeanta Francuske i loža koje su ga slijedile te ostatka slobodnog zidarstva, a ta šizma je u tijeku i danas te danas u Francuskoj tako postoje tri različite velike strukture slobodnog zidarstva: Veliki Orijeant Francuske (franc. *Grand Orient de France*), Velika loža Francuske (franc. *Grande Loge de France*) i Nacionalna Velika loža Francuske (franc. *Grande Loge Nationale Française*). U Francuskoj djeluju i *Velika mješovita loža "Le Droit Humain"* koja uključuje i muškarce i žene te *Velika ženska loža*.¹⁰⁸¹

S obzirom da je slobodno zidarstvo kritičko prema Katoličkoj Crkvi kao instituciji, Crkva je vrlo brzo počela istupati svojim objavama protiv njihove ideologije, te su tako pape Klement XII. i Lav XIII. bacili anatemu na slobodne zidare, Dvije papinske bule, pape Klementa XII. iz 1738. "In eminenti apostolatus specula" i pape Benedikta XIV. iz 1751. "Provida" proglašavaju slobodno zidarstvo "sumnjivim radi hereze i bune"¹⁰⁸², a početkom 20 stoljeća će i bula "Codex iuris canonici" iz 1917. odrediti ekskomunikaciju za sve slobodne zidare.¹⁰⁸³ Pape su poglavito kritizirale vjersku toleranciju slobodnog zidarstva, no te bule nikad nisu ratificirane od zemaljskih parlamenata te stoga svjetovni progoni nisu bili mogući, već samo vjerski. U Habsburškoj Monarhiji, u prvom redu nisu priznate zahvaljujući caru Franji Stjepanu Lotarinskom, suprugu Marije Terezije, koji je i sam bio poznat kao slobodni zidar¹⁰⁸⁴, a koji je u slobodno zidarstvo primljen 1731. u engleskoj loži u Hagu¹⁰⁸⁵.

U hrvatskim zemljama slobodno zidarstvo je počelo uzimati maha utemeljenjem bečke lože *Tri počela* (franc. *Aux trois canons*, njem. *Zu den drei Kanonen*) 1742. godine, koja je nastala pod utjecajem njemačkih loža, kao prve slobodnozidarske lože u jugoistočnoj Europi, a koje je okupljala članove iz svih dijelova Habsburške Monarhije, pa tako i hrvatskoga dijela. Jedan od njezinih utemeljitelja bio je upravo grof Sigismund Gondola-Gundulić koji je ujedno bio i njezin posljednji starješina od siječnja do ožujka 1743. godine. Rad ove lože završen je naprsno kad su carski grenadiri prekinuli rad, uhitili i pritvorili članove lože, a nekoliko dana

¹⁰⁸⁰ Lazar, Ž. (2009): 65.

¹⁰⁸¹ Hutin, S. (2009): 75.

¹⁰⁸² Kolanović, J. (1995): 79.

¹⁰⁸³ <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=56671> pristup ostvaren 9. ožujka 2017.

¹⁰⁸⁴ Kolanović, J. (1995): 79.

¹⁰⁸⁵ Dragičević, Josipa (2010): "Maksimilijan Vrhovac i slobodno zidarstvo u 18. stoljeću", *Croatica Christiana periodica*, Vol. 36, No. 66, prosinac 2010., 50.

kasnije i zabranili njezin daljnji rad. Radovi su se odvijali na francuskom jeziku. Na samome početku te godine u tu je ložu primljen i hrvatski grof Josip I. Kazimir Drašković pod imenom Jacobus¹⁰⁸⁶.

U isto vrijeme dogodilo se prvo suđenje slobodnim zidarima na tlu hrvatskih povijesnih zemalja, i to na Hvaru 1754. godine¹⁰⁸⁷ gdje se sudilo francuskom liječniku Nicholasu Bressonu iz Postira na Braču u hvarskoj biskupiji pred hvarskim biskupom Cezarom Bonaiutijem i inkvizicijom biskupskog sudišta, na prijavu postirskog župnika don Luke Kevešića¹⁰⁸⁸. Bresson je bio član pariške lože *Dambona*, a tijekom suđenja je detaljno opisivao od čega su se sastojala slobodnozidarska druženja u Parizu dok je još živio tamo. Optužili su ga da slobodnim zidarstvom širi poguban utjecaj na otoku, a što je još zanimljivije i da je bio u kontaktu s Bartulom Guerreirijem kod koga je nađena rukopisna knjižica magijskih sadržaja, uputstava i zaklinjanja. Sam Guerrieri je je tvrdio da je knjižicu dobio od nekog klerika Ante Tadića iz Velog Varoša u Splitu, a da su njoj opisani postupci kako uz pomoć magičnih krugova te uporabu triju vrsta blagoslovljene vode prizvati đavla da otkrije gdje je skriveno blago¹⁰⁸⁹. Guerrieri je planirao s još nekolicinom ljudi probati taj postupak, ali mu je nedostajao svećenik-egzorcist. Bresson je izjavio da ga je odvrćao od tog postupka jer ga je smatrao beskorisnim. Biskup Bonaiuti prepustio je oba slučaja svjetovnom sudu, smatrajući Guerrierija priprostom osobom koja je zabludjela zbog pohlepe, ali Bressona je smatrao opasnim, i iako nije vrbovao nove članove za slobodno zidarstvo tražio da ga se deportira s Hvara, ali i područja Dalmacije. No, za slučaj su saznale mletačke vlasti i Mletačka inkvizicija, koja je odmah tražila oslobođenje Bressona kao stranca, te optužila i biskupa i župnika za prijevaru, grubo kršenje mletačkih zakona i promicanje Rimske inkvizicije i papinskih bula koje Mleci nisu priznavali, te je biskupa pozvala pred svoje sudište.¹⁰⁹⁰ U samim spisima nađen je i popis navodnih slobodnozidarskih vjerovanja koja su najvjerojatnija biskupove izrade, a u kojima se između ostalih navodnih slobodnozidarskih zločina, slobodnim zidarima stavlja na teret da se zaklinju uz tri bodeža Đavlu, Luciferu i Belzebubu krvlju te da surađuju s navedenim demonima. Liječnik Nikola Bresson na kraju je

¹⁰⁸⁶ <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=56671> pristup ostvaren 9. ožujka 2017.

¹⁰⁸⁷ Kovačić, Joško (2002): "Suđenje slobodnim zidarima u Hvaru 1754. godine", *Croatia Christiana periodica.*, Vol. 26, No. 49. lipanj 2002., 147-160, Spis od 89 stranica koji čuva podatke o suđenju vodi se pod naslovom *inquisizione Bonajuti* i signaturom I. 75, Arhiv Boglić-Božić, Arhiv Centra za zaštitu kulturne baštine otoka Hvara u Hvaru.

¹⁰⁸⁸ Isto. 147-148.

¹⁰⁸⁹ Isto. 154.

¹⁰⁹⁰ Isto. 156-157.

oslobođen i ostao je na Braču kao liječnik i jedini brački slobodni zidar bez lože do svoje smrti 1759. godine.¹⁰⁹¹

Upravo je te 1759. godine u Glini utemeljena prva slobodnozidarska loža na tlu hrvatskih povijesnih zemalja, loža *Ratno prijateljstvo* (franc. *L'Amitie de la Guerre*, njem. *Zur Keigsfreundschaft*). Tu ložu je osnovalo hrvatsko plemstvo i njezini su članovi većinom bili hrvatski časnici, sudionici Sedmogodišnjega rata, a od 1768. do 1770. predvodio ju je nećak Kazimira Draškovića, grof Ivan VIII. Drašković, koji ju je pretvorio u najatraktivniju ložu u zemlji i kojega se, uz velikog župana Križevačke županije grofa Stjepana Niczkyja, smatra začetnikom hrvatskog slobodnog zidarstva. Loža je bila pod jakim utjecajem francuskoga slobodnog zidarstva, tako da su se i svi ritualni obredi obavljali na francuskom jeziku. Postupno uz nju nastale su i druge lože na hrvatskome tlu. Na poticaj Ivana Draškovića osnovane su lože *Savršeni savez* (franc. *L'union parfaite*) u Varaždinu (1772.), *Razboritost* (lat. *Prudentia*) u Zagrebu (1773.), *Velikodušnost* (lat. *Ad magnanimitatem*) u Budimu (1775.), časnička loža *Nepobjedivi s oružjem u rukama* (franc. *L'invincible aux bras armés*) u Otočcu (1777.) i te loža *Hrabrost* (njem. *Zur Tapferkeit*) u Karlovcu (1780.). Grof Stjepan Niczky osnovao je 1773. u Osijeku ložu *Budnost* (lat. *Vigilantia*). Starješina i jedan od osnivača lože u Varaždinu *Kod tri zmaja* (njem. *Zu den drei Drachen*, 1775) bio je grof Franjo Drašković¹⁰⁹².

U početku su hrvatski slobodni zidari radili po nepriznatim francuskim ritualima, čak i pod utjecajem slobodnih tesara osnovanih 1743., dakle ne u skladu sa slobodnozidarskom *Konstitucijom*. Sve lože Habsburške Monarhije, austrijske, mađarske, hrvatske i druge, odgovarale su kao pokrajinske lože Velikoj zemaljskoj loži u Berlinu sve do 1784. kad je osnovana Velika austrijska zemaljska loža. U dvorcu Brezovica pokraj Zagreba 1775. godine osnovana je u međuvremenu i reformirana hrvatska pokrajinska *Velika loža Slobode* pod ugarskom krunom, a pod čijom su zaštitom radile četiri lože, u Zagrebu, Glini, Varaždinu i Križevcima. Na čelu te nezavisne hrvatske velike lože bio je grof Ivan Drašković¹⁰⁹³.

Koncem 1779. godine na Skupštini *Velike lože Hrvatske* u dvorcu Klenovniku prihvaćena je *Konstitucija* koja je napisana na latinskom jeziku i koja je dio korpusa koji se danas naziva Draškovićevom *Opservancijom*, a koji je u to doba bio posve novi nezavisni sustav u Europi, s konstitucijom kao i ritualima za sedam hrvatskih loža koje su odlučile raditi po njemu. Ovaj ustroj, sustav, obrednik i rukovet uputa i katekizama pisan za hrvatsko slobodno zidarstvo

¹⁰⁹¹ Kovačić, J. (2002): 157-159.

¹⁰⁹² <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=56671> pristup ostvaren 9. ožujka 2017.

¹⁰⁹³ Isto.

jedan je od najstarijih takvih sačuvanih rukopisa u Europi uopće, izvorno pisan latinskim jezikom. Ritualni su se u Hrvatskoj do *Opservancije* izvodili na francuskom jeziku, jeziku vojske toga doba, a u vrijeme *Opservancije* na latinskom jeziku, jeziku aristokracije. Draškovićev sustav uvelike se razlikovao od svih tadašnjih sustava slobodnog zidarstva u Habsburškoj Monarhiji. Naime, prema Draškovićevoj *Opservanciji*, ljubav prema Bogu, domovini i bližnjima smatrala se glavnim i temeljnim povodom djelovanja svakoga slobodnog zidara¹⁰⁹⁴. Smatrao je da svaki slobodni zidar mora raditi primarno u interesu svoje zemlje, unaprjeđivati njezino stanje, poštovati njezine zakone i običaje, a onaj tko voli domovinu, posljedično će voljeti i svoga kralja. Jedna od osnovnih ideja Draškovićeve sustava jest da su svi ljudi jednaki po prirodi, ali ne i prema zakonu, zbog čega su se ponajviše zalagali za humanitarni rad kako bi pomogli onima kojima je pomoć potrebna¹⁰⁹⁵.

Prema Kolanoviću, za razliku od slobodnog zidarstva u Francuskoj, orijentiranog k revolucionarnim idejama, jozefinistička inteligencija i slobodni zidari u Habsburškoj Monarhiji težili su demokratskim promjenama mirnim putem¹⁰⁹⁶. U hrvatskim slobodnozidarskim ložama 18. stoljeća pored hrvatskih plemića i časnika, djelovali su i predstavnici Crkve poput biskupa Josipa Galjufa i Maksimilijana Vrhovca.¹⁰⁹⁷ No, kod Maksimilijana Vrhovca nalazimo i na djelomičan odmak od Draškovićevih ideja, odnosno jasnije određenje pojma domovine negoli u Draškovićevoj *Opservanciji* jer Vrhovčev rad u čitavoj karijeri ima izrazit hrvatski predznak i upravo je usredotočen k otporu pokušajima mađarizacije¹⁰⁹⁸. Prema Kolanoviću, koji navodi mađarskog povjesničara Benda, krajem 18. stoljeća u Habsburškoj Monarhiji bilo je od 4000 do 5000 slobodnih zidara¹⁰⁹⁹. Car Josip II. 1785. godine stavio je rad slobodnozidarskih loža pod državni nadzor i otad počinje slabjeti organizacijski ustroj loža u Habsburškoj Monarhiji i Hrvatskoj. Prema toj uredbi i Ugarsko namjesničko vijeće šalje dopis svim hrvatskim županijama da daju izvješća o radu slobodnih zidara.¹¹⁰⁰ Car Franjo I. je nakon slučaja tzv. "jakobinske zavjere"¹¹⁰¹ 1795. godine u kojoj je sudjelovao i opat Ignjat Martinović, već spomenuti dvorski alkemičar i slobodni zidar, zabranio rad slobodnih zidara kao i svih drugih tajnih društava u Habsburškoj Monarhiji zbog bojazni od širenja Francuske revolucije i njezinih ideja.

¹⁰⁹⁴ Dragičević, J. (2010): 53.

¹⁰⁹⁵ Šomen, Branko (2013): *I. Mudrost – Povijest slobodnog zidarstva u Hrvatskoj*, Zagreb: Profil.

¹⁰⁹⁶ Kolanović, J. (1995): 77.

¹⁰⁹⁷ Kolanović, Josip (1981): "Jedna sporna epizoda iz života Maksimilijana Vrhovca", *Croatica Christiana periodica*, Vol. 5, No. 7, lipanj 1981., 1-28.

¹⁰⁹⁸ Dragičević, J. (2010): 59.

¹⁰⁹⁹ Kolanović, J. (1995): 78.

¹¹⁰⁰ Isto. 81.

¹¹⁰¹ Šomen, B. (2013).

Za Napoleonove vlasti, od 1806. do 1813. godine, u Ilirskim pokrajinama slobodnozidarske lože osnivali su francuski časnici i činovnici, primjerice u Zadru loža *Eugen Napoleon* (1806.), Splitu (1806.), Kotoru (1807.), Dubrovniku (1808.), Šibeniku (1809.), Rijeci (1809.) i Karlovcu (1809.). Napoleonovim porazom i povratkom hrvatskih zemalja pod habsburšku krunu 1813. slobodno zidarstvo je ponovno zabranjeno i to na sljedećih 50 godina, sve do 1870. kad su u Sisku osnovane lože *Vjenčić* (1870.) i *Ljubav bližnjega* (njem. *Zur Nächstenliebe*, 1872.), a u Zagrebu *Hrvatska vila* (1892.), prva slobodnozidarska loža koja se u svojem radu služila hrvatskim jezikom. Početkom 20. stoljeća ponovno slijedi obnova slobodnog zidarstva u Hrvatskoj, 1901. godine osnovana je loža *Sirius* u Rijeci, a zatim i *Budnost* u Osijeku (1912.), *Maksimilijan Vrhovac* u Zagrebu (1913.). U Zagrebu 1913. počinje izlaziti i službeno glasilo hrvatskih slobodnih zidara, časopis *Glasnik*¹¹⁰².

Početkom 20. stoljeća, sve do Prvog svjetskog rata sve su hrvatske lože bile u sastavu *Velike lože Ugarske*. Nakon Prvog svjetskog rata 1918. osnovana je samostalna hrvatska *Velika loža Ljubav bližnjega*, a 1919. *Velika loža Srba, Hrvata i Slovenaca "Jugoslavija"*, odnosno *Velika loža Jugoslavije* sa sjedištem u Beogradu. *Velika loža Jugoslavije* je obuhvatila i hrvatske lože *Maksimilijan Vrhovac*, *Ivan grof Drašković* (1919.) i *Budnost*, ali nije priznavala samostalnu hrvatsku veliku ložu. Stoga su hrvatski slobodni zidari utemeljili niz novih loža *Pravednost* u Zagrebu (1919.), *Sloboda* u Dubrovniku (1925.), *Ivanjski krijes* u Karlovcu (1925.), *Zora* u Kotoru (1925.). Loža *Prometej* osnovana je u Zagrebu 1926. a u svojoj se deklaraciji kritički postavila prema političkoj angažiranosti *Velike lože Jugoslavije*. Članovi *Prometeja* zajedno s članovima obnovljene *Velike lože Ljubav bližnjega* i *Amicitia* (1927.) utemeljili su 1927. *Simboličku veliku ložu Libertas*, koja je djelovala do 1938. godine. U isto vrijeme osnovane su i posebne židovske lože *Zagreb* (1927.) u Zagrebu i *Menora* u Osijeku (1934.).¹¹⁰³ *Velika loža Jugoslavije* djeluje do 1940. kad biva zabranjen rad slobodnih zidara u Kraljevini Jugoslaviji.¹¹⁰⁴

U Nezavisnoj Državi Hrvatskoj slobodno zidarstvo je progonjeno, a hrvatske se slobodne zidare deportira u logore Jasenovac i Staru Gradišku, a neki od njih i umiru ili su ubijeni u njima. U vrijeme SFRJ od 1945. do 1990. također nije dopušteno slobodno zidarstvo, a obnova slobodnozidarskih djelatnosti u Hrvatskoj i drugim susjednim zemljama započinje 1990-ih s raspadom SFRJ. U austrijskom Klagenfurtu 1992. je pod *Velikom ložom Austrije* osnovana *Deputacijska loža Illyria* sa zadatkom primanja slobodnih zidara iz Hrvatske i

¹¹⁰² <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=56671> pristup ostvaren 9. ožujka 2017.

¹¹⁰³ Isto.

¹¹⁰⁴ Šomen, B. (2013).

Slovenije, a 1994. njezino djelovanje ograničava se samo na slobodne zidare iz Hrvatske. Iste godine odobren je upis *Velike lože starih i prihvaćenih slobodnih zidara Hrvatske* u Registar udruženja građana Republike Hrvatske, a 1995. godine osnovane su prve hrvatske lože *Hrvatska vila*, *Ivan grof Drašković* i *Tri svjetla*. *Velika loža Hrvatske* osnovana je 1997. godine, a 1999. biva priznata od *Ujedinjene Velike lože Engleske*, te do 2001. od još 30 velikih loža s pet kontinenata. Danas Velika loža Hrvatske okuplja desetak hrvatskih slobodnozidarskih loža s tristotinjak članova¹¹⁰⁵.

U Velikoj Britaniji u 19. stoljeću nastajala su i druga inicijacijska tajna društva po slobodnozidarskom modelu poglavito nakon povećane popularnosti samog slobodnog zidarstva koje je bilo iznimno podržavano od višeg i nižeg plemstva, te prisutno skoro u svakom gradu i bilo je dijelom svakodnevnog lokalnog kulturnog života. Prema Huttonu, sredinom 19. stoljeća u škotskom gradu Melroseu tako je održana i velika javna parada u kojoj su članovi tamošnje slobodnozidarske lože nakon svečanog javnog izbora časnika hodali gradom u povorci s bakljama i zastavama predvođeni glazbenim sastavom limene glazbe. Utjecaj slobodnog zidarstva bio je velik i na ostala različita udruženja, a prema slobodnozidarskom ustroju nastali su u Britaniji i prvi strukovni sindikati, operativna udruženja radnika neke struke koja su naslijedila srednjovjekovne cehove. Mnogi od njih su početkom 19. stoljeća organizirani upravo po sustavu loža koordiniranih Velikom ložom a prema slobodnozidarskom modelu. Zanimljivo je da su u svoj rad uvrstili i zastave, posebnu odjeću, regalijske, ceremonije i vlastite inicijacije. Osim sindikata, slične obrasce su preuzela i mnoga dobrotvorna društva i bratstva koja su se brinula za svoje članove kad bi ostarjeli i onemoćali ili se bavila drugim humanitarnim aktivnostima. Takva udruženja su postala naglo popularna i do kraja 19. stoljeća imala i do 4 milijuna članova u Britaniji. Neki od njih, kao što su *Order of Foresters*, *Druids* ili *Royal Shepards*, počela su koristiti i druge elemente od slobodnog zidarstva, kao što su ideja skrivenog znanja od početka civilizacije, inicijaciju kroz stupnjeve, posebni namještaj u svojim prostorijama, odjeću, svoje simbole, geste, alate za rad i drugo¹¹⁰⁶. Tijekom 18. stoljeća u Škotskoj su pored *Mason's Word*a, kao naziva za slobodno zidarstvo, pak nastala i druga tajna društva kao što su *Miller's Word* (eng. Bratstvo mlinara), a kako bi se ograničio pristup u onodobno sve unosnije tržište toga zanimanja. Bratstvo mlinara je također organizirano kao tajno društvo sa svojim vlastitim inicijacijama, lozinkama i profesionalnim tajnama, a održavali su sastanke noću i širili različita vjerovanja i praznovjerja o sebi, primjerice da članovi imaju tajne magijske moći za koje plaćaju čitanjem Biblije

¹¹⁰⁵ Šomen, Branko (2014): *II. Snaga – Povijest slobodnog zidarstva u Hrvatskoj*, Zagreb: Profil.

¹¹⁰⁶ Hutton, R. (1999): 5-6.

unatrag tri puta kroz tri godine. Njihova je inicijacijska ceremonija do kraja 19. stoljeća počela imati i neke elemente namjerne blasfemije i ismijavanja kršćanstva, uz parodije kršćanskog katekizma, vjeronauka i svete mise, uz rukovanje s "Vražjom rukom" i povlačenje lanaca po podu i drugih sličnih sotonističkih elemenata za vrijeme inicijacija ili radova radi posebnih efekata i doživljaja. Također, početkom 19. stoljeća u Britaniji, konji su počeli mijenjati dotad tradicionalne volove za vuču i treniranje te je uzgoj konja za te svrhe postao unosan posao u Škotskoj. To je također rezultiralo osnivanjem *Horseman's Worda* (eng. za Bratstvo konjušara). Kako je to zanimanje privlačilo sve veći broj mladih ljudi, ustrojeno je također prema modelu preuzetom od slobodnog zidarstva, uz vlastite inicijacije, lozinke, ceremonije, "tajno znanje" i regalije. Sačuvani su tako i opisi dijela inicijacije u kojem su adepti dobili tajnu riječ koju nikada ne bi smjeli nikome otkriti ili zapisati, a nedugo poslije inicijacije namjerno bi bili natjerani da zapišu tu istu tajnu riječ te potom odmah zbog prekršaja izbičevani. Bratstvo konjušara je preuzelo ceremonijalni dio od Mlinara, pa su također imali religijski blasfemičnu ceremoniju darova kruha i viskija, ceremoniju je vodio lažni svećenik, uz blasfemično čitanje katekizma i parodije mise te uz prikaze susreta s Vragom.¹¹⁰⁷ Društvo se uskoro raširilo kroz čitavu Škotsku te dijelove Engleske posvuda gdje su na farmama radili Škoti. Šokirajuće natruhe sotonizma i ismijavanja na ceremonijama Mlinara i Konjušara bili su izravna parodija dominantnog prezbiterijanskog kršćanstva toga doba, a često se na sastancima žestoko pilo uz sočne šale, pjesmu i zdravice koje su često ismijavale konvencionalni moral. Stoga se tajna društva mlinara i konjušara, za razliku od slobodnog zidarstva, mogu smatrati muškim antidruštvima temeljenima na namjernom lošem ponašanju u privatnim i kontroliranim uvjetima. Također, smatra se da su neki elementi njihovih ceremonija mogli nastati i iz popularne folklorne predodžbe vještijeg sabata kakav se mogao naći u škotskim predajama toga doba. Zbog tih miješanja elemenata neki su znanstvenici ranog 20. stoljeća smatrali da su i Konjušari i Mlinari uz slobodno zidarstvo i vješticiarstvo ustvari drevne organizacije nastale na prežicima starih kultova plodnosti¹¹⁰⁸.

Za razliku od ovih tajnih društava nastalih na uzoru po, ali i iskrivljavanjem slobodnozidarskih ideja, druga vrsta tajnih društva 19. stoljeća bavila se nešto drugačijim aktivnostima, onima još više ezoteričnima i magijskima. Riječ je ponajviše o zatvorenim redovima magičara, koji su bili inspirirani postrenesansnom željom za učenjem učene i pisane magije, a djelomice parodirajući se kao grana znanosti i antipod tadašnjim racionalističkim strujanjima u Europi. Najpoznatiji epicentar toga započeo je u Francuskoj oko Alphonsea

¹¹⁰⁷ Hutton, R. (1999): 6-7.

¹¹⁰⁸ Isto. 8.

Constanta poznatijeg pod imenom Eliphas Levi¹¹⁰⁹. U suradnji nekih britanskih slobodnih zidara kao što su Kenneth Mackenzie i Robert Wentworth Little, a s prihvaćanjem ovih ezoterijskih tradicija i pogleda, nastalo je Rozenkrojcersko englesko društvo (lat. *Societas Rosicruciana in Anglia*) 1866. godine. Ono je u svoje radove uključivalo i izučavanje kabale, hermetičkih tekstova i drugih tajnih tekstova antičkoga svijeta. Bilo je ograničeno na slobodnozidarski stupanj Majstora, imalo je hijerarhiju od tri reda s po tri stupnja, a predvođeno je Najvrjednijim Vrhovnim Magom (eng. *Most Worthy Supreme Magus*). Takva struktura je bila preuzeta i napravljena na uzoru njemačkog društva iz 18. stoljeća zvanog *Gold und Rosenkreuz*. Osim njih, značajno je bilo i ezoterično Teozofsko društvo o kojem će riječi biti nešto dalje u tekstu. No, ni Societas Rosicruciana ni Teozofsko društvo nisu stvarno prakticirali ritualnu magiju. Teozofsko društvo je upravo u te svrhe 1886. osnovalo svoju Ezoterijsku sekciju za proučavanje magije. No, uskoro su porasle tendencije među britanskim teozofima zbog želje jednoga dijela članstva da se više ne proučava toliko indijska i tibetanska tradicija već da se fokus premjesti na europska i bliskoistočna okultna učenja.¹¹¹⁰

Tako je osnovano Hermetičko društvo 1884., a 1888. vođe Societasa Rosicruciane, William Wynn Westcott i Samuel Liddell Mathers obznani su postojanje društva koje će postati poznato kao Hermetički red Zlatne zore (eng. *Hermetic Order of the Golden Dawn*). Kao i Rosicruciana, ovaj Red je bio tajno društvo sa stupnjevanom hijerarhijom, inicijacijom i korijenima u zapadnim ezoteričkim tradicijama. No, za razliku od mnogih, Red nije bio ograničen spolom, vjerom ili prethodnom pripadnošću slobodnom zidarstvu. I, za razliku od većine, glavna svrha im je bila baviti se ritualnom magijom. Osnivači su objavili da je Red organizacija s dugotrajnim postojanjem, a izvorom vezanim uz njemački *Gold und Rosenkreuz*, kao i iste polubožanske magove s Himalaja kao i u teozofa¹¹¹¹. Mathers je sustav rituala razvio miješajući antičke grčke, židovske, srednjovjekovne i ranonovovjekovne kršćanske magijske tradicije. Ritualni su uključivali egipatska i grčka božanstva, kao i židovske i kršćanske anđele kao predstavnike sila i vrlina. Mathers je k tome navodno 1896. imao viziju egipatske božice Izide koja mu je zapovjedila da obnovi njezin kult te se u Redu nadalje radilo i na obnovi drevnih egipatskih misterija.¹¹¹² Red je, prema Gjeorggijevskom, nudio složeno magično i hermetičko učenje, a stupnjevi napredovanja odgovarali su kabalističkim sefirotima na Stablu života. Na svakoj je razini bilo potrebno savladati predviđenu količinu teorijskog i praktičnog znanja, a inicijacije u stupnjeve su izvođene kao grupni rituali. Kroz

¹¹⁰⁹ Gjeorggijevski, B. T. (2011): 17-18.

¹¹¹⁰ Hutton, R. (1999): 11.

¹¹¹¹ Place, R. M. (2009): 112.

¹¹¹² Hutton, R. (1999): 11.

sustav bi se učenici podučavali hebrejskom alfabetu, astrologiji, alkemiji, divinaciji tarotom, geomantiji, psihonavigaciji, vidovnjaštvu, enokijanskoj magiji i drugome. Svaki je stupanj napredovanja bio obilježen drugom odjećom, bojom, simbolom, geslom itd., a napredovanje članova nadgledano je kroz njihovo pisanje magijskih dnevnika što je praksom ostalo i do danas.¹¹¹³

Na svim ovim primjerima može se vidjeti koliko je ustvari slobodno zidarstvo utjecalo na sva ostala tajna društva nastala u 18., 19. i 20. stoljeću. Mnogi su članovi tih tajnih društava i sami bili slobodni zidari te su mnoge slobodnozidarske obrasce upravo namjerno preuzimali, a kako bi pokušali postići jednaku dokazanu funkcionalnost ovakvog tipa društva. No, sa svim ovim objektivnim i vremenskim odmakom, vidljivo je kako su društva poput Bratstva mlinara i konjušara nastajala radi monopola i kontrole jednog tržišta, a usput kritizirajući suvremeno društvo, moralnost i licemjerje, namjerno odlazeći u krajnosti blasfemije. Sindikati 19. stoljeća također su organizirani prema slobodnozidarskom modelu, jednako kao i dobrotvorna društva toga doba, a u upravo stoga što je takav model nudio mističnost, zanimljivost i dodatnu ekskluzivnost inače tipično profanim ciljevima tih društava. Također, teozofsko i druga spomenuta društva orijentirala su se na teoriju ili praksu magije, njezino proučavanje, akumuliranje i primjenjivanje, ali svejedno organizirana prema slobodnozidarskim modelima, prilagođenima za svoje potrebe, no uklanjajući neke od najglavnijih značajki ekskluziviteta, spolnu, dobnu i vjersku pripadnost. Wicca, o kojoj će kasnije biti riječi, također vuče jedan od svojih korijena iz principa tajnog društva prema konceptu slobodnog zidarstva, preoblikovanog idejama Zlatne zore, no danas praktičari i vjernici wicce u pravilu to više ne prepoznaju, već se više orijentiraju na njezin drugi glavni korijen, tradicionalnu pučku magiju¹¹¹⁴. Eliade smatra da se zanimanje za okultizam, uz tendenciju oblikovanja više ili manje tajnih društava ili grupa u Europi stvara već od 16. stoljeća, a svoj vrhunac postiže u 18. stoljeću. Monroe primjećuje i pojavu neortodoksnih metafizičkih sustava od sredine 19. stoljeća, poput automatskog pisanja, mesmerizma, telepatije i telekineze, kojom se ne bave više toliko samo male, ekskluzivne grupe, već i šira publika, a među njima i znanstvena i umjetnička. Prva polovica dvadesetog stoljeća obilježena je pak razvojem teozofije, spiritizma i psihologije¹¹¹⁵. Eliade je zaključio da je jedini od svih tajnih pokreta kroz europsku povijest do 20. stoljeća, a koji je zadržao svoju društvenu i političku konzistenciju i prestiž, upravo i samo slobodno zidarstvo jer su sve ostale samostvorene i samooblikovane inicijacijske

¹¹¹³ Gjorgijevski, B. T. (2011): 19.

¹¹¹⁴ Hutton, R. (1999): 12-13.

¹¹¹⁵ Monroe, John Warne (2007): "The Way We Believe Now Modernity and the Occult", *Magic, Ritual, and Witchcraft*, Volume 2, Number 1, Summer 2007., 70.

organizacije i društva prema njemu tek nedavne i hibridne improvizacije na temu, koje obilježavaju dezorijentaciju suvremenog svijeta i težnju čovjeka prema misterijskom i okultnom kao integralnom dijelu ljudskog bića koje je prisutno na svim razinama kulture, a pogotovo u kriznim razdobljima. Također, važno je primijetiti da nije prerogativno za sva tajna i ezoterična društva u svijetu da nužno uključuju inicijacijske rituale i ceremonije, već se inicijacija i nerijetko pretvara u čitanje instrukcija iz za to napisanih i pripremljenih knjige¹¹¹⁶.

2.2. Teozofija

Osnivanje već spomenutog Teozofskog društva (eng. *Theosophical Society*) pokrenula je ruska plemkinja Helena Petrovna Blavatsky (1831. – 1891.), zajedno sa Henryjem Steelom Olcottom, Williamom Quanom Judgeom i drugima te je ono osnovano 1875. u New Yorku, a potom se raširilo u Sjevernu Ameriku, Europu i Indiju. Blavatsky je 1888. izdala svoje teorije u obliku knjige *Tajna doktrina* (eng. *The Secret Doctrine*). Teozofija (grč. *θεοσοφία*, *theosophia*, "božanska mudrost"), a koje se prema "Hrvatskoj enciklopediji" smatraju "mistično-ezoteričnom doktrinom, koja je nastojala povezati filozofska istraživanja i teme s mističnim nastojanjima spoznaje Boga. U osnovi, to je panteističko-duhovni pokret, duboko ukorijenjen u hinduizmu i budizmu. Osnovni teozofski stav opisuje postojanje visoko razvijenih učitelja koji upravljaju ljudskom civilizacijom, pri čemu se ne misli na duhovna bića, već na pojedince, koji su ciljanim duhovnim razvojem navodno stekli nadljudske sposobnosti. Teozofi za sebe kažu da je teozofija Drevna ili Prastara Mudrost koju su još poznavali stari Indijci, a koja je u Egipat dospjela iz Atlantide"¹¹¹⁷. Teozofsko društvo je kao i slobodno zidarstvo također bilo organizirano u lože, no imalo je i još uvijek ima mnogo javnije lice od drugih tajnih društava, organizirajući javna predavanja diljem svijeta. Glavna ideja Teozofskog društva bila je da se iza svih svjetskih religija i vjera krije jedna univerzalna tajna mudrost koja se tek trebala spoznati, a glavni moto Teozofskog društva je bio i još uvijek jest: "Nema veće Religije od Istine". Prema osnivačima Društva, najčišći izvor te mudrosti mogao se naći u tada još Zapadu ne mnogo poznatim istočnim učenjima budističke i hinduističke literature. No, oni nisu samo obećavali teorijsko znanje već i praktične magijske pomoći. Blavatsky je tu mudrost povezivala s izvorom još starijim od onih na koja su se pozivala druga tajna društva, a povezujući je izravno s navodnim polubožanstvom koje obitava na Himalaji, odnosno njegovim inkarnacijama. Prema Huttonu, jedan od najvećih

¹¹¹⁶ Eliade, M. (1975): 3.

¹¹¹⁷ <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=60898> pristup ostvaren 6. ožujka 2017.

duhovnih utjecaja teozofije popularizacija je ideje reinkarnacije na Zapadu tijekom 20. stoljeća¹¹¹⁸.

Na hrvatsko i susjedna područja teozofija je stigla vrlo brzo nakon osnutka Društva i širenja svijetom. U slovenskom Bledu 1895. godine dr. Arnold Rikli osnovao je "Naravni zdravilni zavod" gdje su se okupljali teozofi iz čitave Europe i koji vrlo brzo postaje središte širenja teozofskih ideja. Pet godina kasnije u Ljubljani se osniva prvi teozofski studijski krug pod vodstvom dr. Edvarda Šerka u poveznici s nizozemskom sekcijom Teozofskog društva. Nakon Prvog svjetskog rata 1921. u Ljubljani se osniva Pripremni odbor za osnivanje Jugoslovenskog Teozofskog društva koji sudjeluje i na Prvom svjetskom kongresu Teozofskog društva u Parizu. Odbor tada izdaje brošuru "Teozofija je modrost Boga in modrost o Bogu", a od 1922. Odbor počinje izdavati reviju "Ezoterična pisma". Sljedeće, 1923. godine Odbor je osnovao sekciju koja u Sloveniji zamire 1924., ali istovremeno hrvatski teozofi pokreću Jugoslavensku sekciju Teozofskog društva te od predsjednice svjetskog Društva dr. Annie Besant dobivaju dopusnicu za to. Sekcija počinje s radom i ustanovljuje knjižnicu i prostor za sastanke u Zagrebu te započinje izdavati reviju "Teozofija". U Zagrebu se 1938. odvio Kongres Europske Teozofske Federacije, a na tom je Kongresu podnesen izvještaj kako je u proteklim godinama Sekcija osnovala ukupno 12 loža, od toga sedam u Zagrebu (*Sklad*, *Surya*, *Istina* za Jugoslavene i *Istina* za njemačku grupu, *Blavatsky*, *Adyar-Besant*, *Krist* i *Sava*), te po jednu u Karlovcu (*Jedinstvo*), Čakovcu (*Sloga*), Celju (*Krishnaji*), Križevcima (*Bratska ljubav*) i Beogradu (*Istok*). Također je postojalo i šest teozofskih centara, i to u Sušaku, Bjelovaru, Stubici, Šent Jurij ob Južnoj Železnici, Varaždinu i Hodošanu. Izneseni su na Kongresu i podatci da je na dan 30. rujna 1933. godine bilo ukupno 191 član, a da je kroz 10 godina u Društvu bilo ukupno 376 članova, od kojih je njih 185 istupilo¹¹¹⁹.

Jugoslavenska sekcija Teozofskog društva promijenila je ime 1939. godine u Teozofsko društvo u Jugoslaviji. Hrvatski teozofi su 1940., bojeći se njemačke okupacije, raspustili Društvo i ono nije djelovalo sve do 1945. kad se ponovno oživjelo pod imenom Teozofsko društvo u Federalnoj republici Hrvatskoj, a od 1967. pokrenuto je i Teozofsko društvo u SFRJ kojemu je od 1978. godine sjedište u Zagrebu. Od 1980. Društvo je izdavalo društvenu reviju "Staze"¹¹²⁰. Do sukoba među hrvatskim teozofima došlo je osamdesetih godina, kada je unutar mlađeg i liberalnijeg članstva počeo aktivnije djelovati "guru i tantrički jogi" Franjo

¹¹¹⁸ Hutton, R. (1999): 10.

¹¹¹⁹ Alfirević, Antun (1934): "Jugoslavensko teozofsko društvo", *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, Vol. 15, No. 6, lipanj 1934., Filozofsko teološki institut Družbe Isusove, 253-254.

¹¹²⁰ http://www.teozofija.info/Teozofsko_gibanje/Kronologija_Slovenija.htm pristup ostvaren 6. ožujka 2017.

Milićević, koji je oko sebe okupio grupu sljedbenika u Zagrebu nastojeći dobiti status posebne teozofske lože. Sukob je završio njegovim isključenjem, na što je on reagirao osnivanjem vlastitog pokreta koji je nazvao "Ananda yoga SFRJ", a kasnije zvan "Komaja". Obred Komajine crkve ljubavi naziva se Jojo, a u njegovu središtu nije svećenik nego svaki put drugi Komajin pripadnik koji sjedi u naslonjaču pred oltarom. Voditeljice obreda su 12 visokih svećenica koje su završile Komajino četverogodišnje duhovno školovanje, u čemu ih je pripremao sam Milićević¹¹²¹.

U isto vrijeme i na međunarodnoj teozofskoj sceni također je došlo do sukoba i stvorio se novi teozofski krug "Fenix" iz kojeg se kasnije razvila "Nova akropola"¹¹²². Također su se i drugi isključeni članovi iz Zagreba okupili u novom društvu "Pitagora", koje od 1989. od države biva priznato kao pravni nasljednik Teozofskog društva u SFRJ.¹¹²³

U 21. stoljeću službeno predstavništvo Internacionalnog Teozofskog Društva sa sjedištem u Adyaru (Indija) nalazi se u Zagrebu i okuplja dvadesetak članova iz cijele Hrvatske, u Krug ili Ložu Lotus¹¹²⁴. Nemaju samostalan prostor u kojem bi društvo moglo djelovati te se aktivnosti društva odvijaju jednom tjedno u prostorima LK Crkve u Zagrebu. Prema navodima na internetskim stranicama Društva, u okolici Križevaca "pomalo raste teozofska biblioteka čiji popis i sve informacije u svezi knjiga možete pronaći na početnoj stranici i poveznici "Knjige", a u bližoj budućnosti nakon još malo uređenja bit će spremne i prostorije za predavanja i druženje"¹¹²⁵.

Kršćanske crkve su od nastanka teozofije protiv njezinih ideja. Mnogi kršćanski teolozi smatraju "pravom" teozofijom samo kršćansku teozofiju. Primjerice, sociolog i protestantski teolog Hans Jürgen Ruppert u svojoj kritici teozofije smatra da se teozofija se ne zadovoljava s onim što filozofija, metafizika i teologija iskazuju o Bogu, svijetu i čovjeku već da se želi vjerovanjem izdići višim oblicima spoznaje istine. Ruppert ističe da već stoljećima postoji široka struja kršćanske teozofije od kasnoantičkih aleksandrijskih crkvenih otaca preko Hildegard von Bingen, Jakoba Böhmea sve do Von Baadera, Schellinga, Vladimira Solowljeva, Nikolaja Berdajeva i Sergija Bulgakova. Ali, također ističe da suvremena teozofska društva koja nastaju bez biblijskoga korijena, a na zasadama novovjekovnih okultizama i spiritualizama mogu biti samo "pseudoteozofija", jer da je esencijalno razlikovati

¹¹²¹ <http://arhiva.nacional.hr/clanak/19885/nas-orgazam-traje-puni-sat-vremena>

¹¹²² Blažević, Josip (1999): "Teozofija", *Veritas*, Broj 5 (417), svibanj 1999., preuzeto sa <http://www.veritas.hr/arhiv/arhiv/ver1999/V5-99.htm#VODENJAKU%20USUSRET...> pristup ostvaren 6. ožujka 2017.

¹¹²³ http://www.teozofija.info/Teozofsko_gibanje/Kronologija_Slovenija.htm pristup ostvaren 6. ožujka 2017.

¹¹²⁴ Isto.

¹¹²⁵ <http://www.teozofija.net/kontakt.htm> pristup ostvaren 6. ožujka 2017.

teozofski okultizam od kršćanske teozofije poglavito jer na ova suvremena društva utječu istočnjačke religije, pa ih i Ruppert ali i drugi autori slične provenijencije nazivaju "anglo-indijskom teozofijom"¹¹²⁶. Također, Ruppert smatra da teozofiju ne zadovoljavaju filozofski, metafizički i teologijski iskazi, jer teozofi smatraju da postoji tzv. "treći put" između znanosti i tradicionalnih religija, a da je glavno polazište teozofije da sve religije imaju zajednički ezoterički korijen su tako sinkretički orijentirani pokret. Takav "treći put" je, naravno, za kršćanstvo neprihvatljiv. Stoga Rupper naziva takve "tajne znanosti" o jedinstvu čovjeka, svijeta i Boga "neopoganzimima", a smatra i da se ezoterički korijeni svih religija "nužno moraju sukobiti i sa znanošću i s tradicionalnim religijama"¹¹²⁷. Prema Blaževiću, Katolička crkva je 1919. godine donijela zaključak da je teozofsko učenje nespojivo s učenje Katoličke crkve¹¹²⁸.

2.3. Antropozofija

Antropozofija (od grčkog *ανθρωπο+σοφία*, "ljudska mudrost") skup je, pak, ezoteričnog znanja o duhovnoj naravi čovjeka, svijeta i svemira proizašao iz teozofije. Utemeljena je kao pokret početkom 20. stoljeća u Švicarskoj i Njemačkoj, a utemeljio ju je Hrvat Rudolf Steiner (1861. – 1925.). Steiner je od 1897. godine živio u Berlinu gdje se upoznao s europskim suvremenim okultizmom. Postao je članom *Teozofskog društva* 1902. godine, a ubrzo i njegovim tajnikom. No, 1913. raskida s teozofima i na teozofskom kongresu u Parizu javno utemeljuje antropozofiju kao zaseban smjer. Odmah potom u švicarskom gradu Dornachu osnovao je vlastito društvo pod nazivom "*Opće antropozofsko društvo*", koje je naučavalo duhovno-mističnu povezanost čovjeka, Boga i Svemira, odnosno pokušavalo povezati duhovno, znanstveno i društveno. Steinerova antropozofija naučava da čovjek ima u sebi skrivene božanske izvore koje samo treba upoznati. Najveći je broj ljudi, prema Steineru, slijep za događanja izvan materijalne stvarnosti. Oni se, naprotiv, moraju otvoriti i postati slobodni za nematerijalni svijet i spoznati *sile svijeta*. Konkretnije, antropozofija ili kako ju je Steiner nazivao, *duhovna znanost i duhovno znanje*, naučava da je u početku bilo samo jedno duhovno biće koje se zgušćivanjem i cijepanjem razvilo u svemirska tijela, a potom i u čovjeka. Zapravo, antropozofija naučava određeni panteizam, da ne postoji granica između stvorenog i nestvorenog svijeta, između čovjeka i Boga. Čovjekov je vrhovni cilj postati duh,

¹¹²⁶ Despot, Blaženka (1993): "Hans Jürgen Ruppert *Teozofija — na putu ka okultnim nadljudima*", *Revija za sociologiju*, Vol. 24, Br. 1-2, 108-109.

¹¹²⁷ Isto. 109-110.

¹¹²⁸ Blažević, Josip (2016): "Suvremeni (neo)gnostički pokreti", *(Neo)gnostički i (neo)poganski kultovi. Zbornik interdisciplinarnog znanstvenog simpozija u Zagrebu, 28. i 29. studenoga 2015.*, Veritas, 45.

odnosno vrhunac je sveukupnog čovjekova razvoja taj da se postigne *oduhovljenje čovjeka*. Antropozofija naučava da se Svemir razvio u sedam vremenskih razmaka nazvanih po Saturnu, Suncu, Mjesecu, Zemlji, Jupiteru, Veneri i Vulkanu. Prema tim se razdobljima prema antropozofiji razvijao i čovjek. U razdoblju Saturna se prema antropozofskom nauku formiralo fizičko tijelo, u razdoblju Sunca eteričko, u razdoblju Mjeseca astralno, a u vremenu će Vulkanu svi ljudi doći do antropozofske vidovitosti. U Sunčevu je razdoblju prema njihovim vjerovanjima jedan sunčani duh ucijepio u astralno tijelo zlo, zli je dio svijeta propao, a drugi se spasio na Atlantidi, odakle i potječu današnji ljudi. Prema antropozofskom se nauku i povijest ljudi razvijala kroz sedam kulturnih krugova, a trenutno se nalazimo u petom. Dosadašnji kulturni krugovi bili su indijski, perzijski, babilonsko-egipatski, grčko-rimski i germanski. Antropozofija je tako ustvari sinkretizam gnostičko-manihejske, teozofske i kršćanske filozofije i promišljanja¹¹²⁹.

Prema Blaževiću, Steiner je navodno 1905. godine od Theodora Reussa, tadašnjeg vođe Ordo Templi Orientisa, o kojemu će nešto niže biti više riječi, kupio stupanj velikog majstora u slobodnozidarskoj loži u Njemačkoj koja je radila po egipatskom Misraim obredu¹¹³⁰.

Steiner je 1905. godine održao napisao i knjigu predavanja pod naslovom *Osnove ezoterije*, a u kojoj objašnjava svoje poglede na ezoteriju, što ona obuhvaća, poziva se na teozofiju i rozenkrojčere, raspravlja o okultizmu, astralnom tijelu čovjeka, karmi, kako upravljati astralnim tijelom i mišlju i drugim magijskim praksama ove vrste magije¹¹³¹.

Steiner se osim izgradnjom antropozofske teorije bavio i nastojanjima njezine provedbe u praksu. Najsčuvaniji živući primjer te prakse je stvaranje tzv. Waldorfske pedagogije koja je stvorila oblik i danas postojećih "waldorfskih škola". Prva takva škola nastala je na poziv njemačkog industrijalca Emila Molta, kojem je Steiner 1919. u Stuttgartu organizirao školu za djecu radnika tvornice cigareta Waldorf-Astoria, kojima je i samima također držao predavanja. *Waldorfschule* ili Waldorfska škola osmišljena je u trajanju od dvanaest razreda koji veliku pozornost posvećuju odgoju za govor, glazbu, kreativnost, kulturu, estetiku, umjetnost, biologiju i druge predmete. Steiner je crpio svoje znanje iz različitih izvora i osmislio waldorfsku pedagogiju na dva temelja, znanstvenom i antropozofskom temelju, prirodnima znanostima želio je dodati duhovno-religiozne elemente jer je bio uvjeren da materijalni i duhovni svjetovi teku paralelno i harmonično¹¹³². Stoga se može reći waldorfska pedagogija

¹¹²⁹ <https://www.vjeraidjela.com/waldorfska-pedagogija-i-katolicka-crkva/> pristup ostvaren 6. ožujka 2017.

¹¹³⁰ Blažević, J. (2016):49.

¹¹³¹ Steiner, Rudolf (1905): *Osnove ezoterije*.

¹¹³² Bezić, Živan (1999): "Waldorfska pedagogija", *Crkva u svijetu* 34, br. 4, 439.

utemeljena sinkretistički¹¹³³. Katolička Crkva antropozofiju i waldorfsku školu, kao i prethodno teozofiju smatra kvaziduhovnom i opasnom za kršćanski nauk.¹¹³⁴ U Hrvatskoj je waldorfska pedagogija prisutna od osamdesetih godina dvadesetog stoljeća, ispočetka kroz jaslice i vrtiće te dopunske škole, a kasnije i cjelovite samostalne škole. Nakon hrvatske nezavisnosti osnovano je i Društvo za waldorfsku pedagogiju Hrvatske, unutar kojega egzistira i Savjet za slobodu u školstvu. U Hrvatskoj danas djeluje nekoliko waldorfskih vrtića, od toga dva u Zagrebu i dvije waldorfske škole, po jedna u Zagrebu i Rijeci. Središte Antropozofskog društva nalazi se u Dornachu kraj Basela u Švicarskoj, a smješteno je u posebnoj građevini, "Goetheanumu", koju je osmislio sam Steiner. Tu se nalazi i antropozofska "Visoka škola za duhovnu znanost" s katedrama za matematiku i astronomiju, prirodne i medicinske znanosti, za likovnu, govornu, dramsku i glazbenu umjetnost¹¹³⁵.

U razdoblju između Prvog i Drugog svjetskog rata u Hrvatskoj su se podjednako kao i teozofska, ako ne i više, širila i antropozofska i druga okultistička gledišta te se hrvatska znanost borila sa sve većom popularnošću antropozofije koja joj se, osim u humanistici, pokušavala nametnuti i kao autoritet u prirodoslovnim znanostima, kemiji, fizici, biologiji i drugima. Najistaknutiji protivnik antropozofije u prirodnim znanostima bio je Fran Bubanović (1883. – 1956.) čiji su pogledi uspjeli zadobiti najozbiljniji odraz u hrvatskoj intelektualnoj sredini. Bubanović je bio izrazito protivan nastojanjima antropozofa koji pokušavali nametnuti svoje ideje u hrvatski intelektualni život kao znanstveni pokret sa željom ravnopravnosti antropozofije ostalima područjima znanosti, poglavito prirodnima pa čak i pokušati steći vladajući položaj nad njima. Bubanović je između ostaloga o antropozofiji napisao: "Njihova je tendencija, da u solidno naučno mišljenje i njegove metode istraživanja i rada unesu zbrku i nered naglašavajući da se znanstveni i duševni napredak postizava sasvim drugim putovima – kojima su tobože išli i najveći mudraci starih naroda – negoli su putovi i metode modernih prirodnih nauka. Okultizam, teozofija, antropozofija itd .neće da budu tek neki magloviti pokreti, nego se žilavo i tvrdokorno hoće da ukorijene u kulturnom modernom životu kao nauka, kao znanstveni pokreti koji ne će samo da su ravnopravni s ostalim modernim granama osobito prirodnih nauka, nego hoće da budu i nad njima. Svoju su propagandu u tom smjeru počele razvijati ove moderne struje po vascijelom kulturnom svijetu upravo religioznom fanatizmom"¹¹³⁶.

¹¹³³ Bezić, Ž. (1999): 444.

¹¹³⁴ Isto. 446-448.

¹¹³⁵ <http://www.antropozofija.hr/index.php/o-antropozofiji> pristup ostvaren 6. ožujka 2017.

¹¹³⁶ Paušek-Badždar, Snježana (2005): "Rudolf Steiner i antropozofija u hrvatskom prirodnoznanstvenom krugu", *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice*, 118.

Danas u Hrvatskoj djeluje Centar dr. Rudolfa Steinera u Donjem Kraljevcu, osnovan 2007. godine s ciljevima organizacije predavanja, seminara i radionica iz područja djelovanja dr. Rudolfa Steinera te razgledavanje rodne kuće Rudolfa Steinera¹¹³⁷. Također u Zagrebu postoji i Antropozofsko društvo "Marija Sofija"¹¹³⁸ koje je hrvatski ogranak Općega antropozofskog društva sa sjedištem u Dornachu u Švicarskoj. Jedna grupa liječnika antropozofa u Zagrebu navodno, prema napisu sa službene stranice društva, primjenjuje antropozofsku metodu liječenja pomoću antropozofskih lijekova u zajedničkoj privatnoj ordinaciji¹¹³⁹.

2.4. Ordo Templi Orientis

Ordo Templi Orientis (lat. za "Red Istočnog Hrama") ili skraćeno O.T.O., inicijacijsko je i sinkretističko magijsko tajno društvo koje je u 20. i 21. stoljeću bilo popularno u europskim i hrvatskim krugovima magijskih praktičara te koje je izvršilo velik utjecaj na razna oblikovanja smjerova suvremene magijske prakse u Europi. O.T.O. je osnovao Carl Kellner (1850. – 1905.) bogati austrijski industrijalac i slobodni zidar 1895. godine. Nakon Kellnerove smrti vođenje društva preuzeo je Theodor Reuss, slobodni zidar, tantrički okultist, magus Societas Rosicruciana, osnivač oživljenog novog Reda Illuminata i suosnivač njemačkog Teozofskog društva. O.T.O. je magijsko tajno društvo fokusirano na seksualnu magiju kao ključ do hermetičkih i slobodnozidarskih tajni. Kellner je tvrdio da su mu tajna znanja prenijela tri adepta, jedan sufi i dva hinduska tantrička majstora kao ključ ezoterijskih misterija¹¹⁴⁰.

Reuss je 1912. upoznao Britanca Aleistera Crowleya i inicirao ga u visoki stupanj O.T.O.-a te mu dao titulu "Kralja Britanije i Irske". Reuss se 1922. odrekao vodstva i postavio Crowleya za poglavara Reda. Crowley je u O.T.O. unio svoju vlastitu doktrinu, preuredio rituale Reda, kao i ciljeve i misiju Reda, proglašivši O.T.O. "Misionarskom organizacijom Novog Eona" čiji je zadatak sačuvati suštinu civilizacije, njezine najviše domete gnostike i okultizma koji "pravilno vode stazom više istine". Izvorna ideja osnivača bila je da se O.T.O. poveže i ukalupi u slobodno zidarstvo, ali pod vodstvom Aleistera Crowleya reorganiziran je prema idejama njegove Theleme kao središta i zakona religijskog principa. Ovaj Crowleyev zakon propovijedao je postulate "Čini što ti volja i to će biti sav Zakon" i "Ljubav je zakon, ljubav pod voljom". Crowley se rodio u obitelji koja je pripadala kršćanskoj sekti Plymouth

¹¹³⁷ <http://centar-rudolf-steiner.com/o-centru/> pristup ostvaren 6. ožujka 2017.

¹¹³⁸ <http://www.antropozofija.hr/> pristup ostvaren 6. ožujka 2017.

¹¹³⁹ <http://www.antropozofija.hr/index.php/o-antropozofiji> pristup ostvaren 6. ožujka 2017.

¹¹⁴⁰ Guiley, R. E. (2006): 232.

bratstva, ali se vrlo brzo odmaknuo religijskih uvjerenja svojih roditelja. Godine 1896. upisao se na Trinity College u Cambridgeu gdje je počeo čitati alkemijske, mistične i magijske tekstove. Napustio je Cambridge 1898. i susreo Juliana L. Bakera koji ga je upoznao s hermetičkim Redom Zlatne zore. Crowley je ušao u Red i uzeo ime Perdurabo (lat. za "izdržat ću"). Kontakt sa Zlatnom zorom za Crowleya je predstavljao prvo upoznavanje s organiziranom, ritualnom magijom jer se Zlatna zora prvenstveno bavila kabalom, ali i tarotom, astrologijom, alkemijom i proricanjem. Crowley se 1900. prvi put sukobio s Redom koji ga je potom i izbacio te on iste godine odlazi u Meksiko, a njihove tajne objavljuje javno u svom časopisu *Equinox* što će dovesti i do postupnog propadanja Zlatne zore¹¹⁴¹.

U Meksiku je Crowley razvio ritual samoinicijacije i tražio titulu "Adeptus Maior". Potom je otputovao na Cejlon gdje se bavio jogom uz svog bivšeg učitelja u Zlatnoj zori Allana Benneta, koji je u međuvremenu postao budistički svećenik. Crowley je 1904. napisao *Knjigu zakona* koju mu je navodno izdiktirao natprirodni entitet imenom Aiwass¹¹⁴², a koji mu se navodno objavio kroz vlastitu ženu nakon prizivanja egipatskog boga Horusa. Prema Monroeu, s Crowleyjem u punom zamahu javnog djelovanja magijska je praksa postala avangardnim projektom, mogućnost stvaranja radikalnih noviteta namjernim i nasilnim podrivanjem buržoazijskih konvencija¹¹⁴³.

Od 1910. godine Crowley je počeo vjerovati da je reinkarnacija maga Eliphasa Levija, te da je u prethodnim životima bio i okultist iz 18. stoljeća grof Cagliostro te papa Aleksandar VI. Borgia. Nakon što je postao poglavarom O.T.O.-a osnovao je brojne lože u Europi i Sjevernoj Americi. Iz Francuske su ga istjerali 1929. godine, a iste godine izašla mu je knjiga *Magija u teoriji i praksi*. Knjigu *Ekvinocij Bogova* objavio je 1937., a *Knjigu Thothovu* zajedno s THOTH tarot kartama koje je pod njegovim vodstvom dizajnirala Frieda Harris objavljena je 1944. godine. Crowley je umro 1947 godine. Nakon Crowleyeve smrti vodstvo O.T.O.-a preuzeo je njemački slobodni zidar Karl Johannes Germer koji je ostao na njegovu čelu do 1962. godine kad ga je naslijedio Amerikanac Grady Louis McMurtry, zvan Caliph Hymenaeus Alpha 777.¹¹⁴⁴ McMurtry je 1983. godine objavio *Svete knjige Theleme*, a O.T.O. se ubrzano raširio osnivajući kampove diljem Europe i svijeta. Crowleyjeva *Knjiga Zakona* postala je jedan od bestselera na svjetskom tržištu magijske literature. Pripadnici O.T.O.-a počeli su se smatrati društvom izabranika spasitelja čovječanstva u "Novom Eonu" kao i okultnim gnosticima. Magiju, odnosno Magiku kako je nazivaju, pripadnici O.T.O.-a smatraju

¹¹⁴¹ Gjorgijevski, B. T. (2011): 19.

¹¹⁴² Guiley, R. E. (2006): 5-6.

¹¹⁴³ Monroe, J. W. (2007): 73.

¹¹⁴⁴ Gjorgijevski, B. T. (2011): 21.

povijesnim izvorištem iz kojega se razvila znanost. Osnovni cilj rituala O.T.O.-a je postizanje razine svijesti koja bi omogućila korespondenciju i stapanje s kozmičkom inteligencijom, odnosno mikrokozmos s makrokozmosom. O.T.O. ritual naziva se *Liber XV*. ili gnostička misa, a sastoji se iz pripremne faze, faze čišćenja, rituala zavjeta, rituala priziva, mise i pričesti, inicijacije, te rituala stapanja s Aiwassom. Kao i druga tajna društva, članstvo u O.T.O. temelji se na sustavu inicijacije sa stupnjevanim ceremonijama u kojima se ritualnom dramom nastoje uspostaviti bratske veze i usaditi filozofska i duhovna učenja. U O.T.O. je uključena u Ecclesia Gnostica Catholica (EGC) ili Gnostička Katolička Crkva koja je crkveni produžetak Reda. Red se osim ritualima bavi organizacijom predavanja, radionica, umjetničkih performansa, izdavaštvom i instrukcijama iz hermetičkih znanosti, joge i magike. O.T.O. tvrdi da ima danas preko 3000 sljedbenika širom svijeta, dok se polovina ovog broja nalazi u SAD¹¹⁴⁵.

U Hrvatskoj krajem 20. i početkom 21. stoljeća u Zagrebu djelovala je i djeluje jedna O.T.O. loža, prvo pod imenom **Loža Mirrach** do 2011. godine, a zatim od 2011. godine kao **Loža Perun** koja se smatra nasljednicom Lože Mirrach te broji desetak članova. Bave se proučavanjem Theleme, magike i ostale hermetičkih tehnika¹¹⁴⁶.

Na njihovim internetskim stranicama može se naći opis kako je nastalo nove ime lože, Perun. Perun je, kako je već prije rečeno ovdje u radu u tekstu o hrvatskom starovjerju, slavensko i hrvatsko starovjerno božanstvo te u pravilu nema nikakve veze s ezoterijskim i telemitskim idejama, no osnivač lože zapisao je sljedeće: "Želja mi je bila da naša loža ima inspirativan naziv, da objašnjava telemitsku filozofiju, da bude povezana sa trozubom, a da istovremeno bude bliska našem narodu i kulturi. Prva stvar koja me je privukla je slavenska mitologija, svojstvena našem kraju i našem jeziku. Tražeći ime u toj slabo poznatoj listi na prvi pogled nisam naišao na ništa značajno. Hebrejska gematrija nije davala neke značajne rezultate. Iako bi gematrijska vrijednost riječi "Perun" davala 65 zbog veze sa trozubom pažnja mi je bila privučena imenom "Triglav". Tek nakon nekoliko mjeseci tapkanja u mraku sjetio sam se da kao i sva ostala pisma koja nisu koristila rimske ili arapske brojeve i slavenska pisma imaju svoju brojčanu vrijednost. Odlučio sam promotriti glagoljicu, pismo koje se u našim krajevima održalo dosta dugo u povijesti. Nižući retke u svojoj bilježnici sa kalkulatorom u ruci i tabelom vrijednosti glagoljaških slova računao sam ime po ime slavenske mitologije. I eto "Perun" je dalo 666 broj sunca. Provjerio sam rezultat drugi i teći puta i dobio isto: Pokoji Est Rtcī Uk Naš = 90 + 6 + 100 + 400 + 70 = 666. No i dalje nisam

¹¹⁴⁵ Gjorgijevski, B. T. (2011): 21.

¹¹⁴⁶ <http://www.oto.hr/perun/Article.aspx?ID=1> pristup ostvaren 6. ožujka 2017.

nikako uspio povezati Peruna sa trozubom. Iako primamljiv rezultat nije opisivao ono što sam sve želio. Činilo se nemogućim zatvoriti cjelinu. Sa jedne strane Perun sa druge trozub. Kako spojiti ta dva pojma, pitao sam se danima. Tražio sam na mnogim mjestima opise Peruna, njegovog oružja i simbolike. Skromni su opisi i, činilo mi se često, slični germanskom ili grčko-rimskom panteonu da bi prikazivali originalan opis. Na jednom blogu pronašao sam nešto što mi je privuklo pažnju. Činjenica da vilicu u nekim našim krajevima nazivaju perun, pirun ili pinjur, dala mi je upravo onu poveznicu za kojom sam mjesecima tragao. Odmah slijedeći dan krenuo sam sa provjerom. Pitao sam jednog poslovnog kolegu kako oni u Dalmaciji zovu vilicu, a on mi odgovori perun i začudi se zašto ga pitam tako neobično pitanje. Predstavio sam ideju o imenu na sastanku lože. Svi nazočni složili su se da su i ime i lamena pogodni za naziv tijela kojeg činimo svi zajedno, u kojem stvaramo, učimo i radujemo se. Nastavio sam proučavati glagoljicu i na OTOKU 2011, predstavio sam osnove glagoljaških brojčanih vrijednosti. Nakon izlaganja kada sam predstavio elegantnost mnemonike glagoljaške azbuke jedan me brat upitao "a kako se punim nazivom izgovaraju slova imena Perun?" Odgovor je glasio: "Pokoji Est Rtcí Uk Naš", a u modernom hrvatskom jeziku glasilo bi "Spokojno je reći nauk naš" ili parafrazirano "Mir je izricati naš nauk"¹¹⁴⁷.

3. Novovjerja u Hrvatskoj

Nasuprot pojmu *starovjerja* kao starim izvornim religijsko-magijskim oblicima vjerovanja i duhovnosti, najčešće animističkih prirodnih religija, kultova plodnosti, šamanizama te pojmu *dvovjerja* kao spoju starovjerja s nekom od velikih religija objave, u europskom i hrvatskom slučaju najčešće kršćanstva, pod terminom *novovjerje* smatram sve one oblike duhovno-magijskih sustava koji se ne temelje na aktivnim velikim religijama objave ili drugim velikim svjetskim religijama kao što su kršćanstvo, židovstvo, islam, budizam, konfucionizam i dr., već ili na prerađenim i prilagođenim starovjerjima ili na sinkretističkim mješavinama različitih religijsko-magijskih ideja i kulturnih krugova. I teozofija i antropozofija u nekim bi svojim elementima i aspektima ustvari već također spadale pod novovjerja zadovoljavajući neke od ovih kriterija, no obradio sam ih u ovom radu pod nazivnikom tajnih i inicijacijskih društava jer su u svojim organizacijskim strukturama i korijenima bliži takvim primjerima 19. i početka 20. stoljeća.

Prema Baileyju, bez obzira što nemaju jedinstvenoga ili koherentnog sustava vjerovanja, većina novovjernih religijsko-magijskih pokreta ima neke osnovne sličnosti. Većina se razvila

¹¹⁴⁷ <http://www.oto.hr/perun/Article.aspx?ID=41> pristup ostvaren 6. ožujka 2017.

i popularizirala nakon Drugog svjetskog rata a zenite počela dobivati u šezdesetim godinama 20. stoljeća kao svojevrsan odgovor na tradicionalne zapadne duhovnosti, promičući individualnost, ljudska prava, ekologiju, feminizam i toleranciju. Tadić smatra da, prema funkcionalističkoj sociologiji, sinkretička ezoterijska-okultistička religioznost postaje najprikladnijom i jedinom mogućom formom življenja svetoga u postmodernom društvu¹¹⁴⁸. Također, primjerice, i wicca i suvremeni sotonizam imaju zajedničko primarno geslo koje je uveo Aleister Crowley, ako ne činiš štetu, čini što te volja. Većina novovjernih pokreta aktivno prakticira neki oblik ritualne magije i u određenom stupnju vjeruje u njezinu učinkovitost.¹¹⁴⁹

U većini domaće, uvjetovano stranom literaturom, novovjerja se nazivaju *neopoganstvom* ili *neopaganizmom*. Jednako kao što smatramo termin *poganstvo* stilski i kršćansko religijsko-svjetonazorski obilježenim, pejorativnim i znanstveno neobjektivnim za sinonimiju pojma *starovjerja*, tako ujedno smatramo i termin *neopaganizma*. U engleskom jeziku i znanosti, osim *neopaganism*, novovjerje se naziva i *new religious movement (NRM)*, a pod definicijom, primjerice prema Clarku, religijskih ili duhovnih skupina modernog porijekla koje se nalaze na periferiji dominantne društvene religijske kulture, i to kao dio ili prerade i prilagodbe neke religije s velikim razlikama od postojećih denominacija ili pak u potpunosti religijski noviteti¹¹⁵⁰.

Pod novovjerjima ovdje podrazumijevam **sotonizam, new age pokrete, wiccu i suvremeno vješticiarstvo, neošamanizme i neoanimizme**, iako bi s obzirom na postmodernističku globalističku defragmentaciju svjetskih vjerovanja ta podjela mogla biti još razgranatija te predmetom, ne samo zasebne studije, već i zasebnog polja proučavanja.

3.1. Sotonizam

Sotonizam je svojim jednim dijelom, onim suvremenim podskupina novovjerja, a drugim pak dijelom religijsko-magijski antipod judeo-kršćanskim idejama. Ideja Sotone kao zasebnog božanskog entiteta razvijena je još u ranom židovstvu iako se smatra da je u najstarijim oblicima *Staroga Zavjeta* taj termin korišten više za čin odupiranja Bogu nego za neko biće koje bi mu bilo božanskim protivnikom. Ustvari, prvotni židovski koncept Sotone je bio u smislu specifične božanske kreacije koja je tu kako bi testirala snagu i ljubav čovjeka prema židovskom bogu, Jahvi. Tijekom židovskog egzodusa kroz perzijske utjecaje židovstvo

¹¹⁴⁸ Tadić, S. (2016): 72.

¹¹⁴⁹ Bailey, M.D. (2003): 97.

¹¹⁵⁰ Clarke, Peter B. (2006): *New Religions in Global Perspective: A Study of Religious Change in the Modern World*, New York: Routledge.

je došlo u kontakt sa zoroastrijanizmom koji utječe na nj svojim dualističkim idejama dobra i zla na dva suprotna pola svijeta.¹¹⁵¹

Uz to, židovstvo je kao monoteistička religija prije svega iz političkih razloga proklamirajući svoja monoteistička vjerovanja demoniziralo sva ostala vjerovanja okolnih naroda i kultura, smatrajući njihova božanstva demonima, iz čega će se kasnije razviti većina predodžbi paklene nomenklature srednjega vijeka, uz definirani popis hijerarhije pakla s vojskovođama čija su većinom imena izvedena iz starih božanstava Feničana i drugi naroda koji su graničili sa Židovima. Tako će, primjerice, bog plodnosti Baal postati demon Beelzebub, božica plodnosti i rata Ištar demon Astaroth i slično. Preuzeti dualizam dobra i zla prenijet će se kasnije i iz judaizma na kršćanstvo, ali i na islam koji je i sam sinkretizam animističkih pustinjskih kultova plodnosti i judeizma te će svoja starija vjerovanja u duhove elemenata i božanstva pustinje revidirati i demonizirati. Zanimljivo, kroz razvoj kršćanstva i islama od srednjega vijeka do danas, ideja Sotone s vremenom će postati najmanje izražena u svom izvornim religijskom sustavu, judeizmu. Islam će vrlo brzo po svom uspostavljanju i širenju prihvatiti koncept Šejtana kao glavnog neprijatelja Allahu, zajedno sa zlim duhovima i demonima džinima¹¹⁵².

Ranokršćanska teologija nije odbacila dualizam nakon što se odvojila od svojih židovskih korijena poglavito jer je koncept Sotone kao božjega neprijatelja prikladno rješenje na odgovor pitanja zla i patnje u svijetu koji su u suprotnosti s idejom beskonačno dobrog i svemoćnog boga kao što su Jahve i Isus Krist kao njegova djelomična inkarnacija. Kroz razvoj europske srednjovjekovne kršćanske misli ta suprotnost poprimit će goleme hijerarhijske razmjere gdje će se na strani Krista konceptualizirati čitava ustrojena vojska arhandela i anđela kao sila dobra, a na strani Sotone, vojska demoni, ustvari palih anđela kao simbola pobune prema Bogu. Tek će protestantizam iz svoga dijela kršćanstva ukloniti tu množtvu hijerarhizaciju nebeskih i paklenih sila, ostavljajući samo figure Krista i Sotone kao vječne suparnike i protivnike u borbi koja ne prestaje sve do Sudnjega dana kad će prema protestantskim vjerovanjima Krist pobijediti¹¹⁵³. Kao što se moglo vidjeti u dijelu ovoga rada u pitanjima progona vještica, srednjovjekovna teologija je iznjedrila vjerovanje da je jedan od načina na koji je Sotona, Đavao ili Vrag mogao utjecati na ljude da se odmetnu od Boga jest i

¹¹⁵¹ La Fontaine, Jean (1999): "Satanism and Satanic Mythology. Part 2. The history of the idea of Satan and Satanism. Section 1.", *Witchcraft and Magic in Europe – The Twentieth Century*, Vol. VI., 83.

¹¹⁵² Isto. 83.

¹¹⁵³ Isto. 84.

davanjem nadljudskim i natprirodnih moći s kojima su mogli činiti različita djela iznad mogućnosti običnih ljudi, najčešće magijskih napada¹¹⁵⁴.

U poststarovjernoj Europi ti demoni su obično bili od Crkve proglašeni stari animistički bogovi prirode u koje su vjerovali europski narodi prije pokršćavanja i od kojih su njihovi magijski praktičari vjerovali da vuku svoje magijske moći. Od 12. stoljeća nadalje Crkva je počela smatrati da su učeni magijski praktičari svoje moći prizivanja i iskorištavanja demona za svoje magijske svrhe dobili u zamjenu za svoje duše nekom vrstom ugovora s Đavlom. Ta takozvana demonska magija, što je najzanimljivije, bila je praksom ponajviše obrazovanih ljudi, među kojima je bilo najviše svećenika. U nižim seljačkim slojevima magijske prakse su najčešće bile vezane uz iscjeljivanje i liječenje ljudi i stoke ili pak apotropejske kako bi se zaštitilo od loših utjecaja i bolesti te donijelo sreću. No, Crkva je ubrzo i za te seoske "vješte" muškarce i žene koji bi se bavili takvim magijskim oblicima počela smatrati da ustvari vuku svoje moći od ugovaranja s Đavlom¹¹⁵⁵. Ideja "Sotonskih slugu" osmišljena je već ranije kako bi se moglo boriti protiv Židova, heretika i drugih neistomišljenika. Uvijek je ista ideja bila, kako se ti Drugi nalaze na zajedničkim slavljima i orgijama sa svojim nečastivim gospodarom. Taj sustav postoji još od doba Rima dok su starovjerni Rimljani optuživali kršćane da to rade. Nakon pokršćavanja kršćani su to nastavili raditi s ostalim starovjernim pripadnicima ili pak s onima koje su smatrali opasnim protivnicima ili hereticima u neslaganju sa službenom religijskom dogmom. Ovaj fenomen naziva se latinskim nazivom *lucerna extincta* ili "ugašenom svjetiljkom" kao simbolom gašenja svjetla na okupljanju i početka orgija, a koristili su ga, prema Eliadeu, kao napad Klement Aleksandrijski protiv gnostika, Augustin protiv manihejaca i brojni drugi¹¹⁵⁶. Te su ideje korištene i kao premise za borbu protiv Židova, templara, katara, protestanata i drugih. Iz folklora su preuzeti mnogi elementi koji su postali zajednički, od obrednih ubojstava, orgijanjanja, kanibalizma do sodomije, krvavih žrtvi i sličnoga. Ponajviše su takve optužbe postale ustaljene nakon uvođenja ispitivanja torturom u Europi, jer su se standardizirale i bivale bi implicirane te iznuđene mučenjem¹¹⁵⁷.

Prema Wilsonu, smatra se da je francuski časnik Gilles de Rais iz 15. stoljeća jedan od prvih osnivača sotonizma kao religijsko-magijskog sustava, a ne samo optužbenog

¹¹⁵⁴ Bailey, M. D. (2003): 114-115.

¹¹⁵⁵ La Fontaine, J. (1999): 85.

¹¹⁵⁶ Eliade, M. (1981): 128-131.

¹¹⁵⁷ La Fontaine, J. (1999): 86.

sustava¹¹⁵⁸. Rais je 1440. godine optužen i pogubljen zbog čarobnjaštva, kanibalizma i sadizma te obožavanja Sotone¹¹⁵⁹.

Francuska je i u narednim stoljećima jedna od prvih zemalja u Europi koja je doživjela "procvat" sotonizma, pogotovo od 17. do 19. stoljeća. Većinom je u njima sudjelovalo dekadentno plemstvo i svećenstvo koji su najvjerojatnije iz dosade i objesti izvodili rituale suprotne kršćanskima uz seksualne orgije i opijanje. Poznati su takvi rituali i crne mise pod pokroviteljstvom ljubavnice francuskog kralja Luja XIV., De Montespan (1641. – 1707.), koje je održavala i vodila okultistkinja La Voisin (o.1640. – 1680.) zajedno s opatom Etiennom Guibourgom (1610. – 1686.)¹¹⁶⁰. Navodna prva knjiga o sotonizmu jest "Grimorij pape Honorija" tiskana u 17. stoljeću iako je u rukopis vjerojatno starija, a ustvari je priručnik za održavanje crne mise i prizivanje demona. U Francuskoj 19. stoljeća najpoznatiji je slučaj sotonističkog opata Boullana (1824. – 1893.) koji je bio vođa ogranka karmelićanske crkve i navodno je prakticirao crnu magiju i žrtvovanja djece. Papa je 1847. ekskomunicirao ovaj red i njegove sljedbenike, a Boullan je zajedno časnom sestrom Adele Chevalier, koja mu je bila ljubavnica pobjegao iz samostana. Kasnije su imali dvoje djece, a Boullan je postao egzorcist s metodama koje su uključivale i mješavinu ljudskog izmeta i hostije koju je opsjednuta osoba morala progutati. Na jednoj od crnih misa žrtvovao je i jedno od svoje djece, a vjerovao je da se prvobitni grijeh Adama i Eve može iskupiti samo upražnjavanjem seksa s inkubima i sukubima, odnosno seksualnim demonima.¹¹⁶¹ Kako se moglo vidjeti u ranijim dijelovima ovoga poglavlja, postojale su blasfemične prakse s elementima sotonizma i u devijacijama tajnih inicijacijskih društava u 19. stoljeću.

U dvadesetom stoljeću može se primijetiti nekoliko ogrankama sotonizma. Prvi je onaj **klasični sotonizam**, kršćanski koncept Sotone i sotonizma koji je nastao na ovim srednjovjekovnim idejama i promatra sotonizam kao tajno društvo posvećeno obožavanju i služenju Sotoni, a protivno Crkvi, uz obavezne ljudske žrtve, kanibalizam i seksualne orgije. U 20. i 21. stoljeću takav pogled na sotonizam i dalje uglavnom imaju kršćanske denominacije, najčešće one radikalnije i to su uglavnom vjerovanja onih izvana, uglavnom kršćana, a nema baš nekih potvrda da takve organizacije stvarno postoje osim nekoliko patoloških slučajeva. La Fontaine je primijetio da dvadeseto stoljeće više propituje navodne žrtve, a ne samo pretpostavljene sotoniste.¹¹⁶²

¹¹⁵⁸ Wilson, Colin (1988): *Witches*. New York: Crescent Books. 89.

¹¹⁵⁹ Faust, Viktoria; Knight, Thomas (2003): *Sotonizam*, Zagreb: Distri-book, 16.

¹¹⁶⁰ Isto. 17.

¹¹⁶¹ Isto. 19.

¹¹⁶² La Fontaine, J. (1999): 87.

Drugi, najveći oblik modernog sotonizma oblikovan je 1966. godine u San Franciscu kad je Anton Szandor LaVey (1930. – 1997.) osnovao Sotonističku crkvu i naziva se LaVeyevim sotonizmom¹¹⁶³. LaVey je u mladosti bio krotitelj lavova, policijski fotograf i mađioničar, a zatim je počeo pohađati okultne tečajeve preko kojih je došao u doticaj s hermetizmom, Zlatnom zorom i idejama Aleistera Crowleya. Vrlo brzo je počeo prakticirati neke od tih rituala, a zatim je izgradio vlastiti sotonistički svjetonazor, s demonom kao prirodnom silom i prihvaćanjem ljudske prirode kao požudne, ponosne i hedonističke¹¹⁶⁴. LaVeyev sotonizam je više smatran filozofijom negoli religijom, a za razliku od teističkih sotonista, LaVeyevi sotonisti vide Sotonu kao simbol čovjekove unutarnje naravi. LaVey je po osnutku svoje Crkve obrijao glavu i proglasio se osnivačem i visokim svećenikom Sotonističke crkve, a njegova žena Dianne postala je visokom svećenicom. Crkva je brzo narasla na preko 25.000 članova. Nakon nekog vremena djelovanja LaVey je odbacio crne mise kao zastarjeli koncept, a za rituale je počeo koristiti enokijanski magijski jezik, koji su u 16. i 17. stoljeću osmislili John Dee i Edward Kelly, kao sustav navodne magijske komunikacije s anđelima i duhovima te za putovanje različitim ravnima postojanja, i koji je prema njima bio izvorni jezik anđela u judeokršćanskom Raju¹¹⁶⁵. LaVey je učenja o enokijanskom jeziku preuzeo od Crowleya. La Vey je smatrao da sotonizam ne smije raditi razliku između bijele i crne magije, već da je magija magija bez obzira na njezinu svrhu, a da sotonist sam ima pravo i sposobnost odlučivanja kako će za svoje ciljeve koristiti magijske moći. Smatrao je i da postoje dvije vrste magije, Viša i Niža. Više je prema njemu ona koja uključuje rituale i ceremonije kako bi se fokusirala emocionalna energija za određenu svrhu, a Niža je, prema njemu, neritualna manipulativna magija kojom se kroz prirodne sposobnosti čovjeka može manipulirati. Nižu magiju La Vey je podijelio na tri podskupine, seksualnu, samilosnu i uništavajuću. Sotonistička magija često se naziva Putem lijeve ruke (eng. *Left Hand Path*). Iste godine s osnivanjem Sotonističke crkve, LaVey je napisao i objavio *Sotonističku Bibliju* (eng. *The Satanic Bible*), a zatim nekoliko godina kasnije *Sotonističke rituale* (eng. *Satanic Rituals*) iz 1972., *Sotonistička vještica* (eng. *Satanic Witch*) iz 1989., *Đavlova bilježnica* (eng. *Devil's Notebook*) iz 1992. i *Sotona govori!* (eng. *Satan speaks!*) iz 1998. godine¹¹⁶⁶. Sedamdesetih godina došlo je do raskola u Sotonističkoj crkvi, a dio članova osnovao je Setov hram u San Franciscu, sa štovanjem staroegipatskog boga Seta kao prototip po kojem je judeo-kršćanstvo

¹¹⁶³ Bailey, M. D. (2003): 28.

¹¹⁶⁴ Eliade, M. (1983): 92-93.

¹¹⁶⁵ Guiley, R. E. (2006): 91-92.

¹¹⁶⁶ Guiley, R. E. (2008): 315.

osmisli lik Sotone¹¹⁶⁷. Ovaj oblik sotonizma naziva se **teističkim sotonizmom**, odnosno **tradicionalnim** ili **spiritualnim sotonizmom**, kao oblik sotonizma koji kao premisu uzima vjerovanje da je Sotona stvarno božanstvo ili sila koju treba štovati¹¹⁶⁸. U 21. stoljeću oni sebe više ne smatraju sotonistima već novim pokretom sa svojim vlastitim, različitim postavkama od sotonizma.

Luciferijanizam je pak ogranak teističkog sotonizma, kao religijsko-magijskog sustava vjerovanja ili intelektualnog uvjerenja koji štuje bitne i inherentne karakteristike Lucifera, inspiriran staroegipatskim grčkim i rimskim mitovima, gnosticizmom i hermetizmom¹¹⁶⁹. U njemu je fokus na Lucifera kao dobru ili prosvijetljenu stranu Sotone, ali i osloboditeljem čovjeka od Jahve kao opresorskog božanstva, nešto poput starogrčkog titana Prometeja. Cilj luciferijanizma prema samim pripadnicima je unutarne prosvijetljenje čovjeka i iskorištavanje njegova punog potencijala¹¹⁷⁰.

Na hrvatskom se prostoru, nakon razmaka od dvjesto godina od prestanka progona vještica, o sotonizmu počinju provlačiti urbane legende od druge polovice osamdesetih godina dvadesetog stoljeća, a poglavito o sotonističkoj luciferijanskoj sekti **Crna ruža** koja svoje navodno podrijetlo vuče iz LaVeyeve Sotonističke crkve¹¹⁷¹. O djelovanju Crne ruže u Hrvatskoj počelo se govoriti u javnosti nakon samoubojstva jedne djevojčice iz ugledne obitelji u Dugom Selu, a u današnjim medijima kad se dotakne ta tema vjeruje se da je širenjem priče o Crnoj ruži upravljala jugoslavenska obavještajna služba UDB-a, koja je navodno željela skrenuti pozornost javnosti s tadašnjih društvenih i političkih promjena u zemlji¹¹⁷². Tada se proširila paranoja i histerija u javnosti, zabilježeni su i fizički napadi na mlade koji su bili odjeveni u crno, odnosno supkulturu darkera koja je bila modni i glazbeni izričaj a nije imala veze sa sotonizmom. Jedan od kurioziteta histerije dogodio se povezivanjem Željka Malnara, hrvatskog putopisca i novinara s Crnom ružom zato što je u Dugom Selu imao kafić Garuda, po imenu hinduističkog božanstva, a za koji se vjerovalo da je okupljalište članova Crne ruže¹¹⁷³. Jedan od navodnih najpoznatijih njezinih članova bio je Aleksandar Milles, poznat i kao organizator najveće pljačke knjižnog blaga u Hrvatskoj,

¹¹⁶⁷ La Fontaine, J. (1999): 101-102.

¹¹⁶⁸ Guiley, R. E. (2008): 315.

¹¹⁶⁹ <https://gcol.wildapricot.org/> pristup ostvaren 17. ožujka 2017.

¹¹⁷⁰ Isto.

¹¹⁷¹ <https://www.vecernji.hr/vijesti/bio-sam-sotonist-i-slusao-crne-mise-djevojka-me-izvukla-237248> pristup ostvaren 3. ožujka 2017.

¹¹⁷² <https://www.express.hr/top-news/tajna-udbe-sekta-crna-ruza-imala-je-poseban-tretman-10966?page=2> pristup ostvaren 3. ožujka 2017.

¹¹⁷³ <https://www.24sata.hr/news/krvava-ruka-udbe-tko-se-krio-iza-zlokobne-sekte-crna-ruza-529335> pristup ostvaren 3. ožujka 2017.

preko tisuću rijetkih knjiga i grafika iz Nacionalne i sveučilišne knjižnice iz Zagreba u razdoblju od 1980. do 1988. za što je osuđen na devet godina zatvora¹¹⁷⁴.

Socijalni pedagog Nebojša Buđanovac, predsjednik varaždinske udruge Anđeli čuvari, o Crnoj ruži napisao je da se "radi se o organizaciji utemeljenoj na vjerovanju. Zapravo, to je vjerska organizacija čiji pripadnici vjeruju da preuzimaju energije tih mladih ljudi koji se ubiju i tako iz njihovih smrti crpe snagu. Samoubojstva su dio rituala inicijacije u najviši stupanj njihove hijerarhije. Dakle, kada neki 'svećenik' uspije navesti mladu osobu na samoubojstvo, tada bude iniciran u taj najviši 12. stupanj njihove hijerarhije. Tih 12 stupnjeva predstavljaju kršenje univerzalnih Božjih načela, jer oni zapravo vjeruju da je ovaj svemir loše mjesto, a da je Bog zao. Vjeruju da će kršenjem Božjih načela prijeći u nekakav svoj vlastiti univerzum. Radi se o kompleksnoj religiji koja vuče korijene još iz staroegipatskih mitova i vjerovanja, od kulta boga Setha, preko crnih gnostika koji su predstavljali suprotnost prvim kršćanima, pa do crne kabale i utjecaja crne tantrije s istoka. Uglavnom, njihove pobude nisu financijske prirode, već se radi o vjerovanju prema kojemu njihova moć na ovom svijetu raste uz pomoć djece koju navedu na samoubojstvo."¹¹⁷⁵ Početkom devedesetih i Domovinskog rata prema novinskim napisima Crna ruža se ugasila da bi se ponovno aktivirala oko 2000. godine. Buđanovac je također o poslijeratnom razdoblju Crne ruže konstatirao da je "posljednji skup svećenstva Crne ruže za koji se zna održan 2001. u Jastrebarskom. Tad je još glavni u Crnoj ruži za cijelu regiju, "princ tame" bio profesor psihologije i engleskog, koji se 1987., kad je pukla afera, preselio iz Zagreba u Čakovec. Crna ruža ima svoje ćelije u Zagrebu, Varaždinu, Rijeci, Osijeku, Karlovcu, Čakovcu, Đakovu, Rabu i Slavenskom Brodu. Zanimljivo, osim možda u Zadru, nema ih u Dalmaciji, vjerojatno zbog mentaliteta. U ćeliji je 10 do 15 članova, potencijalnih žrtava, i "svećenik".¹¹⁷⁶ Buđanovac navodi i da u Hrvatskoj u samom vrhu te sekte uživa oko 20 ljudi, dok je sljedbenika oko 200 na razini cijele zemlje. Od sotonističkih grupa u Hrvatskoj važan dio medija zauzima i sekta **Crna zora** iz Varaždina¹¹⁷⁷ za koju Buđanovac tvrdi da "broji do 15 članova, koje prati i veći broj djece. Voditelj, to jest "svećenik", ima 30-ak godina i "metalac" je s pedigreeom, radnik, a Crna zora, čije je ime aluzija na Zlatnu zoru Aleistera Crowleya"¹¹⁷⁸.

¹¹⁷⁴ <https://www.24sata.hr/news/lopovi-iz-nsk-su-uhvaceni-ali-gdje-je-nestalo-2-milijuna-dem-333825> pristup ostvaren 3. ožujka 2017.

¹¹⁷⁵ <http://www.roditeljski.info/magazin/2010/01/crna-ruza-vodi-mlade-u-smrt/> pristup ostvaren 3. ožujka 2017.

¹¹⁷⁶ <https://www.vecernji.hr/vijesti/bio-sam-sotonist-i-slusao-crne-mise-djevojka-me-izvukla-237248> pristup ostvaren 3. ožujka 2017.

¹¹⁷⁷ <http://www.24sata.hr/news/100-opasnih-sekti-u-hrvatskoj-price-zrtava-clanova-i-voa-300442> pristup ostvaren 5. ožujka 2017.

¹¹⁷⁸ <https://www.vecernji.hr/vijesti/bio-sam-sotonist-i-slusao-crne-mise-djevojka-me-izvukla-237248> pristup ostvaren 3. ožujka 2017.

Novinar Večernjeg lista Daniel Tatić 2013. godine napravio je intervju s jednom mladom sotonističkom svećenicom iz Osijeka, studenticom poznatom pod imenom **Namaria**, a koja se sotonizmom bavi dvanaest godina kao voditeljica sotonističke organizacije "Temple Of Pride" i među osnivačima svjetskog sotonističkog pokreta "Joy of Satan" (eng. za "Radost Sotone") u Hrvatskoj.¹¹⁷⁹, te ima i svoju internetsku stranicu na kojoj nudi magijske usluge i usluge podučavanja magiji¹¹⁸⁰.

Ona za sebe tvrdi da prakticira teistički/spiritualni sotonizam. Vjeruje da je sumerski Bog Enki stvorio čovjeka na svoju sliku i pokušao učiniti čovjeka Bogom koji bi stajao uz njega kao njemu ravan, a da su ga u tome su ga spriječili "novi Bogovi". Ea/Enki je po njoj drugo ime za Lucifera/Sotonu, a mladi bogovi su bogovi Kršćanstva, Islama i Judaizma, koji ne mare za čovjeka i njegov razvoj. Sotonu ne smatra samo simbolom bunta protiv kršćanstva, već stvarnim stvoriteljem čovjeka, stvarnim bićem, ne simbolom. Prema njoj, Sotona je stvorio čovjeka u suradnji s drugim Bogovima i želio je da čovjek stoji uz njega kao Bog, ne kao u većini današnjih *mainstream* religija gdje se očekuje da čovjek bude ponizni sluga moćnih Bogova. Namaria smatra da Sotona želi ljudi stoje uz njega snažni i prosvijetljeni a da svi Bogovi zapravo izvanzemaljske rase i da su Sotona i Demoni jedna od njih te da je Sotona najmoćniji i najpoštovaniji. Prema Namariji, adepti postaju sotonistima formalnim ritualom sklapanja saveza/posvećenja Sotoni. Taj ritual je jednostavan i prema njoj, jedini je uvjet otvoreno srce i slobodna volja. Namaria kaže da postoje različite vrste sotonističkih obreda, a da većina njih ima magijske elemente i rezervirani su samo za posvećenike. Za sotoniste kaže da posjeduju većinom superiornije znanje o duhovnosti i drugima stvarima od „normalnoga“ čovjeka i da si mogu u puno stvari pomoći magijom i boljim razumijevanjem situacija i problema. Ona je sklopila savez relativno rano, s nekih 15 godina, a prema njezinim riječima radila je na svemu sama i na neki način organizirala i pokrenula ovu vrstu sotonizma u Hrvatskoj. Razlog što je izabrala sotonizam između ostalih magijskih redova jest što je od malena vjerovala da postoji netko iznad nje, ali nije mislila da je taj Bog kao kršćanski Bog osvetoljubiv, kontrolirajući i ograničavajući već je mislila da je Bog koji ju je stvorio nalik njoj. Spomenula je i LaVeyevu "Sotonističku Bibliju", ali smatra da ona nije dio teističkog sotonizma. Navela je stavove organizacije "Joy of Satan" koje je i njezina organizacija preuzeli u Hrvatskoj: "1. Mi ne podržavamo niti potičemo žrtvovanja živih bića u bilo kojem obliku. 2. Mi ne gledamo na Sotonu/Lucifera kao židovsko/kršćanski ili islamski koncept zla.

¹¹⁷⁹ <http://blog.vecernji.hr/danijel-tatic/sotonisticka-svecenica-u-sotonizmu-je-sve-besplatno-znanje-savjet-pomoc-740> pristup ostvaren 3. ožujka 2017.

¹¹⁸⁰ <http://namariasdemonicrealm.webs.com/> pristup ostvaren 5. ožujka 2017.

3. Mi vjerujemo da je Sotona/Lucifer isti Bog kao i Sumeranski Enki/Ea i egipatski Ptah. 4. Mi nismo Laveyani sotonisti jer ne dijelimo njegovo ateističko stajalište. 5. Mi nismo Luciferijani, jer vjerujemo da je Lucifer i Sotona isti Bog. 6. Mi ne zlostavljamo Drevne Bogove (Demone) raznim načinima invokacije i evokacije kao što su upotreba dvometarskog kruga i Jahvinog/Jehovog imena. 7. Mi smo protiv današnjih programa koji se predstavljaju kao religije da bi kontrolirali svijet; Kršćanstvo, Islam i Židovstvo. 8. Mi živimo u skladu sa zakonima prirode i ne prihvaćamo takozvani "kršćanski moral", koji je isprao umove ogromnog dijela današnje populacije. 9. Mi se bavimo magijom, živimo magiju i dišemo magiju. Nemamo određenu vrstu magije kojom se bavimo, jer je to individualna odluka. 10. Mi štujemo individualnost i pomažemo pronalasku istog. 11. Mi nismo sekta i ograđujemo se od bilo kakve vrste sektaških struktura i vjerovanja. 12. Mi nismo politički korektni".¹¹⁸¹

Namaria o broju teističkih sotonista u Hrvatskoj kaže da su povezani s nekoliko organizacija i da rade sa svim "Ex-Yu" narodima te da ih je oko 1000. Također kaže da ne postoji čvrsto ustrojena hijerarhija već da u hijerarhiji postoje iskusniji sotonisti, odnosno oni koji su već neke stvari prošli i koji imaju veća znanja od početnika, dakle oni su svoj status zaradili i sada je njihova uloga u savjetovanju mlađih sotonista koji naravno nalaze mnoge prepreke na svome putu. O svojim uslugama kaže da je njezin e-mail otvoren svima jer je javno objavljen na stranici *Temple of Pride* i njezinoj osobnoj stranici *Namaria's Demonic Realm*¹¹⁸² te da je dobivala svakakve e-maile, poput nuđenja novaca od ljudi kako bi bacila crnu magiju na njihove bivše supružnike. Na stranici je stoga i objavila da se ne bavi takvim stvarima i da ne prodaje svoje magijske sposobnosti¹¹⁸³. O sotonizmu iz svoga kuta gledanja i usporedbi s kršćanstvom te pogledima koje kršćanstvo ima prema sotonizmu, poglavito oko problema samoubojstava, ubojstva i sknavljenja grobova, ali i liječenja magijskim metodama napisala je Tatiću sljedeće: "Sotonizam je put pojedinca, ne hodanje u masi dok vam netko drugi odlučuje za vas. Stoga mislim da je sotonizam usamljenije mjesto od katoličke crkve. Usamljenije u pogledu vlastitih odluka. Svi koji se priklone sotonizmu misleći da će ih se problemi riješiti ako „prodaju dušu Đavlu“ gadno se varaju. (...) Ja ne poznajem niti jednoga sotonistu koji je počinio samoubojstvo, a opet poznajem toliko katolika koji su to napravili. U sotonizmu se samoubojstvo smatra jako lošim potezom, jer mi smatramo da smo došli na ovaj svijet da bi napredovali i završili sa ciklusom reinkarnacija. Mogu vas uvjeriti da onaj tko počinio samoubojstvo nije pravi sotonist. (...) Iskreno, nije mi jasno zašto bih kopala po

¹¹⁸¹ <http://blog.vecernji.hr/danijel-tatic/sotonisticka-svecenica-u-sotonizmu-je-sve-besplatno-znanje-savjet-pomoc-740> pristup ostvaren 3. ožujka 2017.

¹¹⁸² <http://namariademonicrealm.webs.com/> pristup ostvaren 5. ožujka 2017.

¹¹⁸³ Isto.

nečijem grobu. Za mene je groblje mjesto gdje čovjek treba pokazati poštovanje prema mrtvima. Za niti jedan magijski obred mi nije bilo potrebno ništa s groblja. Jer sotonisti štiju život. Štiju i smrt, ali ne misle da ona boravi na grobljima. Na grobljima borave samo potrgana vozila kojima smo se služili da bi mogli boraviti u ovoj dimenziji. (...) Sotonizam nadilazi Biblijski koncept dobra i zla. Odavno je utvrđeno da je taj koncept samo kulturalna razlika. Ono što se u jednoj kulturi smatra dobrim, u drugoj kulturi se smatra pogrešnim. Sotonizam to nadilazi. (...) Mi zapravo ne pokušavamo potkopati i srušiti crkvu. Ide joj to dobro i bez naše pomoći. Ja i moji kolege ne želimo imati nikakva posla s kršćanskom crkvom. Zaobilazimo ju u širokom krugu jer nam nije potrebna. (...) Ja smatram da nitko nema pravo oduzeti drugoj osobi život. Također, imam čvrsto uvjerenje da niti jedna osoba ne bi trebala kontrolirati onu drugu osobu. Za mene je miješanje u tuđe odluke nešto najgore što mogu napraviti. Poštujem ljude jer očekujem da oni mene poštuju. Svi mi iz JOS organizacije osuđujemo ubojstvo. Za mene je život nešto što treba njegovati kako bi zasjao u cijelom svojem sjaju. Glumiti Boga nad nekim izgubljenim ljudskim bićem nije nešto s čime bi se itko trebao ponositi. (...) Za mene je tipični kršćanin osoba koja nema svoje mišljenje, već je indoktrinirana sa stvarima koje niti razumije, niti se trudi razumjeti. Znam gomile kršćana koji nikada nisu pročitali Bibliju. U stanju sam cijeniti osobe koje slijede svoju paradigmu. Ali ruku na srce, teško je slijediti paradigmu koja je potpuno neprirodna za ljudsko biće. Kršćane doživljam kao izgubljene ljude, koji ne znaju ni zašto su tu, niti što trebaju raditi, a ni kamo idu. (...) Izlječenja kod nas ona nisu čudotvorna, već su rezultat znanja. Svi mi meditiramo i radimo s energijom tako da je nama liječenje nešto najprirodnije što se može dogoditi. Ja sam sve svoje bolesti sama izliječila. Sve do jedne." O Crnoj zori i Crnoj ruži za kraj Tatiću je komentirala: "Koliko znam Crna Ruža više nije aktivna, a za Crnu Zoru nisam ništa čula u zadnje vrijeme. Mislim da su oni aktivni, ali ja nemam nikakve kontakte s njima. Sotonizam nije za svakoga. Mnogi uđu u njega nezreli i na kraju izađu iz njega. On obuhvaća toliko mnogo toga. Ja osobno radim na svakom aspektu sebe. Meditacije i energetski rad za dušu, alternativna psihologija za psihički dio, fizičke vježbe i ishrana za tijelo, knjige i znanje za um. Ako isključite i jedan od ovih aspekata, naići ćete na zid. Stoga, sotonisti su elita. Elita u smislu da su jedni od rijetkih koji toliko žele uložiti u svoj kompletni rast."¹¹⁸⁴

Dijelovi Katoličke Crkve, crkveni redovi i udruge, na svojim portalima, skupovima i glasilima u Hrvatskoj vrlo često komentiraju sotonističke sekte, no koliko je primijećeno za vrijeme istraživanja ove studije stalno se, čini se, ponavljaju iste informacije i navode vezani

¹¹⁸⁴ <http://blog.vecernji.hr/danijel-tatic/sotonisticka-svecenica-u-sotonizmu-je-sve-besplatno-znanje-savjet-pomoc-740> pristup ostvaren 3. ožujka 2017.

uz luciferijanske sotonističke sekte, poglavito Crnu ružu i Crnu zoru, Aleksandra Millesa i ritualna samoubojstva, a čiji su opisi promatrani kroz prizmu jednaku u uvodnom dijelu ovoga dijela, te u pravilu ne prate ovakve skupine kao što su Namarijine i koje se bave teističkim sotonizmom¹¹⁸⁵¹¹⁸⁶.

3.2. *New Age*

New age je iznimno kompleksan i često raspravljan "**kišobran**" pojam¹¹⁸⁷ kojim se opisuje široki spektar duhovno-magijskih oblika, koncepata i pokreta oblikovanih i preoblikovanih od šezdesetih godina dvadesetog stoljeća do danas. *New age* kao duhovno-magijski koncept ima više korijena i uzroka. U literaturi se ponekad ističe kako *new age* kao duhovni svjetonazor proistječe isključivo iz istočnjačkih religija, ali svoje duboke povijesne korijene ima i u zapadnom ezoterizmu i misticizmu¹¹⁸⁸, odnosno magijsko-okultni korijeni *new agea* vuku i u razne magijske prakse i koncepte od 16. stoljeća, renesansne magije, alkemije te tajnih društava i sinkretističkih pokreta čiji su članovi poglavito početkom 20. stoljeća pripremili teren za eksploziju alternativnih duhovnosti na Zapadu u dodirima i sinkretističkim povezivanjima s različitim azijskim, afričkim i američkim duhovnostima i tehnikama. No, ključna društvena razlika je u tome što su se magijskim oblicima i praksama u proteklim, spomenutim vremenskim razdobljima većinom bavili pripadnici plemstva, imućnog građanstva i klera koji su si mogli priuštiti okupljanja, putovanja, eksperimentiranja i raspravljanja, a *new age* je kao glavni preduvjet spuštanja na široku populaciju imao masovno opismenjavanje radničkog i nižeg društvenog sloja u Europi i Americi sredinom dvadesetog stoljeća, oporavak i tehnološki napredak nakon Drugog svjetskog rata, povećani utjecaj medija koji je slijedio zajedno s njim, radija, televizije, novina i izdavaštva, razvoj glazbenih supkultura te dostupnost svjetskih religijsko-magijskih ideja i koncepata širem sloju ljudi. *New age* pokrete karakteriziraju "eklektičnost i sinkretizam koji su svojstveni za duhovni svjetonazor postmoderne koji je definiran kao osobni svjetonazor"¹¹⁸⁹, a zbog čega, primjerice, Tkalčić *new age* i njemu srodne oblike duhovnosti naziva i *religijama sebstva*.¹¹⁹⁰ On je i odraz novih medija i dostupnosti te na taj način i industrija duhovnosti¹¹⁹¹, jer ovisi i o velikom tržištu literature, magijskih pomagala, radionica, terapija i tečajeva, koji su svi

¹¹⁸⁵ <http://hu-benedikt.hr/?p=1054> pristup ostvaren 5. ožujka 2017.

¹¹⁸⁶ <http://www.hazud.hr/sotonisticke-sekte-najveca-pandemija-xxi-stoljeca/> pristup ostvaren 6. ožujka 2017.

¹¹⁸⁷ Dragun, M. (2012): 10-11.

¹¹⁸⁸ Isto.

¹¹⁸⁹ Isto.

¹¹⁹⁰ Tkalčić, M. (2014): 32.

¹¹⁹¹ Beyer, Peter (2006): *Religions in Global Society*, London and New York: Routledge, 281.

ustvari proizvodi za širu publiku. Stoga, za razliku od ostalih novovjerja, poglavito neanimizama, neošamanizama i wicce koje teže organiziranom religijsko-magijskom sustavu, *new age* je amorfan, raspršen i bez autoriteta koji bi bili središnje figure određujući ispravnost i dosljednost nekog puta. On je pak usredotočen više na osobni put pojedinca i slobodno traganje za onim što pojedincu paše. Također, kao što je Belaj primijetila, u *new age pokretima* veliki značaj ima potraga za transcendentnom stvarnošću, a u neanimizimima ipak potraga za imanentnim božanstvom, te je razlika među njima što *new age* stavlja naglasak isključivo na duhovno, a neanimizmi zagovaraju ravnotežu između duhovnog i materijalnog, *new age* pokreti nadnaravnu komponentu percipiraju kroz hijerarhijsku podjelu, neanimizmi ističu demokratičniji odnos prema nadnaravnim silama¹¹⁹².

No, s druge strane, Dragun smatra i da *new age* donosi drugačiji stil svakodnevnog života "kroz praksu ekoloških pokreta, organske poljoprivrede, feminističke svijesti, duhovne metode odgoja djece, nehijerarhijske udruge, alternativne metode u medicini, različite psihoanalitičke škole, mirovnu kulturu, vegetarijanstvo i veganstvo"¹¹⁹³. Prema Huntu uloga alternativnih religija jest i popunjavanje duhovnih "procjepa" te "popunjavanje latentne potražnje u suvremenom Zapadnom društvu"¹¹⁹⁴. To je prema Beyeru zajednička crta *new age* pokreta i neanimizama u kontekstu religioznosti koja naglasak stavlja na osobno osnaživanje, bilo da je ono konceptualizirano kao magija, bilo kao neki drugi način religijskog osnaženja¹¹⁹⁵ ili kao ovozemaljsku sposobnost bivanja boljom osobom¹¹⁹⁶. *New age* je polovicom 20. stoljeća bio onodobna kontrakultura u SAD-u gdje je glavna ideja bilo i ponovno otkrivanje kulture američkih Indijanaca, ali u kombinaciji s mističnim, ekookolišnim i duhovnim disciplinama različitih kultura i koncepata poput hinduizma, šamanizma, znanstvene fantastike i transpersonalne psihologije.¹¹⁹⁷

Povjesničar religija i kršćanski teolog i kardinal Julien Ries smatrao je da *new age* pokreti imaju gnostičku strukturu i da je ustvari neognostički pokret analogan gnostičkim pokretima 2. i 3. stoljeća. Poveznice jednoga i drugova vidi u pet sličnosti: oba su religijski sinkretizmi na

¹¹⁹² Tkalčić, M. (2014): 32.

¹¹⁹³ Dragun, M. (2012):21.

¹¹⁹⁴ Hunt, Stephen J. (2003): *Alternative Religions. A Sociological Introduction*, Hampshire, Burlington VT: Ashgate, 9

¹¹⁹⁵ Beyer, P. (2006): 280.

¹¹⁹⁶ Tkalčić, M. (2014): 33.

¹¹⁹⁷ Hunt, S. J. (2003): 149.

ezoterijskoj bazi, odgovor su na strah i tjeskobu, bore se protiv materijalima, nude slobodno duhovno iskustvo i teže sinkretističkom pomirenju svih religija¹¹⁹⁸.

Jedan od najpopularnijih *new age* pokreta koji djeluje u Hrvatskoj od druge polovice 20. stoljeća svakako je onaj **Transcendentalne meditacije (TM)**, koji je osnovao Maharishi Mahesh Yogi 1957. godine. Prema stranicama hrvatskog Saveza za transcendentalnu meditaciju Maharishi Mahesh kroz svoj sustav predstavlja svoja istraživanja u polju svijesti i otkriva nam sedam stanja svijesti, a transcendentalnu meditaciju u desetljećima njezine popularizacije stalno afirmira znanstvenim radovima, a propagira unutar svoga sustava od 1972. i svoju vlastitu znanost nazvanu "Znanost os svijesti". Na stranicama se kaže i da je 1976. godine "Maharishi osnovao Svjetsku vladu za Doba prosvjetljenja sa suverenitetom u domeni svijesti i autoritetom u nepobjedivoj snazi Naravnog zakona i predstavio TM-Sidhi program i iskustvo mjehurića blaženstva u yogijskom letenju za stvaranje vrhunske koordinacije duha i tijela u pojedincu i koherencije u svjetskoj svijesti". U Hrvatskoj djeluje Savez za transcendentalnu meditaciju, a u mnogim su gradovima osnovani centri za TM u kojima polaznici mogu ići na tečaj¹¹⁹⁹.

Prema "Hrvatskoj enciklopediji" TM je "mentalna tehnika zasnovana na teoriji i praksi yoge, koja omogućuje osobi da postigne stanje duboke opuštenosti. Ta se tehnika sastoji od kontroliranoga disanja, pražnjenja uma od misli, ponavljanja mantr, kratkih riječi ili fraza tijekom mirnoga sjedenja u određenom položaju u trajanju od 20-ak minuta. Transcendentalna meditacija rabi se za smanjenje stresa i poboljšanje koncentracije"¹²⁰⁰. Prema Verlindeu, "Maharshi M. Yogi želi Zapadu preko pokreta 'Transcendentalne meditacije' staviti na raspolaganje tehniku vedske tradicije, da bi postigao rasvjetljenje ili 'samadhi'. Ovo se iskustvo sastoji u stapanju s profinjenim kozmičkim energijama, koje se smatraju božanskima (ne zaboravite da je vedantizam panteizam). Da bi sljedbenik došao do tog stanja, pozvan je prekinuti sa svakom osobnom aktivnošću: fizičkom i psihičkom. Stoga on prihvaća vježbe hatha-yoge i umne meditacije, da bi prekinuo sa svakom aktivnošću, i umnom, te tako postigao stanje neosobne simbioze s prirodom. Tehnika meditacije koju predlaže Maharishi M. Yogi sastoji se u ponavljanju jedne 'mantr', a to je jedan raspoznajni zvuk, u principu po svom značenju vibracijski, koji se praktično posve jednostavno bira ovisno o dobi inicirane

¹¹⁹⁸ Ries, Julien (2010): *Gli gnostici. Storia e dottrina*, Milano, 279-280., citirano pre, a Bodrožić, Ivan (2016): "Gnoza, gnosticizam i gnostički pokreti u ranom kršćanstvu", *(Neo)gnostički i (neo)poganski kultovi. Zbornik interdisciplinarnog znanstvenog simpozija u Zagrebu, 28. i 29. studenoga 2015.*, Veritas, 22.

¹¹⁹⁹ <http://www.tm-savez.hr/index.php> pristup ostvaren 8. travnja 2017.

¹²⁰⁰ <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=62014> pristup ostvaren 8. travnja 2017.

osobe. (...) To mehaničko ponavljanje dovodi na koncu do neke vrste postupka autohipnoze, do obustavljanja umne aktivnosti"¹²⁰¹.

3.3. Suvremeno vješticaarstvo i wicca

Jedni od raširenijih i najspecifičnijih novovjernih duhovno-magijskih koncepata 20. i 21. stoljeća jesu **suvremeno vješticaarstvo** i **wicca** čiji se počeci znanstveno gledano mogu smjestiti između tridesetih i pedesetih godina 20. stoljeća, iako većina samih praktičara smatra i vjeruje da oni postoje u nekim svojim oblicima od prapovijesti. **Suvremeno vješticaarstvo** se kao pojam odnosi na različite tradicije vješticaarstva prakticirane u 20. i 21. stoljeću, kao podvrsta novovjerja, odnosno uvjetno rečeno neopaganizma, a čije prakse uključuju magijske prakse, narodno liječenje, duhovno iscjeljivanje, šamanističke prakse, ceremonijalne magijske prakse elementarne magije, prilagodbe prirodnim energijama i druge, a **wicca** je jedna od podvrsta suvremenog vješticaarstva, ovisno kako koja tradicija sebe smatra ili naziva.

Wicca, kao najvažniji predstavnik suvremenog vješticaarstva, prema Miličević može se definirati kao "specifična i otvorena religija, bazirana na prirodi, arhetipskim pojmovima muškog i ženskog božanstva, usmjerena k afirmaciji života (...). Osnovne postavke bazira na polarnosti, imanentnosti, prirodi, magiji te sadrži ritualnu strukturu u krugovima i kvadrantima"¹²⁰². Sustav wicce na široj razini bazira se na štovanju prežitaka "Stare religije"¹²⁰³ unutar čijeg se sustava slavi osam tradicionalno keltskih godišnjih solarnih svetkovina, a to su Yule, Imbolc, Ostara, Beltane, Litha, Lughnasadh, Mabon i Samhain te manja slavlja za vrijeme punog Mjeseca koja se nazivaju *esbatima* i koja prate ciklus od dvadeset i osam dana, ujedno povezan sa ženskim menstrualnim ciklusom, odnosno slavljenjem Boginje u aspektu žene¹²⁰⁴. Wicca je u svojoj osnovi duoteistički duhovno-magijski sustav. Dva božanstva wicca tradicija najčešće su Velika Majka, Trostruka Boginja i darovateljica života kao ženski princip koji je binarno spojen s Rogatim Bogom, odnosno muškim principom¹²⁰⁵. Wiccani, kako se nazivaju vjernici i praktičari wicce, osim vjerovanjem u religijske postulate wicce, bave se elementarnom i simpatičkom magijom koja je sastavni dio ovog duhovno-magijskog sustava. Wiccanski se vjernici i praktičari najčešće okupljaju u kovenima, odnosno skupinama od uglavnom trinaest članova, iako ih naravno može biti i više ili manje, a koveni mogu biti i jedni prema drugima u hijerarhijskom ili pak

¹²⁰¹ <https://www.bitno.net/vjera/ispovijest-bivseg-tajnika-maharishi-m-yogija-osnivatelja-transcendentalne-meditacije/> pristup ostvaren 8. travnja 2017.

¹²⁰² Miličević, S. (2010b): 536.

¹²⁰³ Hutton, R. (1999): 33. Izraz "Stara religija" uveo je prema Huttonu Charles G. Leland (op. a.)

¹²⁰⁴ Miličević, S. (2010b): 536-537.

¹²⁰⁵ York, Michael (2009): "Pagan Theology", *Handbook of Contemporary Paganism*, Brill, 284.

saveznom odnosu¹²⁰⁶. Wicca je u pravilu inicijacijski sustav, barem u tradicionalnim i radikalnim tradicijama, dok je u eklektičnim najčešće samoinicijacijski. No, u većini wiccanskih tradicija novi članovi u kovene ulaze kroz inicijaciju, koja je, kao i slobodnom zidarstvu i iz kojega je preuzeta, trostupanjska¹²⁰⁷. Tradicijski koveni kao autonomne jedinice sastoje se od iniciranih svećenika i svećenika koje predvode Visoki svećenik i Visoka svećenica koji rade zajedno kao par i koji su prošli sva tri stupnja inicijacije. Ponekad visoki svećenici imaju samo drugi stupanj inicijacije te su onda pod upravom i nadležnošću nekog starijeg i glavnijeg koveni u hijerarhiji i liniji.¹²⁰⁸

Pojam *wicca* počeo se širiti nakon sve većeg prihvaćanja ovoga sustava vjerovanja u šezdesetim i sedamdesetim godinama dvadesetog stoljeća. Prije toga koristio se uobičajeni engleski naziv *Witchcraft*, u značenju *vještičarstvo*, ili pak skraćeno engleski *Craft*, odnosno *umijeće*. Sama riječ *wicca* staroengleski je pojam koji označava *čarobnjake*. Nije poznato tko je prvi iskoristio pojam *wicce* kao naziv za ovaj novovjerni sustav, ali pretpostavlja se da je to bio Charles Cardell koji je koristio pojam *Wiccen* već pedesetih godina 20. stoljeća. Samo nazivlje već desetljećima izaziva prijepore u praktičara, kao i u humanistici koja se bavi njihovim klasificiranjem. Gardnerijska i Aleksandrijska wicca koje pripadaju u britansku tradicionalnu wiccu smatraju da se ta riječ može koristiti samo i isključivo za njih. Neke pak wicca tradicije uopće ne koriste taj termin, već samo "vještičarstvo" i "umijeće", a neke pak tvrde da se sve suvremene tradicije vještičarstva mogu smatrati *wiccom*.¹²⁰⁹

Wicca se, dakle, ugrubo gledano, dijeli na tri osnovne tradicije, a to su tradicionalisti, radikali i eklektici, od kojih je eklektična wicca danas najslobodniji i najmnogobrojniji oblik *wicce* u svijetu. Legenda o osnutku *wicce* prvi je put objavljena 1960. godine u biografiji **Geralda Brousseaua Gardnera** koji je najznačajnija osoba u povezanosti s njezinim nastankom¹²¹⁰. Kako je Gardner bio jedini i isključivi izvor za čitavu svoju biografiju ona je *de facto* autobiografija¹²¹¹ o njegovu životu upravitelja plantaže čajevca i gume u Cejlonu i Maleziji gdje je došao u dodir sa slobodnim zidarstvom, spiritualizmom i budizmom kao i s lokalnim magijskim praksama¹²¹². Gardner se 1936. povukao u Englesku i počeo baviti arheologijom, ali i aktivno surađivati s *Folk-Lore Society*¹²¹³ i arheologinjom i egiptologinjom Margaret Alice Murray kojoj je među prvima pokazao svoj rad o prežicima vještičarstva

¹²⁰⁶ Bailey, M. D. (2003): 31.

¹²⁰⁷ Miličević Vukelić, S. (2015b): 128.

¹²⁰⁸ Buckland, Raymond (2007): *Vještičje umijeće*, Zagreb: Nova arka, Drugo izdanje, izmijenjeno i prošireno.

¹²⁰⁹ Miličević Vukelić, S. (2015b): 136-137.

¹²¹⁰ Guiley, R. E. (2006): 111.

¹²¹¹ Hutton, R. (1999): 43.

¹²¹² Miličević Vukelić, S. (2015b): 132.

¹²¹³ Hutton, R. (1999): 28-29 i 32-33.

1939. godine. Godinu dana prije, 1938. godine, postao je članom *Rosicrucian Fellowship of Crotona*, komasonske organizacije nastale iz slobodnog zidarstva ali s razlikom primanjem žena u svoje redove¹²¹⁴. Sljedeće godine, prema njegovim tvrdnjama, dio mu je članova otkrio da su ustvari i članovi starog vještijeg koven koji je prežitak drevne starovjerne religije kulta plodnosti i da se nalaze u New Forestu. Sam Gardner navodio je kasnije da je iniciran u taj koven u rujnu iste godine.¹²¹⁵ Margaret A. Murray objavila je prethodno dva djela *The Witch-Cult in Western Europe*¹²¹⁶ (1921.) i *God of Witches*¹²¹⁷ (1933.). U spomenutim knjigama iznijela je teoriju da je vještiji kult plodnosti *in continuo* preživio od prapovijesti do 20. stoljeća, te da je srednjovjekovna pozadina progona vještica ujedno i povijest aktivnoga vjerovanja u vještije bogove, Dijanu i Rogatog Boga, kao muško-ženskih cikličkih aspekata prirode¹²¹⁸. Svoje teorije temeljila je na zapisima s engleskih suđenja vješticama, a teze je bazirala na idejama opisanima u Frazerovoj *Zlatnoj grani*¹²¹⁹. Većina njezinih teorija kritizirano je i pobijeno u drugoj polovici 20. stoljeća¹²²⁰, poglavito nakon Ginzuburgovih mikropovijesnih analiza vješticiarstva¹²²¹, osim shvaćanja da je odista postojao pretkršćanski kult plodnosti i da je ono što je preostalo od njega od srednjega vijeka kvalificirano kao magijsko¹²²², ali ove dvije njezine knjige izvršile su iznimno jak utjecaj na okultističku europsku scenu prve polovice 20. stoljeća na Gardnera, ali i na brojne druge u tom formativnom razdoblju wicce¹²²³ te uopće na stvaranje i razvijanje wicce kao duhovno-magijskog pokreta i religije¹²²⁴.

Gardner će pak u kasnijim godinama napisti i dvije najvažnije knjige za popularizaciju same wicce, *Vješticiarstvo danas* (eng. *Witchcraft Today*)¹²²⁵ 1954. godine i *Značenje vješticiarstva* (eng. *The Meaning of Witchcraft*)¹²²⁶ 1959. godine.

Krajem 20. i početkom 21. stoljeća brojni su znanstvenici odbacili tvrdnje Geralda Gardnera i Margaret Murray da je u antici i srednjem vijeku postojao paneuropski vještiji kult te da se njegovi prežici preko ranonovovjekovnog progona vještica mogu smatrati temeljima i korijenom wicce. Ta teorija ustvari starija je čitavo stoljeće od Gardnera i Murray

¹²¹⁴ Hutton, R. (1999): 46.

¹²¹⁵ Isto. 43.

¹²¹⁶ Murray, M. A. (1921).

¹²¹⁷ Murray, M. A. (1931).

¹²¹⁸ Šešo, L. (2016): 96.

¹²¹⁹ Čiča, Z. (2002): 19-20.

¹²²⁰ Bailey, M. D. (2003): 95.

¹²²¹ Šešo, L. (2016): 97.

¹²²² Eliade, M. (1983): 87.

¹²²³ Miličević Vukelić, S. (2015b): 132.

¹²²⁴ Čiča, Z. (2002): 24.

¹²²⁵ Gardner, Gerald B. (1954): *Witchcraft today*, United Kongdom: Rider and Company.

¹²²⁶ Gardner, Gerald B. (1959): *The Meaning of Witchcraft*. London: Aquarian.

i spada u devetnaestostoljetne romantističke idealizacije¹²²⁷ ili pak konzervativne obrane svjetovnih progona vještica. Prvi ju je objavio njemački profesor kriminalnog prava Karl Ernest Jarcke 1828. kako bi opravdao razdoblje vještičjih progona, smatrajući da su Crkva i svjetovni sudovi zapravo samo izvršavali želju većine populacije i neutralizirali stvarnu opasnost koja je prijetila čovječanstvu od vještica i sotonista.¹²²⁸ Deset godina kasnije, 1839. godine, ovu teoriju nadogrudio je, također njemački, povjesničar Franz Mone, smatrajući da pretkršćanska religija vještičjeg kulta nije originalno postojala na njemačkom području već da su je doveli robovi s obala Crnoga mora koji su bili pripadnici grčkog kulta obožavanja boga Dioniza i boginje Hekate, te da su miješajući aspekte tog kulta s vlastitom vjerom stvorili hibridni sustav koji se oblikovao u vještičji kult obožavanja đavla kao jarcolikog boga¹²²⁹. Nakon njih sličnu teoriju je zastupao i francuski povjesničar Jules Michelet u svojoj idealiziranoj povijesnoj priči o vješticama, *Vještica* (franc. *La Sorcière*)¹²³⁰ iz 1862. godine, samo s promjenom stava u smislu da je smatrao da je ta vještičja religija bila ustvari ženska religija, predvođena ženskom svećenicom, posvećena prirodi, demokratska i pacifistički nastrojena¹²³¹. Njegovo djelo mješavina je povijesne knjige, povijesnog romana i romantizirane fikcije, a u njemu je Michelet opisao po njegovu mišljenju nastanak, razvoj i zamiranje ideje vještičarstva koje je smatrao ustvari pobunom nižeg, seljačkog sloja, protiv opresije europskog feudalnog poretka kao i protiv Katoličke Crkve¹²³². Smatrao je da je iz te pobune nastalo vještičarstvo kao svojevrsna tajna religija inspirirana poganskim vjerovanjima i bajkama, a koju su organizirale žene koje su se nalazile na svojim vještičjim sabbatima i crnim misama. Većina Micheletovih teorija danas je odbačeno kao povijesno netočne, ali smatra se da je ova knjiga imala neizravan utjecaj na razvoj wicce i drugih novovjernih pokreta u Europi 20. stoljeća.

Dodatnoj popularizaciji ove teorije doprinio je i Charles Godfrey Leland svojom knjigom iz 1899. godine *Aradia, ili Gospel vještica* (eng. *Aradia, or the Gospel of the Witches*)¹²³³ u kojoj je opisivao navodne prežitke starotalijanskog vještičjeg duhovno-magijskog kulta plodnosti¹²³⁴, a neki elementi su danas prihvaćeni, dok su drugi opet odbačeni te se smatra da je ili ta knjiga plod njegove fikcije ili pak fikcije njegove navodne kazivačice Maddalene. Bez

¹²²⁷ Hutton, R. (1999): 26-31.

¹²²⁸ Miličević Vukelić, S. (2015b): 130-131.

¹²²⁹ Isto. 131.

¹²³⁰ Michelet, J. (1862).

¹²³¹ Hutton, R. (1999): 30-31.

¹²³² Šešo, L. (2016): 93.

¹²³³ Leland, Charles Godfrey (1899): *Aradia, or the Gospel of the Witches*, London: Ballantyne, Hanson & Co.

¹²³⁴ Hutton, R. (1999): 32.

obzira na sve, dio suvremene wicce utjecan je ovim djelom te se i neki njezini dijelovi koriste u obredima¹²³⁵.

Danas prevladavaju teorije kako je wicca ipak novovjerje 20. stoljeća, zasnovano na okultizmu 18. i 19. stoljeća te na inicijacijskim slobodnozidarskim i drugim sinkretičkim tajnim društvima 19. i 20. stoljeća¹²³⁶. Hutton također odriče česte paušalne tvrdnje da je wicca dio *new age* pokreta jer mu prethodi, ali se ujedno i vidljivo razlikuje u glavnim načelima i postavkama. Također je pritom zaključio i da mnoge tvrdnje kako su brojni kršćanski običaji prežici starovjernih obreda i rituala, ustvari srednjovjekovni kršćanski običaji koji su proglašeni "poganskima" tijekom reformacije.¹²³⁷ Za širenje suvremenog vješticiarstva kao šireg pojma i wicce kao užeg i specifičnijeg Zapadom stvoreni su najbitniji preduvjeti nakon što je u Ujedinjenom Kraljevstvu 1951. godine službeno povučen zakonski akt o vješticiarstvu. Upravo je sloboda javne prakse bez mogućih zakonskih progona osobama koje su pripadale takvim organizacijama i udruženjima otvorila put popularizaciji vješticiarstva i wicce. Oko Gardnera stvorio krug ljudi koji će ubrzo s vremenom postati prvo tradicijom suvremenog vješticiarstva zvanom Gardnerijska wicca. Ona je nastala, kao što je već spomenuto, sinkretizmom različitih utjecaja krugova toga vremena na Gardnera i njegove pristalice, poglavito slobodnog zidarstva, teozofije, druidizma, zapadne ceremonijalne magije, Zlatne zore i učenja Aleistera Crowleyja o kojima je također već bilo riječi prije u ovoj studiji. No, bez obzira na to, Gardner je javno branio ideju da je u pozadini svega prežetak izvornog starovjernog kulta plodnosti koji se odvijao i odvija oko obožavanja Rogatog Boga i Boginje Majke kroz Kolo godine te magijske prakse unutar koveni. Tako je Gardnerijska wicca postala glavnim predstavnikom britanske tradicionalne wicce. No, ubrzo su i drugi praktičari, poput Sybil Leek, Charlesa Cardella, Raymonda Howarda, Rolla Nordica i Roberta Cochranea počeli tvrditi kako su i oni inicirani od strane svojih predaka u nasljedno i tradicionalno vješticiarstvo te da je Gardnerova inačica ustvari moderna, manje istinska varijacija vješticiarstva¹²³⁸. Neko vrijeme javljala su se i nastojanja da se te različite tradicije ujedine, ali se od toga ubrzo odustalo. Gardnerijska se wicca šezdesetih godina 20. stoljeća proširila u SAD poglavito nakon što je Gardner inicirao u svoj sustav Raymonda Bucklanda i njegovu ženu Rosemary. Buckland je prvi Amerikanac koji se javno počeo izjašavljati kao wiccan, a u narednim desetljećima napisao je nekoliko desetaka knjiga na različite duhovno-

¹²³⁵ Portone, Paolo (2002): "Aradia, mito e realta della stregoneria in una ballata Toscana dell'ottocento", *Storia, antropologia e scienze del linguaggio*, Anno XVII, fasciolo 3 settembre-dicembre 2002, 115-120.

¹²³⁶ Whitmore, Ben (2010): *Trials of the Moon. Reopening the Case for Historical Witchcraft. a Criticique of Ronald Hutton's Triumph of the moon: A History of Modern Pagan Witchcraft*, Auckland: Brair Books, 3.

¹²³⁷ Hutton, R. (1999): 43.

¹²³⁸ Miličević Vukelić, S. (2015b): 135.

magijske teme vezane uz wiccu, od kojih je i danas najpopularnija, s brojnim reizdanjima, kao svojevrsan udžbenik wicce, ona pod naslovom *Buckland's Complete Book of Witchcraft*¹²³⁹ iz 1986. godine. Buckland je kao glavni Gardnerov predstavnik u SAD-u izuzetno popularizirao Gardnerijsku wiccu, a od sedamdesetih godina paralelno stvorio i svoju vlastitu tradiciju pod nazivom Seax-Wica baziranu na saskim starovjernim simbolima i elementima. Nakon što je Gardner umro 1964., tisak i mediji su počeli iznimno senzacionalistički i često negativno pristupati temi wicce i vješticiarstva.

Počele su se javljati i nove struje koje su ubrzo postale novim tradicijama, primjerice ona Alexa Sandersa, koja je oslonjena na Gardnerijsku, ali s većim naglaskom na ceremonijalnu magiju, prozvana nešto kasnije Aleksandrijskom wiccom. Širenjem u SAD i Australiju razvile su se i još novije tradicije, svaka sa svojim specifičnim pristupima i razlikama u vjerovanjima i praksama, poput Feri tradicije Victora Andersona, Tradicije 1734. Josepha Wilsona, New Reformed Orthodox Order of the Golden Dawn Aidana Kellyja¹²⁴⁰ i Dijaničke wicce Zsuzsanne Budapest. Također se od sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća počeo javljati i niz autora, osim Gardnera i Bucklanda, koji su počeli pisati knjige¹²⁴¹, svojevrsne udžbenike i priručnike, a koji su davali znanje ljudima s kojima se mogao preskočiti dotad zatvoreni i kovenski pristup wiccanskom znanju, vjerovanjima i obredima preko inicijacije kako bi se bavilo vješticiarstvom ili wiccom te se tako pojavila samoinicijacija. Među najznačajnim autorima takvih knjiga za "usamljene vještice" (eng. *Solitary Witches*) su Paul Huson, Doreen Valiente, Janet i Stewart Farrar i, dakako, iznimno popularni Scott Cunningham. Ovi oblici bezkovenskog, samoinicijacijskog samostalnog rada nazivaju se eklektičkom wiccom. Zanimljivo, sljedeći Lelandove ideje iz 19. stoljeća stvoren je i talijanski oblik suvremenog vješticiarstva, *Stregheria* ili *La Vecchia Religione* (tal. za "Stara religija"), koja je ustvari nastala u SAD-u, uz tvrdnju da su joj izvorišta u drevnoj etruščanskoj religiji. Nju je popularizirao praktičar i autor više desetaka knjiga Raven Grimassi pod nazivom Aradijske tradicije kao sinkretizma Gardnerijske wicce i dijelova talijanskog vješticiarstva s rimskim panteonom božice Dijane i njezina brata Apolona te kćeri Aradije¹²⁴².

¹²³⁹ Buckland, Raymond (1986): *Buckland's Complete Book of Witchcraft*, St. Paul, MN: Llewellyn Publications. Vidi hrvatsko izdanje: Buckland, Raymond (2007): *Vještice umijeće*, Zagreb: Nova arka, Drugo izdanje, izmijenjeno i prošireno.

¹²⁴⁰ Clifton, Chas S. (2009): "Earth Day and Afterwards: American Paganism's Appropriation of 'Nature Religion', *Handbook of Contemporary Paganism*, Brill, 115.

¹²⁴¹ Cunningham, Scott (1997): *Living Wicca. A further Guide for the Solitary Practitioner*, St. Paul, MN: Llewellyn Publications. 5-8.

¹²⁴² <http://www.ravengrimassi.net/> pristup ostvaren 7. srpnja 2017.

Postoje i mnoge druge inačice suvremenog vješticiarstva koje su okrenute i starijim vjerovanjima, primjerice onima egipatske mitologije i rituala¹²⁴³. Mnogi, ako ne i većina wiccana, dijele vjerovanje u magijske prakse i magiju kao koncept i sposobnost čovjeka da upravlja sobom i okolinom kroz čarobnjačke i vještinarske prakse. Neke tradicije, prema Crowleyevim utjecajima magiju nazivaju i magikom (eng. *Magick*)¹²⁴⁴, a često se i definicije magije u mnogih tradicija slažu s onom Crowleyjevom¹²⁴⁵.

Također mnogi praktičari smatraju magiju prirodnim zakonom, a ne nečim natprirodnim. Tijekom ritualnih praksi wiccanski praktičari koriste različite verbalne, pisane i apotropejske magijske oblike kao i elementarnu magiju¹²⁴⁶, najčešće dizanje i spuštanje magijskih krugova, uporabu pentagrama kao simbola, te govornih basmi i zaziva kojima vjeruju da mogu utjecati na fizički svijet. Najčešće svrhe wiccanske magijske prakse usmjerene su na iscjeljivanje, plodnost, zaštitu i čišćenje loših i negativnih utjecaja što se u ranijim fazama wicca nazivalo bijelom magijom, naspram one crne, uročke magije. U pravilu se wicca sastoji od različitih magijskih praksi narodne magije, djelomice šamanističkih praksi te varijacija zapadne ceremonijalne magije. U tim ritualima i praksama najčešće se koristi personalizirani magijski pribor kao što su obredni nož *athame*, magijski štap, pentagram i kalež, ali i drugi poput metle, kotlića, svijeća i različitih mirisa. U wicci ne postoje svete knjige kao u religijama objave ili nekim drugim religijama, već zbirovi zapisa koji se nazivaju "Knjigom sjenki" (eng. *Book of shadows*). Uglavnom se vjeruje da je sam Gardner popularizirao takav oblik prema srednjovjekovnim grimorijima i ljekarušama, a on je u svojoj "Knjizi sjenki" imao i Lelandove i Crowleyeve tekstove uz različite čini obrede, pjesme i druge¹²⁴⁷. Iako je Gardnerova ideja bila da svaki praktičar radi sebi prilagođenu "Knjigu", neke tradicije zadržavaju Gardnerovu osobnu "Knjigu sjenki" kao glavni zbir tekstova i priručnik, a druge pak koriste one koje koriste njihovi Visoki svećenik i svećenica koveni. Kasnijom diseminacijom Gardnerovih ranih tekstova, poglavito "Knjige sjenki", koju su detaljno analizirali prvenstveno Doreen Valiente¹²⁴⁸ i Aidan Kelly, izašlo je u javnost da su ti prvi Gardnerovi rituali bili inspirirani okultnim naslijeđem kraja 19. i početka 20. stoljeća, izravnih citata preuzetih iz djela Aleistera Crowleya i Charlesa G. Lelanda, inspirirani zazivima i

¹²⁴³ Cannon Reed, Ellen (2002): *Circle of Isis. Ancient Egyptian Magick for Modern Witches*, New Jersey: Career Press.

¹²⁴⁴ Crowley, Aleister (1995): *Magika. Knjiga II.*, Zagreb: Nova Arka, 10.

¹²⁴⁵ Bogdan, Henrik (2009): "The influence of Aleister Crowley on Gerald Gardner and the early wiccraft movement", *Handbook of Contemporary Paganism*, Brill, 82-83.

¹²⁴⁶ Cuningham, Scott (2004): *Earth, Air, Fire & Water. More Techniques of Natural Magic*, St. Paul, MN: Llewellyn Publications, 23-33.

¹²⁴⁷ Miličević Vukelić, S. (2015b): 134.

¹²⁴⁸ Bailey, M. D. (2003): 135-136.

inicijacijama korištenim u *Redu Zlatne Zore*¹²⁴⁹, te opisima praksi "vještichjeg kulta" iz knjiga Margaret Alice Murray¹²⁵⁰.

Doreen Valiente, koja je bila prvotno visoka svećenica jednog Gardnerovog i u mnogome je i sama doprinijela izgradnji wicce i wiccanskih tekstova Gardnerijske tradicije, te se danas ponegdje naziva i "majkom suvremenog vješticharstva"¹²⁵¹, napravila je prva istraživanja vezana za zapise rituala početnih godina usustavljanja wicce, a na njezno istraživanje se nadogradio i američki akademik, doktor teologije i praktikant wicce Aidan A. Kelly¹²⁵². Također, osim njihovih prvih istraživanja wicce izvana i iznutra, daljnja istraživanja su proveli i geograf, konzervator i wiccan Philip Heselton, engleski povjesničar Ronald Hutton te mnogi drugi¹²⁵³. Doreen Valiente u svojim je istraživanjima otkrila da je Gardner i sam naziv "Knjige Sjenki", s idejom zamjene tradicionalne riječi *grimorij* (franc. *grimoire*) za zbirku magijskih čini, zapravo preuzeo iz priče objavljene u *The Occult Observeru* 1949. a koja je govorila o jednom sanskrtskom priručniku istoga naziva, a koji je upućivao na umijeće divinacije kroz promatranje ljudske sjene. Isto tako i naziv za wiccanski ritualni nož s crnom drškom zvan *athame* zapravo je preuzet iz kratke priče "Solomonov ključ" Clarka Astona Smitha koja je objavljena u poznatom američkom časopisu *Wierd Tales* 1947. Sam Smith ju je pak preuzeo iz jednog prikaza Solomonovog ključa iz 18. stoljeća u reprintu iz 1931. godine, a što je vidljivo jer se i u priči i u toj knjizi navodi jednak pojam, *arthame*. Osim ovih, postoji još velik broj takvih preuzimanja iz različitih izvora i uklapanja u "autentičnu" Gardnerovu "Knjigu sjenki"¹²⁵⁴. Bez obzira na to, i danas se u mnogim wiccanskim tradicijama Gardnerova "Knjiga sjenki" koristi u svom izvornom ili pak doradenom obliku. Eklektička wicca često kombinira dijelove Gardnerove "Knjige" s drugim knjigama i vlastitim zapisima, a neke tradicije pak uopće ne zapisuju ništa i prenose prakse usmenim putem kao tradicionalnim načinom prenošenja magijskoga znanja. U glavnim wiccanskim tradicijama obredne se prakse često izvode bez odjeće što je čest izvor senzacionalizma i predrasuda te seksualnih stereotipa o wicci u medijima, dok se u ostalima nose ogrtači i halje, ali i normalna svakodnevna odjeća. Također neke tradicije u dijelu svojih obrednih praksi koriste i seksualnu

¹²⁴⁹ Bogdan, H. (2009): 104.

¹²⁵⁰ Hutton, R. (1999): 49-50.

¹²⁵¹ Valiente, Doreen (2000): *Charge of the Goddess*. Brighton: Hexagon Hoopix.

¹²⁵² Miličević Vukelić, S. (2015b): 133-134.

¹²⁵³ Miličević Vukelić, S. (2015a).

¹²⁵⁴ Hutton, R. (1999): 52.

magiju¹²⁵⁵, poglavito odnosom između Visokog svećenika i Visoke svećenice s vjerovanjem da će taj čin pospješiti čitav magijski čin¹²⁵⁶.

Devedesete godine dvadesetog stoljeća popularizirale su dodatno vješticiarstvo i wiccu televizijskim serijama i internetom¹²⁵⁷, pogotovo među mlađom populacijom¹²⁵⁸, a jedan dio iznimno tradicionalnih wiccanskih grupa počeo je smatrati sve to prepopularnim eklektičnim pristupom pod jakim utjecajem *new Agea* te su se počeli vraćati tradicionalnom vješticiarstvu predgardnerovskog pristupa. Aidan Kelly je 1991.¹²⁵⁹ predložio brojku od 200.000 novovjereca u svijetu od kojih su većinu po njegovu mišljenju činile vještice i wicce¹²⁶⁰. Chas S. Clifton u svojoj knjizi *Njezina skrivena djeca* (eng. *Her Hidden Children*)¹²⁶¹ navodi da je devedesetih godina 20. stoljeća broj "earth-based" religija u mnogim zemljama poput SAD-a, Australije i Novog Zelanda navodno porastao za 500 posto, da bi se 2001. taj postotak skoro utrostručio. Točan broj na svjetskoj razini ustvari se još ne zna¹²⁶². Danas se wicca osim na navedene dijeli i na brojne tradicije i linije bez središnjeg autoriteta, a svaka tradicija ima svoju organizacijsku strukturu i međusobne razlike, od tradicionalnih, radikalnih u različitim pristupima, ekofeminističkim¹²⁶³ i drugim, pa do potpunog eklekticizma i sinkretizma s brojnim duhovnim i magijskim tradicijama. Hutton smatra da je wicca danas i nadrasla pojam novovjerja prema definiciji *New Religious movementa* Eileen Barker, jer više ne ovisi o jednom ili više karizmatskih vođa, ne cilja na određenu dobnu ili društvenu ili kulturnu skupinu, ne izaziva dominantnu kulturu i ne nudi odmak od postojećih društvenih i obiteljskih veza i odnosa¹²⁶⁴.

U Hrvatskoj je, nasuprot europskim i svjetskim brojkama, wicca još uvijek u začetku, iako ima praktičara koji vjeruju i djeluju po tom sustavu do dva-tri desetljeća, ali samostalno ili u malim skupinama. Primjerice, u Zagrebu djeluje barem jedan koven, prema istraživanjima koja je provela Miličević 2010. godine, a koji se za svaki se sabat okuplja na zagrebačkom

¹²⁵⁵ Bogdan, H. (2009): 97.

¹²⁵⁶ Hutton, R. (1999): 75.

¹²⁵⁷ Aloï, Peg (2009): "Rooted in the occult revival. Neo-paganism's evolving relationship with popular media", *Handbook of Contemporary Paganism*, Brill, 543-545.

¹²⁵⁸ Johnston, Hannah E. (2009): "Of teens and tomes: The dynamics of teenage witchcraft and teen witch literature", *Handbook of Contemporary Paganism*, Brill, 511-514.

¹²⁵⁹ Kelly, Aidan (1991): *Crafting the Art of Magic, Book I: A History of Modern Witchcraft, 1939-1964*, St. Paul: Llewellyn Publications, ix.

¹²⁶⁰ Hutton, R. (1999): 76.

¹²⁶¹ Clifton, Chas S. (2006): *Her Hidden Children – The Rise of Wicca and Paganism in America*, Lanham: Rowman Altamira, 165-167.

¹²⁶² Miličević Vukelić, S. (2015b).

¹²⁶³ Geiger Zeman, Marija; Holy, Mirela (2014): "»Kako to nije zaživjelo? Zašto to nije zanimljivo?« – snaga i obećanje ekofeminizma u Hrvatskoj", *Ekonomika i ekohistorija : časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša*, Vol. 10, No.1, prosinac 2014., 107-108.

¹²⁶⁴ Hutton, R. (1999): 76.

gorju Medvednici te broji desetak članova koji su uglavnom eklektici, samostalne wicce, ali koji se tijekom sabata i esbata ipak okupljaju i čine koven. Većinu njih čine mladi intelektualci i kreativci u dvadesetim i ranim tridesetim godinama života¹²⁶⁵. O wicci i ekofeminizmu Hrvatskoj pisali su također i Marija Geiger Zeman i Mirela Holy¹²⁶⁶.

Jedna od prvih organizacija koja je okupila mlade novovjerce različitih duhovno-magijskih skupina jest Međunarodna paganska federacija Hrvatske (MPF)¹²⁶⁷ ili samo Paganska federacija Hrvatske, a koja je ustvari podružnica Međunarodne paganske federacije (*Pagan Federation International* – PFI) osnovane 1971. godine u Velikoj Britaniji¹²⁶⁸. Prema terenskom istraživanju koje je provela Tkalčić, MPF nije vjerska ili duhovna organizacija već "udruga za zaštitu ljudskih prava u kontekstu veće vidljivosti i zakonskog priznanja *pagana* u Hrvatskoj".¹²⁶⁹ Njihovi ciljevi su "educiranje i promicanje paganizma u široj zajednici s kontinuiranom aktivnošću zbližavanja pagana preko internet stranica i organizacije događaja na globalnoj i lokalnoj razini (...)" uz naglasak stavlja na suradnju sa znanstvenim, strukovnim i sličnim organizacijama i institucijama ili njihovim članicama te državnim i lokalnim tijelima. Prema Tkalčić, MPF u svojim ciljevima prati tri principa, a to su: 1. ljubav i suradnja s prirodom. Poštovanje životne energije i njenih vječno obnavljajućih ciklusa života i smrti; 2. pozitivna moralnost u kojoj je pojedinac odgovoran za otkriće i razvoj svoje prirode djelovanja u harmoniji s vanjskim svijetom i zajednicom. Ovo je predstavljeno kroz wiccansko načelo "Čini što želiš, sve dok ne naudiš nikome"; 3. spoznavanje božanskog koje nadilazi spolove, priznajući ženski i muški aspekt božanstva. Prema onome što je Tkalčić zabilježila, MPF-a je "svijet u kojemu svaki pojedinac može nesmetano ostvarivati svoje pravo na slobodu mišljenja, savjesti i vjere te bez zadržke sve aspekte toga prava, koje uključuje slobodu mijenjanja vjere ili uvjerenja i slobodu da se, bilo pojedinačno ili u zajednici s drugima, javno ili privatno, iskazuje svoja vjera ili uvjerenje i to poučavanjem, praktičnim vršenjem, bogoslužjem i obredima". MPF u Hrvatskoj djeluje od 2011. godine, uglavnom na području Zagreba, odakle je i većina članova. Članovi se sastaju tjedno na tzv. "mutovima" (engl. *moot*, "debata"), *paganskim sastancima* na kojima se "raspravlja o aktivnostima udruge te se rješavaju organizacijske komponente (...) te radi druženja, razmjene iskustava i upoznavanja."¹²⁷⁰ Prema Tkalčić, u MPF "ne postoji niti čvrsta ritualna struktura već se rituali izvode slobodno, po vlastitom nahođenju članova te ovisno o blagdanu koji se

¹²⁶⁵ Miličević, Sonja (2010b): 5.

¹²⁶⁶ Geiger Zeman, M.; Holy, M. (2014).

¹²⁶⁷ <http://cro.paganfederation.org/> pristup ostvaren 6. srpnja 2017.

¹²⁶⁸ <http://www.paganfederation.org/> pristup ostvaren 6. srpnja 2017.

¹²⁶⁹ Tkalčić, M. (2014): 39-40.

¹²⁷⁰ Isto. 40.

slavi, pri čemu par ili pojedinac imaju glavnu ulogu u sastavljanju i vođenju rituala"¹²⁷¹. Članovi MPF-a slave osam velikih godišnjih solarnih svetkovina, koje su ujedno i osnovne wiccanske svetkovine. Tkalčić o religijskim i magijskim praksama, ali i društvenim unutar MPF-a navodi sljedeće: "Pri slavljenju navedenih svetkovina koriste staromagijske rituale povezane s četiri osnovna elementa i četiri strane svijeta, a osim solarnih svetkovina slave i lunarne snage, manja slavlja za vrijeme punog Mjeseca – *esbate*. Pri velikim godišnjim proslavama slavi se prirodni ciklus promjene, muški i ženski princip božanstva, imanentnost prirodi i suživot s njom, educira se članove o simboličkim radnjama rituala i njihovoj svrsi, kroz duhovni aspekt radi se na poboljšanju kvalitete života članova. Bitno je istaknuti izrazitu ekološku osviještenost članova MPF-a, brigu o prirodi i nastojanje skladnog življenja s prirodom. Pri izvođenju rituala u prirodi pazi se na očuvanje okoliša, a zagovara se što manje invazivan pristup biljkama i životinjama. Članovi udruženja uglavnom zagovaraju lokalni i ekološki uzgoj i prehranu, zbog čega umanjuju kupovinu namirnica u velikim trgovačkim lancima izbjegavajući tako genetski modificirane namirnice te ne sudjelujući u kapitalističkoj i globalnoj invazivnoj proizvodnji i potrošnji. Osim toga, pojedinci su aktivni u određenim neprofitnim organizacijama čime nastoje podići svijest svoje okoline o nužnosti ekološki održivog življenja, o potrebi zaštite životinja i slično".¹²⁷²

U jesen 2012. godine dio članova je stvorio novo udruženje Paganski krug Hrvatske¹²⁷³ koje se odvojilo od MPF-a i njihovih članova, nakon čega ova dva udruženja djeluju odvojeno. PKH postoji službeno od ožujka 2013. godine te kao udruga posjeduje prostor za sastajanje članova na području Zagreba. PKH je prema Tkalčić "duhovna novopoganska organizacija u postupku registracije vjerske zajednice sa sjedištem u Zagrebu koja od svog osnutka redovno održava proslave sezonskih i mjesečevih blagdana, predavanja i radionice iz područja *paganizma*, ekologije i magije, te organizira neformalna druženja i izlete. Svrha PKH-a jest podrška članovima kroz omogućavanje prostora za sastajanje, rad i druženje, omogućavanje pristupa kvalitetnim informacijama o *paganskoj* filozofiji i praksi. Cilj PKH-a je u budućnosti osigurati zakonski legitimitet obreda prijelaza i omogućiti povoljniju nabavu *paganske* literature i ritualnog pribora. PKH, kao i srodno udruženje MPF, karakterizira eklektičnost duhovnih i religijskih opredijeljenja članova. Ritualna struktura i svetkovine izrazito su slične onima u MPF-u. Članovi slave osam godišnjih solarnih svetkovina (*sabata*) i 12 ili 13 lunarnih blagdana (*esbata*). Kroz navedene svetkovine usklađuju se s prirodnim ciklusima, a

¹²⁷¹ Tkalčić, M. (2014): 41.

¹²⁷² Isto.

¹²⁷³ <http://paganski-krug-hrvatske.weebly.com/> pristup ostvaren 6. srpnja 2017.

podržani njima, magijskim postupcima kreiraju životna iskustva"¹²⁷⁴. Ipak, prema Tkalčić, "u ritualnoj strukturi PKH-a može se zamijetiti malo organiziraniji stupanj formiranja rituala, a osim sabata i esbata, članovi PKH-a održavaju i godišnja Vještičja sijela koja okupljaju velik broj sudionika. U svojem duhovnom i praktičnom djelovanju ističu ljubav prema prirodi te zaštitu prirode i okoliša kao i zaštitu prava životinja. Nastoje živjeti u skladu s prirodom, u ekološkoj ravnoteži, zbog čega intenzivno promiču ekološku svijest i vegetarijanstvo. Sve prirodne pojave slave u personalnim likovima Rogatog Boga i Božice Majke (pritom treba na umu imati činjenicu o eklektičnosti i raznolikosti duhovnih opredjeljenja pojedinaca s obzirom na što neki od njih nemaju potrebu štovanja Boga i Boginje), a na temelju tog dualističkog koncepta zagovaraju ravnopravnost žena i muškaraca i to ne samo na deklarativnoj razini. Snažno se protive diskriminaciji po bilo kojoj osnovi, kao i religijskom fundamentalizmu i fanatizmu bilo kojega predznaka".¹²⁷⁵ Ono što je vidljivo iz ovih istraživanja koja je provela Tkalčić, obje skupine su nominalno širega spektra, odnosno svojim imenima i početnim definicijama ciljaju na okupljanje različitih pripadnika novovjernih duhovno-magijskih pokreta, no ustvari kao što se vidi iz osnovnih religijskih postavki godišnjih slavlja i mitologije okrenuti su štovanjima wiccanskih načela, ali u vrlo eklektičnim oblicima, sinkretistički ne priklanjajući se postojećim tradicijama, već bivajući suvremenim vještičarstvom "opće prakse". Koliko su suvremene duhovno-magijske organizacije ipak ovisne o ekonomskim čimbenicima, državnim i gradskim zakonima te financijama, pokazuju i problemi koje je Paganski krug Hrvatske imao 2016. godine a koji su dospjeli i u medije. Tako se može u članku pod naslovom "SUDSKO RJEŠENJE: Propao 'Paganski krug Hrvatske', udruga se briše iz registra udruga" može vidjeti da je ova udruga imala dug od 3317 kuna te da su vjerovnici predlagali otvaranje stečajnog postupka i gašenje udruge.¹²⁷⁶ No, situacija im se ipak popravila te su uz promjenu vodstva udruge nastavili svoje djelovanje i 2017. godini.

Paganski krug Hrvatske također organizira i različite seminare pozivajući različite vanjske suradnike i predavače, pa je tako, primjerice, u srpnju 2017. organiziran vikend-seminar s radionicama u Zagrebu pod nazivom "Principi inicijacijske wicce" koje su vodili članovi Wicca study group iz Beča (WSGV), wiccanska visoka svećenica Karen Jefferson i visoki svećenik Werner Gubi-Jefferson, koji sedamnaest godina vode međunarodni koven tradicije Viviane Crowley koji je sinteza Aleksandrijske i Gardnerijske wicce. Radionice su

¹²⁷⁴ Tkalčić, M. (2014): 40-41.

¹²⁷⁵ Isto. 41-42.

¹²⁷⁶ <http://www.politikaplus.com/novost/137333/propao-paganski-krug-hrvatske-udruga-se-brise-iz-registra-udruga- pristup ostvaren 6. srpnja 2017.>

održane na engleskom jeziku s dvadesetak polaznika koji su dobili teorijsko predavanje o inicijacijskim wiccama, ali i zajedno odradili niz grupnih meditacija, radionica vizualizacije i rituala.

Također, važno za hrvatsko područje na temu suvremenoga vješticiarstva, u Beogradu od 2015. godine izlazi e-časopis "Veštičja Revija"¹²⁷⁷, specijaliziran za temu suvremenog vješticiarstva, kome je ciljana skupina čitava čitalačka publika koju zanima ta tema na području bivše Jugoslavije pa tako i Hrvatske, a jednako tako je i s autorima i kontributorima članaka. Časopis izlazi osam puta godišnje, uoči velikih svetkovina, a dosad je ukupno izašlo trinaest brojeva na srpskoj jeziku, a od osmog broja izlazi paralelno i na engleskom jeziku privlačeći tako i stranu čitalačku publiku. Glavna urednica je Slavica Otović, a časopis se može besplatno preuzeti na internetu¹²⁷⁸.

Kao i prema teozofiji, antropozofiji, *new age* pokretima i drugim novovjerjima Katolička Crkva i crkvene udruge prema wicci imaju izrazito negativne stavove. Pa tako, primjerice, na jednoj stranici kršćanske udruge Benedikt¹²⁷⁹ citira se hrvatski radikalni kršćanski autor mnogih knjiga¹²⁸⁰ protiv slobodnog zidarstva, novih i drugih religija i vjerovanja, te zastupnik brojnih teorija urote, Mladen Lojkić¹²⁸¹, koji wiccu definira na sljedeći način: "Wica-kult je decidirano poganski, svjesno odvojen od kršćanstva. (...) kako čovjek više neće biti slika Božja nego slika ovozemaljskih bogova, nastao je i taj idolatrijski kult. (...) Upravo iz razloga što ljudski mozak ima potpuno iskrivljenu sliku o vješticama, posebice o „komičnim“ letovima na metlama, što na vještičja udruženja gleda s podsmjehom, za čiju je sliku humoreske najzaslužnija (opet) filmska industrija, Wicca-kult je među najrazornijim đavoljim udarom na čovjeka u njihovom okruženju. (...) Magijski i duhovni rad unutar Wicce odvija se u grupama (kovenima) od najviše 13 osoba. Na tim skupovima odvijaju se crnomagijski obredi koji prate izmjenu godišnjih doba, mjesečeve mnijenje i sl. (...) Najpoznatiji simbol Wicce pentagram koji simbolizira pet elemenata (zemlja, zrak, voda, vatra i duh – akaša) vidljivo da zasigurno postoje dodirne točke između Wicca-kulta i sotonizma. (...) Kult Wicca nije samo važna poluga kulture smrti kao kod raznih alternativnih feminističkih pokreta: razaranje kršćanskog braka kao „legaliziranog silovanja“, poticanje lezbijstva i homoseksualizma pod motom „prava na izbor“, ubijanje nerođene djece pod motom „planirano roditeljstvo“ itd., već je to savez za uništenje kršćanske vjere u cjelini." U svojoj

¹²⁷⁷ <http://vesticjarevija.com/> pristup ostvaren, 4. VII. 2017.

¹²⁷⁸ <http://vesticjarevija.com/#revije> pristup ostvaren, 4. VII. 2017.

¹²⁷⁹ <http://hu-benedikt.hr/?p=10988> pristup ostvaren 30. VI. 2017

¹²⁸⁰ <http://verbum.hr/knjige/autor-lojkic-mladen/page-1/> pristup ostvaren, 4. VII. 2017.

¹²⁸¹ Lojkić, Mladen (2013): *Kontrola uma*, Sirač: Samizdat.

knjizi "Halloween – poganstvo staro i novo"¹²⁸² Josip Blažević, u ovoj studiji već spomenuti suvremeni hrvatski krćanski autor i svećenik Hrvatske provincije sv. Jeronima franjevac konventualaca te pokretač Hrvatskog areopaga, napravio je i prvu detaljnu analizu wicce kroz način pitanja i odgovora konzultirajući brojnu stručnu i praktičarsku literaturu¹²⁸³. No, on u zaključku svoga pregleda donosi stav, navodeći Rahnera da "postkrćanski 'novopogani' (bili oni krćteni ili ne) odbacuju krććansku poruku unutar jedne povijesne cjeline koja je već bila krććanska"¹²⁸⁴, a u ostatku knjige opisuje brojna novovjerna vjerovanja i prakse, pogotovo ona sinkretistićka s druidskom i keltskom duhovnošću s kojom je wicca izrazito povezana. Radeći distinkciju s katolićkom dogmom, jasno je kako je ipak Blažević subjektivan i promatra wiccu i druge novovjerne duhovno-magijske pokrete kao konkurentske krććanstvu te kao opasnost ponajviše za mlade ljude koji su okrenuti više njima, a manje tradicionalnom krććanstvu. Tako se mođe zaključiti kako je suvremeno krććanstvo itekako svjesna sve većeg utjecaja koje novovjerni pokreti poput wicce imaju na suvremeni duhovni identitet u proteklih pedesetak godina.

3.4. Neošamanizmi¹²⁸⁵

Šamanizam je jedan od najstarijih magijskih sustava ćovječanstva. U svome najužem znaćenju, primjerice prema Eliadeu, šamanizam je strogo određena magijska praksa i strogo određeni fenomen vjerovanja uvriježen u sibirskih i srednjoazijskih plemena¹²⁸⁶. U svom najširem znaćenju, iz pogleda zapadne znanosti, ali i kulture, to nije samo jedan sustav, već zajednićki skup istovrsnih ili slićnih predodžaba više religijskih i magijskih sustava ćije ih zajednićke znaćajke uvjetno rećeno mogu staviti pod zajednićki nazivnik. Pod šamanizam spadaju ujedno i nizovi magijskih praksi u kojima pojedinac praktićar ulazi u ekstatićko stanje pomoću glazbe ili psihoaktivnih tvari i te pritom vjeruje da je u mogućnosti susresti i biti u interakciji i komunikaciji s duhovima svojih predaka ili drugih osoba te drugim duhovnim silama. Prema Dragun šamanizam je "razgranićen od 'svake druge magije' ili arhaićne medicine jer predstavlja tehniku ekstaze sa specifićnim simbolićnim i ritualnimelementima,

¹²⁸² Blažević, J. (2011).

¹²⁸³ Isto. 20-25.

¹²⁸⁴ Isto. 28.

¹²⁸⁵ dio istraćivanja ove teme te terenska istraćivanja Dodig i Tepurić provedena su i napisana kao ispitni završni znanstveni rad ovog Poslijediplomskog studija hrvatske kulture obranjen javnim predavanjem na Poslijediplomskom studiju etnologije Filozofskog sveućilišta u Zagrebu na kolegiju "Šamanizam" prof. dr. sc. Tome Vinšćaka, a dio rezultata objavljen je kao izvorni znanstveni ćlanak u Vukelić, D. (2012d). Ovdje se donosi dopunjeni i doradeni uvodni teorijski dio, kraći tijek terenskog istraćivanja i nadopunjeni zakljuci relevantni za ovaj rad (op. a).

¹²⁸⁶ Eliade, M. (1985): 29.

kao što su na primjer 'gospodarenje vatrom' i 'magijski let'. Karakteristične šamanske metode ekstaze, kao i šamanski simbolizam, proistječu iz nomadsko-stočarskog načina života. Specifične pojave u šamanskim zajednicama su: patrijarhalni monoteizam, odsustvo boginja, uzgoj i žrtvovanje životinja, solarni kult, značajna uloga metalurgije i magije, glazbene, plesne i ekstatičke metode, silazak i uzlazak šamana te njegova komunikacija s gornjim i donjim svijetom"¹²⁸⁷.

Prema Milićević-Bradač "Ono što šamanizam razlikuje od drugih religija je nedostatak redovitih svećenika. Njega održavaju šamani – ritualni praktičari. U biti, kod šamanizma ne radi se uopće o definiranoj religiji, nego o tehnici ekstaze koja je našla svoje mjesto u mnogim religijama svijeta. Upravo ta proširenost šamanizma po svijetu navodi na pomisao da je nastao vrlo rano, već u gornjem paleolitu, kao jedan od odraza ljudskog napora da sistematizira razumijevanje nadnaravnog svijeta. Razumijevanje i percipiranje nadnaravnog postiže se ekstatičkom komunikacijom između dva svijeta i ujedinjenjem čovjeka i duha u jednom međuprostoru. Šamanizam ritualizira fantastično i daje oblik neznanim područjima. Ta su 'neznana područja' u biti iskazana kao najdublje strukture u psihi i očituju se kao komadanje šamanova tijela, prolaženje kroz vatru, komunikacija s elementarnim silama, uspon na nebo preko stabla svijeta ili kozmičke ptice, silazak u podzemlje i susret s raznim demonima. Osim toga šaman je posjedovao golemo znanje o svetim i moćnim biljkama i o njihovom utjecaju na psihi. Pomoću tih je biljaka šaman liječio, ali je i sam odlazio na svoj daleki put pod njihovim utjecajem. Šamani su ispunjavali važnu društvenu ulogu i održavali su socijalnu ravnotežu. Šamanovi razlozi za izazivanje ekstaze i otvaranje psihe nisu osobni – oni su društveni, namijenjeni dobrobiti zajednice i stvaranju reda ondje gdje prijete kaos. On je o svojim doživljajima na onoj strani pripovijedao uz pomoć mimike i simbola i ritmiziranim iskazom iz kojeg se, po svoj prilici, razvila poezija i moguće je da su upravo šamani bili ti koji su započeli oralnu epiku. Stoga nije čudno da su, na primjer, upravo sibirski šamani bili čuvari i prenositelji lokalnog kulturnog nasljeđa. Imali su uistinu golemo znanje o religioznim ritualima, medicini, kao i mitovima i pjesmama"¹²⁸⁸.

Prema Milićević-Bradač, tragova šamanizma ima i u jednoj od najstarijih pronađenih kultura na hrvatskom povijesnom prostoru, onoj **Vučedolskoj**: "Ako je vjerovati nalazima i ako ih pravilno tumačimo, onda možemo reći da imamo tragove šamanizma, koji se na Vučedolu polako razvodnjava pod utjecajem staroeuropskih religija. Sudjelovanje u ritualima tog tipa može se arheološki prepoznati po upotrebi raznih sredstava koja pospješuju religiozno

¹²⁸⁷ Dragun, M. (2003): 734.

¹²⁸⁸ Milićević-Bradač, M. (2002): 75.

iskustvo (npr. ples, glazba, droga, nanošenje boli), a predmeti koji su se koristili za glazbu ili drogu mogu naznačiti održavanje takvih rituala"¹²⁸⁹.

Same **šamane** kao magijske praktičare nije jednostavno definirati, Eliade je upozoravao da taj problem poglavito dolazi od navike etnologa s početka 20. stoljeća, koji su vrlo često bez razlike izjednačavali pojmove *šaman*, *medicine-man*, *čarobnjak* ili *vrač* kako bi označili pojedince obdarene magijsko-religioznom moći u "primitivnim" društvima, a prema njegovom mišljenju šaman je ujedno i *vrač*, i *medicine-man*, vidar i iscjelitelj, ali i vodič duša i pjesnik, svećenik, vidjelac¹²⁹⁰.

Perrin je, s druge strane, smatrao da pojam *šaman* u popularnoj i općoj kulturi sve više zamjenjuje semantička polja riječi *vrač*, *iscjelitelj*, *čarobnjak* i *žrec*, pritom označavajući univerzalni tip magijskog praktikanta, odnosno osobu koja raspolaže određenim magičnim moćima. Kao primjer toga kontaminacijskog problema Perrin navodi lokalne specifične latinoameričke *curandere* (iscjelitelje), *hechicere* ili *brujoe* (vješce), koji su s prodorom zapadne globalističke jezične kontaminacije sami sebe počeli nazivati *šamanima*.¹²⁹¹

Dakle, može se reći da postoje **dvije tendencije** opisa šamanizma u etnološkim i kulturnopovijesnim strujanjima: **prva koja smatra šamanizam društvenom činjenicom** koja se tiče cjelokupnog društva i svih njegovih institucija (religijskih, simboličkih, ekonomskih, političkih...). Druga pak tendencija **šamanskima naziva velik broj različitih praksi** i poklapa se sa sve neodređenijom upotrebom tog pojma što postaje sve više dezintegrirajućim predmetom u različitim društvima pod utjecajem Zapada i njegove globalizirajuće kulture.¹²⁹² Posljednjih desetljeća raspravljalo se u kulturnopovijesnim krugovima i o mogućim poveznicama povijesnog europskog "vješticiarstva"¹²⁹³, ali i drugih indoeuropskih magijskih i religijskih tradicija sa šamanizmom.

Elementi noćnog "leta"¹²⁹⁴ i komunikacije s duhovima koji karakteriziraju vještije sabate¹²⁹⁵ dio su znanstveno dokazanih starijih praksi¹²⁹⁶, a i u rimskim obredima, primjerice obredima zvanim Bakanalije, posvećenima bogu vina i plodnosti Bakhu, ili pak germanskome Divljem lovu, postoje elementi ekstatičkih šamanističkih magijskih obrazaca. Dijelovi

¹²⁸⁹ Milićević-Bradač, M. (2002): 76.

¹²⁹⁰ Eliade, M. (1985): 29.

¹²⁹¹ Perrin, M. (2010): 13.

¹²⁹² Isto. 5–6.

¹²⁹³ Duhovno-vjerskih tradicionalnih predodžbi i praksi koje su povezane s magijskim praksama u svakodnevnoj uporabi. (op. a.)

¹²⁹⁴ Astralnih projekcija i translokacije subjektive duhovne osobe bez uporabe fizičkog tijela. (op. a.)

¹²⁹⁵ Okupljanja "vještica" prema europskoj tradiciji. (op.a.)

¹²⁹⁶ Marjanić, S. (2005): 111–169.

šamanističke prakse u europskom kršćanstvu i vješticiarstvu vidljive su pak ponajviše u izvorima vezanima za talijanske *benandante*¹²⁹⁷, mađarske *taltóse* i hrvatske *krsnike*¹²⁹⁸.

U moderno doba različite novovjerne i *new age* prakse, poput primjerice wicce¹²⁹⁹, ponekad uključuju šamanističke aspekte u svoja vjerovanja i rituale, kao što su ritualno bubnjanje, trans i druge.¹³⁰⁰ Unutar različitih *new age* i drugih religijskih, duhovnih i magijskih strujanja i obrazaca, osim u svijetu, i u Hrvatskoj se u drugoj polovici 20. stoljeća i na početku 21. stoljeća pojavio niz pojedinaca koji se u kulturnoj i društvenoj javnosti izjašnjavaju kao *šamani*. Važan je kulturološki problem koliko je ta titula samoproglášena, koliko naslijedena, koliko utemeljena u duhovne i povijesne prakse, kakav je njezin odnos sa značenjskim poljem riječi, a s time povezana i s identifikacijom i identitetom osobe koje se tako imenuje. Ponajviše zbog percepcije drugih, više ili manje upućenih ljudi, znanstveno ili popularno, u radni djelokrug i magijske prakse određenog pojedinca o kojemu je riječ, a što može ponekad dovesti ili do zlouporabe ili krive uporabe značenjskog horizonta te klasifikacije¹³⁰¹.

Većina današnjih "šamana" ipak pripada u "**novošamanizme**" ili "**neošamanizme**" odnosno duhovna učenja Zapada koja konstruiraju i kontekstualiziraju različite vlastite predodžbe "šamanskoga", ne slijedeći dosljedno tradiciju, već kombinirajući različita učenja, i to zbog: ili a) vlastite duhovne potrage koju ne zadovoljava jednoobraznost neke od većih religijskih denominacija u svijetu, ili b) zbog želje za zaradom putem magijskih usluga ljudima¹³⁰².

Pojmovi *šaman*, *šamanizam* i ostale izvedenice imaju niz različitih semantičkih polja uvjetovanih razinom preciznosti konteksta u koji ih se stavlja. Tek se detaljnim uvidom može razlučiti o kojoj je vrsti uporabe tog termina riječ te tako razriješiti nedoumice kod identifikacije i uspostave preciznijeg identiteta u određenoga magijskog praktikanta: koristi li se riječ *šaman* u svojem osnovnom značenju – "specifičnoga magijskog praktikanta iz Sibira" – ili kao generalizirajuća riječ koja obuhvaća značenje "nekoga tradicijskog narodnog praktikanta ne-kršćanskog (ili drugih velikih religija objave) usmjerenja", ili pak tek kao pogrdna riječ za "nadriliječnika, opsjenara i šarlatana"¹³⁰³. Sanson navodeći brojne autore koji su se bavili ovom temom raspravlja o povezivanju *new agea* i neošamanizma jer postoje

¹²⁹⁷ Time se ponajviše bavio talijanski kulturni povjesničar Carlo Ginzburg, vidjeti u Ginzburg, C. (1989).

¹²⁹⁸ Vinšćak, T. (2005): 221–235.

¹²⁹⁹ Vidjeti cjelinu prije (op. a.)

¹³⁰⁰ Bailey, M. D. (2003): *Historical Dictionary of witchcraft*. 119.

¹³⁰¹ Vukelić, D. (2012d): 168-169.

¹³⁰² Isto. 170-171.

¹³⁰³ Vukelić, D. (2012d): 172.

brojna preklapanja između *new age* pokreta, suvremenih zapadnih neošamanizama i neoanimizama, poglaviti pod zajedničkim nazivnikom "prirodnih religija" i njihovih duhovno-magijskih koncepcija¹³⁰⁴. No, jednako tako može se primijetiti i široki diverzitet samih neošamanizama, jednako kao što ne postoji samo jedan šamanizam, tako postoje i brojni neošamanizmi, neki na koje je *new age* više utjecao, a neki koji potpuno odbacuju ideju da su pod utjecajem *new agea*.

Sam termin *neošamanizam* iskovao je Rothenberg kako bi se razlikovao izvorni šamanizam od onoga zapadnjačkoga koji su prihvatili neke od šamanističkih duhovnih i magijskih praksi na svoj način¹³⁰⁵. No, osim termina neošamanizam, postoji i niz drugih koji se rabe ili od znanstvene zajednice ili pak od samih praktičara, poput *jezgrovitog šamanizma* (eng. *core shamanism*) ili *Harnerovog šamanizma* (eng. *Harner shamanism*), *gradskog šamanizma* (eng. *urban shamanism*), *modernog šamanizma* (eng. *modern shamanism*), *suvremenog šamanizma* (eng. *contemporary shamanism*), *modernog Zapadnog/Europskog šamanizma* (eng. *modern Western/European shamanism*) i brojnih drugih.¹³⁰⁶

Tri najutjecajnije autora 20. stoljeća koja su pridonijela popularnosti i izvornih šamanizama te stvaranju brojnih neošamanizama, kako u svijetu, Europi, tako i u Hrvatskoj svakako su Mircea Eliade sa svojom knjigom *Šamanizam: arhaične tehnike ekstaze* (eng. *Shamanism: Archaic Techniques of Ecstasy*) iz 1972.¹³⁰⁷, Carlos Castaneda sa svojom serijom knjiga o šamanističkim praksama Yaqui Indijanaca¹³⁰⁸ i Michael Harner sa svojom knjigom *Put šamana* (eng. *The Way of the Shaman*)¹³⁰⁹ iz 1990. godine, ali i značajni su i utjecaji Carla Junga i Josepha Cambella na popularnu kulturu¹³¹⁰. Prema Sansonu, Eliadeov rad je opisao šamanizam kao specifičnu kategoriju duhovnih praktičara koji se bave ekstatičnim iskustvima i vještinama, te je bez obzira što je pisan za znanstvenu zajednicu, stekao velik ugled među neošamanima¹³¹¹, ali i ostatku novovjernih pokreta. Harner u svojoj knjizi pak smatra da je pojam šaman na zapadu dobro došao jer nema negativne konotacije kao pojmovi čarobnjak, vrač i vještac/vještica koji su pejorizirani europskim srednjim i ranim novim vijekom¹³¹². Harner je počeo kao antropolog, istražujući različita plemena u Amazoni,

¹³⁰⁴ Sanson, Dawne (2009): "New/Old Spiritualities in the West: Neo-shamans and Neo-shamanism", *Handbook of Contemporary Paganism*, Brill, 434

¹³⁰⁵ Isto. 435.

¹³⁰⁶ Isto.

¹³⁰⁷ Eliade, M. (1985).

¹³⁰⁸ Castaneda, Carlos (1970): *The teachings of Don Juan: A Yaqui way of knowledge*, New York: Penguin Books i druge knjige iz serije, dostupne i na hrvatskom jeziku.

¹³⁰⁹ Harner, Michael (1990): *The Way of the Shaman*, New York: Harper & Row.

¹³¹⁰ Sanson, D. (2009): 435-436.

¹³¹¹ Isto. 436.

¹³¹² Isto. 440.

Meksiku, Arktiku, Sjevernoj Americi i Finskoj te njihove šamanističke prakse, uključivo konzumaciju psihoaktivnih halucinogenih tvari poput *ayahuaske*, ali i bez njih. Sanson smatra da je Harner uspio zadržati svoju znanstvenu objektivnost iako mu neki znanstvenici zamjeraju da je prešao crtu sudionika i praktičara, nazivajući ga "bivšim antropologom", pogotovo nakon što je osnovao 1985. godine *Fundaciju za šamanističke studije* (eng. *Foundation for Shamanic Studies*)¹³¹³ koja je i danas popularna¹³¹⁴. Fundacija objavljuje i časopis posvećen šamanizmu pod imenom *The Shaman's Drum* (eng. za "Šamanski bubanj")¹³¹⁵. Uglavnom, kritičari neošamanizama, prema Sansonu, optužuju praktičare za dekontekstualizaciju i univerzalizaciju šamanizma, poglavito ga usmjeravajući više prema samopomoći pojedinaca, a ne prema dobrobiti zajednice što izvorna svrha šamanizma¹³¹⁶.

Kako bih na primjerima razmotrio probleme navedene u uvodnom teorijskom dijelu ove cjeline, proveo sam 2011. i 2012. godine terensko istraživanje pod nazivom "Hrvatski šamani" na području grada Zagreba, a na studiji slučaja dvojice hrvatskih magijskih praktikanata, **Vladimira Dodiga Trokuta** i **Zorana Tepurića**. Metode korištene u terenskom istraživanju bile su metoda razgovora s terenu i temi prilagođenim upitnikom, metoda slikovnog i zvučnog zapisa, kao i metoda sudjelovanja u magijskoj praksi pojedinog praktikanta. Ciljevi istraživanja bili su primarno uspostaviti odnos kazivačevih/praktičarevih tradicija i/ili učenja s originalnim šamanističkim sustavom *in stricto sensu*, ili sa šamanizmom u širem semantičkom značenju tog pojma, dakle neošamanizmom. Nadalje, identificirao sam njihove magijske prakse i predodžbe unutar jednog ili više sustava kojima pripadaju ili ih koriste. Jedan od glavnih problema bio je razmotriti eventualne aporije njihove autoidentifikacije unutar vlastitog odnosa prema izvornom magijskom sustavu i dihotomije njihove kulturne pripadnosti tome određenom te hrvatskom kulturnom krugu, kao i razmotriti važnost njihova utjecaja na javnost u općem, zdravstvenom, znanstvenom i kulturnom polju.

Vladimir Dodig Trokut prema Centru Mandragora kroz koji između ostaloga djeluje kao *titus mentor*, je: "(...) rođen 1949. godine u Kranju i začetnik je prvog svjetskog Antimuzeja, umjetnik, muzeolog, publicist, sakupljač umjetnina i autor mnogobrojnih projekata. Originalan i potpuno nekonvencionalan po izgledu, ponašanju, stilu života i načinu rada, deklarirani anarholiberal i osnivač više neformalnih grupa: *Crveni Peristil*, *Frakcija grupe Crveni Peristil*, *Grupa 31*, *Manifest 72* i dr. Začetnik konceptualne i postkonceptualne

¹³¹³ <http://www.shamanism.org/fssinfo/harnerbio.html> pristup ostvaren 12. srpnja 2017.

¹³¹⁴ Sanson, D. (2009): 440.

¹³¹⁵ Place, R. M. (2009): 117.

¹³¹⁶ Sanson, D. (2009): 445.

no-umjetnosti i osnivač *black-it-arta*."¹³¹⁷ Na istim internetskim stranicama reklamirana je njegova magijska uslužna djelatnost zvana "Laboratorij čudesa"¹³¹⁸, a pod čijim se okriljem nude i nabrajaju sljedeće usluge: "balansiranje energije, čišćenje larvi i negativnih energija, izrada talismana, amuleta i kondenzatora, pregled stanova, čišćenje stanova i uredskih prostora od zračenja i patogenih zona, uspostava blokada zračenja i patogenih zona, tarot, rune, žrtve paljenice – potpuno energetsko čišćenje prostora, orgonska terapija, kompletan pregled zdravlja, sedam vrsta masaža (shiatsu, shi, kompresura, energetska, klasična, tantrička i alkemijska), klasični intenzivi (oslobađanje od frustracija, pet osnovnih strahova – straha od smrti, ljubavi, tijela, ludila i orgazmičkog iskustva, te oslobađanje od neuroza, psihoza, kompulzivnih radnji i depresije, kromoterapija, programiranje vode, kompletna detoksikacija, klasična psihoterapija, antipsihijatrijska terapija".

Vladimir Dodig Trokut je prema spomenutim stranicama nudio poduku sljedećih znanja: "tehnike disanja, dijamantna joga i orgazmičko iskustvo". U sklopu "Laboratorija čudesa" mogli su se nabaviti i sljedeći proizvodi: homeopatski preparati, homeopatske masti, homeopatske kreme, čajne mješavine, kozmetički preparati za ljepotu i mladenački izgled. Navedene dodatne usluge bile su "podizanje temeljnog kapitala putem umjetnina i vrednota, projekata intelektualnog vlasništva, transfer znanja, inovacija i patenata, dokapitalizacija tvrtki putem umjetnina i vrednota, pravilno ulaganje u umjetnost i umjetnine, projekte i intelektualno vlasništvo, uređenje interijera i eksterijera". Navedeno je i da je Dodig kao "vidovnjak uspješno rješavao brojne slučajeve za policiju i vojsku" te da "jamči realizaciju svih tehnika i terapija, te vraća sredstva u slučaju pogreške"¹³¹⁹. Dodig je u sklopu "Laboratorija čudesa" vodio i radionicu izrade "šamanskih talismana". Na stranici Centra Mandragora o tome se između ostalog kaže: "Vladimir Dodig Trokut oživio je zagubljenu šamansku tradiciju s dinarskog i priobalnog područja Hrvatske. U sklopu "Laboratorija čudesa" i njegovog poznatog projekta "Amuleti, čini i arkane". Dodig i njegova suradnica Branka Prša predstavljaju vam šamanske talismane i zaštitne pločice – magijsku metodu višestruke i slojevite namjene."¹³²⁰ Posebno je zanimljiv za problematiku identifikacije i identiteta dio u kojemu uz svoje ime veže niz apozicija, odnosno niz funkcija, imenujući se različitim nazivljem za praktičare različitih magijskih i okultnih znanja i vještina, pa tako stoji: "Vladimir Dodig Trokut jedini je priznati hrvatski vidovnjak, mistik, magus, ezoterik, radionik, rašljar, alkemičar, šaman, žrec, hermet, egzorcist, orgoterapeut,

¹³¹⁷ <http://www.mandragora.hr/site/o-nama.html> na dan 14. lipnja 2011.

¹³¹⁸ <http://www.mandragora.hr/site/specijalni-programi/14-laboratorij-cudesa.html> na dan 14. lipnja 2011.

¹³¹⁹ Isto.

¹³²⁰ <http://www.mandragora.hr/site/novosti/177-samanski-talismani.html> na dan 14. lipnja 2011.

psihoterapeut, mineraloterapeut, egoterapeut, seksoterapeut, bionoterapeut i psihoanalitik. Sa svojim timom znanstvenika i nostrificiranih stručnjaka otvorio je **Laboratorij čudesa** s ciljem rješavanja svih životnih problema."¹³²¹

Za sebe je u intervjuu danom Marjanić 2008. rekao i sljedeće: "Poznato je da se u enciklopedijama vodim i kao vidovnjak i mistik i kao dokazani paranormalni fenomen, kao što piše u Vujićevu *Hrvatskom leksikonu*, i na temelju tih svojih sposobnosti sam oslobođen vojske, kao što je bilo i plaćeno da se provjere te mogućnosti koje posjedujem, dakle, ne moje mogućnosti, nego korištenje tih mogućnosti za neke obavještajne službe."¹³²²

Biografski opisi i reklama na stranicama Centra Mandragora, te navedeni članci otvorili su dovoljan niz pitanja i problema za istraživanje, Tijekom prvog terenskog istraživanja kazivač je pokazao svoju zbirku starih predmeta koje je skupio godinama vlastitog istraživanja po otpadu, buvljacima, tavanima i drugim mjestima, nazvanu Antimuzejem, a zatim prepričavao magijske i druge okultne teorije iz 19. i 20. stoljeća, primjerice teozofije, antropozofije, orgonike, Jungovih radova i slično, oko čijeg je vlastitog poznavanja materije predstavio svojevrсно *ex cathedra* predavanje, ponajviše, čini se, zbog uvodnog nastojanja znanstvene verifikacije svojih teza, pozivajući se na brojne sustave te pritom pokazujući svoj osobni uvid u njihove teorije kako bi u javnom diskursu pokazao temelj svog magijskog identiteta. Najčešća magijska autoidentifikacija koju je kazivač koristio za sebe jest šaman. Na brojnim primjerima koristio je taj naziv načelom *pars pro toto*, smatrajući pod tim izrazom objedinjeno i funkcije *magusa*, *žreca*, ezoterika i ostale nabrojane kategorije magijskih praktičara¹³²³.

Zaključio smo nakon prvih analiza prikupljenoga kazivanja kako Dodigova praksa ustvari nema dodirnih točaka sa sibirskim i drugim ekstatičnim sustavima šamanizma, što je vidljivo već iz njegova odgovora da ekstazu smatra samo seksualnim iskustvom, a da je vidljivo da se ne bavi nijednom magijskom praksom astralne projekcije ili komunikacije s onostranim. Time sam zaključio da Dodig ustvari rabi naziv šaman u širem značenju zapadnjačkog tipa i da time pripada jednoj od kategorija neošamanizma sa sinkretističkim postavkama udaljenim od izvornih šamanističkih. Pojmovi mistik i magus Dodigu označavaju da posjeduje, prema vlastitim riječima, široko znanje o povijesti okultnoga te da posjeduje zbirku literature žanrovski određenu okultnim. Pojmovi ezoterik za njega pak znači da je upućen u učenja Georgija Ivanoviča Gurđijeva, armensko-grčkoga mistika i filozofa s prijelaza 19. na 20.

¹³²¹ <http://www.mandragora.hr/site/specijalni-programi/14-laboratorij-cudesa.html> na dan 14. lipnja 2011.

¹³²² Marjanić, S. (2008): 35.

¹³²³ Vukelić, D. (2012d): 175-176.

stoljeće, te njegova učenika Pjotra Demjanoviča Uspenskoga koji su poznati po duhovnom učenju "Sustav Četvrtog puta". Pojmovi radionik i rašljara prema Dodigu ustvari su sinonimi i odnose se na *rašljartvo*, odnosno podvrstu *radiestezije* i tehnike tog sustava koji se bavi odnosima zračenja i silnica u prostoru na ljudsko zdravlje i druge ciljeve. Dodig sebe smatra i alkemičarom, no alkemijske pokuse i ideje nije dalje spominjao. Kao vidovnjak tvrdio je da je više godina surađivao institucijama reda i sigurnosti za vrijeme Jugoslavije, ali i da surađuje s policijom Republike Hrvatske, no nije naveo precizne primjere konkretnih slučajeva. Konačno, o značenju termina vidar, starješina i žrec Dodig je govorio o nasljeđivanju škola i tradicija narodnih, tradicionalnih magijskih oblika koje je, prema njegovim riječima, naslijedio od svoga djeda iz okolice Metkovića, primjerice o o tradicijama dinarskog vidarstva te preciznije o "Školi soli", tehnikama proricanja, gatanja i analize prema morskoj soli iz koje se mogu saznati odgovori na pitanja. Ideje o tradicijskom naslijeđu, zanimljivo, povezuje u isti ili sličan kontekst s transcendentnim spiritizmom, spominjanjem transa, ideje arhetipa i boga, kolektivne nesvijesti i Jungove psihoanalize, preko energetskog vrtloga sve do rasprave o seksualnom libidu, ideji dvostrukog kondenzatora i seksualnim kutijama te *orgonici* Wilhelma Reicha općenito¹³²⁴. Naveo je i neke primjere pučkih magijskih praksi u koje je upućen, primjerice tzv. "Školu baba" i ples "Zumba, zumba" te magijski čin "Na plećku" koji se ostvaruje "udaranjem ožegom o kost plećke prepariranu voskom i propolisom kojoj na mjestu tromeda na vlazi daju dušu te je takvu nose na grob dide"¹³²⁵.

O titulama orgoterapeuta, psihoterapeuta, mineraloterapeuta, egoterapeuta, seksoterapeuta, bionoterapeuta i psihoanalitika kojima se također Dodig naziva, od njega se moglo doznati da su većinom bazirane na učenjima i proučavanju već spomenutih okultnih, ezoteričnih i mističnih sustava kraja 19. i početka 20. stoljeća, te psihoanalize prve polovice 20. stoljeća. Dodigu svojoj kućnoj radinosti sa asistenticom izrađuje i svojevrstne magijske talismane, koje gdjekad naziva šamanskima¹³²⁶ kombinirajući nekoliko tehnika, što kiparskih, što prema njegovim riječima tradicijskih. No, ipak se ogradio od eventualnih jezičnih aporija oko termina "šamanski" objasnivši da je to tek uvjetni naziv za širu javnost, kako bi ljudima otprilike bilo jasno o čemu je riječ¹³²⁷. Mogu zaključiti da Vladimir Dodig Trokut u svojim navodnim i navedenim magijskim teorijama i praksama slijedi neke tradicionalne hrvatske i dinarske tradicije magijskih praksi, ali sinkretizirane s cijelim nizom učenja baziranih ponajviše na ezoterijskim principima teozofije, Četvrtom putu Gurdijeva i Uspenskoga,

¹³²⁴ Vukelić, D. (2012d): 176.

¹³²⁵ Magijska praksa proricanja iz životinjske plećke detaljno je opisana u Jurić-Arambašić, A. (2000): 404–406.

¹³²⁶ <http://www.mandragora.hr/site/novosti/177-samanski-talismani.html> pristup ostvaren 14. lipnja 2011.

¹³²⁷ Vukelić, D. (2012d): 179.

orgonike Wilhelma Reicha, psihoanalize Carla Gustav Junga. On stapa više ideja različitih kulturnih krugova s hrvatskim tradicionalnim u kojemu oni nalaze svoje konačno ostvarenje preko njegovih umjetničko-magijskih konstrukata. Također, zaključujem kako je, koliko god se njegov fenomen činio, gledan starom racionalističkom i objektivistički fokusiranom paradigmom, odviše kontaminiran i sinkretički izmiješan različitim i raznorodnim učenjima i ezoteričkim strujanjima 20. stoljeća, Vladimir Dodig Trokut poznat i kontroverzan i u umjetničkim i u okultnim hrvatskim krugovima već skoro pola stoljeća i time ostavlja trajan biljeg na kulturnoj baštini hrvatskog magijskog identiteta unutar baštine hrvatske kulture vršeći javnu magijsku praksu kao uslužnu djelatnost oglašavajući se internetskim putem ili putem osobnog širenja informacija, a njegova kolekcija artefakata koja čini spomenuti Antimuzej sadrži i brojne magijske ili vjerske artefakte.

Zoran Tepurić bio je drugi zagrebački "šaman" kojeg sam istraživao 2011. i 2012. godine. Tepurić je po struci inženjer rudarske geotehnike, ali se već profesionalno desetljećima bavi magijskim praksama kroz Centar Zlatni lotos¹³²⁸ i privatnu praksu. Na stranicama "Centra Zlatni Lotos" imenuje ga se kao "dipl. ing., šaman, svećenik IFA, majstor GAIA-e, PEAT-a (Psiho-energetske aura tehnologije), Integralnog Ekskalibura, Intenziva Sunjata, NLP- i NLPT (Neuro lingvističko programiranje i Neuro lingvistička psihoterapija)"¹³²⁹.

Tijekom razgovora 2011. godine Tepurić je za sebe rekao da se magijskim i duhovnim aktivnostima bavi preko dvadeset godina, počeo je sa zanimanje za parapsihologijom, drugim stanjima svijesti, hipnozom, astralnim projekcijama i telekinezom. Neke je stvari naučio od bake koja se dobro razumjela u travarstvo i koja je gledala u kavu i *cigajner* tarot karte. Tvrdi da mu se u mladosti otvorio telepatski kanal i da je čuo dupli govor ljudi, s malim odmakom. S Ifom je došao u kontakt preko jednog drugog šamana, Australca s kojim je radio četiri godine, a koji je živio deset godina u Brazilu i spomenuo mu Crnog Budu kojeg je upoznao u Brazilu. Ubrzo je iniciran u Ifa religiju nigerijskog naroda Youruba, a u kojoj postoji nekoliko vrsta svećenika koji su ujedno i magijski praktičari, muški *babalawo* i *babaorisha* te ženski *iyaniifa* i *iyaorisha*. Ifa je animističko-šamanistička politeistička religija u kojoj se vjeruje da u svijetu postoji nekoliko stotina Oriša ili božanstava koji su u elementima, prirodi, životinjama i čovjeku. Svećenici-magijski praktičari iniciraju se za svaku Orišu posebno. Prema Tepuriću postoji, generalno gledajući, četiri svećenika ili svećenice, no među njima postoji još mnogo

¹³²⁸ http://www.zlatnilotos.com/portal/index.php?option=com_content&view=article&id=1&Itemid=4 pristup ostvaren 20. srpnja 2011.

¹³²⁹ Isto.

specijalizacija. Svaki od njih je savladao vještinu Oriša divinacije sa 16 školjki, *ikinima* ili *opeleom*, iscjeljivanja, travarstva i ostalo kao opće znanje, a o svaki od njih ima i neku svoju specijalnost. Tepurić je iniciran kao babalawo i dobio je ime Fayori te se tako i naziva u svojoj magijskoj praksi, **babalawo Fayori**. Za uporabu riječi *šaman* u autoidentifikaciji kaže da je koristi da bi ljudi prepoznali funkciju, više kao zapadno korištenje te riječi kako bi se objasnio pojam babalawoa. U većem dijelu razgovora objašnjavao je detaljno dijelove Ifa prakse¹³³⁰.

Također je opisao da Ifa ne radi na način azijskih šamana jer su osnovna vjerovanja zasnovana na drugačijim principima, ali da postoji rutalna uporaba bubnjeva, trans i ples. Prema njemu, za razliku od azijskog šamanizma, Ifa svećenik vlastiti trans koristi samo u nekim specifičnim slučajevima a to najčešće nije kod samog rituala, kako bi pomogao osobi, nego je to najčešće vezano s nekim pripremama u inicijaciji gdje se nastoji inkorporirati te Oriše u osobu, da ju blagoslove i oslobode nekih energija. Spomenuo je i privlačenje energije za trans u govoru gdje šaman prenosi posebnu poruku od Oriše što ju je dobio jer ona na taj način koristi šamana kao medij da bi se u njemu utjelovila¹³³¹.

Kazivač je vrlo zorno i jednostavno objasnio da bez poteškoća usklađuje afrički i hrvatski kulturni i duhovni prostor. jer kad govori o Orišama, govori o energijama prirode, vodi, o energiji vjetra, energiji transformacije, promjene. Također smatra da šaman traži od svojih klijenata akciju jer bez nje nema rezultata, šaman može pomoći u jednom dijelu, no ako osoba želi trajnu pomoć onda mora poslušati savjete što mu se reklo. Prema kazivaču metaforički rečeno, uz pomoć rituala može se osobu staviti na dohvat željenog cilja, uskladiti ga s vremenom, s ciljem, da je u pravom trenutku na pravom mjestu, ali na njemu je da uzme strijelju ili metak sa sobom i da ispali hitac prema cilju. Prema kazivaču Ifa nema problema s ostalim velikim religijama: "U Nigeriji, u Yoruba dijelu, za sve se krucijalne stvari u životu, od rođenja do smrti, pita babalawo, bez obzira na hodžu, imama, svećenika. Čovjek će doći na misu ili Božić, Bajram ili slično, ali ako treba nešto napraviti, doći će Babalawou jer on ima ključ, mogućnost da im riješi nešto važno, za njih, za njihovu djecu. Što unutar nekih drugih, isključivo religijskih sustava ne postoji"¹³³².

Zoran Tepurić je kao Babalawo radio s budistima, katolicima, pravoslavicima, bitno mu je samo da ta osoba želi da se to nešto napravi, nije mu važno ide li osoba u crkvu, džamiju ili ne ide nigdje. Samo mu je važno da se usmjeri energija, da se usmjeri na onaj dio njegovog

¹³³⁰ Vukelić, D. (2012d): 183-185.

¹³³¹ Isto.

¹³³² Isto. 186.

života koji se želi iscijeliti. Prema njemu riječ je o energijama prirode i važnosti ravnoteže u čovjeku, kao i energije predaka. Tepurić se bavi brojnim oblicima magijske prakse, osim divinacija Orisha *readinga*, izvodi i spiritualna čišćenja, *eboi* ili *bori*, darivanja za pojedine Oriše, rituale za pretke i čišćenje do sedam generacija unatrag, da bi se makli iz života osobe negativni utjecaji predaka, ili čišćenje kuća ili terena od energija, od natopljenosti negativnom energijom, tehnike vraćanja duše, tj. dijelova duše koji nedostaju, trans terapije, egzorcizam, izrađuje apotropejske zaštite, amajlije i talismane. Za multifunkcionalnost babalawa kazivač kaže da je babalawo ujedno i šaman i učitelj i terapeut. razloga ništa mistificirati. Ovisno o obrazovanosti klijenta ovisi kako će nešto objasniti: "Inženjerima objašnjava tehničkim rječnikom, ekonomistima, pravnicima drukčije, i ostalima drukčije, tako da ga svi mogu shvatiti. Najlakše mu je pričati sa školovanim ljudima, ali kaže da se koji put treba znati spustiti nekoliko stepenica kako bi čovjek znao objasniti nešto osobi i sa samo osnovnom školom. Kad je u Bosni radio u izbjegličkim kampovima, u blizini Tuzle oko 2000. godine, njegova je grupa radila niz inicijacija. Poanta je bila u tome da ih se inicira u energiju. No njima ne bi puno značilo da im to tako objasni, već je za njih morao sve pojednostaviti. Njima je rekao: 'sada, stavite ruke kao kad se molite Alahu. Zamolite Alaha da pusti taj dio iscjeljujuće energije za vas i za vašu djecu'. U tom je smislu iskoristio njihov sustav vjerovanja"¹³³³.

Danas se Tepurić iscjeljivanjem i savjetovanjem bavi profesionalno. U svojoj skupini ima i odvjetnika i političara, ljudi koji su prošli nekoliko inicijacija, ali se i dalje bave i svojom svjetovnom profesijom, a koji se više ili manje i otvoreno deklariraju zbog svog posla. Odnos Hrvata prema Ifi čini mu se generalno pozitivan. U Hrvatskoj trenutno vodi udrugu, koja je mala, ali kazivač se nada da će narasti s vremenom jer postoji skupina ljudi koja želi studirati Ifu i za jedno tri godine će ih biti još. Prema kazivaču na ritualima obično bude petnaestak ljudi, na predavanjima nešto više. Na Festivalu Nigerije bilo je 70-80 ljudi. Osim toga kazivač organizira i višednevne radionice izrade bubnja koje se sastoje od teorijskog predavanja i objašnjenja o mogućnostima raznih namjena šamanskog bubnja, šamanske meditacije s bubnjem i povezivanja s duhom svog bubnja, obrade i bojenja drvene konstrukcije, priprema kože, završnog bojanja bubnja, izrade kožnih traka i završne priprema kože. Mogu zaključiti da jedan dio kazivačevih učenja prati strogo zadani sustav blizak šamanizmu, a drugi dio ne. Prvotna učenja kojima se kazivač bavio i kojima je prema vlastitim riječima ovladao do razine majstora-učitelja poglavito su duhovne discipline i vještine koje su razvile dvije osobe,

¹³³³ Vukelić, D. (2012d): 186.

engleska iscjeliteljica Shimara Kumara prema vodstvu Sanat Kumare, u slučaju Golden Age Reikija i GAIA-e, te srpski psiholog Živorad Mihajlović Slavinski u slučaju PEAT-a, Integralnog Ekskalibura, Intenziva Sunjata. Svi ti sustavi objektivno gledaju spadaju u *new age* sustave duhovog samorazvoja i bazirani su na adaptacijama različitih istočnjačkih tehnika te nisu bliski šamanističkim tehnikama i sustavima. No druga, danas primarna aktivnost kazivača jest Ifa sustav, religijsko-magijski sustav Yoruba naroda iz Nigerije, u kojem kazivač aktivno uči, djeluje, napreduje i prolazi nove inicijacije. Ifa spada pod afričke religije, no s obzirom na svoju elementarnost u suživotu s prirodom i njezinim elementima ima brojne podudarnosti s azijskim šamanizmom/šamanizmima. Od uporabe bubnja, zvečki i drugog glazbeno-magijskog pribora, do transa u koji se ulazi kroz ples i ritmičko bubnjanje kako bi se spojilo sa svijetom duhova i s božanskim entitetima i elementalima koji se u Ifi nazivaju *Orišama*. Također, Ifa posjeduje vrlo složen sustav štovanja *muških i ženskih predaka* koji imaju i zasebne svećenike i magijske praktikante, a i sama opća percepcija kozmosa je dvojna, i dijeli se na ovaj i onaj svijet, koji su u stalnoj interakciji. U Ifi za vjerske i magijske praktikante postoji različit niz preciznih termina za određene funkcije: *babalawo*, *babaorisha*, *ijanifa* i drugi. Sam kazivač nosi titulu i funkciju *babalawo* i ima svoje obredno ime *Fayori*. Vrlo je jasno za terenskog razgovora objasnio da zbog lakše komunikacije i objašnjenja Zapadnjacima koristi u svojim predavanjima riječi *šaman*, *šamanski* i druge slične, a kako bi lakše objasnio neke postavke i rituale bez zbunjivanja sugovornika s izvornim Yoruba terminima. Zaključak je da je sustav Ife kojoj kazivač pripada po svim obilježjima vrlo blizak šamanističkome *in stricto sensu*, a da ga kazivač dosljedno i koristi i prilagođava domaćem prostoru, o čemu je govorio u drugoj etapi istraživanja. Primjerice, uporaba biljaka za rituale i životinjske kože za bubnjeve prilagođeni su hrvatskom podneblju, a isto tako i sam se kazivač kao praktičar trudi olakšati različitim usporedbama složene kulturološke i vjersko-magijske procese, običaje i odnose u Yoruba koje preuzetom tradicijom sljeduje. Utjecaj Ife nije tolik u javnosti u Hrvatskoj, o njoj zna relativno malen broj ljudi. Veći se broj ljudi primjerice zanima za ove ostale aktivnosti kazivača negoli za jedan takav precizno uređen afrički duhovno-magijski ustav. Od različitih kulturnih utjecaja najbitnije je primijetiti da kazivač svojim radom potiče multikulturalnost i razvijanje ekološke svijesti, poglavito stoga što je Ifa prirodan sustav čiji su elementi vezani uz svakodnevni čovjekov život i suodnos s prirodom i svijetom oko sebe. Zaključno, ovdje se može citirati kazivačev odgovor koji je dao u jednom razgovoru na pitanje postoji li veza između IFA i šamanizma: "Šaman je iscjelitelj tijela i duha, osoba koja zna sa travama, energijama, maknuti strahove, psihičke blokade i dr. On je i svećenik koji zna pomoći uz pomoć molitvi, mantra, rituala, osobi da se nečeg oslobodi, da

nešto stekne, da ima dobro zdravlje. On je i savjetnik, osoba kojoj se dolazi po savjet kad nešto nije kako bi htjeli, šta da napravi, da li je dobro da negdje ide ili ostane, da li mu je to ostvarivo ili da izabere nešto drugo i dr. Kad smo to pojasnili, onda smo istovremeno objasnili i tko je Babalawo. Osoba čiju pomoć treba i predsjednik i guverner, doktor i profesor, pekar i zidar. U Nigeriji, Brazilu i u još nekim zemljama je to uočljivo. Tamo biti Babalawo znači uživati i posebno poštovanje društva. U Nigeriji izraz što se ustalio u svijetu – šaman – ne postoji, jer oni svog "šamana" već tisućljećima zovu Babalawo – Otac skrivenih tajni, i mislim da taj prijevod Yoruba naziva daje puno bolji opis znanja i sposobnosti."¹³³⁴

Kao što sam na početku ovoga dijela primijetio, pojmovi *šamanizam* i *šaman* u uporabi u hrvatskom kontekstu vrlo su složeni. Dolaskom i popularizacijom *new agea* pokreta na hrvatske kulturne prostore, ali i šire dostupnom popularno-znanstvenom i znanstvenom uvidu u šamanizam sredinom 20. stoljeća, sve više je, ne samo u svijetu, već i u Hrvatskoj, mnogo različitih magijskih praktičara koji slijede različita učenja, a koji su dotad nosili drugačija imena i drugačije sami sebe identificirali, te koji počeli nadalje sami sebe identificirati kao *šamanima*, a svoje aktivnosti nazivati *šamanizmom* i *šamanskima*. U nekim slučajevima ima poveznica sa šamanizmom *in stricto sensu*, u brojnijima nema. U ovom sam istraživanju pokazao brojne terminološke i druge probleme na primjeru dvojice hrvatskih praktičara koji se u nekom opsegu svoje aktivnosti nazivaju *šamanskima*, a iz njima specifičnih razloga sebe u specifičnim situacijama nazivaju *šamanima*. Prvi magijski praktičar, Vladimir Dodig Trokut, pokazao se kao izuzetno složen zbog niza pitanja koja su otvorila brojni smjerovi i učenja koja slijedi i podučava. No zaključno, ono čime se bavi koliko god da je bitno i od značenja na drugim razinama proučavanja magijskih obrazaca i predodžaba (tradicionalne magije, teozofije, ezoterije, orgonike i dr.) u hrvatskoj kulturi, s druge strane sa svim zaključcima koji se iz premisa dobivenih analizom mogu izvući, ispitanik nema veze ni sa kakvim oblikom šamanizma, pa niti sa neošamanizmom, osim što između ostalih autoidentifikacija koristi tu riječ, uz brojne druge, kako bi obuhvatio iznimno velik broj disciplina kojima se, prema njegovim riječima, bavi, prakticira, predaje ili izvodi. Drugi praktičar, Zoran Tepurić, s druge strane, koliko god da vještine kojima se bavio u određenom dijelu svog života, i koje još uvijek naravno prakticira, a koje su većinom vezane uz nekoliko različiti *new age* filozofija i duhovnih vještina, nemaju nikakve veze sa šamanizmom; ono glavno po čemu jest specifičan, činjenica je da je višestruko inicirani Ifa *babalawo*, sa završenim Ifa studijem, a što se odista može terminološki prevesti ili vrlo blisko povezati s

¹³³⁴ http://www.prosvetljenje.net/index.php?option=com_content&view=article&id=160&Itemid=53 pristup ostvaren 20. srpnja 2011.

pojmovima *šaman* i *vrač*, pogotovo s obzirom na brojne tehnike takvog specifičnog afričkog sustava koje su slične i po nekim principima zajedničke s onima azijskima, pokazuje mogućnost da se realno može koristiti u dobroj većini taj termin u opisima njegovih brojnih aktivnosti. No, ne može se ne primijetiti kako su ove neke starije i uopćenije aktivnosti jednako privlačne javnosti. Stoga bih svakako zaključio da je tu riječ o neošamanizmu prema svim uvodno naznačenim značajkama.

3.5. Neoanimizmi na primjeru hrvatskog rodnovjerja

Animizam je najvjerojatnije najstariji ljudski religijski sustav koji potječe iz osvita *homo* svjesnosti, a vjeruje se da su osim *homo sapiens sapiens*, barem i još neki od hominida, poput *homo erectusa* i *homo sapiens neanderthalensis* imali neke oblike animističkih vjerovanja. U svojoj osnovi animizam je vjerovanje da je čitav svijet živ i svjestan i da je čovjek dio njega, da bilje, životinje, kamenje, zemlja, zrak, nebo, oblaci i sve ostalo što čini naš planet imaju svoje duhove, energiju i svjesnost¹³³⁵. Najčešće se on objašnjava potpunim prvotnim čovjekovim nerazumijevanjem okoliša oko sebe o kojemu je skoro u potpunosti ovisio. Naravno, s obzirom da ne postoje sačuvani zapisi vjerojatno su u desecima tisuća godina prvotnih ljudskih zajednica, kako onih lovaca-sakupljača, tako i kasnije ratara i stočara, postojali brojni jednostavniji i složeniji animistički religijsko-magijski oblici, od klasifikacije svijeta i njegova imenovanja, metoda komunikacije s njime poput molitvi, zaziva i zahvala te udobrovoljavanja poput žrtvi, čini, apotropeja ili ophodne magije. Te animističke osnove vidimo u sačuvanim oblicima prvih politeističkih religija. Naime, prema Harariju, animizam se u složenijim oblicima pretvara u politeizam, a politeizam pak biva sadržan u biteizmu ili monoteizmu. Tako je zbog sve šireg kruga komunikacije i potreba za suradnjom i širenjem ideja te kontrolom različitih ljudskih zajednica kroz povijest¹³³⁶. Različite animističke i politeističke oblike duhovnosti europskih i hrvatskih povijesnih prostora opisao sam i raspravljeno je o njima u dijelu ovoga rada gdje je bilo riječi o **hrvatskom starovjerju i dvovjerju** tako da se više neću većim dijelom vraćati na to, već je ovdje valjalo definirati animizam kako bi se uvelo u temu **neoanimizma** (eng. *neoanimism, contemporary animism*). Neoanimizmi spadaju, prema mom shvaćanju, u novovjerne duhovno-magijske oblike, zajedno s neošamanizmima, wiccom, *new ageom*, sotonizmom i drugim oblicima. U pravilu se u većini literature zapadnokršćanskoga kruga nazivaju novopaganstvom ili

¹³³⁵ Kieckhefer, R. (1990): 13.

¹³³⁶ Harari, Yuvel Noah (2015): *Sapiens: Kratka povijest čovječanstva*, Zagreb: Fokus komunikacije.

neopaganizmima kao i većina ovih navedenih sustava, ali s obzirom da je moja klasifikacija nešto drugačija, promatram ih kao podsustav novovjerja.

Prema Dragun, koja smatra za generalno *neopaganstvo*, a s čim se djelomice slažem, a primijenjeno na neoanimizme da "ne spada(ju) u pokret *new age* već u tzv. postmodernu duhovnost koja je prirodni nastavak *new age* svjetonazora i s njim je, kao sa svojim kronološkim prethodnikom, integralno povezana"¹³³⁷. Neki novovjerci, prema Harveyu, definiraju animizam kao dio njihova religiozna iskustva koje uključuje susrete i komunikaciju s duhovima drveća, rijeka i predaka i on se može nazvati metafizičkim animizmom. Drugi pak animizam vide kao platformu za ponovno osmišljavanje i preusmjeravanje ljudskog sudjelovanja u zajednici većoj od čovjeka i s ostalim vrstama života na planetu. Takav animizam jer relativan, ekoaktivistički i prirodan u svojoj biti¹³³⁸. Duhovi o kojima se u neoanimizmu danas govori način su i uspostavljanja odnosa čovjeka i životinja, biljaka, rijeka i predaka, a koji je dosta dugo posljednjih stoljeća zanemarivan jer su potonji smatrani neživima i nevažnima¹³³⁹. Prema Harveyu, svi ljudi, kao i životinje, imaju animističku tendenciju odgovarati na događaje i fenomene u svojim životima kao da su osobni i namjerni i to je ustvari srž animističkog vjerovanja. Također, ljudi su oduvijek skloni personalizirati žive i nežive stvari, od imenovanja i razgovaranja sa životinjama i biljkama, do fetiša i komunikacije sa artefaktima s kojima žive, od amuleta za koje vjeruju da ih štite i vode, pa do prijevoznih sredstava i oružja, i to od kopalja i mačeva sve do atomskih bombi¹³⁴⁰.

Slavensko, pa tako i **hrvatsko rodnovjerje** sa svojim sličnostima, specifičnostima i razlikama spadaju prema našem pogledu u novovjerja, preciznije u neoanimizme s naoko politeističkim glavnim nositeljem duhovno-magijskog sustava, te ćemo ga i ovdje analizirati kao glavni primjer neoanimizama prisutnih na hrvatskom prostoru. To je stoga jer ono, za razliku od starovjerja koje je realno vjerovalo u božanstva koja su zastupala prirodne sile, samo nominalno prirodne sile naziva imenima božanstava i to iz svjesne kulturne potrebe za očuvanjem tradicije, kao i duhovno-magijskoga fokusa, ali ustvari je fokusirano na štovanje i suživot s energijama predaka i prirodnih sila, fenomena i živih bića, smatrajući da je čovjek samo dio te prirode, a ne njezin gospodar kao što je to u većini složenih religija riječ. Hrvatsko rodnovjerje je prema našim istraživanjima kulturno oslonjeno na hrvatsko starovjerje i dvovjerje, ali s upravo stoga nadograđeno mogućnostima i razmišljanjima koje su

¹³³⁷ Dragun, Maja (2012): 37.

¹³³⁸ Harvey, Graham (2013): "Introduction", *The Handbook of Contemporary Animism*, Routledge, 2.

¹³³⁹ Isto. 4.

¹³⁴⁰ Isto. 7.

donijele postmoderne i postkršćanske duhovnosti i razmišljanjima, poglavito u kulturnom prostoru koje su *new age* pokreti 20. stoljeća pripremili za to.

Sam pojam rodnovjerje dolazi iz sintagme *rodna vjera* koja je otprilike jednaka u čitavom slavenskom svijetu, u ruskome jeziku *родноверие*¹³⁴¹, *rodnoverje* u srpskom jeziku, *рідновірство* u ukrajinskom, *роднавераванне* u bjeloruskom, *rodzimowierstwo* u poljskom, *rodnověří* u češkom i *rodnoverie* u slovačkom jeziku. Naziv *rodna vjera* može se naći već početkom i sredinom 20. stoljeća u nazivu ukrajinske rodnovjerne organizacije "Rodna vjera" (ukr. *Рідна віра*) osnovane 1934. godine, ili pojma *ridna vira* koji je Ukrajinac Lev Sylenko upotrijebio 1964. godine¹³⁴², dok ovako konstruiran naziv *rodnovjerje* nastaje ustvari krajem osamdesetih godina 20. stoljeća. Rodnovjerje je u svome najširem semantičkom značenju naziv za *etničku religiju* općenito. U engleskom jeziku pojmu rodnovjerje odgovaraju izrazi *ethnic religion* i *native faith*, što je također izravni prijevod pojma *rodnoverje*¹³⁴³. No češći puni naziv šireg pojma koji se koristi u dokumentima i nomenklaturi primarno slavenskih rodnovjernih grupa i organizacija glasi slavensko rodnovjerje, primjerice polj. *rodzimowierstwo słowiańskie*. No, važno je i primijetiti da se rodnovjerje kao znanstveni termin ne primjenjuje samo na slavenske zemlje već se analogijom može tako i promatrati i germansko rodnovjerje koje tako označavaa etničku religiju germanskih naroda, primjerice Asatru, grčko rodnovjerje (grč. *Ελληνισμός*, engl. *Hellenismos*) ili prusko rodnovjerje (prus. *Prūsiskas Drūwis*). Sva ta rodnovjerja spadaju pod politeističko-animistička novovjerja. Organizacije etničkih religija iz više europskih zemalja 1998. godine formirale su međunarodno tijelo, Europski kongres etničkih religija (engl. *European Congress of Ethnic Religions*)¹³⁴⁴. Jedan od glavnih uzroka nepostojanja u hrvatskoj znanosti dosad ustanovljene i opće prihvaćene terminologije nedostatak je iscrpnijih antropoloških istraživanja zajednice slavenskog i drugih rodnovjerja, a ponajviše nedostatak objektivnosti i nepristranosti u dijelu hrvatske, ali i šire slavenske znanstvene zajednice. Jedan od rijetkih znanstvenih radova na tu temu je onaj Petrovićev o kvalifikaciji slavenskoga rodnovjerja u znanstvenoj literaturi¹³⁴⁵. U Hrvatskoj danas, prema našim dosadašnjim istraživanjima, i sami hrvatski rodnovjerci sebe nazivaju tako, a također i na engleskom jeziku svoju vjeru nazivaju

¹³⁴¹ no koristi se i pojam *язычество* koji potječe od crkvenoslavenskog pojma *іа́звікъ* ("narod, pleme, rod") i u djelima kršćanskih autora označava vjeru mnogobožičkih religija (op. a.)

¹³⁴² Simpson, Scott; Filip, Mariusz (2013): "Selected Words for Modern Pagan and Native Faith Movements in Central and Eastern Europe", *Modern Pagan and Native Faith Movements in Central and Eastern Europe*, Aitamurto, Kaarina; Simpson Scott and Scott Simpson; ed, Durham: Acumen Publishing, 36.

¹³⁴³ Strmiska, M. (2005): 14-15.

¹³⁴⁴ <http://ecer-org.eu/declaration/> na dan pregleda 28. studenog 2013.

¹³⁴⁵ Petrović, Milan (2013): "Qualification of Slavic rodnoverie in scientific literature", Svevlad: http://svevlad.org.rs/rodoved_files/petrovic_kvalifikacija_rodnoverja.html na dan 15. svibnja 2014.

Croatian Native Faith. Stoga ćemo upravo te termine koristiti i u znanstvenom terminologiji kad govorimo o ovoj temi¹³⁴⁶.

Unutar slavenskog rodnovjerja 20. i 21. stoljeća nema jasnih podjela, dosad je najčešće korištena ona Gurkova koji je slavensko rodnovjerje podijelio ugrubo na dvije grane: tradicionalno rodnovjerje koje predstavlja rodnovjerje ruralne populacije koja je zadržala slavenske obrede, običaje i praznike sa sela, s čim se ovdje terminološki ne slažem jer takav slučaj smatramo čistim animističko-politeističkim starovjerjem *in stricto sensu*; i "novopoganske", dakle neoanimističke-politeistička eklektična vjerovanja urbanih sredina koje se u pojedinim slučajevima pored narodne predaje oslanja i na autorske tekstove suvremene provenijencije. Naša podjela rodnovjerja, koju ovdje prvi put predlažemo bila bi na **tradicionalno, rekonstrukcijsko, sinkretističko-eklektično, nacionalističko i ekoaktivističko rodnovjerje**, ali s napomenom da je moguće susresti u slavenskome svijetu i kombinacije navedenih vrsta.

Hrvatsko rodnovjerje je prema hrvatskim rodnovjercima, poglavito onima u najvećoj i najstarijoj zajednici u Hrvatskoj, **Savezu hrvatskih rodnovjeraca**, dakle živućim aktivnim vjernicima i praktičarima, "oblik življenja stare slavenske i hrvatske vjere, s punom sviješću za ovdje i sada, za suvremeno doba"¹³⁴⁷. Takav pristup prema njima ostavlja vjernicima mnogo više mjesta za inovacije i kreativnost unutar granica njihove evoluirajuće tradicije. Hrvatsko starovjerje i hrvatsko rodnovjerje iako su kao dva duhovna koncepta povezani i često se preklapaju u svojim temeljima, znanstveno gledano, uvijek se trebaju odvajati i promatrati kao dvije odvojene cjeline i pojma, što nije uvijek u ostalim slavenskim zemljama i slavenskim rodnovjerjima. Slično se može vidjeti u raspravi Aitamurto o sinkretizmu i tradicionalizmu u ruskom rodnovjerju.¹³⁴⁸ Hrvatski rodnovjerci istraživanog Saveza hrvatskih rodnovjeraca usredotočeni su na "štovanje kulta predaka i izvornih hrvatskih i slavenskih božanstava koja svojim atributima predstavljaju stvaralačke i uništavalačke energije prirode shodno slavenskim i hrvatskim kulturnim i duhovnim tradicijama"¹³⁴⁹ u čemu jasno možemo vidjeti neoanimističko-politeističke principe. Smatraju u istim izvorima da su kroz "ljudsku povijest različita društva razvila različite pristupe objašnjavanju svijeta oko sebe, samih sebe, unutrašnjih proces u čovjeku i međudjelovanja čovjeka i svijeta. Danas sve te različite sustave možemo svesti u tri velika sustava za objašnjavanje spomenutih tema – **znanost, religija i**

¹³⁴⁶ Vukelić, D. (2012c): 343.

¹³⁴⁷ Savez hrvatskih rodnovjeraca (2016): 6.

¹³⁴⁸ Aitamurto, Kaarina (2007): "Russian rodnoverie negotiating individual traditionalism", *International Conference "Globalization, Immigration, and Change in Religious Movements*, June 7-9, 7.

¹³⁴⁹ Savez hrvatskih rodnovjeraca (2016): 6.

magija. Hrvatsko rodnovjerje prema obedijenciji Saveza hrvatskog rodnovjerja za razliku od mnogih sustava, između ostalih i hrvatskoga starovjerja, ne priklanja se nijednome od ta tri sustava prema načelu isključivosti jednoga od njih ili čak oba preostala, već se sastoji od sva tri podjednako i isprepletено s njima djeluje i postoji u svijetu ljudi. Od znanosti uči, istražuje, otkriva, nadograđuje, provjerava i pamti, s religijom diše, vjeruje, voli, slavi, stvara i nada se, a kroz magiju sudjeluje u aktivnoj interakciji s unutrašnjim energijama unutar čovjeka i onima izvanjskima, prirode, njezinih sila i energija kao i s energijama predaka čovjekovih."¹³⁵⁰

Hrvatsko rodnovjerje počelo se razvijati na tlu Republike Hrvatske početkom 2004. godine. Tada je osnovana prva neformalna duhovna rodnovjerna zajednica nazvana **Rodnovjerna župa "Perunica"**. Rodnovjerna župa Perunica bila je prva neformalna duhovna zajednica osoba hrvatske rodnovjerne vjeroispovijesti, koje se dakle deklariraju rodnovjernima te zajedno slave i štuju rodnovjerne slavenske i hrvatske bogove, prirodu i njezine pojave i elemente, prilagođavajući suodnos modernog čovjeka s prirodnim ciklusima i elementima u simbiotski odnos uzajamnog poštovanja i suživota. Samu Rodnovjernu župu Perunicu kao predmet etnološkog istraživanja, osim autora u njegovom radu o dvovjerju u Hrvatskoj¹³⁵¹ i problemima roda u hrvatskom rodnovjerju, istraživala je dosad samo Miličević u svojim prvim istraživanjima wicce u Hrvatskoj¹³⁵². Spomenutu župu je od nastanka 2004. godine do 2010. godine vodio žrec poljskoga porijekla koji se preselio u Hrvatsku početkom devedesetih godina dvadesetog stoljeća tijekom hrvatskog Domovinskog rata nakon pada Jugoslavije¹³⁵³. Župa je prema Miličević nastala kao okupljanje ljudi koji slično razmišljaju, dijele i šire tradicionalne, ali istovremeno i suvremene rodnovjerne poglede, prvenstveno svojim vlastitim primjerom, a ne tražeći neki vanjski ili drevni duhovni autoritet. U tom smislu rabili su širu znanstvenu bazu poput folklora, etnografskih zapisa, filozofskih djela na životni pogled Slavena i Hrvata, arheološke nalaze (artefakte, simbole, iskopine starih svetišta), istraživanja o etnogenezi Slavena i Hrvata, kao i ozbiljne znanstvene pokušaje rekonstrukcije obrednih sustava hrvatskoga starovjerja suvremenih stručnjaka, te iskustva drugih slavenskih rodnovjeraca čija su im duhovna i etička načela bliska¹³⁵⁴, tako da bi na Aitamurtinoj ljestvici bili više tradicionalisti i rekonstrukcionisti, ali opet ne zanemarujući kulturnu važnost duhovnih, magijskih i umjetničkih postignuća u suvremeno stvorenom tekstu, glazbi, filmu, kiparstvu, primijenjenoj umjetnosti i drugome, čime su na Aitamurtinoj

¹³⁵⁰ Savez hrvatskih rodnovjeraca (2016): 6.

¹³⁵¹ Vukelić, D. (2012c).

¹³⁵² Miličević, S. (2010a): 25-49.

¹³⁵³ Isto. 26-43.

¹³⁵⁴ Miličević, S. (2010a): 26-43.

ljestvice opet bliži sinkretizmu i eklekticizmu. To ih je ustvari smjestilo točno na sredini Aitamurtine ljestvice između rekonstrukcionista i eklektika¹³⁵⁵, odnosno prema Strmiskinoj diferencijaciji¹³⁵⁶.

Od prvih istraživanja rodno vjerna se skupina u Hrvatskoj do 2011. godine povećala nekoliko puta, a u kasnijim godinama razvila se u još veće i složenije društveno-duhovne entitete, mijenjajući vodstvo, ustroj, razvijajući se u skladu sa zahtjevima i izazovima koje su brojne aktivnosti iziskivale, no i dalje njegujući svoje originalne principe, u pravilu mnogo liberalnije negoli u drugih sličnih rodno vjernih zajednica u Europi¹³⁵⁷, čiji se primjer recimo može vidjeti u Ivakhivljevom istraživanju ukrajinskog rodno vjerja.¹³⁵⁸ Nakon što su njezini brojni članovi i istomišljenici u 2011. godini pokrenuli i **neprofitnu udrugu „Perunova svetinja“** povećao se i broj članova iz čitave Hrvatske te je uoči jesenjeg krijesa, Plodova, 21. rujna 2012., župi Perunica dodan narodni predznak imenu te je tako nastala **Hrvatska rodno vjerna župa Perunica**. Sama je Perunica, pak, podijeljena na dvije župe, te tako nastaju **Hrvatska rodno vjerna župa "Perunica", Zagreb** i **Hrvatska rodno vjerna župa "Perun", Lovran**. Na taj način izvršena je podjela hrvatske rodno vjerne zajednice na sjevernu i južnu skupinu radi lakše koordinacije i lokalizacije. U trenutku pisanja ove studije Hrvatskoj rodno vjernoj župi "Perunica" sjedište je u Zagrebu, a sveti gaj na Žumberku. Hrvatskoj rodno vjernoj župi "Perun" sjedište je u Rijeci, a sveti gaj na Učki. Istoga dana, po podjeli župa, potpisan je između njihovih predstavnika i "Žumberački sporazum" te je njime stvoren **Savez hrvatskih rodno vjeraca (SHR)** kao prva krovna organizacija rodno vjernih u Hrvatskoj koja objedinjuje sve aktualne i moguće buduće rodno vjerne župe u Hrvatskoj koje djeluju po ovom sustavu. Time su postavljeni temelji organiziranim upravljanju hrvatskih rodno vjeraca ovoga sustava i njihovih župa, ali i temelji jednostavnije komunikacije s prijateljskim skupinama unutar i izvan Hrvatske, kao što je **Sveslavensko vijeće rodne vjere**. Nakon znatnog širenja novopridošlim članovima, kao i uspješnog ostvarivanja komunikacije s ukrajinskim rodno vjercima u ljeto 2012. i podrške koju je vodstvo hrvatske rodno vjerne zajednice dobilo od ukrajinskih rodno vjernih vođa, **Ukrajinskog rodno vjernog saveza – Об'єднання рідновірів України**¹³⁵⁹, sveučilišne profesorice filozofije Galyne Lozko, poznate i pod imenom volhinje Zoreslave te ukrajinskog žreca Vognedara¹³⁶⁰, te pojačane

¹³⁵⁵ Aitamurto, K. (2007): 7.

¹³⁵⁶ Strmiska, M. F.(2005): 19-20.

¹³⁵⁷ Vukelić, D. (2015).

¹³⁵⁸ Ivakhiv, Adrian (2005): "In Search of Deeper Identities Neopaganism and 'Native Faith' in Contemporary Ukraine", *Nova Religio: The Journal of Alternative and Emergent Religions*, Vol. 8, No. 3 (March 2005), 9-11.

¹³⁵⁹ <http://www.oru.org.ua/> pristup ostvaren 18. ožujka 2014.

¹³⁶⁰ kratka povijest ORU može se naći i u Ivakhiv, A. (2005): 21-23.

komunikacije, suradnje i podrške sa slovenskim, bosanskohercegovačkim i srpskim rodnovjercima, hrvatski su se rodnovjerci okrenuli još aktivnijoj i usmjerenijoj politici rada. Sveslavensko vijeće rodne vjere je u ljeto 2012. godine poslalo pozdrave hrvatskim rodnovjercima i ujedno ih pozvalo da sudjeluju u radu Vijeća već od 2013. godine u Ukrajini. Već nakon prve godine sudjelovanja u ukrajinskom gradu Užgorodu, Savez hrvatskih rodnovjeraca odabran je kao suorganizator, uz slovenske rodnovjerce, te domaćin Sveslavenskog vijeća rodne vjere u 2014. godini. To je rezultiralo uspješno organiziranim Vijećem i konferencijom održanima u Mošćenicama u srpnju 2014., a gdje su bili prisutni predstavnici nekoliko velikih slavenskih rodnovjernih organizacija iz Ukrajine, Rusije, Češke, Slovenije, Srbije i Bugarske s glavnom temom Vijeća "Duša u slavenskom rodnovjerju". Hrvatski rodnovjerci iz Savez hrvatskih rodnovjeraca izdali su pritom i prvi prigodni broj časopisa Vijeća *Slava* na hrvatskome jeziku koji je nastavio svoj godišnji izlazak i u narednim godinama. Službena internetska stranica Saveza hrvatskih rodnovjeraca je www.rodnovjerje.com.hr¹³⁶¹.

Unutar Saveza hrvatskih rodnovjeraca 2016. godine, nakon dvije godine pripreme, uspostavljen je čitav duhovni sustav, **sustav Stabla Perunova**, koji je detaljno propisao cijeli ustroj, duhovni, magijski i organizacijski, hrvatske rodnovjerne zajednice pod Savezom hrvatskih rodnovjeraca. Sustav je zaživio u potpunosti o Kolednom slavlju u prosincu iste godine prvim posvećenjima u Rodnu Vjeru i prvim žrečevskim posvećenjima prema svojim postavkama. Vrlo je važno istaknuti i njihov "Etički kodeks" koji se nalazi i na njihovim internetskim stranicama: "Hrvatski rodnovjerci unutar Saveza hrvatskih rodnovjeraca, za razliku od nekih postojećih slavenskih rodnovjernih skupina ili pojedinaca, ne bave se politikom i političkim aspektima proizašlima iz različitih politika i ideologija 20. i 21. stoljeća. Savez hrvatskih rodnovjeraca općenito se ograđuje od totalitarističkih, nacionalističkih, rasističkih i šovinističkih ideja, odbacuje ih i ne bavi se njima uopće jer ih smatra besmislenim trošenjem ljudskih života, vremena i resursa, sprječavanjem kvalitetnog postojanja i ispunjenja naših osobnih svrha u ovome svijetu. Rodnovjerna zajednica pod Savezom hrvatskih rodnovjeraca bavi se isključivo duhovnošću, kulturom, umjetnošću, suživotom čovjeka i prirode koja ga okružuje, na filozofskoj, duhovnoj, magijskoj, ali i znanstvenoj i praktičnoj razini. Savez hrvatskih rodnovjeraca prije i iznad svega štuje svoj vlastiti hrvatski narod i njegovu zemlju, njezine posebnosti i ljepote, jezik, književnost, običaje i naslijeđe, staru hrvatsku duhovnost primijenjenu na današnje doba, ali jednako tako i

¹³⁶¹ Vukelić, D. (2012c): 353-361.

poštuje bez zamjerki ili mržnje i druge narode, slavenske ili neslavenske, njihove kulturne i ljudske vrijednosti te umjetnička i duhovna dostignuća. Savez hrvatskih rodnovjeraca nema nikakve veze sa sotonizmom, crnom magijom, različitim sektama i sličnim idejama bilo jednobožačkih, bilo mnogobožičkih pristupa, te ih odbacuje kao u potpunosti neprikladne i neprihvatljive normalnom čovjeku i pripadniku naše zajednice. Članovi hrvatske rodnovjerne zajednice kroz Savez hrvatskih rodnovjeraca nastoje živjeti i raditi kroz bratsku i sestrinsku nesebičnost, ljubav i pomoć jedni drugima, učenje tolerancije i rješavanje konflikata i problema kroz zrele i argumentiranu komunikaciju. Oni ljudi koji nisu spremni na takav suživot i komunikaciju slobodni su potražiti svoj put u drugim strukturama, zajednicama, sustavima i vjerovanjima bez ikakve ljutnje ili zamjerki. Pravila koja postoje u zajednici, a većinom zapisana u ovome Velikome obredniku, kao i sam organizirani sustav Saveza hrvatskih rodnovjeraca ne služe dogmatiziranju i elitiziranju dijelova zajednice, već lakšem suživotu prema obrascima koji se praksom pokazuju kao najuspješniji za ciljeve zajednice. Ukoliko se novi obrasci i metode u budućnosti pokažu boljima, Savez hrvatskih rodnovjeraca fleksibilno se i otvoreno mijenja i prilagođava a na opću korist i dobrobit ljudi koji žive i djeluju unutar zajednice. Svi sakralni i svjetovni problemi, nedoumice i nesuglasice te prijepori rješavaju se otvoreno i bez afekta, argumentirano na različitim prikladnim razinama zajednice unutar Saveza hrvatskih rodnovjeraca – na Vijećima Saveza hrvatskih rodnovjeraca – Velikom Vijeću Saveza hrvatskih rodnovjeraca (VV SHR), Vijeću Starješina Saveza hrvatskih rodnovjeraca (VS SHR), Vijeću Žrečeva Saveza hrvatskih rodnovjeraca (VŽ SHR) ili Malom Vijeću Saveza hrvatskih rodnovjeraca (MV SHR)."¹³⁶² Prema našoj podjeli kategorizacije rodnovjerja Savez hrvatskih rodnovjeraca spadao bi pod mješavinu **rekonstrukcijskog, sinkretističko-eklektičkog i ekoaktivističkog rodnovjerja.**

U početnim fazama hrvatskoga rodnovjerja 21. stoljeća **žrec** je bila glavna osoba zajednice¹³⁶³ Uz funkciju žreca, postajale su još dvije funkcije, **krijesnika i vješca**. U daljnjim fazama hrvatskoga rodnovjerja, u sklopu Saveza hrvatskih rodnovjeraca došlo je do preslagivanja i daljnjeg usustavljanja ovih primarnih funkcija. Tako su usustavljanjem i nadogradnjom u novi sustav "Stabla Perunova" od 2015. do 2016. godine nastale tri glavne žrečevske funkcije i jedna vrhovna volhovska, **žrec obrednik, žrec krijesnik, žrec vještac i volh**¹³⁶⁴. U pozadini Saveza hrvatskih rodnovjeraca i hrvatskih rodnovjernih župa Perunica i Perun stoji **Vijeće starješina** kojega u pravilu čine svi pojedinci koji su prije navedeni, uz

¹³⁶² Savez hrvatskih rodnovjeraca (2016): 7-8.

¹³⁶³ Vukelić, D. (2012c): 352.

¹³⁶⁴ Savez hrvatskih rodnovjeraca (2016): 15-16.

moгуćnost nadopunjavanja novim članovima, a svrha mu je zajedničko određivanje svjetovne politike zajednice¹³⁶⁵, a određivanje duhovno-magijske politike zajednice vrši **Vijeće žrečeva Saveza hrvatskih rođnovjeraca**¹³⁶⁶.

Dosadašnja istraživanja hrvatske rođnovjerne zajednice¹³⁶⁷ pokazala su i da je hrvatska rođnovjerna zajednica kao i većina novovjernih hrvatskih zajednica još iznimno mlada i u razvoju. To je prije svega vidljivo iz većinske heterogenosti razmišljanja o duhovnim, magijskim i spolnim pitanjima koja sam uvidio vlastitim terenskim istraživanjem i objavom rezultata¹³⁶⁸. Hrvatsko rođnovjerje u Savezu hrvatskih rođnovjeraca, za razliku od mnogih jaćih europskih slavenskih rođnovjerja nije u velikoj mjeri kanonizirano i dogmatizirano ustaljenim predrasudama i zajedničkim razmišljanjima, primjerice glede drugih naroda poput germanskih, semitskih i sl., vjera poput kršćanskih denominacija, judeizma, islama ili pak spolnih odabira. Kanoniziranije i dogmatiziranije rođnovjerne zajednice, poglavito istoćne Europe, mnogo jaće utjeću na smjer razmišljanja u svakodnevnom sakralnom i profanom životu, jednako kao i brojne druge religije u povijesti i kulturi ćovjećanstva. Hrvatska rođnovjerna zajednica, s obzirom da joj prema rezultatima prosjećni broj "staža" njezinih pripadnika od tri do pet godina, dok je broj ćlanova u vodstvu od pet do dvanaest godina u hrvatskom rođnovjerju, još uvijek njeguje spolni, rođni, duhovni i magijski pluralizam u razmišljanju. Zanimljivo, toga pluralizma mišljenja ima i među vodećim pripadnicima zajednice, onima koji su na žrećevskim pozicijama ili ćlanova Vijeća starješina, što i njihovo zajednićko vodstvo ćini iznimno heterogenima i još uvijek otvorenima za raspravu o mogućim smjerovima razvitka duhovnosti. Prema dobivenim rezultatima, brojni ćlanovi, poglavito oni koji ćine prosjek, ne razmišljaju toliko o magijskim i duhovnim problemima, ne ulaze u njih duboko, nemaju neko vlastito kritićko mišljenje. Smatraju dijelove obrednog mita metaforama i alegorijama ciklićkih pojava u prirodi, kako su im i predstavljene na široj kulturološkoj ili pak duhovnoj razini kroz zajednićko slavlje unutar zajednice. Većina ih smatra da su sve antropomorfne prirodne energije prikazane u rođnovjerju kao božanstva jednako bitna, dok se samo mali broj priklanja pojedinima zbog privlaćnosti njihovih atributa ili osobnog znaćenja koje pronalaze u njima. Magiju većinski smatraju neogranićenu spolom, a pojave poput incesta, koje su obićno tabu u ljudskim zajednicama, dio smatra normalnima u

¹³⁶⁵ Podatci prikupljeni na terenu u razgovoru sa ćlanovima Perunice i kasnije Saveza hrvatskih rođnovjerca, od 2011. do 2013. godine.

¹³⁶⁶ Savez hrvatskih rođnovjeraca (2016): 13.

¹³⁶⁷ Vukelić, D. (2012c) i Vukelić, D. (2015).

¹³⁶⁸ Vukelić, D. (2015).

božanskom svijetu, a otprilike polovica ispitanika smatra da su one metafore plodnosti ili pak metafora održavanja čistoće loze, krvi ili snage prirodnih sila¹³⁶⁹.

Rodnovjerje je, uz wiccu, jedan od zanimljivijih etnoloških, antropoloških i kulturno-povijesnih fenomena u 21. stoljeću na prostorima središnje i istočne Europe s obzirom da je vrlo brzo rastući i šireći razgranati sustav preoblikovanja starih slavenskih vjerovanja koji se prilagođava urbanom načinu razmišljanja modernog čovjeka. Ako se promatra Europu kao stoljećima kršćanski prostor, a starovjerna vjerovanja njezinih naroda pretkršćanskima, za slavensko se rodnovjerje može reći da je svakako slavensko postkršćanstvo¹³⁷⁰, duhovna slavenska obnova koja cilja široki spektar ljudskih djelatnosti i životnih područja, od duhovnosti, magije, umjetnosti, očuvanja kulturne i povijesne baštine i tradicije. Rodnovjerni štovatelji prema rezultatima mojih istraživanja smatraju da rodnovjerje, poglavito slavensko, pa tako i hrvatsko, pokušava dati nove odgovore na pitanja koja čovjek oduvijek postavlja, o smislu života, o ljudskoj ulozi u svijetu, dati odmak od monoteističkih dogmi koje se na široj razini, barem ciljanoj populaciji, nisu pokazale ispravnima, barem nakon brojnih stoljeća ratova, manipulacija, progona i vjerske netrpeljivosti koje je kršćanstvo pokazalo na europskim, ali i izvaneuropskim prostorima. Gledano prema problemima roda, spola i seksualnosti, hrvatska rodnovjerna zajednica je s jedne strane u potpunosti otvorena ravnopravnosti spolova, osim u slučajevima tradicionalnih uloga u svetkovinama i obredima, dok je s druge strane još izuzetno podijeljena, oprezna i nesigurna prema osobama LGBT spolne orijentacije, dijelom zbog uvriježenih općih predrasuda, a dijelom zbog temeljitije argumentiranih stavova o tradicionalnom slavenskom i hrvatskom duhovno-magijsko naslijeđu te gledištu na muško i žensko u okvirima ustroja ljudske vrste prema plodnosti i reprodukciji. Također vidljivo je da je kao religijski sustav otvoren magijskome, ali i znanstvenome diskursu, ne dijeleći tako ta tri dijela ili ne prihvaćajući ih, već objašnjavajući svoju percepciju svijeta i čovjeka kroz sva tri sustava u isto vrijeme¹³⁷¹.

4. Masovna magijska kultura 20. i 21. stoljeća

Kao što sam već nekoliko puta zaključio, različita okulturna društva, pokreti i smjerovi 19. i 20. stoljeća bili su u pravilu platforme viših slojeva, plemstva ili bogatijeg građanstva koje si je moglo priuštiti sudjelovanje u njima kao zanimaciju. Poglavito na hrvatskome prostoru većina zemlje je bila poljoprivredna sve do druge polovice 20. stoljeća i jedini magijski oblici

¹³⁶⁹ Vukelić, D. (2015): 97-99.

¹³⁷⁰ <http://www.staroverci.si/ajdi.html> pristup ostvaren 8. listopada 2012.

¹³⁷¹ Vukelić, D. (2015): 98-99.

koji su se prakticirali bili su oni narodne magije vezane uz plodnost i iscjeljivanja, ali drugih, poglavito učenijih oblika magijskoga nije bilom poglavito i zbog male količine pismenosti koju nužno zahtijeva okultna literatura za svoje širenje. Preduvjeti za širenje magijskoga na šire društvene slojeve u hrvatskom povijesnom prostoru stvoreni su tek početkom sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća podizanjem standarda i pismenosti kao i obrazovanja viših slojeva, djelomičnim otvaranjem jugoslavenskog socijalističkog društva zapadnim utjecajima i priljevom ideja *new age* pokreta koji su postali popularni u šezdesetima i sedamdesetima. No, najvažnija mogućnost širenja suvremenih magijskih praksi izvana prema unutra ostvarena je početkom devedesetih godina dvadesetog stoljeća osamostaljenjem Republike Hrvatske, potpunim otvaranjem prema zapadu, naglim razvojem televizijskih, tiskanih i digitalnih medija. Počele su se otvarati **telefonske linije za proricanje budućnosti** putem tarota, graha, *i chinga* i drugih metoda, otvorene su **prve trgovine** specijalizirane za magijsku literaturu i pribor poput Nove Arke¹³⁷² u Tkalčićevoj ulici u Zagrebu koja radi i danas, pokrenuti su različiti **časopisi magijske i srodne tematike**, poput *Stelle*¹³⁷³, *Nexusa*¹³⁷⁴, *Astro vodiča*¹³⁷⁵, *Astre*¹³⁷⁶ i drugih, a skoro u svim tiskanim medijima te još više na internetu mogu se naći **horoskopi** za svaki dan, tjedan ili godinu te rasprave o međusobnim značenjima i utjecajima horoskopskih znakova na ljudske živote, ali i druga magijska savjetovanja i prakse. Osnovana su brojna **društva i udruge** koje se bave različitim neošamanističkim i *new age* aktivnostima i radionicama poput šamanskih bubnjeva, meditacije, *reikija* i slično. Naravno na brojnim internetskim stranicama, forumima i mrežnim grupama mogu se naći članci o magijskim tehnikama, oglasi za magijske usluge i slično. Također, počele su javno djelovati brojne **javne magijske osobe**, bilo domaće bilo strane, koje su, kao i u zapadnom svijetu kasnog dvadesetog stoljeća, javno reklamom privukli veliki broj sljedbenika ili korisnika njihovih usluga, stvarajući karizmatične kultove oko sebe i svojih tehnika, bili oni bioenergetičari, iscjelitelji, samoprozvani šamani i slično. U ovome ćemo dijelu pogledati samo dio navedenih suvremenih fenomena.

4.1. Tarot linije

Prema istraživanjima nekih hrvatskih novina u Hrvatskoj je registrirano oko 250 telefonskih linija pod modelom "alternativno savjetodavnog tipa" a za koje se procjenjuje da

¹³⁷² <http://www.novaarka.hr/> pristup ostvaren 24. srpnja 2017.

¹³⁷³ <http://divine-healingankh.com/casopis-stella/> pristup ostvaren 24. srpnja 2017.

¹³⁷⁴ <http://www.nexus-svjetlost.com/izdanja/magazini> pristup ostvaren 24. srpnja 2017.

¹³⁷⁵ <http://divine-healingankh.com/casopis-astrovodic/> pristup ostvaren 24. srpnja 2017.

¹³⁷⁶ <http://divine-healingankh.com/casopis-astra/> pristup ostvaren 24. srpnja 2017.

svaka mjesečno uprihođuje od sto do sedamsto tisuća kuna¹³⁷⁷. Iza alternativno savjetodavnih linija kriju se proricanja pomoću tarot karata, runa, graha, *i chinga*, numerologije i drugih divinatorskih tehnika. Svoju su popularnost razvile već početkom devedesetih godina dvadesetog stoljeća. Oglašavaju se putem novina, televizije, teleteksta, interneta, a neke imaju i svoje posebne televizijske emisije gdje se proriče uživo tijekom telefonskog poziva. Primjer za to je EzoTV iza koje stoji tvrtka Telemedija a za koju radi i nekoliko tisuća ljudi. No Agencija za elektronske medije (AEM) propisala je da se jedino savjeti o zdravlju ne smiju davati, te da se TV astroprogrami ne smiju emitirati prije 23 sata¹³⁷⁸. Sami pozivi se naplaćuju posebnim telefonskim tarifama, a praktičari su plaćeni postotkom prema učinku. Neki su smješteni u uredima ili stanovima tvrtki, a neki rade od kuće putem mobitela. Izuzetno je veliki odaziv na ove metode iako je velika većina u punom smislu te riječi označena čistim šarlatanstvom gdje na linijama rade osobe koje znaju izuzetno malo o divinatorskim tehnikama a korisnicima govore uopćene stvari primjenjive za veliki spektar životnih rješenja problema. Dio usluga ustvari je svojevrsna psihološka pomoć jer se korisnici lakše osjećaju razgovarati o svojim problemima nekome nepoznatom preko telefona negoli uživo psihologu, psihijatru ili svećeniku. Tek je mali dio primijećenih praktičara koji se u duljem razdoblju uvjetno rečeno stvarno posvećuju izučavanju magijskih divinatorskih praksi i stvarno vjeruju u ono što rade. Često su tvrtke koje stoje iza divinatorskih telefonskih linija predmetom porezne ili pravne istrage jer su se više puta događali slučajevi utaje poreza, s manje prikazanim prihodima praktičarima, radom na crno i u gotovini i slično. U Hrvatskoj još uvijek nema zakonske regulative u vezi s telefonskim ezoterijskim uslugama, za razliku od primjerice Srbije u kojoj u srpskom Ministarstvu unutarnjih poslova postoji inspektorijat za sekte čiji je posao između ostaloga "procesuiranje samozvanih vidovnjaka, magova i sličnih ezoteričara" a najčešće za kaznena djelo prevare ili nadriliječništva. Dosad se jedini pokušaj zakonske regulacije tarot linija u Hrvatskoj dogodio 2004. godine kad je tadašnja ministrica pravosuđa Vesna Škare-Ožbolt osnovala Savjet za regulaciju nekonvencionalne medicine, s radnom skupinom za izradu potrebnih zakona. Cilj Savjeta je bio pokušaj da se razdvoje priznate alternativne discipline poput primjerice kiropraktike ili akupunktura, od magova, vračara i kvaziiscjelitelja, a utvrđeno je tada da u Hrvatskoj oko 1,8 milijuna ljudi vjeruje

¹³⁷⁷ <http://www.poslovni-savjetnik.com/aktualno/060-tarot-linije-omogucavaju-najvece-ilegalno-poslovanje-u-hrvatskoj> pristup ostvaren 24. srpnja 2017.

¹³⁷⁸ <http://www.glas-slavonije.hr/267724/1/Legalna-prijevara-Umirovljenica-zvala-tarot-umjesto-buducnosti-za-sina-dobila-racun-od-3000-kuna> pristup ostvaren 24. srpnja 2017.

alternativcima. No kad je Škare-Ožbolt napustila Vladu, njezina nasljednica na poziciji, Ana Lovrin, ukinula je Savjet.¹³⁷⁹

O velikom porastu masovnih divinacija za novine komentirao je Drago Plečko, hrvatski kemičar i poznati alternativac:

"Znanstveno gledano, nijedno istraživanje nije pokazalo da netko pouzdano može vidjeti budućnost na nivou pogađanja običnih brojeva, a kamoli nekakve konkretne događaje. Ma koliko bio popularan, ni Nostradamus nije taj jer njegovo proročanstvo shvatimo tek kad se nešto dogodi. (...) ...nitko nikada u povijesti nije prevideo nijedan značajan događaj kao što su 'Prvi i Drugi svjetski rat, bacanje atomske bombe na Hirošimu, otkriće nuklearne energije, smrti poznatih i jako popularnih poput nesreće Lady Diane, da ne govorimo tome da nitko nije prevideo strašni potres na Haitiju, ekološku katastrofu u Meksičkom zaljevu... (...) Odjednom stotine njih postaje vidovito, preko telefona, ekrana, tarota, graha, crne kave ili naprosto 'na spiku'. Promotrimo li stvar statistički: kada bi Hrvatska imala tolike vidovite ljude, gdje bi nam bio kraj. (...) Tvrdi da se radi o rudimentarnom obliku psihoterapije bazirane na staroj rimskoj poslovice koja kaže "znam da nije istina, ali me umiruje". Dodaje da sve to ukazuje na vrlo ozbiljnu krizu i strahove na razini nacije koja više ne vjeruje nijednom autoritetu, bilo religijskom ili političkom. Beznađe je, ističe Plečko, jednako depresiji, a ona može uzeti kolektivnog maha. (...) Počinju se radati relikti praznovjerja 16. stoljeća, vjerovanja da smo neuspješni jer 'netko na nas baca uroke', a najbolje da to riješimo 'magijom'. Ni jedno ni drugo na ovim prostorima nitko ne razumije jer je potrebna jaka tradicija viševjekovnog vjerovanja u takve fenomene da oni postanu dijelom kolektivne svijesti. Svemu kumuju i mediji. Rezultati su porazni, čak mi se neki intelektualci obraćaju s upitima je li s ekrana moguće viskom čitati budućnost i je li kost piletine koju je našao u dvorištu znači da netko na njega baca uroke - govori Plečko. Objašnjava kako se dobar dio ezoteričara na toj sceni nađe nakon što izgubi stalni posao, što njih, iz pozicije borbe za preživljavanje, opravdava"¹³⁸⁰.

U novinskom napisu iz Slavonije¹³⁸¹ doneseni su i komentari psihijatra, policije i sociologa. Donosim ih ovdje u cijelosti jer su izuzetno zanimljivi za temu:

"Đakovački psihijatar, dr. Ivan Ramčić kaže 'kako je u svojoj praksi imao slučajeve da pacijent tvrdi kako je njegovo stanje rezultat bacanja uroka na njega ili da mu to netko želi

¹³⁷⁹ <http://www.jutarnji.hr/vijesti/kartamo-belu.-ljudi-nas-zovu-i-misle-da-imamo-tarot-karte.-tako-zaradujemo-milijarde/3123857/> pristup ostvaren 24. srpnja 2017.

¹³⁸⁰ Isto.

¹³⁸¹ <http://www.glas-slavonije.hr/267724/1/Legalna-prijevara-Umirovljenica-zvala-tarot-umjesto-buducnosti-za-sina-dobila-racun-od-3000-kuna> pristup ostvaren 24. srpnja 2017.

učiniti. Tu treba dobro odvagati je li to u sklopu već postojećeg psihotičnog poremećaja te osobe, njezine paranoidnosti, sumnjičavosti, stava da su drugi krivi za njezino stanje, da druge optužuje za teškoće. U nekim sredinama to je praznovjerje prisutno u kulturi, običajima, gdje se spominju uroci. Uvijek treba odvagati je li u pozadini psihička bolest ili običaji sredine u kojoj ta osoba živi. U obzir treba uzeti i osjetljivost, nestabilnost osobe, njezine predispozicije za psihičku bolest, je li pod utjecajem takvih kontakata, što sigurno može pokrenuti znatnije psihičke smetnje', kaže Ramčić"¹³⁸².

"Glasnogovornik PU osječko-baranjske Darijo Premec kaže, pak, da za razliku od američkih kriminalističkih filmova u kojima se može vidjeti kako se policija u istragama i potragama za nestalima ponekad koristi uslugama vidovnjaka, u Hrvatskoj nema takve prakse i ako obitelj nestale osobe posegne za takvim čim, tada je to isključivo njezina privatna stvar. Za hrvatsku policiju kaže da može jedino provjeravati neke indicije, podatke te da je pravilnicima propisano kako se provode potrage, ali i da ne poznaje slučajeve da je obitelj nestaloga zatražila pomoć vidovnjaka"¹³⁸³.

"Posljednji u nizu je komentar sociologa Vukelića koji kaže 'da praznovjerje i kršćanstvo ne idu skupa, odnosno ne bi trebali ići jer su u pitanju dva različita načina razmišljanja, no da ima slučajeve da neke kulture poznaju miješanje kršćanstva i prakticiranja vudua kao praktične magije, npr. na Haitiju, kao i to da ima osoba koje su, s jedne strane, revni vjernici, a opet vjeruju u dnevne horoskope ili u gatanje, ili pak imaju paničan strah od broja 13, koji je više deklarativan nego što je prava fobija. No, kao sustavi promišljanja, vjera i praznovjerje isključuju jedno drugo', poručuje Vukelić. 'Budući da je socijalizam nastojao izgraditi društvo bez religije, pa ju je direktno ili indirektno pokušavao zatomiti, a pod objašnjenjem da se istinski slobodno društvo treba temeljiti na racionalnosti i znanosti, u socijalističkom poimanju idealnog društva nema mjesta ni za religiju ni za praznovjerje', kaže Vukelić i podsjeća na 1980-e, kada se dogodio svojevrsni boom gledamo li broj specijaliziranih časopisa za astrologiju, ezoteriju i slično".¹³⁸⁴

Šešo smatra da kršćanske prakse više ne pomažu nositi se ljudima s modernim gradskim životom i stresom te se stoga okreću astrologiji, jogi i alternativnim metodama liječenja¹³⁸⁵.

Jedan od osebujnijih primjera **TV tarota** je Milan Radonjić iz Srbije¹³⁸⁶, poznatiji kao **Vidoviti Milan**, samoprovzani "tarotolog i čarobnjak koji svaku želju pretvara u budućnost".

¹³⁸² <http://www.glas-slavonije.hr/267724/1/Legalna-prijevarena-Umirovljenica-zvala-tarot-umjesto-buducnosti-za-sina-dobila-racun-od-3000-kuna-pristup-ostvaren-24.-srpnja-2017>.

¹³⁸³ Isto.

¹³⁸⁴ Isto.

¹³⁸⁵ Šešo, L. (2016): 130.

Neko vrijeme imao je nekoliko emisija u Srbiji na lokalnim televizijama TV Duga i TV Palma Plus, ali su mu nastupi zabranjeni nakon odluke Savjeta Republičke radiodifuzne agencije (RRA) Republike Srbije da se vidovnjacima i magovima zabrani sudjelovanje u bilo kakvim emisijama. Nakon toga prebacio se u Republiku Bosnu i Hercegovinu i Republiku Hrvatsku. U BiH radi na pet televizijskih stanica uključujući i nacionalnu OBN televiziju sa sjedištem u Sarajevu, a u Hrvatskoj na Novoj TV sa sjedištem u Zagrebu. U Hrvatskoj se prvi put pojavio se u emisiji "Noćna mora" Željka Malnara na Z1 Televiziji. Milan je poznat po okrutnim šalama na račun onih koji ga zovu, a postoje na You Tube internetskom kanalu brojne takve snimke u kojima od njih traži da skaču na jednoj nozi, ponavljaju besmislene rečenice, slušaju rock glazbu, lijepe žvakače gume na staklo televizora i slično¹³⁸⁷. U svakom slučaju, Milan Radonjić je zabavljač i šarlatan, varalica koji iskorištava praznovjerje manje obrazovanog sloja ljudi, manipulira jeftinim prikazima svoga "čarobnjačkog" alata, odjeće i pribora, koristi jezične manipulacije prilagodbe onima koji ga zovu, Hrvati, Srbi ili Bošnjaci, koristi psihološke tehnike nadopunjavanja rečenica onih s kojima govori, opće tvrdnje, pogađa procjenom rizika i slično¹³⁸⁸. Konačno, pod svojim pseudonimom Vidoviti Milan ušao je u popularnu kulturu hrvatskih, srpskih i drugih postjugoslavenskih prostora kao fenomen, televizijski i internetski, označavajući i obilježavajući čitavu jednu nišu tarot linija kao mogućnost zarade na lakovjernosti onih koji traže takve usluge.

S druge pak strane postoje i oni koji telefonskim divinacijama pristupaju ozbiljno i s uvjerenjem i čvrstim vjerovanjem u svoje duhovno-magijske prakse. Napravio sam 2017. kratko terensko istraživanje metodom razgovora s jednom **zagrebačkom tarot majstoricom** postavivši joj pitanja na koja je dala kraće odgovore. Ona se bavi divinacijama tridesetak godina i smatra ih vidom kreativnosti koji u osobi postoji i traži način izričaja i oblika. Počela je još u gimnaziji smatrajući divinacije igrom, uz napomenu da je i život igra, a onda je pred 25 godina počela raditi divinacije za novac. Smatra da "zašto ne u društveno prihvatljivom i oblikovanom obliku ne zaraditi novac, razvijati se, ako potrošaču daš što traži možeš naplatiti, ljudi kupuju za čim su potrebiti i plaćaju koliko mogu". Dosad je radila na tri linije, a od magijskih tehnika koristi tarot karte, *i ching*, grah i numerologiju. Kaže da se kroz praksu se razvija, uz karte, vidovitost, empatiju i jednostavno "senzibilitet postojanja". Vjeruje u sve svoje tehnike, a na pitanje na što misli na kojem principu one funkcioniraju odgovara:

¹³⁸⁶ <http://milantarot.com/> pristup ostvaren 24. srpnja 2017.

¹³⁸⁷ Labaš, Danijel (2016): "Astrolozi, vidovnjaci i iscjelitelji u medijskom prostoru", *Neognostički i neopoganski kultovi*, Veritas, 96.

¹³⁸⁸ <http://www.jutarnji.hr/vijesti/dobrocudni-prevarant-pokorava-praznovjerne-od-nisa-do-zaboka/3402374/> pristup ostvaren 25. srpnja 2017.

"Kvantna fizika? Einstein i njegove uništene teorije dimenzija? *Quo vadis homine?* I odakle si došao? Ja napravim klik i eto. Svi smo mi dio nečeg šireg, većeg i naravno – usklađenog." Sebe smatra "urbanom gatarom". Sve tehnike je naučila sama kroz literaturu i praksu. Smatra da su prema njezinom iskustvu najčešći problemi koje rješava iluzije: "Ljudi se zamisle, treba pogledati "problem" s odmakom, pokušaj shvaćanja uzrok-posljedica, otvaranje šireg vidika..., krenuti putem A ili B (na A će događaji biti takvi i takvim a na B nas očekuje to i to – ali ODLUKA je uvijek na onome tko pita. No postoje i oni koji žele "zlatnu ribicu" da im učarobira." Smatra da svojim radom pomaže ljudima: "Naravno, budim im vjeru u same sebe, svijest da nisu sami u raljama života, svijest uzrok-posljedica, i ne manje važno sami smo svoji čarobnjaci u skladu sa 'svemirom'". Zanimljiv je odgovor na pitanje koristi li osim gatanja u razgovorima s ljudima i neke psihološke tehnike: "Koje su to psihološke tehnike? Što je to? Ja sam urbana gatar, a ne psiholog. Za uvid u stupanj razvoja neke duše, trebalo bi mnogo psiholoških testova. No rad na liniji je kao triatlon u atletici, uostalom i uspješan život je triatlon. Ravnoteža između mogućnosti i okolnosti je – mudrost. Uvijek postoji rješenje, pitanje je samo iz koje perspektive ćeš ga uočiti." O svojim kolegama koji se bave sličnim poslom i njihovom vjerovanju i uspješnosti kaže sljedeće: "Niti jedno ljudsko biće NE MOŽE raditi posao ako u to ne vjeruje, samo radi love. Ima dobrih i loših postolara, liječnika, profesora, neki su skromni, neki lakomi, neki lijeni, neki mudri, ali sve je to triatlon. Divinacije, bilo koja tehnika kaže ISTO, provjerila sam kod neurotičnih klijenata koji zovu više kolega, poanta je u INTERPRETACIJI. A ona ovisi o obrazovanju, inteligenciji, mudrosti životnom iskustvu i OSOBNOSTI onog koji čita. Nekad ljudi zovu u očekivanju da im se kaže ono što žele čuti, na interpretatoru je da odgovori ono što divinacije kažu, a da klijent to shvati". Za kraj na pitanje zašto po njezinu iskustvu ljudi zovu i plaćaju divinatore odgovara "Zovu iz nesigurnosti, očaja, tuge, zbunjenosti, gluposti, praznine, dosade, osamljenosti, a neki iz želje za širim uvidom, razvojem, brigom. Mislim da kritična masa duhovnijih raste, možda je sada preko 12% u svijetu, pa kako u svim zanimanjima tako i u ovom. Nekad si morao ići u proročišta a sad okreneš broj telefona. Ozbiljnost odgovora ovisi i o ozbiljnosti pitatelja".¹³⁸⁹

4.2. Trgovine

U Hrvatskoj su od početka devedesetih godina do danas djelovale samo dvije specijalizirane trgovine za magiju. Jedna od njih je "**Occulta shop**" koji se nalazio u središtu Zagreba i

¹³⁸⁹ Razgovor proveden u lipnju 2017. godine i dosad neobjavljen. Kazivačica ima 60 godina i živi i radi u Zagrebu (op. a.)

djelovala je nekoliko godina. Vodila ju je Vesna Pavković, "jedina Hrvatska vještica koja plaća porez" no koji je zatvoren nakon nekoliko godina rada.

Druga trgovina je "**Nova arka**", tvrtka u obiteljskom vlasništvu, koju je 1990. godine osnovao Osman Hasanpašić, poznati praktičar radiestezijske tehnike viskom i kristalima, te pokretač časopisa *Stella* i drugih. "Nova arka" i danas djeluje u Tkalčićevoj ulici u Zagrebu. Trgovina se ponajviše bavi prodajom okultne, alternativne i *self-help* literature raznih provenijencija, prodajom kristala, poludragog i dragog kamenja te različitog magijskog pribora poput rašlji, visaka, kristalnih kugli, tarot karata, runa, talismana i amuleta, mirisnih štapića, eteričnih ulja i drugoga. Također, za sebe na svojim internetskim stranicama za sebe kažu da se "osim izdavanjem knjiga bavimo radiestezijom, odnosno detekcijom patogenih zona u radnim i stambenim prostorima, te savjetovanjima. Mnoge vodeće hrvatske tvrtke konzultirale su nas prije useljavanja u svoje radne prostore"¹³⁹⁰, dakle kao tvrtka također službeno rade usluge magijske prakse fizičkim i pravnim osobama.

4.3. Javni karizmatični magijski praktičari

Lista osoba koji se u javnosti bave nekim vidom magijske prakse, imaju svoje tvrtke, reklamiraju se, imaju svoje zajednice i slično, naravno, velika je. Iako je Hrvatska mala zemlja prema nekim zemljama Europe i svijeta ustvari postoji poprilično velik broj osoba koje su djelovale ili djeluju javno i privlače pozornost te žive od svojih navodnih magijskih praksama koje javno reklamiraju i promiču. Također su vrlo često poznati i po svojim metodama medijske manipulacije koj često uključuju uporabu navođenja u zabludu, ali i elemente propagande¹³⁹¹. Ovdje ćemo navesti nekoliko njih koji su izuzetno popularni, koji su dio javnog života, privlače pozornost medija, rade sa "slavnim" osobama, glumcima, pjevačima ili političarima te na taj način utječu na popularnu kulturu. Raspon koji promatramo je druga polovica 20. i početak 21. stoljeća do danas.

Ivica Prokić Toplica zanimljiva je osoba koja je krajem šezdesetih godina dvadesetog stoljeća došla iz južne Srbije u Hrvatsku. Prokić je svoje navodne moći pripisao velikoj boli koju je osjetio na skočnom zglobu lijeve noge bez povoda: "Nakon kratkog vremena, kada sam došao k svijesti, na tom sam mjestu vidio opekotinu i osjetio nekakvo strujanje po tijelu. To je bio početak. (...) Ustanovio sam da je komadićak Sunca ušao izravno u mene i od tada posjedujem tu moć (...) siječnja 1970. godine rečeno mi je, kad budem imao kilogram zlata, bit ću izravni vodič sa Suncem". Stoga je kasnije Prokić stalno nosio kilogram zlata na sebi i

¹³⁹⁰ <http://www.novaarka.hr/> pristup ostvaren 25. srpnja 2017.

¹³⁹¹ Labaš, D. (2016): 100.

sa sobom, a Sunce je postalo glavnim simbolom njegovog pokreta. Prokić je proricao kako će krajem prošlog tisućljeća doći do kataklizme počevši od 1992. godine, a zatim će uslijediti niz prirodnih katastrofa od kojih će biti spašeni samo oni koji se sakriju pod jednu od prema njemu tri “križne gore”, Jastrebac planinu u Srbiji, Avalu kod Beograda i Medvednicu kod Zagreba¹³⁹². Prokić je sebe nazivao prvim zagrebačkim prorokom, a ukupno je izdiktirao trinaest nemuštih knjiga koje je smatrao objavom i samima po sebi ljekovitima. Sebe je smatrao otkupiteljem čovječanstva i začetnikom novog doba kojeg je prema njemu i prorok Nostradamus najavio u svojim proročanstvima. Bavio se *new age* magijskim tehnikama proricanjem kroz spiritizam, u SAD-u iznimno popularnim kanaliziranjem (eng. *channeling*), tvrdeći da je on samo medij ili kanal, a da kroz njega govore duhovi vodiči koje on nije u potpunosti razumio. Prokić je svoj kult temeljio na mješavini pojednostavljenih oblika kršćanskog misticizma, paganizma, *new agea*, indijske filozofije i slavnog proroka Nostradamusa. Njegove objave su mješavina kršćanstva, istočnjačkih religija, ali i opće mitologije. Također je najavljivao da će u budućnosti četvrtak zamijeniti kršćansku nedjelju kao poseban dan. Služio se i velikim ogledalom za koje je ustvrdio da mu pomaže pri gledanju ljudskih sudbina, događaja, prošlosti i budućnosti. Poklonici su mu donosili bukete cvijeća i dobrovoljne priloge od čega je živio, a prema novinskim napisima "u samo tri prve godine Prokićevog djelovanja preko milijun obožavatelja prošlo je njegove prakse u potrazi za iscjeljenjem i spasenjem¹³⁹³. Novac nije uzimao niti ga tražio, a zahvaliti mu se moglo samo kupnjom cvijeća ili zlatnim nakitom. Do smrti je na sebi nosio oko 1,4 kilograma zlata pa su ga neki zvali “pokretnom zlatarnicom¹³⁹⁴. Utopio se 1995. u Južnoafričkoj Republici na plaži Santa Lucia, a njegovi sljedbenici vjeruju "da ga je val odnio prema Suncu, nakon čega je Ivica postao dio kozmičke energije a njegovu misiju nastavio vjerni dotadašnji učenik – Braco"¹³⁹⁵.

U vrijeme Prokićeva djelovanja, njegovu Savezu pridružio se mladi ekonomist **Josip Grbavac**, kojega iz nepoznatih razloga zovu **Braco**. Dok je Prokić primao ljude, Grbavac je samo sjedio uz njega, no s godinama je zauzimao sve značajnije mjesto u Savezu, a Prokić ga je proglašavao svojim nasljednikom. Nakon Prokićeve smrti 1995. Grbavac je nastavio s njegovom praksom i organizacijom, no još je više svoje djelovanje okrenuo *new ageu*, razdvojio svoja učenja od bilo koje religije i uveo liječenje pogledom¹³⁹⁶. Pustio je dugu kosu

¹³⁹² Blažević, J. (2016): 61.

¹³⁹³ <https://www.bitno.net/vjera/bracolatrija-iili-kult-sunca/> pristup ostvaren 25. srpnja 2017.

¹³⁹⁴ Blažević, J. (2016): 61.

¹³⁹⁵ <https://www.bitno.net/vjera/bracolatrija-iili-kult-sunca/> pristup ostvaren 25. srpnja 2017.

¹³⁹⁶ <http://www.braco.me/en/> pristup ostvaren 25. srpnja 2017.

i odijeva se isključivo u bijelu odjeću. U zagrebačkom naselju Srebrnjak, podigao je oniksov hram Sunca u kojem djeluje. Nasuprot Prokiću koji je ljude primao pojedinačno, Braco ih prima u manjim grupama, ili masovno.¹³⁹⁷ Prema novinskim reportažama s njegovih praksi "tretman kod njega traje samo tri minute, tijekom kojih Braco stoji na povišenom postolju i blagim, umirujućim pogledom obuhvaća dvjestotinjak ljudi u prostoriji. Pritom ne izgovara ni jednu jedinu riječ¹³⁹⁸. To je jedini svijetu dosad poznati iscjelitelj kojeg ne zanima od čega boluju okupljeni, koji ne objašnjava kako radi, koji ne govori apsolutno ništa. Pa ipak, okupljeni plaču, drhte i padaju u nesvijest uvjereni da ih je dodirnula Bracina energija. Braco potom šutke odlazi s postolja, masa se razilazi, a u prostoriju ulazi nova skupina, za što se pomno brinu organizatori. I tako svaki dan osim četvrtka, kada je za Savez neradni dan (dio Prokićeve ostavštine). Kad je Braco na nekoj od svojih brojnih turneja, poput aktualne američke, zagrebački sljedbenici nisu zakinuti za njegovu iscjeliteljsku energiju. U prostoriji se, na plazmi, vrti videosnimka njegova pogleda koja, začuđujuće, na masu ima jednak učinak kao da su se susreli s Bracom osobno"¹³⁹⁹. U jednom članku na kršćanskom portalu Bitno, Blažević je ponudio s tri motrišta analizu Grbavčeve prakse, ali dotičući se i Prokićeve zajedno s njim, nazivajući njihovu praksu **Kultom Sunca**, "s **teološkog motrišta** treba istaknuti da fenomen Ivica-Braco spada u kategoriju okultnih pojava. Njihova komunikacija s „duhovima vodičima“ pripada spiritističkoj kategoriji, u New ageu poznatoj kao „kanaliziranje“. Sadržaj njihovih objava tiskanih u preko dvadeset „ljekovitih“ knjiga suprotan je kršćanskoj objavi. Za kršćanina je otkupitelj jedino Isus Krist, a dan Gospodinov isključivo nedjelja. Nikakav četvrtak. Nikakav Ivica i Braco. O takvim „objavama“, kojih je danas sve više, sv. Pavao piše: „Kad bismo vam mi, ili kad bi vam anđeo s neba navješćivao neko evanđelje mimo onoga koje vam mi navijestismo, neka je proklet! Što smo već rekli, to sad i ponavljam: navješćuje li vam tko neko evanđelje mimo onoga koje primiste, neka je proklet“ (Gal 1,8). S **filozofskog motrišta** kult Sunca, što su ga popularizirali Ivica i Braco, lako se može povezati s istim kultom koji je postojao u Srbiji u pretkršćanskom razdoblju. Riječ je, zapravo, o novom poganstvu koje u ambijentu New agea pronalazi nove poklonike. Sa **psihološkog motrišta** fenomen bi se moglo promatrati u svjetlu suvremenih egomana opterećenih „mesijanskim sindromom“ koji se manifestira kroz samouvjerenost osobe u vlastitu mesijansku, proročku ili božansku ulogu, čiji najteži stadij predstavlja autokratska identifikacija sa samim Bogom. Pacijenti takvog iscjelitelja postaju njegovi obožavatelji i

¹³⁹⁷ <https://www.bitno.net/vjera/bracolatrija-iili-kult-sunca/> pristup ostvaren 25. srpnja 2017.

¹³⁹⁸ Blažević, J. (2016): 63.

¹³⁹⁹ <http://www.jutarnji.hr/vijesti/braco-tvrdi-da-lijeci-pogledom.-u-tri-minute.-moze-vas-gledati-i-preko-interneta/2039742/> pristup ostvaren 25. srpnja 2017.

sljedbenici, nekritički prihvaćaju njegova učenja i odredbe, dekoriraju se njegovim simbolima (talismanima) i podređuju njegovim uputama skroz nesvjesni da su postali članovi njegovog kulta"¹⁴⁰⁰. Josip Grbavac Braco često je na turnejama, poglavito u Njemačkoj, a prisutan je i u medijskom prostoru. Osim svoje internetske stranice ima i svoju vlastitu internetsku televiziju¹⁴⁰¹.

Primjer javne magijske osobe i praktičara, a koji nije hrvatskog porijekla, a više puta je gostovao u Hrvatskoj i pritom privukao desetke tisuća ljudi na svojim javnim navodno iscjeliteljskim radovima, svakako je marokanski iscjelitelj i bioenergetičar **Mekki Torabi** koji je u više navrata dolazio u Zagreb održavati masovne iscjeliteljske seanse na Zagrebačkom velesajmu uz podršku gradonačelnika Grada Zagreba. Prema medijskim napisima svaki put je ostajao nekoliko tjedana te bi deseci tisuća do stotinu tisuća ljudi posjetilo čekajući u višesatnim redovima za njegov blagoslov osobe i vode za pijenje koje izvodi besplatno. Također je prema medijima održao i niz privatnih plaćenih seansi za političare, glazbenike i glumce te drugi istaknute osobe iz javnog života u Hrvatskoj. U Hrvatsku je došao na poziv njegova prijatelja i prevoditelja, Iračanina **Asada Saba Ajela** koji živi u Zagrebu nekoliko godina i koji mu je i logističar za organizaciju svakog događanja. Za sebe je u hrvatskom tisku o početku svoga djelovanja Torabi izjavio sljedeće: "Bilo mi je pet godina kad sam roditeljima rekao kako ću, kad odrastem, liječiti ljude koji imaju tumore – otkriva dio svoje životne priče iscjelitelj iz Maroka. – Njima nikako nije bilo jasno kako dijete te dobi uopće zna za tumore. Ali ja se nikada nisam ni osjećao kao dijete. Uvijek mi se činilo da mi je pedeset godina i tako sam se i ponašao. Primjerice, nikada se nisam igrao s djecom, a sa šest godina znao sam napamet Kuran". O njegovom radu Ajel u istom napisu kaže da "Mekki kaže da prima energiju iz svemira, od pet planeta, i kad se to događa, počne govoriti nerazumljivim jezikom. Nakon što zamoli Boga da mu da tu energiju, više se ničega ne sjeća. Takvi "ispadi" ponukali su njegova oca da ga odvede na promatranje u jedan institut u Parizu. Jedan od "testova" bio je i ugriz kobre. Mekki je morao gurnuti ruku kroz otvor ne znajući što je s druge strane. Liječnici su stajali uz njega s protuotrovom u ruci, a on je samo osjetio bol i shvatio da mu s ruke teče krv i nekakva žuta tekućina. Nakon toga je vidio zabezegnuta lica liječnika i čuo – da je kobra mrtva. Shvativši što se dogodilo, pobjesnio je i porazbijao cijeli laboratorij, vičući da on nije zvijer na kojoj će drugi eksperimentirati – kaže Asad Sabo Ajel,

¹⁴⁰⁰ <https://www.bitno.net/vjera/bracolatrija-iili-kult-sunca/> pristup ostvaren 25. srpnja 2017.

¹⁴⁰¹ http://braco-tv.me/pages/_index.jsp pristup ostvaren 25. srpnja 2017.

vlasnik poduzeća u Kini, koji je prevoditelj Mekkiju Torabiju i osoba za kontakt u Zagrebu i Maroku"¹⁴⁰².

No, s druge strane, bez obzira na popularnost među širim stanovništvom, čini se da ima i brojne protivnike, poglavito u službenim, ali i neslužbenim religijskim krugovima kojima se ne sviđaju njegove iscjeliteljske prakse. Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini Torabija je nazvala "bolesnom i opsjednutom osobom", a muslimanima savjetovala da ne idu na njegove "sumnjive iscjeliteljske seanse". Fetva-emin Vijeća za fetve **dr. Enes Ljevaković** na portalu Preporod objasnio je stav Rijaseta islamske zajednice u BiH: - Više puta smo naglasili da Islamska zajednica nema ništa s njegovim dolaskom, boravkom i „ordiniranjem“ u Sarajevu, piše dr. Ljevaković. Prvih dana njegova „iscjeliteljskog“ djelovanja u Sarajevu govorilo se o tome da je riječ o liječenju tzv. bioenergijom, a budući da je ona još uvijek nepoznanica, izražavali smo stav rezervu spram takvog načina liječenja dok se to pitanje dodatno ne razjasni. Od početka je također bilo primjetno da se tijekom seanse, kada je riječ o tretmanu žena, Torabi ne pridržava islamskih propisa. To što spomenuti čovjek tvrdi da je hafiz, da klanja namaz itd., ne utječe na šerijatsko-pravnu kvalifikaciju njegova djela. Sjećamo se Torabijevih seansi u sarajevskoj Zetri, kada je dnevno tretirao po dvadesetak tisuća ljudi. Bilo je među bolesnicima i opsjednutih vragom, pa je Torabi izgonio šejtane iz njih na dramatičan način, uz plač, vrisak, stenjanje, ječanje... Svoje moći on pripisuje vezi s bićima sličnim kornjači, visokim između 60 i 80 centimetara koji borave na pet samo njemu poznatih planeta. On ih vidi, s njima komunicira, ta bića mu daju energiju i upute kako postupati. Ovakvom tvrdnjom Torabi je sam sebe demaskirao i prokazao kao osobu koja ima veze s tzv. svijetom vragova - dodaje dr. Ljevaković. To tvrdi i ulema u njegovoj domovini Maroku. Pozivanjem na ta „bića“ i same seanse doimaju se kao magijski ritual. Ulema u arapskom svijetu također se ograđuje od njegove djelatnosti, ocjenjujući ga bolesnom i opsjednutom osobom. Njegove metode liječenja nemaju nikakve veze ni s islamom, ni s medicinskom znanosti niti pak sa zdravim razumom"¹⁴⁰³.

Također, na jednom hrvatskom internetskom portalu može se naći i apokrifna anegdota o jednom susretu u Zagrebu tijekom jednog od Torabijevih posjeta. Naime, navodno je jedna skupina hrvatskih "branitelja i molitelja otišla do jednog svećenika s 50 kilograma soli. Tada su zamolili svećenika da im blagoslovi tih 50 kilograma soli. Svećenik nije znao zašto ga traže blagoslov tolike količine soli, ali je ipak tu sol blagoslovio. Nakon toga su branitelji i

¹⁴⁰² <http://www.gloria.hr/arhiva/tko-je-mekki-torabi/5056418/> pristup ostvaren 31. srpnja 2017.

¹⁴⁰³ <http://slobodnadalmacija.hr/novosti/bih/clanak/id/135738/torabi-mi-je-izlijecio-djeda-a-on-jedne-veceri-zdrav-legao-u-krevet-i-probudio-se-mrtav> pristup ostvaren 31. srpnja 2017.

molitelji otišli na Velesajam i doslovno cijeli Velesajam posolili s tom soli. Rezultat cijele akcije je da Mekki Torabi nije mogao pet dana ući na Velesajam. Po pričanju svjedoka, šesti dan kada je ipak nekako ušao samo je izbezumljeno govorio: "Izgubio sam moć! Napustila me energija! Nemam energije!". Poslije toga je otišao i više se nije vratio u Hrvatsku"¹⁴⁰⁴. Ovaj primjer u mnogome prikazuje koliko masovnosti javna magijska praksa, ali i protumagijska praksa može postići i u 21. stoljeću u Hrvatskoj.

Posljednja osoba u ovome dijelu, a čije magijsko djelovanje i prakse zorno oslikavaju utjecaj magijskih predodžaba i obrazaca na oblikovanje hrvatskog kulturnog identiteta svakako je **Fatma Nur Dženet**, koju često nazivaju jednom od "najpoznatijih svjetskih vidovnjakinja i duhovnih iscjeliteljica". Njezino svjetovno ime je Inka Honić, a ono što je najzanimljivije jest da je zaposlena kao tajnica u Zastupničkom informatičkom centru Sabora Republike Hrvatske. No, u svoje slobodno vrijeme, prema jednom hrvatskom magijskom portalu bavi se "magijom, vrši egzorcizme, skida čini crne magije, zaštićuje bijelom, posebno je stručna na području marokanske i druge oblike magije. njezini klijenti su i visoki dužnosnici stranih veleposlanstava u Zagrebu, te mnogi hrvatski političari, članovi Hrvatske vlade i Hrvatskog sabora. Ordinira u Trsatskoj ulici br. 5 u Zagrebu"¹⁴⁰⁵. O svome porijeklu i magijskoj praksi u jednom intervju za Jutarnji list rekla je sljedeće: "Moja obitelj je albanska iz Škodre koja se iselila jednim djelom u Palermo, isključivo radi obrazovanja kao i većina bogatih obitelji iz Albanije. Prilikom kršćanizacije Sicilije, hvala Uzvišenom Stvoritelju, naša obitelj, ali ne sva, doselila je u Dubrovnik. Pradjed mog oca, zvao se Kurt Hona i bio je ugledni sveučilišni islamski profesor, a njegova djeca koja su nakon ITF-a u Dubrovniku nastavila dodatno obrazovanje u Istanbulu, gdje su studirali islam i kršćanstvo. U Kolašinu prvi Medžlis islamskog obrazovanja sagradio je moj pradjed Kurt Hona povratkom iz Istanbula, da bi potom prešao u Sjenicu gdje je u Medarima sagradio još jedan Medžlis, jedini u Raškoj oblasti, odnosno Sandžaku. Moja obitelj je zapisana u najstarijim knjigama Otomanskog carstva i Vatikana te pripada znanim muslimanskim obiteljima. Danas većina nas živi u Turskoj i Europi, a vrlo mali broj nas ima na Balkanu. (...) Ja imam sreću što je moja rahmetli baka Kadira bila dobar islamski terapeut i puno mi je pomogla, ali sam i sama učila i stekla pravilne stavove u samom početku. Izvjesni dr. Muhammed iz Saudijske Arabije, inače psiholog i islamski teolog, također specijalizirani egzorcist s državnim certifikatom odobrenja liječenja, htio je sa mnom otvoriti kliniku u Hrvatskoj ili u Švicarskoj.

¹⁴⁰⁴ <http://www.dnevno.hr/vjera/iz-zivota-crkve/jos-jedan-lazni-prorok-kamo-je-nestao-mekki-torabi-810299/> pristup ostvaren 31. srpnja 2017.

¹⁴⁰⁵ <https://www.magicus.info/vijesti/iz-drugih-medija/nekrcanske-pseudoreligiozne-sljedbe-i-duhovnosti-new-age-a> pristup ostvaren 31. srpnja 2017.

Prošle godine na sastanku s njim oduševio se mojim radom, znanjem i praksom te nije našao niti jedan vjerski nedozvoljen element. U mom radu koji traje dvadesetak godina suočila sam se sa skoro svim mogućim oblicima bolesti. Bilo je tu teških fizičkih oštećenja pa do spiritualnih, a sve vezano uz asocijalne načine života, raznih nesreća i nedaća, nesretnih u poslovanju, dakle ekonomske naravi, ili pak teških obiteljskih neugodnosti. Teško je u jednom odgovoru sve ih navesti, ali mogu reći iskreno da, kada napravim analizu, točno vidim fizička oštećenja ili određene organe u tijelu koji su u fazi oboljevanja. Također se pojave i duhovna oštećenja, a meni klijenti vjeruju jer ih doslovno suočim s njima samima i dokazom, fizičke i duhovne naravi. Neke se dijagnoze mogu riješiti, a neke moraju doslovno pod nadzor specijalističkog liječenja u sustavu medicine"¹⁴⁰⁶. Za specifičnosti svoje magijske prakse u istom intervjuu kaže sljedeće: "Ja sam specijalizirana isključivo vjerskim radom, dakle treba nešto vjerskim putem doslovno znati i umjeti odraditi, kako bi se postigao rezultat. Ne kontaktiram sa džinnima, kako to rade mnogi koji su poželjeli ući u svijet iscjeliteljstva. U mom radu razotkrila sam kako zapravo osobe koje rade dodirrom ruku, provodnici, ustvari su osobe raznih energija i pod atakom zlih džinna. Obično su takvi energetski utjecaji uvijek jednosmjerni, rijetko dvosmjerni, čak i ako se predoči "iscjeljitelju" da on bude njima poglavar, u obliku nekog sakramenta ili zakletve, ali opet neće uspjeti preduhitriti naglu i tešku narav džinna. Kada bih vam pričala koje vojske džinna postoje, i religije, i kakve ratove vode, koje se energetski oslanjaju na ljudsku dimenziju, sigurnost i život,.. trebalo bi nam puno vremena. Osim toga radim isključivo sa startom Euzom i Bismillom, potom s mnogim molitvama koje su brojčano određene na prirodne materijale koje će osoba konzumirati, interno i eksterno upotrebljavati. Postoje dvije vrste radova: noćni i dnevni kojim zadužujem oboljelu osobu da ih koristi. Duhovni džinnski i fizički svijet su u stalnom prožimanju. Odatle dolaze mnoge bolesti, a ne samo iz laboratorija ili infekcija koje se stvaraju u atmosferi. Od napada džinna nitko nije pošteđen. Sve i jedan rođeni čovjek ima napade od džinna i to mahom zlih sposobnosti. Da, djeca su nježna i nemaju razvijen obrambeni sustav, tako da im može utjecati na jake glavobolje ili udarce po tijelu, od vrhova nožnih prstiju, kao i po rukama, što su neke majke znale vidjeti kao tamne spodobе u liku silueta primaknute djeci. Temperatura, hladnoća, gubitak tjelesne težine, hiperaktivnost, nervoza, zli fluidi kolanja u tijelu, gubitak memorije, slaba koncentracija, svađe, mržnja, ili gađenje prema nekome ili nečemu, jesu zapravo sve utjecaji džinna. Starijim osobama a tako i djeci zli se duhovi materijaliziraju, većina ih vidi kako ih uznemiravaju. Osim toga oni ih oboljevaju i nanose im

¹⁴⁰⁶ <http://www.jutarnji.hr/life/fatma-nur-dzennet-vidovnjakinja-i-islamski-egzoracist/933452/> pristup ostvaren 31. srpnja 2017.

ogromnu štetu fizičkom zdravlju. Veoma je važno voditi računa o higijeni tijela, svakodnevno i čistoći posteljine, kupaone, koja je vrlo okultno mjesto za džinne, a tako i cijelog stana"¹⁴⁰⁷.

Ovakvih javnih medijskih i javnih magijskih praktičara ima mnogo, među njima i **Luka Hodak, Igor Drandić, Drago Plečko, Adrian P. Kezele, Teo Ljubić** te mnogi drugi koji koriste jednu ili više različitih magijskih praksi, sustava i načina rada, najčešće sinkretističkih iz različitih svjetskih tradicija, ali iskoristio sam ovih nekoliko kako bih postavio primjere javnog magijskog djelovanja i utjecaja na svjetovno, popularnu kulturu i svakodnevicu.

¹⁴⁰⁷ <http://www.jutarnji.hr/life/fatma-nur-dzennet-vidovnjakinja-i-islamski-egzorcist/933452/> pristup ostvaren 31. srpnja 2017.

KNJIŽEVNOJEZIČNI POGLED NA MAGIJU – MAGIJA KAO HRVATSKA KNJIŽEVNOST I MAGIJA U HRVATSKOJ KNJIŽEVNOSTI

Jezik i književnost sastavni su dio svake kulture i jedni od glavnih identifikatora identiteta svakoga naroda i njegove kulturne produkcije. Jezik je uz neverbalnu komunikaciju kao sekundarno, primarno sredstvo komuniciranja između ljudi, ali i ostaloga svijeta oko njih, primjerice i životinja ili obraćanja onostranome. Književnost, usmena i pisana odraz su upravo te komunikacije, prenošenje stvarnosti ili iskustva koje valja sačuvati za buduća pokoljenja zajednice, umjetnička ili zabavna ostvarenja, prenošenje mitskih, religijskih ili moralnih uputa i konačno magijski tekstovi komunikacije s precima ili božanskim silama i drugim entitetima s religijskih područja ljudskih shvaćanja svijeta oko sebe. U ovome, posljednjem poglavlju, bit će riječi upravo o to dva elementa, književnosti i jeziku te magijske unutar njihovih uporaba u hrvatskom kulturnom prostoru. U prvome dijelu promotrit će se zapisane usmene oblike magijskih tekstova, a u drugome se osvrnuti na magiju u pisanoj hrvatskoj književnosti na nekoliko primjera, time pokazujući i dokazujući koliko je magijsko ustvari isprepleteno i koliko djeluje na te glavne aspekte ljudske komunikacije, pamćenja, sjećanja i prenošenja znanja i iskustva.

1. Magija kao književnost – verbalni magijski oblici u hrvatskoj tradiciji

Svakako književnojezični pogled na magijsko treba započeti fokusom na verbalnoj magiji kao prvotnom magijskom obrascu, odnosno na magijskom tekstu i govoru koji je ostao sačuvan u zapisanoj hrvatskoj usmenoj i pisanoj tradiciji, dakle građi prikupljenoj etnografskim i folklorističkim prikupljanjem i zapisivanjem narodnih usmenoknjiževnih oblika i vjerovanja. Kraći teorijski okvir definiranja verbalne magije nalaze se u drugom poglavlju ove disertacije. Usmena čaranja često su bliska narodnim pjesmama i ostalim oblicima usmene književnosti te ih se upravo stoga i može gledati kao jednim dijelom narodnog književnog stvaralaštva jer u narodu i nastaju. No njihova bitna razlika od ostatka narodnog usmenog stvaralaštva, prema Passalisu, nalazi se u komunikacijskom i izvedbenom kontekstu njihova prijenosa i izvedbe, kao i u čestim zabranama koji ih prate. Govorni magijski činovi često su izvođeni šaptom ili tihim recitiranjem kako bi magijski tekst ostao skriven ili nerazumljiv drugima te je tako magijski praktičar ustvari jedini koji je u poziciji potvrditi njihovu točnu lingvističku realizaciju kad su oni izvođeni po prvi put. To, naravno, ne daje mogućnost vanjskih ispravljanja od nekog drugog promatrača ili slušača, a koji bi verificirao ispravnost

reprodukcije ili koherenciju čaranja, te na taj način čini magijski govor ranjivim na sve moguće vrste varijacija i alternacija¹⁴⁰⁸.

Usmeni magijski oblici srednjovjekovnih i modernih kršćanskih pučkih tradicija podržavaju ideju da folklorizirani dio religije biva djelomice i nužnim i podržavajućim dijelom religije. Kao što je Gay primijetio, magijski govorni činovi od samih početaka magijskoga u ljudskoj kulturi među primarnim su obranama u stalnoj bitci s demonskim i nedemonским neprijateljskim oblicima energija kojih se čovjek plašio¹⁴⁰⁹ jer je govor u pravilu čovjeku uz vlastito tijelo jedino stalno dostupno oružje. Tekstovi crkvene tradicije i kanona, poput "Evangelja" ili drugih tekstova "Starog" i "Novog zavjeta", kao što su molitve, blagoslovi, egzorcizmi, himne, psalmi i slično, često su se znali upravo i koristiti kao dijelovi usmenih magijskih činova te su kao takvi i vrlo često sačuvani kao dijelovi usmenih magijskih oblika u europskoj¹⁴¹⁰ pa i u hrvatskoj kulturi. Smatralo i vjerovalo se da su takvi tekstovi, bili samostalno ili kao umetci u druge, veće tekstove, imali moć zaštite od negativnog utjecaja, te su se često koristili i pri izradi amuleta i talismana različitih vrsta¹⁴¹¹, dakle i u kombinaciji s ostalim magijskim sustavima. Takva usmena čaranja vrlo su često mogla biti praćena i uobičajenim svakodnevnim molitvama za što se vjerovalo da im daje dodatnu ratifikaciju potvrdu i osiguravanje natprirodne pogodbe¹⁴¹².

Kanonsko religijsko i nekanonsko magijsko tako su često bili blisko povezani u stalnoj interakciji i ispreplitanju s konačnim ciljem k uspješnom rješavanju hitnih dnevnih ljudskih problema. Korisnost i pomoć u teškim situacijama zajednička je karakteristika podjednako i usmenih magijskih činova i usmenih religijskih činova, odnosno molitvi¹⁴¹³. Glavna razlika između verbalne i pisane magije jest u tome što se verbalna čaranja izvode usmeno, bez obzira pamte li se ili su zapisana na papiru. Pisana magija vrši svoj zadatak bez izgovaranja, tekst se koristi kao amulet ili talisman. Iako, vrlo često su pisana čaranja inačice izvorno verbalnih čaranja, s obzirom da i jedni i drugi pokazuju sve značajke usmene tradicije i književnosti i prisutnost formula, usmenih paradigmi, sa zamjenjivim i proširivim elementima.

Formule, prema Roperu, mogu biti i samodostatne minijature zvučnih uzoraka, te su često starije od ostatka samih čaranja¹⁴¹⁴. Formula je, prema Lordu, skupina riječi koja se redovito upotrebljava u istim metričkim uvjetima da bi izrazila osnovnu ideju, a kazivač teksta tako

¹⁴⁰⁸ Passalis, H. (2011): 16.

¹⁴⁰⁹ Gay, D. E. (2004): 34.

¹⁴¹⁰ Kieckhefer, R. (1990): 70.

¹⁴¹¹ Passalis H: (2011): 19.

¹⁴¹² Roper, J. (2003): 42.

¹⁴¹³ Tsonkova, S. (2011): 32.

¹⁴¹⁴ Roper, J. (2003): 11–12.

može minimalno varirati svoj iskaz analogijom tako da ga prilagođuje znanom formulnom iskazu, stavljajući nove riječi u stare obrasce. Uklapanje obrazaca u metrički kanon, također prema Lordu, vjerojatno je novijega postanka, nužno za razvoj epske književnosti jer formula u prošlosti nije nužno bila uvjetovana stihom i kompozicijom. Formulni simboli, glasovi i obrasci stvoreni su poradi magijskog djelovanja upravo u verbalnoj magiji, a ne poradi estetskog zadovoljstva¹⁴¹⁵.

Usmena hrvatska tradicija bilježi više oblika verbalne magije ili oblika s magijskim simbolizmom, primjerice basme, uroci, kletve, psovke, molitve, blagoslovi, naricaljke i predaje. U ovome će se radu analizirati tri najčešća modela odabrana prema kriteriju prvenstveno njihove magijske performativnosti – **basme, uroke i kletve**. Tekstove basmi, uroka i kletvi može se u hrvatskoj tradiciji naći na tri mjesta. Može ih se naći u **zapisima arhivske građe**, primjerice zapisima suđenja za čarobnjaštvo i vješticarstvo ili narodnim ljekarušama. Može ih se naći u etnografskim prikupljanjima i zapisivanjem kazivanja **pučkih usmenih predaja** u 19. i 20. stoljeću. To je poglavito stoga što su usmene predaje, prema Rudan, "jedan od optjecajnijih usmenoknjiževnih proznih žanrova", a "oslanjaju se na vjerovanje u istinitost onoga što se kazuje"¹⁴¹⁶. One su tako često prenosnici vjerovanja u magijske osobe, njihove izvedbe u prošlosti, modalitete i procedure kako se se nositi s njima, a ponekad i sadrže precizne verbalne i performativne oblike magijskih činova. To su najčešće demonološke predaje koje, prema Rudan, izrastaju iz određenog sklopa vjerovanja¹⁴¹⁷. Usmene magijske oblike može se naći i u suvremeno doba, zapisane **na internetu**, u različitim magijskim stranicama i forumima te grupama na društvenim mrežama.

1.1. Basme

Basme su verbalni magijski oblici koji su se koristili i spominjali kroz čitavu hrvatsku povijest i kulturu, od pravnih, usmenoknjiževnih, povijesnih do etnoloških izvora. Prema Kropelj, glagol *bajati* iz kojeg se izvodi riječ *basma* kroz povijest hrvatskog jezika naziva povezuje se i sinonimski s glagolima *čarati*, *vračati* i *vražiti*. Prvobitno značenje glagola *bajati* bila je "govoriti", a nadalje i u smislu "liječiti govorom bolesti ili drugu životnu teškoću natprirodnim načinima", dakle najčešći oblik bajanja kao čina je iscjeliteljski¹⁴¹⁸. Kasnije se razvilo i dodatno pejorativno značenje ovoga glagola u smislu "prenapuhavanja" ili "govorenja neistine", primjerice *nabajati nekome nešto*. Izvedenice iz glagola *bajati*, a koje

¹⁴¹⁵ Lord, B. Albert (1990): *Pevač priča. 1. Teorija*, Beograd: Idea, 67-125, citirano prema Marks, Lj. (2007): 28.

¹⁴¹⁶ Rudan, Evelina (2016): *Vile s Učke. Žanr, kontekst, izvedba i nadnaravna bića predaja*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 9.

¹⁴¹⁷ Isto: 64.

¹⁴¹⁸ Kropelj, M. (2009): 146.

označavaju magijske praktičare koji *bajaju* imenice su *bajač*, *bajalac* i *bajalica*, a sami tekstovi koje se baja nazivaju se *basnama*, *bajalicama* ili *bajanjima*. Od istog korijena dolaze i riječi *bajka* i *basna*. Osnova riječi *bajati* je praslavenska i sveslavenska, a sama riječ dolazi iz stare slavenske mitološke terminologije i narodnog vjerovanja. Također, sličan je i glagol *bahoriti*, iz koje se izvode riječi *bahorija*, *bahornik* i *bahorica* s prvobitnim značenjem "govoriti nejasne, magične formule"¹⁴¹⁹ Riječ *bahoriti* u smislu *čarati* koristi i Petar Zoranić u svom jedinom danas sačuvanom djelu *Planine* iz 1536. godine i to u opisu vilinog izvođenja upravo verbalnog magijskog čina: "I tad gola aliti naga isvući čini me i pram jasnomu licu od miseca obrazom obrativ me reče: - Jasna, trilična kriposti, ka na nebu, na zemlji i u propasti jed-nako tvojim licem svitiš, primi, molim te. molbu, činjenja, žrtje i zaužge ke tebi prikazuju i odrišiti rači po vodi ovoj tvrdo zamršene zamke i uzle od srdačca mladića ovoga, njega u slobod povrati. I tri-krat rekši, dvojega ulja i soli maljahno u vrulju vrže riči mrmnjući ke ja ne razumih, i pak sud s stvari zgor rečenimi najedno u vrulju is-prazni i pak nad vruljom **bahoreći** čudne riči izmrmnja u sebi"¹⁴²⁰. U hrvatskom, ali i drugim slavenskim jezicima, prema Skoku, koristi se i poznaje riječ *čar* koja ima značenje kao latinski pojmovi *divinatio* i *incantatio*, te ruski *volšebstvo*, a također u značenju "magijskog čina" ili specifičnije "govornog govornog čina". Iz *čarati* proizlaze i izvedenice *čarovani* i *čarobani*, *čaroviti*, *čarnik* i *čarnica*, *čaralac* i *čaralica*, *čarovija*, *čarobija*, *čarolija*, *čarovnica* *čarobnica* te *čarovnjak* i *čarobnjak*. Kao jedan od najstarijih praslavenskih magijskih termina smatra se da su glagol *čarati* i imenica *čar* bile tabu, te da su se koristili drugi eufemizmi u tu svrhu. Kad je riječ *čar* izašla iz folklorne magije, vjeruje se da je promijenila značenje u ono jednako kao u latinskim pojmovima *carmen* i *incantare* te francuskim *charme* i *enchanter*.¹⁴²¹

Prema navodu Mažuranića u radu Marks¹⁴²², u sačuvanom napatku za ispovjednike iz godine 1452. iz Hrvatskoga primorja "bajanje" se kao magijska radnja u hrvatskom 15. stoljeću definiralo kao širi pojam koji je obuhvaćao sve vrste "nedozvoljena, po crkvenih i svjetskih, duhovnih i tjelesnih zakonih kažnjiva, obćenja s vrhunarnim bićima i silama", dakle magiju u širem smislu. Također se prema istom izvoru bakanje odredilo i kao "vazda ponavljano čaranje kojim se mogu prizivati vragovi i nadnaravne sile, a za one koji to čine preporuča se smrtna kazna ("Ko godje vražanje, ako se vazda priga(d)ja, ima biti bakanje, i tako se zovu vragi, potajno ili očito, ki to čine... dostojan je smrti tjelesne.", te da je sve što

¹⁴¹⁹ Skok, P. (1971): 92–93.

¹⁴²⁰ Zoranić, Petar (1536): *Planine*, digitalna inačica preuzeta na http://gimnazija-sb.com/portal/wp-content/uploads/2015/02/zoranic_planine.pdf.

¹⁴²¹ Skok, P. (1971): 295.

¹⁴²² Marks, Lj. (2007): 27-42.

"spada pod pojam bjanja, zvalo se ono bahorenje, basna, ganjanje u planete, gatanje, ugonjenje, vraćanje, vražanje, vilenstvo, coprija, s jednom riječi svaka sveza ne samo s 'nečastiva djavlom' već u obće s vrhunaravni silami, grieh, hudoba, zločin teške vrste" ¹⁴²³.

Marks basme u svojim razmatranjima shvaća kao "verbalno relativno zatvorene i fiksirane obrasce koji uz svoju obrednu funkciju imaju i latentnu estetsku, pjesničku funkciju, otkrivenu i postavljenu u prvi plan tek kad u svijesti istraživača potone u drugi plan magijska i praktična funkcija tih tekstova. U basmama kao tekstovima i bjanjima kao činovima iznimno važan element je obavezno čuvanje tajnosti tekstualnog sadržaja basme jer su one sakralni govor sa strogim pravilima porabe. Ako se sakralni govor dešifrira, otkrije profanima, obično se vjerovalo i vjeruje se da će dogoditi upravo ono što se htjelo izbjeći ili izliječiti. ¹⁴²⁴ Bjanje se kao i svaki drugi magijski čin izvodi s namjerom da bi se izazvala određena promjena u svijetu i okolini, stoga se o sadržaju basme može govoriti i kao o nekom vidu simboličkog prijelaza od polaznoga stanja u željeno uz određenu magijsku proceduru bjanja. Pritom, prema Marks, polazno stanje u basmi može biti i implicitno, dok je, u pravilu, željeno stanje uvijek iskazano. Tekst basme tako nije samo puki poetski tekst jer nijedan od njezinih tekstovnih dijelova u svojem obrednom dijelu nije bio namijenjen estetskom opažanju, s obzirom da basma ili bjanje nisu stvoreni da bi imali umjetničku već strogo utilitarnu funkciju. Marks smatra da je u usmenoj poeziji basmi najbliža obredna pjesma pa se stoga vjerojatno u zapisima i u izdvojenim zbirka tekstova i spominju obredne formule čaranja. Marks je u suvremenim hrvatskim antologijskim usmenoknjiževnim zbirka basme nalazila razvrstane dvojako, u zbirka lirske usmene poezije i u zbirka govorničkih oblika, za što smatra da govori o kolebanju žanra i neodlučnosti u svijesti istraživača i priređivača, ovisno o tome je li im primarnom bila estetska ili pak obredna, izvedbena, govornička funkcija. Marks u svome radu zaključuje da se basme u svojem izvedbenom dijelu ponajviše sačuvale u istočnim dijelovima Europe, u onima koji nisu primili zapadno kršćanstvo već su sačuvali svoje samostalne, autokefalne crkve i pravoslavni obred. Naime, gotovo svi tekstovi koji imaju magijsku sugestivnu moć u hrvatskoj su tradiciji najvećim dijelom kristijanizirani i prešli su u molitve, molitvice i zaklinjanja te su se tako i basme u hrvatskoj tradiciji ispreplele s kršćanstvom, ali se nikad nisu dokraja stopile. Magijska je dimenzija, koja ima moć zaštite, pripisana svecu, dok je verbalni dio ostao sličan starovjernim basmama ¹⁴²⁵.

¹⁴²³ Marks, Lj. (2007):33-34, navod Mažuranić, Vladimir (1975: *Prinosi za hratski pravno-povijesni rječnik. Prvi dio. A--O. [pretisak]*, Zagreb: Informator, 13.

¹⁴²⁴ Marks, Lj. (2007): 37.

¹⁴²⁵ Isto. 37.

Prema Dragiću, što su basme starije to su u njima mitski elementi izraženiji, a u novijim basmama prepliću se i mitski i vjerski elementi jer su basme u Hrvata kristijanizirane i narod ih je nazivao i naziva *molitvama*¹⁴²⁶. Također prema Dragiću, nositelji tih narodnih usmeno-retoričkih magijskih tvorevina rijetke su, odabrane i poštovane osobe koje se nazivaju *mole*, *moliboge*, *bogomolje* i *bogomoljke*. Obredni magijski čin koji bi izvodila mola počeo bi time da bi se mola na početku obreda prekrížila i izmolila "Vjervanje", a također bi se križala i na kraju obreda. Mole su vjerovala kao i njihovi korisnici da oni svojim molitvama, a ustvari basmama, liječe ljude od demonskih sila, magijskih napada poput uroka, duševnih i tjelesnih bolesti, ali i da mogu izliječiti stoke od bolesti ili slabosti u prinosu, ili pak zaštititi urod od propadanja i elementarnih nepogoda i loših vremenskih prilika poput oluje i tuče¹⁴²⁷.

U mnogim tradicijama, slični, a ponekad i isti tekstovi, mogu biti i u bajanjima i u popularnim molitvama, pa su tako mnogi istraživači često pisali o čestim teškoćama u razlikovanju bjanja i i molitvi u slavenskom folkloru. Pa stoga u pravilu postoje dva suprotna pogleda na tekstove basmi i popularnih molitvi: 1) basme i popularne molitve nisu ništa drugo nego dogovoreni termini, stoga isti tekstovi mogu biti i basme i molitve; i 2) basme i molitve su na suprotnim polovima određenog kontinuuma magijskih tekstova¹⁴²⁸. Prema Kropelj, različita pragmatičnost inkantacija i popularnih molitvi može objasniti činjenicu zašto je u pravilu vokabular basmi bogatiji i širi od onoga u molitvi: kako bi netko pobijedio nesreću, mora je nadjačati verbalno, a za što je uvjet detaljni opis. Prema Kropelj, procedure inkantacija sustav su komunikacije između bajaoca i nečistih sila, predstavljajući tako borbu između dobra i zla¹⁴²⁹. S druge strane, prema Velmezovoj, u popularnih molitvi, kao i nekih inkantacija drugačije pragmatične orijentacije, zlo, koje se još nije dogodilo, postoji samo potencijalno, odnosno nema potrebe za minucioznim opisivanjem¹⁴³⁰. Inkantacije su, prema Guiley, formule riječi koje se govore ili pjevaju za specifične magijske svrhe, mogu sadržavati sveta imena ili imena demona, mogu se izgovarati šaptom ili vibracijama¹⁴³¹. Kropelj smatra da je snaga riječi i misli u basmama, zakletvama, molitvama i egzorcizmima očita, jer se basme u svojoj strukturi i konceptu ne razlikuju previše od naroda do naroda, a razlog za to prema njoj leži u zajedničkom porijeklu basmi, u zajedničkim arhetipovima. Egipatska magija je, primjerice, već sadržavala bjanja kao procedure i basme kao tekstove koji se i danas mogu naći u suvremenim magijskim knjigama. No, kako različita društva

¹⁴²⁶ Dragić, M. (2012): 75–98.

¹⁴²⁷ Isto.

¹⁴²⁸ Velmezova, E. (2011): 55.

¹⁴²⁹ Kropelj, M. (2009): 145.

¹⁴³⁰ Velmezova, E. (2011): 58.

¹⁴³¹ Guiley, R. E. (2006): 144.

imaju različite koncepte svijeta postoje i razlike u izvorima i u starosti inkantacijskih formula. Iako su različite društvene i kulturne grupe prihvatile ove formule zajedno s lokalnim elementima, postoji univerzalni sloj elemenata koji može lako pokazati odnos između lokalnih mitova i kozmologijskih vjerovanja i bajanja i mitova različitih naroda¹⁴³². Bajanja i basme, dakle, mogu imati elemente različitih tradicija, mogu imati starovjerne, pretkršćanske elemente pomiješane s kršćanskima, što može često biti i jedan od pokazatelja dvovjerja unutar neke religijske i duhovne kulture, te mogu biti dio usmene tradicije, pisane tradicije i na kraju i tiskane. Bajanjem basmi, prema Dragiću, htjelo se udobrovoljiti božanstva da za vrijeme sušnih proljetnih i ljetnih dana daruju kišu.¹⁴³³

Prema Ryanu, bajanja mogu biti i apotropejska ili zaštitna (za djecu, usjeve, stoku, protiv neprijatelja, bolesti, uroka...), iscjeljujuća, kompulzivna (za ljubav, sud ili prema nadređenom) ili zloćudna (za nanošenje bolesti neprijatelju, štucavice, vojne nesloge, uništenja ljubavi, stoke i usjeva neprijatelju, smanjenje učinkovitosti neprijateljskog oružja...)¹⁴³⁴. Iscjeljujuća bajanja mogu se, prema Olsan, opisati kao govorni činovi, koji uključeni u prikladne okolnosti od ovlaštene osobe, imaju učinak na promjenu na bolje u zdravstvenom stanju pacijenta. Iz perspektive iscjelitelja, namjera verbalnih rituala jest liječiti, osigurati olakšanje tegobe ili prevenciju medicinskom problemu. Za razliku od ostalih usmenih žanrova, poput epike ili balada, detaljne upute za izvedbu bajanja kao i okolnosti u kojima se ona izvode ili koriste obično su upisane u pisani tekst. Procedure bajanja nastoje biti poprilično određene u preduvjetima koji moraju biti ispunjeni kao i u dodatnim informacijama o spolu, godinama i najznačajnije, zdravstvenom stanju osobe za koju se izvodi bajanje. Medicinske i ostale okolnosti koje su bitne za tretman kroz uporabu bajanja često su upisane u rukopisima kroz naslov koji govori za koji se medicinski problem bajanje i basma koristi¹⁴³⁵. Prema Ryanu, neka bajanja zahtijevaju specifičnije uvjete za izvođenje poput posebne lokacije, određenu odjeću ili pak njezinu odsutnost, kruženje oko osobe, životinje ili predmeta nad kojim se baja, ponavljanje teksta, određeno bilje, posvećene predmete i slično. Basmе su se također mogle i mogu zapisati na nekom materijalu koji se može pojesti ili izvesti nad hranom ili pićem koje se može konzumirati¹⁴³⁶. Također prema Ryanu, basme su dio živuće popularne kulture koja uspješno kombinira i razrađuje različite elemente unutar tradicionalnih žanrovskih struktura,

¹⁴³² Kropelj, M. (2003): 73.

¹⁴³³ Dragić, M. (2007): 504–505.

¹⁴³⁴ Ryan, W. F. (2004): 116.

¹⁴³⁵ Olsan, L. T. (2004): 60.

¹⁴³⁶ Ryan, W. F. (2004): 116-117.

no ono što je bitno za primijetiti jest da nije najvažnije kojem religijskom krugu pripadaju, već da su ona ustvari osobni izbor razine magijskog znanja dostupnog izvođaču basme¹⁴³⁷.

Pócs u vezi bakanja uvodi termin "magijsko-religijska veza" izjednačavajući tako izraz magijsko sa svim pokušajima da se utječe na nešto ili postigne određeni cilj izravno uporabom inkantacije, odnosno basme, objašnjavajući to magijskom vezom. Ondje gdje se tekst basme obraća trećoj strani, božanskom entitetu, kao posredniku koji bi trebao djelovati da se postigne željeni utjecaj naziva to religijskom vezom. Izraz "magijsko-religijska veza" Pócs čuva upravo za one prilike kad se narativ basme obraća trećoj strani ali istovremeno izravno utječući kroz uporabu bakanja na danu situaciju. Pócs tako ističe: "Religija se bori koristeći oružja magijskoga, a magijsko je u inventar oružja uklopilo slične alate onima u religiji." Stoga je izraz "magijsko-religijski" upotrijebljen kako bi opisao vrlo poseban sustav odnosa koji kombiniraju čini se dvije različite sfere čina¹⁴³⁸.

U **književnojezičnom pogledu**, basme, zaklinjanja, magijske brojalice i ostali oblici verbalne magije, kako sam spomenuo, djelomice spadaju i pod retoričke oblike, odnosno one vrste govora kojem je zadaća uvjeriti nekoga u nešto, kazati mu neki sadržaj takvim govornim umijećem da se pridobije slušatelj ili da se tekstom postignu željeni učinci. Dakle performativ, samo izvođenje magijskoga čina, uključuje uporabu jezika, bilo izgovaranjem riječi naglas ili unutar misaonog procesa pojedinca s namjerom da bi se tako došlo do određenog magijskog izvora moći ili kontroliralo neke energije ili entitete zbog specifičnog cilja.

Roper je s jezične strane definirao basmu pak kao verbalni element vernakularne magijske prakse¹⁴³⁹.

Basma je prema Botičinoj književnojezičnoj definiciji "obredna govorena forma, usmeno-retorički oblik, koji sadrži nizove stalnih formulacija za postizanje magijskog učinka, redovito ponavljanje simboličnih brojeva, uz brižnu pozornost danu magijskom sredstvu/predmetu uz strogo određene pokrete i radnje"¹⁴⁴⁰. Prema Botici, "učinkovitost basme moguća je dakle samo u nenarušenom proceduralnom slijedu i zato se u vjerovalo da treba izbjegavati sve one nepovoljne okolnosti koje bi mi mogle oslabjeti govornu izvedbu magijskog izičaja, poput opasnog ili uvjetima nepoželjnog doba i mjesta izvedbe, prisutnosti nepoželjnog sudionika obreda, poremećen redoslijed obreda i drugo. Kako je magijska izgovorena riječ osim govora ujedno i ljekovito sredstvo, tako se mora oblikovati pažljivo i uvjerljivo, primjereno kontekstu,

¹⁴³⁷ Ryan, W. F. (2004): 123.

¹⁴³⁸ Pócs, É. (2002): 176.

¹⁴³⁹ Roper, J. (2004): 1.

¹⁴⁴⁰ Botica, Stipe (1995): *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka*, Zagreb: Školska knjiga, 267-268.

jer vjerovanjem u njezinu primjernu namjerava se čovjeka, njegovu imovinu i stoku zaštititi ili osloboditi od bolesti i demonskih sila¹⁴⁴¹.

Basme mogu biti recitirane obično u tonu molitve ili šaptom, a izvodi ih osoba koja je za čin bakanja prema tradicijskim vjerovanjima osposobljena i iskusna. U basmama koja imaju namjenu da se čuju, poetičke metode služe za povećanje utjecaja na slušatelje. U slučaju da se basme izgovaraju tiho estetski utjecaj govora je samo od sekundarne važnosti a izgovor je od primarne važnosti, uz geste tijelom i druge popratne radnje bakanja koje imaju druge magijske funkcije. Prema Tsiklauri i Huntu, među poetičkim metodama koje se najčešće koriste u tekstu basmi su rima, aliteracija, tropi, onomatopeje, personifikacije, elipse, anafore i gradacije¹⁴⁴². Čini se da je prenošenje usmenog teksta basme od jednog bakaoca na drugog primjer uskog prijenosa. Roper smatra da uski prijenos može biti suprotan labavom prijenosom koji dozvoljava brisanje i inovacije u basmama, i zaboravnom prijenosu u kojoj čitavi dijelovi basmi mogu biti djelomično ili u potpunosti izgubljeni ili pasti pod kontaminaciju dijelova drugih basmi. S obzirom da prijenos ponekad uključuje mogućnost da prvi bakaoc izgubi moć uporabe, to uključuje i da on mora biti siguran da je moć sigurno prenesena dalje. Stoga kod uskog prijenosa govornici oprezno reproduciraju basmu iako im možda dijelovi basme nisu uvijek najjasniji, a također je i tu moguće doći do neke varijacije u procesu slušne zamjene, krivog pamćenja ili u slučaju zapisanih basmi, krivog čitanja i prepisivanja¹⁴⁴³. Prema Klyausu, narativnost je osnovna karakteristika bakanja, čak i kad je naracija odsutna iz teksta basme, već nosi funkciju šire performativne i objektivne prirode bakanja. Izvođenje se kombinira s riječima u jednu inkantacijsku akciju, tako da se riječi miješaju s vjerovanjima i idejama i stvaraju preduvjet postojanja rituala bakanja. Kratki oblici inkantacijskog folklora, koji su u svojoj osnovi fraze i formule, pokazuju da je najvažniji narativni element u magijskim tekstovima akcija da je ona nezavisna od toga je li ili nije izražena u riječima, s obzirom da kratke forme, zajedno s ostalim inkantacijskim tekstovima, služe kao magijska sredstva za postizanje željenih ciljeva¹⁴⁴⁴. Roper smatra da su tipični dijelovi narativnog bakanja, gledano prema idealnom paneuropskom primjeru, brojni: invokacija, uvod, uz moguću formulsku naredbu otvaranja, historiola, magijska formula i potvrda. Historiola je pritom doslovno kratka priča, u kojoj protagonist ili protagonisti, koji mogu ponekad biti božanske osobe, sveci ili drugi biblijski ili apokrifni likovi, nadvladavaju

¹⁴⁴¹ Botica, S. (1995): 261.

¹⁴⁴² Tsiklauri, Meri i Hunt, David (2009): "The Structure and Use of Charms in Georgia, The Caucasus", *Charms, Charmers and Charming – International Research on Verbal Magic*, New York: Palgrave Macmillan, 265.

¹⁴⁴³ Roper, J (2003): 18–19.

¹⁴⁴⁴ Klyaus, Vladimir (2009): "On Systematizing the Narrative Elements of Slavic Charms", *Charms, Charmers and Charming – International Research on Verbal Magic*, New York: Palgrave Macmillan, 72.

antagonista koji može biti ili zločinitelj ili pak neka zla sila ili bolest. Historiola tako predstavlja analogiju između stvarne situacije koju treba riješiti i prethodne mitske situacije u kojoj je problem riješen¹⁴⁴⁵.

Rumunjska znanost je početkom 20. stoljeća počela je razvijati **sustav klasifikacije formula**. Gorovei je svojedobno (1931.)¹⁴⁴⁶ napravio tipologiju bajaranja i tekstova basmi razlikujući ih preko 11 tipova i to kao: **(A) Zahtjev; (B) Izravnu zapovijed; (C) Izravnu zapovijed s prijetnjom; (D) Neizravnu zapovijed; (E) Naznačivanje (štetnih uzročnika); (F) Prokletstvo; (G) Usporedbu; (H) Enumeraciju; (I) Gradaciju; (J) Dijalog; i (K) Naraciju**. Ali u svojoj antologiji rumunjskih bajaranja i basmi ipak ih dijeli prema funkciji.

Vrabie¹⁴⁴⁷ se ograničava se druge strane samo na četiri tipa: **(1) Invokacijski; (2) Imperativni; (3) Fabulativni; i (4) Mješoviti**. Papadima (1968.)¹⁴⁴⁸ je razlikovao dva tipa basmi prema unutrašnjoj formi njihova teksta i namjeri svrhe bajaranja kao čina: **(1) ona koja osiguravaju komunikaciju s natprirodnim bićima i (2) ona koja streme željenim događajima (2a) sredstvima naracije ili (2b) sredstvima ceremonije**. On je od rumunjskih znanstvenika jedini koji je uzeo u obzir i formule i tehnike koje zajedno sačinjavaju ono što se naziva magijskim scenarijem¹⁴⁴⁹. Kozmološki koncept u basmama slijedi staru shemu kozmičkog reda: zemlja, voda, drvo života i kozmička planina¹⁴⁵⁰.

Prema podjeli Monike Krojej po **formalnim osobitostima formule u basmama** mogu se razvrstati u sljedeće glavne grupe: **1. Formule koje odbijaju urok na neko daleko i nedostupno mjesto; 2. Formule koje uz pomoć Boga ili sveca zabranjuju zločinitelju da uzrokuje štetu; 3. Formule koje naređuju zločinitelju da vrati otrov natrag; 4. Formule koje liječe pogodeno tkivo; 5. Naracije analognih činova, s tim da one slijede obrasce tzv. *Similia similibus* formula poput "Kao što vatra gori neka i ovo srce bude zapaljeno ljubavlju"¹⁴⁵¹; 6. Formule obustave.; 7. Formule oduzimanja; 8. Formule koje traže umirivanje boli za svete rane; 9. Naracije parabola i 10. Formule koje traže pomoć svetaca¹⁴⁵².**

¹⁴⁴⁵ Roper, J. (2003): 21-22.

¹⁴⁴⁶ Gorovei, Artur (1931), *Descantecele romanilor*, Studiu de folklor. Bukurešt: M. O. Imprimeria Nationala, citirano prema Golopentia, Sanda (2004): "Towards a Typology of Romanian Love Charms", *Charms, Charmers and Charming – International Research on Verbal Magic*, New York: Palgrave Macmillan, 152.

¹⁴⁴⁷ Vrabie, Gheorghe (1978), *Retorica folclorului (poezia)*, Bukurešt: Minerva, citirano prema Golopentia, S. (2004): 152.

¹⁴⁴⁸ Papadima, Ovidiu (1968), *Literatura populară română: din istoria și poetica ei*, Bukurešt: Editura Pentru Literatură, citirano prema Golopentia, S. (2004): 152.

¹⁴⁴⁹ Golopentia, S. (2004): 152-153.

¹⁴⁵⁰ Krojej, M. (2003): 73.

¹⁴⁵¹ Ryan, W. F. (2004): 116.

¹⁴⁵² Krojej, M (2009): 150.

Unutar uporabe bjanja može se razlikovati nekoliko **uloga sudionika**. Golopentia ja predložila da su to sljedeće uloge: 1. Prva uloga jest ona **klijenta** ili **očaranog**, koja je u osnovi definirana potrebom ili nuždom. Potreba može biti općenita je svaki ljudski pojedinac ima potrebu biti lijep, voljen, slušan, poštovan, viđen i prihvaćen od drugih. Ponekad ta potreba može biti stresna i otežavajuća, poglavito ako je netko obilježen ružnoćom, abnormalnošću, bolešću, ako želi vratiti zdravlje ili naći partnera u ljubavnom životu. 2. Druga je uloga **bajaoca (čaraoca)**, magijskog praktičara, dakle osobe koja bi trebala djelovati svojim magijskim znanjem u korist **klijenta** i prema njegovim željama. 3. Ulogu **žrtve** ima osoba koja bi posljedicom negativnog bjanja trebala izgubiti ljepotu, prestiž, ugled, partnera, pa i život. 4. Ulogu **objekta** bjanja ima predmet, stanje ili osoba koje **klijent** želi postići ili zadobiti bjanjem¹⁴⁵³. Unutar same formule bjanja mogu se također razdijeliti sljedeće uloge: 1. **Adresar**, onaj koji baja ili čara ili superlativni čaralac, onaj koji daje moć, božanska osoba ili svetac, 2. **Adresant**, u formuli obično onaj koji je invociran (sunce, voda, mjesec, zvijezda, Bog, Majka Božja, Svetac...) te 3. **Magijski pomoćnik**, koji je u formuli neko natprirodno biće koje pomaže (božanska osoba, sveci i dr.)¹⁴⁵⁴.

Najčešće **dijelovi basmi** uključuju sljedeće: a) **naslov** ili oznaku koja naznačuje svrhu čaranja, b) **kratku obrednu formulu**, primjerice poput kršćanskih zaziva "U ime Oca i Sina" ili "Amen", c) **operativni ispravni tekst čaranja** koji sadrži različite lingvističke obrasce, d) **upute za izvedbu** bajalice, primjerice broj izgovaranja ili način zapisa, e) **prilagodbu pacijentu**, uključujući prigodne molitve, obredne činove ili biljne pripravke te f) **potvrdu učinkovitosti**¹⁴⁵⁵.

Prema Roperu one mogu biti i proširenih, složenijih struktura pa se mogu u kontekstu kršćanskih basmi mogu dijeliti i na dodatne dijelove strukture: 1. **Kršćanska uvodna formula**, ili kao invokacija ili kao maska starijeg nekršćanskog porijekla basme uz navod imena bolesti ili fenomena protiv kojeg je bjanje upućeno te kršćanski zaključak; 2. **Epski početak**; 3. **Rimovane riječi**; 4. **Dijalog basme** koji se može dijeliti prema likovima dijaloga, primjerice između Boga ili Isusa Krista i bolesti, Djevice Marije i bolesti ili dijalozima između svetaca i drugih benevolentnih sila; 5. "**AbraKadabra**" koja označava formule građene na nerazumljivim riječima bez značenja koja mistificiraju narativ basme i pojačavaju magijsku akciju bjanja dajući veći značaj riječima, poput stranih riječi, magijskih imena (lat.

¹⁴⁵³ Golopentia, S. (2004): 149.

¹⁴⁵⁴ Isto. 151-152.

¹⁴⁵⁵ Olsan, L. T. (2004): 61.

vox magica) i svetih imena (lat. *nomen sacrum*)¹⁴⁵⁶; 6. **Formule nemogućnosti**, koje su verbalni magijski načini za izražavanje želje za konkretnim ciljem (prestankom bolesti, rastom usjeva i slično) i koje se slažu u svojevrsne paralelne strukture koje slijede metaforičku viziju inkantacije. Formule nemogućnosti slične su metaforama koje su sintaktički više skrivene, te kao takve su očit primjer analogne, simpatičke magije, primjerom "neka se X dogodi kao Y" te čine najčešću svjetsku strukturu inkantacija. Formule nemogućnosti osiguravaju širok pojas magijskih tipova, poglavito u europskim kulturama. Pócs smatra da se glavna misao narativa basme referira na neku nemogućnost u potvrdnom ili negativnom obliku, tako izražavajući istinu ili laž, te da može biti referentna prema ritualu bajanja koji se mora izvesti tijekom recitiranja teksta ili, konačno, basma se može referirati na mitski, legendarni događaj ili čudo. Nakon glavne rečenice želja se uvodi u namjeru koja počinje s "ako". Može biti afirmativna, optativna ili negativna tvrdnja, ali sam tekst može uključivati i nemogući uvjet ili davati nemogući zadatak biću iz vjerovanja¹⁴⁵⁷; 7. **Formule zastrašivanja** ili **protjerivanja** koje služe za zastrašivanje ili protjerivanje zlih duhova; 8. **Formule uricanja** ili **proklinjanja** i 9. **Formule iscjeljujućih savjeta** u kojima savjet daju kršćanski sveci ili je katkad zli duh ili zla sila prisiljena dati savjet o iscjeljenju¹⁴⁵⁸.

Fortis je u svom putopisu spomenuo kako Morlaci postavljaju jasnu distinkciju između *vještica* u kontekstu čarobnica i *bahornica* koje su vrlo vješte u skidanju uroka¹⁴⁵⁹. U pojedinim, pak, hrvatskim krajevima leksemu *vračara* nije pridano negativno ili pejorativno značenje. Tako, primjerice, Lovretić je za Otok zabilježio kako postoji razlika između naziva *bajalica* (žene koje liječe u bolestima) i *vračara*, pridodajući kako se u vračare i vračeve (*vrače*) narod više pouzdaje nego u bajalice: "Bajalica znade samo pomoći u bolesti, a vračara znade reći, otkud bolest, kako će se bolest mentovat i kako ćeš se osvetit onome, ko ti je skrivio"¹⁴⁶⁰ Prema vjerovanjima na Braču i Hvaru za *štrige* (*štringe*) vjerovalo se kako se rađaju u crnoj košuljici te kako je potrebno da primalja (*baba*) čim se dijete rodi, iznese dijete na kućni prag i zaviče tri puta: "Rodila se je višćica,/ Ali ne višćica,/ Nego prava divičica", ili: "Rodio se je viščun,/ Ne viščun, nego pravi mladić"¹⁴⁶¹. Naime, i rađanje se krsnika i more, štrigona i štrige u Istri, te mora i vještica u dalmatinskim područjima, glasno objavljuje, u čemu Bošković-Stulli prepoznaje nelogičnost navedene prakse s obzirom da se vjeruje kako

¹⁴⁵⁶ Roper, J. (2003): 10.

¹⁴⁵⁷ Pócs, É. (2009): 27–28.

¹⁴⁵⁸ Tsiklauri, M. i Hunt, D. (2009): 262–264.

¹⁴⁵⁹ Fortis, A. (1984): 44–45.

¹⁴⁶⁰ Lovretić, Josip (1990): *Otok*, Vinkovci: Privlačica, 533.

¹⁴⁶¹ Carić, Antun Ilija (1897): "Narodno vjerovanje u Dalmaciji", *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, Sv. 3., 710.

bi krsnik mogao umrijeti ili izgubiti moć ako se otkrije njegov identitet. Bošković-Stulli zaključuje kako se objavljivanje krsnikova rođenja uobičajilo po analogiji sa štrigonovim rođenjem¹⁴⁶².

Magijsko sredstvo imuniziranja i uklanjanja uroka, kao jedan od najraširenijih svjetskih elemenata za čišćenje, bila je voda. Najčešće u kombinaciji s vodom veže se ugljen, koji je od davnine bio poznat kao pročišćivač vode. Stoga su mnoga čaranja vezana uz skidanje uroka, najčešće bila povezana s fizičkom uporabom vode i ugljena uz prikladna bjanja¹⁴⁶³. S tim da je bitno napomenuti, prema Matasoviću, da postoji nekoliko vrsta prikladne vode za takvo što: “nenačeta” voda, voda koja je svježe dignuta iz bunara, “sveta voda” iz Crkve, te “omaja”, voda prikupljena ispod mlinskog kola¹⁴⁶⁴. Prema Čulinović-Konstantinović, u Gornjoj Stubici je postojao ritual u kojem bi se moralo dohvatiti vode iz tri zdenca, tri puta umiti bolesnika i tri puta mu dati da pije¹⁴⁶⁵. Materijali i predmeti s kojima se najčešće fizički radilo uz verbalnu magiju, a protiv uroka, bili se su osim vode i ugljen, pljuvačka, zdjela, čaša, cvijeće, granje, srebrni novac, potkove i drugi željezni predmeti, stari novac, noževi, božićna svijeća, sito i drugi¹⁴⁶⁶. Funkcije i geste koje su se izvodile uz uporabu predmeta i izgovor bjanja najčešće su križanje, trljanje, post, obilaženje oko crkve na koljenima, kađenje tamjanom, kuhanje, kupanje, stajanje na jednoj nozi, bacanje ugljena i druge¹⁴⁶⁷. Uroci su se najčešće skidali danju jer se smatralo da su noću bili najmoćnijima¹⁴⁶⁸.

Jedan od sačuvanih načina uklanjanja uroka njegovim je verbalnim poništavanjem i to brojanjem unatrag do nule. Ovaj procesom očekivalo se da neželjeni fenomen također posljedično ode u ništavilo¹⁴⁶⁹. Primjer za to je basma: “Urok sjedi na pragu, uročica pod pragom, urok skoči te uročicu uguši / uroka od 9 oka 8 / uroka od 8 oka 7 / uroka od 7 oka 6 / uroka od 6 oka 5 / uroka od 5 oka 5 / uroka od 4 oke 3 / uroka od 3 oke 2 / uroka od 2 oke 1 / uroka od 1 oke 0”¹⁴⁷⁰. Čulinović-Konstantinović donosi primjer iz Belca i Marije Bistrice koji također koristi brojanje, ali prvo sa akumuliranje, a onda sa poništavanjem: "To nisu jenojni uroki neg' dvojni, nisu dvojni neg' trojni, nisu trojni neg' četveri... nisu sedmeri neg' osmeri, nisu osmeri neg' deveteri, naj se rastepeju kak pejna po vode, list po gore, prah po poutu, z moju rečon, z Božju pomoćon. To nisu deveteri uroki neg' osmeri, nisu osmeri neg' sedmeri...

¹⁴⁶² Marjanić, S. (2005): 141. Navod Bošković-Stulli, Maja (1975a): 219.

¹⁴⁶³ Matasović, J. (1918): 52–53.

¹⁴⁶⁴ Isto. 53.

¹⁴⁶⁵ Čulinović-Konstantinović, V. (1989): 40.

¹⁴⁶⁶ Matasović, J. (1918): 54.

¹⁴⁶⁷ Isto.

¹⁴⁶⁸ Isto. 55.

¹⁴⁶⁹ Roper, J. (2003): 21.

¹⁴⁷⁰ Matasović, J. (1918): 33.

nisu dvojni neg' jenojni"¹⁴⁷¹. U bosanskoj, primjerice, pučkoj magijskoj tradiciji, koja se često miješala s hrvatskom, postoji zapisana bajalica kojom su sličnim principom poništavanja i negacijom majke skidale urok sa svoje djece: "Ide Arap po gorici, nosi čarap na nožici / ni Arapa u gorici, ni čarapa na nožici / ni na moru mosta, ni na dlanu dlaka / ni na mom djetetu (ime) uroka"¹⁴⁷².

Marjanić navodi iz zapisa s terena običaj bakanja za preskakanja preko blagdanskih vatri, izgovaranjem uzvika: "'U ime Boga i svetog Ivana (ili Petra) izgorile vještice ma kuda!' ili 'U ime Boga i svetog Petra a vješticama izgorila manda!'"¹⁴⁷³. Marjanić objašnjava to i usporedbom s drugim predaja, primjerice s Lastova, u okviru koje kazivač Petar Lešić (Pavle) naveo: "Kad se skače preko vatre, se govori. Tamo obično ženske, kada skaču priko vatre, nemaju donjih gać. Onda govori: - U ime Boga i svetoga Petra, izgorela vješticama ... hop! – preko vatre."¹⁴⁷⁴ ili modificirano na Korčuli: "U ime oca i svetoga Vida, višticama izgorila pizda!"¹⁴⁷⁵.

Jedna od čestih bolesti koja se u narodu liječila basmama jest i *poganica*, koja se liječila i bakanjem koje se izgovaralo tri puta, a na kraju, svaki put se molilo se po jedno "Vjeronanje", te se preporučivalo ime osobe za koju se molilo kao što možemo vidjeti u ovom primjeru prema Dragiću:

*Oj, poganice pogana,
oj, nemilice nemila,
oj, nesritnice nesritna.
Nesritna izrodice,
izrodica ti majka.
iđi, nesritna izrodice u pustinju:
Dje sveti Ilija gromove odgoni,
dje čedo ne plače,
dje pivci ne pjevaju,
dje ždripci ne ržu,
dje se Bogu ne moli.
Ajde nesritna nesritnice,
razađide se po svitu,*

¹⁴⁷¹ Čulinović-Konstantinović, V. (1989): 41-42.

¹⁴⁷² Iolar (2013): 222.

¹⁴⁷³ Marjanić, S. (2005): 144. Navod rkp. IEF 959: 20-21.

¹⁴⁷⁴ Isto. Navod rkp. IEF 1218: 69, br. 50.

¹⁴⁷⁵ Isto. Navod rkp. IEF 783:11.

*ko što čelica po cvitu;
po visokim planinam',
po morskim dubinam'.
Ajde nesritnice nesritna:
U duboko more,
tude ti je misto.
Za uvike vikova amen¹⁴⁷⁶.*

Praktičar bajaoc koji baja ovom basmom vokativom izravno se obraća bolesti i sugestivno je tjera u što dalje krajeve od mjesta liječenja. U dvadeset stihova navedene basme može se naći deset anafora: *Oj, poganice pogana, / oj, nemilice nemila, / oj, nesritnice nesritna. (...)* *Dje sveti Ilija gromove odgoni, / dje čedo ne plače, / dje pivci ne pjevaju, / dje ždripci ne ržu, / dje se Bogu ne moli. (...)* *po visokim planinam', / po morskim dubinam'.* U navedenoj su basmi mnogobrojne i druge stilske figure npr. asonancije: *Oj, poganice pogana, / oj, nemilice nemila* (u navedenim se stihovima asonancija ogleda i u ponavljanju samoglasnika *a* kao i samoglasnika *i*; aliteracije: *dje čedo ne plače, / dje pivci ne pjevaju, / dje ždripci ne ržu* (u navedenim je stihovima stilska figura aliteracija i u ponavljanju suglasnika *ž*. U sljedećim su stihovima epiteti: *Oj, poganice pogana, / oj, nemilice nemila, / oj, nesritnice nesritna* povezani anaforama *oj*. Pored navedenih stilskih figura u navedenoj su basmi: metafora: *raziđe se po svitu, / ko što čelica po cvitu* te alegorija: *Ajde nesritnice nesritna: /U duboko more, / tude ti je misto¹⁴⁷⁷*. I u drugim basmama i bajalicama često je slično, jer se i stilskim figurama postiže učinak sugestivnosti, a zbog aktualnosti prigode u kojoj se izgovaraju uvijek se upotrebljava prezent.

Velik je broj bakanja kojima se bajalo protiv oluje i drugih vremenskih nepogoda, a koje su obično izgovarale domaćice, domaćini, pastiri, putnici i težaci, držeći križ ili krunicu okrenutu prema mjestu odakle nevrijeme dolazi¹⁴⁷⁸. Dragić je donio zapisano bakanje **protiv olujnoga vremena**:

*Gre križ po nebu,
za njim Diva Marija,
Sinku se je molila:
“Daj mi sinko onu čast
što si Bogu obeća.*

¹⁴⁷⁶ Dragić, M. (2007): 508.

¹⁴⁷⁷ Isto.

¹⁴⁷⁸ Isto.

*Svetom Petru ključe daj
da otvori sveti raj
di anđeli igraju,
di ditići bacaju.”
Nabrala je Diva,
koromačeva cvića,
s kim je polje pokrila
od Zaloga lampa.
Biži, biži irudice,
od Boga prokleta,
od svetog Ivana sapeta.
Bog proklinje,
Sveti Ivan sapinje.
(Di te sveti Ivan dostigne,
tu ti glavu okine.)¹⁴⁷⁹*

Prema Dragiću, **Irudica** je u narodnoj percepciji demonsko biće koje donosi olujno nevrijeme, no nestale su iz narodnoga pripovijedanja, a većinom su ostale sačuvane samo u bajanjima. Prema Dragiću, u širokobriješkom kraju irudica je prokleta, svetog Ive krvi sapeta, te se tjera u planinu: *di se mise ne govore, / di zvonce ne zveči, / di Gospane kleči, / di Isus muku ne trpi.*¹⁴⁸⁰

Iz starijega sloja u vezi bajanja, odnosno molitvi protiv lošeg vremena imamo kao primjer i izvor sačuvana je knjiga magijskih verbalnih formula pisanu glagoljicom, popa Ivana Rudića iz Salija iz 1703. godine koju je Strohal prepisao i objavio 1910. godine. Strohal je smatrao da ove vinodolske basme i molitve, ovdje zvane i **zakletvama** nisu Rudićevo djelo već da su preuzete iz starijih knjiga ili iz naroda. Strohal je komentirao da je glavna svrha ovih verbalnih kršćanskih čaranja obuzdavanje prirodnih elemenata i uklanjanje štetnih životinja koji uništavaju polja i vinograde¹⁴⁸¹. Ovdje ćemo navesti primjer jedne takve **zakletve**, **Zakletve kuntra zalomu oblaku:**

U jime + oca + i sina + i duha svetoga + amen.

¹⁴⁷⁹ Dragić, M. (2007): 509, Dragić navodi da je zapisala Andrea Pavičin 2004. u Slatinama, kazivala Marica Mauko (rođena 1935. u Slatinama), Rkp. FF Split 2004, sv. 2.

¹⁴⁸⁰ Isto. Dragić navodi da je u listopadu 2006. kazivala je Drina Marušić rođena Mandić, Široki Brijeg (1953.), Rkp. FF Mostar, 2006.

¹⁴⁸¹ Strohal, R.(1910): 133-140. Izvor: Kodeks IV. a. 128., Arhiv HAZU.

Zakljinam te, oblače zali i grade, ki si u oblaku, + u jime oca + i sina + i duha svetoga + amen, i da ne pristupite glasa moga i da ne pustite zaloga dažja ali grada, koji je u oblaku, na polja naša i na vinogradi naši, + u jime Isusa + Nazaranina + propetoga cesara, velikoga Boga + i blagoslivljam te + u jime oca + i sina + i duha svetoga + amen.

Zakljinam te, oblače zali, gospodinom Bogom živim + Bogom svetim + Bogom jistinim, da ovi grad otide na daleko od vinograd naših + u jime oca + i sina + i duha svetoga + amen.

Zakljinam te, o oblače zali i grade, ki si u oblaku + gospodinom Bogom, koji hoti od svetoga Jivana u Jardanu karstiti se, da ne naškodiš nijednim trudon, ki su na poljih naših, i vinogradom našim ni nijednoj stvari, ob koj se muči narod karšćanski i ob čern čovik žive, + u jime oca + i sina + i duha svetoga amen.

Zakljinam te, oblače zali, 7 obrazi + Boga živoga ti zakljinam te, o oblače zali, devetimi garmecimi i bliskajućimi i strašnimi (vetri) velikoga Boga + i zakljinam te devetimi glasi anjelskimi + i zakljinam te, o oblače zali, drivom tim, kim voda poražena biše + i zakljinam te trimi jimeni, a jedinim Bogom, da ne pristupis glasa moga, grade, ki su u oblaku. + Raščini te Bog otac + raščini te Bog sin + raščini te Bog i duh sveti + amen. Reci ovdi očenaš.

O čarna i zala oblačino i duhovino, ka nosiš zali daždji i gradi + zakljinam te Bogom + ocem + i sinom + i duhom svetim + amen. [Reci tri volte].

Zakljinam te 12 apostoli i + zakljinam te četiri vanjelisti + Markon + Lukon + Matijem + Jivanom + i zakljinam te trimi dupliri, ki svite nepristano prid licem gospodina Boga, i s trimi stupi, ki nebo i zemlju uzdarže + i zakljinam te, o oblače zali, svimi svetim i sveticami božjimi i svimi hori anjelskimi i svimi dvori nebeskimi + i zakljinam te svete Marije mlikon i ranami i mukon i karvju gospodina našega lsukarsta + i zakljinam te drivon svetoga križa, na kom bi propet sin božji, da ne moreš pasti ni naškoditi vinogradon našin ni u jina mista, + carna i zala oblacino i duhovino, aka nisi božje poslanje, + zakljinam te ocen + i sinon + i duhon svetin + amen, i da ne moreš priti ni pasti na ova naša polja ni vinogradi ni u naša mista, ako li je božje poslanje.

Prosimo te i molimo, semogući vični Bože, za molitvu svete Agate i za molitvu svete Berjide i za molitvu svetoga Jurja i za molitvu svih svetih i svetic božjih, da odvратиš sarditost zaloga daždja i grada, triska, munje u vike vika, amen.

Zaklinam te, + zala oblačino i duhovino, + ocen + i sinon + i duhon svetin + amen i da ne pristupiš zapovidi glasa moga i da ne spustiš zaloga daždja ni grada na polja i na vinogradi naši i da ne moreš priti ni u dnevni ni u noći ni u nijeno vrime u naši vinogradi, nego da pojdeš u pusto misto, kadi ne moreš učiniti nikomure nijednoga zla ni šćete.

Neprijatelju naroda čovičanskoga, da uzbojiš se gospodina Boga i ne smij pristupiti zapovidi njegove svete + u jime oca + i sina + i duha svetoga, amen + Isukrst dobiva, Isukrst kraljuje, Isukrst cesarastvuje, Isukrst oda svakoga nas zla učuvaj sada i vazda i u vike vikom, amen.

Reci vanjelje: 'U počelu biše rič" do dospitka.

V jime gospodina našega Isukarsta, ki je nebo i zemlju učinil + i riku Jordansku blagoslovil jest i v njej se karstiti hotil jest i + ruke tvoje na križ položil jesi, blagosloviti i posvetiti + rači ovi oblaci, ki prida mnom i nad manon i suprotiva meni i na desnu i na livu mene vidim, da svezana bude tuča demonska i povraćajući se, da iš(če)znet. + Okruži te Bog otac + okruži te Bog sin + okruži te Bog duh sveti, + amen + Razruši te Bog otac + razruši te Bog sin + razruši te Bog duh sveti, + amen + Blagosl(ovi) te Bog otac + blagosl(ovi) te Bog sin + blagosl(ovi) te Bog duh sveti, + amen +.

Zakljinam vas, demoni zlobivi i dusi necisti, da nimate oblast grada izvoditi + Bogon ocen + Bogon sinon + Bogon duhon svetin, + amen.

Zakljinam vas, dusi zali, 12 apostoli, 4 vanjelisti i 4mi starišinami + i svimi svetimi i sveticami božjimi.

+ Zlamenjujen vas, dusi nečisti, ki u ajeru pribivate, + svetimi anjeli i arhanjeli božjimi i svimi silami nebeskimi, da ne pristupite glasa moga, ma pojdi, padi u pusto misto, kadi ne moreš nauditi nijednoj stvari, o koj čovik živi i trudi se, + u jime oca + i sina + i duha svetoga amen. + Blagoslovi, gospodine Isukrste, oblak-ovi, ki vidim prida mnom i nada mnon i okolo mene, kako blagosl(ovil) jesi riku Jordansku, u kojoj se karstiti obral jesi, da ne izajde iz oblaka ovoga nijedna smetnja dijavlov nenasićenih, + u jime oca + i sina + i duha svetoga, + amen +. Razdili te, o oblače zali, otac + razdili te sin + razdili te duh sveti +. Pogubi te otac + pogubi te sin + pogubi te i duh sveti, + amen. U jime oca + i sina + i duha svetoga i svih svetih i svetic božjih sada i vazda i u vike vikom budi, budi, budi, amen.

Versi ispisani i zakljetve od zalih zviru i od grada, zale vode po meni popu Jivanu Rudića od Sali, učeniku i slugi moga Isukrsta, lita Isusova 1703. na 26. miseca aprila.¹⁴⁸²

U "Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena" postoje sačuvani mnogi zapisi narodnih bajanja i njihove svrhe, od sprječavanje i liječenja od uroka, pa tako i: "Mladi mjesec. Kad ga tko spazi, prekriži se, uhvati se za džep i strese novcima u njem. Ako ima novaca, imat će ih cijeloga mjeseca, inače će biti toga mjeseca nesretan. Tada govori: 'Pomladi ti mene, kak si sam sebe. Kad tebe zmija ujela, onda mene glava zbolela! Kad tebe

¹⁴⁸² Strohal, R. (1910): 138-140.

zmija ujela, onda mene groznica uhvatila! S božjom pomoćjom . . .', pa izmoli 'očenaš' i 'zdravo Marijo!' (Koprivnica)"¹⁴⁸³; "*Ako se dijete teško uči, popraviti ćeš mu pamet ovako. Uzmi dva hljeba, koji su se slučajno slijepili u krušnoj peći, pa ih razdvoji nad učenikovom glavom. Ovaj neka klekne i neka se prekriži, a onaj, koji povrh njegove glave lomi ona dva hljeba, mora reći: 'Kao što se ovaj kruh rasklapa, tako se neka rasklopi i tvoja pamet.'* (Koprivnica)"¹⁴⁸⁴; "*Da dobiješ pravo kod suda, valja da imaš u sebe onaj bijeli rubac, kojim je bila mrtvacu podvezana brada, da mu ne budu otvorena usta. 'Kao što nije mogao govoriti onaj mrtvac, tako ne će moći ni moji protivnici', misli si onaj, koji s rupcem ide na sud. Ovaj se rubac obično meće u lijes do nogu, pa ga valja ukrasti.*"¹⁴⁸⁵; "*Vračanje (bajanje) oko očiju. Ako je tko kojom nesrećom izgubio očinji vid ili su mu se oči razboljele, eto ti brzo babe 'vračare', da ona pomože jadniku. Kod te prilike uzme vračara tri grančice od metle, kojima oči križa a uza to govori: 'Tri Marije redom gredu, tri Marije — tri sestrice. Jedna nosi bijelu metlu, jedna nosi crljenu metlu, jedna nosi crnu metlu. Koja nosi crnu metlu, ta otira poganicu: poge — poganico! zaklinjam te živim Bogom, pravim Bogom, istinitim Bogom — odi van iz staroga Antune oka (spominje ime onoga, koga vrača). Ako si iz luga, iz gomele; ako si iz galebe, iz mora — odi van iz staroga Antune oka!' Poslije toga sagriže vračara tri luka 'češnjaka', pa onijem 'jadam' pijucka onomu, koga vrača, u oči. Spočitneš li takovomu jadniku vračbu, to će ti samo lakonično odgovoriti: 'Utopljenik se i za slamku vata'. (Gorski kotar u Hrvatskoj - Sv. Jakov-Krmpote)"¹⁴⁸⁶; "*Mernica zove se bolest u križima. Bolesnik dodje u kuću, gdje se nalazi baka, koja dobro umije liječiti tu bolest te pozdravi: 'Faljen budi Jezuš Krištuš! Kumica (tetića, strina), mernica mi je, očete me smeriti?'. 'Hoću, dragi, hoću', odgovori baka. Bolesnik legne sada potrbuške na pod i razkrili ruke. Baka izuje desnu cipelu i donese si predji, koju je isprelo sedmogodišnje dijete, te pripravi veliki nož 'palasak', kojim se svinje kolju. Sada mjeri bolesnika predjom od glave do pete, pa onda ruke mu, govoreći: 'S bozom pomoćjom, s majke Marije milošćom, ja merim mernicu s krizmanoga tela'. Tako čini tri puta, i svaki put zareže nožem u pod kod bolesnikove glave, pa kod ruku i nogu. Kad ga je izmjerila, uzme metlu, pa ga mete po tijelu govoreći: 'Kak došla, tak otišla!' Tada se bolesnik digne i lijepo zahvali. (Hlebine u Hrvatskoj)"¹⁴⁸⁷. Ivanišević je o liječenju od uroka u**

¹⁴⁸³ Horvat, Rudolf (1896): "Koprivnica", *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Knjiga I., 252.

¹⁴⁸⁴ Isto. 254.

¹⁴⁸⁵ Isto.

¹⁴⁸⁶ Duić, Ante (1896): "Gatanje o prirodnim pojavama, o životinjama, o bilinama, o vremenu i u raznim prigodama života : Gorski Kotar: Narodna vjerovanja s bajanjem", *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Knjiga I., 286 – 287.

¹⁴⁸⁷ Medjumurac, M. (1896): "Hlebine u Hrvatskoj: gatanje o prirodnim pojavama, o životinjama, o bilinama, o vremenu i u raznim prigodama života", *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Knjiga I., 288.

Poljicama u Dalmaciji¹⁴⁸⁸ zapisao 1905. godine: "Puno se još gata o urocin, čarin i zlin očiman prvoga dana vinčanja. Kažu, da dušmanin more ti bacit čari: ako zaključa sponu i kljunak ti dan, baci u more ili zakopa u zemlju, ne će se dvoje mladi' moć združiti, doklen se god to ne otključa. Zato i ne dadu nevisti prvi dan ni zatvorit vrata ni uz' zavezat na ničen. Pripovidaju o nikon, na koga bačene čari, da prve večeri kad iša' leć svojim virenicom, nije moga' svuč gaće, jednu nogavicu svuci, da će drugu svuč, a ona se sama obuci, pa sve tako veliko vrime. O drugon pripovidaju: on doša' do postelje, a žena pod postelju."

Uroci sa zaključavanjem jedni su od čestih primjera uroka zapisanih u narodnim vjerovanjima. Vrlo je vjerojatno samo izvođenje uroka pratio i niz drugih sastavnica, moguće dijelova tijela, izlučevina ili vlastitih stvari onih na koje se baca urok, te moguće i verbalni čin. Postoje brojni zapisi, osim ovoga, pa i u isusovačkih svećenika i iz službenih spisa o progonima vještica u Hrvatskoj¹⁴⁸⁹, da su pronalazene zaključane brave ili lokoti ili čvorovi, a sa namjerom da se nečiji bračni život "zaključa", da se ogade jedni drugima i da ne funkcionira, kako u komunikacijskom, tako i u seksualnom smislu. Nekoliko zanimljivih zapisao o tome mogu se navesti i iz istih ovih izvora o kojima sam govorio u ovome radu.

Pa tako, u vinkovačkoj okolici, u Otoku, postoje zapisi o bajanjima koje je Lovretić prikupio. Prvi su primjeri **sprječavanja uricanja**, dakle apotropejski postupci: "Kad se divojka ili momak sprema u crkvu ili kolo, pljune u dlan, pa dlanom mane po ćelu govoreć: 'Kada po mojem dlanu dlaka porasla, onda me urekli'" i "Momak uzme kremen, masat i devet lišnjaka, pa zamokri kumov točak u glavinu, da mu taj dan divojka ništa učiniti ne može. Na vinčanje nosi u džepu neprimljenoga kalima, da ga se ne prime divojkine vračke."¹⁴⁹⁰ Oba primjera su izrazito simpatička, u prvom primjeru je uključen jednostavan čin uporabe **tjelesne izlučevine** na ciljani dio tijela, u ovom slučaju čelo, na kojem ne raste kosa, te se koristi simpatički verbalni čin koji zaziva nemogućnost izvođenja uroka. Drugi primjer također je simpatički, u kojem je glavna analogija neprimanje za što. Drugi je primjer prepoznavanje, odnosno metoda kojom se prepoznaje da je netko urečen: "Kada ga obaje, grabi kašikom tri put iz tanjira vodu. Ako je u tri put ne izgrabi, onda se zna, da je bolesnik urečen".¹⁴⁹¹ Sličan primjer postoji zapisan i u Stupniku kod Zagreba, a zapisao ga je Korenić: "Ako hoće žena da dozna, jesu li pravi uroci, uzme 9 žlica vode i metne ih u zdjelu. Iz te zdjele prelijeva vodu žlicom u drugu zdjelu. Ako je sada vode 8 žlica, onda su doista uroci.

¹⁴⁸⁸ Ivanišević, Frano (1905): "Poljica: Narodni život i običaji (Svršetak)", *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, Knjiga 10/1:11, 81.

¹⁴⁸⁹ Vukelić, D. (2009b): 205.

¹⁴⁹⁰ Lovretić, J. (1902:) 192.

¹⁴⁹¹ Matasović, J. (1918): 22 – 23.

Poslije toga meće u zdjelu pet gorućih ugljena. Ako ugljeni jako zacvrče i odmah padnu na dno, znak je, da su jaki uroci. Poslije skuha tu vodu i njom tjera uroke. Natare oči, ruke i noge, i odmah je čovjeku bolje. Nakon toga baci vodu pod postelju, i kaže: odlazite onamo, otkud ste i došli!" ¹⁴⁹².

Također, još jedan sličan primjer nalazi se u Koprivnici, a zapisao ga je Horvat: "'Vuroki' se liječe ovako. Starija žena uzme lončić friške vode, pa u nj baci tri žarka ugljena. Prije no baci prvi, prekriži rukom lončić i moli: „Vuroki, ako ste muški, otliadjajte pod škrlak (škrljak)! Z božjom pomoćjom, preblažene majke device moćjom!" Prije nego baci drugi ugljen, učini opet križ nad lončićem veleći: „Vuroki, ako ste ženski, otliadjajte pod peču! S Božjom pomoćjom, preblažene majke device moćjom!" Prekriživ lončić i treći put, opet govori: „Vuroki, ako ste devojački, otheadjajte pod partu (vijenac). S božjom pomoćjom, preblažene majke device moćjom!" Bolesnik pije malo ovako pripravljene vode, natare njom oči i čelo, lijevu ruku i desnu nogu, desnu ruku i lijevu nogu, a ne smije toga obrisati. Dva put poslije po četvrt sata sve to ponavlja. Na to uzme lončić s preostalom vodom, pa je izlije na dvoru prema suncu, govoreći: „Ne znajuć došlo, ne znajuć otišlo!" Vraćajući se u kuću, ne smije se ogledati na dvor. To sve valja učiniti prije sunčanoga zapada." ¹⁴⁹³

U hrvatskoj, ali i široj slavenskoj, tradiciji vrlo je čest primjer vjerovanja u prepoznavanje urečenosti, ali i u samo skidanje uroka pomoću vode i gorućih komada ugljena. Ovdje su prisutna dva snažna prirodna elementa u svojoj suprotnosti i oni su u ljudskoj magijskoj i religijskoj povijesti i kulturi vrlo često korišteni upravo u svrhe pročišćavanja, kako prostora, tako i osoba. U primjerima iz Koprivnice možemo vidjeti da se uz magijsku uporabu ugljena i vode kroz specifični ritual čišćenja koriste i verbalni činovi koji se izravno obraćaju urocima, ujedno ih i personificirajući. Unutar verbalnog čina koristi se i zaziv božanske pomoći, bilo izravno od kršćanskoga Boga, bilo od Djevice Marije. Matasović iz Koprivnice navodi sljedeći postupak skidanja uroka pomoću granja vočke i magijskog dijaloga: "Kažu, da uroci najlakše prozriju onoga, ko je lip i ugledan na očima. Ako je čovik lip, pa urečen, onda naberu granja od one vočke, koja je cvala, pa opala. Kupi se i to cviče, pa se osuši, a posli se skupa s granjem kua i u toj se vodi urečeni kupa. Dok se kupa govori ovo: 'Vočko! Sve su rajске vočke rodile, / A ti neplodna, nerodna, / Cvateš, opadeš / U cvitu oprudeš, / Urokljivom lik budeš.' Kad se urokljivi okupa, ako ga ko skobi i zapita: 'Kako je bolesniče?' – mora on odgovoriti: 'Dobro, fala Bogu. Oneredio sam uroke. Da mogu srećom i onoga, ko ureče

¹⁴⁹²Korenić, Stjepan (1896): "Stupnik kod Zagreba", *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Knjiga I., 148.

¹⁴⁹³Horvat, R. (1896): 255-256.

koga."¹⁴⁹⁴ Ovaj, također primjer simpatičke magijske prakse, analogijom koja se navodi u verbalnom dijelu cilja na neplodnost ocvale voćke, a tako i da bude onaj koji je urekao urečenoga, što se nakon ritualnog kupanja u vodi zajedno s tim granjem vidi i u dijalogu koji je strogo propisan, a koji potvrđuje uspjeh čišćenja i zaziva na isti način čišćenje i uklanjanje onoga nepoznatoga ili poznatoga za koga se vjeruje da je nabacio urok na urečenoga. Matasović je naveo i zabilježku Šimuna Debelića iz Retkovaca o formuli protiv uroka: "Uroci proroci, idite napolje iz glave moje – s Božjom pomoćom, blažene divice Marije moćom; bez imena zametnilo se, bez imena nestalo ga – s Božjom pomoćom, blažene divice Marije moćom'. – Izgovarajući te riječi mora se krstiti i onaj, tko ih izriče, i onaj, koga se liječi."¹⁴⁹⁵

Vrlo sličan primjer, na istim principima može se naći primjerice u zapisu Stjepana Babogredca: "Kad je netko urečen, tada molitelj najprije zaziva Gospu, zatim tare glavu i govori: 'Dva uriču, tri odriču, / Kamo ideš uroče / Idem na majkinu Katu, / Ti tamo ne'đi! / Sam Bog veli, da ne boli, / Draga Gospa da tu ne stoji, / Od Gospodina Boga moći / Draga Gospa bit će u pomoći. / Bez oca se radilo, bez matere rodilo, / Bez imena poginulo.' Poslije ove riječi puhne molitelj ustima, da tako uroci nestanu"¹⁴⁹⁶. U prvom se primjeru može vidjeti da se na natprirodnu pomoć računa i na početku i na kraju bjanja, što daje potvrdu izvora zaštite koji treba potjerati uroke. No glavnina formule je u poništavanju, "bez imena zametnilo se, bez imena nestalo ga". Slično je i u drugom primjeru gdje se podjednako u verbalnome činu koristi i zaziv i upliv božanske pomoći unutar kršćanske paradigme, kao i poništavanje riječima na simpatičkome principu poništavanja i u stvarnosti.

Također, jedna od molitvi, odnosno basmi protiv uroka koje je Dragić kompilirao jest i sljedeća:

Prvo se triba prikristit tri puta i tek onda početi moliti sljedeće:

Oj misusovo, u ime Isusovo,

sveta Ana, Gospina majka:

Pokaži mi svu istinu bolesti

i zdravlja i života (za koga moliš)

Izmoli ovo tri puta i onda nastavi dalje:

Šetala se sveta Ana,

Gospina majka,

priko polja ravna.

¹⁴⁹⁴ Matasović, J. (1918): 23.

¹⁴⁹⁵ Isto. 28.

¹⁴⁹⁶ Isto. 2.

*Srila urok i rokicu:
Di ideš priko, urok i rokice,
u vištati di je lipo, di je drago.
Raziđoše se urok i rokica po svitu;
ka pčele po cvatu,
ka magla po planinama,
ka momci po rudinom.
Dva urliču, tri odriču
Otac i Sin i Duh Sveti u pomoć bija
Amen.
Ovako moli dvadeset puta i na kraju Virovanje.¹⁴⁹⁷*

Brojne basme i bajanja s područja Hrvatske prikupljene u 20. stoljeću mogu se naći i u zbornicima i radovima srpskoga etnologa Radenkovića¹⁴⁹⁸.

I danas, u 21. stoljeću mogu se naći različita bajanja, pa tako i ovaj primjer pronađen na jednom internetskom forumu: "Jednostavna molitva za uklanjanje zlog utjecaja odnosno čarolije koju je neka osoba bacila na Vas. Čarolija (ova i njoj slične) izgovaraju se za vrijeme klasičnih rituala uklanjanja zlih utjecaja, nad oltarom ukrašenim nekima od biljaka i predmeta koje služe upravo u te svrhe. Za jači rezultat spaljuje se odgovarajući incens." Tekst bajanja glasi:

*Spaljujem tvoje čarolije,
Šaljem nazad demone!
Rastapam tvoje zlo,
Sputavam tvoju volju!
Rastapam tvoje čarolije,
Sputavam tvoje zlo,
Kako želim, tako će i biti.
Neka bude, neka bude, neka bude!¹⁴⁹⁹*

Unutar **hrvatske rodnovjerne zajednice**, u drugom desetljeću 21. stoljeća može se pronaći i čitav ritual bajanja protiv uroka zajedno s basmom koja se izgovara uz vezanje crvene vunene narukvice na lijevu ruku osobe koju se želi zaštititi od uroka. Narukvica se

¹⁴⁹⁷ Dragić, M. (2007): 506, zapisala Kristina Babić 2008. godine u Nevestu, općina Unešić, kazivala Ana Mrčela rođ. 1945. g. djev. Dželalija. Rkp. FF SPLIT 2008, E.

¹⁴⁹⁸ Radenković, Ljubinko 1973., 1982., 1983., i 1996.

¹⁴⁹⁹ <http://www.phpbbplanet.com/indeathsembranc/viewtopic.php?t=92&sid=aebb1fd0b94d481e616ea3ca7e4071ba&mforum=indeathsembranc> na dan pregleda 17. studenog 2012.

sastoji od tri vunene niti pletene u pletenicu, a dok se basma izgovara ona se tri puta ovija oko zgoba lijeve ruke i veže trostrukim čvorom. Hrvatski rodnovjerni magijski praktičari preporučuju da se ovaj magijski čin radi udvoje, tj. jedna osoba drugoj veže i izgovara basmu (tako je pisana basma), mentalno se fokusirajući i zamišljajući oblik zaštitne energije oko osobe iz tri božanska izvora koja se spominju u basmi. Tekst basme glasi:

Neka te ova narukvica štiti od uroka i zlih pogleda.

od kletvi i loših namjera.

Triput pletena,

u ime gospodara Peruna,

u ime gospodarice Mokoši,

u ime gospodara Velesa.

Neka triput veže svako zlo upućeno tebi

i neka ga triput vrati onome tko ga je poslao.

Kako gore, tako i dolje,

u ime gospodara Peruna,

u ime gospodarice Mokoši.

u ime gospodara Velesa,

neka bude tako!

Osoba kojoj je narukvica vezana na kraju odgovara: “Neka bude tako!” U ovoj basmi naziru se tradicijski pristupi magijskoj strukturi basme, u početku je iskazana namjera čemu služi, zatim slijedi zaziv božanskih sila, koje su u ovome slučaju hrvatska rodnovjerna božanstva, zatim slijedi magijska uputa kako djelovati na uroke i na kraju potvrda čina i opet u ime božanskih osoba. Osoba na kojoj je izvršen obred, potvrđuje svojim prihvaćanjem da je čin izvršen i zapečaćen njezinim pristankom.¹⁵⁰⁰

1.2. Uroci

Uroci su, kao što sam i u uvodnim podjelama u ovom radu definirao, magijske čini za koje se vjerovalo i još se uvijek vjeruje u brojnim ljudskim kulturama, pa tako i u hrvatskoj, da služe magijskom energetsom napadu na drugu osobu, životinju ili biljku. Uroci se stvaraju i oblikuju određenim magijskim postupkom unutar jednog magijskog sustava ili kombinacijom više njih, a gdje god se smatraju i samostalnim energetskim entitetima. *Ureći* u hrvatskom jeziku znači “opčiniti nekoga”, a za uročna čaranja vjerovalo se da su sve one

¹⁵⁰⁰ Vukelić, D. (2016b): Rkp. 3/2016, privatni arhiv.

magijske funkcije koje dođu na urečeno biće, traju i manifestiraju se, ali i silaze s urečenog bića (bilo ono čovjekom, životinjom ili biljkom) samostalno ili nekom određenom magijskom proturadnjom.

Prema Skoku, etimologija hrvatske i općenito južnoslavenske riječi *urok* dolazi iz folklora "*urok* (ŽK), *uroci*, gen. *uroka* = *urok*, pored *oroka* (Kosmet), s pridjevom *urokljiv* (~*e oči*, *rod*) = *urokljiv* (Kosmet), *úročiti*, -*im* (~*a žena*), od *ureći*, koji posuđuje Arbanasi *urok* "Ziel, Absicht". U stoslav. *uroki* "sententia", češ. *ourók* "das Bestimmte"¹⁵⁰¹.

Vjerovanja u uroke prema klasificiranju prikupljenih vjерованиh magijskih postupaka i vjerovanja mogu se podijeliti u **četiri skupine**:

a) Uroci kao zasebni energetske entitete koji postoje u prirodi (a koji mogu ostvariti simbiozu sa živim bićem koja negativno utječe na nj, poput primjerice virusa ili bakterije);

b) Uroci kao jednostavna čaranja određenom jednostavnom magijskom radnjom, gestom ili predmetom a za koje se vjeruje da čine određeni negativan utjecaj na ciljanu osobu, ili joj pak oduzimaju slobodu izbora u nekom životnom aspektu;

c) Uroci kao isključivo verbalna čaranja, odnosno magijski performativni govor za koji se vjeruje da ima određeni cilj negativnog utjecanja na ciljanu osobu, ili pak oduzimanja slobode izbora u nekom životnom aspektu ciljane osobe; te

d) Uroci kao složena čaranja, kombinirana od više različitih magijskih radnji iz više različitih magijskih sustava (primjerice verbalna magija, biljna magija, astrologija...), a za koja se vjeruje da čine određeni negativan utjecaj na ciljanu osobu, ili joj pak oduzimaju slobodu izbora u nekom životnom aspektu.

Prva skupina vjerovanja u uroke opisuje uroke kao prirodne sile, energetske entitete, vezane svojim djelovanjem uz neki određeni cilj, ne uvijek nužno vezane uz koncept judeokršćanskog Sotone ili njemu podređenih sila. Oni su u nekim inačicama vjerovanja personificirana nevidljiva bića koja se nalaze u pustošima i kamo ne valja ići. Nitko ih nije stvorio, postoje oduvijek, zao vjetar ih donese, a dobar odnese. Mogu biti u vodi, vatri, zraku, drvetu ili kamenu. Vjerovalo se tako često, prema hrvatskim etnografskim zapisima, da ih je tko je htio, mogao dozvati i pogledom te ih oboriti na nekoga ili nešto¹⁵⁰² ako je tako želio iz nekog vlastitog razloga. Može se primijetiti da su u slavenskih naroda uroci katkad i posebna demonska bića s vlastitim identitetom, a katkad kao i u drugih naroda, samo funkcija ili učinak.¹⁵⁰³

¹⁵⁰¹ Skok, P. (1971): 120-121.

¹⁵⁰² Matasović, J. (1918): 4-5.

¹⁵⁰³ Isto. 41-42.

Najpoznatiji primjer **druge skupine**, odnosno uroka kao **jednostavnog čaranja** jest *zao pogled* ili *urokljivo oko* (grč. *ophthalmos baskonos*, lat. *oculus malus*) koji je također povezan ili sa zlim jezikom (lat. *mala lingua*) ili s mržnjom bogova (u antici), ili kao djelo đavolovo (u kršćanskom srednjem i ranom novom vijeku) ili s bjesovima, demonima i duhovima (primjerice u Slavena)¹⁵⁰⁴ Vjerovanje u moć urokljivog oka jedan je od najvažnijih zajedničkih čimbenika u mnogim starim europskim i svjetskim kulturama, a to se lako može pokazati činjenicom da su najuobičajeniji izrazi u praksi riječi iste konstrukcije sa značenjem zlog, urokljivog pogleda (tal. *mal'occhio*, njem. *boser Blick*, franc. *mauvais oeil*, engl. *evil eye...*).¹⁵⁰⁵ Sam termin u Europi proizašao je iz srednjovjekovnog latinskog prijevoda Biblije, *Vulgate*, i to iz *Evandjelja po Marku*¹⁵⁰⁶ gdje se navodi Kristov citat: *21 Ab intus enim de corde hominum malae cogitationes procedunt, adulteria, fornicationes, homicidia, 22 furta, avaritiae, nequitiae, dolus, impudicitiae, oculus malus, blasphemia, superbia, stultitia.*¹⁵⁰⁷ Brojna, predmoderna društva smatrala su da ljudsko oko ne prima svjetlost već da emitira određena zračenja i na taj način promatra okoliš. Iz toga vjerovanja, proizašlo je vjerovanje da ta zračenja mogu imati i negativnu magijsku funkciju po drugo biće ako je namjera iza tog pogleda negativna. Koncept urokljivog oka ima mnoge zajedničke karakteristike s drugim sustavima, prvenstveno s vješticiarstvom (i preko štetnog govora do objašnjavanja nesreće i sustava proklinjanja). Uloga urokljivog pogleda u srednjovjekovnom i ranonovovjekovnom vješticiarstvu bila je iznimno bitna u liječenju bolesti, kao jedan od vještičjih atributa, i u opčinjavanju, u sprječavanju opčinjavanja, te u identifikaciji vještica. Ono je ispunjavalo svoju ulogu u društvenom sustavu malih zajednica, odnosno susjedskih krugova prema sociologiji optuživanja za vješticiarstvo¹⁵⁰⁸. Dakle, u narodu se najčešće vjerovalo da se uricanjem obično bave "vještice" ili "stare babe" koje su željele nanijeti zla zajednici. Tu je važno napomenuti da u ovu skupinu ne spada samo vjerovanje u pogled koji je mogao nabaciti urok na koga, nego i gesta rukom ili drugim dijelom tijela ili kakvo drugo jednostavnije čaranja. Također, urokljivo oko je moglo biti namjerno, ali i nenamjerno, odnosno smatralo se da se nekoga može ureći i bez zle namjere, ako osoba koja "zlo gleda"

¹⁵⁰⁴ Matasović, J. (1918): 4.

¹⁵⁰⁵ Pócs, É. (2004): 206.

¹⁵⁰⁶ ... (2006): *Biblija, Evandjelje po Marku*, 7:22.

¹⁵⁰⁷ *21. Jer iz nutarnjosti, iz srdaca ljudskih, dolaze zle misli, blud, krađa, umorstvo, 22 Preljuba, lakomost, pakost, lukavstvo, razuzdanost, zavist, psovka, oholost, bezumlje. (Biblija, Evandjelje po Marku, 7:20-22, prijevod na hrvatski Ivan Šarić). Zanimljivo, na hrvatskom jeziku *oculus malus* preveden je sa *zavist*, a tako se i može gledati da urokljivo oko dolazi od zavisti jedne osobe na onome što druga ima. (op. a.).*

¹⁵⁰⁸ Pócs, E. (2004): 220

možda pripada nekoj tabuiziranoj skupini kojoj su se pripisivala određena magijska svojstva¹⁵⁰⁹.

Treća skupina vjerovanja u uroke ona je koja gleda na uroke kao na **čisti verbalni magijski čin**, odnosno govorni magijski performativ, a u kojem je urok posljedica izgovorenog magijskog izraza koji sam po sebi obuhvaća namjeru, želju i sam čin za koji se vjerovalo da negativno utječe na ciljanu osobu, ili pak oduzima slobodu izbora u nekom životnom aspektu ciljane osobe. Primjer uroka kao verbalnog izraza može se vidjeti u vjerovanju iz Poljica gdje ako netko kaže: "Ala soparnika!" smatra se da je tim verbalnim činom nametnuo urok¹⁵¹⁰.

Najčešća je **četvrta** i zadnja **skupina vjerovanja u uroke**, a to je ona koja je zahtijevala **složenije magijske radnje više sustava**, primjerice spomenuti verbalni magijski čin, ali s kombinacijom geste ili pokreta, pripremkom nekog biljnog, životinjskog ili miješanog medija ili pripravka, pomoćna magijska sredstva, te poznavanje specifičnih vremenskih, prostornih ili kozmičkih (astroloških ili klimatskih) prigoda. Takav je, između ostalih, primjer uroka zvanog *nagaz* koji je došao iz arapske tradicije u europsku tradiciju, pa se znao naći i na hrvatskim prostorima¹⁵¹¹. On se ostavljao na tlu, na bojnom polju, na raskrižju, ispod kućnog praga ili uz dvorišna vrata, bio je neka vrsta magijske "mine", a vjerovalo se da ga ciljana osoba može primiti na sebe, ako prođe preko njega. Oni su najčešće bili rađeni kao fizički objekti, najčešće od tkanine natopljene krvlju, mokraćom, pljuvačkom ili kombinirani s drugim predmetima¹⁵¹². U nekim dijelovima Hrvatske takav urok naziva se i naštrap¹⁵¹³.

Također, kod uroka, kao i kod drugih oblika magijskih čaranja mogu se uočiti različite uloge uključenih sudionika u magijskoj epizodi ili činu¹⁵¹⁴. To su uloge:

a) Korisnika ili Klijenta uroka (engl. *Charmee*); osobe koja ima određenu želju, potrebu, nakanu ili pak nedostatak, a što želi riješiti magijskim putem, odnosno uporabom magijskoga čina;

b) Izvođača uroka (engl. *Charmer*); magijske osobe koje u ime Korisnika/Klijenta izvodi urok, može biti zasebna osoba koja se time bavi, ali u toj ulozi može biti i Korisnik/Klijent sam;

¹⁵⁰⁹ Bailey, M. (2003): 45-46.

¹⁵¹⁰ Čulinović-Konstantinović, V. (1989): 71.

¹⁵¹¹ Isto. 72.

¹⁵¹² Iolar (2013): 218.

¹⁵¹³ Dall'Asta, Franjo (1926): "Zablude i praznovjerja našega puka u liječenju bolesnika", *Zbornik za život i narodne običaje južnih Slavena*, Knjiga 26, 178.

¹⁵¹⁴ Op.a. paradigma preuzeta prema Golopentia, S. (2004): 149-151, a zatim dorađena za naše svrhe.

c) **Žrtve uroka** (engl. *Victim*); ciljane osobe za koje se vjeruje da im se urokom čini određeni negativan utjecaj (gubitak braka, uspjeha, sreće, ljubavi, zdravlja, života...), usmjeravaju se prema ostvarivanju nekog pozitivnog činjenja prema Korisniku/Klijentu (ljubavnog, društvenog, materijalnog ili pravnog) ili joj se pak oduzima slobodu izbora u nekom životnom aspektu;

d) **Objekta uroka** (engl. *Object*); predmeta, pojave ili osobe koju Korisnik/Klijent kani dobiti urokom; može biti i sama Žrtva ako je Korisnikov cilj ljubav ili drugi osjećaj Žrtve prema njemu; te

e) **Skidača uroka** (engl. *Counter-charmer*); magijske osobe koja za Žrtvu ili Žrtvine članove obitelji "skida" određenim magijskim radnjama urok za koji se vjeruje da je na žrtvu urečen. Može uljučivati i magijsku borbu (primjerice vraćanjem uroka nazad) s Izvođačem uroka i/ili Korisnikom/Klijentom. U nekim slučajevima vjeruje se da urok može skinuti i sama Žrtva određenim magijskim postupkom.

Matasović navodi da se u *Bibliji* među Mojsijevim odredbama u Starom Zavjetu može naći odredba "Neka se ne nađe u tebe, koji bi vodio sina svojega ili kćer svoju kroz oganj, ni vračar, ni koji gata po zvijezdama, ni koji gata po pticama, ni uročnik. Ni bajač, ni koji se dogovara sa zlim duhovima, ni opsjenar, ni koji pita mrtve"¹⁵¹⁵. Iz ovoga se da zaključiti da je judeokršćanski svijet smatrao uricanje zabranom i grijehom, dakle tabuom, a to isto mišljenje kasnije prevladava u čitavom kršćanskom srednjem i ranom novom vijeku u Europi.

Prema Matasoviću, žene koje su se bavile urocima u Hrvatskoj gdje su se nazivale i *uročicama*, a među hrvatskim življem u Hercegovini nazivale su se i *promjericama* jer su bile kadre *ureći*, tj. *promjeriti*¹⁵¹⁶. Jedan od najstarijih običaja izbjegavanja problema s urocima kao s demonima jest "psovkom na demone" ili fizički činovi poput pljuvanja¹⁵¹⁷. I to pljuvanja na put kojim prelazi crna mačka, pljuvanja na djecu da ih se ne urekne, pljuvanja nekome u lice za koga se smatra da ima urokljivi pogled. Urok se najčešće liječio i liječi se i danas basmom ili bajanjem. Basmе (ili bajalice ili bajanja) mnogo su bolje sačuvane u hrvatskoj narodnoj tradiciji negoli sami uroci, naravno iz razloga što je narodu bilo važnije imati "protuotrov" negoli sam "otrov". Osim toga, mnoge su se svakodnevnе bolesti ili tegobe pripisivale urocima: od glavobolje, nemoći, vrućice, sve do težih bolesti ljudi i stoke. Osobe koje otklanjaju uroke zapravo su bile mediji, posrednici, za koje se vjerovalo da mogu skinuti urok ili pak da na njih uroci prelaze, ali neškodljivo po njih same. One su uvijek u pravilu

¹⁵¹⁵ Matasović, J. (1918): 6-7.

¹⁵¹⁶ Isto. 4.

¹⁵¹⁷ Isto. 44.

morale biti osobito spremne, a u kršćanskoj vjeri i "po Crkvi očišćene". Prvi zabilježeni uroci, odnosno govorne formule ljubavne magije koje možemo smatrati urocima, potječu iz sudskog dokumenta o procesu ženama optuženima za vješticearstvo u Šibeniku iz prve polovice 15. stoljeća, 1443. godine. Riječ je o dijelovima optužnice majci Mirni, udovici Ratkovojoj i kćeri joj Dobri u Šibeniku. Žene su tijekom suđenja priznale i opisale svojim riječima kako je tekao obred opčinjavanja mladića iz bogate plemićke obitelji koji su izvele pa se u tom sudskom spisu nalazi latinski prijevod stihova govornih formula ljubavne magije: "Kao što se taj mozak prži u ovoj tavi (padeli), tako se pržilo srce Dragana u ljubavi Dobre, moje kćeri, u ime đavla pušuci nad spomenutim mozgom tri puta." i "Ko što mirišu (vonjaju) ove stvari koje izgaraju, tako mirisala (vonjala) i do gađenja Jurke se srozavala (njegova prilježnica koju je otpustio)"¹⁵¹⁸.

Lovretić je zapisao niz ljubavnih čaranja iz sela Otoka, u blizini Vinkovaca u današnjoj Vukovarsko-srijemskoj županiji: "*Kad divojka (ili momak) oće, da je momak (ili da ga divojka) zavoli, vraća ovako*: 1. Marama, kojom je mrtavac bio ispod brade svezan, skine se s mrtavca, kad ga u grobje ponesu, pak tu maramu momak ili divojka tri put obnese oko onoga, kog voli, ali da onaj ne zna. – 2. Onu vodu, kojom je mrtavac opran, daju u piću onomu, kog žele da obmame. – 3. Kad žensko umre, metnu jaja mrtavcu među nožne člinke, da prinoći, pa daju ta jajca onom, kog vole, da jide. – 4. Omotaju mrtavca koncem oko ležaja pod mrtvim, pa taj konac ušiju nesuđenom u košulju. – 5. Kupi ogledalo u mladi petak (ali se ne cinka) i u mladi petak na večer ukopa na groblju u koji neznani grob, a u mladu nedilju prije sunca is'oda ode na groblje po ogledalo, ne nagleda se na nj, nego, kog voli, onom dade, da se prvi nagleda. – 6. Idu u mladi petak noći na neznani grob, a kad kucne ponoć, pucaju iz puške priko groba, da jedno drugom leti zrno iz puške. – 7. Nose u mladi petak prije zore jabuku u suvaru, pa onaj, ko triva, gol golcat okrene jedan put jabuku uokolo i govori: "Kako jabuka oko suvare, tako on oko mene," i dade mu u mladu nedilju, da jabuku pojide"- 8. Od trave miloduva uzmu korin, razrižu uzduž, jedan dio namažu mašću, a drugi medom pa zakopaju u zemlju u razmak, a glede, da kroz taj razmak projde onaj, kog vole. Više put ne zakopaju taj korin, nego ga drže svaku polu u drugoj ruci i ogrle onog, kog vole, a dok grle, dotle spoje korin, kao što je bio, dok nije bio razrizan. Ili korin zakapali, ili u ogrljaju sastavili, svakako ga, kad se rastanu, omataju sa tri vunena konca: crvenim, zelenim i crnim, pa govore: "Kad me vidio, onda se crvenio; kad skobio, onda se zelenio; a kad ne vidio za mnom pocrnio." – 9. Ugrabe slin, kad pljune onaj, koga žele, pa uzmu njegove stopine, ako je na vlažnoj zemlji

¹⁵¹⁸ Marks, Lj. (2007): 33.

stajo, i uzmu kose, to umeljaju u blato i prilipe u odžak, i ako onaj onu ne voli, nek se osuši ko u odžaku. – 10. Divojka zaišće od dvi sestre, koje obadvi dicu doje, da joj svaka ištrca malo mlika u dlan iz svojih prsa. Uzme tri štipetka brašna pa na dlanu zamisi kolačić. Na suncu ga osuši, pa u mladi petak do sunca is'oda progleda kroz taj kolačić, misli na momka i govori: "Kako se ovo tisto slipilo, tako ti za mnom oslipio." – 11. Kad dva brata umru pri jednoj svići, napravi se kolačić od te sviće, pa se u mladi petak progleda na momka kroz kolačić i govori: "Kako se ovaj kolačić slipio, tako ti za mnom oslipio". – 12. Dvi žene odnesu trubu tkanja u suvaru, pa okreću suvaru tako, sa se tkanje odmata. Od tog tkanja naprave košulju momku, da se ponovi, ne bi li se i on okreto samo za divojkom, radi koje su one suvaru okretale. – 13. Ako se mačka omaci u mladi petak ili mladu nedilju, sažeže mačiće na vatri i onaj pepeo umiša u jilo onome, kog oće da primami, pa će oslipiti za njom ko slipo mače"; "*Kad mladoženja k mladoj dolazi sa svatovima*: (...) 2. Neka uzme uzdu, zaokruži je i kroz nju nek izgleda momka i govori: "Ne uzdam konja uzdom, već tebe sa mnom." Onda će je on slušati ko dobar konj svog kočijaša"; "*Ako je muž trkalica*: (...) 2. Uzme par golubića, otkine jim glave, metne ji tako, da muž mora proći izmed glava, a onda sastavi glave, da se kljun s kljunom ljubi, i metne u postelju, da se ljube ko golubovi"¹⁵¹⁹. Prvih šest primjera ljubavne magije povezani su s vjerovanjima o magijskoj moći mrtvih ljudi, kao i groblja. Vjerovalo se da predmeti postaju magijskim medijima uroka, tako da su ili bili u vlasništvu mrtve osobe ili u kontaktu s mrtvom osobom i/ili njezinim grobom. Primjeri ljubavne magije od sedam do 13, te ostala dva primjera iz drugih slučajeva, složeni su pak magijski činovi, koji su zasnovani na pretpostavkama simpatičke magije, odnosno kako se izvodi sam čin, da se isti učinak ostvaruje i u stvarnom svijetu. Uključuju različito bilje, pripravke kolačića, složenih magijskih predmeta od tkanine, tjelesnih izlučevina, a sam čin pripravljanja uvjetovan je i kozmičkih datostima, danima u tjednu i mjesecu. Verbalni performativi su, kao što sam spomenuo, simpatički i slijede *similia similibus* formulu, primjerice: "Kako jabuka oko suvare, tako on oko mene," "Kad me vidio, onda se crvenio; kad skobio, onda se zelenio; a kad ne vidio za mnom pocrnio", "Kako se ovo tisto slipilo, tako ti za mnom oslipio". Ono što je svima zajedničko jest da im je glavna funkcija da ciljana osoba, u pravilu muška, jer su ovo većinski ženska čaranja, zbog obavljenog čina usmjeri sav svoj ljubavni fokus na Korisnika, odnosno Izvođača uroka koji su ovdje većinski ista osoba. Naravno, pri tome se Žrtvi pokušava oduzeti sloboda na pravo vlastitog izbora i odabira. Također, bitno je za primijetiti da su neki od ovih uroka dosta živopisni, a uključuju ili davanje tjelesnih izlučevina Žrtvi ili

¹⁵¹⁹ Lovretić, J. (1902): 191-194.

pak ubijanje životinja u ritualne svrhe, tako imajući istovremeno i simpatički magijski diskurs, igranjem situacije privlačnosti, ali i antipatički, žrtvujući životinju radi vlastitog ljubavnog probitka. Sveprisutan je i čin magijskog pogleda, urokljivog oka, koje se ovdje u ovim ljubavnim tradicijskim ljubavnim savjetima ne naziva tako, ali je vrlo jasno da je među češćim ritualnim gestama gledanje u Žrtvu kroz magijski predmet i na taj način nametanje namjere i vlastite volje.

Lovretić je na istoj lokaciji zapisao i niz vjerovanja u magijske činove koji sprječavaju ljudsku trudnoću: "*Kad pojdu na vinčanje: (...) 6. Lupi desnom nogom u crkvena vrata i kaže: "Ova vrata čamova, ja seka jalova." To veli da ne bi rodila"; Ako žena želi da više ne rodi: 1. Rasiče svoj poslidak po poli na svinjskom valovu, pa zakopa u dvi neznane jedinice i kaže: "Kad se ove dvi jedinice sastale, onda je rodila". – 2. U kojoj košulji rodi, onu košulju umoči u vodu i njom mane po plotu. Koliko tačak polije, onoliko godina ne će rađati. – 3. Kad rađa, metne poda se brdo iz stativa, pa rodi na brdu. Brdo prikine po poli posli poroda i rekne: "Koliko u ovom brdu zubaca, toliko ja godina ne rodila". – 4. Kad prvi put bude s mužem, zavezuje njegov svitnjak, da toliko godina ne rodi, koliko je gučica zavezala. – 5. Kad prvi put dobije cvit, zakalja četverocipnu krpu i zakopa u neznanu jedinicu na njivi, da ne rodi četiri godine. – 6. Kad prvi put bude s mužem, pomokri živ ugljen i zakopa ga u ledinu, da ne rodi, dok ugljen ne oživi. – 7. Kad prvi put izađe iz sobe, zakalja svojom krvlju tačke na tarabi, da ne rodi onoliko godina, koliko je tačaka zakaljala. 8. Uzme se poslidak od porodilje i povuče kroz razrisanu vreću. Onda se vreća zaveže, da se zaveže i porod, dok se vreća ne odveže. – 9. Poslidak se razriže na četiri dila, zakopa se na četiri mista, da porodilja četiri godine ne rodi. – 10. Rodilja odriže komadić prljave košulje na pridnjoj poli i spremi, da ne rodi dok opet košulju ne ušije. – 11. Kad se rodilja prvi put počeshlja iza poroda, skine kosu, koja se je svukla na češalj, metne je u trsku, trsku zapane sa obadva kraja voskom od sviće, pri kojoj je kogod umiro, a govori: "Kad se ova civ otvorila, onda ja rodila." – 12. Ako ženi umre dite, a ne želi da više rodi, okrene mrtvo ditešce na postelji, da budu noge, di je uzglavlje, i govori: "Umro mi je plod i rod, / A više mi ne do Bog, / Ni da nosim, ni da rodim, / Bog do, da pogodim"¹⁵²⁰.*

Ovi primjeri magijskih čini, spadaju pod dio svakodnevnog života a može ih se nazvati *magijskom kontracepcijom* jer je svima glavni cilj da žena ne može zatrudniti. Mogu se smatrati urocima iz više razloga, osim formom i strukturom, njihova je premisa sprječavanje stvaranja novog života, ali i vrlo vjerojatno oduzimanje izbora muškoj polovici bračnoga para.

¹⁵²⁰ Lovretić, J. (1902): 191-194.

Svi primjeri mogu se uklopiti u drugu, treću i četvrtu skupinu uroka, znači od jednostavnih gesti i činova, ali i performativnog govora, sve do složene kombinacije govora, geste i drugih uvjeta. Također, ovdje se vidi i uporaba vlastitih izlučevina (krv, mokraća...) ili dijelova tijela (kose...) ili pak odjeće (košulje...) a koji služe u magijskome činu kao simpatička veza sa osobom koja izvodi čin. U ovim slučajevima zbog specifičnosti, skoro je većina funkcijskih magijskih uloga objedinjena u jednoj osobi, žena koja izvodi određeni magijski čin, odnosno urok za sprječavanje trudnoće, izvodi ga na samoj sebi, dakle ona je i Korisnik, i Izvođač, i Žrtva i Objekt. Kolateralna Žrtva, kao što se da primijetiti, u pravilu je suprug ili partner te žene, jer ako se ne slaže s takvom odlukom i nakanom, posredno mu je time i oduzeta mogućnost izbora. U jezičnom pogledu, verbalni magijski činovi, primjerice, ostvaruju se nemogućom budućnošću: "Kad se ove dvi jedinice sastale, onda je rodila" i "Kad se ova civ otvorila, onda ja rodila."; analogijom i usporedbom kroz *similia similibus* formulu "Ova vrata čamova, ja seka jalova" i "Koliko u ovom brdu zubaca, toliko ja godina ne rodila".

I u Horvata, u zapisima iz Koprivnice i okolice može se naći nekoliko čaranja koja se mogu smatrati urocima: "*Da muš ne pije vina*, neka žena učini ovako. Uzet će posudu vina, pa će je metnuti pod mrtvački odar tako, da bude baš pod mrtvačevom glavom. Čim metnu mrtvacu u lijes, treba da se odmah uzme posuda s vinom ispod odra. Kad bude mladi mjesec, pomiješat će žena ovo vino sa drugim naravnim, pa će ga dati svomu mužu, da ga pije" i "*Da dobiješ pravo kod suda*, valja da imaš u sebe onaj bijeli rubac, kojim je bila mrtvacu podvezana brada, da mu ne budu otvorena usta. „Kao što nije mogao govoriti onaj mrtvac, tako ne će moći ni moji protivnici", misli si (sic!) onaj, koji s rupcem ide na sud. Ovaj se rubac obično meće u lijes do nogu, pa ga valja ukrasti"¹⁵²¹. Ovi primjeri iz Koprivnice, a koji su povezani ili s bračnim životom ili sa sudovanjem, jednako su i kao neki od primjera iz Otoka, vezani uz vjerovanja o magijskoj moći mrtvih ljudi. Kao glavni preduvjet ovakvih uroka jest vjerovanje da predmeti postaju magijskim medijem uroka u kontaktu s mrtvom osobom. Oba uroka koriste simpatičku magijsku ideju analogije, u kojem se metaforika čina nastoji pretočiti u stvarni rezultat. Upravo to se može vidjeti i u verbalnoj sastavnici drugog navedenog uroka, a kojem je cilj ostvarivanja prava kod suđenja: "Kao što nije mogao govoriti onaj mrtvac, tako ne će moći ni moji protivnici". Upravo ta usporedba mrtvacu koji ne govori zajedno u kombinaciji s predmetom koji mu je vezivao usta prije pokopa, daje premisu vjerovanju u ovakav tip uroka.

¹⁵²¹ Horvat, R. (1896): 254.

Šešo navodi primjere uroka i crnomagijskih postupaka iz Istre, zapisanih u 19. stoljeću u rukopisima Žiže¹⁵²² i Ptašinskoga¹⁵²³, on ih većinu stavlja pod zajednički nazivnik sukoba s mrskim osobama, poput supružnika koji se nisu međusobno trpjeli, zavađenih susjeda ili djevojke i mladići povrijeđenih u ljubavi. Kao neke od primjera navodi kuhanje crnoga mačka čiji bi se mozak potom stavlja u jelo onoga kojega su željeli učiniti ludim; magijskih činova sa svijećom koja bi se držala dok gori naopačke iz uricanje: "Kako od ove svijeće kaplje vosak, tako neka od tebe kapa meso"; Žena na koju je bio usmjeren taj čin navodno bi ubrzo teško oboljela¹⁵²⁴.

Šešo je prema njihovim zapisima analizirao i magijsku uročku radnju zvanu *kljuka*. Šešo piše "da ovoj magijskoj radnji pribjegavaju ljubomorni mladići, odnosno oni koji nisu uspjeli oženiti odabranu djevojku, stoga dolaze na njezino vjenčanje kako bi kljukom uništiti ljubavni život budućega bračnog para. Da bi se izvela kljuka, koja može potrajati svega par dana, godinu ili vječno, mladić neuzvraćene ljubavi mora stajati u blizini crkve za vrijeme obreda vjenčanja i u ruci držati novčić koji presiječe na dvije polovice, a koje potom baci preko crkvenoga krova govoreći: 'Kada se budu združile ove dvie polovice, tada neka se združe i oni.' Drugi je način da ljubomorani mladići stoji u kutu crkve i u trenutku kada svećenik vjenčava mladence, vikne: 'Lažeš.' Time zazove samoga vruga, napravi čvor na konopu i dok ga ne razveže, mladenci ne mogu spolno općiti. Dakako, od kljuka se može obraniti i to na više načina. Jedan od njih nalaže da mladoženja tijekom vjenčanja klekne mladenki na suknju ne dopuštajući da zle čini naude njezinoj intimi. Druga je mogućnost da mladenci oko vrata nose zapise s čarobnim formulama koje odbijaju djelovanje zlih sila, a moguće je i obratiti se osobama s posebnim moćima koje se nazivaju 'obrecljivci' i koje imaju moć skidati uroke i čarolije jednako kao što ih mogu i stvarati"¹⁵²⁵. Rudan definira kljuku kao pojam iz istarskih usmenih predaja koji po svojoj početnoj etimologiji označava kvaku ili uvinuto metalno oruđe na dugom štapu, a u magijskom smislu magijski postupak s nadnaravnim učincima koji onemogućavaju spolni odnos u braku.¹⁵²⁶

¹⁵²² Žiža, Stjepan (1895-1899): *Običaji hrvatskog naroda Istre*, Zagreb: Odsjek za etnologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti – fond Stara zbirka, kut. 72.

¹⁵²³ Ptašinski, Josip (1890-1899): *Narodni život Hrvata i Slovenaca u Istri*, Zagreb: Odsjek za etnologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti – fond Stara zbirka, kut. 111.

¹⁵²⁴ Šešo, L. (2017): 156.

¹⁵²⁵ Isto. 156-157.

¹⁵²⁶ Rudan, E. (2016): 319.

1.3. Kletve

Kletva je prema Dragiću mikrostrukturna književna tvorevina, formom bliska poslovi¹⁵²⁷. Kao samostalan iskaz u okviru drugih žanrova vrsta je verbalnog magijskog napada, odnosno javno objavljena magijska namjera da nekoga snađe najveća moguća nesreća, s vjerom u magijsku moć riječi Boga, demone, sudbinu ili prirodne sile koja bi na zagovor pokrenula nanošenje zla drugoj osobi ili više osoba¹⁵²⁸. Često se kletva poistovjećuje sa psovkom, no psovka je izravno vrijeđanje, a kletva želja da koga snađe zlo¹⁵²⁹. Prema Nikolići, kletva je primjer *optativnih performativa*¹⁵³⁰.

Skok u svom rječniku objašnjava da je riječ kletva "apstraktum od infinitivne osnove na -*tva* je sveslav. i praslav. (**klatva*) : '*kletva* = *kletav*, gen. -*tva* (Bosna) = *kletav*, gen. -*tvi* (15. v., Vuk, Crna Gora) = *klatav* (u starijem jeziku) = (sa *kl* > *klj*) *kljēta* (17. v.). Od prošlog participa na *rt* je izvedenica na -*ština* < -*ski* + -*ina oklešlina* (Crna Gora) < *oklet* + -*ština* "plaća za kletvu učinjenu za drugoga", od *ňkleti se, okūnem se* (Stulić) prema *oklinjati se*. Ovamo ide i *ňkletva* (Stulić) "urota", za-*' kletva* pored *zakletva* = *zakletva* (Kosmet). Još postoji apstraktum na -*ba* od prezentske osnove: *kūnidba* = *kleče* (Ljubiša). Pridjevi na -*ud'*; *kletan* (Stulić), poimeničen na -*ik kletnik* m, *krivokletnik* m (18. v.) prema f *kletnica*; na -*ovan kletovan* samo u starom jeziku. Od *kletva* je pridjev na -*en*: *kielven*"¹⁵³¹. U latinskom jeziku ona glasi *maledictio*, nasuprot lat. *benedictio*, "blagoslov". Postoji veliki broj sinonima za pojam kletve i onoga ko kletvu izriče ili mu je ona upućena: *kletvenik*, *kletnik*, *kletnica*, *kletljiv*, *kunidba*, *kunitelj*, *prokletnik*, *prokletnica*, *prokleština*, *prokletstvo*, *prokleti*, *proklinjati*, *ukletva*, *ukletnik*, *ukletnica*, *uklinjanje*, *ukletstvo*, *ukletost*, *ukletven*, *ukleven* i drugi¹⁵³².

Prema Iolaru, po svojoj svrsi kletva je sasvim suprotna **blagoslovu**, odnosno ona je zaziv sila prirode čijim bi se izvršenjem izazavao određeni negativni učinak. Stanje izazvano kletvom naziva se **prokletstvom**¹⁵³³. S druge strane, blagoslov izražava najviše životne vrijednosti i potrebe željama da se one ostvare i kletva koja to ostvarenje briše kroz prizivanje najgorih nesreća mogu se ispreplitati samo ukoliko se međusobno poništavaju ili ako se jedan od ovih žanrova služi drugim žanrom kako bi pojačao vlastiti iskaz. Tako, primjerice, **lažni**

¹⁵²⁷ Dragić, M. (2007): 520-521.

¹⁵²⁸ https://www.rastko.rs/knjizevnost/nauka_knjiz/dajdacic-kletva.html pristup ostvaren 27. II. 2017.

¹⁵²⁹ Tomelić Čurlin, Marijana; Runjić-Stoilova, Anita (2010): "Sapletene kletve". *Analiz Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, No. 48, srpanj 2010., 378.

¹⁵³⁰ Nikolić, Davor (2010): "Struktura i funkcija kletvi u usmenoj i pisanoj epici", *Narodna umjetnost* 47/2, 147.

¹⁵³¹ Skok, P. (1971): 97.

¹⁵³² <http://www.duhoviti.com/slobodno-vreme/sta-je-kletva-srpske-narodne-kletve-primeri.html> pristup ostvaren 27. II. 2017.

¹⁵³³ Iolar (2013): 219.

blagoslov sadrži formule dobrih želja za obiljem. ali privid blagoslivljanja razotkriva se u nastavku iskaza kojim se priziva zlo. No, ukoliko se kletva poništava blagoslovom, blagoslov se oblikuje kao lažna kletva preobražavajući tako dijelove fragmente kletvenih motiva¹⁵³⁴. Poznata su vjerovanja kako je često najjača kletva ona na samrti, a koja je usmjerena onima koji ostaju živi, njihovim potomcima, pa i prostoru. Prema Guiley, poznati primjer zapisane kletve i prokletstva su onaj **anatema** u kršćanskim crkvama, a koja služi da se osobu ili čitavu zajednicu ekskomunicira iz crkve¹⁵³⁵.

Kletva može obuhvaćati samo jednog pojedinca, djelomičnu ili kompletnu obitelj, pa čak i čitave skupine ljudi i narode, dakle može biti **grupna** ili **pojedinačna**¹⁵³⁶. Njezino trajanje može biti privremeno, ali i kroz duže vrijeme, mjesecima, godinama i stoljećima.

Za razliku od uroka koji se u pravilu bacaju **privatno, tajno i skriveno**, kletva je najčešće **javna**. Ili je, pak, zapisana u kamenu, na grobnicama primjerice, ako ih tko poremeti, u zakonicima ako ih tko porekne ili se pak verbalno iskazuje u javnosti, na samrti ili pred svjedocima¹⁵³⁷. Kletve se mogu naći i u spisima sa suđenja iz doba progona vještica kad su se mogli dignuti i čitavi procesi na nečiju rečenicu izrečenu u ljutnji, ako bi se igrom slučaja njezin sadržaj ili naznaka sadržaja ispunila. Stoga je se može, prema "Hrvatskoj enciklopediji", promatrati i kao **posredno** ili **izravno** izrečenu, sažetu ili pjesnički razvijenu, a najčešće ritmično uobličenu želju prizivanja zla na onoga kome se upućuje izrečena s jakim osjećajnim intenzitetom mržnje, nemoći, osvete ili prijetnje.¹⁵³⁸

Kletvu se u najstarijim zapisanim oblicima može sresti unutar svetih knjiga ili pravnih akata. U "Bibliji" Bog proklinje zmiju da će puzati dovijeka na truhu, ženu proklinje na rađanje i bolove i muškarca na težak rad. Također, u Novome zavjetu Isus Krist proklinje neplodnu smokvu¹⁵³⁹.

U srednjovjekovnim pravnim aktima i ugovorima kletva često ima snagu potvrde ili zaštite pravnosti teksta. Prema Katičiću, među najstarijim poznatim slavenskim pravnim kletvama jest ona iz sklapanja mira između Kijevske države kneza Igora i Bizanta 971. godine koja je u isto vrijeme i zakletva i kletva: *"Аще ли тѣхъ самѣхъ преже речєныхъ не съхранимъ, азъ же и иже съ мѣною и подѣ мѣною, да имѣемъ клятви отъ бога въ нѣже вѣриемъ, и отъ Перина и отъ Волоса, скотия бога, и да бидемъ злати. Якоже злато се. и своимъ орижемъ да истъчени боудемъ"*, odnosno prevedeno na hrvatski jezik: "Ako ne

¹⁵³⁴ https://www.rastko.rs/knjizevnost/nauka_knjiz/dajdacic-kletva.html na dan 27. II. 2017.

¹⁵³⁵ Guiley, R. E. (2006): 66-67.

¹⁵³⁶ Tomelić Ćurlin, M.; Runjić-Stoilova, A. (2010): 381.

¹⁵³⁷ Iolar (2013): 219-220.

¹⁵³⁸ https://www.rastko.rs/knjizevnost/nauka_knjiz/dajdacic-kletva.html pristup ostvaren 27. II. 2017.

¹⁵³⁹ *Biblija. Knjiga Postanka 2*. Citirano prema Tomelić Ćurlin, M.; Runjić-Stoilova, A. (2010): 380.

održimo to isto što je prije rečeno, ja i koji su sa mnom i poda mnom, da budemo prokleti od boga u kojega vjerujemo, i od Peruna i od Volosa, stočjega boga, i budemo zlatni kao ovo zlato, i da budemo sasječeni svojim oružjem.)"¹⁵⁴⁰

I u povijesnoj hrvatskoj zakonodavnoj tradiciji kletva je prisutna od samih početaka zapisivanja na hrvatskome jeziku, a najbolji primjer za to je kletva zapisana na **Bašćanskoj ploči** nastaloj na prijelazu s 11. na 12. stoljeće: "DA IŽE TO POREČE KLĀNI I BO(G) I BĪ(=12) AP(OSTO)LA I G(=4) E-VA(N)J(E)LISTI I S(VE)TAĀ LUCIĀ AM(E)NĀ", odnosno prevedeno na suvremeni hrvatski jezik "Da tko poreče, nega ga prokune i Bog i 12 apostola i 4 evanđelista i sveta Lucija. Amen)"¹⁵⁴¹. Kletva na Bašćanskoj ploči je stoga **najstarija zapisana hrvatska kletva** koja je imala pravnu funkciju očuvanja pravnog zapisa darovnice, oslanjajući se na neporicanje iste, a s vjerovanjem u to da bi se po eventualnom poricanju iste kletva pokrenula. Kletvu se vrlo često može naći u narodnim, usmenoknjiževnim oblicima gdje služi kao katalizator radnje, koja se obično izvršava po zadanoj kletvi ili se od nje po istome redosljedu brani.

U sjevernohrvatskom prostoru 17. stoljeća, kletve i psovke u javnosti su se sudbeno progonile. Tako je 1641. godine zagrebačko gradsko vijeće naloži gradskom odvjetniku da pokrene postupke za slučajeve dvojice optuženih, Stjepana Ilijašića i Maguza iz Čakovca, koji su izrekli sljedeće kletve: "Da bi ti vrag serce pojel!", "Da bi ti vrag serčno korijenje iztergnul!" i "Da te križem šentaj!"¹⁵⁴².

U epskome, baladnom i lirskom usmenom pjesništvu često se pojavljuje kao uvodna formula u neugodna i teška zbivanja ili kao njihov *komentar*, *primjerice*, "Oklen knjiga, vatron izgorila!; Djevojka je čarne oči klela, čarne oči da bi ne gledale!"¹⁵⁴³. U usmenoknjiževnim oblicima, prema Dajdačiću, isprepliće se i s drugim apelativnim žanrovima ovisno od korespondentnosti njihovih elemenata s kojima mogu biti identični, srodni, nesrodni ili suprotni. Vjerovane posljedice kletve obično su kobne na prokletog, bolest, smrt, elementarne nepogode, gubitak materijalnih dobara i slično¹⁵⁴⁴.

Nikolić je u svojoj analizi kletve u hrvatskoj epskoj poeziji došao do zanimljivih podataka. U "Bogišićevom zborniku", od ukupno 130 pjesama, kletve pronalazi u 63 pjesme i to sveukupno njih 120 kletvi, dakle prosječno dvije kletve po pjesmi. Razvrstava ih u dvije skupine, manju u kojoj kletvu izriče pripovjedač pjesme i veću u kojoj kletve izriču likovi iz

¹⁵⁴⁰ Katičić, Radoslav (1988): "Ljuta zvijer", *Filologija* 49, 88.

¹⁵⁴¹ prema transliteraciji u Fučić, Branko (1971): "Najstariji hrvatski glagoljski natpisi", *Slovo: časopis Staroslavenskoga instituta*, No. 21, rujan 1971.

¹⁵⁴² Tkalčić, I. K. (1892): 8-9.

¹⁵⁴³ <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=31866> a dan pregleda 27. II. 2017.

¹⁵⁴⁴ https://www.rastko.rs/knjizevnost/nauka_knjiz/dajdacic-kletva.html pristup ostvaren 27. II. 2017.

pjesme¹⁵⁴⁵. U svojoj analizi kletvi u *Razgovoru ugodnom naroda slovinskoga* Andrije Kačića Miošića, od ukupno 138 epskih pjesama, njih pedeset sadrži kletve i to ukupno 102 kletve.¹⁵⁴⁶

U "Zborniku za narodni život i običaje južnih Slavena" zapisana je iz Kotara sljedeća kletva kroz mitsku priču o Gospi: "Kad su Zudije tražili Gospu, da je progone, ona uteče po noći uz mjesečinu, a Zudije za njom. Trčeći ona preko jedne njive, gdje je bio usijan bučjak, lamanje je bučjaka tako jako štropotalo, da su joj Zudije mogli lako u potragu. Toga radi Gospa da je proklela bučjak izgovarajući ove riječi: 'Kako je žuko srce moje, tako bilo žuko sjeme tvoje!' — po tom da je bučjak žuk"¹⁵⁴⁷. Dragić pak kao primjer kletve navodi sljedeću iz kraćeg usmenog oblika: "Imam svekra slušat sam ga rekla, dabogda ga živa ne zatekla./ Sjeta te ubila. / Kaže dragi umrla mu mati, dabogda mu zvonilo i tati. / Da Bog da imao pa ne imao"¹⁵⁴⁸. U zborniku "Ženske pjesme" mogu se naći brojni primjeri kletvi iz narodne usmene književnosti: "Kad mi majka sisu dala,/ Onda mene pridavala: 'Moja kćeri, kleta bila!/ S košuticom vodu pila,/ A s golubim' travu pasla!'" (*Majčino predavanje*, iz Ugljana kraj Sinja, zapisao Mihovio Pavlinović)¹⁵⁴⁹; "Rani majka devet djevojaka;/Osam 'rani, a devetu kune: 'Ćeri janjo, odn'jele te ale/Jali ale, jal/ bijele vile!" (*Majka uklela Janju*, iz Čaglića kraj Lipika, zapisao M. Milićević)¹⁵⁵⁰; "Gorom idje, a goru proklinje:/ 'Bog t' ubio, crna goro moja,/ kad u tebi kapi vode nema!'" (Mate Juranović i vila brodarica, iz makarskog primorja, zapisao Alačević)¹⁵⁵¹; "Proklet bio, hajduče Ivane,/ Što si moje lišće obljudio!/ Ja sam moje sreće izgubila,/ A ti Ivo, Boga velikoga!/ Iz neba ti tiha rosa pala,/ U rosi ti ljuta zmija pala!/ Ne vila se drva ni kamena,/ Nego tvoga grla bijeloga!/ Na vratu ti ljetu ljetovala,/ A u njedrim' zimu zimovala!/ Tebe, Ivo, do života klala,/ Dok te hudom smrti umorila!" (*Zlo živio, gore poginuo*, od Kate Murat-Palunkove s otoka Šipana, zapisao Andro Murat)¹⁵⁵²; "Proklet bio, Cetinjanin Mate!/ Ovako ti srce zamućeno,/Kako ova na Cetini voda! Ako bi se kadgod oženio,/Zdravo, Mate, pošla po divojku,/ I zdravo se povratio s njome!/ A kad doša pred zelene gore, Konj ti vila noge ulomio,/A ti, Mate, u kolinu obe! A iz kruga zmija iskočila, Divojku ti u srce ujila!" (*Cetinjkina se kletva izvršila*, od Marije udove Štukove iz Kućišta na Pelješcu, zapisao Niko Štuk)¹⁵⁵³. Sve su ove kletve dio usmenih narodnih pjesama, a njihova

¹⁵⁴⁵ Nikolić, D. (2010): 150.

¹⁵⁴⁶ Isto. 157-158.

¹⁵⁴⁷ Zorić, Mate (1896): "Kotari : gatanje o prirodnim pojavama, o životinjama, o bilinama, o vremenu i u raznim prigodama života", *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Knjiga I., 248.

¹⁵⁴⁸ Dragić, M. (2007): 521.

¹⁵⁴⁹ Andrić, N. (1909): 23.

¹⁵⁵⁰ Isto.

¹⁵⁵¹ Isto. 41.

¹⁵⁵² Isto. 64.

¹⁵⁵³ Isto. 95.

je funkcija u naraciji kako bi se najavila tragična sudbina onoga na koga su bačene. One se sve u naraciji kroz pjesmu uvijek i ostvaraju i to točno prema rasporedu kako su i složene, ili se pak odriču antitezom kako bi se uklonile ili poništile.

I u suvremenije doba postoje zapisane kletve, pa tako je tako Barešin u Popovićima zapisala i kletvu koja se ponavlja tri puta, a služi otkrivanju mitskog bića more nakon njezina zatvaranja u bocu: "Ne mogla ti ni srati ni pišati dok ujutro ne došla mene nešto pitati"¹⁵⁵⁴.

Tomelić Ćurlin i Runjić-Stoilova zapisale su brojne kletve iz svakodnevnog govora s otoka Pelješca i klasificirale ih u nekoliko skupina: Bolest (npr. "Bolest je juta umorila!"), Brbljavost (npr. "Jezik prigrizo!"), Pohlepa (npr. "Vraga izijo, vraga popijo!"), Progonstvo (npr. "Dicu svoju nikad ne vidijo!"), Religija (npr. "Strile te nebeske ubile!"), Siromaštvo (npr. "Gladan bijo i na Božić!"), Sljepoća (npr. "Ne vidijo sunca ni miseca!"), Smrt (npr. "Kuga ti kuću pomela!"), Vrag (npr. "Vragovi s tobom kolo vodili!") i Neraspoređene kletve (npr. "Proklet oni koji te okotijo!")¹⁵⁵⁵.

Nakon ovoga pregleda najčešćih magijskih verbalnih oblika, basmi, uroka i kletvi jasno je vidljivo da verbalnu magiju odista treba promatrati interdisciplinarno, kroz više znanstvenih disciplina, onih povijesti, lingvistike i etnologije, kako bi se sav njezin značaj mogao razumjeti. Povijesno, prvenstveno treba uviđati utjecaje verbalne magije na povijesni pravni život ljudskog društva u hrvatskim zemljama, kako bi se razumjeli pravni mehanizmi kasnog srednjovjekovlja i ranonovovjekovlja, a koji su se bavili magijskim potvrdama neporecivosti teksta ili podizanjima optužbi za čaranje. Potonji su vrlo rijetki slučajevi za koje postoje sačuvani konkretne dokaze, a najčešći su to dokazi upravo svjedočenja onih koji su navodno čuli optuženu ili optuženog kako *izgovara* neko čaranje, urok ili kletvu na koga, ili pak basmu kako bi optuženi koga od uroka ili kletve očistio, ovisno od slučaja do slučaja. I to je jedan od bitnih izvora za poznavanje mehanizama verbalne magije, kako bi se moglo ispravno ocijeniti je li riječ o stalnoj praksi unutar narodnog života ili pak o pukoj uobrazilji tužitelja i sudaca. Etnološki pristup je naravno onaj koji nam je ostavio najviše izvorne građe, prikupljane u 19 i 20. stoljeću, ali i u suvremeno doba, verbalnomagijskih izraza iz običaja pri raznim poslovima, pjesmama ili pak novovjernim oblicima i praksama. Etnološki je pristup onaj koji se i bavi vjerovanjima u funkcionalnost verbalnomagijskih oblika, koji se bavi uvjetima njihova nastanka, njihove uzroke i posljedice kao i metodologijom uporabe. Književnojezični pristup konačno, naravno, nužan je za samu klasifikaciju i analizu verbalnih oblika čaranja, kao i za

¹⁵⁵⁴ <http://www.slobodnadalmacija.hr/scena/mozaik/clanak/id/271469/vjestice-su-zavodile-sibenske-mladice-more-su-mucile-bracane> pristup ostvaren 19. II. 2016.

¹⁵⁵⁵ Tomelić Ćurlin, M.; Runjić-Stoilova, A. (2010): 386-392.

razumijevanje njihovog ustroja, načina na koji oni funkcioniraju unutar komunikacijskih kodova jezika. Tek uporabom svih ovih znanstvenih alata mogu se razumjeti kulturni utjecaji ovih vrsta predodžaba i obrazaca na svakodnevni život, na život i smrt, na zdravlje, na bolest, na visoku i nisku kulturu onih koji ih koriste, bave se njima ili protiv njih ili smatraju da su pali pod njihov utjecaj. Hrvatska visoka i niska kultura, običaji, književnost, povijesni i pravni spisi, obiluju primjerima verbalne magije što nam jasno kazuje o količinu važnosti koju je u svakodnevnom životu, ali i u posebnim prilikama, imala verbalna magija na ljudski život u povijesnim hrvatskim zemljama od srednjega vijeka do danas.

2. Magija u hrvatskoj pisanoj književnosti

Tu važnost utjecaja na ljudski život može se, osim kroz magiju kao književnost, vidjeti i kroz magijske predodžbe sačuvane u samoj pisanoj književnosti, kao podloge za inspiraciju klasičnih dijela hrvatske književnosti ili dijelove narativa.

2.1. Magijske predodžbe u starijoj hrvatskoj književnosti

Hrvatska pismenost srednjega vijeka dugo je bila rezervirana prvo za bilježenje pravnih spomenika, statuta i zakonika, a zatim i širenjem pismenosti za većinom isključive religijske kršćanske sadržaje koji su služili upravo širenju kršćanstva među širim slojevima pučanstva te uklanjanjem starovjerja iz uporabe. Stoga magijskoga, osim dijelova verbalne magije kroz uporabu kletvi u pravnim uporabama, što sam spomenuo na prošlim stranicama, i nema u zamjetnoj mjeri. Većinom su to i u književnim oblicima **srednjovjekovne obrade antičkih tema, mirakuli, prikazanja i religijske pjesme**. Naravno, fantastični bestijarij ovdje se neće spominjati odviše, ali brojna mitska bića su spominjana, alegorijski ili mitološki, u skladu s vremenom, poglavito zmajevi kao oličenje zla u smislu judeokršćanske simbolike Sotone, ali i u smislu prirodnog, ktonskog božanstva, kao što je primjerice hrvatski starovjermi bog Veles.

Stoga, u pravilu, pučko magijsko ulazi tek u književnost i visoku kulturu s pojavom humanizma i renesanse, kad domaći autori počinju slijediti ponajprije **talijanske uzore**, ali začinivši teme s lokalnim magijskim i pučkim vjеровanjima kako bi narativi bili razumljivi domaćoj publici, bilo čitalačkoj ili onoj koja je slušala izvedbu djela, poglavito onih dramskih. Ti renesansni hrvatski pisani visokoknjiževni oblici, nasuprot onima srednjovjekovnima odjednom su prepuni magijskoga i čudotvornoga. U brojnim djelima **dubrovačke i dalmatinske ranonovovjekovne književnosti**, koja je bila najdominantnija na područjima hrvatskih povijesnih zemalja 15. i 16. stoljeća, mogu se susresti kao protagonisti, antagonisti ili pokretači radnje bića drukčija od prosječnih ljudi, različite **proročice i vračare**,

vile, vilenjaci i vilenice, demoni i duhovi, negromanti i druga magijska stvorenja i praktičari koja aktivno sudjeluju u radnji narativa, pokrećući je, mijenjajući je, dopunjujući je ili zaustavljajući je. Čiča primjećuje da je već od prvih dubrovačkih pjesnika Džore Držića, pa do Mavra Vetranovića, Marina Držića Nikole Nalješkovića u dubrovačkoj književnosti prisutan motiv komunikacije ljudi i vila¹⁵⁵⁶. Ta bića i pojave, prema Fališevac, nisu proizvodi **osobne mašte individualnog autora** kako je to vrlo čest slučaj u suvremenoj književnosti od 19. stoljeća naovamo, već upravo proizvodi starijih, ali i suvremenih **kolektivnih vjerovanja** koja su u visoku kulturu i književnost u pravo ušla iz one niske, popularne kulture, pučkih vjerovanja, starovjernih mitoloških prežitaka ili vjerovanja u magijske prakse¹⁵⁵⁷.

Najbolje primjere takvih slučajeva našao sam navedene u studijama Fališevac¹⁵⁵⁸ i Radačić¹⁵⁵⁹ koje su se upravo bavile dubrovačkom i dalmatinskom visokom književnošću ranoga novoga vijeka, posebice njezinih dramskih izvedbenih oblika pisanih za izvođenje pred publikom, maskerata i preciznije cigareski, komedija i drugih. Prema uvriježenim književnoteoretskim definicijama, **maskerata** vrsta je pokladne pjesme, najčešće strukturirana kao monolog koji izgovara neka neobična maska iza koje se krije jedan ili više muškaraca. Zbog povezanosti s pokladnim običajima i svečanostima maskerata je najčešće bila namijenjena javnom izvođenju, a kazivač odnosno izvođač monologa obično je tekst narativa govorio u prvome licu jednine ili množine i uvijek se obraćao publici kao adresatu u izvedbenoj situaciji, i to najčešće ženama. Ta maskirana osoba obično bi predstavljala neku vrstu ljudi stranoga ili domaćega porijekla i to kao predstavnika nekog tipičnog zanimanja, socijalne ili etničke skupine ili pak antropomorfnih i mitoloških bića¹⁵⁶⁰.

Najviše pak magijskih predodžaba i elemenata može se naći u jednoj specifičnoj podvrsti maskerate, **cingareski** ili **jeđupijati**. U cingareskama je glavni lik maskerate Ciganka odnosno Jeđupka, koju su hrvatski autori preuzeli prema uzorima na talijansku karnevalsku poeziju i dodali domaće elemente pučkih vjerovanja. Cingareska je specifičan oblik recitatorsko-prikazivačke priredbe s literarnim tekstom koji je podloga slobodnim scenskim formama. Kazivač monologa je bio muškarac prerušen u Ciganku koja se svojim narativom obraćao ženama¹⁵⁶¹. Ono što je izuzetno važno za ovaj rad svakako je činjenica da, najčešće u cingareskama, taj glavni junak, odnosno junakinja, nudi ženama usluge proricanja budućnosti,

¹⁵⁵⁶ Čiča, Z. (2002): 74.

¹⁵⁵⁷ Fališevac, Dunja (2006): "Drukčija bića u književnosti staroga Dubrovnika (Granice mimesisa, granice fantastike)", *Dani Hvarškoga kazališta. Prostor i granice hrvatske književnosti i kazališta*, 29-30.

¹⁵⁵⁸ Isto.

¹⁵⁵⁹ Radačić, Ivona (2014): *Maskerata u hrvatskoj renesansnoj književnosti*, diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

¹⁵⁶⁰ Isto. 6.

¹⁵⁶¹ Isto. 8.

gatanja, čaranja, liječenja ljekovitim travama, čarobne masti, ljubavne napitke, a bavi se i bijelom te crnom magijom te može imati i vješticija obilježja. Tako se, primjerice prema studiji Radačić, može u **Jeđupki Mikše Pelegrinovića** naći i primjere **basmi** i **blagoslova**, poput ovog:

*Cvalo t' reslo i rodilo,
i dilila, i imila,
i gradila, i novila,
i naprid ti sve hodilo!*¹⁵⁶²

Također, u istome tekstu Ciganka govori i o svojim poznavanjima bilja s kojima može rješavati mnoge ljudske probleme:

*Imam bil'ja od spomene,
i tolikoj od zabiti;
ovim možeš svih zabiti,
a ovo t' daju cića mene,
neka t' sam svej u pameti, “
„Imam bil'ja i od vidi;
imam tojer i od sluha,
ovoj zdravi sa svim gluha,
i ovoj čini, slip da vidi. “
„Imam bil'ja od nimosti,
i od zubi, i bok koga boli,
ovoj svaku bolest toli,
a ovo on čas rič oprosti.*¹⁵⁶³

U drugoj pak **Jeđupki**, nepoznata autora, u jednome dijelu narativa spominje se da ako odabrana žena poslušava vilenicu, dobit će nagradu. **Vilenica**, imenom **Egripija**, poznaje razna magična sredstva, bilje koje liječi neplodnost, masti koje oživljavaju mrtve, a ozdravljaju bolesne i krvi guštera koja otklanja sve ljudske nemoći:

*Er ka žena nije plodna,
da okusi š njega vode,
u istinu da t' se rode
do dva sina a kćer jedna. “*

¹⁵⁶² Radačić, I. (2014): 18. Navod Pelegrinović, Mikša (1876): "Jeđupka", *Pjesme Nikole Nalješkovića, Andrije Čubranovića, Miše Pelegrinovića i Saba Mišetića Bobaljevića i Jeđupka neznana pjesnika. Stari pisci hrvatski*, knjiga 8, "Sedamnadesta sreća", stihovi: 825–828.

¹⁵⁶³ Radačić, I. (2014): 19. Navod Pelegrinović, M. (1876): "Šesta sreća", stihovi: 309–313, 317–320, 325–328.

„Jošte n'jeke imam masti.
kojom mogu povratiti
mrtva, bolna ozdraviti,
d'jevam činit hrlo rasti“
„A krv ova od guštera
sve nemoći goni iz nutra,
tko se maže njome iz jutra
da tri krati, il s večera.

(Nepoznati autor: *Jegjupka*, stihovi: 85–88, 100–104, 109–112)"¹⁵⁶⁴

U *Jeđupki*, pak, **Horacija Mažibradića** glavni lik je **Znahorica** koja također zna mnoga tajna znanja koja je naslijedila magijske moći i znanje od **starice Zlatoglave**. To su poznavanja moći vode i biljaka i trava, tajne sunca, mjeseca i zvijezda, govor zvijeri i putovi ptica, vjetra i zime:

*Mogu od leda oganj stvorit',
i bez ognja plam da gori,
i u pogled goru oborit',
vrh da 'e doli a dno gori,
da dub svene
i u čas zene.
Da sred zime klasiem žita
sva se polja zarumene,
da zeleni ni'e sred lita,
a da zima ljetom zene,
da mu 'e voće
kad tko hoće.
Umiem stučit' u ponoći
četv vjetra stok da obore,
i da opet bude doći
na svo'e mjesto sve pri' zore
i što nije
sve da 'e prije.*

¹⁵⁶⁴ Radačić, I. (2014): 26. Navod Nepoznatog autora: "Jegjupka", *Pjesme Nikole Nalješkovića, Andrije Čubranovića, Miše Pelegrinovića i Saba Mišetića Bobaljevića i Jeđupka neznana pjesnika. Stari pisci hrvatski*, knjiga 8, stihovi: 85–88, 100–104, 109–112.

*Mogu razbit' grom u oblaku,
svedrit' nebo, smutit more,
natrag vratiti rieku svaku,
polja uzdvignut', sravnit' gore
i gdi je propas,
da ni'e u čas.*

*Umiem s gradom grad zamesti,
selo s selom da se izkolje,
i opeta mojom sviesti
sve obratit' na njih bolje,
da su u želji
prijatelji.¹⁵⁶⁵*

Znahorica se osim tih naučenih i naslijeđenih znanja od Zlatoglave također predstavlja i kao proročica, vračara i vještica koja može mijenjati prirodne pojave. Radačić takve vještine književnoga lika smatra usporednim i suvremenim tadašnjim talijanskim čarobnicama epskih djela Torquata Tassa i Ludovica Ariosta koji su najvjerojatnije bili uzorom i nadahnućem Horaciju Mažibradiću. Također, Mažibradićeva Znahorica uvjerava da može djelovati i na ljude, a ponajviše na žene, tako da im zna uzeti muža i opet im ga vratiti, pomladiti stara lica, ozdraviti bolesne, liječiti neplodnost i odrediti datum rođenja i djetetov spol¹⁵⁶⁶. No Radačić zaključuje¹⁵⁶⁷, kao i mi da je su sva ova "tajna znanja" samo Znahoričina samohvala jer ni jednoj ženi u samom narativu nije niti gatala, niti izravno vršila neki magijski čin. Njezino se proricanje u pjesmi odnosilo samo na pregled zbivanja u 1636. godini i to je opet povezano s prirodnim pojavama u pojedinim godišnjim dobima:

*Er znam, skrovna i neznana
po nebeskom njekom sliedu
trista i šeset i pet dana
u napredak s čiem k nam gredu;
otajnosti
znam svih dosti.
Ovo ljeto, ko'e će doći*

¹⁵⁶⁵ Fališevac, D. (2006): 38-39. Navod Horacija Mažibradića, "Jeđupka", *Pjesme Miha Bunića Babulinova, Maroja i Oracia Mažibradića, Marina Burešića. Stari pisci hrvatski*, knj. XI, stihovi: 181-216.

¹⁵⁶⁶ Radačić, I. (2014): 32-33.

¹⁵⁶⁷ Isto. 34.

*vrh tisuću i šeset lita
i trideset i šes, nas pomoći
dobrim već neg zlim obita,
bog da bljude
zgode bude.*¹⁵⁶⁸

Prema Fališevac, utjecaj pučkih vjerovanja, gatanja, kao i drugi kozmogonijskih pretkršćanskih predaja iz popularne kulture vrlo je očit u Mažibradićevoj *Jeđupki*. No, ono što je izuzetno bitno prema Fališevac, to je da u samom tekstu ne postoje signali koji bi recipijenta upozoravali na nevjerovatnost i nadnaravnost Jeđupkina lika te da je ona u narativu prikazana kao realno i vjerojatno biće¹⁵⁶⁹. Prema Radačić, Znahorica je unatoč svim svojim nadnaravnim sposobnostima prikazana kao vjerojatno i realno biće, produkt onodobnih lokalnih vjerovanja u vračare i vještice¹⁵⁷⁰. U završnome dijelu pjesme Znahorica dijeli ženama lijekove i jabuke i objašnjava čemu što služi: orahovom ljuskom rješava se uroka i strahova, triput poprženom zmijskom kožom postiže se da muž ljubi ženu, žablja krv koristi se za vječnu ljubav, čarobnom se vodom žene mogu proljepšati, omanov korijen služi za brži rast kose, a sljezov korijen za izbjeljivanje zubi, dok vučja dlaka liječi nesanicu i slično. Darivanje jabukama očito je motiv koji se ponavlja u cingareskama, pa tako i Znahorica daruje svoje gospođe tim čarobnim jabukama poput Egripije, a brala ih je slično kao Bobaljevićeva Jeđupka, prije nego je sunce izašlo. Prema Radačić, očito je da su na oblikovanje njenih sposobnosti utjecala pučka vjerovanja, gatanja i razne kozmogonijske pretkršćanske predaje koje su se nagomilale u srednjovjekovnoj popularnoj kulturi¹⁵⁷¹.

I u komedijama Marina Držića također postoji uporaba nekih magijskih predodžba koje služe upravo nasmijavanju i izazivanju čuđenja čitatelja/gledatelja, primjerice **negromanti**, kao čarobnjaci koji su česta tema renesansne komedije, koji pokreću radnju, govore o svojim neobičnim iskustvima i doživljajima ili pak iznose svoja kozmogonijska stajališta. Najbolji primjer za to je negromant Dugi Nos iz *Dunda Maroja*. Također, u Držićveoj *Noveli od Stanca* isprepliće se realno i navodno fantastično, a kao komični pokretač je navodna vila, koja je u stvari samo maškara, a koja Stanca svojim navodnim moćima može pretvoriti u

¹⁵⁶⁸ Radačić, I. (2014): 33-34. Navod Horacije Mažibradić: "Jegjupka", stihovi: 301–336 u: Mažibradić, Horacije (1880): "Jeđupka", *Pjesme Miha Bunića Babulinova, Maroja i Oracia Mažibradića, Marina Burešića, Stari pisci hrvatski*. Knjiga 11.

¹⁵⁶⁹ Fališevac, D. (2006): 39.

¹⁵⁷⁰ Radačić, I. (2014): 36.

¹⁵⁷¹ Isto. 32-36.

mladića. Naravno, ovdje Držić pučka vjerovanja ismijava i, prema Fališevac, koristi ih upravo kao komički katalizator¹⁵⁷².

U hrvatskim **baroknim djelima** različite žanrovske strukture neobična, fantastična i nadnaravna bića također nisu rijetka. Primjerice, u *Osmanu* Ivana Gundulića **Mustafina majka** je prikazana kao **vještica**, a u njezinu opisu razabiru se elementi preuzeti iz narodnih bajki i predaja, popularnih općeeuropskih vjerovanja što vještice rade o kojima sam govorio u dijelu ovoga rada vezanima uz tu temu, poput masti od djece, noćnoga leta na sabat, suradnje s đavlom i slično, ali i starovjernih predodžbi poput onih o upravljanju vremenskim prilikama¹⁵⁷³:

*(...) da ona od djetinje
mliječne puti pomas kuha
i na ovnu priko sinje
noći leti vragoduha,
na kom jaše sveđ bez straha
k planinskomu vilozmaju,
gdi vještice podno oraha
na gozbe se strašne staju.
Riječ je da prije čarajući
glad ti u vojsku posla iz pakla,
ki ti veće neg mogući
mač poljačkih vitez zakla.
Vilenika roditelja,
vješticu joj mater glase,
na granicah od Rdelja
u Ugrovlasijeh rodila se.
Od njih na zao put se stavi
i na djela strašna i kleta,
da bio mjesec okrvavi,
žarkom suncu svjetlos smeta.
Crni vedrinu od nebesa,
sitne zvijezde zgar priteže;
more smuća, zemlju stresa,*

¹⁵⁷² Fališevac, D. (2006): 32-35.

¹⁵⁷³ Isto. 40.

povjetarce vihrim žeže.
Zgrade ori, njive hara
trijeskom, gradom, zlom godinom;
priobraža se i pritvara
*pticom, zvirim, dubom, stinom. (...)*¹⁵⁷⁴

Fališevac smatra da su takva bića i magijski praktičari ustvari "svojevrsni proizvođači dubrovačkih karnevalskih i uopće svakojakih pučkih svečanosti, obreda, rituala i vjerovanja" te da se na taj način "negromanti, poluljudi, poluživotinje, Jeđupke, vile i vilenjaci mogli razmiliti po visokim, reprezentativnim žanrovima renesansne i barokne književnosti bez straha da će izazvati čuđenje, pobunu zdravog razuma, nelagodu, strah ili tjeskobu"¹⁵⁷⁵.

Naravno, sva ta bića nisu samo slavenskog i lokalnog podrijetla nego su tu kao i u većini renesansne kulture spajaju različite tradicije i elementi klasičnoantičke grčke i rimske, keltske i germanske, te kršćanske i tada suvremene ezoterijske i hermetičke kulture i predodžbi.

Fališevac zaključuje da "pojava nadnaravnih, neobičnih bića svjedoči o tome da su u dubrovačkoj renesansnoj i baroknoj elitnoj književnosti supostojali kulturni fenomeni različite dubine trajanja, prepletale se pojave preuzete iz različitih slojeva društvenoga života i kulture. To prepletanje, neometani ulazak neobičnih bića iz pučke, popularne kulture u visoku, elitnu, a bez tekstualnih signala koji bi upućivali na fantastičnost, neobičnost, začudnost svjetova što ih takva bića uobličavaju, govori ponešto i o dubinskoj prožetosti ranonovovjekovne kulture shemama mišljenja i doživljavanja svijeta na neracionalni, predracionalni način. Taj proces naknadne obrade nekih folklornih likova u sklopu elitne kulture i na našem primjeru potvrđuje Bahtinovu tezu o djelovanju niske kulture na visoku"¹⁵⁷⁶.

Čiča se također slaže s Fališevac, smatrajući da smjer putovanja kulturnih sadržaja i utjecaja nije nikada bio odozgora prema dolje, nego je dominantna kultura primala male utjecaje, ali oni nikada nisu ostajali isti, već su se prilagođavali tijekom integracije kako bi zadovoljili sve specifične psiho-socijalne potrebe recipijenta¹⁵⁷⁷.

U **komediji sjeverne Hrvatske** pak u **19. stoljeću** jedan od likova magijskog praktičara je onaj **grabancijaša** iz kajkavske komedije *Matijaš Grabancijaš Dijak* iz 1804. godine hrvatskog svećenika i komediografa Tituša Brezovačkog (1757. – 1805.). Ova komedija, također pokladna igra kao i ranije renesanse komedije, ustvari je **prosvjetiteljsko djelo** koje

¹⁵⁷⁴ Fališevac, D. (2006): 40-41. Navod iz Gundulić, Ivan (1964): *Osman, Pet stoljeća hrvatske književnosti*. Knjiga XIII, Zora i Matica hrvatska, priredio M. Ratković, 2. pjevanje, 149-176.

¹⁵⁷⁵ Isto. 46-47.

¹⁵⁷⁶ Isto. 47.

¹⁵⁷⁷ Čiča, Z. (2002): 76.

je vješto, kroz komične i farsične elemente upozoravalo suvremene gledatelje na mnoge mane i poroke toga doba. Glavni naslovni lik, Matijaš Grabancijaš Dijak, mladić je koji se navodno bavi magijom¹⁵⁷⁸ a radnja se odvija u Zagrebu. **Grabancijaši** su sjevernohrvatske i mađarske inačice vjerovanja u negromante i nigromante kakve smo susretali u južnoj Hrvatskoj, obuhvaćaju dvije vrste vjerovanja, prva starija iz razdoblja kultova plodnosti o psihonavigacijskim zaštitnicima koji se bore protiv nevremena, a druga iz polustvarnih-polufiktivnih vjerovanja da se kršćanski svećenici bave magijom, poglavito u konteksti oluje i tuče. Polufiktivna su u vjerovanjima tzv. "trinaestih škola" koje podučavaju magiji, ali su i polustvarna jer kao što smo naveli u drugim dijelovima ove studije postoje stvarno sačuvani zapisi, i to u 17. i 18. stoljeću, svećenika koji su imali u potpunosti razvijene obrede za sprečavanje tuče i oluje, ne kao jednostavne molitve, već kombinirane magijske činove. Stoga, Brezovački najvjerojatnije upravo i koristi te elemente vjerovanja svoga doba za što su sve svećenici sposobni, kako bi izokrenuo te predodžbe, ismijao ih i prosvjetiteljski pokazao mane puka 19. stoljeća.

2.2. Magija u hrvatskoj književnosti 20. stoljeća

Nakon što su komedije, pokladne igre i visoka književnost popularizirale pučka tradicijska vjerovanja i magijske predodžbe kao interesantna područja začudnoga i zabavnoga, bliskoga čovjeku, isto se nastavilo i kasnije, poglavito od 20. stoljeća do danas još većom popularizacijom i širenjem dostupnosti književnosti. Kako se kroz 20. stoljeće pomiče prema suvremenosti, sve je više primjera uporabe mitskoga i magijskoga u književnosti. Ovdje ću spomenuti dva primjera iz 20. stoljeća, ***Gričku vješticu Marije Jurić Zagorke*** i ***Priče iz davnina Ivane Brlić Mažuranić***.

Ova dva primjera, među brojnim naslovima 20. i 21. stoljeća koji koriste magijsku tematiku u svome narativu, odabrani su jer svojim temama izravno dodiruju dvije teme povezane s religijskim i magijskim, a koje su obrađene u ovome radu – progone vještica i hrvatsko starovjerje. *Grička vještica* je, kao niz sveščića isprva, a zatim i kao serija knjiga, doživjela brojna izdanja u 20. stoljeću šireći se među svim društvenim i čitalačkim društvenim slojevima, svojom fabulom i narativom prepunim intriga donoseći dio fikcionalizirane mikropovijesti osamnaestostoljetnog Zagreba iz doba vrhunca i kraja progona vještica, a koju je pisala kombinirajući povijesne podatke sa svojom fikcijom. Taj prividni osjećaj povijesne stvarnosti, uz lake ljubavne i druge tematike popularnog stila učinile su je

¹⁵⁷⁸ <http://www.lzmk.hr/hr/izdanja/natuknice/120-hrvatska-enciklopedija/946-brezovacki-tito-titus> pristup ostvaren 14. ožujka 2017.

iznimno popularnim štivom. *Priče iz davnina* Ivane Brlić Mažuranić svojom su fikcionaliziranom slavenskom i hrvatskom mitologijskom tematikom postale iznimno raširene među svim čitalačkim slojevima, ubrzo postavši i lektirom te ostavljajući toliko jak utjecaj na publiku da se i danas često smatra da je Brlić Mažuranić svoje priče u potpunosti temeljila na izvornim slavenskim i hrvatskim predajama, a što, kao što će se vidjeti, nije bio slučaj.

2.2.1. Povijesni izvori o progonima vještica u Zagrebu u romanu Marije Jurić Zagorke *Grička vještica*¹⁵⁷⁹

Jedan od prikladnih književnih fenomena za istraživanje usporedbe između stvarnog i fikcijskog, povijesnog i umjetnički pisanog, vezan je uz povijesne romane iz ciklusa *Grička vještica*, hrvatske književnice, novinarka i publicistice **Marije Jurić Zagorke** koji već stotinu godina vrlo često iz svog diskursa utječu na hrvatsku kulturu, ali ponekad i kontaminiraju znanstvenu paradigmu upravo zahvaljujući svojoj popularnosti. Ovaj komparativni analitički pregled ostvaren je putem usporedbi na nekoliko interdisciplinarnih razina, od analize kako je i u kojim povijesnim okolnostima *Grička vještica* nastajala, preko analize kritičke i druge literature pisane o Mariji Jurić Zagorki proteklih desetljeća pa sve do usporedbe povijesnih izvornih slučajeva progona vještica u Zagrebu te stvarnih osoba koje su bile njihovim protagonistima (sucima, tužiteljima i osuđenima) s likovima iz romana te usporedbom s recentnom literaturom koja se bavi tom problematikom.

Priča o *Gričkoj vještici* izravno je uzrokovana mecenatom i pokroviteljstvom đakovačkog biskupa Josipa Jurja Strossmayera, koji je bio prvim i najvažnijim Zagorkinim zaštitnikom otkad su se upoznali 1897. godine.¹⁵⁸⁰ sve do njegove smrti 1905. godine. Strossmayer je potaknut uspjehom njezinim romana, *Roblje* (1899.) i *Vladko Šaretić*, ali i njihovom cenzurom¹⁵⁸¹, na jednom je od svojih proputovanja kroz Zagreb Strossmayer pozvao Zagorku da dođe na sastanak u njegovu rezidenciju u Jurjevsku ulicu¹⁵⁸². Mariji Jurić Zagorki upravo je na tome sastanku u proljeće 1903. godine¹⁵⁸³, predloženo da se, između ostalog zbog vrlo

¹⁵⁷⁹ Istraživanje ove teme provedeno je i napisano kao ispitni završni znanstveni rad kolegija prof. Krešimira Nemaca "Popularni roman" na ovom poslijediplomskom studiju hrvatske kulture, a pročitao je i kao izlaganje na skupu "GRAD, GRANICA, GEOGRAFIJA; ZAGORKA – ŽIVOT, DJELO, NASLIJEĐE", Centar za ženske studije 24. – 30. studenoga 2011. pod naslovom "Fenomen progona vještica u Zagrebu i problemi identiteta u popularnom historijskom romanu Marije Jurić Zagorke *Grička vještica*" te objavljeno u zborniku skupa kao rad Vukelić, D. (2013). Ovdje donosimo samo dijelove toga istraživanja i zaključke relevantne za ovu studiju (op. a).

¹⁵⁸⁰ Jakobović-Fribec, Slavica (2008): *Vodič Zagorkinim tragom kroz Zagreb*, Zagreb: Centar za ženske studije, 16.

¹⁵⁸¹ Jurić Zagorka, Marija (1953): *Kako je bilo*, Beograd: Biblioteka Memoari naših savremenika 1, izdanje redakcije Zabavnog romana, 61–63.

¹⁵⁸² Jakobović-Fribec, S. (2008): 16.

¹⁵⁸³ Isto.

aktivne cenzure njezinih suvremenih tema, počne baviti povijesnom tematikom u svojoj prozi, a kroz koju će onda moći provući rodoljubne teme isprepletene alegorijama na suvremenost¹⁵⁸⁴, kako bi lakše mogla komunicirati s publikom, a da cenzori ne izrežu dijelove teksta ili policija ne zaplijeni knjige zbog aktualne, suvremene kritike trenutne vlasti, kao što dogodilo s prošla dva romana¹⁵⁸⁵. Zagorka je prvo odbila tvrdeći da je to prevelik posao za nju, no Strossmayer je na to odgovorio "historijski romani, pisani jezikom naroda u duhu hrvatskom i slavenskom, istisnu one strahovite tuđinske romane kojima je poplavljena sva Hrvatska, a kojima njemačka opasnost truje u prijevodu i originalu hrvatske čitatelje. Oni tuđinski romani unose u svijet hrvatskog čovjeka tuđinski duh, tuđe običaje, mišljenja i poglede na život. Ovi njemački romani prikazuju Slavene kao divljake, a napose Hrvate kao slavenizirano germansko pleme koje je tek pod nijemstvom saznalo za kulturu i civilizaciju"¹⁵⁸⁶ i "Vaša je zadaća da svojim historijskim romanima privučete hrvatske čitaoce da dobrovoljno napuste to pogubno njemačko štivo. Uzalud je pisati članke kojima ih pozivljete da napuste njemačku knjigu. Uzalud je grditi i dokazivati na sastancima i u novinama, uzalud vam je bila vaša inače izvrsno provedena organizacija protiv nijemstva, ali kad hrvatski čitalac dobije u ruke hrvatsko štivo, koje će privući njegovo zanimanje za domaće hrvatske događaje, onda će on okrenuti leđa nijemštini i svim interesom prihvatiti hrvatsko štivo. To ćete postići svojim umijećem u historijskim romanima."¹⁵⁸⁷ Strossmayer je kategorički tvrdio da Zagorka mora biti izazvati pobunu i secesiju hrvatskih čitalaca protiv pogubne njemačke literature i njezinog utjecaja na hrvatski duh. Strossmayer joj je i dao svoj prijedlog koji će kasnije biti prihvaćen: "Znamo da je u Hedervaryjevom sistemu muškarac zarobljen i lancima prikovan za svoju egzistenciju pa je samo znatna manjina muževa neovisna i toliko hrabra da radi na rodoljubnim idejama bez obzira na opasnosti tamnice. I baš zato su danas, u toj Hedervaryjevoj tiraniji, u prvom redu naše žene pozvane da šire pravu hrvatsku i slavensku svijest. Žene su slobodne da to čine pod svojim krovom, u svojoj obitelji. i svom krugu i one mogu da domoljublje prošire na čitavu svoju okolinu. Ali, na žalost, svi mi znamo kako su žene danas indiferentne prema politici i svojim pravima. Tome su krivi muškarci jer imao sam prilike doživjeti da i najveći intelektualci smatraju da politika i javni život, dapače razgovori o štivu, a pogotovu javni rad, nisu za žene. Ovako su žene morale zapasti u potpuno mrtvilo svoje samosvijesti. Zato bi ovi romani trebali historijskim događajima da probude borbenost u ženskoj duši. Evo što ja mislim. Ima u historiji jedna

¹⁵⁸⁴ Đorđević, Bora (1979): *Zagorka – Kroničar starog Zagreba*, Sisak: Joža Rožanković, 129.

¹⁵⁸⁵ Jurić Zagorka, M. (1953): 63.

¹⁵⁸⁶ Đorđević, B. (1979): 129–130.

¹⁵⁸⁷ Isto, 130.

strašna epoha koja je ženu postavila ispod svake divlje životinje. To je doba Malleus Malifacaruma¹⁵⁸⁸. Ta je nauka žigosala zdravu i učenjačku pamet najnižim praznovjerjem prema ženi. Da je žena imala bilo kakvo pravo na javni život, ne bi se taj zakon mogao ni provesti, a kamoli dogoditi da on kroz vjekove krvavo uništava ženske živote. To historijsko razdoblje moglo bi pružiti našoj Zagorki mogućnost, da, unatoč opće indolencije za ženska prava, probudi ponos uvrijeđen žene. Čitajući te nečovječnosti i nepravde prema ženama, probudile bi žene u sebi uspavani otpor i to bi izazvalo burni prosvjed te bi imalo velikog upliva na osviještenje svih duhova oko nas, da je žena ravnopravno ljudsko biće."¹⁵⁸⁹ Tim je riječima Strossmayer dao Zagorki glavnu idejnu smjernicu za *Gričku vješticu*. Zagorka je obećala donijeti uskoro Strossmayeru nacrt romana, a u svojim biografskim zapisima je zapisala: "Premda nisam vjerovala, da bih znala napisati historijski roman, ipak sam već drugi dan u zanosu potražila u Gornjem gradu Zemaljski arhiv i lično Ivšu Tkalčića."¹⁵⁹⁰

"Ivša Tkalčić" ustvari je zagrebački povjesničar i arhivist **Ivan Krstitelj Tkalčić**. Zagorka je osam tjedana sastavljala koncept proučavajući građu u Zemaljskom arhivu u Zagrebu uz Tkalčićevu pomoć. Uskoro je upriličen novi susret kod Strossmayera na kojem je Zagorka okupljenima predstavila sinopsis i nacrt historijskog romana kojem je dala radni naslov *Vještica od Griča* te svim prisutnima uglas pročitala kratke crte budućeg romana: "Napredni hrvatski đaci vode borbu protiv praznovjerja i zakona o progonu vještica. Služavku plemenitašice Ratkaj optužuju da je vještica. Gospodarica je drži nevinom i sakriva sudu, a kad službene ličnosti to otkriju, optuže nju i mladu joj unuku, da su vještice. Napredni hrvatski đaci kane ih spasiti, ali je njihova namjera otkrivena i spriječena. Tada se između manjine naprednih i poštenih i onih nepoštenih razvija borba na Griču. Plemenitašica Ratkaj i njezina unuka s gnušanjem odbijaju da se otkupe putem korupcije kojom se služe gradski suci, smjelo optužuju sud i žigošu sramotni zakon, dok đaci u Beču prodru na ulici do Marije Terezije i Van Swietenena. Borba se vodi na dvoru Marije Terezije gdje vlada nekoliko iz inozemstva protjeranih jezuita. U Zagrebu pak vladaju razni carski službenici i gospoda s krvnicima i trabantima, kao i pokvarena feudalna mladež koja iskorišćuje praznovjerje stvarajući družbu "luciferana" znamenitu po orgijama. Svi pak propovijedaju narodu praznovjerje jer na njemu grade ne samo svoju egzistenciju nego i koruptivno sakupljaju novac za svoj razuzdani život. Nakon velike borbe na carskom dvoru, koju vodi učenjak Van

¹⁵⁸⁸ Čini se da je riječ o tiskarskoj pogrešci u knjizi Marije Jurić Zagorka "Kako je bilo" (1953) jer i u knjizi Bore Đorđevića se ponavlja isti citat. Trebalo bi stajati "Malleusa maleficaruma" prema malefica, -ae, f. (lat., g. pl.) = vještica te originalnom imenu te knjige iz 1487. godine (op.a.).

¹⁵⁸⁹ Đorđević, B. (1979): 130–131.

¹⁵⁹⁰ Jurić Zagorka, M. (1953): 66.

Swieten protiv mračnjaka, postiže se suspenzija zakona"¹⁵⁹¹. Po čitanju tog predloška opisala je i u kratkim crtama karakteristike glavnih likova u romanu, te izjavila kako smatra da ima još barem šest mjeseci proučavanja povijesnog materijala pred sobom te da smatra da u zagrebačkim dokumentima nailazi na mnoge rupe i želi otići u Beč u arhiv kako bi pomnije pretražila građu toga vremena¹⁵⁹².

Nakon sastanka i sinopsisa, Zagorka počinje intenzivno raditi na svom romanu. Sljedećih godina, nakon što 1905. Strossmayer i Tkalčić umiru Zagorka 1906. postaje parlamentarnom izvjestiteljicom¹⁵⁹³, te ima priliku osim bečkih istraživati i peštanske arhive, te na koncu i opet one zagrebačke. U Budimpešti joj stanoviti **Nikola Szemere** (Đorđević ga zove Nikola S. Z. Emerac, op. a.¹⁵⁹⁴) prevodi neka engleska pisma iz 18. stoljeća o događajima u vezi s progonima vještica na Griču i o spletkama na dvoru Marije Terezije. Kao dopisnica iz Beča ima priliku proučavati pisma carice i njezine obitelji. U zagorskoj kuriji Šanjugovo, kod Sv. Križja Začretje, proučava bibliografiju pisama, dokumenata i slika iz 18. stoljeća banice grofice Sermage-Rauch. Izvori iz Beča, kao i spomenuta engleska pisma, nažalost, još uvijek hrvatskoj povijesnoj znanosti koja se bavi pitanjima progona vještica nisu poznati. Jedan od tragova/primjera mogla bi biti i Zagorkina fusnota s 235. stranice treće knjige¹⁵⁹⁵ u kojoj navodi da je primitak zagrebačkih vještica na dvoru Marije Terezije opisao nadzornik Josip Peharnik i da se taj dokument čuva u bečkom arhivu, no bez navoda i broja dokumenta. Građa iz dvorca Šanjugovo danas se sva nalazi u Hrvatskom državnom arhivu, no još nije obrađena kao izvor, kako za izučavanje Zagorkina djela, tako i zagrebačke povijesti 18. stoljeća¹⁵⁹⁶. Osim peštanskih i bečkih arhiva, Zagorka u sljedećim godinama ponovno istražuje i po zagrebačkima. U Zagrebu joj dr. **Ivan Bojničić** pokazuje nove zapisnike o suđenjima vještica koje u to vrijeme objavljuje u *Vjesniku zemaljskog arhiva*.

Dr. Ivan pl. Bojničić Kninski bio je Tkalčićev nasljednik u proučavanju fenomena zagrebačkih vještica i njihova progona koji je objavio objavio brojne neizdane isprave vezane uz progone vještica, ukupno njih 77¹⁵⁹⁷ u *Vjesniku zemaljskog arhiva*: "Neizdane isprave o progону vještica u Hrvatskoj" iz 1901./1904./1905.¹⁵⁹⁸, i "Novi prilozi za povijest progona

¹⁵⁹¹ Jurić Zagorka, M. (1953): 67.

¹⁵⁹² Đorđević, B. (1979): 133.

¹⁵⁹³ Jakobović-Fribec, S. (2008): 18.

¹⁵⁹⁴ Đorđević, B. (1979): 134.

¹⁵⁹⁵ Jurić Zagorka, Marija (2004c): *Grička vještica: Malleus maleficarum*, svezak treći, Zagreb: Školska knjiga, 235.

¹⁵⁹⁶ U HDA građa je zavedena kao Fond obitelji Čikulini-Sermage, signatura HR-HDA-706, godine 1272. – 1900., 10 d/m, 96 kutija; 6 knjiga.

¹⁵⁹⁷ Vukelić, Deniver (2009a): 16.

¹⁵⁹⁸ Bojničić, Ivan (1901): "Neizdane isprave o progону vještica u Hrvatskoj", *Vjestnik kr. hrvatsko – slavonsko – dalmatinskoga zemaljskog arkiva* III.; Bojničić, Ivan (1905): "Neizdane isprave o progону vještica u

vještica" iz 1915.¹⁵⁹⁹. U kasnijim godinama, 1921. i 1922., objavio je i niz članaka o vješticama i magiji u listovima "Jutarnji list" i "Večer"¹⁶⁰⁰: "Vještice u Hrvatskoj" iz 1921.¹⁶⁰¹, "Iz povjesti medicine. Stari lijekovi protiv kuge" iz 1921.¹⁶⁰², "Navodno čaranje sa posvećenom oštijom. Prilog povjesti domaćega praznovjerja u XVIII. vijeku" iz 1922.¹⁶⁰³, "Kurioza iz XVIII. vijeka. Sablast na Harmici. – Vrag u Gori kod Petrinje" iz 1922.¹⁶⁰⁴, "Iz gradskog arkiva. Parnica proti jednoj zagrebačkoj vještici. Istraga god. 1742. protiv građanke Peršin" iz 1922.¹⁶⁰⁵, "Neke sitnice iz povjesti vještica (spalivanja, samovoljno spalivanje, zapisnik u Vrapču)" iz 1922.¹⁶⁰⁶, "Nešto iz vještičkih parnica zagrebačkih"¹⁶⁰⁷ iz 1922., "Iz parnica proti vješticama" iz 1922.¹⁶⁰⁸, "Najstarija domaća parnica proti vješticama" iz 1922.¹⁶⁰⁹, "Nešto iz povijesti vještica u Hrvatskoj. Čarobna sredstva vještica. Lijekovi protiv začaranju" iz 1922.¹⁶¹⁰, "Der älteste Hexenprozess in Kroatien. Ein Beitrag zu unserer Kulturgeschichte" iz 1924.¹⁶¹¹, "Allerlei aus heimischen Hexenprozessen" iz 1924.¹⁶¹² i "Ukinuće vještičkih zakona u Hrvatskoj" iz 1924. godine¹⁶¹³.

Mnoge su od originalnih zapisnika nekih suđenja na želju i osobni zahtjev pojedinih aristokratskih obitelji u Hrvatskoj, kao i na Hedervaryjevu odredbu, izbacili iz hrvatskog arhiva ili pak preselili u mađarski arhiv 1885. godine¹⁶¹⁴.

Hrvatskoj", *Vjestnik kr. hrvatsko – slavonsko – dalmatinskoga zemaljskog arkiva* V.; Bojničić, Ivan (1906): "Neizdane isprave o progonu vještica u Hrvatskoj", *Vjestnik kr. hrvatsko – slavonsko – dalmatinskoga zemaljskog arkiva* VI.

¹⁵⁹⁹ Bojničić, Ivan (1915): "Novi prilozi za povijest progona vještica", *Vjestnik kr. hrvatsko – slavonsko – dalmatinskoga zemaljskog arkiva* 17/1-2, 155-172.

¹⁶⁰⁰ _____ (1926): "Dr. Ivan plemeniti Bojničić Kninski. Nekrolog", *Vjesnik kraljevskog državnog arkiva*. Godina druga, 1–12.

¹⁶⁰¹ Bojničić, Ivan (1921a): "Vještice u Hrvatskoj", *Jutarnji list*, 19. VI. 1921.

¹⁶⁰² Bojničić, Ivan (1921b): "Iz povjesti medicine. Stari lijekovi protiv kuge", *Jutarnji list*, 16. X. 1921.

¹⁶⁰³ Bojničić, Ivan (1922a): "Navodno čaranje sa posvećenom oštijom. Prilog povjesti domaćega praznovjerja u XVIII. vijeku", *Jutarnji list*, 30. I. 1922.

¹⁶⁰⁴ Bojničić, Ivan (1922b): "Kurioza iz XVIII. vijeka. Sablast na Harmici. – Vrag u Gori kod Petrinje", *Jutarnji list*, 6. III. 1922.

¹⁶⁰⁵ Bojničić, Ivan (1922c): "Iz gradskog arkiva. Parnica proti jednoj zagrebačkoj vještici. Istraga god. 1742. protiv građanke Peršin", u: Laszowski E. (1925): *Stari i novi Zagreb*, 59-60. ili *Jutarnji list*, 1922, 2, 5-6.

¹⁶⁰⁶ Bojničić, Ivan (1922d): "Neke sitnice iz povjesti vještica (spalivanja, samovoljno spalivanje, zapisnik u Vrapču)", *Jutarnji list*, 16. IV. 1922.

¹⁶⁰⁷ Bojničić, Ivan (1922e): "Nešto iz vještičkih parnica zagrebačkih", 3. X. *Jutarnji list*, 1922.

¹⁶⁰⁸ Bojničić, Ivan (1922f): "Iz parnica proti vješticama", *Večer*, 2. II. 1922.

¹⁶⁰⁹ Bojničić, Ivan (1922g): "Najstarija domaća parnica proti vješticama", *Večer*, 7. II. 1922.

¹⁶¹⁰ Bojničić, Ivan (1922h): "Nešto iz povijesti vještica u Hrvatskoj. Čarobna sredstva vještica. Lijekovi protiv začaranju", *Večer* 3/413, 3.

¹⁶¹¹ Bojničić, Ivan (1924a): "Der älteste Hexenprozess in Kroatien. Ein Beitrag zu unserer Kulturgeschichte", *Zagreber Tagblatt*. Br. 287.

¹⁶¹² Bojničić, Ivan (1924b): "Allerlei aus heimischen Hexenprozessen", *Zagreber Tagblatt*.

¹⁶¹³ Bojničić, Ivan (1924c): "Ukinuće vještičkih zakona u Hrvatskoj", *Obzor*, 21., 22., 23., 25., 27. i 28. rujan 1924.

¹⁶¹⁴ _____ (1926): "Dr. Ivan plemeniti Bojničić Kninski. Nekrolog", *Vjesnik kraljevskog državnog arkiva*. Godina druga, 3.

Nakon Strossmayerove smrti i opsežnog istraživanja arhiva, Zagorka počinje pisati roman koji pod naslovom *Grička vještica* koji nepotpisan izlazi kao roman-feljton u *Malim novinama* od broja 200 od 28. srpnja 1912. do broja 228. od 24. kolovoza 1913. To je dio serijala koji će kasnije biti poznat kao *Kontesa Nera* i *Malleus Maleficarum*. Prije *Gričke vještice* u istim je novinama objavljen roman *Tajna Krvavog mosta*, za koji se često tvrdi da je objavljen kao knjiga već 1912., što vjerojatno nije. Nakon broja 228. počinje se reklamirati roman u sveščićima koji prati već izdani tekst i izlazi jednom tjedno. Radnja je bila epizodična i prilagođena izdavanju u nastavcima, a duljina epizoda i njihova struktura određena prostorom u novinama i ritmom izlaska pojedinog nastavka¹⁶¹⁵. Napetost bi se povećavala prema kraju dijela kako bi čitalac bio navučen da čita dalje. Takvim, takozvanim "Šeherezadinim načinom" privukla je mnoge čitatelje. Ilustratoru je pribavljala mnogo potrebnih detalja kako bi crteže oživio što plastičnije i vjernije, a za te svrhe je proučavala i povijesnu kostimografiju. Učinak je bio maksimalan. Šest mjeseci nakon izlaska prvog nastavka knjižar Sokol izjavljuje da je naklada njemačkih romana u svescima pala za sedamdeset posto i da dalje rapidno pada¹⁶¹⁶. Čitalačka ju je publika primila i prihvatila, a domaći se kritičari nisu javljali. U početku se *Grička vještica* sastojala od tri dijela koja nisu posebno naslovljena. Tek poslije Zagorka dodaje *Tajnu Krvavog mosta* u ciklus (izlazio je nezavisno prije *Gričke vještice*¹⁶¹⁷), prvobitnu *Gričku vješticu* sažima u *Kontesu Neru* i *Malleus maleficarum*, a zatim nakon Prvog svjetskog rata, od 1918. do 1926.¹⁶¹⁸, dopisuje još četiri dijela, romane *Suparnica Marije Terezije I.*, *Suparnica Marije Terezije II.*, *Dvorska kamarila Marije Terezije* i *Buntovnik na prijestolju*. Naredna izdanja pod imenom *Grička vještica* sastoje se od tih sedam, odnosno 6 romana (ovisno računamo li *Suparnicu* kao jedan ili dva),¹⁶¹⁹ a ukupno zauzimaju oko 3500 stranica.

Josip Bach, direktor Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu, 1916. godine predložio je Zagorki dramaturgiju *Gričke vještice* kako bi se privukla publika, jer kazalište je u to doba većinom bilo prazno. Praizvedba drame *Grička vještica* održala se 18. kolovoza 1916. u zagrebačkom HNK-u¹⁶²⁰, prve su predstave mahom rasprodane,¹⁶²¹ a uskoro su i *Kći Lotrščaka*, *Suparnica Marije Terezije* i *Gordana*, sve odreda Zagorkine vlastoručne dramaturgije romana, punile kazališnu kuću, i to ne samo HNK u Zagrebu, već i niz

¹⁶¹⁵ Nemeč, Krešimir (1998): *Povijest hrvatskog romana od 1900. do 1945.*, Zagreb: Znanje, 76.

¹⁶¹⁶ Jurić Zagorka, M. (1953): 74.

¹⁶¹⁷ Jakobović-Fribec, S. (2008): 50.

¹⁶¹⁸ Isto.

¹⁶¹⁹ Sekulić, Ljerka (1973): "Grička vještica u borbi protiv mračnjaštva", *Umjetnost riječi*, XVII, br. 2., 104-105.

¹⁶²⁰ Jakobović-Fribec, S. (2008): 50.

¹⁶²¹ Đorđević, B. (1979): 134.

pokrajinskih kazališta te malih dvorana s amaterskim izvedbama. Kritika je bila podijeljena na one koji su smatrali to senzacionalističkim i jeftinim profaniranjem kazališta, "pisanjem za Vlašku ulicu i Selsku cestu", dok su drugi dokazivali kako u kazalištu treba biti "svakojake robe". Zagorka je svojim dramama otvorila vrata ljudima koje inače nikad ne bi marili za kazalište¹⁶²². Na mnoge napade kritike Zagorka listu *Suvremenik*, broj 12. iz 1916., na stranici 401. objavljuje članak kao svoj odgovor kritičaru Lunačeku: "Vidjevši da ovo općinstvo, u pomanjkanju lakog hrvatskog štiva, posiže za tuđim, a s njime upija i tuđi duh, pokušala sam lakim romanima borbu protiv ove tuđinštine, što su mi neki odlični književnici odobravali. Odabrala sam u tu svrhu isprvice senzacionalne, a kasnije čisto historijske sujete, da u srca čitalaca prenesu ljubav za historijsku historiju, za hrvatski narod, za socijalne i općeljudske plemenite ideje. (...) I "Gričku vješticu" napisala sam s istom gore navedenom namjerom. A prihvatila sam se toga posla savjesno, proučivši historiju svih svjetskih i domaćih parnica protiv vještica, kao i zakon po kojem se sudilo. Ova je historija vrhunac svega što je na polju strahota stvoreno pa sam za roman upotrijebila manji dio strašnih događaja i samo oni koji nisu upućeni u historiju onih parnica mogu ih smatrati izmišljenim senzacijama. (...) Drama "Grička vještica" prikazuje posljednje dane zakona o spaljivanju vještica u Hrvatskoj. Mlada, slobodoumna i prosvijetljena grofica Nera ne vjeruje u vještice, uskraćuje poslušnost zakonu o vješticama i sakriva svoju služavku proglašenu vješticom. Nera s gnušanjem odbija ponudu da se otkupi kazne tako da podmiti gradskog kapetana i snosi sve posljedice nasilja, praznovjerja, korupcije i ličnog jala. Ona se svojim uvjerenjem brani pred sudom uoči smrti i pred samom kraljicom o čijoj odluci ovisi njezin život i čast. I upravo to neustrašivo ispovijedanje svog uvjerenja nalazi odziva kod mudre i prosvijetljene kraljice koja prihvaća prijedlog učenjaka Van Swietenena te ukida ovaj sredovječni zakon."¹⁶²³ Kritika je pokušavala ciljati i na povijesnu točnost Zagorkina djela, kao i na odnos praznovjerje-povijesne činjenice na što je i dr. Ivan Bojničić odgovorio kritici opširnim člankom o povijesnim istinama u djelu i postavio pitanje: "Da li je kritici poznato o čemu piše, jer neki napadaju na djelo, kao da autor pripovijeda narodu praznovjerje, dok svatko razabire, da je to borba protiv praznovjerja.", a Jutarnjem listu, 4. travnja 1930., objavljen je i članak-izjava profesora Josipa Horvata u kojoj on potvrđuje autentičnost podataka na osnovi kojih je Zagorka pisala svoje romane: "Autorica je dolazila u Arhiv dok je još bio gore u banskim dvorima u

¹⁶²² Đorđević, B. (1979): 194-195.

¹⁶²³ Isto, 137-138.

prizemlju, pa je tražila i dobivala podatke od dr Bojničića, Sazovskog¹⁶²⁴ i mene. Mi smo je uputili na znanstvena djela koja rade o tome pitanju (progonu¹⁶²⁵ vještica u Hrvatskoj i čitavoj Evropi) i moram priznati, da je Zagorka dala sebi mnogo truda, da to prouči. Ona je pročitala bezbroj rasprava, koje smo pisali ne samo nas trojica, nego i Ivša Tkalčić, odličan historičar. Autorica je sa historijskog gledišta unijela u radnju punu istinu. Naravno, da njoj kao piscu pripada "licencia poetica", ali gospoda krivo misle, da je radnja izmišljena. Pozadina njenih romana je apsolutno vjerno historijski prikazana. Vrlo štujem Zagorku, što svojim romanima popularizira historiju, pa zato i kao čovjek i kao historičar štujem njen rad."¹⁶²⁶

Viktor Kučinić poznat po svojoj studiji-seriji članaka "Czopernicki czech" objavljenoj u časopisu *Zagreb* između 1940. i 1941. piše: "Pročitavši Zagorkinu 'Gričku vješticu', neobično sam se iznenadio nad vještinom kojom Zagorka piše o ovom tragičnom razdoblju ljudske povijesti. Ona prije nego što se laća pisanja svoga romana, dobro proučava potrebni povijesni materijal i, prema tome nepravdu joj čine, koji na njezina djela gledaju s visokog literarnog pijedestala i njezine romane prezirno guraju među sajmišnu literaturu."¹⁶²⁷ Također kaže i da: "Zagorkina djela, koja naša publika toliko voli, osebujna su vrsta historičkih romana – isprepletena s interesantnima, a često i fantastičnim dogodovštinama, koje nikada nisu nauštrb povjesnice, već je dapače populariziraju i u onim krugovima, koji su inače potpuno nehajni spram važnih zbivanja ne samo hrvatske, već i opće prošlosti."¹⁶²⁸

Grička vještica je u mnogome povijesna romana, u njoj djeluju istovremeno dva sustava, jedan arhetipski romantični i drugi povijesni, a ti se sustavi ponekad nadopunjuju, ponekad su samostalni, a ponekad se uzajamno i propituju i poništavaju¹⁶²⁹. No analizom *Gričke vještice* prema Oklopčić-Jakšić vidljiv je dokaz Zagorkina umijeća spajanja i zrcaljenja stvarnog u fikcionalnom, gdje stvarnost daje konotacije povijesnog, opipljivog, realnog i kanonskog, društvenu angažiranost, a ono fikcionalno daje mitsko, romantično i popularno¹⁶³⁰. Kao povijesni popularni roman *Grička vještica* je ispunjena dinamičkim motivima i gotovim formulama posuđenima iz ljubavnih, avanturističkih, gotskih i viteških romana s razgranatim

¹⁶²⁴ Vjerojatno se misli na Emilija Laszowskog. Đorđević u svojoj knjizi (1979) spominjući ovaj navod na str. 135. piše Laszovski. (op.a.)

¹⁶²⁵ Ostavljeno namjerno. Čitavo izdanje "Kako je bilo" vrvi tiskarskim pogreškama (op.a.).

¹⁶²⁶ Jurić Zagorka, M. (1953): 76-77. i nešto slobodnije citirano Đorđević, B. (1979): 135.

¹⁶²⁷ Jurić Zagorka, M. (1953): 77-78., pa Đorđević, B. (1979): 135.

¹⁶²⁸ Kučinić, V. (1941:1): 9.

¹⁶²⁹ Oklopčić, Biljana i Jakšić, Mirna (2009): "Slavonska razglednica by Marija Jurić Zagorka: Zrcaljenje stvarnog u fikcionalnom romanu 'Vitez slavonske ravni'", *Mala revolucionarka – Zagorka, feminizam i popularna kultura* – radovi sa znanstvenog skupa "Marija Jurić Zagorka – život, djelo, naslijeđe / Feminizam i popularna kultura" održanog 28. i 29. studenog 2008. u Zagrebu u okviru Dana Marije Jurić Zagorke 2008. Centar za ženske studije, 123.

¹⁶³⁰ Oklopčić, B. i Jakšić, M. (2009): 124.

fabulama te brojnim zapletima radnje koji uključuju zagonetna ubojstva, spas u zadnji čas, zamjene identiteta, kobne slutnje, nagli obrati, različiti efekti iznenađenja, krađa pisama, oživljavanje mrtvih likova i iskušenja glavnih junaka koji intenziviraju čitatelja i tjeraju ga da prati priču dalje.¹⁶³¹ Feminizam kao i protuaustrijska, protunjemačka i protukhuenovska politička subverzivnost¹⁶³², brojni su skriveni kodovi lako čitljivi u romanu i namjerno prepoznatljivi. Povijest je u Zagorkinim romanima, pa i u *Gričkoj vještici*, tek "prozirna krinka iza koje se skriva simplificirana sadašnjost"¹⁶³³ što je i bila početna namjera koji joj je Strossmayer dao, a roman, kao što to Lasić objašnjava, postaje samo vanjskim slojem strukture bitne za simplificiranu feljtonsku narativnost.¹⁶³⁴

Krešimir Nemeć i Ljerka Sekulić o tajni Zagorkine popularnosti kažu da se ona krije u jednostavnoj komunikativnosti, u hipnotičkom učinku njezinih priča, korištenju situacija prepunih arhetipova i prepoznatljivih klišeja te u stvaranju fabularnih shema koje ne traže veliki čitalački napor ili iznimnu intelektualnu pozadinu recipijenta¹⁶³⁵. Prema Nemeću, njezini romani podcrtavaju kontrast između prozaične građanske stvarnosti i zavodljivoga svijeta avantura, tajni i opasnosti, a ona sjajno stvara situacije "koje su za mnoge čitaocce tako privlačive da predstavljaju realizaciju njihovih skrovitih želja i snova (*Wunschträume*)"¹⁶³⁶. Značenje Zagorkinih romana, također prema Nemeću, nadmašuje njihovu estetsku vrijednost jer je njihova osnovna namjera bila širiti hrvatsku čitateljsku bazu i uzdizati nacionalnu svijest.¹⁶³⁷

Zanimljiva je činjenica, koju i Sekulić uočava, da se Zagorka na povijesni roman o progonu vještica odlučila na nagovor visoko pozicionirane crkvene osobe poput nadbiskupa Strossmayera, a opet je njezin stav u *Gričkoj vještici* poprilično antiklerikaln i usmjeren protiv "isusovačkog (jezuitskog) mračnjaštva"¹⁶³⁸.

Osim glavnih, plemićkih likova i njihove borbe i ljubavi, u *Gričku vješticu* je Zagorka kao vodeću temu uključila i priče o progonima nekoliko povijesnih zagrebačkih "vještica" koje su bile optužene i procesuirane u svjetovnom procesu, a sve koristeći različite povijesne arhive kako bi došla do njihovih izvora, o čemu je već bilo riječi dijelu o postanku same njezine knjige. Poglavitito ih se susreće u drugom¹⁶³⁹ i trećem¹⁶⁴⁰ svesku serije romana.

¹⁶³¹ Jurić Zagorka, M. (1953): 77.

¹⁶³² Isto.

¹⁶³³ Hergešić, Ivo (1983): *Marija Jurić Zagorka*, Zagreb: PSHK, knjiga 122, 395.

¹⁶³⁴ Lasić, S. (1986): 181.

¹⁶³⁵ Nemeć, K. (1998): 79. i Sekulić, Lj. (1973): 111.

¹⁶³⁶ Isto. 128.

¹⁶³⁷ Isto. 79.

¹⁶³⁸ Sekulić, Lj. (1973): 108.

¹⁶³⁹ Jurić Zagorka, Marija (2004b): 6.

Zagorka je tako u stvaranju svoga djela iskoristila imena i sudbine 13 ljudi, poglavito žena, koji su bili optuženi za vješticearstvo u razmaku od 60 godina. To su prema povijesnim izvorima, kronološkim redom povijesnih procesa:

I. Katarina Kozjak – 4. do 10. ožujka 1699.

II. Barbara Tortić – 6. svibnja 1699.

III. Magdalena Krvarić – 14. do 18. svibnja 1699.

IV. Margareta Dumbović-Boljanec, prozvana Fratriba – 14. do 18. svibnja 1699.

V. Katarina Dolenc – 18. svibnja 1699.

VI. Jelena Škrvarić – 6. svibnja 1699.

VII. Jelena Kušenka – 1715.

VIII. Margareta Kušenka – 28. ožujka do 12. travnja 1715.

IX. Barbara Dugan – 1743.

X. Barbara rođ. Jurković udova Benšek Cindek – 5. svibnja do 11. rujna 1743.

XI. Adam Sulić – 1743.

XII. Marijana Vugrinec - 8. kolovoza 1751. do 4. svibnja 1752.

XIII. Magdalena Logomer Herucina – kolovoz 1758.¹⁶⁴¹

Osim spomenutih, Zagorka je za izgradnju fabule koristila i još neke druge povijesne osobe, a koje se većinom spominju upravo u dokumentima koji opisuju gore navede procese. Ono na što treba odmah na početku upozoriti jest da je, kao što se iz priložene liste može vidjeti, povijesno riječ o razmaku od 60 godina te da slučajevi uključuju i kaptolske slučajeve, a ne samo one vođene na Gradecu, jer je u to doba još uvijek riječ o dva grada i dvije jurisdikcije. U romanu su svi slučajevi radnjom više-manje simultani, kronološki neporedani i vođeni pred istim predstavnicima gradskog sudstva o kojima će biti riječi nešto niže. Slučaj Margarete Kušenke (kronološki osma po redu osoba na gornjoj listi) prvi je slučaj koji se spominje u romanu¹⁶⁴². Transkript originalnog dokumenta njezinog povijesnog slučaja objavio je Ivan Bojničić u petom i šestom broju *Vjesnika državnog arhiva* 1903. godine¹⁶⁴³ i 1904. godine¹⁶⁴⁴. Povijesno je riječ o suđenju koje se odvijalo od 28. ožujka do 12. travnja 1715. godine, a o kome u povijesnom dokumentu imamo zapise optužnice, preslušavanja i mučenja. Presuda je bila smrt spaljivanjem na lomači. I u Zagorkinoj knjizi i u povijesnom

¹⁶⁴⁰ Isto.

¹⁶⁴¹ Svi podaci o procesuiranim povijesnim vješticama i drugim sudionicima njihova progona dobiveni su u prošlim autorovim istraživanjima problematike progona vještica u Zagrebu. Datumi iza imena datiranje su povijesnog procesa, ne onoga u romanu (op. a.).

¹⁶⁴² Jurić Zagorka, M. (2004b): 20.

¹⁶⁴³ Bojničić, I. (1903): Caput XXXIX i XXXX, 243-246.

¹⁶⁴⁴ Bojničić, I. (1904): Caput LII i LIII, 91-92.

slučaju optužnicu je potpisao zagrebački fiškuš, odvjetnik Blaž Dvojković, a sudac je bio Petar Krajačić. Njih su dvojica iznimno bitni za radnju jer su u Zagorkinu romanu upravo oni glavni antagonisti. Dvojkoviću Zagorka daje izrazito negativne osobine, manipulatora koji praznovjermom sucu Krajačiću ulijeva strah od vještica¹⁶⁴⁵, tako potičući daljnje progone vještica, a sam istovremeno održava plemićke orgije u tajnosti koje su rađene u obliku Pakla, te na taj način zna koje su seljanke bile prisutne, jer su ustvari bile prisutne po njegovom nalogu.¹⁶⁴⁶ O povijesnoj osobi Blaža Dvojkovića nema dokaza za takve indicije, ali po optužnici koju je ispisao Margareti¹⁶⁴⁷, te kako je predložio ispitivanje i mučenje, a zatim i konačnu, smrtnu presudu, može se vidjeti da je bio dosljedan duhu svog vremena.

Zagorka je koristeći i inače popularnu tehniku u svojim romanima, tehniku prerusavanja, u jednom od kasnijih zapleta prerusila tog istog Blaža Dvojkovića u kramara Pavla Hrenea koji dodatno potiče seljake iz Stubice da krenu na Neru koja se skrivala u dvorcu Oršićevih u Oroslavju. Hrenek je inače povijesno prezime jednog od seljaka prema stvarnoj parnici protiv tridesetak seljaka iz Donje Stubice koji su svojevolumno i bez suđenja 1756. godine spalili jednu ženu Jelu Futakovicu, Povijesni Ivan Hrenek proglašen je kolovođom tog samovoljnog spaljivanja i osuđen je na odsijecanje glave mačem i potom na vješanje glave na vješala, a tijela mu na kotač.¹⁶⁴⁸

Zagrebački sudac, Petar Krajačić, uz Dvojkovića glavni je progonitelj vještica. Krajačić pak, kao što je rečeno, kao književni lik za razliku od svojih kolega, stvarno vjeruje u vještice i čarobnjaštvo te zbog toga što njegov strah kolege koriste za svoje ciljeve šalje na lomaču mnoge nevine žene i ako što je već rečeno, jedan je od glavnih antagonista¹⁶⁴⁹. Glavna knjiga, prema Zagorki, kojom se vodi u životu je *Malleus Maleficarum*. To se, primjerice, može vidjeti u dijalogu Krajačića i Siniše u kojem sudac kaže: "Da niste vojnik, bili biste sigurno i u Beču čuli što je *Hexenhammer*", a na što mu Siniša spremno odgovara: "Znam, gospodine! To je zločinačko kladivo kojim su lupeži zatukli mozak današnjeg čovječanstva"¹⁶⁵⁰ ili "Krajačić odskoči od Siniše – upilji u njega svoje male oči, a onda uzme sa stola neku odeblju knjigu vezanu u koži pa je pokaže kapetanu. – Zna li, gospodine, što je ovo? – Ne znam. – To je *Malleus maleficarum*. Zakon, posvećeni zakon o kažnjavanju vještica. Vi ste vojnik i dužni ste taj zakon poštivati. Svi suci Europe crpe iz ove knjige dokaze o tom koliko zla mogu

¹⁶⁴⁵ Jurić Zagorka, M. (2004b): 7-9.

¹⁶⁴⁶ Levstek, I. (2008): 113.

¹⁶⁴⁷ Bojničić, I. (1903): 243-244.

¹⁶⁴⁸ Bojničić, I. (1904): 239 -240., prijevod Bayer, V. (1953): 733-737.

¹⁶⁴⁹ Levstek, I. (2008): 118-119.

¹⁶⁵⁰ Sekulić, Lj. (1973): 109.

počiniti vještice."¹⁶⁵¹ Povijesno, Krajačići su obitelj koja je plemstvo dobila upravo u 18. stoljeću, u Zagrebu su živjeli od početka 17. stoljeća¹⁶⁵², a nekoliko je pripadnika te obitelji poznato u gradskoj upravi i sudstvu tijekom 18. stoljeća. Povijesnu osobu suca Petra Krajačića možemo kroz dokumente pratiti od 1743., kad je sudio Heleni Kranjici¹⁶⁵³ uz ostale suce (Ivana Radičevića i Đuru Dragovanića), vrlo vjerojatno i Barbari Dugan, Jeleni Ptičkovici, Margareti Miherić, Margareti Dedovki, Mari Buncekovici također 1743., kao i Barbari Benšek, Tišljarići iz Nove Vesi i Dorici Karvančić iste godine¹⁶⁵⁴. Ustvari, Krajačića potvrđenog imamo u dokumentima samo u 1743. godini, a nakon te godine Krajačića više nema u dokumentima, dok Đuro Dragovanić još sudjeluje u procesima sve do 1748. godine. Na sačuvanom slučaju protiv Marije Vugrinec iz 1751. nije bio niti jedan od njih.

Osim **Margarete Kušenke**, Zagorka koristi i povijesni proces protiv njezine kćeri, **Jelene Kušenke**, sedma na našoj gornjoj listi. Povijesna je Jelena (Jelica) Kušenka kao i u romanu¹⁶⁵⁵ bila svjedokom u parnici svojoj majci, Margareti Kušenki¹⁶⁵⁶, s mnogom iznuđenih izjava, ali i sama potom osuđena također za čarobnjaštvo i bivanje vješticom.¹⁶⁵⁷ Takvo što nije bilo rijetkost, često su i maloljetne kćeri žena optuženih da su vještice bivale osuđivane i ubijane s njima jer se smatralo da se vješticarstvo širi ženskom lozom¹⁶⁵⁸. Primjerice, u romanu je taj stav izražen u izjavi Palčičeve žene koja kaže: "Kakva mati, takva kći!"¹⁶⁵⁹ U romanu Jelica povlači svoj iskaz protiv majke i to je dovoljno da i sama bude optužena za zločin čarobnjaštva. Nera i njezina baka na nagovor oca Smolea skrivaju Jelenu, a zatim je i šalju u samostan. Tamo se sprema postati opaticom, no biva otkrivena, poslana na mučenje i konačno spaljena na lomači.

U romanu Jelenu otkriva i optužuje **Pavao Galović**, samostanski vrtlar¹⁶⁶⁰, koji je zbog neuzvrćene ljubavi oda i tuži gradskome magistratu kao vješticu.¹⁶⁶¹ Povijesno se Galović javlja kao svjedok i tužitelj u obje parnice, i protiv Margarete i protiv Jelene, te ih tuži kako su mu stalno prijetile i činile ga bolesnim.¹⁶⁶²

¹⁶⁵¹ Jurić Zagorka, M. (2004:3): 6

¹⁶⁵² Marković, Mirko (2005): *Stari Zagrepčani. Život na području Zagreba od prapovijesti do 19. stoljeća*, Zagreb: Jesenski i Turk, 26.

¹⁶⁵³ Vukelić, D. (2009a): 79.

¹⁶⁵⁴ Isto. 80.

¹⁶⁵⁵ Jurić Zagorka, M. (2004b): 21.

¹⁶⁵⁶ Bojničić, I. (1903): 244-245

¹⁶⁵⁷ Bojničić, I. (1904): 88-91.

¹⁶⁵⁸ Vukelić, D. (2009:4): 92.

¹⁶⁵⁹ Jurić Zagorka, M. (2004b): 26.

¹⁶⁶⁰ Isto. 180-182.

¹⁶⁶¹ Levstek, I. (2008): 115.

¹⁶⁶² Bojničić, I. (1903): 243-246.

Prezime pod kojim se Jelena skrivala kod Nere, Kozjak¹⁶⁶³, Zagorka je preuzela od **Katarine (Kate) Kozjak**, prva na našoj gornjoj kronološkoj povijesnoj listi, jedne od optuženih žena u godini velikih progona, 1699., a čiji se proces vodio od 4. do 10. ožujka.¹⁶⁶⁴

Zagorka koristi i parnicu protiv **Katarine (Kate, Katice) Dolenc**¹⁶⁶⁵, pete na gornjoj listi, iz svibnja 1699. i koja je pod torturom odala svoje "suučesnice" u zločinu, Fratricu, Balašinku i Doroteju Mlinarić, te Jelenu šoštariću koju je vidjela u snu.¹⁶⁶⁶ Književnoj Dolencovoj¹⁶⁶⁷, Zagorka u iskaz dodaje i druga imena optuženih koja je iščitala iz povijesnih parnica 1699. godine, Margaretu Dumbović, Magdu Krvarić, Baru Tortić i Jelu Škrvarić¹⁶⁶⁸. Nekima, možda greškom, a možda namjerno mijenja ponešto imena pa tako Jela postaje Helena Škrvarić, a Bara Barbarom Tordić¹⁶⁶⁹.

Samo imenom spomenuta u romanu i to kao vještica kojoj se u tom trenutku aktualno vodi proces¹⁶⁷⁰, jest i **Marijana (Marija, Mara) Vugrinec** čija se parnica povijesno vodila 1751. godine¹⁶⁷¹.

Za "prave vještice" u romanu, babe Janu i Uršu¹⁶⁷², koje su bitne za radnju u romanu, poznate kao Duganke, a koje prodaju razne pomasti, bave se prostitucijom, ubojstvima, ljubavnim napicima i otrovima¹⁶⁷³, Zagorka je iskoristila prezime povijesne **Barbare Dugan**, devete na našoj gornjoj listi, čiji se proces vodio od 7. do 9. veljače 1743. godine na Gradecu¹⁶⁷⁴.

Jedan od bolje sačuvanih povijesnih slučajeva, a koji je Zagorka u velikoj mjeri iskoristila u svom romanu, crpeći iz njega niz likova, dogodio se na Gradecu od svibnja do rujna 1743. godine. To je slučaj **Barice rođene Jurković udovice Benšek, a zvane Cindekovića**¹⁶⁷⁵, zagrebačke pekarice koju je konkurent pekar **Andrija Palčić** optužio da joj zanat prosperira zbog čarolije¹⁶⁷⁶. Zagorka Palčića stavlja kao jednog od svojih aktivnijih likova, a spominje ga već na prvim stranicama drugog romana: "Pod Kamenitim vratima uređuje svoj dućančić hljeboprek Andrija Palčić. On je hranio purgare svježim kruhom i poji ih komovicom na koju

¹⁶⁶³ Jurić Zagorka, M. (2004b): 32.

¹⁶⁶⁴ Bojničić, I. (1903): 1-4, 6.

¹⁶⁶⁵ Isto. 111-112.

¹⁶⁶⁶ Isto. 112. Levstek, I. (2008): 116, ne spominje Fratricu, već samo šoštariću Jelenu i to ne poimence (op. a.).

¹⁶⁶⁷ Jurić Zagorka, M. (2004b): 283-284.

¹⁶⁶⁸ Bojničić, I. (1903): 108-111.

¹⁶⁶⁹ A ne obrnuto kao što piše Levstek, I. (2008): 116. (op. a.)

¹⁶⁷⁰ Jurić Zagorka, M. (2004b): 287.

¹⁶⁷¹ Tkalčić, I. K. (1892): 76-100., te prijevod čitavog spisa u Bayer, V. (1953): 653-676.

¹⁶⁷² Jurić Zagorka, M. (2004b): 188.

¹⁶⁷³ Isto. 431-433. i potom 453.

¹⁶⁷⁴ Tkalčić, I. K. (1892): 37-43.

¹⁶⁷⁵ Bojničić, I. (1904): 221-234., te prijevod u Bayer, V. (1953): 709-730.

¹⁶⁷⁶ Findrik, M. (2017:2): 85.

su ljudi navraćali već u rana jutro. Palčić se postavio na vrata i čekao da prodavači s Kaptola, što dolaze na Grič, navrate k njemu na čašicu. Njegovo malo odebelo tijelo i velika ćelava glava ispuniše cijeli prostor vrata. Protegnuo se, pa se stao ogledavati i žmigati svojim očicama na prolaznike, ne bi li koga namamio u dućan"¹⁶⁷⁷. Barici Cindekovici Zagorka je dala jedno od glavnih mjesta u romanu i njezin je slučaj glavni slučaj-pokretač mnogih radnji. Njezin proces povijesno su vodili gradski notar **Ladislav Sale**, plemićki sudac zagrebačke županije Petar Krajačić i Đuro Dragovanić, plemićki sudac zagrebačke županije. Barica odbija Saleova ljubavna nastojanja. Njemu je pak Zagorka namijenila ulogu spletkara i ženskara koji se ne libi upotrijebiti svoje ovlasti kako bi došao do onog što želi. Petar Krajačić, o kome je već prije bilo riječi, i u ovom se slučaju u povijesnom dokumentu javlja samo kao ime, sudac koji je zadužen za Baričin slučaj. Iz povijesnog slučaja Zagorka u romanu koristi i podatak o traženju mita od 400 forinti koje Ladislav Sale traži od Barice¹⁶⁷⁸, a o čemu je i inače i u povijesnom slučaju sačuvan čitav zapis¹⁶⁷⁹. U istom se slučaju povijesno kao svjedok spominje **Adam Sulić**, zagrebački gumbar, kao Baričin prijatelj. Zagorka Adama u svojoj knjizi pretvara u Baričina supruga. Kao ispovjednik vještica i jedan od likova u romanu se može naći i **Josip Smole**¹⁶⁸⁰, kojeg Zagorka oblikuje kao kapucina, ali na nekim mjestima i kao dominikanca¹⁶⁸¹ (nedosljednost! op. a.), a koji je povijesno bio isusovac i koji se stvarno javio i u povijesnom slučaju Barice Cindek¹⁶⁸².

Drugi svećenik kojeg Zagorka spominje vrapčanski je župnik Imbro Perković koji traži pomoć u suzbijanju problema s vješticama. Njega je Zagorka oblikovala prema pismu **Mirka Perkovića**, katoličkog svećenika iz Vrapča, tada sela pored Zagreba, a koji je tražio pomoć velikog župana oko problema s vješticama. Izvorno pismo datirano je na 30. ožujka 1757. godine¹⁶⁸³.

Za razliku od književnog slučaja Barice Jurković Benšek Cindekovice, a koja je u romanu oslobođena u Beču pred kraljicom, povijesni završetak ovog slučaja nije nam poznat prema dosadašnjim spoznajama¹⁶⁸⁴. U nekoliko su navrata u mnogim novinskim člancima, pa i u književnim kritikama, raspravljane mogućnosti i hipoteze kako bi bilo i povijesno možda moguće da je slučaj Barice Bešek Cindekovice bio ikako i u kom slučaju predstavljen pred kraljicom Marijom Terezijom na način opisan iz romana ili pak sličan. Ta hipoteza ne stoji

¹⁶⁷⁷ Jurić Zagorka, M. (2004b): 11.

¹⁶⁷⁸ Isto. 457.

¹⁶⁷⁹ Bojničić, I. (1904): 223-228., te prijevod u Bayer, V. (1953): 713-720.

¹⁶⁸⁰ Jurić Zagorka, M. (2004b): 17.

¹⁶⁸¹ Isto. 43.

¹⁶⁸² Bojničić, I. (1904): 224.

¹⁶⁸³ Isto. 240–241. prijevod u Bayer, V. (1953): 737 –738.

¹⁶⁸⁴ Vukelić, D. (2009b):180.

nikako, a to se može vidjeti iz analize povijesnih i političkih činjenica potpomognutih nekolicinom dokumenata. Barica Benšek povijesno je procesuirana u vremenu od svibnja do rujna 1743. godine. Kraljica Marija Terezija na vlast dolazi 1740. godine. Sljedećih je godina, nakon neprihvatanja pragmatične sankcije njezina oca Karla VI. od strane europskih i lokalnih sila, zauzeta ratom za vlastito nasljeđe. Dolazi do rata u kojem sudjeluju i Bavarska, Saksonija, Španjolska, Francuska i drugi. Svi su željeli dio Habsburške monarhije. Uz učvršćivanje vlasti u Ugarskoj uzvraća udarac i pa poboljšava situaciju, koju kasnije još smiruje i vrlo sposobnom diplomacijom. Tek mirom u Aachenu 1748. završava ovaj rat za njezino nasljeđe. Od 1742. počinje reformirati upravu osnivajući Dvorski i državnu kancelariju. Tek 1745. počinje raditi prve reforme unutar hrvatskog dijela kraljevstva i one se tiču tek teritorijalnog ustroja¹⁶⁸⁵. Teško da bi se Marija Terezija na početku svoje vlasti i za vrijeme rata za opstanak bavila manjim pravnim unutarnjim pitanjima koja usto i zadiru u lokalno pravo te mogu izazivati pobune. Nadalje, i sami kraljičini liječnici Van Swieten i De Haen dolaze u njezin krug nešto kasnije. Gerhard van Swieten (1700. – 1772.), također lik u Zagorkinom romanu i povijesna osoba, bio je učenik i pomoćnik velikog liječnika Hermanna Boerhaavea. Studirao je u Louvainu i Leidenu gdje postaje liječnikom 1725. godine. Radio je s Boerhaaveom u laboratoriju i bilježi brojne njegove opaske o pacijentima koje kasnije objavljuje u svom kapitalnom djelu o medicini. Osobnim liječnikom kraljice Marije Terezije postaje 1745. i reorganizira medicinsko obrazovanje u Austriji, te pod njegovim vodstvom Beč postaje vodeći u medicini u svijetu, unaprjeđuje javno zdravstvo i vojnu medicinu, te istražuje i denuncira praznovjerja u Carstvu. Anton de Haen (1704. – 1776.), bio je austrijski liječnik nizozemskog porijekla koji je također studirao u Leidenu pod Hermannom Boerhaaveom, Na Sveučilište u Beču prešao je 1754. i postao šefom kliničke medicine. Postaje suradnikom Gerharda van Swietena. Poznat je po detaljnom proučavanju svake povijesti bolesti i zalaganju za temeljite laboratorijske i fizičke provjere prije dijagnoze, a bavio se i autopsijama kako bi otkrio uzrok smrti u preminulih. Bio je izrazito konzervativan i vjerovao je u demone i magiju. O svojim je iskustvima pisao u "Knjizi o magiji"¹⁶⁸⁶ objavljenoj u Beču 1777. godine. Iz priloženog se može vidjeti da Van Swieten dolazi na dvor 1745., a De Haen iza 1750. godine pa tako i da je Barbara Benšek poslana u Beč kao u romanu, ne bi mogla biti od njih osobno pregledana. A rad ove dvojice uvaženih liječnika od presudne je i povijesne važnosti za kraljičino mišljenje o problemu vještica u

¹⁶⁸⁵ Zöllner, Erich i Schüssel, Therese (1997): *Povijest Austrije*, Zagreb: Barbat, 200–205.

¹⁶⁸⁶ De Haen, Anton (1777): *S.C.R.A. Majestate a consiliis anticis, et Archiatri, medicinae in alma et antiquissimo universitate professoris primarij, plurium eruditorium societatem socii, de magia liber*, 8vo, Vienna.

Hrvatskoj i drugdje u pedesetim godinama 18. stoljeća¹⁶⁸⁷. Konačno, prema sačuvanim pismima, Marija Terezija tek 1752. osobno izražava pismom svome ministru želju da vidi jednu pravu vješticu iz Hrvatske¹⁶⁸⁸. Tu želju slijede daljnje akcije njezinog tadašnjeg ministra Karla Batthyanyja koji u studenom 1752. godine u kraljičino ime prenosi naredbu istrage tog problema podbanu Ivanu Rauchu, s upitom ima li stvarno vještica u Hrvatskoj¹⁶⁸⁹. Jedini veliki proces u Hrvatskoj koji nam je sačuvan prije Herucinina iz 1758.¹⁶⁹⁰, a da je približno tih godina, jest onaj koji je trajao od 8. kolovoza 1751. do 4. svibnja 1752., a u kojem su za vještičarenje bile optužene Vugrinec Marijana (spomenuta i u romanu, dvanaesta na kronološkoj listi), Fućkan Marija, Brukec Marijana i Brcković Magda. Sve su četiri optužene žene spaljene i sam je proces završen pola godine prije prva kraljičina interesa za to pitanje na području Hrvatske, što pokazuje da je te 1752. godine još uvijek bilo moguće provesti proces i spaliti optužene, a kamoli ne devet godina prije. Znači, zaključno, iz svih tih razloga, nemoguće je da je Barbara Benšek svoju pravdu tražila na dvoru Marije Terezije te je njezin slučaj nužno morao u povijesti imati drugačiji epilog od onog u romanu.

Ipak, Zagorka je koristila i neke izvore danas nepoznate hrvatskoj znanosti. To je u prvom redu vezano uz bilješku, o kojoj je bilo već prije riječi u ovome radu, Zagorkinu fusnotu s 235. stranice treće knjige¹⁶⁹¹ u kojoj navodi da je primitak zagrebačkih vještica na dvoru Marije Terezije opisao nadzornik Josip Peharnik i da se taj dokument čuva u bečkom arhivu, no bez navoda i broja dokumenta. Može se pretpostaviti iz toga da je ili riječ o dokumentu vezanom za Herucinin dolazak iz 1758. ili za neke osobe koje su pozvane prije njezina slučaja, između 1752. i 1758., a o čemu danas još uvijek nema spoznaja. Tu je posebno zanimljiva uporaba množine. Jer ona bi mogla označavati da je u Beč s Herucinom poslano još nekoliko žena, ili da su to neke sasvim druge žene, što bi također moglo biti moguće, s obzirom na prve pravne promjene koje se donose 1756., dvije godine prije Herucine, s odredbama da se optužna dokumentacija ima proslijediti banu, a zatim dvoru prije izvršenja presuda. No, s obzirom da se zna samo za Herucinin slučaj iz 1758., bilo bi zanimljivo saznati i priču drugih optuženih ako su bile s njom poslana u Beč. Ovdje je također bitno primijetiti još dvije važne povijesne činjenice vezane uz samu kraljicu Mariju Tereziju. Prva se tiče problema da se u popularnoj hrvatskoj kulturi, ali često i u znanosti, tragom Tkalčića, a posljedično i Zagorka koja je koristila njegove bilješke, stalno ističe da je kraljica

¹⁶⁸⁷ Gračanin, H. (2017): 55.

¹⁶⁸⁸ Laszowski, E. (1939): 48-60.

¹⁶⁸⁹ Tkalčić, I. K. (1892): 100.

¹⁶⁹⁰ Novosel, Ottone (1997): "Magda Herucina, posljednja suđena vještica u Hrvatskoj", *Kaj* 2, 45.

¹⁶⁹¹ Jurić Zagorka, M. (2004c): 235.

Marija Terezija ukinula u potpunosti mogućnost procesa protiv vještica i čarobnjaka jer je tako nešto smatrala praznovjermom, što je netočno. Kako sam već spominjao, ako se detaljnije pročitaju propisi o čarobnjaštvu kraljičinog novog zakonika "Theresiane"¹⁶⁹² jasno je već na prvi pogled da je tu samo riječ o opreznijem i doradjenom pristupu ovom području zakona u odnosu na prošli zakonik, "Ferdinandeju"¹⁶⁹³, a kako se više ne bi događalo da se sudi lažno optuženima ili mentalno bolesnima. Druga netočnost u romanu, u odnosu na povijesne zakonske okolnosti, vezana je uz ukinuće torture u zakonodavstvu nasljednih zemalja austrijske krune, pa tako i Hrvatske, a što Zagorka obrađuje u jednoj raspravi u četvrtom dijelu romana.¹⁶⁹⁴ U toj raspravi, koja se odvija u Beču godinu dana nakon događaja s procesom protiv Nere i Barbare Benšek, kraljica Marija Terezija kaže da je promijenila odredbe zakona o vješticama i naredila da se u pravosuđu provede radikalna reforma i ukine tortura. Znači, u romanu je između svih događanja prošlo oko godinu dana (proces – ukinuće progona – ukinuće torture). Bitno je primijetiti da su se promjene zakona o čarobnjaštvu i torturi u stvarnosti odvijale mnogo sporije negoli se to čini prema Zagorkinoj radnji. Nakon kraljičinih ukaza iz 1758. potaknutih Herucininim slučajem, stvarna izmjena zakona donesena je tek 1768. kad je "Theresiana", uobličena i objavljena s pravnom snagom. A odluku o ukinuću torture Marija Terezija donosi tek 22. ožujka 1776.¹⁶⁹⁵ Iz navedenog se može zaključiti da je ono što je prema romanu trajalo godinu dana, zadnji slučaj progona u Hrvatskoj i reforma pravosuđa po pitanjima magije i torture, ustvari bio dugotrajan proces koji je trajao više od dvadeset godina i izazvao mnoge polemike i žalbe od strane lokalnih hrvatskih sudova.

Zagorka je čini se poznavala i ponešto od recentne literature toga doba, pa tako i knjigu spomenutog kraljičinog savjetnika i liječnika, Antona de Haena, "Knjigu o magiji"¹⁶⁹⁶. Također na jednom mjestu u romanu spominje i knjigu "Cautio criminalis", koju u romanu čita grofica Ratkay, a koju joj je pribavio otac Smole. Njoj je u romanu podnaslov "Glas jednog čovjeka protiv spaljivanja vještica"¹⁶⁹⁷. Povijesno, riječ je o knjizi njemačkog isusovačkog teologa Fridrika Speea (1591. – 1635.) koji ju je anonimno (kao "nepoznati katolički teolog") objavio 1631. u Rintelnu, u Njemačkoj na latinskom jeziku, a pod punim

¹⁶⁹² "Allgemeine peinliche Gerichtsordnung" ("Opći zakon o kaznenom sudskom postupku", poznat i kao "Codex Theresianus" ili samo "Theresiana", pripreman od 1752. do 1766., objavljen 1768. godine (op. a.)

¹⁶⁹³ "Ferdinandeja" iliti "Forma processus iudicii criminalis seu Praxis criminalis" – zakonik o kaznenom postupku kralja Ferdinanda III. (1637. – 1657.) za Donju Austriju, datiran 30. prosinca 1656.

¹⁶⁹⁴ Jurić Zagorka, Marija (2004d): *Grička vještica: Suparnica Marije Terezije 1*, Svezak četvrti, Zagreb: Školska knjiga, 77.

¹⁶⁹⁵ Bayer, V (1987): 53-57.

¹⁶⁹⁶ Levstek, I. (2008): 121.

¹⁶⁹⁷ Jurić Zagorka, M. (2004b): 60.

imenom "Oprez kod kaznenog suđenja ili Knjiga o procesima protiv vještica, potrebna njemačkim poglavarstvima ovoga vremena, a isto tako veoma korisno štivo savjetnicima i ispovjednicima vladara, istražiteljima sucima, advokatima, ispovjednicima optuženih, propovjednicima i ostalima". Ta je knjiga postala iznimno popularnom i prevedena je na više jezika¹⁶⁹⁸. Bila je značajan doprinos racionalnijim pogledima na svjetovne progone vještica u Europi, no oni će još svejedno trajati još skoro čitavo stoljeće i pol nakon njezine objave.

Iz brojnih ovdje navedenih i opisanih povijesnih izvora Zagorka je osim likova izvlačila ponekad i čitave rečenice, opise, presude i druge sadržaje, ispreplićući ih zatim sa svojom fikcijom stvarajući tako zanimljive zaplete.

Usporedbu nekih odlomaka Zagorkina teksta s izvornim dokumentima napravila je Levstek pokazavši na nekoliko odlomaka kako su neki povijesni citati inkorporirani u književni tekst. To su dijelovi vezani uz svjedočenje Pavla Galovića protiv Margarete i Jelene Kušenke¹⁶⁹⁹, dijelovi iskaza Katice Dolenc koja navodi imena drugih vještica na torturi¹⁷⁰⁰, čitavi dijelovi suđenja Barici Jurković Cindekovići¹⁷⁰¹, parnica protiv seljaka iz Donje Stubice zbog samovoljnog paljenja na lomači Jele Futakovice¹⁷⁰², te pismo vrapčanskog župnika Mirka Perkovića.¹⁷⁰³ U romanu se spominje i račun zagrebačkog krvnika/henkara Andrije Puncera¹⁷⁰⁴ vezan uz proces protiv Jelene Kušenke¹⁷⁰⁵, a povijesno je riječ o računu gradskog poreznika Martina Eberlea koji je obrađivao potrošnju na proces od siječnja do travnja 1704. godine protiv Kate Pavleković Ptiček koji se u izvorniku čuva u arhivu HAZU-a i kojega je u studiji iz 1891. objavio Ivan Krstitelj Tkalčić¹⁷⁰⁶. Prema povijesnim optužnicama za čarobnjaštvo Zagorka je u romanu rukom gradskog odvjetnika Blaža Dvojkovića sastavila optužnicu i za Neru Keglević, kako bi ona mogla izgledati kao dokument¹⁷⁰⁷.

Iako, tu treba napomenuti da od svih dosad sačuvanih i pronađenih izvornih zapisa s povijesnih suđenja na Gradecu i Kaptolu nikad nije sačuvan niti jedan koji bi pokazao da je suđeno za čarobnjaštvo ikome visokog, plemenitog roda kao što je to bila Nera. Iz svega navedenog moguć je niz zaključaka: Zagorka je koristila autentične povijesne izvore za svoje djelo, njezina i vlastitim riječima opisana suradnja s Tkalčićem i Bojničićem, ali i korpus

¹⁶⁹⁸ Bayer, V. (1953): 499.

¹⁶⁹⁹ Levstek, I. (2008): 122-123.

¹⁷⁰⁰ Isto. 123-124.

¹⁷⁰¹ Isto. 125-130.

¹⁷⁰² Isto. 130-131.

¹⁷⁰³ Isto. 134.

¹⁷⁰⁴ Na nekim mjestima u romanu zvanim i Matija, što je Zagorkina nedosljednost (op. a.)

¹⁷⁰⁵ Levstek, I. (2008): 133.

¹⁷⁰⁶ Vukelić, D. (2009a): 49 -50.

¹⁷⁰⁷ Jurić Zagorka, M. (2004b): 310.

slučajeva koje je koristila ili spominjala u svome djelu jasno pokazuje da je primarno koristila većinom njihove spoznaje do 1904. godine, to jest, glavninu istraživanja imena i slučajeva koje je koristila iz objavljenih su izvora koje su obradili Tkalčić i Bojničić, a koji se danas mogu naći i u rukopisima sačuvanima u Hrvatskom državnom arhivu, Arhivu HAZU-a i Nacionalnoj sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Još uvijek postoji i još dosta neistraženih izvora koje je Zagorka imala priliku koristiti za druge likove i situacije, poglavito bečki dvor ili lokalnu vlastelu. To su spomenuta engleska pisma iz 18. stoljeća koja spominje u svojoj autobiografiji, to su bečki i peštanski dokumenti i to je korespondencija i inventar pronađeni u kuriji Šenjugovo iz Sv. Križa Začretje u Zagorju, a koji se danas nalaze u Hrvatskom državnom arhivu kao Fond Čikulini-Sermage. Od procesa objavljenih u Tkalčića, dakle, Zagorka je koristila one protiv Barbare Dugan iz 1743. i Marijane Vugrinec iz 1751. godine. Od procesa objavljenih u Bojničića koristila je one protiv Katarine Dolenc, Margarete Dumbović, Magde Krvarić, Barbare Tordić i Helene Škrvarić iz 1699., Margarete i Jelene Kušenke iz 1715., Barice Jurković Benšek Cindekovice iz 1743. i suđenja donjostubičkim seljacima iz 1756. godine. Također je spomenut i slučaj Magdalene Logomer Herucine iz 1758. godine. Po tome se može vidjeti da vremenski raspon njezinih povijesnih izvora iznosi oko 60 godina (između 1699. i 1758.), a to je vjerojatno bilo potaknuto dostupnim procesima koji su bili pronađeni i objavljeni bez prijevoda u ova tri izdanja Tkalčića i Bojničića, a koje je Zagorka smatrala zanimljivima i koji su joj tako postali izvorom za prvotni nacrt radnje romana. Analizom godišta povijesnih slučajeva može se zaključiti da Zagorki nije bio važan stvarni, povijesni vremenski tijeku korištenju tih povijesnih činjenica. Tako se u Zagorkinom romanu na ulicama Gradeca susreću osobe koje su ustvari bile vremenski udaljene desetljećima, pa i po pola stoljeća. Također se i na ispitivanju Katarine Dolenc¹⁷⁰⁸ u fikcijskom narativu može naći razgovor i ispitivanje u vezi Barice Benšek Cindekovice koja je povijesno bila optužena 44 godine nakon smrti Katarine Dolenc. Isto vrijedi i za činjenicu da su zajedno u tamnici zatvorene Jelica Kušenka i Marija Vugrinec koje su ustvari proganjane 1715. i 1751. godine.

Sam vremenski okvir, čini se povijesno odskače od stvarne granice prestanka suđenja za čarobnjaštvo u Hrvatskoj, pogotovo ako prema svim poznatim odrednicama iz romana računamo da vremenski horizont radnje *Gričke vještice* traje od 1775. do 1791. godine, dok je slučaj posljednje stvarne optužene osobe za čarobnjaštvo onaj Herucinin iz 1758., a koji je završio oslobođanjem pred kraljicom Marijom Terezijom. Ovdje treba napomenuti i slučaj da

¹⁷⁰⁸ Jurić Zagorka, M. (2004b): 288.

Zagorka spominje Herucinu u jednom razgovoru u trećem dijelu knjige gdje se o aktualnom slučaju Cindek i kraljici Mariji Tereziji koja odlučuje o njemu kaže sljedeće: "A sjećate li se one zgrade u Križevcima? Nije li kraljica dokinula osudu suda križevačkoj vještici Herucini? – podsjeti Sale"¹⁷⁰⁹. Znači, fikcijski vremenski tijek u romanu stavlja slučaj Cindek nakon slučaja Herucina i to u sedamdesetim godinama 18. stoljeća, dok je povijesni tijek bio prvo slučaj Cindek 1743., a zatim Herucinin 1758. godine. Tako da se može reći da Zagorka, kao što je već bilo zaključeno, jest koristila povijesne izvore za svoju inspiraciju, ali ne i dosljedno njihov kontinuitet i vremenski, stvarni kontekst te povijesni redoslijed događaja. U romanu sve spomenute slučajeve vode glavni antagonisti, suci Petar Krajačić i Đuro Dragovanić, gradski odvjetnik Blaž Dvojković te notar Ladislav Sale dok se drugi povijesni suci ili činovnici ne spominju. Tako se primjerice ne spominju Ivan Deerk, plemićki podsudac zagrebačke županije, Ivan Khayll, kapetan Gradeca, Đuro Porta, bilježnik, Ivan Lacković, izaslanik te brojni drugi koji se mogu naći u potpisima ovih slučajeva koje je Zagorka koristila kao izvore. Pogotovo su tu zanimljivi Khayll i Porta koji su u povijesti Zagreba ostali zabilježeni kao jedni od najrigoroznijih isljednika, koji su samo 1699. mučili i spalili više desetaka žena, i koji su vodili brojna ispitivanja i torturu na Gradecu, kao što je i Ivan Deerk bio sucem na Kaptolu iste i bliskih godina. Sva su navedena trojica bila uključena u neke od slučajeva koje je Zagorka koristila za inspiraciju i to, preciznije, u slučajeve Katarine Dolenc, Margarete Dumbović, Magde Krvarić, Barbare Tordić i Helene Škrvarić iz 1699. Od imena antagonista koje je Zagorka koristila povijesno se mogu pratiti Ladislav Sale već od 1733. kao tužitelj u slučaju Margarete Kuljanke, Petar Krajačić 1743. kad je sudio Heleni Kranjici uz ostale suce (Ivana Radičevića i Đuru Dragovanića), vrlo vjerojatno i Barbari Dugan, Jeleni Ptičkovići, Margareti Miherić, Mari Dedovki, Mari Buncekovići (njima nije potvrđen) Barbari Benšek i moguće i Tišljarići iz Nove Vesi i Dorici Karvančić iste godine. Povijesnog Petra Krajačića može se u dokumentima naći izrijekom samo u 1743. godini. Đuro Dragovanić još sudjeluje u procesima sve do 1748. godine. U sačuvanom slučaju protiv Marije Vugrinec iz 1751. nije sudjelovao niti jedan od njih. Znači, Zagorka je iskoristila samo dio stvarnih osoba gradske vlasti, dok je druge zanemarila, prepuštajući sve povijesne slučajeve u tekstu samo ovima odabranima. Analizom različitih povijesnih činjenica i okolnosti u ovome je radu pokazano i objašnjeno kako Marija Terezija nije mogla imati utjecaja na slučaj Barice Benšek Cindekoviće. Ne samo da se u vrijeme njezina slučaja bavila iznimnom bitnim situacijama u ratu za vlastito prijestolje, već i oba njezina liječnika koja su

¹⁷⁰⁹ Jurić Zagorka, M. (2004c): 232.

bila od presudne važnosti za njezine odluke u ovim pitanjima, Van Swieten i De Haen, u to vrijeme još nisu imali nikakvu funkciju na kraljičinu dvoru. Tako da se može zaključiti da je za fiktivnu sudbinu Benšekove Zagorka koristila brojne izvore za likove, situaciju i optužbe, ali da je konačnu sudbinu spojila s onom koju je u stvarnosti doživjela Magdalena Logomer Herucina petnaest godina kasnije. Zagorkin rad i opus polučili su izniman uspjeh i to je ono što je značajno za kontekst vremena u kojem su nastali, ali i danas. Zagorka je svojim istraživanjem jednog intrigantnog razdoblja preko dostupnih joj podataka i njegovim korištenjem u svome djelu uspjela privući hrvatsko široko čitateljstvo da počne čitati hrvatsko štivo i to u velikim brojkama. Njezin je rad utjecao na oblikovanje hrvatskog kulturnog identiteta, a i vrlo vjerojatno velikom broju čitatelja usadio želju za boljim poznavanjem zanimljive hrvatske povijesti. Same kritičke rasprave Zagorkina vremena vezane uz vjerodostojnost izvora za njezine povijesne romane kulturni su fenomen za sebe, koji je slika jednog doba, svojevrsni *Zeitgeist*, i koji pokazuje razvoj slobodnijih ideja prema pravima žena kao književnika i novinara. Naravno, od Zagorke se retrogradno niti ne može i ne treba očekivati prava povijesna rekonstrukcija ili pak tražiti autentičnost na svim razinama, usprkos njezinom velikom trudu, a što je i za mnoge današnje pisce velik zalogaj. Uzevši vrijeme i okolnosti u kojima je Zagorka radila, ali i sam cilj i potrebe, povijesna utemeljenost njezinog romana je i više negoli prihvatljiva¹⁷¹⁰.

2.2.2. Magija u *Pričama iz davnine* Ivane Brlić Mažuranić

Priče iz davnine Ivane Brlić Mažuranić objavila je Matica hrvatska prvi put 1916. godine, s ilustracijama Petra Orlića. Četiri godine kasnije, 1920., uslijedilo je i drugo izdanje, a treće i najpoznatije 1926. godine, s ilustracijama Vladimira Kirina. Ova zbirka priča sastoji se od osam priča različitih tema i dužine, ali se zbog sličnosti mogu smatrati jednim integralnim djelom kako se često i objavljuju¹⁷¹¹, iako se znaju objavljivati i pojedinačno. Priče Ivane Brlić Mažuranić iz ove zbirke samo se površno temelje na hrvatskoj i slavenskoj starovjernoj mitologiji, iako su upravo zbog svoje popularnosti u Hrvatskoj i šire uspjele proizvesti ponekad i toliko jak kontraefekt da velik dio šire javnosti smatra neke likove, predodžbe i mitološke koncepte iz njezinih priča autentičnim korpusom slavenske i hrvatske starovjerne mitologije i mitološke predodžbe svijeta.

¹⁷¹⁰ Vukelić, D. (2013).

¹⁷¹¹ Badanjak, Tanja (2009): *Staroslavenska mitologija i Priče iz davnine – značaj mitova u proučavanju bajki*, seminar završnog rada, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci, 22.

Ona je i sama bila svjesna tog problema već deset godina po prvom izlasku ove knjige priča, što je moguće vidjeti iz dijela njezina pisma svome sinu Ivanu: "Iz pisma gospođe (...) vidim da se obistinilo ono što već dugo naslućujem. Knjiga Priče iz davnine imade već "svoju sudbinu". A ta je sudbina (...) jednaka sudbini Homerovih pjesmotvora. Samo što ovaj puta stizava ubrzanim tempom, 100 : 1. Jedva je prošlo 10 godina otkako su te priče izašle, a već se većina čitalaca pita: 'Tko je napisao te priče? Da li narod? Puk? Ili pojedinac? Je li Homer živo biće, individuum, ili je on fikcija, legenda, pojam, duh narodne poezije?' – Ovu analogiju, koju ću (ustraje li sudbina) nakon nekoliko stoljeća zahvalno i radosno primiti kao najveći njezin dar, želim za sada skromno otkloniti. Uspjele ili neuspjele, manjkave ili savršene, te su Priče koli u svojoj biti, toli u svojoj izvedbi čisto i potpuno moje originalno djelo. One su sačinjene oko imena i likova uzetih iz slavenske mitologije i to je sva vanjska veza koju one imaju s narodnom mitološkom predajom. Ni jedan prizor, ni jedna fabula, ni jedan razvoj, ni jedna tendenca u ovim pričama nisu nađeni gotovi u našoj mitologiji (Tko se iole bavio studijom mitologije, znade uostalom, da je nažalost naša slavenska mitologija u svojoj cjelini jedan sklop malone sasvim nesuvislih nagađanja, jedno polje ruševina, iz kojeg kao uspravni stupovi vire baš samo imena.). Posve je drugo pitanje nutarnja veza koju Priče iz davnine imadu s narodnim pjesništvom. S toga gledišta moje su priče zaista ne moje, nego su one pričanja, predviđanja, nade, vjerovanja i uzdanja cijele duše slavenskog plemena. Iz slavenske zemlje i zraka, iz bijelih para slavenskih voda i mora, iz slavenskih snjegova i mećava, iz žita slavenskih poljana stvara se i obnavlja se naše tijelo – tijelo svih nas Slavena. A iz slavenskih čuvstava, ganuća, iz slavenskih naziranja i zaključivanja sastavljena je naša duša.(...)"¹⁷¹²

U njezinim pričama susreću se mitska bića samo dijelom inspirirana ili preuzeta iz šire slavenske i hrvatske starovjerne mitologije: divovi, vile, vještice, šumski duhovi, bogovi i ljudi s natprirodnim moćima u interakciji s ljudima iz svakidašnjice, djecom, starcima, ribarima, junacima i drugima. Prema Badanjak, Brlić Mažuranić ustvari je tek djelomice oponašala stvarnu mitsku shemu, ali polaritetno dijeleći svijet na snage zla i snage doba u interakcijama tijekom kojih ljudi preuzimaju povremeno dijelove magijskih ili natprirodnih moći kako bi riješili probleme iz svoje svakodnevice. Često ta mitska bića nisu glavni protagonisti, ali su na neki način pokretači radnje, oni ju zapliću, a često na kraju i razrješuju,

¹⁷¹² <http://nova-akropola.com/lijepe-umjetnosti/knjizevnost/ivana-brlic-mazuranic/> pristup ostvaren 10. II. 2018, pismu sinu Ivanu je objavljeno u *Hrvatskoj reviji* 1930. godine, a poslije i u predgovorima više izdanja ove knjige (op. a.)

a tijekom radnje prate likove. Stvarni protagonisti završavaju svoje avanture najčešće sretno upravo zato jer su slušali i poštovali ta bića i njihove savjete¹⁷¹³.

Brlić Mažuranić u svojim je pričama na mit gledala kao na sažetu sliku svijeta i ponavljanje ljudske povijesti, oponašajući u svome stilu, književno visokom, i usmenu i epsku književnost, što se ponajprije vidi po uporabi različitih epičkih stilskih figura poput epiteta, formula iz bajki, hiperbola, magijskih fraza i arhaizama. Zanimljiva je i uporaba magijske simbolike brojeva, primjerice, ribar Palunko u priči "Ribar Palunko i njegova žena" tri dana ne lovi ribu kako bi prizvao čudo, Regoč u priči "Regoč" tri puta udara nogom o zemlju kako bi otvorio put u podzemlje, snaha-guja u "Šumi Striborovoj" daje tri smrtonosne naredbe majci itd.

Rukavina smatra da se zbog višeslojnosti ovo djelo može analizirati na tri načina: na prvoj razini, najuočljivijoj, kroz utjecaj slavenske mitologije, na drugoj razini kroz odnose prema tragovima hrvatske pučke tradicijske baštine, a treći, u nekim bajkama eksplicitno, a u većini njih podtekstualno, onoj kršćanskoj¹⁷¹⁴.

Marjanić je, pak, u svojoj studiji analizirala i mitsko drveće u pričama Brlić Mažuranić te njegove magijske značajke u poveznicama sa slavenskom mitologijom. Primjerice, u priči "Kako je Potjeh tražio istinu", prostor starca Vjesta je u bukovoj gori, a Bjesomarov i njegovih bjesova u stablu rakite. Prema Marjanić, Vjestov prostor je prostor svetoga, on je čuvar svetoga ognja koji ima i lustrativne magijske učinke na negativne entitete, što se vidi na primjeru Bjesomarovog kašlja od njegova dima¹⁷¹⁵. Također, to je ujedno i prostor znanja, s obzirom da praslavensko *buky označava *slovo*¹⁷¹⁶. Prema Marjanić, u "Šumi Striborovoj" čitava šuma je začarana, a epicentar Striborova kraljevstva je u dubu, hrastu toliko velikom da se u njemu nalazi sedam zlatnih dvorova i jedno selo. Mladić koji se ogrješuje o tabu sječe stabla iz te šume biva kažnjen magijskom pretvorbom guje u zlu djevojku koja će mu postati ženom i posljedično uništiti odnos s majkom¹⁷¹⁷. U priči "Bratac Jaglenac i sestrice Rutvica" također postoji mnogi magijski elementi, od apotropeja u obliku zlatnog križa i pojasa, brazde koja je magijska granica između jezera s crkvicom, magijskoga tjeranja oblaka i oluje zvonjavom crkvenih zvona¹⁷¹⁸ itd.

¹⁷¹³ Badanjak, T. (2009): 22.

¹⁷¹⁴ Rukavina, Ivana (2009): "Mitologemska izvorišta u *Pričama iz davnine* Ivane Brlić-Mažuranić", *Riječ – časopis za slavensku filologiju*, Br. 15., sv. 4, 252.

¹⁷¹⁵ Marjanić, S. (1999): 196.

¹⁷¹⁶ Isto. 197.

¹⁷¹⁷ Isto. 202.

¹⁷¹⁸ Isto. 204.

Kos-Lajtman i Horvat u svom su istraživanju¹⁷¹⁹ objavile analizu rukopisnog zapisa Ivane Brlić-Mažuranić naslovljenog *Ove su bilješke izvađene iz Afanasjev, "Vozzrenija drevnih Slavjan" i iz Tkany "Mythologie der alten Teutschen und Slaven"*. Što je prekríženo ono sam upotrebila u nekim pričama¹⁷²⁰ iz 1934. godine. U tim se zapisima mogu vidjeti pojmovi koje je Brlić Mažuranić prepisala iz dva naslova, *Mythologie der alten Teutschen u. Slaven. in Verbindung mit dem Wissenswürdigsten aus dem Gebiete der Sage und des Aberglaubens (Mitologija starih Nijemaca i Slavena. O onom što je vrijedno znati s područja saga i praznovjerja)* Antona Tkanyja iz 1827. i *Поэтические воззрения славян на природу: Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований в связи с мифическими сказаниями других родственных народов*, Aleksandra Nikolajeviča Afanasjeva iz 1865., ali i druge literature. U tom se rukopisu mogu naći i drugi izvori poput *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*, Pavela Josefa Šafařika iz 1826. i *Narodne pripovjetke* Matije Kračmanova Valjavca iz 1858. te drugi¹⁷²¹. Neke od zapisanih pojmova Brlić Mažuranić je iskoristila u svojim pričama, neke nije. To su primjerice pojmovi: "Kirpić, Silinić"; "Dračice/furije/"; "Pogoda, pohoda"; "Negoda"; "Polkan"; "Jasen"; "Woloty" i "Kotauze (Kitež?)" iz Tkanyja¹⁷²², "morske djevice", "vile" i "vučji pastir" iz Valjavca¹⁷²³. Zbog navedenih bilježaka, iako su nastale 18 godina nakon objave *Priča iz davnine*, Kos-Lajtman i Horvat smatraju da ove bilješke pokazuju da je Brlić Mažuranić bila "u većoj mjeri nego se do sada mislilo usmjerena izučavanju i promoviranju mitološke i usmenoknjiževne tradicije. Iako je sama isticala da su samo likovi i imena preuzeti iz slavenske mitologije, dok je sve ostalo – inscenacija prizora, fabula, kontekst događaja – njezina autorska tvorevina (B.-M. 1930: 289), evidentno je da u nekim slučajevima intertekstualni dodir prelazi tako naznačene okvire (usp. Bošković- Stulli 1970: 164)"¹⁷²⁴

No, osim navedenoga, može se zaključiti da se u pričama Brlić Mažuranić mogu naći brojni animistički i politeistički elementi, kao i brojne magijske predodžbe proistekle iz pučke usmene tradicije, predaja i drugih usmenoknjiževnih oblika. Klasične začudnosti uobičajene za bajke u *Pričama* su nadopunjavane brojnim religijskim i magijskim predodžbama iz pučke tradicije s naoko širom slavenskom i hrvatskom mitologijom preuzetom iz njoj poznatih

¹⁷¹⁹ Kos-Lajtman, Andrijana; Horvat, Jasna (2011): "Ivana Brlić-Mažuranić, *Priče iz davnine*: Nova konstrukcija izvora i metodologije", *Fluminensia*, god. 23, br. 1, 87-99.

¹⁷²⁰ bilježnice I. Brlić-Mažuranić s bilješkama – Fond Hrvatskoga državnog arhiva, mikrofilm D.D. – 48 (ZM 50/48). Navedeni mikrofilmirani tekst nalazi se i u kutiji inv. br. 67., svežnjik 23, Arhiva obitelji Brlić, prema Kos Lajtman, A.; Horvat, J. (2011): 87.

¹⁷²¹ Kos-Lajtman, A.; Horvat, J. (2011): 87-99.

¹⁷²² Isto. 88.

¹⁷²³ Isto. 92-94.

¹⁷²⁴ Isto. 96.

autora 19. stoljeća, ali prerađene ustvari na osobni, autorski, fikcionalni način. *Priče iz davnine* su, bez obzira na činjenicu da pripadaju visokoj kulturi, toliko utjecale na široku čitateljsku publiku, da kao i *Grička vještica* Marije Jurić Zagorke imaju i danas u hrvatskoj kulturi učinak čestog smatranja da su neka vjerovanja i magijske predodžbe iz njih povijesno utemeljenima kao stvarna vjerovanja iz slavenskog i hrvatskog starovjerja.

ZAKLJUČAK

Glavni cilj ove disertacije bio je, kao što je zacrtano u uvodu, preciznije pokazati na dijakronijskim i sinkronijskim primjerima utjecaj različitih magijskih predodžaba i obrazaca na oblikovanje i preoblikovanje hrvatskog kulturnog identiteta prema njihovim prethodno definiranim definicijama, a na koje su se načine oni uvrježivali u "visokoj", ali i svakodnevnoj, popularnoj, "niskoj", hrvatskoj kulturi. Pristupilo se ovome istraživanju na jedan, prema našem mišljenju, mnogo suvremeniji način od dosadašnjih koji su se bavili većinom samo iz vizura pojedinih znanosti i znanstvenih disciplina, koristeći interdisciplinarni kulturološki pristup koji rabi različite humanističke discipline, poput povijest, etnologije, antropologije, povijesti religije, sociologije, kroatistike i lingvistike, povijesti književnosti i brojne druge, a kako bi se različite fenomene, običaje i vjerovanja koji pripadaju u korpus magijskih predodžbi i obrazaca objasnilo kroz jednu širu vizuru.

Nakon uvodnih metodoloških i teorijskih okvira izrađen je kulturološki analitički alat u prepoznavanju i klasificiranju mnogih magijskih pojava u njihovim različitim poljima ljudske kulture i djelatnosti na povijesnom tlu današnje Republike Hrvatske. On se sastojao od glavnih magijskih sustava, magijskih sredstava i magijskih osoba s kojim sam se susretao kroz svoje istraživanje ili ih pak smatrao važnima za spomenuti. Ova moja podjela na magijske sustave, magijska sredstva i magijske prakse temelj je razumijevanja složenih magijskih predodžbi i obrazaca, nužan instrumentarij poznavanja ključnih pojmova i mehanizama za razumijevanje magijskoga u kulturnoj analizi. Kultura je između ostaloga način života, a magijske su predodžbe načini života ljudi iz zajednice koji su vjerovali u njih i njihovu utilitarnost, poglavito magijske osobe kao glavni nositelji i kreatori magijskih sustava i praksi, kao korisnici magijskih sredstava te u konačnici glavni kreatori magijskih predodžaba i obrazaca koji su vršili utjecaje na oblikovanje hrvatskog kulturnog identiteta.

U trećem je poglavlju promatran odnos religijskoga i magijskoga kroz tri velika religijska aspekta prisutna u hrvatskim povijesnim zemljama od ranoga srednjega vijeka do danas. Na samome početku poglavlja dane osnovne razlike između religijskoga i magijskoga kao dva velika koncepta i njihove suodnose na teorijskoj razini različitih gledišta. Zatim je uslijedila analiza hrvatskog starovjerja i dvovjerja. Kršćansko motrište magijskoga i fenomeni koji su se na njih nastavili postali su svakako najdominantniji i najutjecajniji. Počevši od općeg i specifičnog razvoja judeokršćanske misli od biblijskih kanona, preko srednjovjekovne skolastike i teologije sve do razvijenoga srednjega vijeka kad je ustvari kršćanstvo iznimno

čvrsto preuzelo kontrolu nad europskim duhovnim i magijskim svijetom te započelo borbu protiv svih Drugih religijskih i magijskih koncepata, osnivajući nove svećeničke redove te sustave i institucije poput onih inkvizicijskih. Važan središnji dio ovoga poglavlja su upravo refleksije tih sustava na svakodnevni život. Zatim su oprimjerena vjerovanja stanovnika hrvatskih povijesnih zemalja, a koji su zbog magijskih praksi ili samo optužbi za njih mogli stradati ili stradali pred crkvenim inkvizicijama ili pak od religijskoga odobrenih svjetovnih progona pred gradskim ili feudalnim sudovima. Također u tom razdoblju analizirani su i podaci o tome kako su istovremeno brojni svećenici bili uključeni u magijski život, ako su bili iznimno obrazovani, u prikupljanje i čitanje alkemijskih, astrologijskih te europskih ceremonijalnomagijskih knjiga ili pak ako su bili narodni, najčešće glagoljaški franjevački svećenici, skoro na razmeđu da budu pučki žrečevi koji su prikupljali magijske rituale zajedno s kršćanskim elementima, a kako bi se po njihovim vjerovanjima učinkovitije borili sa svakodnevnim problemima zajednice, najčešće onima vezanima uz zdravlje čovjeka i stoke ili plodnost poljoprivrednih dobara o kojima su ljudi ovisili.

Progoni vještica velik su, razgranat i kompleksan fenomen u svijetu, Europi i Hrvatskoj od srednjega do ranoga novoga vijeka, kojega se, prema Maussu, može nazvati totalnim fenomenom¹⁷²⁵. No ključno je, ustvari, da je to pretežito ranonovovjekovni fenomen, kojem je srednji vijek tek pripremio tlo s religijsko-svjetovnim pravnim temeljima. U ranome novom vijeku u 17. i 18. stoljeća, u doba svjetovnih progona vještica u sjevernoj Hrvatskoj Katolička Crkva nije imala razloga strahovati od nekih velikih vjerskih strujanja kakvih je bilo u Europi toga vremena poput reformacije ili drugih heretičkih pokreta. Gradec i Kaptol i njihovi posjedi, u to su vrijeme relativno malene, još uvijek ruralno-medijevalne urbane homogene sredine koje su se bavile svojim poslovima i nisu ih doticale velike europske promjene u otkrićima, promjenama sustava i tehnologija. Jedno je od velikih je pitanja još uvijek zašto se upravo u 17. i 18. stoljeću toliko raširila opsesija suđenjima, linčovanjima i optuživanjima žena i muškaraca u svim životnim dobima zbog najmaštovitijih razloga poput optužbi za kugu, za uzimanje mlijeka, za let na metli, za vještičje sabate, za čedomorstvo, za ubojstva, za preoblike u životinje, za odnose i ugovore s đavlom. Neki od dosad ponuđenih odgovara su da je to možda bio ili zakašnjeli odjek histerije koja je bila u jeku u Europi u 15. i 16. stoljeću, možda jedan od načina kontrole puka¹⁷²⁶ ili pak, kako je predložio Bayer pretjerano razvijanje teološke svijesti među širim slojevima ljudske zajednice a koja je u svojoj

¹⁷²⁵ Čiča, Z. (2002): 9.

¹⁷²⁶ Isto. 121.

neumjerenosti počela vidjeti magiju u svakom svakodnevnom prekršaju¹⁷²⁷. Zanimljiva je u duhu vremena u kojem je nastala, 1947. godine, i teorija Luje Thallera, hrvatskoga liječnika koji je u jednom svom predavanju, kasnije objavljenom¹⁷²⁸ u vješticama iz doba progona vještica vidio zametak revolucije i otpor vremena ondašnjem društvenom poretku. Sami progoni vještica gledani iz njegove marksističke vizure postajali su ujedno i progonima vladajućih, buržoaskih klasa protiv radničke i seljačke, potlačene klase¹⁷²⁹. Thaller je također dotaknuo i pitanje emancipacije žena u društvu, smatrajući da su progoni vještica bili okončani usponom jedne moćne žene, Marije Terezije, na vlast, pritom zanemarujući činjenicu monarhističkog ustroja te vlasti. Njegov zaključak je ustvari da je taj eventualni ženski pokret vještica bio čin revolta, protiv terora muške prevlasti u društvu, "na čijem su braniku stajali fanatični, bolesne mašte, redovnici".¹⁷³⁰ Među suvremenijim teorijama je i ona sociološka o sustavu žrtvenoga jarca unutar zajednice¹⁷³¹, u kojem se u trenucima krize okreću traženju razloga za probleme unutar zajednice. Također su se često iskorištavale prilike optužni za magijsko za upražnjavanje najnižih ljudskih pobuda, primjerice mnoge optužene i spaljene žene bile su najčešće optuživane iz svjetovnih razloga, zbog muža koji se htio riješiti svoje žene kako bi bio s ljubavnicom ili pak žene koja se htjela riješiti suparnice ili muževe ljubavnice, žene koje su odbile kojeg muškarca, ljubomore na poslovnoj razini jer je nečiji obrt radio bolje od drugog, zbog novca¹⁷³² ili je pak riječ bila o narodnim travarkama i bobicama koje su nekome zasmetale¹⁷³³. Da je, kako kako je to u 19. stoljeću Tkalčić predložio¹⁷³⁴, problem bio samo u nepismenosti i neobrazovanosti priprostog puka, ili nepismenih lokalnih plemića s pravom mača, još bi se mogli shvatiti linčevi i seoske lomače kao pojave kakve se kroz čitavu ljudsku povijest mogu naići u manjim pa i zaostalijim sredinama. No studiozna mučenja i torture koju su predvodili obrazovani ljudi od kojih su većina završavala doktorske studije teologije, prava i medicine po europskim središtima, govorili nekoliko jezika i bivali načitanu u sudskoj i ostaloj literaturi, a koji su najčešće sjedili u gradskim senatima i vijećima, bivali sucima, magistratima, senatorima i gradskim kapetanima, nemaju drugog povijesnog opravdanja doli kao trenutak masovne psihoze u

¹⁷²⁷ Bayer, V. (1982): 246–251.

¹⁷²⁸ Thaller, Lujo (1947): "O progonu vještica u Hrvatskoj". *Liječnički vjesnik* (glasilo Zbora liječnika Hrvatske), Godina LXIX, lipanj-srpanj, broj 6-7, 69, 207-208.

¹⁷²⁹ Čiča, Z. (2002): 58.

¹⁷³⁰ Thaller, L. (1947): 207-208.

¹⁷³¹ Šešo, L. (2016): 101-102.

¹⁷³² Riječ je o optužbi gospe Catherine, supruge Boltisara Jellachicha, a protiv Barice Mihanović-Pisk i Marice Karlovčić između 1741. i 1743. godine (op. a)

¹⁷³³ Mencej, M. (2015c): 116.

¹⁷³⁴ Tkalčić, I. K. (1891): 90-91.

trajanju od stotinu i pedeset godina u kojima se na ključnim društvenima pozicijama našao najgori soj ljudi koji zbog vlastite ugone voli činiti zlo drugima. Slično kao što se moglo vidjeti u mnogim razdobljima ljudske povijesti, opće psihoze izazivaju posvemašnju opsesiju nekom idejom. Tako i nije neobično bilo vidjeti u jednom od izvještaja sa suđenja jednoj zagrebačkoj zagrebačkoj ženi optuženoj za vješticearstvo kako joj je tijekom procesa Vrag došao u tamnicu u obliku gradskog kaštelana i zaveo je¹⁷³⁵. Svi bi ti razlozi potom bili zamaskirani u jedan rukovet klišeiziranih optužbi koji se, na ispitivanju pod torturom, ponavljao od suđenja do suđenja. Racionalno gledajući, da je i jedan posto tih optužbi bio istinit, nijednu vješticu ne bi bilo moguće uhvatiti da su imale i desetinu tih fantastičnih moći koje su im se pripisivale na suđenjima ili linčevima. Predstavnici Katoličke Crkve kao dominantni religijski vođe naroda na tlu povijesnih hrvatskih zemalja često su u svoju obranu isticali kako je to bila stvar svjetovnih sudova i kako se njezini predstavnici nisu imali pravo miješati. No, prema ovim u ovom poglavlju predstavljenim izvorima i povijesnim činjenicama vrlo je jasno da je, u jednoj maloj sredini toga vremena kao što je to bila hrvatska, Crkva imala glavnu kulturnu i moralnu ulogu te da što je svećenik rekao na propovijedi većinom se tako i činilo, pogotovo ako su propovijedi bile poput onih zabilježenih isusovačkih ili onih lokalnih župnika koji su izričito tražili od svjetovnih vlasti i plemstva "čišćenje" svojih župa od "pošasti" vještica¹⁷³⁶. Ako je svećenik primjerice u crkvi rekao da je "kuga pala na selo ili grad kao Vražje djelo vještica", netko se, bijesna masa, sudac ili feudalni gospodar potrudio naći "vješticu" pošto-poto. Prema Šeši, bez obzira što je glavna kršćanska dogma bila da su narodna vjerovanja u nadnaravna bića i moći u većini slučajeva praznovjerje, ponajviše domaći dio klera je shvatio da je ključno da djeluju onako kako narod očekuje, odnosno da moraju dati adekvatne odgovore na probleme koji su narod mučili narod. Tako stavljajući sebe u poziciju učinkovitih boraca na nadnaravna bića i magijske praktičare koji su navodno prijetili narodu, mogli su i sam taj narod plašiti tim istim bićima i praksama te im tako nalagati vlastite moralne odredbe te manipulirati narodom u svoje svrhe¹⁷³⁷. No strah od magijskoga i natprirodnoga, kao što smo mogli vidjeti u ovome poglavlju, nije došao toliko, koliko se često misli, iz narodnih, hrvatskih i slavenskih starovjernih pretkršćanskih vjerovanja koja su bila u suzvučju s prirodom podjednako i duhovno i magijski, već tek nakon njihove demonizacije od službene kršćanske religije uz nadogradnju maštovitih srednjovjekovnih i ranonovovjekovnih prijetnji paklom i Vragom koje je službena religija

¹⁷³⁵ Riječ je o Kuljanki Margareti, osuđenoj na Gradecu 1733. godine (op. a.)

¹⁷³⁶ Vukelić, D.(2009a): 34-35.

¹⁷³⁷ Šešo, L. (2016): 260-261.

svakodnevno nudila¹⁷³⁸. Zato nije nejasno da se odluka crkvene sinode u Trnavi ubrzo na Gradecu prihvatila kao svjetovna, da se njemački zakonik o sudskom procesu (*Ferdinandeja*) koji sadrži sustavne metode ispitivanja i torture vještica prihvatio kao običajno pravo, i zato napokon i nije nejasno da, primjerice, u godini jednog od najbitnijih mirova za hrvatsko ranonovovjekovlje, 1699. godini, na Gradecu i Kaptolu u jednoj godini bude spaljeno ravno 50 osoba, optuženih, mučenih i pogubljenih zbog čaranja¹⁷³⁹. Te brojke bi se danas, statistički gledano, mogle promatrati kao malene i opskurne, pogotovo prema ostatku velikih stradanja tijekom progona vještica u Europi, ali pritom se ne smije smetnuti s uma da niti broj stanovnika na Gradecu, Kaptolu i njihovim vlastelinskim posjedima nije bio velik, tako da je u stvari i taj broj u kontekstu toga vremena stvarno velik. U 17. stoljeću svakako se može zamijetiti fenomen tzv. "lančanih procesa" u kojima su pod torturom jedni optuženi "prokazivali" i proizvodili nove optužene. U 18., pak, stoljeću optužbe su sve individualiziranije i vidljivo je da je tu više riječi o osobnim razračunavanjima unutar male zajednice¹⁷⁴⁰. Nasuprot Tkalčičevoj tezi o "našoj domaćoj duhovnoj vlasti", koja se nije "baš ni toliko, koliko je pod noktom crna, uplitala bila u progonstvo vještica"¹⁷⁴¹, vrlo je jasno da je utjecaj Katoličke Crkve, njezinih svećeničkih redova, ali i svih razina crkvene hijerarhije, od biskupa do župnika, ipak bio neprijeporno velik i zamjetan te sveprisutan čitavim ovim obrađenim povijesnim razdobljem, u mnogome doprinoseći fenomenu progona vještica i utječući na kulturnu i civilizacijsku svijest ovog prostora. Tek će europske teološke, pravne i filozofske rasprave o vještičarstvu, magiji i prirodi vještica 17. i 18. stoljeća pokrenuti su u konačnici i oprezniji pristup te prekidanje s praksom progona zbog sumnjičenja za bavljenje magijom. No, spekulativna magija odigrala je važnu ulogu u razvoju srednjovjekovne i ranonovovjekovne prirodne znanosti upravo evolucijom ideje i koncepta astrološke predodređenosti koja je prešla u koncept fizičko-matematičke uzročno-posljedičnosti u kasnijem razdoblju dovela je do napuštanja magijskih proučavanja u smislu špekulacija o magijskim moćima. To je vidljivo iz radova i razmišljanja prvih europskih humanista koje možemo smatrati dijelom znanstvenicima a koji su svojim radovima utabali put stvaranju suvremene znanosti. To je stvorilo temelj za proučavanje svijeta kroz empirijsku verifikaciju različitih pojava i njihovih ustroja i to kroz ideju da samo ono što može biti konkretno

¹⁷³⁸ Vukelić, D. (2009b): 207.

¹⁷³⁹ Vukelić, D. (2012a): 196.

¹⁷⁴⁰ Polgar, Nataša (2015): "Vještica kao anti-majka: psihoanalitička interpretacija zapisnika sa suđenja", *Narodna umjetnost*, Br. 52/2, 232.

¹⁷⁴¹ Tkalčić, I. K. (1891): 90.

izmjereno može biti i istinito i valjano.¹⁷⁴² S krajem progona vještica i osuđivanja magijskoga kroz svjetovne pravne oblike 18. stoljeće otvorilo je i preduvjete za mogućnost analize, objave starih magijskih rukopisa¹⁷⁴³, ali i suvremenih rasprava o magijskim oblicima i vjerovanjima na akademskoj razini te se sve više objavljuju publikacije okultne literature kao i stvaraju prve rasprave koje će utemeljiti suvremenu etnologiju, folkloristiku, antropologiju religije, sociologiju, psihologiju, komparativnu religiju i druge znanstvene humanističke discipline. Nadalje, u ovome su poglavlju promatrani primjeri pučke pobožnosti, pučkih svetaca i mistika u Slavoniji 20. stoljeća, a svi navedeni primjeri iz Španičekove studije bili su izrazito kršćanski religiozni i prakticirali su svoje magijske prakse unutar toga okvira. Neki od njih su pokazivali religijsku odbojnost prema magiji i karakterizaciji njih kao magijskih praktičara, dok se neki nisu bunili na naziva kao što su vrač, vračara, ponajviše stoga što nisu svoje magijske prakse prepoznavali kao magijske i zabranjene, te u njima nisu vidjeli ništa suprotno katoličkoj pobožnosti. No, ono što je još značajno, svakako je odnos lokalnih službenih svećenika prema ovim pučkim svecima, prorocima i misticima jer su neki od njih u potpunosti odbacivali njihova djelovanja smatrajući ga vraćanjem i varanjem naroda, neki su ih ignorirali, a neki su ih pak promatrali nešto Vrlo je moguće, kako smo i zaključili, da je dio katoličkog klera promatrao ove pučke magijske praktičare kao suparnike u sličnim poslovima religijske naravi, ali i zbog sumnjičavosti prema tradicionalnim magijskim praksama koje su smatrali suprotnima kršćanskoj religiji i kao "veliku opasnost za istinsku vjeru". Posljednji, pak, primjeri iz dvadesetog i dvadeset i prvog stoljeća pokazali su da je zbog svjetovne neovisnosti države od vjere mnogo manje mogućih posljedica po čovjeka i njegov svakodnevni život, te da su religijske misli usmjerene protiv magijskoga prešle u svoj više filozofski, teorijski oblik, gdje katolički svećenici pišu knjige, organiziraju skupove i konferencije te se okreću internetskom kritiziranju magijskih oblika u Hrvatskoj i među Hrvatima. Mnogi od njih smatrali su i smatrali i dalje bilo koji oblik magijskoga crnom magijom i otuđenjem od Boga, sve ostale religije herezom, a neki od njih osuđuju i popularnu zabavnu i dječju književnost ako sadržavaju elemente magičnoga, te već samu komunikaciju s drugim religijama ili duhovnim sustavima i magijskim tehnikama smatraju nedopuštenima. Kao što je Borjan primijetila da je "crkva kao predstavnik hegemonijske kulture gradila iluziju o postojanju jedinstvene mase vjernika, u kojoj ne postoji razlika između viših i nižih

¹⁷⁴² Harmening, D. (2001): 92.

¹⁷⁴³ Isto. 92-93.

društvenih slojeva¹⁷⁴⁴. U posljednjem dijelu ovoga poglavlja promotren je i odnos islama prema magijskome s obzirom da je islam od ranoga novoga vijeka postao značajnim čimbenikom svakodnevne kulture kroz interakciju s osmanlijskim osvajanjima i suživotom i sukobima s Osmanskim Carstvom sve do početka 20. stoljeća. Tzv. "Turska" Hrvatska u ranome novome vijeku, kao i povijesni prostori današnje Bosne i Hercegovine na kojima također živi hrvatsko stanovništvo potpadali su pod šerijatsko pravo Osmanskog Carstva koje pripada drugačijem kulturnom krugu pa nije poznavalo izričitih progona protiv vještica, ali su poznavali osobe koje su se bavile urocima, sihirbaze, te magijsku praksu koju je prakticirao dio uleme. U islamu toga vremena, ali i danas može se također vidjeti polaritet između službenog stava uleme prema magiji i onoga praktičnoga, gdje su se ustvari magijom najčešće bavili upravo ključni ljudi islama, hodže, imami, derviši i kadije, s obzirom da su oni bili i jedini u pravilu učeni na tome polju, a i bivali su jedinim duhovnim autoritetima među pukom. Kako danas postoje i mnogo više vjerski radikalnije struje u islamu, tako je i prisutna literatura koja mnogo više kritizira magijske prakse i bori se protiv njih većinom pravovjernim religijskim praksama.

U četvrtom poglavlju, kao jednome od najvažnijih u ovoj studiji, pokazan je razvoj hrvatske magijske misli od srednjovjekovne alkemije do modernih magijskih praktičara u multimedijском javnom prostoru, te pokazala na dijakroniji kontinuitet magijskih predodžaba i obrazaca koliko god da nam to sačuvani povijesni i drugi izvori dopuštaju. No, ono što je najvažnije, pokazano je nekoliko stvari. Prvo, koliko su ustvari bitne nadogradnje, i kako nekih kasnijih magijskih praksi i vjerovanja ne bi bilo bez prethodnih ugrađenih u njih. Drugo, koliko ustvari je izuzetno značajan utjecaj izvana, kako su hrvatski magijski praktičari bilo kojeg sustava uvijek u izmjeničnoj komunikaciji s onima iz Europe i svijeta. Od hrvatskih srednjovjekovnih i ranonovovjekovnih alkemičara koji su pisali na stranim jezicima i međusobno putovali jedni k drugima i surađivali, preko brojnih tajnih i sinkretičkih društava od 18. do 20. stoljeća od kojih su brojna aktivna i danas te iznimno utječu jedni na druge svojim idejama. I naposljetku, do eksplozije novovjerja kroz *new age* pokrete i duhovno-magijske prakse, ali i kroz stvaranje sasvim novih oblika ili preoblikovanja starih magijskih idej, predodžbi, obrazaca i praksi. Ono što su dvadeseto stoljeće i poglavito razvoj društva, opismenjavanje i razvoj tehnologije doprinijeli magijskom razmišljanju i praksama ponajviše je mogućnost masovnosti. Stoljećima je magijska praksa bila rezervirana na rubovima društva, ili među pojedincima u narodu koji su gledani kao posebni ili pak bili stigmatizirani

¹⁷⁴⁴ Borjan, E. (2012a): 131.

zbog toga. S druge strane i u drugim slučajevima često je bila i dostupna samo višim slojevima, poglavito ovdje mislimo na alkemičare, tajna i sinkretička društva koja su mahom nastala među aristokracijom ili imućnijim trgovcima te djelomice klerom kao što se moglo vidjeti. Dvadeseto i dvadeset i prvo stoljeće donijelo je široku dostupnost na najniže i najšire razine društva, u časopise, trgovine, oglase, telemarketing, masovne seanse i prakse i drugo.

U posljednjem, petom poglavlju, bilo je riječi o magiji kao književnosti i magiji u književnosti. Jezik i književnost postoje kako bi opisivali stvarnost, ali i imaginarno, te kako bi prenosili ideje i iskustva, potrebe i upute s čovjeka na čovjeka, i kao takvi su jedno od najvećih konceptualnih postignuća ljudske vrste koje je između ostalih zaslužno da je naša vrsta dominantna na ovom planetu. Stoga ne treba čuditi da je magijsko uvijek bilo u uskoj vezi povezano s jezikom i književnošću. Kao što se vidjelo u prvome dijelu ovoga poglavlja, verbalna magija je jedan od najosnovnijih i najčešćih ili sastavnih ili samostalnih dijelova magijskih činova i praksi. U *Bibliji* "Evandjelje po Ivanu" počinje s "U početku bijaše Riječ", grčki filozofi su smatrali logos, dakle riječ, izvorom svega. Riječ je ta koja po čovjeku stvari i stoga govorna riječ oduvijek u ljudskoj kulturi ima moć stvaranja i uništavanja te je smatrana magijom samom po sebi. Naravno, oduvijek se i vjerovalo da to ne može biti poneka proizvoljna riječ, rečenica ili tekst, nego stroga formula koja samo ispravno izrečena nosi magijsku moć. Na principu formula funkcioniraju i basme i uroci i kletve i zakletve. One najčešće opisujući različitim stilskim tehnikama imaginarnu religijsku ili mitološku stvarnost simpatičkim principom prenose želju da se neki željeni cilj prenese i ostvari u materijalnom stvarnosti. Sa svojom formularnošću one tako potpadaju i pod jezično-književne sustave. S druge pak strane, književnost je i nositelj mitološke, ali i povijesne misli, ona služi da zabavlja, ali i educira. Tako se mogu vidjeti na brojnim književnim primjerima, od srednjega vijeka do danas, različita mitska bića, vještice, vile, čarobnjake i druge stvorove koji su u određenim razdobljima u pučkom umu bili više ili manje stvarniji, te su u književnim ostvarenjima bili opisivani ili kao začudno, nešto što se podrazumijeva u animističkom shvaćanju svijeta, ili pak bili ismijavani kao praznovjerje nasuprot racionalističkom shvaćanju svijeta, poglavito od humanizma nadalje. U svakom slučaju, jezik i književnost nositelji su magijskoga od prapovijesti do danas, a u ucijepljeni su u nisku, visoku, kulturu, pravo, povijesti i mnoge druge aspekte kulturnoga života hrvatskoga naroda. Danas, u 21. stoljeću, brojni su primjeri i strane fantastične književnosti prevedene na hrvatski jezik koja privlači široki krug čitatelja upravo zbog svoje povezanosti s tematikom magijskoga, poput *Harry Pottera*, *Gospodara prstenova*, *Igre prijestolja* i sličnih naslova. S druge strane, spomenuti naslovi stječu i opoziciju u konzervativnim religijskim krugovima koji osuđuju nuđenje

magijskih predodžbi kroz zabavnu fikciju, kako mladima tako i odraslima, jer smatraju da se time krše osnovni postulati dominantnih religijskih vjerovanja¹⁷⁴⁵. Stoga može se zaključiti da je utjecaj magije kao jezičnog oblika, te magijske tematike kao književnog oblika bio izuzetno velik i kroz hrvatsku povijest, ali i danas.

Vjerujem da sam odgovorio na sva početna pitanja i hipoteze koje postavljene prije početka istraživanja.

Teza da su *Magija, magijski obrasci i magijske predodžbe izuzetno važni oblikovatelji hrvatskog kulturnog identiteta* svakako je dokazana kroz različite prizme religijskog pogleda kroz povijest, poglavito kroz dominantnu kršćansku kulturu, ali i islamsku s kojom je hrvatski povijesni prostor bio blisko u doticaju zbog povijesnih okolnosti. Moglo se vidjeti na više mjesta koliko su magijske predodžbe utjecale na povijest medicine, na oblikovanje književnosti, udruživanje ljudi u različita društva, kulturna, politička ili čisto religijsko-magijska, na pravne oblike i ljudske živote ako gledamo razdoblja progona vještica, do danas, kada je magijsko i više negoli proizvod, ponuda i usluga u suvremenom multimedijском svijetu slobodnog tržišta. U nekim razdobljima hrvatske, kao i svjetske povijesti, magijske su predodžbe i prakse smatrane praznovjerjem i ostacima primarnih strahova prvotnih zajednica, ali one su svejedno bez obzira na svoju utilitarnu vjerodostojnost i empirijsku utemeljenost od srednjega vijeka do danas zauzima izuzetno bitan dio ljudskoga života i kulture u svakodnevicu, politici, pravu, književnosti i drugim umjetnostima. Svakako se slažem s Lazarovom tvrdnjom da je magija izraz ljudske stvaralačke moći i da se kao takva može smatrati činiocem kumulacije kulture¹⁷⁴⁶. Weber je još smatrao da magijske tehnike i discipline imaju neizmjerljivo velik značaj za sadržajni razvoj kulture¹⁷⁴⁷.

Prostor i njegove značajke u vremenu određuju ovisnost o utjecajima različitih političkih i vjerskih silnica koje oblikuju kulturnu svijest u Hrvata kao hipoteza dokazana je povijesnim pregledima različitih utjecaja i ispreplitanja, od raznih miješanja europskih i izvaneuropskih kultura koje su sudjelovale u političkom i vojnom oblikovanju i preoblikovanju hrvatskih povijesnih prostora. Pa se tako mogu dijakronijski promatrati i utjecaj kristijanizacije na religijsko-magijsku sliku vjerovanja kako slavenskog i hrvatskog, ali i drugih stanovništva ovih prostora, na pojave dvovjerja, na oblikovanje novih predodžbi, na razmjenu magijskih ideja na čitavom europskom prostoru u srednjem i ranom novom vijeku u pitanjima alkemije i ceremonijalne magije, na različitostima sudovanja za magijske krimene, bilo to domaćih

¹⁷⁴⁵ Blažević, J. (2011): 116-126.

¹⁷⁴⁶ Lazar, Ž. (2008): 13.

¹⁷⁴⁷ Isto. 165.

gradskih, plemićkim ili županijskih sudova, bilo pod utjecajem mletačkog, osmanlijskog, njemačkog ili ugarskog prava, bilo kroz dodire s novim idejama Europe i svijeta, kao što su slobodno zidarstvo, religijsko-magijski sinkretizmi 19. i 20. stoljeća kao teozofija te *new age* i drugi postmoderni novovjerni oblici koji više ne poznaju granice lokalnih prostora, nego dolaze izvana u većoj ili manjoj mjeri se prilagođavanju ovome prostoru te utječu na njegovu svakodnevicu i ljudi koji sudjeluju u toj izmjeni ideja ili poštovanju i participaciji tih sustava. Prostor hrvatskih povijesnih zemalja je zbog povijesnih i geografskih specifičnosti od prapovijesti bio izložen stalnoj komunikaciji i razmjeni ideja ljudi koji na njemu obitavaju ili preko njega prelaze te su svakako mnoge ideje vezane uz magijsko dolazile, ostajale ili se nadograđivale zajedno s kulturama koje su boravile kraće ili duže vrijeme na njemu. Također bi se te ideje ili zadržavale i nakon njihova odlaska i stapale s našim dominantnim kulturama određenog razdoblja.

Nastavno na prošlu premisu, i hipoteza da se *hrvatski kulturni identitet u pitanju magijskih predodžbi pomiče ovisno o glavnim religijskim i magijskim kulturnim strujanjima* je potvrđena upravo primjerima koji su pokazali da su upravo različita religijska i magijska kulturna strujanja i njihove fluktuacije, uzdizanja i opadanja na povijesnim hrvatskim prostorima, a uslijed političkih i ekonomskih migracija i preuzimanja pojedinih njihovih oblika, bila iznimno utjecajna, poglavito kršćanska i preciznije katolička, ali i islamska strujanja.

Moglo se vidjeti kroz analizu starovjernih oblika hrvatskih izvornih vjerovanja da su *pretkršćanske, starovjerne magijske predodžbe ostale trajno ucijepljene u hrvatsku kulturnu svijest i traju do danas*, te da brojne i danas djeluju ili kroz žive običaje i dane unutar kršćanske paradigme, ili bivaju preoblikovane kroz različita novovjerja, pogotovo ona 20. i 21. stoljeća, ali i bivaju dijelovima književnosti, glazbe, umjetnosti i drugih kulturnih oblika koji čine jedan konstrukt kao što je to hrvatski kulturni identitet. To je svakako stoga što, kako sam spomenuo i u uvodu, kôd magijskih predodžaba ostaje mnogo duže zapisan u kolektivnom sjećanju ljudi na nekom prostoru, no što traju same glavne značajke neke kulture. Starije magijske predodžbe, one iz prapovijesti staroga vijeka i antike imale su iznimnog utjecaja i ostale sačuvane i u kasnijim običajima stanovništva, a to se najbolje moglo vidjeti pregledom korelacija pretkršćanskih, kršćanskih i postkršćanskih vjerovanja, običaja, obreda i drugih magijskih elemenata vezanih uz izvornu, slavensku i hrvatsku duhovnost, vjeru i magijske poglede orijentirane na obožavanje prirodnih sila i kulta predaka. Magija svakako između ostalih ima i funkciju društvene kontrole i predvidljivosti

svakodnevnog života, ovladavanja svime što je instrumentalno u sferama ljudskih djelatnosti i razumijevanja tehničkih i estetskih kulturnih vrijednosti¹⁷⁴⁸.

Hipotezu da se *novovjerne magijske predodžbe 20. i 21. stoljeća isprepliću djelomice kršćanskim kulturnim krugom u Hrvata i drugih etničkih zajednica na hrvatskom tlu te utječu na svakodnevni život i percepciju duhovnog svijeta čovjeka* moglo se vidjeti na dijakronijskom pregledu razvoja magijske misli na hrvatskim povijesnim prostorima od srednjega vijeka do danas, od srednjovjekovne alkemije, tajnih i religijsko-magijskih društava, teozofije, antropozofije do različitih *new age* i novovjernih sinkretizama ili neoanimističkih i neošamanističkih vjerovanja koja su bez obzira na svoje osnove u nekom odnosu prema dominantnim kršćanskim kulturnim krugom, ako kroz nijedan drugi oblik, onda kroz sukob, dijalog ili kritiku od njega koji ih doživljava kao prijetnju ili konkurenciju, bilo na duhovnoj razini, bilo na materijalnoj. Različiti načini gledanja na ova problemska pitanja pokazali su se i kao interdisciplinarna i multidisciplinarna rješenja pristupa te doprinijeli osim novim spoznajama, ujedno i stvaranjem kompendija informacija i stavova iz različitih znanstvenih disciplina.

Različita magijska znanja, teorije i prakse, preživjeli su stoljećima, od staroga vijeka i antike, preko arapskog pa europskog srednjega vijeka, do renesanse i danas, kroz brojne zapise, priručnike i kompendije, koji su sistematizirali dotad naučeno i spoznano kako se ne bi zagubilo i zaboravilo. Vjerojatno su mnoga znanja i razmišljanja zauvijek izgubljena jer nisu bila zapisana ili su ostala u rukopisu pa izgubljena kroz stoljeća. No, nakon renesanse, novoga vijeka i 20. stoljeća, danas je prema mom mišljenju opet tako, mnoga znanja i razmišljanja o magijskome bivaju zaboravljena ili nedostupna, kako znanstvenicima, tako i praktičarima, bez obzira na digitalno doba 21. stoljeća, internetske i druge arhive. Danas se, metaforički rečeno, od šume podataka jedva može nazrijeti drvo spoznaje. I kad se motri na sve tri razine velikih sustava čovjekove interpretacije svijeta, magije, religije i znanosti, problem je isti. Postoje brojni znanstveni radovi koji su vrlo kvalitetni u svojim analizama i doprinosima, ali ili su objavljeni u nekoj maloj nakladi ili nitko ne zna za njih, ili su na krivom jeziku. Primjerice, u tijekom ovoga istraživanja sasvim slučajno sam baveći se jednom drugom temom, Vučedolskom golubicom, pronašao rad Milićević-Bradač¹⁷⁴⁹ na tu temu, a u kojemu se govori o šamanizmu, magijskim biljkama, odnosima šamana i kovača i brojnim drugim magijskim temama, što se ne bi nikada očekivalo od jednog arheološkog znanstvenog članka o vučedolskoj kulturi. Također, doživio sam osobnim iskustvom, da velik broj ozbiljnih

¹⁷⁴⁸ Lazar, Ž. (2008): 183.

¹⁷⁴⁹ Milićević-Bradač. M. (2002).

znanstvenika komparativnih religija koji se bave starovjerjima i novovjerjima izvan Republike Hrvatske uopće nisu čuli za *opus maior* akademika Katičića i njegove lingvističke rekonstrukcije stare slavenske i hrvatske duhovnosti i to zato što su njegova djela objavljena samo na hrvatskome jeziku i tek djelomice na njemačkome. S druge strane, na religijskoj razini, vidljivo je da su suvremena stajališta mnogo nazadnija i manje obrazovanija od onih srednjovjekovnih. Srednjovjekovni teolozi su uspostavljali teorije, kompilirali grčke mislioe, bavili se astrologijom i alkemijom, razmatrali pitanja dopuštene i nedopuštene magije, dok je danas čini se većina stavova velikog dijela Crkve u Hrvatskoj o magijskim pitanjima vrlo zatvorena, rezervirana, netrpeljiva i žestoko protivna svemu izvan dogme, a slično je i s islamskom ulemom koja se od srednjovjekovne riznice znanja pretvorila u fundamentalističke tvrđave netolerancije i jednoobraznosti. Konačno, i sami magijski praktičari izgubljeni su većinom u moru površnih informacija, jeftinih knjiga i neprovjerenih informacija u bespućima svemrežja.

Gledano, na sve ove probleme, konačni cilj ovoga istraživanja, već u ovome obliku, ali i s namjerom dodatne dopune, sistematizacije i vizualne nadogradnje u obliku znanstveno-popularnog izdanja, svakako je stvoriti jedan znanstveno verificirani kompendij magijskih praksi, predodžbi i obrazaca na hrvatskom povijesnom prostoru koji je oduvijek bio isprepleten i u toku s europskim i svjetskim razmišljanjima.

Na taj će se način, vjerujem, pomoći i naraštajima novih, ali i postojećih znanstvenika i znanstvenica iz više humanističkih znanosti i znanstvenih disciplina kako bi mogli lakše temeljiti svoje nove spoznaje; naraštajima novih, ali i postojećih religijskih osoba da na zdravijim temeljima znanja komuniciraju s profanim svijetom oko duhovnih pitanja te konačno, naraštajima novih, ali i postojećih magijskih praktičara da ako već gaje vjerovanja u magijske mogućnosti, budu upućeni u ideje prošlih generacija na razinama dubljih od danas sveprisutne senzacionalističke internetske površnosti. U ovome obliku, ovog doktorskog rada, nadam se da sam izgradio solidne temelje, a da će se spomenuti konačni cilj ostvariti u svoj svojoj namjeri u skorijoj budućnosti.

BIBLIOGRAFIJA

1. Tiskani izvori i literatura

_____ (1805): *Constitutiones synodales eclessiae zagrabiensis*, Zagrabiae.

_____ (1905): "Nekrolog Ivanu Krstitelju Tkalčiću, *Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arhiva*, Godina VII., 277.

_____ (1926): "Dr. Ivan plemeniti Bojničić Kninski. Nekrolog", *Vjesnik kraljevskog državnog arkiva*, Godina II., 1-12.

Aitamurto, Kaarina (2007): "Russian rodnoverie negotiating individual traditionalism". Bordeaux: International Conference "Globalization, Immigration, and Change in Religious Movements", June 7-9.

Aitamurto, Kaarina; Simpson, Scott; ed. (2013): *Modern Pagan and Native Faith Movements in Central and Eastern Europe*, Durham: Acumen Publishing.

Alfirević, Antun (1934): "Jugoslavensko teozofsko društvo", *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, Vol.15. No. 6., lipanj 1934., Filozofsko teološki institut Družbe Isusove, 248-256.

Aloi, Peg (2009): "Rooted in the occult revival. Neo-paganism's evolving relationship with popular media", *Handbook of Contemporary Paganism*, Brill, 539-574.

Anderson, Benedict R. (1991): *Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism. (Revised and extended. ed.)*, London: Verso.

Anderson, James (1723): *The Constitutions of the Free-Masons*, London; dostupno kao

Anderson, James (1343): *The Constitutions of the Free-Masons*, Philadelphia, uredio i tiskao Benjamin Franklin kao drugo izdanje po londonskoj verziji, Online Electronic Edition. University of Nebraska – Lincoln, Digital library.

Andrić, Nikola, ur. (1909): *Ženske pjesme*, Zagreb: Izdanje "Matice Hrvatske".

Anić, Marijana (2015): *Okultizam i alkemija u renesansi*, diplomski rad, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku.

Artuković, Mira (2016): *Progoni vještica u Europi u srednjem i ranom novom vijeku s osvrtom na Hrvatsku*, diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli.

Badanjak, Tanja (2009): *Staroslavenska mitologija i Priče iz davnine – značaj mitova u proučavanju bajki*, seminar završnog rada, Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci.

- Bailey, Michael D. (2003): *Historical Dictionary of Witchcraft*, Lanham, Maryland, and Oxford: The Scarecrow Press, Inc.
- Bailey, Michael D. (2006): "The Meanings of Magic", *Magic, Ritual, and Witchcraft*, Volume 1, Number 1, Summer 2006, University of Pennsylvania Press, 1-23.
- Ball, Philip (2004): *The Elements: A Very Short Introduction*, Oxford: University Press.
- Baroja, Julio Caro (1979): *Veštice i njihov svet, I.*, Beograd: NIRO Mladost. Mala edicija ideja.
- Bauman, Zygmunt (2001): "Identity in globalising world", *Social Anthropology* 9 (2), 121-129.
- Bayer, Vladimir (1953): *Ugovor s Đavlom – procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj*, Zagreb: Zora.
- Bayer, Vladimir (1982): *Ugovor s Đavlom – procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj*, Zagreb: Zora., Treće nepromijenjeno izdanje.
- Bayer, Vladimir (1987): "Dokumenti o ukinuću torture i o ukinuću smrtne kazne u onim jugoslavenskim zemljama koje su u XVIII. stoljeću bile u sklopu Habsburške monarhije", *Starine*, JAZU, Knjiga 60, 53-70.
- Beaver, Pierce; Bergman, Jan; Langley, Myrtle S. et. al., ur. (1991): *Religije svijeta*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Belaj, Juraj (2009): "Martin-breg između poganstva i kršćanstva", *Studia ethnologica Croatica*, Vol. 21, 79-99.
- Belaj, Juraj; Belaj Marijana (2016): "Prstenasti broš s natpisom iz templarske Gore", *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, Institut za arheologiju u Zagrebu, Vol. 33, 247-270.
- Belaj, Marijana (2002): "Propitivanje religijskog identiteta na primjeru Istre (Some Aspects of Religious Identity in Istria)", *Studia ethnologica Croatica* 14/15, 55-68.
- Belaj, Marijana (2014): "Religijske teme u hrvatskoj etnologiji u proteklih četvrt stoljeća (Themes and topics on religion in Croatian ethnology in the past quarter century)", *Zbornik radova sa naučnog skupa "Etnos", religija i identitet: naučni skup u čast Dušana Bandića*, Odeljenje za etnologiju i antropologiju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu, 13-24.
- Belaj, Vitomir (1998): *Hod kroz godinu: mitska pozadina hrvatskih narodnih običaja i vjerovanja*, Zagreb: Golden Marketing.
- Belaj, Vitomir (2007): *Hod kroz godinu – Pokušaj rekonstrukcije prahrvatskoga mitskoga svjetonazora – 2. izmijenjeno i dopunjeno izdanje*, Zagreb: Golden marketing.
- Belaj, Vitomir (2009a): "Postati kršćaninom kao proces", *Studia ethnologica Croatica*, Vol. 21, 9-25.

- Belaj, Vitomir (2009b): "Poganski bogovi i njihovi kršćanski supstituti", *Studia ethnologica Croatica*, Vol. 21. 169–197.
- Belaj, Vitomir; Belaj, Juraj (2014): *Sveti trokuti - topografija hrvatske mitologije*, Zagreb: Ibis grafika.
- Bell, Catherine (2009): *Ritual. Perspectives and Dimensions*, Oxford: Oxford University Press.
- Beyer, Peter (2006): *Religions in Global Society*, London and New York: Routledge.
- Bezić, Živan (1999): "Waldorfska pedagogija", *Crkva u svijetu* 34, br. 4, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Splitu, 437-449.
- Biblija, Evanđelje po Marku, 7:20-22*, prijevod na hrvatski Ivan Šarić, Zagreb: Hrvatsko biblijsko društvo; Sarajevo: Vrhbosanska nadbiskupija; Zagreb: Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima, 2006.
- Blažević, Josip (1999): "Teozofija", *Veritas*. Broj 5 (417), svibanj 1999., preuzeto sa <http://www.veritas.hr/arhiv/arhiv/ver1999/V5-99.htm#VODENJAKU%20USUSRET...> pristup ostvaren 6. ožujka 2017.
- Blažević, Josip (2009a): *Sai Baba i/ili Isus Krist*, Zagreb: Teovizija.
- Blažević, Josip (2009b): *Joga i kršćanstvo*, Zagreb: Verbum.
- Blažević, Josip (2009c): *Proroci novog doba*, Zagreb: Teovizija.
- Blažević, Josip (2011): *Halloween. Poganstvo staro i novo*, Zagreb: Veritas.
- Blažević, Josip (2014): *New age i kršćanstvo*, Zagreb: Verbum.
- Blažević, Josip (2016a): *Horoskop – astrologija i vidovnjaci*, Zagreb: Veritas.
- Blažević, Josip (2016b): "Suvremeni (neo)gnostički pokreti", *(Neo)gnostički i (neo)poganski kultovi. Zbornik interdisciplinarnog znanstvenog simpozija u Zagrebu, 28. i 29. studenoga 2015.*, Veritas
- Bodrožić, Ivan (2016): "Gnoza, gnosticizam i gnostički pokreti u ranom kršćanstvu", *(Neo)gnostički i (neo)poganski kultovi. Zbornik interdisciplinarnog znanstvenog simpozija u Zagrebu, 28. i 29. studenoga 2015.*, Veritas, 11-25.
- Bogdan, Henrik (2009): "The influence of Aleister Crowley on Gerald Gardner and the early wiccraft movement", *Handbook of Contemporary Paganism*, Brill, 81-108.
- Bojničić, Ivan (1879): "Ljekarstvo u našoj domovini za vremena Arpadovaca", *Vijenac*, 27.
- Bojničić, Ivan (1905): "Neizdane isprave o progonu vještica u Hrvatskoj", *Vjestnik kr. hrvatsko – slavonsko – dalmatinskoga zemaljskog arkiva* V, 1-8; 106-114 i 239-246.
- Bojničić, Ivan (1906): "Neizdane isprave o progonu vještica u Hrvatskoj", *Vjestnik kr. hrvatsko – slavonsko – dalmatinskoga zemaljskog arkiva* VI, 80-96 i 222-241.

- Bojničić, Ivan (1915): "Novi prilozi za povijest progona vještica", Zagreb: *Vjestnik kr. hrvatsko – slavonsko – dalmatinskoga zemaljskog arkiva* 17/1-2, 155-172.
- Bojničić, Ivan (1921a): "Vještice u Hrvatskoj", *Jutarnji list*, 19. VI. 1921.
- Bojničić, Ivan (1921b): "Iz povjesti medicine. Stari lijekovi protiv kuge", *Jutarnji list*, 16. X. 1921.
- Bojničić, Ivan (1922a): "Navodno čaranje sa posvećenom oštijom. Prilog povjesti domaćega praznovjerja u XVIII. vijeku", *Jutarnji list*, 30. I. 1922.
- Bojničić, Ivan (1922b): "Kurioza iz XVIII. vijeka. Sablast na Harmici. – Vrag u Gori kod Petrinje", *Jutarnji list*, 6. III. 1922.
- Bojničić, Ivan (1922c): "Iz gradskog arkiva. Parnica proti jednoj zagrebačkoj vještici. Istraga god. 1742. protiv građanke Peršin", Laszowski E. (1925): *Stari i novi Zagreb*, 59-60, ili *Jutarnji list*, 1922, 2, 5-6.
- Bojničić, Ivan (1922d): "Neke sitnice iz povjesti vještica (spalivanja, samovoljno spalivanje, zapisnik u Vrapču)", *Jutarnji list*, 16. IV. 1922.
- Bojničić, Ivan (1922e): "Nešto iz vještičkih parnica zagrebačkih", *Jutarnji list*, 1922.
- Bojničić, Ivan (1922f): "Iz parnica proti vješticama", *Večer*, 2. II. 1922.
- Bojničić, Ivan (1922g): "Najstarija domaća parnica proti vješticama", *Večer*, 7. II. 1922.
- Bojničić, Ivan (1922h): "Nešto iz povijesti vještica u Hrvatskoj. Čarobna sredstva vještica. Lijekovi protiv začaranju", *Večer* 3/413, 3.
- Bojničić, Ivan (1924a): "Der älteste Hexenprozess in Kroatien. Ein Beitrag zu unserer Kulturgeschichte", *Zagreber Tagblatt*, Br. 287.
- Bojničić, Ivan (1924b): "Allerlei aus heimischen Hexenprozessen", *Zagreber Tagblatt*, 1924.
- Bojničić, Ivan (1924c): "Ukinuće vještičjih zakona u Hrvatskoj", *Obzor*, 21., 22., 23., 25., 27. i 28. rujna 1924.
- Borjan, Etami (2012a): "Magija i religija u djelima Ernesta De Martina: pogansko-katolički sinkretizam u religijskim tradicijama južne Italije (Magic and Religion in the Works of Ernesto De Martino: Syncretism of Paganism and Catholicism in Religious Practices of Southern Italy)". Zagreb: *Etnološka tribina*. Br. 41, 113-136.
- Borjan, Etami (2012b): "Magic and Popular Religion: Symbolic Tools for Empowering the Subalterns", *Modern Social Thinkers*, P. Basu (ur), Setu Pkarashani, 265-283.
- Bošković-Stulli, Maja (1975): "Hrvatske i slovenske usmene predaje o krsniku/kresniku", *Usmena književnost kao umjetnost riječi*, Mladost.
- Botica, Stipe (1995): *Hrvatska usmenoknjiževna čitanka*, Zagreb: Školska knjiga.

- Bratić, Toma A. (1908): "Narodno liječenje: iz vremena jedne ljekaruše iz 1843. godine", *Glasnik Zemljaskog muzeja Bosne i Hercegovine*, XX, 343-362.
- Bratulić, Josip (2011): "O hrvatskom identitetu, neposredno". Zagreb, u: *Hrvatski identitet*. Zbornik radova. Matica hrvatska. 9-24,
- Brenko, Aida (2004): "Praktičari narodne medicine", *Sociologija sela* 42, 165/166, ¾, 309-338.
- Broedel, Hans Peter (2003): *The Malleus Maleficarum and the Construction of Witchcraft*, Manchester: Manchester University Press.
- Brown, Peter (1981): *The Cult of the Saints: Its Rise and Function in Latin Christianity*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Brzozowska-Krajka, Anna (2006): "Coexistence or Conflict? The Problem of Dual Belief in Polish Folklor", *Folklorica*, Vol XI, 16-27.
- Buckland, Raymond (1986): *Buckland's Complete Book of Witchcraft*, St. Paul: Llewellyn Publications.
- Buckland, Raymond (2007): *Vještice umijeće*, Zagreb: Nova arka, drugo izdanje, izmijenjeno i prošireno.
- Cannon Reed, Ellen (2002): *Circle of Isis. Ancient Egyptian Magick for Modern Witches*, New Jersey: Career Press.
- Carić, Antun Ilija (1897): "Narodno vjerovanje u Dalmaciji", *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, Sv. 3, Zemaljski muzej u Bosni i Hercegovini, 481-495.
- Castaneda, Carlos (1970): *The teachings of Don Juan: A Yaqui way of knowledge*, New York: Penguin.
- Cavendish, Richard (1979): *Istorija magije*, Beograd: Jugoslavija.
- Clark, Stuart (2002): "Witchcraft and Magic in Early Modern Culture", *Witchcraft and Magic in Europe in the Period of the Witch trials*, Ankarloo, Clark, ur., Athlon Press, 98-169.
- Clarke, Peter B. (2006): *New Religions in Global Perspective: A Study of Religious Change in the Modern World*, New York: Routledge.
- Clifton, Chas S. (2006): *Her Hidden Children – The Rise of Wicca and Paganism in America*, Lanham: Rowman Altamira.
- Clifton, Chas S. (2009): "Earth Day and Afterwards: American Paganism's Appropriation of 'Nature Religion'". *Handbook of Contemporary Paganism*, Brill, 109-120.
- Conrad, Joseph L. (1987): "Bulgarian Magic Charms: Ritual, Form, and Content", *The Slavic and East European Journal*, Vol. 31, No 4., Winter, 1987.

- Crowley, Aleister (1995): *Magika. Knjiga II.*, Zagreb: Nova Arka.
- Cunningham, Scott (1997): *Living Wicca. A further Guide for the Solitary Practitioner*, St. Paul: Llewellyn Publications.
- Cunningham, Scott (2004): *Earth, Air, Fire & Water. More Techniques of Natural Magic*, St. Paul: Llewellyn Publications.
- Čapo Žmegač, Jasna (2000): "Odjeci dekapitacije vola u Punatu na otoku Korčuli: Hrvati između tradicionalizma i modernosti", *Narodna umjetnost*, Br. 37 (2), 9-25.
- Čapo Žmegač, Jasna (2002): *Srijemski Hrvati: Etnološka studija migracije, identifikacije i interakcije*, Zagreb: Duriex.
- Čiča, Zoran (1995): *Vještina vještica: Corpus delicti hrvatskih vještica*, magistarski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Čiča, Zoran (2002): *Vilenica i vilenjak – Sudbina jednog pretkršćanskog kulta u doba progona vještica*, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Čoralić, Lovorka (2001): *Hrvati u procesima mletačke inkvizicije*, Zagreb: Dom i svijet, Institut za Hrvatsku povijest.
- Čulinović-Konstantinović, Vesna (1963): "Dodole i prporuše – narodni običaji za prizivanje kiše", *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, Vol. 2, No. 1, 73-96.
- Čulinović- Konstantinović, Vesna (1989): *Aždajkinja iz Manite Drage*, Split: Logos.
- Dall'Asta, Franjo (1926): "Zablude i praznovjerja našega puka u liječenju bolesnika", *Zbornik za život i narodne običaje južnih Slavena*, Br. 26, 175-179.
- Dawes, Gregory W. (2014): "The Rationality of Renaissance Magic", *Parergon*, Vol. 30, No. 2, 33-58.
- De Gubernatis, Angelo (1878): *La mythologie des plantes; ou, Les légendes du règne végétal*, Paris: C. Reinwald.
- De Haen, Anton (1777): *S.C.R.A. Majestate a consiliis anticis, et Archiatri, medicinae in alma et antiquissimo universitate professoris primarij, plurium eruditorium societatem socii, de magia liber*, 8vo, Vienna.
- De Martino, Ernesto (1948): *Il mondo magico: prolegomeni a una storia del magismo*, Torino: Einaudi.
- De Martino, Ernesto (1958): *Morte e pianto rituale nel mondo antico: dal lamento pagano al pianto di Mari*, Torino: Einaudi.
- De Martino, Ernesto (1959): *Sud e magia*, Milano: Feltrinelli, Milano.

De Martino, Ernesto (1961): *La terra del rimorso. Contributo a una storia religiosa del Sud*, Milano: Il Saggiatore.

Deduš, Vladimir (1952): *Istina o vješticama*, Zagreb: Seljačka sloga.

Del Rio, Martin (2000): *Investigations into the magic*, Manchester: Manchester University press.

Dervenis, Kostas (2013): *Oracle Bones Divination: The Greek I Ching. Inner Traditions*. Bear & Co.

Despot, Blaženka (1993): "Hans Jürgen Ruppert *Teozofija — na putu ka okultnim nadljudima*", *Revija za sociologiju*, Vol. 24, Br. 1-2.

Dixon-Kennedy, Mike (1998): *Encyclopedia of Russian & Slavic Myth and Legend*, Santa Barbara: ABC-CLIO Inc.

Dragičević, Josipa (2010): "Maksimilijan Vrhovac i slobodno zidarstvo u 18. stoljeću". Zagreb, *Croatia Christiana periodica*, Vol. 36, No. 66, prosinac 2010, Katolički bogoslovni fakultet, 49-60.

Dragić, Marko (1999): *Deset kamenih mačeva (hrvatske predaje i legende iz Bosne i Hercegovine)*, Baška Voda: Mala nakladna kuća Sv. Jure.

Dragić, Marko (2001): *Od Kozigrada do Zvonigrada (hrvatske povijesne predaje i legende iz Bosne i Hercegovine)*, Baška Voda – Mostar – Zagreb: Mala nakladna kuća Sv. Jure i Zajednica izdanja ranjeni labud.

Dragić, Marko (2007a): *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*, Split: Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu.

Dragić, Marko (2007b): "Apotropejski obredi, običaji i ophodi u hrvatskoj tradicijskoj kulturi", *Croatia et Slavica Iadertina* III, 369-390.

Dragić, Marko (2012): "Basmе u hrvatskoj usmenoj retorici i izvedbi", *Balkanski folklor jako kod interkulturowy*, tom 1, Wydawnictwo University Adam Mickiewicz, 75-98.

Dragun, Maja (2000): "Podrijetlo, mitologija i vjerovanja Roma", *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja* 9, 2-3, 317-333.

Dragun, Maja (2003.): "Mitologija, obred i koncepcije vremena kod ratara i nomada", *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja* 12, 5, 721-741.

Dragun, Maja (2006): "Konzumeristička obilježja današnje sinkretičko-eklektičke duhovnosti", *Društvena istraživanja* 17, 6, 1047-1068.

Dragun, Maja (2009): "Sinkretizam, univerzalizam i pluralizam kao obilježja religijskih i misaonih sustava Mediterana", *III Mediteranski korijeni filozofije*. HFD, Odsjek za filozofiju, FF Sveučilišta u Splitu.

Dragun, Maja (2012): *New age. Povijesni korijeni i postmoderna tumačenja*, Zagreb: Naklada Jurčić.

Dreven-Ilić, Josip (1993) : "Ozaljske karte", *Arhivski vjesnik*, God. 36, 171-180.

Dronjić, Matija; Šimunović, Rosana (2010): "Fantastična bića lovinačkog kraja", *Senjski zbornik* 37, 297-322.

Duić, Ante (1896): "Gatanje o prirodnim pojavima, o životinjama, o bilinama, o vremenu i u raznim prigodama života : Gorski Kotar: Narodna vjerovanja s bajanjem", *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Knjiga I, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Durkheim, Émile (2008): *Elementarni oblici religijskog života: totemistički sustav u Australiji*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk i Hrvatsko sociološko društvo.

Džino, Danijel (2010): *Becoming Slav, Becoming Croat. Identity Transformations in Post-Roman and Early Medieval Dalmatia*, Leiden/: Boston. Brill.

Đaković, Branko (2005): "Vatre Ivanjske", *Studia ethnologica Croatica*, Vol. 17, 51-72.

Đaković, Branko (2006): "Uskršni krijes", *Etnološka istraživanja*, Broj 11, 31-40.

Đorđević, Bora (1979): *Zagorka – Kroničar starog Zagreba*, Sisak: Joža Rožanković.

Đorđević, Tihomir (1930/1934): *Naš narodni život*, Beograd: Izdavačko i knjižarsko preduzeće Geca Kon.

Eliade, Mircea (1975): *Rites and symbols of initiation. The Mysteries of Birth and Rebirth*, New York, Hagerstown, San Francisco, London: Harper Colophon Books.

Eliade, Mircea (1981): *Okultizam, magija i pomodne kulture: eseji s područja komparativne religije*, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.

Eliade, Mircea (1982): *Kovači i alkemičari*, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.

Eliade, Mircea (1985): *Šamanizam i arhajske tehnike ekstaze*, Novi Sad: Matica Srpska. Eliade, Mircea (2002): *Sveto i profano*, Zagreb: AGM.

Eliade, Mircea (2004a): *Mistična rođenja : inicijacija, obredi, tajna društva : esej o nekoliko tipova inicijacije*, Zagreb: Fabula nova.

Eliade, Mircea (2004b): *Aspekti mita*, Zagreb: Demetra.

Eliade, Mircea (2006a): *Povijest vjerovanja i religijskih ideja*, Zagreb: Fabula nova.

Eliade, Mircea (2006b): *Slike i simboli : eseji o magijsko-religijskom simbolizmu*, Zagreb: Fabula nova.

Eliade, Mircea (2007): *Mit o vječnom povratku*, Zagreb: Jesenski i Turk.

Eller, Jack David (2007): *Introducing Anthropology of Religion. Culture to the Ultimate*, New York and Lond: Routledge.

Faivre, Antoine (2010): *Ezoterija*, Zagreb: Kulturno informativni centar i Naklada Jesenski i Turk.

Fališevac, Dunja (2006): "Drukčija bića u književnosti staroga Dubrovnika (Granice mimesisa, granice fantastike)", *Dani Hvarškoga kazališta. Prostor i granice hrvatske književnosti i kazališta*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Književni krug, 26-55.

Fancev, Franjo (1934): "Građa za povijest školskog i književnog rada isusovačkog kolegija u Zagrebu (1606 – 1772)", *Starine Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knjiga XXXVII, 1-176.

Faust, Viktoria (2000): *Vještice – knjiga sjena*, Zagreb: Zagrebačka naklada.

Faust, Viktoria; Knight, Thomas (2003): *Sotonizam*, Zagreb: Distri-book.

Findrik, Martina (2017a): "Sjenke racionalnog uma – magija i praznovjerje", *Coprnički ceh*, Muzej Sveti Ivan Zelina, Houška, Mladen; Findrik, Martina; Mačković, Romana (ur.), 7-34.

Findrik; Martina (2017b): "Incantatrix, saga, hexe, coprnica...", *Coprnički ceh*, Muzej Sveti Ivan Zelina, Houška, Mladen; Findrik, Martina; Mačković, Romana (ur.), 65-96.

Findrik; Martina (2017c): "Kako se progone vještice – zakonska osnova", *Coprnički ceh*, Muzej Sveti Ivan Zelina, Houška, Mladen; Findrik, Martina; Mačković, Romana (ur.), 97-112.

Fine, John V. A. (2006): *When ethnicity did not matter in the Balkans*, Ann Arbor: The University of Michigan Press.

Fleischer, Gustav (1888): "Nešto o alkimiji", *Izvjješće kraljevske male realne gimnazije u Bjelovaru*, šk. god. 1887/88, 1-21.

Fortis, Alberto (1984): *Put po Dalmaciji*, Zagreb: Globus.

Fraser, Kyle A. (2009): "The Contested Boundaries of 'Magic' and 'Religion' in Late Pagan Monotheism", *Magic, Ritual, and Witchcraft*, Volume 4, Number 2, Winter 2009, 131-151.

Frazer, James G. (2002): *Zlatna grana – podrijetlo religijskih obreda i običaja*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

Fučić, Branko (1971): "Najstariji hrvatski glagoljski natpisi", *Slovo: časopis Staroslavenskoga instituta*, No. 21, rujan 1971., 227-254.

Garčević, Muhamed (1940): *Zapisi i Hamajlije*, Sarajevo: Hrvatski državni muzej u Banja Luci.

- Gardner, Gerald B. (1954): *Witchcraft today*, United Kingdom: Rider and Company.
- Gardner, Gerald B. (1959): *The Meaning of Witchcraft*, London: Aquarian.
- Gavazzi, Milovan (1939): *Godina dana Hrvatskih narodnih običaja I-II. I. Od poklada do jeseni. II. Oko Božića*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Gavazzi, Milovan (1940): *Pregled etnografije Hrvata*, Zagreb: Klub ABC.
- Gavazzi, Milovan (1959): *Sudbina stare slavenske baštine kod Južnih Slavena*, Beograd: Etnološko društvo Jugoslavije.
- Gavazzi, Milovan (1978): *Vrela i sudbine narodnih tradicija. Kroz prostore, vremena i ljude. Etnološke studije i prilozi iz inozemnih izdanja*, Zagreb: Liber.
- Gavazzi, Milovan (1988): *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, Zagreb: Kulturno-prosvjetni sabor Hrvatske, 2. novo priređeno izdanje.
- Gavazzi, Milovan (1991): *Baština hrvatskog sela*, Zagreb: Otvoreno sveučilište.
- Gay, David Elton (2004): "On the Christianity of Incantations", *Charms and charming in Europe*, Palgrave Macmillan, 32-46.
- Geiger Zeman, Marija; Holy, Mirela (2014): "»Kako to nije zaživjelo? Zašto to nije zanimljivo?« – snaga i obećanje ekofeminizma u Hrvatskoj". *Ekonomika i ekohistorija : časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša*, Vol. 10, No. 1, prosinac 2014., 94-112.
- Ginzburg, Carlo (1966): *I Benandanti: Stregoneria e culti agrari tra Cinquecento e Seicento*, Torino: Einaudi.
- Ginzburg, Carlo (1983): *The Night Battles: Witchcraft and Agrarian Cults in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Ginzburg, Carlo (1989): *Sir i crvi – Kozmos jednog mlinara iz 16. stoljeća*, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Ginzburg, Carlo (1989): *Storia notturna: Una decifrazione del Sabba*, Torino: Einaudi.
- Gjorgijevski, Borce T. (2001): "History of Western Magic", Elektroničko izdanje.
- Golopentia, Sanda (2004): "Towards a Typology of Romanian Love Charms", *Charms and charming in Europe*. Palgrave Macmillan, 145-186.
- Gračanin, Hrvoje (2017): "Vještija posla na hrvatski način: vještičarenje i progoni vještica u hrvatskim krajevima u kasnom srednjovjekovlju i ranom novovjekovlju", *Coprnički ceh*. Muzej Sveti Ivan Zelina. Houška, Mladen; Findrik, Martina; Mačković, Romana (ur.). 35-64.
- Grdenić, Drago (2003): *Alkemija*, Zagreb: Jesenski i Turk.
- Grmek, Mirko Dražen (1958): "Rasprava Arnalda iz Villanove o crnoj magiji", *Starine*. Knjiga 48, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 217-229.

- Guiley, Rosemary Ellen (2006): *The Encyclopedia of Magic and Alchemy*, New York: Facts on file.
- Gundulić, Ivan (1964): "Osman", *Pet stoljeća hrvatske književnosti*. Knjiga XIII. Zora i Matica hrvatska.
- Hall, Stuart (2001): "Kome treba "identitet?", *Reč – časopis za književnost i kulturu, i društvena pitanja*, No. 64/10, decembar 2001,216-233.
- Hameršak, Marijana; Marjanić, Suzana (ur.) (2010): *Folkloristička čitanka*, Zagreb: AGM, Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Harari, Yuvel Noah (2015): *Sapiens: Kratka povijest čovječanstva*, Zagreb: Fokus komunikacije.
- Harmening, Dieter (2001): "The history of western magic: some considerations", *Folklore*, Vol. 17, 85-95.
- Harvey, Graham (2013): "Introduction", *The Handbook of Contemporary Animism*. Routledge, 1-12.
- Harner, Michael (1990): *The Way of the Shaman*, New York: Harper & Row.
- Hergešić, Ivo (1983): *Marija Jurić Zagorka*, Zagreb: PSHK, knjiga 122.
- Hocenski-Dreiseidl, Mirna; Papa, Dubravka (2010): "Metaforički jezik u filozofiji brendiranja", *Ekonomski vjesnik : Review of Contemporary Entrepreneurship, Business, and Economic Issues*, Vol. XXIII, No. 2, Ekonomski fakultet u Osijeku, 483-491.
- Holzer, Hans (2005): *Witches – True encounters with wicca, wizards, covens, cults, and magick*, New York: Black dog & Leventhal Publishers Inc.
- Horvat, Rudolf (1896): "Narodna vjerovanja s bajanjem. 1. Što narod priča o božanstvu i o svecima; što baje i što radi u ovo ili u ono doba godine (nar. koledar). a) Koprivnica u Hrvatskoj", *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Knjiga 1, JAZU, 238-245.
- Hruškovec, Tomislav (1998): *Davlu zapisane, o vješticama u Zagrebu i Hrvatskoj*, Zagreb: Imprime.
- Hunt, Stephen J. (2003): *Alternative Religions. A Sociological Introduction*, Hampshire, Burlington VT: Ashgate.
- Hutin, Serge (1962): *A History of Alchemy - Ancient Science of Changing Common Metals Into Gold*, Tower.
- Hutin, Serge (1972): *History of astrology: Science or Superstition?*, Lake Geneva: Pyramid.
- Hutin, Serge (1975a): *Alien Races and Fantastic Civilizations*, Berkley: Berkley.
- Hutin, Serge (1975b): *Casting spells*, London: Barrie & Jenkins.

Hutin, Serge (2007): *Alkemija*, Zagreb: Kulturno informativni centar i Naklada Jesenski i Turk.

Hutin, Serge (2009): *Tajna društva*, Zagreb: Kulturno informativni centar i Naklada Jesenski i Turk.

Hutton, Ronald (1991): *The Pagan Religions of the Ancient British Isles*, Oxford and Cambridge: Blackwell.

Hutton, Ronald (1994): *The Rise and Fall of Merry England*, Oxford and New York: Oxford University Press.

Hutton, Ronald (1996): *The Stations of the Sun*, Oxford and New York: Oxford University Press.

Hutton, Ronald (1999a): *The Triumph of the Moon*, Oxford and New York: Oxford University Press.

Hutton, Ronald (1999b): "Modern Pagan Witchcraft. Part 1. The Background to Pagan Witchcraft. Section 1. Secret Societies and ritual magic", *Witchcraft and Magic in Europe – The Twentieth Century*, Vol. VI., University of Pennsylvania Press, Ankarloo; Clark, ur., 1-80.

Hutton, Ronald (2001): *Shamans*, London and New York: Hambledon.

Hutton, Ronald (2003): *Witches, Druids and King Arthur*, London and New York: Hambledon.

Hutton, Ronald (2006): "Shamanism Mapping the Boundaries", *Magic, Ritual, and Witchcraft*. Volume 1, Number 2, Winter 2006, University of Pennsylvania Press, 209-213.

Hutton, Ronald (2007): *The Druids*, London: Hambledon Continuum.

Hutton, Ronald (2009): *Blood and Mistletoe*, London: Yale University Press.

Hutton, Ronald (2013): *Pagan Britain*, London: Yale University Press.

Ibn Kesir, Ismail (2002): *Tefsir-ul-Kur'anil-Azim (Tefsir Ibnu kesir)*, Sarajevo.

Institoris, Heinrich; Sprenger, Jacob (1487): *Malleus maleficarum (Malj koji ubija vještice)*, Zagreb: Stari grad, 2006.

Iolar (2013): *Paganizam u teoriji i praksi. Knjiga druga: Magija i vješticarstvo*, Zagreb: Despot Infinitus.

Ivakhiv, Adrian (2005): "In Search of Deeper Identities Neopaganism and 'Native Faith' in Contemporary Ukraine", *Nova Religio: The Journal of Alternative and Emergent Religions*. University of California Press, Vol. 8, No. 3, March 2005, 7-38.

Ivandić, Ljudevit Ante (1965): *Pučko praznovjerje*, Madrid: Domovina.

Ivanišević, Frano (1904): "Poljica: narodni život i običaji", *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Knjiga 9, 23-144.

Ivanišević, Frano (1905): "Poljica: Narodni život i običaji (Svršetak)", *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, Knjiga 10/1, 181-307.

Ivanov, I. I.; Toporov V. N. (1965): *Славянские языковые моделирующие семиотические системы*, Moskva.

Ivanov, I. I.; Toporov V. N. (1974): *Исследования в области славянских древностей*, Moskva.

Ivanov, I. I.; Toporov V. N. (1983): *К реконструкции Мокоши как женского персонажа в славянской версии основно мифа. // Балто-славянские исследования*, Moskva: Nauka. 175-197.

Ivić, Danka (1986): "Bajalice i bajanja kao dio etnotvorenine u Brotnju", *Hercegovina, časopis za kulturno i istorijsko nasljeđe* 5, 139-165.

Jagić, Vatroslav (1948): *Izabrani kraći spisi*, Zagreb: Matica hrvatska.

Jakobović-Fribec, Slavica (2008): *Vodič Zagorkinim tragom kroz Zagreb*, Zagreb: Centar za Ženske studije.

Jarić, Ana (2013): *Etnološki pogled na fenomen vještica*, diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Johnston, Hannah E. (2009): "Of teens and tomes: The dynamics of teenage witchcraft and teen witch literature", *Handbook of Contemporary Paganism*, Brill, 509-538.

Jung, Carl Gustav (1984): *Psihologija i alkemija*, Zagreb: Naprijed.

Jurić-Arambašić, Ante (2000): "Kijevo – narodni život i tradicijska kultura", *Zbornik za narodni život i običaje*, Vol. 54.

Jurić Zagorka, Marija (1953): *Kako je bilo*, Beograd: Redakcija Zabavnog romana.

Jurić Zagorka, Marija (2004a): *Grička vještica. Tajna Krvavog mosta*, svezak prvi, Zagreb: Školska knjiga.

Jurić Zagorka, Marija (2004b): *Grička vještica: Kontesa Nera*, svezak drugi, Zagreb: Školska knjiga.

Jurić Zagorka, Marija (2004b): *Grička vještica: Malleus maleficarum*, svezak treći, Zagreb: Školska knjiga.

Jurić Zagorka, Marija (2004d): *Grička vještica: Suparnica Marije Terezije 1.*, svezak četvrti, Zagreb: Školska knjiga.

Jurić Zagorka, Marija (2004e): *Grička vještica: Suparnica Marije Terezije 2*, svezak peti, Zagreb: Školska knjiga.

Jurić Zagorka, Marija (2004f): *Grička vještica: Dvorska kamarila Marije Terezije*, svezak šesti, Zagreb: Školska knjiga.

Jurić Zagorka, Marija (2004g): *Grička vještica: Buntovnik na prijestolju*, svezak sedmi, Zagreb: Školska knjiga.

Jurjević, Marin; Obućina, Vedran (2013): "Od tajnog do javnog: moć elitnih organizacija: simbolička moć i korporativna diplomacija", *Suvremene teme*, Veleučilište Vern, God. 6., br. 1. 44-63.

Kapaló, James A. (2011): "Genre and Authority in the Scholarly Construction of Charm and Prayer", *Incantatio*, Issue 1, 79-101.

Kasak, Enn (2000): "Ancient astrology as common root for science and pseudo-science", *Foklore.*, Vol. 15, 84-104.

Katičić, Radoslav (2005): "Mitovi naše poganske starine i Natko Nodilo", *Filologija* 44, 63-85.

Katičić, Radoslav (2007): "Ljuta zvijer", *Filologija* 49, 79-135.

Katičić, Radoslav (2008): *Božanski boj – Tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine*, Zagreb/Mošćenička Draga: Ibis grafika, Matica hrvatska.

Katičić, Radoslav (2010): *Zeleni lug. Tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine*, Zagreb/Mošćenička Draga: Ibis grafika, Matica hrvatska.

Katičić, Radoslav (2011): *Gazdarica na vratima. Tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine*, Zagreb/Mošćenička Draga: Ibis grafika, Matica hrvatska.

Katičić, Radoslav (2014): *Vilinska vrata. I dalje tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine*, Zagreb/Mošćenička Draga: Ibis grafika, Matica hrvatska.

Katičić, Radoslav (2017): *Naša stara vjera. Tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine*, Zagreb: Ibis grafika, Matica hrvatska.

Kažotić, Augustin (2007): *Bogoslovni spisi*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost. Priredio Franjo Šanjek.

Kelly, Aidan (1991): *Crafting the Art of Magic, Book I: A History of Modern Witchcraft, 1939-1964*, St. Paul: Llewellyn Publications.

Keirse, David (1998): *Please Understand Me II: Temperament, Character, Intelligence*, Del Mar: Prometheus Nemesis Book Company.

- Khoury, Adel Theodor (2005): *Leksikon temeljnih religijskih pojmova židovstvo – kršćanstvo – islam*, Zagreb: Prometej, pojmovi POGANI (347-350), PRAZNOVJERJE (378-381), SVET (466-468), SVETKOVINA (469-472), SVETO MJESTO (473), VJERA (512-516), VJEROISPOVIJEST (517- 518).
- Kieckhefer, Richard (1990): *Magic in the Middle Ages*, Cambridge: Cambridge University press.
- Kieckhefer, Richard (2003): "Specifična racionalnost srednjovjekovne magije", *Kolo*, XIII, 1, 241-275.
- Kieckhefer, Richard (2003): *Forbidden Rites*, University Park: Pennsylvania University Press.
- Kieckhefer, Richard (2011): *European Witch Trials: Their Foundations in Popular and Learned Culture, 1300-1500*, London and New York: Routledge.
- Kitonić Kostajnički, Ivan (1619): *Directio methodica processus iudicarii consuetudinarii incltyi regni Hunagariae (Upute za etodičko vođenje sudskog procesa)*, Trnava.
- Klaić, Vjekoslav (1981): *Povijest Hrvata – od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća, Knjiga prva*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Klaniczay, Gabor (1990): *The Uses of Supernatural Power. The Transformations of Popular Religion in Medieval and Early Modern Europe*, Cambridge: Princeton University Press.
- Klaniczay, Gabor (ur.), Pocs Eva (ur.) (2005): *Communicating with the Spirits (Demons, Spirits and Witches, Vol. 1)*, Central European University Press.
- Klaniczay, Gábor (2006): "Shamanism and Witchcraft", *Magic, Ritual, and Witchcraft*. Volume 1, Number 2. Winter 2006, University of Pennsylvania Press, 214-221.
- Klaniczay, Gabor (ur.), Pocs Eva (ur.) (2007): *Christian Demonology and Popular Mythology (Demons, Spirits, Witches, Vol. 2)*, Budapest: Central European University Press.
- Klaniczay, Gabor (ur.), Pocs Eva (ur.) (2008): *Witchcraft Mythologies and Persecutions (Demons, Spirits, Witches, Vol. 3)*, Budapest: Central European University Press.
- Klyaus, Vladimir (2009): "On Systematizing the Narrative Elements of Slavic Charms", *Charms, Charmers and Charming – International Research on Verbal Magic*, Palgrave Macmillan, 71–86.
- Kolanović, Josip (1981): "Jedna sporna epizoda iz života Maksimilijana Vrhovca", *Croatica Christiana periodica*, Vol. 5, No. 7, lipanj 1981., Katolički bogoslovni fakultet, 1-28.
- Kolanović, Josip (1995): "Utjecaj slobodnih zidara na javni život u sjevernoj Hrvatskoj u 18. stoljeću", *Dani Hvarškoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu*, Vol. 21, No.1, travanj 1995., 75-89.

Kolanović, Maša (2008): "Zagorkin popularni feminizam u međuprožimanju novinskih tekstova i romansi", *Neznana junakinja – nova čitanja Zagorke – radovi sa znanstvenog skupa "Marija Jurić Zagorka – život, djelo, naslijeđe"* održanog 30. 11. i 1. 12. 2007. u Zagrebu u okviru Dana Marije Jurić Zagorke 2007., Centar za ženske studije.

Korenić, Stjepan (1896): "Stupnik kod Zagreba", *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Knjiga I, 119-151.

Kos-Lajtman, Andrijana; Horvat, Jasna (2011): "Ivana Brlić-Mažuranić, *Priče iz davnine*: Nova konstrukcija izvora i metodologije", *Fluminensia*, god. 23, br. 1, 87-99.

Kostrenčić, Marko (1923): "Vinodolski zakonik", *Rad JAZU*, 110-230.

Kovačec, August; ur. (2004): *Hrvatska enciklopedija*, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslava Krleže, Svezak VI, 338, s. v. kultura.

Kovačić, Joško (2002): "Suđenje slobodnim zidarima u Hvaru 1754. godine", *Croatia Christiana periodica*, Vol. 26, No. 49, lipanj 2002, Katolički bogoslovni fakultet, 147-160.

Kren, Claudia (1990): *Alchemy in Europe - A Guide to Research*, New York, London: Garland publishing inc.

Krmpotić, Pavao (2006): "Kazneni postupak prema srednjovjekovnom statutarnom pravu Dubrovačke Republike", *Pravnik: časopis za pravna i društvena pitanja*, Vol. 40, br. 83, 85-104.

Kropej, Monika (2003): "Charms in the context of magic practice. The case of Slovenia", *Folklore*, Vol 24, October, 2003, 62-77.

Kropej, Monika (2009): "Slovenian Charms Between South Slavic and Central European Tradition", *Charms, Charmers and Charming – International Research on Verbal Magic*, Palgrave Macmillan, 145-162.

Kučinić, Viktor (1939a): "Orgije vještica na Kleku", *Novosti* 33/355, 29-29.

Kučinić, Viktor (1939b): *Veronika Desinička u svjetlu historije*, Zagreb: Jugoslavenska štampa.

Kučinić, Viktor (1940/1941): "Czoperniczki Czeh", *Revija društva Zagrepčana Zagreb*, godište 1940. (ožujak 79-90, travanj 118-126, svibanj 156-68, lipanj 194-199, srpanj 215-229, kolovoz 255-266, rujanj 293-304, listopad-studenj 328-340, prosinac 387-397) i godište 1941. (siječanj-veljača 8-16, ožujak 65-76, travanj-svibanj 109-122, lipanj-srpanj 168-175).

La Fontaine, Jean (1999): "Satanism and Satanic Mythology. Part 2. The history of the idea of Satan and Satanism. Section 1." Philadelphia, u: *Witchcraft and Magic in Europe – The*

- Twentieth Century*. Vol. VI. University of Pennsylvania Press, Press, Ankarloo; Clark, ur., 81-136.
- Labaš, Danijel (2016): "Astrolozi, vidovnjaci i isvjelitelji i medijskom prostoru", *(Neo)gnostički i (neo)poganski kultovi. Zbornik interdisciplinarnog znanstvenog simpozija u Zagrebu, 28. i 29. studenoga 2015.*, Veritas, 91-106.
- Lang, Milan (1992): *Samobor. Narodni život i običaji*, Samobor: "Zagreb", poduzeće za grafičku djelatnost.
- Láng, Benedek (2008): *Unlocked books. Manuscripts of learned magic in the medieval libraries of Central Europe*, University Park: The Pennsylvania State University press.
- Lasić, Stanko (1986): *Književni počeci Marije Jurić Zagorke (1873 – 1910) – Uvod u monografiju*, Zagreb: Znanje
- Laszowski, Emilij (1914): "Progon vještica u Turopolju", *Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskog arkiva* 16, 196-208.
- Laszowski, Emilij (1925): *Stari i novi Zagreb*, Zagreb: Braća Hrvatskoga Zmaja.
- Laszowski, Emilij (1939): "Prilozi spomenicima o progonu vještica u Hrvatskoj", *Vjesnik kr. državnog arkiva u Zagrebu*, godina VIII, 47-60.
- Lazar, Žolt (1990, 1991): *Okultizam danas*, Novi Sad.
- Lazar, Žolt (1996): "Praznoverje i društvene promene", *Gledišta*, god. XXXVII, br. 3-4, 163-178.
- Lazar, Žolt (1996): "Okultizam i mit", *Mit*, Novi Sad: Filozofski fakultet, T. Bekić (ur.).
- Lazar, Žolt (1997): "Frensis Bejkon i kraj renesansnog okultizma", *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, knj. XXV.
- Lazar, Žolt (2008): *Značaj primitivne magije*, Novi Sad: Mediterran Publishing.
- Lazar, Žolt (2009): *Nastanak masonerije - Utjecaj kulturnih i političkih činilaca na pojavu modernog slobodnog zidarstva*, Novi Sad. Mediterran Publishing.
- Lecouteux, Claude (2009): *Knjiga talismana i amuleta*, Zagreb: Scarabeus naklada.
- Ledić, Franjo (1969): *Mitologija Slavena: tragom kultova i vjerovanja starih Slavena*, Zagreb: Vlastita naklada.
- Leland, Charles Godfrey (1899): *Aradia, or the Gospel of the Witches*, London: Ballantyne, Hanson & Co.
- Letica, Slaven (2011): "Tko smo, što smo i kakvi smo zapravo mi Hrvati", *Hrvatski identitet*. Matica hrvatska, 25-52.
- Levack, Brian P. (1995): *The witch-hunt in early modern Europe*, New York: Longman.
- Levack, Brian P., ur. (2004): *The Witchcraft Sourcebook*, New York i London: Routledge.

Levin, Eve (1993): "Dvoeverie and Popular Religion", *Seeking God: The Recovery of Religious Identity in Orthodox Russia, Ukraine, and Georgia*, S. K. Batalden (ur.), DeKalb: Northern Illinois University Press.

Levstek, Ivana (2008): "Zagorka i povijesni izvori u 'Gričkoj vještici'", *Neznana junakinja – nova čitanja zagorke* – radovi sa znanstvenog skupa "Marija Jurić Zagorka – život, djelo, naslijeđe" održanog 30. 11. i 1. 12. 2007. u Zagrebu u okviru Dana Marije Jurić Zagorke 2007., Centar za ženske studije.

Lojkić, Mladen (2013): *Kontrola uma*, Sirač: Samizdat.

Lord, B. Albert (1990): *Pevač priča. I. Teorija*, Beograd: Idea.

Lovretić, Josip (1990): *Otok*, Vinkovci: "Privlačica"

Lozica, Ivan (1997): *Hrvatski karnevali*, Zagreb: Golden marketing.

Lozica, Ivan (2002): *Poganska baština*, Zagreb: Golden marketing.

Lukić, Luka (1995): *Varoš. Narodni život i običaji. Drugi dio*, Slavonski Brod: Matica hrvatska, Ogranak Slavonski Brod i "Folklorni ansambl Broda".

Malinowski, Bronisław (1926): *Myth in primitive psychology*, London: Norton.

Malinowski, Bronisław (1935): *Coral Gardens and their Magic*, New York: Dover.

Malinowski, Bronisław (1948): *Magic, Science and Religion and Other Essays*, Glencoe, Illinois: The Free Press.

Marjanić Suzana (1998): "Telurni simbolizam konavoskih vila: Zapisi vilinskih pripovijedaka Katine Casilari u Bogišićevoj cavtatskoj rukopisnoj zbirci usmenih pripovijedaka", *Dubrovnik*. 1, 44-65.

Marjanić, Suzana (1999): "Imaginarij mitske botanike u 'Pričama iz davnine'", *Republika: časopis za književnost*, Br. 7-8, 196-212.

Marjanić, Suzana (2000): "Životinjsko u vilinskom", *Treća. Časopis Centra za ženske studije*. 2, 2, 43-56.

Marjanić Suzana (2002a): *Mitsko u usmenoknjiževnom — tragom Nodilove re/konstrukcije "stare vjere" Srba i Hrvata*, doktorski rad, IEF rkp. 1774.

Marjanić, Suzana (2002b): "Dijadna boginja i duoteizam u Nodilovoj Staroj vjeri Srba i Hrvata", *Narodna umjetnost* 39, 2, 175-198.

Marjanić, Suzana (2002c): "Mistički poligoni i akcije-transcendencije – razgovor s Vladimirom Dodigom Trokutom", *Zarez*, Broj 94-95. 19. prosinca 2002.

Marjanić, Suzana (2004): "Južnoslavenske folklorne koncepcije drugotvorenja duše i zoopsihonavigacije/zoometempsihoze", *Kodovi slovenskih kultura* 9, 208-248.

- Marjanić, Suzana (2005): "Vještice psihonavigacije i astralna metla u svjetovima hrvatskih predaja kao (mogući) aspekti šamanske tehnike ekstaze (i transa)", *Studia ethnologica Croatica*, Vol. 17, 111-169.
- Marjanić Suzana; Zaradija Kiš, Antonija (ur.) (2007): *Kulturni bestijarij*, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Hrvatska sveučilišna naklada.
- Marjanić, Suzana (2008a): "Mistifikacija kao medij – razgovor s Vladimirom Dodigom Trokutom", *Zarez*, Broj 225., 21. veljače 2008.
- Marjanić, Suzana (2008b): "Ognjena Marija kao Agni u Nodilovoj re/konstrukciji "stare vjere" Srba i Hrvata", *Kodovi slovenskih kultura* 10. 115-137.
- Marjanić, Suzana (2009a): "Zmaj i junak ili kako ubiti zmaja na primjeru međimuskih predaja o grabancijašu i pozaju", *Narodna umjetnost* 46/2, 11-36.
- Marjanić, Suzana (2009b): "Pogovor. Talisman i amulet – dvije strane kontrafobičnog ponašanja", Lecouteux, Claude (2009): *Knjiga talismana i amuleta*, Zagreb: Scarabeus naklada. 275.
- Marjanić, Suzana (2010): "Zoopsihonavigacija kao poveznica vješticarstva i šamanizma", *Mitski zbornik*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Hrvatsko etnološko društvo i Naklada Scarabeus, 123-146.
- Marjanić, Suzana (2011a): "Mitološka i mitotvorna priča o poveznici perunika – Perun", *Perunovo koplje, Studia mythologica Slavica, Supplementa*, 109-120.
- Marjanić, Suzana (2011b): "Duša kao postmortalna ptica: južno/slavske folklorne predodžbe o duši-ptici i/ili ptici-duši", *Ptice, književnost, kultura*, 27-50.
- Marjanić, Suzana (2015): "Uloga 'mitičnih priča' (bajki) u Nodilovoj re/konstrukciji 'stare vjere', *O pričama i pričanju danas*, Institut za etnologiju i folkloristiku, 111-134.
- Marković, Mirko (2005): *Stari Zagrepčani. Život na području Zagreba od prapovijesti do 19. stoljeća*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Marks, Ljiljana (1994): *Vekivečni Zagreb: Zagrebačke priče i predaje*, Zagreb: AGM.
- Marks, Ljiljana (2007): "Ni o drvo, ni o kamen...": Magične formule u hrvatskim predajama o vješticama", *Narodna umjetnost*, 44/2, Institut za etnologiju i folkloristiku, 27-42.
- Marks, Ljiljana (2009): "Legends about the *Grabancijaš Dijak* in the 19th Century and in Contemporary Writings", *Acta Ethnographica Hungarica*, 54/2, 319–336.
- Marks, Ljiljana (2010): "The distinct and autonomous world of the oral legend: old and new readings", *Narodna umjetnost* 47/1, Institut za etnologiju i folkloristiku, 91–109.
- Matijević, Zlatko (2008): "Dr. Ivan pl. Bojničić (1858. – 1925.) u prigodi 150. obljetnice rođenja", *Arhivski vjesnik*, god. 51, 569-589.

- Matasović, Josip (1918): *Čini od uroka. Primjeri iz historijske i savremene folklore*, Vinkovci: Tisak Adolfa Becka; i dr.
- Matulić, Tonči (2011): "Identitet i hrvatski identitet kao metafizičko-antropološki problem", *Hrvatski identitet*, zbornik radova, Matica hrvatska., 79-98.
- Mauss, Marcel, Hubert Henri (1902): "Esquisse d'une théorie générale de la magie", *L'Année sociologique*, T. 7 (1902-1903), 1-146.
- Mauss, Marcel (1925): "Essai sur le don. Forme et raison de l'échange dans les sociétés archaïques", *L'Année Sociologique*.
- Mauss, Marcel (2005): *A General Theory of Magic*, New York and London: Routledge.
- Mayer, Gerhard (2009): "Magicians of the Twenty-First Century: An Attempt at Dimensioning the Magician's Personality", *Magic, Ritual, and Witchcraft*, Volume 4, Number 2, Winter 2009. University of Pennsylvania, 176-206.
- Mažibradić, Horacije (1880): "Jeđupka", *Pjesme Miha Bunića Babulinova, Maroja i Oracia Mažibradića, Marina Burešića. Stari pisci hrvatski*, Knjiga 11, Priredio S. Žepić, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Mažuranić, Vladimir (1975): *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik. Prvi dio. A-O*, Zagreb: Informator.
- Medić, Mojo (1909): "Četiri ljekaruše", *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*. Knj. 14, 2, 168-284.
- Medić, Mojo (1915): "Vazmenka ili vazmeňak", *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Knj. 20, 2, 177-181.
- Medić, Mojo (1917): "Gatañe u pleća i u kobilicu", *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Knj. 21, 2, 161-178.
- Medić, Mojo (1928): "Folklorističke dopune. Mandragora, starci...", *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Knj. 26, 257-275.
- Medjumurac, M. (1896): "Hlebine u Hrvatskoj: gatanje o prirodnim pojavama, o životinjama, o bilinama, o vremenu i u raznim prigodama života", *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Knjiga I, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Mencej, Mirjam (2006): "Coprnice su me nosile. Raziskava vaškefga čarovništva v vzhodni Sloveniji na prelomu tisočletja", Ljubljana, FF Odelek za etnologijo.
- Mencej, Mirjam (2007/2008): "The night is yours, the day is mine! Functions of stories of night-time encounters with witches in eastern Slovenia", *Estudos de literatura oral* 13/14, (2007/2008), 189-206.

- Mencej, Mirjam (2008): "Witchcraft in Eastern Slovenia", *Witchcraft mythologies and persecutions, (Demons, spirits, witches, vol. 3)*, Pócs, Éva (ur.), Klaniczay, Gábor (ur.), Central European University Press, 295-314.
- Mencej, Mirjam (2009a): "Narrating about witches", *Beiträge zur kulturwissenschaftlichen Erzählforschung : Hans-Jörg Uther zum 65. Geburtstag*, Brednich, Rolf Wilhelm (ur.), Berlin; New York: Walter de Gruyter, 207-222
- Mencej, Mirjam (2009b): "Wolf holidays among Southern Slavs in the Balkans", *Acta Ethnographica Hungarica* 54, 337-58.
- Mencej, Mirjam (2013): "Sem vso noč lupal v krogu. Simbolika krožnega gibanja v evropski tradicijski kulturi", *Studia mythologica Slavica – supplementa. Supplementum 7*.
- Mencej, Mirjam (2015a): "Unwitching. The Social and Magical Practice in Traditional European Communities", *Western Folklore*, 74.2 (Spring 2015), 115-159.
- Mencej, Mirjam (2015b): "Security Guards as Participants in and Mediators of the Ghost Tradition", *Fabula* 56 (1/2), 40–66.
- Mencej, Mirjam (2015c): "Origins of Witchcraft Accusations", *Studia Mythologica Slavica* 18, 111-130.
- Mencej, Mirjam (2016): "Discourses on witchcraft and uses of witchcraft discourse", *Fabula* 57 (3-4), 248-262.
- Michelet, Jules (2003): *Vještica*, Zagreb: Slovo.
- Milčetić Ivan (1912): "Stari glagoljski egzorcizmi, recepti i zapisi", *Vjesnik Staroslavenske akademije*, 61- 69.
- Miličević, Josip (1966): "Običaji i vjerovanja uz gospodarske radove u srednjoj Istri", *Narodna umjetnost*, Vol. 4, Br. 1., 191-207.
- Miličević, Sonja (2010a): *Wicca*, diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Miličević, Sonja (2010b): "Wicca. Stara ili nova religija?", *Mitski zbornik*. Institut za etnologiju i folkloristiku, 531–551.
- Miličević Vukelić, Sonja (2015a): "Tragom vještica – Wicca – vijugavim putom magije iz starine u 21. stoljeće", Hermetizam portal na <http://www.hermetizam.com/hist/tragom-vjestica-wicca.html> pristup ostvaren 30. VI. 2017.
- Miličević Vukelić, Sonja (2015b): "Wicca – kratki pregled uvjeta postanka i razvoja wiccanske prakse od 19. do 21. stoljeća", *(Neo)gnostički i (neo)poganski kultovi. Zbornik interdisciplinarnog znanstvenog simpozija u Zagrebu, 28. i 29. studenoga 2015.*, Veritas, 126-139.

Milićević-Bradač, Marina (2002): "Vučedolska 'golubica' kao posuda", *Opuscula Archaeologica : Papers of the Department of Archaeology*, Vol. 26, No. 1, 71-98.

Minařik, Franc (1971): *Od staroslavenskog vrařtva do suvremenog lijeka*, Ljubljana: Lek.

Monroe, John Warne (2007): "The Way We Believe Now: Modernity and the Occult", *Magic, Ritual, and Witchcraft*, Volume 2, Number 1, Summer 2007, University of Pennsylvania Press, 68–78.

Murray, Margaret Alice (1921): *The Witch-Cult in Western Europe: A Study in Anthropology*, Oxford: Oxford University Press.

Murray, Margaret Alice (1931): *The God of the Witches*, London: Faber & Faber.

Nemec, Kreřimir (1998): *Povijest hrvatskog romana od 1900. do 1945.*, Zagreb: Znanje.

Nemec, Kreřimir (2006): "Od feljtonskih romana i "sveřćića" do sapunica i Big Brothera", *Raslojavanje jezika i knjiřevnosti : zbornik radova 34. seminara Zagrebačke slavističke škole*, Filozofski fakultet, Zagrebačka slavistička škola, Hrvatski seminar za strane slaviste.

Niederle, Lubor (1954): *Slovenske starine*, Novi Sad: Matica srpska.

Nikić, Mijo (2016): "Drevna alkemija i njezine suvremene (psihološko-gnostičke) interpretacije", *(Neo)gnostički i (neo)poganski kultovi. Zbornik interdisciplinarnog znanstvenog simpozija u Zagrebu, 28. i 29. studenoga 2015.*, Veritas, 26-38.

Nikolić, Davor (2010): "Struktura i funkcija kletvi u usmenoj i pisanoj epici", *Narodna umjetnost* 47/2, 147.–162.

Nodilo, Natko (1981): *Stara vjera Srba i Hrvata*, Split: Logos, anastatička reprodukcija publikacije Nodilo, Natko (1885—1890) s uvodnim tekstom bez naslova kojemu je autor Svemir Pavić.

Noegel, Scott B. (1996): "Moses and Magic: Notes on the Book of Exodus", *Journal of the Ancient Near Eastern Society* 24 (1996), 45-59.

Novak, Marija (2007): *Tragovi hrvatske mitologije*, Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.

Novosel, Ottone (1997): "Magda Herucina, posljednja suđena vjeřtica u Hrvatskoj", *Kaj* 2, 40-46.

Oklopčić, Biljana i Jakřić, Mirna (2009): "Slavonska razglednica by Marija Jurić Zagorka: Zrcaljenje stvarnog u fikcionalnom romanu 'Vitez slavonske ravni'", *Mala revolucionarka – Zagorka, feminizam i popularna kultura" – radovi sa znanstvenog skupa "Marija Jurić*

Zagorka – život, djelo, naslijeđe / Feminizam i popularna kultura održanog 28. i 29. studenog 2008. u Zagrebu u okviru Dana Marije Jurić Zagorke 2008. Centar za ženske studije.

Olsan, Lea T. (2004): "Charms in Medieval Memory", *Charms and charming in Europe*. Palgrave Macmillan, 59–89.

Opačić, Nives (2009): "Proždiranje žrtve", *Vijenac*, Broj 389, 29. siječnja 2009., Matica hrvatska. Online inačica: <http://www.matica.hr/vijenac/389/prozdiranje-zrtve-3770/>

Pantelić, Marija (1973): "Hrvatskoglagoljski amulet tipa Sisín i Mihael", *Slovo: časopis Staroslavenskog instituta*, No. 23, 161-203.

Paić-Vukić, Tatjana (2007): *Svijet Mustafe Muhibbija, sarajevskog kadije*, Zagreb: Srednja Europa.

Pasarić, Maja (2010): "Uloga životinja u predodžbama o smrti i zagrobnom životu u hrvatskoj etnografskoj građi", *KROATOLOGIJA* 1, 213–227.

Passalis, Haralampos (2011): "Secrecy and Ritual Restrictions on Verbal Charms Transmission in Greek Traditional Culture", *Incantatio*, issue 1, 7-24.

Paušek-Baždar, Snježana (1983): "Alkemijska kozmologija Hermana Dalmatinca", *Radovi četvrtog simpozija iz povijesti znanosti*, 89-96.

Paušek-Baždar, Snježana (2003): "Alkemija v delih istarskih zdravnikov Pietra Bona in Ivana Brattija", *Poligraf*, številka 29/30., letnik 8, 119-126.

Paušek-Baždar, Snježana (2005:1): "Rudolf Steiner i antropozofija u hrvatskom prirodnoznanstvenom krugu", *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice*. Njemačka zajednica Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj, 12, 117-121.

Paušek-Baždar, Snježana (2005:2): "Alkemijska poema Daniela Kopránina", *Acta medico-historica Adriatica*, god. 3, br. 1, 43-58.

Paušek-Baždar, Snježana (2005:3): "Neka alkemijska gledišta hrvatskih prirodnoznanstvenika", *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, god. XXXI, br. 1-2 (61-62), 143-155.

Paušek-Baždar, Snježana (2006:1): "Gustav Fleischer i njegova rasprava o alkemiji", *VGD Jahrbuch*, XIII., godišnjak njemačke narodnosne zajednice, god. 13, 175-184.

Paušek-Baždar, Snježana (2006:2): "Fleischerova gledišta o razvitku alkemije", *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*. br. 1-2 (63-64), 207-218.

Paušek-Baždar, Snježana (2007): "Renesansni alkemijsko-ijatrokemijski pogledi Ivana Brattija", *Zbornik u čast Franji Zenku u povodu 75. godišnjice života*. Institut za filozofiju, 47-58.

- Paušek-Baždar, Snježana (2009:1): "Medicinska alkemija Ivana Leopolda Payera u Varaždinu", *Godišnjak njemačke zajednice, VDG Jahrbuch, Zbornik radova 16. znanstvenog skupa Nijemci i Austrijanci u hrvatskom kulturnom krugu*, 173-180.
- Paušek-Baždar, Snježana (2009:2): "Ivan Leopold Payer i recepcija Paracelsusovih gledišta u Hrvatskoj", *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*. God. XXXV., br. 69-70, 55-68.
- Paušek-Baždar, Snježana (2010): "Pojam negromancije i negromanta u europskoj renesansi i u Držićevim komedijama", *Marin Držić 1508.-2008., Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa*. HAZU, 203-213.
- Paušek-Baždar, Snježana Giulio (2011:1): "Camillo Delminio i duhovna komponenta alkemije", *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*. God. XXXVII, br. 1-2 (73-74), 23-50.
- Paušek-Baždar, Snježana (2011:2): "Federik Grisogono i alkemija", *Acta medico-historica Adriatica (AMHA)*, 173-188.
- Paušek-Baždar, Snježana (2011:3): "Tomo Mikloušić i praktična alkemija". Zagreb, u: *Mikloušićevi susreti – Zbornik radova*. 124-137.
- Paušek-Baždar, Snježana (2017): *Hrvatski alkemičari kroz stoljeća*, Zagreb: Školska knjiga i Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Pelegrinović, Mikša (1876): "Jejupka", *Pjesme Nikole Nalješkovića, Andrije Čubranovića, Miše Pelegrinovića i Saba Mišetića Bobaljevića i Jeđupka neznana pjesnika. Stari pisci hrvatski*, knjiga 8. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Perrin, Michel (2010): *Šamanizam*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Petrović, Milan (2013): "Qualification of Slavic rodnovery in scientific literature", Online izdanje http://svevlad.org.rs/rodoved_files/petrovic_kvalifikacija_rodnoverja.html.
- Petts, David (2011): *Pagan and Christian. Religious Change in Early Medieval Europe*, London: Bristol Classical Press.
- Pilar, Ivo (1931): "O dualizmu u vjeri starih Slovjena i o njegovu podrijetlu i značenju", *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*", Knj. 28, svezak I, 1-86.
- Place, Robert Michael (2009): *Mysteries, Legends, and Unexplained Phenomena Series: Magic and Alchemy*, New York: Chelsea House Publishing.
- Pócs, Éva (2002): "Én vagyok mindennél nagyobb orvos, te vagy mindennél nagyobb bájós: egyházi benedikció – paraszti ráolvasás [I am a doctor the greatest of all, you are a charmer the greatest of all: Church benediction – peasant incantation]", *Magyarnéphit Közép és Kelet-Európa határán*, Vol. 1, Pócs, Éva (ur.), L'Harmattan, 173-212.

Pócs, Éva (2004): "Evil Eye in Hungary: Belief, Ritual, Incantation", *Charms and charming in Europe*, New York: Palgrave Macmillan, 205-227.

Pócs, Éva (2009): "Miracles and Impossibilities in Magic Folk Poetry", *Charms, Charmers and Charming – International Research on Verbal Magic*, Palgrave Macmillan, 27–53.

Polgar, Nataša (2015): "Vještica kao anti-majka: psihoanalitička interpretacija zapisnika sa suđenja", *Narodna umjetnost*, Br. 52/2, Institut za etnologiju i folkloristiku, 215-239.

Portone, Paolo (2002): "Aradia, mito e realta della stregoneria in una ballata Toscana dell'ottocento", *Storia, antropologia e science del linguaggio*, Anno XVII, fasciolo 3 settembre-dicembre 2002, Domograf, 115-120.

Poupard, Paul (2007): *Religije*, Zagreb: Kulturno informativni centar i Naklada Jesenski i Turk.

Ptašinski, Josip (1890-1899): *Narodni život Hrvata i Slovenaca u Istri*, Zagreb: Odsjek za etnologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti – fond Stara zbirka, kut. 111.

Radačić, Ivona (2014): *Maskerata u hrvatskoj renesansnoj književnosti*, diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Radenković, Ljubinko (1996): *Simbolika sveta u narodnoj magiji južnih Slovena*.

Radić, Antun (1897): "Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu", *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Knjiga 2, 532-533.

Randić, Mirjana (2003): "Narodna medicina. Liječenje magijskim postupcima", *Sociologija sela*, Br. 41, 67-85.

Rätsch, Christian; Müller-Ebeling, Claudia (2006): *Pagan Christmas. The Plants, Spirits, and Rituals at the Origins of Yuletide*, Rochester, Vermont: Inner Traditions.

Rebić, Adalbert, ur. (2002): *Opći religijski leksikon*, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.

Riabini V. Yaroslav (2007): "Slavic Paganism in Kievan Russia and the Coming of Christianity", online <https://www.scribd.com/document/39546712/Slavic-Paganism>.

Ries, Julien (2010): *Gli gnostici. Storia e dottrina*, Milano.

Rock, Stella. (2001): "What's in a Word? A Historical Study of the Concept *Dvoeverie*", *Canadian-American Slavic Studies* 35(1), 19-28.

Roob, Alexander (2001): *The Hermetic Museum: Alchemy & Mysticism*, Köln, London, Madrid, New York, Paris, Tokyo: Taschen.

- Roper, Jonathan (2003): "Towards a poetics, rhetorics and proxemics of verbal charms", *Folklore – Electronic Journal of Folklor*, Folk Belief and Media Group of Estonian Literary Museum, online www.folklore.ee/folklore/vol24 na dan 7. kolovoza 2012, 7-49.
- Roper, Jonathan ur. (2004): "Introduction", *Charms and Charming in Europe*. Palgrave Macmillan, 6–7.
- Roper, Jonathan (2005): *English Verbal Charms*, Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
- Rosman, Abraham; Rubel, G. Paula (2001): *The Tapestry of Culture*, New York: McGraw-Hill.
- Rudan, Evelina (2016): *Vile s Učke. Žanr, kontekst, izvedba i nadnaravna bića predaja*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Rukavina, Ivana (2009): "Mitologemska izvorišta u Pričama iz davnine Ivane Brlić-Mažuranić", *Riječ – časopis za slavensku filologiju*, Br. 15., sv. 4, 251-263.
- Ryan, W. F. (2004): "Eclecticism in the Russian Charm Tradition", *Charms and Charming in Europe*. Palgrave Macmillan, 113-123.
- Sakcinski, Ivan Kukuljević, (1871): *Pitanja Društva za jugoslav. povjestnicu i starine na sve prijatelje starinah i povjestnice naroda hrvatskoga, slovenskoga, srbskoga i bugarskoga*, Zagreb: Tisak Dragutina Albrechta.
- Sanson, Dawne (2009): "New/Old Spiritualities in the West: Neo-shamans and Neo-shamanism", *Handbook of Contemporary Paganism*, Brill, 433-462.
- Savez hrvatskih rođnovjeraca (2016): *Korijen stabla Perunova - Veliki obrednik Saveza hrvatskih rođnovjeraca*, Zagreb/Lovran: Savez hrvatskih rođnovjeraca.
- Schneeweis, Edmund (2005): *Vjeronanja i običaji Srba i Hrvata*, Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Sekulić, Ljerka (1973): "Grička vještica u borbi protiv mračnjaštva", *Umjetnost riječi* XVII, br. 2, 103-120.
- Selem, Petar (1997): *Izidin trag: egipatski kulturni spomenici u rimskom Iliriku*, Split: Književni krug.
- Shafir, E.; Tversky, A. (1992): "Thinking through uncertainty: Nonconsequential reasoning and choice", *Cognitive Psychology* 24 (4), 449-474.
- Sheppard, H. J. (1970): "Alchemy: Origin or Origins?", *Ambix. The Journal of the Society for the Study of Alchemy and Early Chemistry*, Vol. XVII, No. 2, Society for the Study of Alchemy and Early Chemistry, 69-84.

- Sielski, Stanko (1941): "Hamajlije", *Etnografska istraživanja i građa*, br. 3, Etnografski muzej, 81-120.
- Simpson, Scott; Filip, Mariusz (2013): "Selected Words for Modern Pagan and Native Faith Movements in Central and Eastern Europe". *Modern Pagan and Native Faith Movements in Central and Eastern Europe*, Aitamurto, Kaarina; Simpson Scott and Scott Simpson; ur., Durham: Acumen Publishing, 27-43.
- Skok, Petar (1971): *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, Knjiga prva, A – J*, Zagreb: JAZU.
- Stamać, Ante (2011): "Hrvatski kulturni identitet – što je to?", *Hrvatski identitet*, zbornik radova, Matica hrvatska, 145-154.
- Stipčević, Aleksandar (2004): *Socijalna povijest knjige u Hrvata. Knjiga 1. Srednji vijek (Od prvih početaka do glagoljskog prvotiska iz 1483. godine)*, Zagreb: Školska knjiga.
- Strmiska, Michael F., ur. (2005): *Modern Paganism in World Cultures*, Santa Barbara: Clio.
- Strohal, Rudolf (1910): "Folkloristički prilozi iz starije hrvatske knjige. Različni zapisi i čaranja", *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena*, Knjiga 15, HAZU, 120-160.
- Suljić, Safet (2013): *Nešto više o sihru, uroku, šejtanima i džinima – šerijatski tretman i liječenje*, Riyadh: Islamski dawetski web portal.
- Šanjek, Franjo (1993): *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, Zagreb.
- Šanjek, Franjo (1996): *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru (7. – 20. stoljeće)*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Šanjek, Franjo; Grbavac, Branka i dr. (2017): *Leksikon hrvatskog srednjovjekovlja*, Zagreb: Školska knjiga.
- Šešo, Luka; Polonijo, Ivana (2002): "'Dijete pred rajskim vratima'. Narodna vjerovanja Južnih Slavena u nadnaravnu manifestaciju duša mrtve djece", *Kodovi slovenskih kultura* 7, 102-130.
- Šešo, Luka (2002./2003): "O krsniku: od tradicijske pojave u predajama do stvarnog iscjelitelja", *Studia ethnologica Croatica*, vol. 14./15, 23-53.
- Šešo, Luka (2010a): "Kazivanja o nadnaravnom – prema lokalnim temeljima grupne pripadnosti", *Etnološka tribina: godišnjak Hrvatskog etnološkog društva* 33, 107-115.
- Šešo, Luka (2010b): "'Ja o tome znam, ali ne želim pričati'. Tradicijska vjerovanja u nadnaravna bića u unutrašnjosti Dalmacije", *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku* 47, 2, 97-111.

Šešo, Luka (2010c): "Problem istraživanja nadnaravnih bića u hrvatskoj etnologiji i folkloristici", *Mitski zbornik*. Hrvatsko etnološko društvo, Institut za etnologiju i folkloristiku i Scarabeus naklada, 115-125.

Šešo, Luka (2011): "What is "Real" in Believing in Supernatural Beings? The Informant's Cut", *Studia mythologica Slavica* 14, 113-124.

Šešo, Luka (2012:1): "'Nema više vila. A nema ni konja'. Promjene i deklinacije tradicijskih vjerovanja u nadnaravna bića", *Zbornik za narodni život i običaje* 56, 95-146.

Šešo, Luka (2012:2): "Which Woman is a Witch? The Stereotypic Notions About Witches in Croatian Traditional Beliefs", *Studia ethnologica Croatica* 24, 195-207.

Šešo, Luka (2013): "Nadnaravna bića tradicijskih vjerovanja. Zašto još uvijek 'postoje', *Kultovi, mitovi i vjerovanja u Zagori*, Veleučilište u Šibeniku, Filozofski fakultet u Splitu – Odsjek za povijest, Kulturni sabor Zagore, 111-222.

Šešo, Luka (2014): "Od mitske do poželjne baštine. Ravnokotarsko brdo Vrčevo", *Godišnjak Titius* 6-7, 575-586.

Šešo, Luka (2016): *Živjeti s nadnaravnim bićima. Vukodlaci, vile i vještice hrvatskih tradicijskih vjerovanja*, Zagreb: Jesenski i Turk.

Šešo, Luka (2017): "*Za osvetu, požudu i krađu*. Magijske radnje stanovnika Istre 19. stoljeća kao odraz nepovoljnoga socioekonomskog stanja", *Povijesni prilozi*, Br. 52, 151-177.

Škobalj, Ante (1970): *Obredne gomile*, Sveti Križ na Čiovu: Samizdat.

Šomen, Branko (2013): *I. Mudrost – Povijest slobodnog zidarstva u Hrvatskoj*, Zagreb: Profil.

Šomen, Branko (2014): *II. Snaga – Povijest slobodnog zidarstva u Hrvatskoj*, Zagreb: Profil.

Španiček, Žarko (2002): *Slavonski pučki proroci i sveci*, Slavonski brod: Hrvatski institut za povijest, podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.

Šulek, Bogoslav (1874): "Po čem se poznaju vještice", *Vienac* 6/49, 779-782.

Tadić, Stipe (2016): "Postmoderno društvo i astrološka religija", *(Neo)gnostički i (neo)poganski kultovi. Zbornik interdisciplinarnog znanstvenog simpozija u Zagrebu, 28. i 29. studenoga 2015.*, Veritas, 62-74.

Tambiah, Stanley Jeyaraja (1968): "The Magical Power of Words", *Man*, New Series, Vol. 3, No. 2 (Jun., 1968), 175-208.

Tambiah, Stanley Jeyaraja (1990): *Magic, science, religion, and the scope of rationality*, Cambridge: Cambridge university Press.

Taylor, F. Sherwood (1930): "A survey of Greek Alchemy", *The Journal of Hellenic Studies*. Volume 50, Issue 1, 109-139.

- Thaller, Lujo (1927): *Povijest medicine u Hrvatskoj i Slavoniji od godine 1770 do 1850*, Karlovac: Komisionalnom nakladom knjižare Prestini.
- Thaller, Lujo (1938): *Od vrača i čarobnjaka do modernog liječnika. Povijest borbe protiv bolesti i smrti*, Zagreb: Minerva.
- Thaller, Lujo (1947): "O progonu vještica u Hrvatskoj", *Liječnički vjesnik, Glasilo Zbora liječnika Hrvatske* 69, 207–208.
- Thorndike, Lynn (1923): *A History of Magic and Experimental Science*, New York: Columbia Univerity Press, Vol 2.
- Tkalčić, Ivan Krstitelj (1891): "Parnice proti vješticama u Hrvatskoj", *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, br. 103, 83-116.
- Tkalčić, Ivan Krstitelj (1892): "Izprave o progonu vještica u Hrvatskoj", *Starine Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, br. 25, 1-102.
- Tkalčić, Ivan Krstitelj (1904): "Prinos k progonu vještica u Hrvatskoj", *Vjestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskog arkiva*, Knjiga 6, 78-79.
- Tkalčić, Marina (2014): *Vile i vilinska pedagogija u novopoganskim duhovnostima u Hrvatskoj*, diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Tóth. Péter G. (2008): "River Ordeal—Trial by Water—Swimming of Witches: Procedures of Ordeal in Witch Trials", *Witchcraft Mythologies and Persecutions (Demons, Spirits, Witches, Vol. 3)*, Klaniczay, Gabor (ur.), Pocs Eva (ur.), Central European University Press, 129-163.
- Tomelić Ćurlin, Marijana; Runjić-Stoilova, Anita (2010): "Sapletene kletve", *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, No.48, srpanj 2010., 377-396.
- Tramer A., Voltz; R.; Lahmani, F; Szczepinska-Tramer, J. (2007): "What is (was) alchemy", *Acta Physica Polonica A, supplementa*, Vol. 112, S-5-S-18.
- Tsonkova, Svetlana (2011): "Bulgarian Medieval Charms as Apocrypha and Fachliteratur", *Incantatio*, issue 1, 25-35.
- Tsiklauri, Meri i Hunt, David (2009): "The Structure and Use of Charms in Georgia, The Caucasus", *Charms, Charmers and Charming – International Research on Verbal Magic*. Palgrave Macmillan, 260-272.
- Valiente, Doreen (2000): *Charge of the Goddess*, Brighton: Hexagon Hoopix.
- Valjavec, Matija (1892): *Kolunićev zbornik: hrvatski glagoljski rukopis od godine 1486.*, *Djela JAZU*, knj. 12, prir. Matija Valjavec, V – XXVIII, 1–276.
- Valvasor, Janez Vajkard (1984): *Slava Vojvodine Kranjske*, Ljubljana: Mladinska knjiga.

- Velmezova, Ekaterina (2011): "On Correlation of Charms and Prayers in Czech and Russian Folklore Traditions: An Attempt at Textual Analysis", *Oral Charms in Structural and Comparative Light*. Zbornik Konferencije "International Society for Folk Narrative Research's (ISFNR), Committee on Charms, Charmers and Charming", 27. – 29. listopada 2011., 55-60.
- Vinšćak, Tomo (1992): "Gdje tražiti hrvatski Olimp?", *Studia ethnologica Croatica* 3, 27–31.
- Vinšćak, Tomo (2002): *Vjervanja u drveće u Hrvata*, Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Vinšćak, Tomo (2002): "Perunov svijet", *Hrvatska revija*, God. 2, 95-101.
- Vinšćak, Tomo (2005): "O štrigama, štrigunima i krsnicima u Istri", *Studia ethnologica Croatica* 17, 221-235.
- Vinšćak, Tomo (2006): "Perun i Trebišća nad Mošćenicama, recentna etnološka istraživanja", *Mošćenički zbornik* 3, 129–139.
- Vinšćak, Tomo (2007): "Perun – starim Hrvatima sveti prostor", *Žrvanj* br. 4, 9–11.
- Vinšćak, Tomo (2010): "Velebitska mirila u kontekstu sakralne geografije južnog Velebita", *Mirila: kulturni fenomen (Studia mythologica Slavica, Supplementum 3)*, ur. Andrej Pleterski, 11–14.
- Visković, Nikola (2001): *Stablo i čovjek*, Zagreb: Antibarbarus.
- Više autora (1990): *Hrvatska božićnica za godinu 1991.*, Zagreb: Otvoreno sveučilište, urednici: Ivan Zvonimir Čičak i Željko Obad.
- Voltmer, Rita (2010): "Behind the 'Veil of Memory'. About the Limitations of Narratives", *Magic, Ritual, and Witchcraft*, Volume 5, Number 1, Summer 2010, University of Pennsylvania Press, 96-102.
- Vukelić, Deniver (2009a): *Svjetočna suđenja i progone zbog čarobnjaštva i hereze te progone vještica u Zagrebu i okolici tijekom ranog novog vijeka*, diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Vukelić, Deniver (2009b): "Utjecaj Katoličke crkve na svjetovne progone vještica u Zagrebu u ranom novom vijeku", *Radovi – Zavod za hrvatsku povijest*, Vol. 41, 201-208.
- Vukelić, Deniver (2009c): "Na udaru malja", *Hrvatska revija*, godište IX., br. 2, 35-41.
- Vukelić, Deniver (2009d): "Progone vještica na zagrebačkom području", *Hrvatska revija*, godište IX, br. 3, 88-92.
- Vukelić, Deniver (2010): "Pretkršćanski prežici u hrvatskim narodnim tradicijama", *Hrvatska revija*, godište X., br. 4, 133-139.
- Vukelić, Deniver (2012b): "Grička vještica – priča za sva vremena", *Jutarnji list*, 27. – 30. svibnja 2012.

- Vukelić, Deniver (2012c): "Problem dvovjerja kao čimbenika hrvatskog kulturnog identiteta", *Studia mythologica Slavica*, vol. 15, 343-364.
- Vukelić, Deniver (2012d): "Problemi identifikacije i identiteta u hrvatskih "šamana" s kraja 20. i početka 21. stoljeća", *Studia ethnologica Croatica*, vol. 24, 167-194.
- Vukelić, Deniver (2013): "Fenomen progona vještica u Zagrebu i problemi identiteta u popularnom historijskom romanu Marije Jurić Zagorke Grička vještica", *GRAD, GRANICA, GEOGRAFIJA; ZAGORKA – ŽIVOT, DJELO, NASLIJEĐE*, 97-130.
- Vukelić, Deniver (2014): "Uvod u klasifikaciju verbalne magije i verbalna magija u zapisanoj hrvatskoj usmenoj tradiciji", *Studia mythologica Slavica*, vol. 17, 243-270.
- Vukelić, Deniver (2015): "Croatian Native Faith – Diverse Opinions on Gender Problems in a Developing", *Pantheon. Journal for the Study of Religions*, 79-99.
- Vukelić, Deniver (2016a): "Hrvatsko rodnovjerje: istraživanje problematike roda", *Od državne umjetnosti do kreativnih industrija / transformacija rodnih, političkih i religijskih narativa – zbornik radova*, 25-32.
- Vukelić, Deniver (2016b): Rkp. 3/2016. Privatni arhiv.
- Vukelić, Deniver; Balaško, Josip (2017): *Enciklopedija Hrvatskog zagorja*, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 909, s.v. "Vještice (cop/e/rnice)".
- Waite, Gary K. (2003): *Heresy, magic and witchcraft in early modern Europe*, New York: Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- Walker, Daniel P. (1964): *The Decline of Hell: Seventeenth-Century Discussions of Eternal Torment*, Chicago: University of Chicago Press.
- Walker, Daniel P. (1972): *The ancient theology: studies in Christian Platonism from the fifteenth to the eighteenth century*, Duckworth.
- Walker, Daniel P. (1981): *Unclean Spirits: Possession and Exorcism in France and England in the Late Sixteenth and Early Seventeenth Centuries*, University of Pennsylvania.
- Walker, Daniel P. (2010): *Spiritualna i demonska magija od Ficina do Campanelle*, Zagreb: Eneagram.
- Whitmore, Ben (2010): *Trials of the Moon. Reopening the Case for Historical Witchcraft. a Criticque of Ronald Hutton's Triumph of the moon: A History of Modern Pagan Witchcraft*, Auckland: Brair Books.
- Wizzell, Faith (2004): "Reading the Map of Heaven and Hell in Russian Popular Orthodoxy: Examining the Usefulness of the Concepts of Dvoeverie and Binary Oppositions", No 2, *Forum for Anthropology and Culture*.

Wilson, Colin (1988): *Witches*, New York: Crescent Books.

Winick, Charles (1975): *Dictionary of Anthropology*, Totowa, New Jersey: Littlefield, Adams & Co.

York, Michael (2009): "Pagan Theology", Leiden, Boston, u: *Handbook of Contemporary Paganism*, Brill, 283-310.

Zöllner, Erich i Schüssel, Therese (1997): *Povijest Austrije*, Zagreb: Barbat.

Zorić, Mate (1896): "Narodna vjerovanja s bajanjem. 1. Što narod priča o božanstvu i o svecima; što baje i što radi u ovo i u ono doba godine (nar. koledar). c) Kotari", *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Knjiga 1, 248–249.

Zvonar, Ivica (2009): "Akademijin knjižničar Ivan Krstitelj Tkalčić", *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, Vol. 27, Prosinac 2009, 319–328.

Žilić, Igor (2014): *Udžbenik za sakupljanje samoniklog bilja*, Glina: Poljoprivredna zadruga Glinska Banovina.

Žiža, Stjepan (1895-1899): *Običaji hrvatskog naroda Istre*, Zagreb: Odsjek za etnologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, fond Stara zbirka, kut. 72.

2. Internet¹⁷⁵⁰

<https://en.oxforddictionaries.com/definition/bibliomancy> pristup ostvaren 15. siječnja 2017.

<https://en.oxforddictionaries.com/definition/rhapsodomancy> pristup ostvaren 15. siječnja 2017.

<http://www.plantea.com.hr/crna-bazga/> pristup ostvaren 18. travnja 2017.

<http://www.sacredearth.com/ethnobotany/plantprofiles/elder.php> pristup ostvaren 18. travnja 2017.

<http://www.plantea.com.hr/hrast-luznjak/> pristup ostvaren 18. travnja 2017.

<http://www.plantea.com.hr/divlja-jabuka/> pristup ostvaren 18. travnja 2017.

<http://www.plantea.com.hr/javor/> pristup ostvaren 18. travnja 2017.

<http://www.plantea.com.hr/lijeska/> pristup ostvaren 18. travnja 2017.

<http://www.koval.hr/blogeky/ljekovite%20biljke/lipa.html> pristup ostvaren 18. travnja 2017.

<http://www.plantea.com.hr/maslina/> pristup ostvaren 18. travnja 2017.

<http://www.plantea.com.hr/tisa/> pristup ostvaren 18. travnja 2017.

¹⁷⁵⁰ Redom pojavljivanja i citiranja u disertaciji (op. a.)

<http://www.plantea.com.hr/brsljan/> pristup ostvaren 18. travnja 2017.

<http://www.plantea.com.hr/crna-bunika/> pristup ostvaren 19. travnja 2017.

http://www.cybermed.hr/clanci/biljka_bunika_ili_crna_bunika pristup ostvaren 19. travnja 2017.

<http://www.botanical.com/botanical/mgmh/h/henban23.html> pristup ostvaren 19. travnja 2017.

<http://biologija.com.hr/modules/AMS/print.php?storyid=8590> pristup ostvaren 19. travnja 2017.

<http://www.plantea.com.hr/bijela-djetelina/> pristup ostvaren 19. travnja 2017.

<http://biologija.com.hr/modules/AMS/print.php?storyid=8590> pristup ostvaren 19. travnja 2017.

<http://mistikaokultizam.blogspot.hr/2014/11/bijela-imela-viscum-album.html> pristup ostvaren 19. travnja 2017.

<http://www.plantea.com.hr/ljekovita-kadulja/> pristup ostvaren 19. travnja 2017.

<http://www.herbalia.org/index.php?id=juniperus-communis> pristup ostvaren 19. travnja 2017.

<http://www.plantea.com.hr/konoplja/> pristup ostvaren 19. travnja 2017.

<http://www.plantea.com.hr/kukurijek/> pristup ostvaren 20. travnja 2017.

<http://www.plantea.com.hr/datura/> pristup ostvaren 20. travnja 2017.

<http://www.plantea.com.hr/majcina-dusica/> pristup ostvaren 20. travnja 2017.

<http://www.plantea.com.hr/vrtni-mak/> pristup ostvaren 20. travnja 2017.

<http://www.plantea.com.hr/mandragora/> pristup ostvaren 20. travnja 2017.

<http://www.plantea.com.hr/muhara/> pristup ostvaren 20. travnja 2017.

<http://www.plantea.com.hr/pravi-oman/> pristup ostvaren 20. travnja 2017.

<http://www.plantea.com.hr/bijela-cemerika/> pristup ostvaren 20. travnja 2017.

<http://www.plantea.com.hr/pravi-pelin/> pristup ostvaren 20. travnja 2017.

<https://en.wikipedia.org/wiki/Psilocybin> pristup ostvaren 10. svibnja 2017.

<https://en.wikipedia.org/wiki/Sorghum> pristup ostvaren 10. svibnja 2017.

<http://www.plantea.com.hr/valerijana/> pristup ostvaren 20. travnja 2017.

<http://www.bosnjaci.net/prilog.php?pid=31541>. pristup ostvaren 9. veljače 2014.

<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=35537> pristup ostvaren 27. lipnja 2016.

<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=21424> pristup ostvaren 18. rujna 2016.

<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=61110> na dan preuzimanja 15. ožujka 2016.

<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=6378> pristup ostvaren 15. prosinca 2016.

<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=26381> pristup ostvaren 10. ožujka 2016.

<http://www.gk-korcula.hr/statut-grada-otoka-korcule-800-obljetnica/> pristup ostvaren 21. VIII. 2016.

<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=3769> pristup ostvaren 3. veljače 2017.

<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=42988> pristup ostvaren 3. veljače 2017.

<http://www.staroverci.si/staroverstvo.html#3> na dan pregleda 15. lipnja 2011.

<http://www.newadvent.org/cathen/09645c.htm> pristup ostvaren 25. kolovoza 2012.

<https://www.scribd.com/document/39546712/Slavic-Paganism> pristup ostvaren 24. ožujka 2016.

<http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=8518> pristup ostvaren 1. lipnja 2017.

<http://www.areopag.hr> pristup ostvaren 23. VIII. 2016.

<http://pollitika.com/hrvatski-areopag-otvaranje-instituta-za-medureligijski-dijalog> pristup ostvaren 19. rujna 2016.

<http://www.areopag.hr/> pristup ostvaren 19. rujna 2016.

<http://verbum.hr/knjige/new-age-i-krscanstvo-5698/> pristup ostvaren 9. rujna 2016.

<http://www.areopag.hr/neopoganski-simboli/> pristup ostvaren 9. rujna 2016.

<http://www.bihor-petnica.com/Isl-Sih-Simptomi%20crne%20magije.htm> pristup ostvaren 15 travnja 2017.

<http://www.islambosna.ba/forum/islam/kako-unititi-sihir/30/> Juni 25, 2009. pristup ostvaren 16. kolovoza 2016.

<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=56671> pristup ostvaren 9. ožujka 2017.

<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=60898> pristup ostvaren 6. ožujka 2017.

http://www.teozofija.info/Teozofsko_gibanje/Kronologija_Slovenija.htm pristup ostvaren 6. ožujka 2017.

<http://arhiva.nacional.hr/clanak/19885/nas-orgazam-traje-puni-sat-vremena>

http://www.teozofija.info/Teozofsko_gibanje/Kronologija_Slovenija.htm pristup ostvaren 6. ožujka 2017

<http://www.teozofija.net/kontakt.htm> pristup ostvaren 6. ožujka 2017.

<https://www.vjeraidjela.com/waldorfska-pedagogija-i-katolicka-crkva/> pristup ostvaren 6. ožujka 2017.

<http://www.antropozofija.hr/index.php/o-antropozofiji> pristup ostvaren 6. ožujka 2017.

<http://centar-rudolf-steiner.com/o-centru/> pristup ostvaren 6. ožujka 2017.

<http://www.antropozofija.hr/> pristup ostvaren 6. ožujka 2017.

<http://www.antropozofija.hr/index.php/o-antropozofiji> pristup ostvaren 6. ožujka 2017.

<http://www.oto.hr/perun/Article.aspx?ID=1> pristup ostvaren 6. ožujka 2017.

<http://www.oto.hr/perun/Article.aspx?ID=41> pristup ostvaren 6. ožujka 2017.

<https://gcol.wildapricot.org/> pristup ostvaren 17. ožujka 2017.

<http://www.roditeljski.info/magazin/2010/01/crna-ruza-vodi-mlade-u-smrt/> pristup ostvaren 3. ožujka 2017

<https://www.vecernji.hr/vijesti/bio-sam-sotonist-i-slusao-crne-mise-djevojka-me-izvukla-237248> pristup ostvaren 3. ožujka 2017.

<https://www.express.hr/top-news/tajna-udbe-sekta-crna-ruza-imala-je-poseban-tretman-10966?page=2> pristup ostvaren 3. ožujka 2017.

<https://www.24sata.hr/news/krvava-ruka-udbe-tko-se-krio-iza-zlokobne-sekte-crna-ruza-529335> pristup ostvaren 3. ožujka 2017.

<https://www.24sata.hr/news/lopovi-iz-nsk-su-uhvaceni-ali-gdje-je-nestalo-2-milijuna-dem-333825> pristup ostvaren 3. ožujka 2017.

<http://www.24sata.hr/news/100-opasnih-sekti-u-hrvatskoj-price-zrtava-clanova-i-voa-300442> pristup ostvaren 5. ožujka 2017.

<http://blog.vecernji.hr/danijel-tatic/sotonisticka-svecenica-u-sotonizmu-je-sve-besplatno-znanje-savjet-pomoc-740> pristup ostvaren 3. ožujka 2017.

<http://namariasdemonicrealm.webs.com/> pristup ostvaren 5. ožujka 2017.

<http://blog.vecernji.hr/danijel-tatic/sotonisticka-svecenica-u-sotonizmu-je-sve-besplatno-znanje-savjet-pomoc-740> pristup ostvaren 3. ožujka 2017.

<http://hu-benedikt.hr/?p=1054> pristup ostvaren 5. ožujka 2017.

<http://www.hazud.hr/sotonisticke-sekte-najveca-pandemija-xxi-stoljeca/> pristup ostvaren 6. ožujka 2017.

<http://www.tm-savez.hr/index.php> pristup ostvaren 8. travnja 2017.

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=62014> pristup ostvaren 8. travnja 2017.

<https://www.bitno.net/vjera/ispovijest-bivseg-tajnika-maharishi-m-yogija-osnivatelja-transcendentalne-meditacije/> pristup ostvaren 8. travnja 2017.

<http://www.ravengrimassi.net/> pristup ostvaren 7. srpnja 2017.

<http://www.hermetizam.com/hist/tragom-vjestica-wicca.html> pristup ostvaren 30. VI. 2017.

<http://cro.paganfederation.org/> pristup ostvaren 6. srpnja 2017.

<http://paganski-krug-hrvatske.weebly.com/> pristup ostvaren 6. srpnja 2017.

<http://www.politikaplus.com/novost/137333/propao-paganski-krug-hrvatske-udruga-se-brise-iz-registra-udruga-> pristup ostvaren 6. srpnja 2017.

<http://vesticjarevija.com/> pristup ostvaren, 4. VII. 2017.

<http://vesticjarevija.com/#revije> pristup ostvaren, 4. VII. 2017.

<http://hu-benedikt.hr/?p=10988> pristup ostvaren 30. VI. 2017

<http://verbum.hr/knjige/autor-lojkic-mladen/page-1/> pristup ostvaren, 4. VII. 2017.

<http://www.shamanism.org/fssinfo/harnerbio.html> pristup ostvaren 12. srpnja 2017.

<http://www.mandragora.hr/site/o-nama.html> na dan 14. lipnja 2011.

<http://www.mandragora.hr/site/specijalni-programi/14-laboratorij-cudesa.html> na dan 14. lipnja 2011.

<http://www.mandragora.hr/site/novosti/177-samanski-talismani.html> na dan 14. lipnja 2011.

http://www.zlatnilotos.com/portal/index.php?option=com_content&view=article&id=1&Itemid=4 pristup ostvaren 20. srpnja 2011.

http://www.prosvetljenje.net/index.php?option=com_content&view=article&id=160&Itemid=53 pristup ostvaren 20. srpnja 2011.

<http://ecer-org.eu/declaration/> na dan pregleda 28. studenog 2013.

<http://www.oru.org.ua/> pristup ostvaren 18. ožujka 2014.

<http://www.staroverci.si/ajdi.html> pristup ostvaren 8. listopada 2012.

<http://www.novaarka.hr/> pristup ostvaren 24. srpnja 2017.

<http://divine-healingankh.com/casopis-stella/> pristup ostvaren 24. srpnja 2017.

<http://www.nexus-svjetlost.com/izdanja/magazini> pristup ostvaren 24. srpnja 2017.

<http://divine-healingankh.com/casopis-astrovodic/> pristup ostvaren 24. srpnja 2017.

<http://divine-healingankh.com/casopis-astra/> pristup ostvaren 24. srpnja 2017.

<http://www.poslovni-savjetnik.com/aktualno/060-tarot-linije-omogucavaju-najvece-ilegalno-poslovanje-u-hrvatskoj> pristup ostvaren 24. srpnja 2017.

<http://www.glas-slavonije.hr/267724/1/Legalna-prijevara-Umirovljenica-zvala-tarot-umjesto-buducnosti-za-sina-dobila-racun-od-3000-kuna> pristup ostvaren 24. srpnja 2017.

<http://www.jutarnji.hr/vijesti/kartamo-belu.-ljudi-nas-zovu-i-misle-da-imamo-tarot-karte.-tako-zaradujemo-milijarde/3123857/> pristup ostvaren 24. srpnja 2017.

<http://milantarot.com/> pristup ostvaren 24. srpnja 2017.

<http://www.jutarnji.hr/vijesti/dobrocudni-prevarant-pokorava-praznovjerne-od-nisa-do-zaboka/3402374/> pristup ostvaren 25. srpnja 2017.

<http://www.novaarka.hr/> pristup ostvaren 25. srpnja 2017.

<https://www.bitno.net/vjera/bracolatrija-iili-kult-sunca/> pristup ostvaren 25. srpnja 2017.

<http://www.braco.me/en/> pristup ostvaren 25. srpnja 2017.

<https://www.bitno.net/vjera/bracolatrija-iili-kult-sunca/> pristup ostvaren 25. srpnja 2017.

<http://www.jutarnji.hr/vijesti/braco-tvrdi-da-lijeci-pogledom.-u-tri-minute.-moze-vas-gledati-i-preko-interneta/2039742/> pristup ostvaren 25. srpnja 2017.

http://braco-tv.me/pages/_index.jsp pristup ostvaren 25. srpnja 2017.

<http://www.gloria.hr/arhiva/tko-je-mekki-torabi/5056418/> pristup ostvaren 31. srpnja 2017.

<http://slobodnadalmacija.hr/novosti/bih/clanak/id/135738/torabi-mi-je-izlijecio-djeda-a-on-jedne-veceri-zdrav-legao-u-krevet-i-probudio-se-mrtav> pristup ostvaren 31. srpnja 2017.

<http://www.dnevno.hr/vjera/iz-zivota-crkve/jos-jedan-lazni-prorok-kamo-je-nestao-mekki-torabi-810299/> pristup ostvaren 31. srpnja 2017.

<https://www.magicus.info/vijesti/iz-drugih-medija/nekrscanske-pseudoreligiozne-sljedbe-i-duhovnosti-new-age-a> pristup ostvaren 31. srpnja 2017.

<http://www.jutarnji.hr/life/fatma-nur-dzennet-vidovnjakinja-i-islamski-egzorcist/933452/> pristup ostvaren 31. srpnja 2017

<http://www.phpbbplanet.com/indeathsebranc/viewtopic.php?t=92&sid=aebb1fd0b94d481e616ea3ca7e4071ba&mforum=indeathsebranc> pristup ostvaren 17. studenog 2012.

https://www.rastko.rs/knjizevnost/nauka_knjiz/dajdacic-kletva.html pristup ostvaren 27. II. 2017.

<http://www.duhoviti.com/slobodno-vreme/sta-je-kletva-srpske-narodne-kletve-primeri.html> pristup ostvaren 27. II. 2017.

<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=31866> pristup ostvaren 27. II. 2017.

https://www.rastko.rs/knjizevnost/nauka_knjiz/dajdacic-kletva.html pristup ostvaren 27. II. 2017.

<http://www.lzmk.hr/hr/izdanja/natuknice/120-hrvatska-enciklopedija/946-brezovacki-tito-titus> pristup ostvaren 14. ožujka 2017.

<http://www.slobodnadalmacija.hr/scena/mozaik/clanak/id/271469/vjestice-su-zavodile-sibenske-mladice-more-su-mucile-bracane> pristup ostvaren 19. II. 2016.

<http://nova-akropola.com/lijepe-umjetnosti/knjizevnost/ivana-brlic-mazuranic/> pristup ostvaren 10. II. 2018.

BIOGRAFIJA I BIBLIOGRAFIJA AUTORA

Deniver Vukelić rođen je 1980. u Zagrebu. Završio Klasičnu gimnaziju u Zagrebu 1999. godine. Diplomirao povijest i hrvatski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 2009. godine s temom *Svjetovna suđenja i progoni zbog čarobnjaštva i hereze te progoni vještica u Zagrebu i okolici tijekom ranog novog vijeka*. Od 2013. godine radi kao stručni urednik za povijest u nakladničkoj kući Školska knjiga.

Radovi:

1. Vukelić, Deniver (2009a): *Svjetovna suđenja i progoni zbog čarobnjaštva i hereze te progoni vještica u Zagrebu i okolici tijekom ranog novog vijeka*, diplomski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
2. Vukelić, Deniver (2009b): "Utjecaj Katoličke crkve na svjetovne progone vještica u Zagrebu u ranom novom vijeku", *Radovi – Zavod za hrvatsku povijest*, Vol. 41, 201-208.
3. Vukelić, Deniver (2009c): "Na udaru malja", *Hrvatska revija*, godište IX., br. 2, 35-41.
4. Vukelić, Deniver (2009d): "Progoni vještica na zagrebačkom području", *Hrvatska revija*, godište IX, br. 3, 88-92.
5. Vukelić, Deniver (2010): "Pretkršćanski prežici u hrvatskim narodnim tradicijama", *Hrvatska revija*, godište X., br. 4, 133-139.
6. Vukelić, Deniver (2012a): "Censorship in Yugoslavia between 1945 and 1952", *PECOB's Papers series*, Issue 19, January 2012, Portal on Central Eastern and Balkan Europe, University of Bologna.
7. Vukelić, Deniver (2012b): "Grička vještica – priča za sva vremena", *Jutarnji list*, 27. – 30. svibnja 2012.
8. Vukelić, Deniver (2012c): "Problem dvovjerja kao čimbenika hrvatskog kulturnog identiteta", *Studia mythologica Slavica*, vol. 15, 343-364.
9. Vukelić, Deniver (2012d): "Problemi identifikacije i identiteta u hrvatskih "šamana" s kraja 20. i početka 21. stoljeća", *Studia ethnologica Croatica*, vol. 24, 167-194.

10. Vukelić, Deniver (2013): "Fenomen progona vještica u Zagrebu i problemi identiteta u popularnom historijskom romanu Marije Jurić Zagorke Grička vještica", *GRAD, GRANICA, GEOGRAFIJA; ZAGORKA – ŽIVOT, DJELO, NASLIJEĐE*, 97-130.
11. Vukelić, Deniver (2014): "Uvod u klasifikaciju verbalne magije i verbalna magija u zapisanoj hrvatskoj usmenoj tradiciji", *Studia mythologica Slavica*, vol. 17, 243-270.
12. Vukelić, Deniver (2015): "Croatian Native Faith – Diverse Opinions on Gender Problems in a Developing", *Pantheon. Journal for the Study of Religions*, 79-99.
13. Vukelić, Deniver (2016): "Hrvatsko rodnovjerje: istraživanje problematike roda", *Od državne umjetnosti do kreativnih industrija / transformacija rodnih, političkih i religijskih narativa – zbornik radova*, 25-32.
14. Vukelić, Deniver; Balaško, Josip (2017): *Enciklopedija Hrvatskog zagorja*, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 909, s.v. "Vještice (cop/e/rnice)".

Poglavlja u knjizi:

1. Vukelić, Deniver (2012): "Progoni vještica", *Povijest grada Zagreba – Knjiga 1. Od prehistorije do 1918.*, Goldstein, Ivo (ur.), Zagreb: Novi Liber, 194-196.

Prikazi:

1. Vukelić, Deniver (2014): "Snježana Koren: *Politika povijesti u Jugoslaviji (1945–1960)* (*Politics of History in Yugoslavia (1945–1960)*), *Southeastern Europe*, Brill, Volume 38, Issue 2-3, 289-291.
2. Vukelić, Deniver (2015): "Radoslav Katičić: *Vilinska vrata. I dalje tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine*. Zagreb: Ibis grafika i Matica hrvatska, 2014.", *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, Vol. 52, No. 2, prosinac 2015., 288-290.

Znanstveni skupovi:

1. "III. kongres hrvatskih povjesničara", na Braču 2008. s izlaganjem "Utjecaj Katoličke crkve na svjetovne progone vještica u Zagrebu u ranom novom vijeku".
2. "STARKO – Studentska arheološka konferencija", u Zagrebu 2009. s izlaganjem "Oživljena povijest u Hrvatskoj – razvitak, analiza i pregled metodologije s posebnim osvrtom na srednjovjekovnu oživljenu povijest".

3. "You Share – Youth sharing memories of Stalinism and its victims", međunarodni kongres u Faenzi, Italija 2010. s izlaganjem "Censorship in Yugoslavia 1945 – 1952: Halfway between Stalin and West".
4. "GRAD, GRANICA, GEOGRAFIJA; ZAGORKA – ŽIVOT, DJELO, NASLIJEĐE", Centar za ženske studije 24. – 30. studenoga 2011. s izlaganjem "Fenomen progona vještica u Zagrebu i problemi identiteta u popularnom historijskom romanu Marije Jurić Zagorke Grička vještica".
5. "IV. kongres hrvatskih povjesničara" u Zagrebu, 1. – 5. listopada 2012., FFZG, s izlaganjem "Putovi do slobode u svjetovnim progonima vještica na širem području Zagreba u srednjem i ranom novom vijeku".
6. Znanstveni skup "Vilinska vrata", u organizaciji Odjela za izobrazbu učitelja i odgojitelja Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zadru i Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Lovinac i Starigrad Paklenica, 5. i 6. listopada 2012. s izlaganjem "Slavensko rodnovjerje u regionalnom kontekstu južnoslavenskih naroda u prva dva desetljeća 21. stoljeća".
7. Međunarodna konferencija "Homogenizing Southeastern Europe. Balkan Wars, Ethnic Cleansing and Postwar Ethnic Engineering since 1912", Beč: University of Vienna, 8. – 10. studenog 2012. s izlaganjem "Censorship in Yugoslavia between 1945 and 1952".
8. "Gender in Neopagan and Native Faith Movements in Central and Eastern Europe", 7. – 9. ožujka 2014. u Krakowu, Poljska, s izlaganjem "Croatian Native Faith – Short History and Case study on diverse opinions on Gender problems in a developing Movement".
9. Znanstveni skup "1914. – prva godina rata u Trojednoj Kraljevini i Austro-Ugarskoj Monarhiji", 15. – 17. listopada 2014., Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, s izlaganjem "Prva godina Prvog svjetskog rata u sto godina hrvatskih udžbenika povijesti".
10. Međunarodni i interdisciplinarni skup „Od državne umjetnosti do kreativnih industrija/Transformacija rodnih, političkih i religijskih narativa“, 20. – 22. ožujka 2015., Hrvatsko društvo likovnih umjetnika, Zagreb s izlaganjem "Hrvatsko rodnovjerje – različitosti mišljenja o rodu".
11. Znanstveni skup *Charms, Charmers and Charming*, 15. – 17. svibnja 2015., u Pečuhu Committee of the Hungarian Academy of Sciences, Pécs, Mađarska, s izlaganjem "Micro-analysis of *uroci* (evil charms and spells) in Croatian tradition".

Uredništva knjiga:

1. Budor, Karlo (2013): *Španjolska diplomacija i Nezavisna Država Hrvatska*, Zagreb: Školska knjiga, Hrvatsko-hispansko društvo.
2. Macan, Trpimir; Holjevac, Željko (2013): *Povijest hrvatskoga naroda*, 4. izdanje, Zagreb: Školska knjiga.
3. Džino, Danijel; Domić Kunić, Alka (2013): *Rimski ratovi u Iliriku*, Zagreb: Školska knjiga.
4. Bančić, Sonja; Cerovski, Sanja; Brdal, Željko; Madunić, Margita; Erdelja, Krešimir; Stojaković, Igor (2013): *Tragom prošlosti*, udžbenici, radne bilježnice, radni listovi i ispiti znanja za povijest u osnovnoj školi, Zagreb: Školska knjiga.
5. ____ (2013): *Povijest u kartama i slikama*, povijesni atlas za osnovnu školu, Zagreb: Školska knjiga.
6. ____ (2013): *Koraci kroz vrijeme*, povijesni atlas za gimnazije, Zagreb: Školska knjiga.
7. Ujaković, Karolina; Vorel, Svjetlana, Samaržija, Zdenko; Detling, Denis; Dukić Ivan, Talargić, Nikolina; Budor Despot, Anita; Erdelja, Krešimir; Stojaković, Igor (2013): *Koraci kroz vrijeme*, udžbenici i radne bilježnice za povijest u gimnazijama, Zagreb: Školska knjiga.
8. Uranić, Igor; Šekrst, Kristina (2014): *Staroegipatski jezik - gramatika, pismo i lingvistički uvod*, Zagreb: Školska knjiga.
9. Despot, Igor; Hameršak, Filip; Herman Kaurić, Vijoleta; Miljević Pavić, Helena; Škuljević, Krešimir (2014): *Prvi svjetski rat – čitanka priručnik za učitelji povijesti u osnovnim i nastavnike povijesti u srednjim školama*, Zagreb: Školska knjiga.
10. Nazor, Ante; Barić, Nikica; Janković, Tamara; Petroci, Emil; Novosel, Domagoj; (2015): *Domovinski rat – čitanka priručnik za učitelji povijesti u osnovnim i nastavnike povijesti u srednjim školama*, Zagreb: Školska knjiga.
11. Zaninović, Marin (2015): *Ilirski ratovi*, Zagreb: Školska knjiga.
12. Sentić, Marija (2015): *Kronologija Republike Hrvatske 1990. – 1998.*, Zagreb: Školska knjiga, Hrvatski instut za povijest.
13. Barić, Nikica; Dukić, Ivan; Erdelja, Krešimir; Gašpar, Klaudija; Hajdarović, Miljenko; Rafaelić, Daniel; Stojaković, Igor; Tota, Mladen; Valentić, Josipa (2016): *Drugi svjetski rat – čitanka priručnik za učitelji povijesti u osnovnim i nastavnike povijesti u srednjim školama*, Zagreb: Školska knjiga.
14. Bekić, Darko (2016): *Povijest hrvatske diplomacije – prvi svezak, do 1918.*, Zagreb: Školska knjiga.
15. Tomas, Helena (2016): *Prapovijesni Kikladi*, Zagreb: Školska knjiga.
16. Sanader, Mirjana (2016): *Ranokršćanska arheologija*, Zagreb: Školska knjiga.

17. Palameta, Miroslav (2016): *Fikcionalnost Životopisa Petra Berislavića*, Zagreb: Školska knjiga, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Hrvatsko društvo "Napredak"
18. Glavina, Vesna (2016): *Tvrđava Klis*, Zagreb: Školska knjiga.
19. Rudolf, Davorin (2017): *Stvaranje hrvatske države 1991. Ministarska sjećanja*, Zagreb: Školska knjiga i Književni krug Split.
20. Grbavac, Josip (2017): *Povijest, vjera i kulturna baština u Imoti*, Zagreb: Školska knjiga.
21. Šanjek, Franjo; Grbavac, Branka i suradnici (2017): *Leksikon hrvatskoga srednjovjekovlja*, Zagreb: Školska knjiga.
22. Gregurić, Franjo (2017): *Vlada demokratskog jedinstva – Istina o Vukovaru i škola demokracije u Hrvatskoj*, Zagreb: Školska knjiga i Hanza Media.

Izložbe:

1. "Jela Futakovića – odjeci progona vještica u Hrvatskoj" – Muzej seljačkih buna, Gornja Stubica. Siječanj-ožujak 2013. Suautor izložbe.
2. "Znanstveno-umjetnička rekonstrukcija kipa starog hrvatskog boga Peruna" – Park prirode Učka, udruga Perunova Svetinja i Filozofski fakultet u Zagrebu. 30. lipnja 2013. otvorenje. Stalni dio postava mitsko-edukativne staze u PP Učka. Voditelj projekta i autor info ploče.